Husnija Kamberović

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
BIBLIOTEKA HRVATSKA POVJESNICA

BEGOVSKI ZEMLJIŠNI POSJEDI U BOSNI I HERCEGOVINI

1878. - 1918.

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST
Biblioteka *HRVATSKA POVJESNICA*

Monografije i studije III/24

Glavni urednik
Dr. sc. MILAN KRUHEK

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 332.2 (497.6) "1878/1918"

KAMBEROVIĆ, Husnija
Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine / Husnija Kamberović.- Zagreb : Hrvatski institut za povijest ; Sarajevo : Institit za istoriju, 2003.- (Biblioteka Hrvatska povjesnica. 3, Monografije i studije ; 24)

Bibliografija. - Summary.- Kazalo.

I. Zemljišno vlasništvo -- Bosna i Hercegovina -- Povijest

430407034

HUSNIJA KAMBEROVIĆ

BEGOVSKI ZEMLJIŠNI POSJEDI U BOSNI I HERCEGOVINI OD 1878. DO 1918. GODINE

HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST - ZAGREB
INSTITUT ZA ISTORIJU - SARAJEVO

ZAGREB 2003.

Lamiji i Mubini

SADRŽAJ

PREDGOVOR 11

HISTORIOGRAFSKO NASLIJEĐE. IZVORI I METODOLOGIJA 13

ZNAČENJE TITULE BEG U AUSTROUGARSKO DOBA 39

VRSTE I STRUKTURA ZEMLJIŠNIH POSJEDA 109

PRODAJA KMETSKIH SELIŠTA 138
- OBLICI PRODAJE 138
  - 1. Slobodna pogodba bega i kmeta 138
    - 1.a. Primjer I: Vranjak 140
    - 1.b. Primjer II: Gaštica 141
    - 1.c. Primjer III: Vrbaška 143
  - 2. Podjela po pola 144
  - 3. Obligatni način 145
  - 4. Fakultativni način 154
  - 5. Prijedlog Ćire Truhelke 154
- INTENZITET PRODAJE SELIŠTA 156
- USPOSTAVA NOVIH KMETSKIH ODNOSA 164

TERITORIJALNI OKVIR I PORODIČNA MREŽA 179
- SJEVEROISTOČNA BOSNA 180
- BOSANSKA KRAJINA 201
- JUGOZAPADNA BOSNA 212
- HERCEGOVINA 215
- SREDNJA BOSNA 221
- ISTOČNA BOSNA 225

ZEMLJOPOSJEDNIČKA ELITA 231
- UVODNE NAPOMENE 231
- AJANOVIĆ 233
- ALIBEGOVIĆ 236
- BAŠAGIĆ 243
- BEGOVIĆ 247
- BEGZADIĆ 252
- BEŠIREVIĆ 256
- BIŠČEVIĆ 259
- BUŠATLIJA 270
- CERIĆ 273
- ČENGIĆ 288
- DŽINIĆ 294
- ĐONLAGIĆ 310
  - ĐONLAGIĆ (DERVENTA) 310
  - ĐONLAGIĆ (TEŠANJ) 312
- ĐUMIŠIĆ 315

FADILPAŠIĆ 322
FILIPOVIĆ 332
FIRDUS 336
GRADAŠČEVIĆ 341
HAFIZADIĆ 353
HASANPAŠIĆ 356
HRASNICA 359
IBRAHIMBEGOVIĆ 362
IBRAHIMPAŠIĆ 367
IBRAHIMPAŠIĆ (BOSANSKA KRAJINA) 367
IBRAHIMAPŠIĆ (TRAVNIK) 371
IDRIZBEGOVIĆ 374
KAPETANOVIĆ 375
KAPETANOVIĆ (DERVENTA) 377
KAPETANOVIĆ (JAJCE) 379
KAPETANOVIĆ (TEŠANJ) 381
KAPETANOVIĆ (VITINA) 383
KAPETANOVIĆ (PRIJEDOR) 388
KARABEGOVIĆ 389
KRUPIĆ 393
KULENOVIĆ 398
LJUBOVIĆ 409
MIRALEM 412
MULABEGOVIĆ 415
MUSLIBEGOVIĆ 418
PAŠIĆ 419
PAŠIĆ (BIJELJINA) 419
PAŠIĆ (NEVESINJE) 425
RESULBEGOVIĆ 426
RIZVANBEGOVIĆ 429
SALIHBEGOVIĆ 438
SULEJMANPAŠIĆ 448
TESKEREDŽIĆ 454
TUZLIĆ 458
UZEIRBEGOVIĆ 468
ZAIMOVIĆ 472

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA 477
SUMMARY 481
IZVORI I LITERATURA 485
INDEKS IMENA 501
INDEKS GEOGRAFSKIH IMENA 531
BILJEŠKA O AUTORU 551

Godine 1918. nastupila je u životu Muslimana Bosne i Hercegovine krupna promjena. Do te godine mi Muslimani bili smo povlašćeni društveni sloj u Bosni. No u tom povlašćenom sloju bilo je razlika: postojali su begovi i age, trgovci i zanatlije i slobodni seljaci. Ali kapital (trgovci, bankari, industrijalci) kod nas nije bio u to doba toliko ojačao da bi mogao podijeliti političku vlast s našom feudalnom gospodom, kao što se to 1848. g. dogodilo u nizu evropskih zemalja, a pogotovu nije mogao potpuno preuzeti političku vlast u svoje ruke onako kako se to odigralo u velikoj francuskoj revoluciji 1789. (...) Muslimanska omladina mogla je u to doba da živi bezbrižno i živjela je, premda, naravno, ne sva u jednakoj mjeri. Begovski i aginski sin (naročito u onih nekoliko stotina bogatih porodica) trebao je tek toliko životnog iskustva koliko je potrebno da znadeš naslijediti povlasticu i njome se koristiti. Zato begovat, ukoliko je djecu slao u škole, slao ju je najviše iz potrebe za povećanjem društvenog ugleda ili iz vjerskih osjećanja, dakle najradije i najviše u vjerske škole. No, i to je bila rijetkost. Zanatlijska omladina nasljeđivala bi posao od oca i vodila ga dalje po ukalupljenom iskustvu. Seljačka omladina bila je privezana uza zemlju, i tek bi po koje seljačko dijete izučilo za hodžu, kako bi se održao vjerski odgoj na selu. (...) 1918. begovi i age biše izvlašćeni preko noći. Velik dio, nesposoban na novi način privrede i u nemogućnosti da se odrekne naviknutog načina života, zajeo je i ono od čega ga je izvlašćenje poštedjelo i počeo se proletarizirati. Omladina se nađe na raskrsnici: umrijeti ili živjeti. Neka pođe u škole, i tu većinom zastade što iz nemogućnosti školovanja, što iz nerazvijene svijesti o potrebi škole; neka se prihvati zanata, a najveći dio pođe putem lumpenproletera. Izuzetak od ovog čine krupniji begovi, koji su, primivši neke tekovine zapadnoevropske civilizacije, razvili kod svoje neki smisao za školu i koji su, pretvorivši agrarnom reformom neobuhvaćenu imovinu u kapitalističku, imali mogućnost da svoju djecu iškoluju...

Skender Kulenović: *Pogled na muslimansku omladinu*. Putokaz, I, 1, Zagreb 1937., str. 11-17.

PREDGOVOR

Knjiga koju upravo imaš u rukama, poštovani čitaoče, nastajala je dugo i u veoma teškim uvjetima. Građu sam počeo prikupljati u najtežem ratnom vremenu, u opsjednutom Sarajevu 1992., jer je to je bio moj način intelektualnog savlađivanja nehumanih uvjeta života, a pisanje sam završavao tokom 2000. i 2001. godine, i to u vrijeme kada sam u privatnom životu preživljavao sigurno najteže trenutke: Na osnovu jako "čudnih" zakona koje je oktroirala međunarodna uprava u mojoj zemlji, izbačen sam iz stana i sa dvoje male djece gotovo završio na ulici. Sarajevske ulice, koje su se u vrijeme kada sam počeo pisati ovu knjigu pušile od nevine krvi, trebale su postati novi dom meni i mojoj malodobnoj djeci.

Ali, nisu samo početak i kraj pisanja ove knjige bili obilježeni teškim trenucima. Moglo bi se kazati kako je sve što je vezano za njezino nastajanje nosilo sa sobom brojne probleme. Tako, ova knjiga, na inicijativu mog sarajevskog profesora, trebala je biti doktorska disertacija na Filozofskom falultetu u Sarajevu, ali je, sticajem čudnih okolnosti, u nešto opširnijoj verziji,* kao doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Potom, nakon što je ovaj rukopis i konačno dovršen, trebao se odmah štampati, ali se pojavljuje tek sada zbog brojnih usputnih problema.

---

* Zbog obimnosti podataka u ovoj knjizi su izostavljeni poimenični popisi vlasnika beglučkog zemljišta i kmetskih selišta, koji su kao prilozi sastavni dio doktorske disertacije.

Mnogo dobrih ljudi pomoglo mi je prilikom pisanja ove knjige, bilo izravnim savjetima ili prikupljanjem potrebnih podataka, ili - jednostavno - ohrabrivanjem. Ipak, moram posebno spomenuti prof. dr. Miru Kolar Dimitrijević, koja je bila mentor prilikom izrade doktorske disertacije i koja je svesrdno podržala ovaj projekat, te dr. Mirka Valentića i dr. Damira Agičića, koji su kao članovi povjerenstva pred kojim sam 26. 11. 2001. odbranio doktorsku disertaciju, zaslužni za korisne sugestije. Osim toga, dr. Valentiću dugujem i zahvalnost za zauzimanje da se ova knjiga pojavi u suizdanju Instituta za istoriju u Sarajevu i Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Također, posebno se zahvaljujem recenzentima – dr. Damiru Agičiću i dr. Behiji Zlatar, te dr. Ibrahimu Karabegoviću, koji je kao direktor Instituta za istoriju u Sarajevu podržavao izradu ove knjige.

Tu je, dakako, i čitav niz ljudi koji su mi pomagali u prikupljanju arhivske građe, posebno iz Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, gdje su mi najveću pomoć pružili gospođe Samija Sarić i Vera Štimac te gospodin Bahrudin Dević. Iskrenu zahvalnost dugujem i osoblju Historijskog arhiva u Sarajevu, čiji su fondovi i zbirke znatno doprinijeli nastanku ove knjige.

Mnogi potomci begovskih porodica s kojima sam razgovarao ili s kojima sam razmjenjivao pisma, pomogli su mi da razriješim brojna pitanja iz genealogije pojedinih porodica te im se ovom prilikom srdačno zahvaljujem. Iz ovog kruga ljudi posebnu zahvalnost ipak dugujem gospodinu Muhamedu Begi Gradaščeviću iz Gradačca, s kojim sam danima razgovarao ne samo o porodici Gradaščević nego i o brojnim drugim begovskim porodicama.

Posebnu zahvalnost dugujem i dr. Robertu J. Doniji, mom američkom prijatelju, koji me je uvijek ohrabrivao i podržavao u naučnom radu i bez čije podrške ova knjiga sigurno ne bi bila završena. Isto tako, naročito sam zahvalan mojoj porodici, supruzi Ismi na razumijevanju te kćerkama Lamiji i Mubini, čiji su dječiji nestašluci bili moja najveća inspiracija. ⁄⁄

Sarajevo, 7. 1. 2003. Husnija KAMBEROVIĆ

HISTORIOGRAFSKO NASLIJEĐE. IZVORI I METODOLOGIJA

Svaki pokušaj dubljeg sagledavanja stanja i razvoja društva u Bosni i Hercegovini u vremenu austrougarske vladavine već na samom početku kao zasigurno najvažniji problem nameće temeljitu analizu agrarnih odnosa i, u okviru ovog, utvrđivanje veličine zemljišnih posjeda bosanskih begova.[1] Raspravljati o strukturi begovskih posjeda nije moguće a da se istovremeno ne prati historija begovskih porodica, koje su se ženidbeno-udadbenim vezama toliko međusobno povezale da krajem 19. stoljeća gotovo nije moguće naći jednu begovsku porodicu koja u bližoj i daljoj prošlosti nije bila udadbeno-ženidbenim vezama povezana sa ostalim begovskim porodicma. Dok je literatura o problemima bosanskog agrara stara koliko i sami problemi, te stoga i veoma brojna, o historiji pojedinih begovskih porodica ni izdaleka ne postoji dovoljno objavljene literature. Bilo je pokušaja da se ta historija prati od dolaska Osmanlija na ove prostore, ali se od toga ubrzo odustalo, pa smo zbog toga dobili samo jedan pregled begovskih porodica u 15. i 16. stoljeću.[2] Upoređujući taj pregled sa pregledom porodica

[1] Pod begovima u vrijeme austrougarske vladavine podrazumijevamo bošnjačke krupne zemljoposjednike koji su se, pozivajući se na povijest vlastite porodice, tako oslovljavali, dok se za zemljoposjednike koji nisu Bošnjaci upotrebljava termin *gazda* koji je bio uobičajen u doba austrougarske vladavine, a i dugo vremena nakon toga. O pojmu *beg* opširnije vidi poglavlje Značenje titule beg u austrougarsko doba.

[2] Behija Zlatar: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*. (dalje: *O nekim muslimanskim porodicama*). Prilozi Instituta za istoriju, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978., str. 81-139.

koje se smatraju begovskim krajem 19. stoljeća, uočljive su znatne promjene unutar te društvene strukture. Neznatan je broj onih koje imaju kontinuitet u čitavom tom razdoblju, i za većinu begovskih porodica s kraja 19. stoljeća sa sigurnošću se može utvrditi da značajniju ulogu u povijesti Bosne imaju tek od kraja 17. i početka 18. stoljeća.

Cilj ovog rada jeste da u kontekstu promatranja razvoja bosansko-hercegovačkog društva u austrougarskom razdoblju odredi mjesto i ulogu begova kao socijalne strukture unutar bosanskog društva u razdoblju od 1878. do 1918. te da empirijski istraži razvoj zemljišnog posjeda bosanskih begova u vrijeme austrougarske vladavine, s akcentom na stanju tih posjeda krajem austrougarske vladavine 1918. godine. Najznačajniji dio dosadašnje literature o historiji bosanskih begova zaustavio se na razini teorijskog promatranja ove institucije, bez ulaženja u empirijsko istraživanje genealogije pojedinih begovskih porodica, uloge i značenja begova kao socijalne formacije u sveukupnom razvoju bosanskog društva krajem 19. i početkom 20. stoljeća (ovim se pitanjem posebno bavio Ferdo Hauptmann, ali nova istraživanja omogućavaju da se načine određene korekcije njegovih stavova, a neka pitanja dalje razrađuju), uloge pojedinih begovskih porodica u tom razvoju, razvoju zemljišnog posjeda pojedinih begovskih porodica itd.

Historija bosanskih begova, pa tako i njihova uloga u doba austrougarske vladavine, nerazdvojivo je vezana za agrarno pitanje. Već smo konstatirali da je literatura o problemima agrara u austrougarsko doba historije Bosne toliko obimna da bi bilo nemoguće osvrnuti se na svako djelo posebno, te se stoga kao jedino prihvatljivo rješenje za prezentiranje naučnih dostignuća u vezi s ovim pitanjem nudi uspostava određene klasifikacije te literature a potom i osvrt na najznačajnija djela uspostavljene klasifikacione skupine.

Literatura o ovome, prema kriteriju vremena nastanka, mogla bi se podijeliti na literaturu nastalu u vrijeme austrougarske vladavine, zatim na onu nastalu u razdoblju između dva svjetska rata i, konačno, na literaturu iz razdoblja od 1945. do danas, pri čemu se unutar ovog posljednjeg razdoblja kao posebna može izdvojiti literatura koja u bosanskoj historiografiji nastaje od 1990. godine. Unutar ovako

uspostavljene klasifikacije literature o pitanjima agrarnih odnosa i posjeda bosanskih begova u doba austrougarske vladavine razlikuje se nekoliko osnovnih smjerova u okviru svakog ovog razdoblja, ali je za sve njih karakteristično postojanje najmanje dvije strane: jedna je ona koja stoji na stanovištu da su bosanski begovi historijski vlasnici velikih zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini, a druga je ona koja im to vlasništvo osporava. To se najbolje pokazuje upravo na literaturi koja nastaje već u vrijeme austrougarske vladavine. Ova je literatura ponajviše bila opterećena aktuelnim značenjem samog problema za razvoj čitavog društva, pa se pojavljuje kao glasnogovornik izravno zainteresiranih društvenih struktura. Na jednoj su strani interesi bosanskih begova, na drugoj interesi mase kmetova, a na trećoj strateški interesi austrougarske vlasti. Literatura nastala u austrougarsko doba koja je zastupala interese begova u agrarnim pitanjima često je bila saglasna sa interesima vlasti te je, uglavnom, bila usmjerena ka tome da dokaže predosmansko porijeklo begova i kontinuitet njihovih posjeda od srednjovjekovlja do austrougarskog doba. U tom se kontekstu kao najznačajniji predstavnici ove literature pojavljuju Safvet-beg Bašagić i Ćiro Truhelka. Bašagić je, kao izraziti predstavnik begovata, u nekoliko članaka objavljenih u listovima *Ogledalo* i *Bošnjak*, kao i knjigom *Kratka uputa u prošlost Bosne*, pokušao naučno opravdati zahtjeve bosanskih begova i dokazati njihovo historijsko pravo na zemljišne posjede, koje su, prema njegovom mišljenju, držali još iz srednjeg vijeka, tvrdeći još kako su ti posjedi bili veliki.[3] Svi Bašagićevi radovi o ovom problemu predstavljaju apoteozu bosanskom begovatu kao zastupniku i čuvaru bosanskih tradicija i bošnjačkih interesa u Bosni i Hercegovini.

Slične je stavove zastupao i Ćiro Truhelka, koji je u nekoliko radova istraživao historijske osnove agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini i u njima branio interese begova. Kada je agrarno pitanje poslije Aneksije 1908. postalo posebno aktuelnim, a seljaci sve snažnije

[3] Safvet-beg Bašagić: *O bosanskom plemstvu*. Bošnjak, 4/1894; Najstariji ferman begova Čengića. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1897.; *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900.

tražili zemlju u svoje vlasništvo, Truhelka je, doduše anonimno, u bečkom listu *Reichpost* osudio težnju "masa, željnih tuđe imovine, čifluka i begluka muslimanskih aga i begova".[4] Došao je do zaključka da postoji kontinuitet vlasništva nad zemljom između osmanskog i srednjovjekovnog razdoblja historije Bosne, pa time i kontinuitet sa austrougarskim razdobljem. Zalagao se za "rehabilitaciju Osmanlija", koji nisu bili nikakvi divlji osvajači nego vrsne diplomate koji su zadržali postojeću socijalnu strukturu: "To je razlog te su se u Bosni i plemenske i feudalne prilike srednjega vijeka poštivale i uščuvale, te su naziv kneza promijenili na beg, kao što su dubrovačkog kneza zvali knez begom a dubrovačku vlastelu begovima. U obiteljsku tradiciju niko nije dirao a ni u odnošaj između bega kao zemljoposjednika i njegovih kmetova, koje je baštinio od svojih sredovječnih pređa."[5] Truhelka je prihvatao istraživanja koja su o pravnom stanju agrarnih odnosa u austrougarsko doba dali Eduard Eichler, dr. Stefan Posilović i Adam Karsniewicz,[6] a krajem Prvog svjetskog rata predlagao je da jedan od načina rješavanja agrarnog pitanja bude taj da austrijski car, jednostavno, sve erazi-mirije proglasi mulkovnim posjedima i time *de iure* prizna posjedovno kao vlasničko pravo.[7] U ovo vrijeme Truhelka je napravio i jedan značajan elaborat o značenju titule *beg* u Bosni i Hercegovini, koji nije objavljen, ali sadrži, uglavnom, iste ideje koje su objavljene u njegovom djelu Historička podloga agrarnoga pitanja. Ovaj elaborat, kao i ostale elaborate nastale u isto vrijeme, a koji su

---

[4] Jaroslav Šidak: *Ćiro Truhelka - njegov život i rad* (u povodu 10-godišnjice njegove smrti). Historijski zbornik, god. V, br. 1-2, Zagreb 1952., str. 108.

[5] Dr. Ćiro Truhelka: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*. Separatni otisak iz "Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini" 1915., Sarajevo 1915., str. 16.

[6] Eduard Eichler: *Das Justizwesen in Bosnien und Herzegovina*; Dr. Stefan Posilovic: *Das Immobiliar-Recht in Bosnien und Hercegovina*, Agram 1894.; Adam Karsniewicz: *Das Agrarrecht in Bosnien und Hercegovina*. D. Tuzla 1899.

[7] Dr. Ćiro Truhelka: *Nekoliko misli o riješenju bosanskog agrarnog pitanja*. Sarajevo 1918.; Mira Kolar-Dimitrijević: *Ćiro Truhelka-hrvatski povjesničar*. Ćiro Truhelka. Zbornik. Zagreb 1994., str. 93.

imali zadatak odgovoriti na pitanje šta je to titula *beg* i sve drugo u vezi sa njezinim značenjem, analiziramo opširnije u dijelu ovoga rada posvećenom značenju titule *beg*.

U ovo vrijeme nastaje i nekoliko radova o agrarnom pitanju koji nisu imali pretenzije analizirati historijske pretpostavke tog pitanja, niti pobliže ulaziti u pitanje begovata kao društvene pojave, nego im je cilj bio što vjernije oslikati tadašnje agrarno stanje i naći način njegovog rješenja. U ovoj literaturi posebno se ističu knjige Antona Feifalika i Ferdinanda Smidta, koji su raspolagali prvorazrednim informacijama o agrarnim prilikama, ali su se zadržali na općim ocjenama i generalnim te sumarnim podacima bez imalo pokušaja da se ti podaci konkretnije povežu sa pojedinim begovskim porodicama. Feifalikova studija veoma je iscrpna, informacije na kojima se temelji pouzdane su i provjerljive, i dugo je vremena slovila kao knjiga nužna za razumijevanje šire problematike agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini u razdoblju austrougarske vladavine.[8] Feifalik nije prvi koji je tačno uočio da je kmetsko pitanje socijalna pojava koja je najsnažnije i najtrajnije zaokupljala opće interesovanje u BiH u vrijeme austrougarske vladavine, ali je prvi koji je na temelju apsolutno provjerenih dokumenata napravio studiju koja na jednom mjestu sagledava cjelinu bosanskih agrarnih odnosa, i to sa akcentom na kmetskom pitanju. Mada je sâm istaknuo kako se ne radi o strogo naučnoj raspravi, jer je nastala pod teretom događanja u vrijeme Prvog svjetskog rata, Feifalikova knjiga prezentirala je brojne činjenice o stanju bosanskog agrara, sa krajnjim ciljem da ukaže na mogući način rješavanja ovog pitanja. On ističe nedostatke i neodrživost kmetskih odnosa, a kao način rješavanja ovog pitanja preferira fizičku podjelu posjeda između dviju strana (bega i kmeta), koja je moguća jedino primjenom fakultativnog načina. On uzima u obzir ne samo kmetske posjede, nego i erarna imanja, te donosi instruktivne podatke o strukturi posjeda, koje je usto još i lijepo grafički prezentirao, ali se u njegovom radu ne vide begovi nego je sva pažnja opet koncentrirana na kmetove, što je i inače opći odraz

[8] Dr. Anton Feifalik: *Ein neuer aktueller Weg zur Lösung der bosnischen Agrarfrage*. Wien und Lepzig 1916.

značajnog dijela literature koja je nastajala ne samo u austrougarsko doba nego i kasnije. Ovo je posebno karakteristično za literaturu o ovome razdoblju koja je nastajala u vremenu nakon Prvog svjetskog rata i koja je u cijelosti imala zadatak opravdati "agrarnu reformu" kojom su begovi "oslobođeni" posjeda.

U vrijeme kada je Feifalik objavio svoju knjigu o agrarnom pitanju, Lajos Thalloczy, koji je dugo vremena proveo u Bosni, objavio je na mađarskom jeziku izuzetno korisnu studiju o značenju titule *beg* u Bosni i Hercegovinu, i dao podatke o broju kmetskih selišta koje je posjedovala pojedina begovska porodica.[9] Ove su podatke, kasnije, historičari uglavnom uzimali kao instruktivne za proces propadanja pojedinih begovskih porodica, bez kritičkog pristupa tim podacima.[10] Thalloczy je u ovom radu dao i jedan *Popis znamenitih begovskih porodica* i među begovske porodice uvrstio i neke koje ni po kakvom kriteriju, čak ni prema kriterijima koje sam iznosi, ne mogu pripadati begovskome sloju, dok su, pak, neke begovske porodice ispuštene iz njegovog popisa. Osim toga, njegovi podaci za neke begovske porodice potpuno su pogrešni. (Naprimjer, za begove Filipoviće Thalloczy kaže da imaju dva do tri kmetska selišta, a kasnije su neki historičari, uočivši svu apsurdnost ovakve informacije, jednostavno tvrdili da Filipovići imaju 200 do 300 selišta i pri tome se pozivali na Thalloczyja, uopće ne upozoravajući da sami ispravljaju njegove podatke. Provjeravajući Thalloczyjev rukopis iz 1911. i objavljeni tekst iz 1915.

---

[9] Lajos Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*. Turul. A Magyar Heraldikai es Genealogiai Tarsasag. Közlönye. Budapest 1915.

[10] Neki historičari otišli su tako daleko da su jednostavno tvrdili kako su mnogi bosanski begovi toliko osiromašili da najčešće "žive od iskorišćavanja samo jedne kmetovske porodice. Istorijski najgori slučaj socijalne eksploatacije, gde kao na crtežima seljačkih kalendara jedan čovek jaše na leđima drugoga." (Milorad Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, 2, Beograd 1989., str. 281.) U kritičkom i veoma argumentiranom napisu o ovoj Ekmečićevoj knjizi Nenad Filipović upozorio je kako Thalloczyjevim podacima „treba mnogo pažljivije baratati". (Nenad Filipović: *Osmanska Bosna i Osmansko carstvo u djelu Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918. Milorada Ekmečića.* Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/1990., Sarajevo 1990., str. 455.)

na mađarskom jeziku, vidi se da on zaista stoji na stanovištu da su Filipovići imali dva do tri, a ne 200 do 300 selišta, kako su ga citirali neki kasniji historičari). Umjesto da ovo bude upozorenje da se ne smije bezrezervno oslanjati na Thalloczyja, historičari su bili skloniji preuzimati, a ponekad i falsificirati njegove podatke nego tragati za izvorima koji bi mogli preciznije govoriti o strukturi begovskih zemljišnih posjeda. Ipak, ovaj Thalloczyjev rad značajan je i u historiografskom smislu, i to upravo zbog ovog *Popisa*, ali je bio značajan i u vrijeme kada je nastao, jer je njegova osnovna namjera bila odgovoriti na pitanje o značenju titule *beg*, što je imalo odraza na određenje oficijelnih krugova vlasti prema toj tituli.[11]

Poslije Prvog svjetskog rata stanovišta o historijskom razvoju agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini sasvim se mijenjaju. Dok je u austrougarsko doba veći dio literature stajao na begovskom stanovištu i njihovom poimanju tog razvoja, nakon odlaska Austro-Ugarske dolazi do radikalnog zaokreta, i agrarno pitanje počinje se promatrati sa potpuno suprotnih stanovišta nego dotad. Sad se apsolutno brane pozicije ne begova kao historijskih vlasnika, kako se dotad smatralo, nego kmetova kao obrađivača tih posjeda i novih vlasnika, koji su do

[11] Izgleda da autorstvo ovog Popisa ne treba vezati za Thalloczyja, mada ga je on objavio 1915. kao prilog svojoj raspravi. Naime, u ostavštini Safvet-bega Bašagića nalazi se jedno nedatirano pismo upućeno "preuzvišenom prijatelju" u kojemu se Bašagić osvrće na "Nominal Liste der berühmtesten Begfamilien in Bosnien und der Hercegovina von General Tomičić", koju mu je pred Prvi svjetski rat dostavio taj „preuzvišeni prijatelj". Vjerovatno je u pitanju Thalloczy, koji je Tomičićevu listu dostavio Bašagiću, zamolivši ga za mišljenje. Bašagić se veoma kritički osvrnuo na tu listu. "Može biti ne bih se još sjetio Tomičića bilježaka, da nije zagrebački 'Obzor' u izvadcima donio raspravu vašu o bosansko-hercegovačkom plemstvu, koja je izašla u nekom mađarskom listu. Kada sam pročitao ono što je 'Obzor' donio, jako mi je žao bilo, što Vas nijesam prije upozorio da je Tomičića lista nepouzdana u mnogom pogledu (...)." (Nedatirano pismo Safvet-bega Bašagića u posjedu porodice Bašagić iz Sarajeva. Fotokopija u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu.)

tog vlasništva došli na temelju odluka novouspostavljene jugoslavenske vlasti po kojima bivši kmetovi postaju vlasnici kmetskih selišta,[12] a begovima se priznaje određena odšteta koju im je država dužna isplatiti. Bez obzira na činjenicu što je samim činom priznavanja prava na određene odštete za oduzeta selišta begovima (i svim zemljoposjednicima) država priznala i njihovo historijsko vlasništvo, ipak se sve više zauzima pozicija o historijskom vlasništvu kmetova nad zemljom. Prema ovoj literaturi, kmetsko vlasništvo nad zemljom samo je u jednom razdoblju bosanske historije (osmansko doba) uzurpirano od strane begova, kada su nasilnim putem uspostavljeni kmetski odnosi, koji se sada agrarnom reformom imaju dokinuti.[13] Koliko je

[12] Na temelju članova 1. i 2. Naredbe o upisu vlasnosti bivših kmetova na kmetovskim selištima (Glasnik zakona i naredaba, br. 58, 1919.) kotarski sudovi su, na osnovu zapisnika seoskih kotarskih ureda, donosili odluke o uknjižbi prava vlasništva pojedinih gruntovnih uložaka na kmetove. Naravno da je tu bilo dosta prostora za zloupotrebe, pa su se vodili brojni sudski sporovi. Bilo je slučajeva kada sami kmetovi nisu znali pokazati koje su sve zemlje spadale u sastav njihovog kmetskog selišta. Poglavar Livanjskog kotara 1926. javljao je kako su u tom kotaru tokom 1923. "gotovo sva kmetovska selišta provjerena i prenos prava vlasništva u gruntovnici je upisan. 5-600 selišta ostalo je neprovjerenih i to većinom od ispostave Bos. Grahovo i daljnjim selima iz razloga, da stranke same nisu znale pokazati koje komade sve drže." Kao razlog što kmetovi nisu znali pokazati granice svojih selišta poglavar navodi da oni u tim krajevima "nisu begu podavali hak u naravi nego kesim u novcu. Od kmeta je beg zatraživao novac i nije mu u zemlju nikada dolazio niti se je interesovao tko što obrađuje. Razumije se da su mjenjanja komada zemlje između kmetova vršena te faktično stanje sa gruntovnim se ne slaže." (ABiH, AGD, br. 13054/26.)

[13] Đorđo Krstić: *Agrarna politika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1938., str. 5. Ovakva stanovišta posebno su branjena u brojnim člancima objavljivanim po časopisima i novinama. Kao instruktivne vidi: Lujo Novak: *Kmetstvu slični odnosi u Bosni i Hercegovini.* Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga II, br. 1, Beograd 1921.; Slavko Šećerov: *Obrazloženje agrarne reforme s pogledom na velike posede*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga III, Beograd 1922.; Đorđo Krstić: *Jedan pogled na projekat o novom Zakonu za konačno uređenje odnosa na bivšim kmetovskim selištima*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga XII, br. 5-6, Beograd 1926.

ova literatura bila uronjena u dnevnopolitičku stvarnost i koliko joj je cilj bio nenaučno valoriziranje bosanskih agrarnih odnosa i na temelju toga izvođenje zaključaka o zemljišnom vlasništvu, pokazuje i primjer da je dio literature dokazivao kako begovi "ne mogu imati i nemaju prava ni pod kojim uslovom na onaku oštetu koju bi imali prava da traže pravi vlasnici zemlje, jer oni to nisu. Obim i razmer oštete treba više da se upravlja socialnim obzirima i prema ekonomskom stanju oštećenog bega. Bogati begovi treba da dobiju manje, a siromašniji više oštete, a oni kod kojih oduzimanje zemlje ne prouzrokuje nikakvu opasnost za ekzistenciju nikakve oštete."[14]

Nije se, međutim, sva literatura između dva svjetska rata u kojoj se u većoj ili manjoj mjeri tretiraju pitanja vezana za historiju bosanskih begova bavila samo dokazivanjem kmetovskog, a ne begovskog vlasništva nad posjedima, što je bilo u funkciji opravdavanja tadašnje politike prema begovskim zemljišnim posjedima, nego se pojavilo i nekoliko rasprava u kojima se tretiraju brojni drugi aspekti historije begova. To se, prije svega, odnosi na rasprave Vase Čubrilovića i Vladislava Skarića, ali je njihov nedostatak što tretiraju historiju begova samo u osmansko doba. Kako je, pak, status begova u austrougarsko doba bio sudbinski određen njihovim dotadašnjim povijesnim razvojem, a s obzirom da su Čubrilovićevi i Skarićevi rezultati istraživanja snažno utjecali na kasniji razvoj literature o begovima općenito, to ćemo se ukratko osvrnuti na njihove osnovne postavke.

Čubrilović i Skarić razlikuju se u tome što je prvi iznosio ideje nemajući dovoljno arhivskog materijala za njihovo dokazivanje, dok je drugi, ne zaostajući u originalnosti, preuzimao Čubrilovićeve ideje te

[14] Slavko Šećerov: *Obrazloženje agrarne reforme s pogledom na velike posede*. Arhiv za pravne i društvene nauke, knjiga III, Beograd 1922., str. 138-139; Todor Kruševac: *Bosanski agrar posle 1918. godine*. Pregled, br. 59, Sarajevo 1928., str. 295. Kruševac je mišljenja kako ne treba praviti nikakvu razliku između begluka i kmetskih selišta jer su begluci "nastali iz čifluka kada je turska vlast u Bosni oslabila, a dobile prevlast age i begovi. Važno je da doba ovog pretvaranja ne ide daleko u prošlost, ono pada oko sredine prošlog veka. Austrija je ovo pitanje iz razloga koji su joj konvenirali komplikovala, mesto da ga reši."

ih dokumentirao osmanskim izvorima.[15] Dva najznačajnija Skarićeva rada o ovome pitanju su *Popis bosanskih spahija iz 1123. (1711.) godine* i *Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini.*[16] U prvom radu Skarić je donio popis 1.553 timara sa prihodima koje ti timari donose. Od ovih 1.553 te je godine bilo 185 zijameta, od toga svega 95 sa prihodom većim od 20.000 akči. U ovom radu Skarić, međutim, nije obratio dovoljno pažnje procesu čiflučenja, kao važnom procesu za izrastanje begovata kao zemljoposjedničke elite, koja se kao takva u potpunosti stabilizirala do početka 19. stoljeća, a u austrougarsko doba već se počela razbijati. Tim se problemom nešto bliže bavio u radu o postanku kmetstva, upozoravajući da je proces čiflučenja imao svoju dužu evoluciju. Međutim, nedostatak ovog rada je u tome što je proces čiflučenja u Bosni dobrim dijelom poistovjećivao sa sličnim procesom u Srbiji ne uočavajući bosanske specifičnosti koje su utjecale na izrastanje krupnog begovata na ovim prostorima.[17] Inače, Skarić je dao i nekoliko značajnih podataka za historiju pojedinih begovskih porodica u osmansko doba, prije svega nekih hercegovačkih begovskih porodica.[18]

Vasa Čubrilović u jednom članku iz 1935. temeljito je podvrgao kritici ranije tvrdnje Ivana Frane Jukića i Ćire Truhelke o navodnom

---

[15] *Pregled istoriografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. godine do danas* (rukopis). Sarajevo, decembar 1966. str. 22.

[16] Vladislav Skarić: Popis bosanskih spahija iz god. 1123. (1711.). Glasnik Zemaljskog muzeja, god. 42, br. 2, Sarajevo 1930., str. 1-99; Isti: *Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini*. Pregled, br. 11, Sarajevo 1937., str. 163-164, 481-489.

[17] Skarić veli kako se u 18. stoljeću "u Bosni (…) muslimanski svijet listom upisivao u jenjičare. A ovi su sigurno, kao i u Srbiji, nagonili spahijske seljake da im se prodaju (…). Tako su seljaci u Bosni i Hercegovini unišli u 19. vijek kao čifčije (kmeti) muslimanskih čifluksahibija (aga)." (Vladislav Skarić: *Postanak i razvitak kmetstva*, u: Izabrana djela, III, Sarajevo 1985., str. 94.)

[18] Vladislav Skarić: *Podaci za historiju Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka*. Glasnik Zemaljskog muzeja, god. 43, Sarajevo 1931., str. 55-72; Isti: *Trebinje u 18. vijeku*. Glasnik Zemaljskog muzeja, god. 45, br. 2, Sarajevo 1933., str. 39-70.

masovnom prelasku srednjovjekovnoga bosanskoga plemstva na islam dolaskom Osmanlija, čime je ono sačuvalo i svoje posjede, te ustvrdio kako je, zapravo, porijeklo muslimanskog begovata različito.[19] U historiografiji koja je nastajala poslije Drugog svjetskog rata ovaj Čubrilovićev rad dugo je vremena slovio kao najtemeljitiji prikaz porijekla pojedinih muslimanskih begovskih porodica, i na njega su se pozivali svi kasniji historičari koji su tretirali ovu problematiku, i to kako oni koji su se u svojim radovima specijalno bavili porijeklom pojedinih porodica,[20] tako i oni kojima je problem utvrđivanja porijekla begovskih porodica bio samo usputan historijski problem, ali važan za rješavanje drugih historijskih fenomena i procesa u Bosni i Hercegovini.[21] U ovom razdoblju nastalo je niz kvalitetnih studija o historiji Bosne i Hercegovine austrougarskog doba u kojima je i historijat agrarnih odnosa temeljitije ispitivan, ali – opet – historija pojedinih begovskih porodica ne samo da je ostala neobrađena, nego je čitav begovski sloj, u marksističkom pristupu historiji sa klasnih stanovišta, "prošao" izuzetno loše.[22]

---

[19] Vasa Čubrilović: *Porijeklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*. JIČ, Beograd 1935., str. 368-403.

[20] B. Zlatar: *O nekim muslimanskim porodicama*, str. 81-141.

[21] Hamdija Kreševljaković: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1954. (dalje: *Kapetanije*); Isti: *Dženetići,* Radovi, knj. II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Naučno društvo NR BiH, Sarajevo 1954.; Isti: *Čengići*. Sarajevo 1954.; Srećko M. Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijski period 1463.-1804.,* Sarajevo 1992. (dalje: *Konfesionalnost i nacionalnost*).

[22] Napisana je historija radničke klase u BiH u austrougarsko doba, ali ne i historija zemljoposjedničke klase (Iljas Hadžibegović: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*. Sarajevo 1980.) Mada je ova Hadžibegovićeva knjiga više od historije same radničke klase, ona, kao ni temeljite studije o prethistoriji i toku muslimanskoga autonomnoga pokreta, koji uglavnom vode begovi, ne može biti zamjena za detaljna istraživanja socijalne osnove begovskog sloja u Bosni i Hercegovini (Mustafa Imamović: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* Sarajevo 1976.; Nusret Šehić: *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo 1980.; Robert J. Donia: ▸

Na ovakav pristup sigurno su utjecali i aktuelni politički procesi u društvu. Tako je u vrijeme kada se pripremalo priznavanje Muslimana kao posebne nacije u BiH, krajem šesdesetih godina, Muhamed Hadžijahić, jedan od historičara koji je predano radio na priznanju, napisao jedan rad u kojem je nastojao napraviti ogromnu razliku između Muslimana kao nacije i muslimanskih begova kao jednog socijalnog sloja. Kako je u to doba opće uvjerenje bilo da su begovi "eksploatatori" i kako se njihova tako prezentirana povijesna uloga uvijek dovodila u vezu, a ponekad i poistovjećivala sa ulogom Muslimana općenito, Hadžijahić je, da bi opravdao povijesnu samobitnost Muslimana, u tom trenutku napisao izuzetno teške optužbe na račun begova, svaljujući na njihova leđa sve višestruko akumulirane predrasude iz povijesti. On za begove kaže kako su bili "eksploatatorska klasa", bez neke značajnije ekonomske moći i političke podrške od strane širih slojeva Muslimana: "Begovi su rijetko kad raspolagali naročitim ekonomskim mogućnostima, a njihov politički utjecaj bio je skoro bez izuzetka lokalno ograničen. U centrima kao što su Sarajevo i Mostar nisu ništa značili, već su, naprotiv, ovi gradski centri formirali javno mnijenje, vršeći snažan upliv i na unutrašnjost zemlje. Feudalna klasa jedva da je ikada činila 2 posto muslimanskog stanovništva (uzimamo u račun ne samo begove već i sve one koji su imali kmetove). Deplasirano je, dakle, poistovjećivati feudalce i Bosanske muslimane."[23]

U historiografiji nakon Drugog svjetskog rata stvari su čak i u terminološkom smislu otišle toliko daleko da su nastajala čitava djela u kojima se sâma riječ *beg* izbacivala iz upotrebe[24] i koristio se termin

Islam Under The Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina (1878-1914). New York 1981 (prijevod na bosanski jezik objavljen 2000. godine.)

[23] Muhamed Hadžijahić: *Mjesto i uloga Bosanskih muslimana u političkom razvoju naših naroda*. Takvim, Sarajevo 1968., str. 113-117. Isti rad objavljen je u Takvimu za 2001., Sarajevo 2000., str. 203-208.

[24] Atif Purivatra: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo 1977. Prva rečenica u rukopisu o Ali-paši Rizvanbegoviću koji je iza sebe ostavio historičar Hamdija Kapidžić glasi: "Jedna od najznamenitijih begovskih porodica u Hercegovini jest, nesumnjivo, porodica Rizvanbegovića". Nedavno je ovaj rukopis objavljen, ali

zemljoposjednička klasa, koja se sve do njezina "razvlašćivanja" 1918. smatra feudalnom društvenom strukturom. Čak su i oni historičari koji su iza sebe ostavili djela trajne historiografske vrijednosti izbacili iz upotrebe riječ *beg* i zadovoljili se riječju *aga,* pod kojom su podrazumijevali čitavu muslimansku zemljoposjedničku strukturu. Jedan od njih je i Ferdo Hauptmann, koji je u svojim raspravama napravio najtemeljitiju analizu bosanske socijalne historije austrougarskog doba, ali je i sâm upadao u zamke koje društvena stvarnost postavlja pred objektivnog historičara.[25] Time se može objasniti činjenica da Hauptmann na jednom mjestu tvrdi kako se pojam *beg* veže za krupnog zemljišnog posjednika, a *aga* za sitnog, dok na drugom mjestu poistovjećuje ta dva pojma i odlučuje se za *agu* kao mjerodavno terminološko određenje za zemljišne posjednike sa kmetskim selištima u Bosni i Hercegovini. Hauptmann je o ovom objavio nekoliko rasprava, ali je sve to objedinjeno u studiji objavljenoj u Grazu 1983. godine[26], a kasnije prevedenoj i objavljenoj u Sarajevu

profesor Iljas Hadžibegović, koji je svojedobno bio Kapidžićev asistent, pišući predgovor za njegovo objavljivanje, ni na jednom mjestu ne govori o "begovskim porodicama", nego isključivo o "feudalnim porodicama" i "feudalnoj klasi" (Hamdija Kapidžić: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*. Sarajevo 2001). Iljas Hadžibegović, premda ponekad zaobilazi upotrebu termina *beg*, u svojoj odličnoj doktorskoj disertaciji o razvoju radničke klase na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, raspravljajući o socijalnoj slojevitosti stanovništva, posebno je izdvojio sloj čifluk-sahibija ili zemljoposjednika s kmetovima, a "najugledniji dio ovog socijalnog sloja činili su begovi ili zemljišna aristokracija koja je držala najveći dio obradivih površina, šuma i pašnjaka. Pored toga begovi se javljaju kao vlasnici mlinova, željeznih majdana, zakupnici desetine i slično." U bilješkama dalje pojašnjava svoj tadašnji stav kako su "begovat sačinjavale najuglednije muslimanske porodice koje su držale zeamete" (I. Hadžibegović: *Postanak radničke klase*, str. 39, 66, nap. br. 155.).

[25] Ferdo Hauptmann: *Bosanskohercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća.* Godišnjak Društva istoričara BiH, XVII/1966.-67.

[26] Ferdinand Hauptmann: *Die österreichisch-ungarische Herschaft in Bosnien und der Hercegovina 1878-1918. Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsentwiklung.* Graz 1983.

1987. godine u *Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine*. U ovoj knjizi objavio je raspravu *Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austro-ugarske vladavine (1878.-1918.)*. Dio o agraru veoma je opširan (str. 139-187). Hauptmann primjećuje kako je gruntovnim knjigama osigurana pravna sigurnost i bega i kmeta: "Aga, prema tome, u potpunom vlasništvu raspolaže samo svojim (priznatim, gruntovno upisanim) beglukom, a kmet – uz obavezu haka – postaje nesporni i trajni uživalac kmetovskog selišta/čifluka. U stvari, agi je samo formalno garantiran daljnji opstanak kao zemljoposjedniku; on ne može povećati svoj begluk pretvaranjem čifluka u beglučku zemlju pa ostaje ograničen samo na onaj sitni opseg begluka i na primanje haka, koji je sve manji. Garancija postojećih agrarnih odnosa – za što se begovat sveudilj zalagao – samo optički štiti agu, u svakodnevnom životu gura ga uistinu u kategoriju sitnog posjednika uz dodatnu manju ili veću rentu (hak). Ta ga izdržava, hrani i omogućuje da pored prodaje čiflučke zemlje živi na naslijeđeni način; iz begluka on po pravilu ne stvara nikakvu novu proizvodnu jedinicu, koja bi ga ukopčala u novi privredni život."[27] Malo kasnije Hauptmann opet pojašnjava svoj iskaz da aga "ne može povećati svoj begluk", ističući kako je vlast "skučila agu na onaj kompleks beglučke zemlje koji je gruntovno upisan, onemogućujući mu da naknadnim zahtjevima (za krčevinama, šumama, baltalikom i merom) povećava proizvoljno svoj areal."[28] Na temelju ovog uvjerenja Hauptmann je stajao na stanovištu da je "status aga vezan za postojanje kmetovskog selišta, koje se u danim okolnostima površinski u Bosni i Hercegovini ne može u znatnijoj mjeri povećati", a povećanje broja aga, koje pokazuju austrougarski popisi stanovništva, Hauptmann je objašnjavao podjelama begovskih porodica koje, prema islamskom baštinskom pravu, među sobom dijele i kmetove, odnosno kmetska selišta: "Diobom među nasljednike povećava se, dakle, broj aga. Odatle veći broj aga uz manji broj kmetovskih selišta." Time aga, "nakon što je

[27] *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine* (dalje: *Prilozi*), II, Sarajevo 1987., str. 146-147.

[28] *Prilozi*, str. 147.

ranije izgubio politički položaj, gubi sada autoritet u društvu ukorak sa smanjenjem broja *svojih* kmetova."[29] Hauptmann se zadržava na ovakvim općenitim ocjenama, koje -doduše- temelji na rezultatima popisa stanovništva, premda sasvim jasno konstatira kako nije u stanju raščlaniti zemljoposjedničku klasu u grupe s obzirom na veličinu njihovih posjeda, jer mu nije poznata "slika ekonomskog stanja age u BiH (…). Mi ne znamo koliki je udio aga s pola do tri kmeta niti koliko begova posjeduje više od 100 kmetovskih selišta."[30]

U svom pristupu Hauptmann se zadržava samo na *broju* begova i kmetova, pri čemu računa na podjelu begovskih, ali ne i na podjelu kmetskih porodica, premda sam primjećuje da su i kmetska porodica i kmetsko selište bili podložni podjelama.[31] Međutim, kako su se dijelile begovske porodice, dijelile su se i kmetske! Doduše, ovaj proces nije u jednakoj mjeri zahvatio oba ta društvena sloja, ali je bio prisutan, i o tome valja voditi računa. Ovaj problem, u koji Hauptmann nije detaljno ulazio, usko je vezan za pitanje tzv. kmetskog prava. Kmetske porodice obično su bile zadruge koje su ponegdje brojale i do 60 članova. Stanovali su u jednoj kući, zajednički privređivali i ravnopravno sudjelovali u podjeli proizvedenih prinosa. Članovi zadruge rijetko su posjedovali vlastitu svojinu u pokretnim stvarima. Kmetsko pravo pripadalo je čitavoj zadruzi, a starješina zadruge bio je njezin predstavnik u odnosima sa drugim zadrugama i odgovorna osoba zadruge prema begu kao vlasniku posjeda. Beg je, dakle, u kmetskoj porodici imao jednog kmeta. Sa procesom diobe kmetskih porodica, a prema običajnom pravu koje se u međuvremenu utvrdilo, čifluk (selište) dijelilo se na onoliko dijelova koliko je kmetska porodica imala muških članova, pa se postavljalo pitanje da li je beg sada dobivao više kmetova ili ne, odnosno da li je svaki muški član ranije kmetske porodice sada postao nositelj kmetskog prava. Drugim

[29] *Prilozi*, str. 148.

[30] *Prilozi*, str. 150.

[31] *Prilozi*, str. 162-165.

riječima, da li je kmetsko pravo djeljivo ili ne?[32] Zbog toga su vlasti tražile od kotarskih načelništava da podnose izvještaje o diobama čifluka (kmetskih selišta), uz sugestiju da se diobe odobravaju u slučaju sporazuma "svih strana". Običajno pravo u Bosanskoj krajini oko diobe kmetske zadruge sastojalo se u tome da se kmetska zemlja podjednako dijelila na sve muške članove zadruge, a beg je, ukoliko je bio obaviješten o toj diobi, prešutno priznavao ovo načelo kako bi znao od koga će i koliki dio uzimati trećinu; ženski članovi zadruge nisu uzimani u obzir, jer je žena išla uz muža a djeca uz roditelje.[33] U nekim drugim krajevima Bosne (Bijeljinskom kotaru, npr.) bio je običaj da kmetska prava mogu izvršavati i ženski članovi porodice umrlog kmeta, ali pod određenim uvjetima.[34]

U svakom slučaju, pokazalo se da je pogrešno, govoreći o zemljišnim posjedima bosanskih begova, zadržavati se samo na broju kmetskih selišta, odnosno kmetskih porodica koje obrađuju selišta, a pogotovo promatrati jedino proces raspadanja begovskih porodica, a zanemarivati taj proces kod kmetskih, i još na temelju takvih pokazatelja izvoditi dalekosežne zaključke o velikoj eksploataciji koju sve veći broj begovskih inokosnih porodica provodi nad istim brojem kmetskih porodica, nego valja napraviti dalji iskorak ka egzaktnijem utvrđivanju *površine i strukture* zemljišta koje posjeduje određena begovska porodica, i to kako begluka tako i selišta. Dosadašnja naučna literatura, nemajući dovoljno oslonca u historijskim izvorima, nije o tome ostavila iza sebe preciznijih istraživanja, ali se zato, posebno poslije 1990. pojavilo niz napisa u štampi u kojima se fenomen vlasništva nad zemljom postavio kao važan argument u političkim, a uskoro i vojnim razračunavanjima na ovim prostorima. Predstavnici srpskih političkih struktura tvrdili su kako Srbi posjeduju 64% zemljišta u BiH.

---

[32] Đorđe Mikić: *Društveno-ekonomske prilike u selima Bosanske krajine u vrijeme austrougarske vladavine 1878.-1914.* (dalje: *Društveno-ekonomske prilike)*, Istorijski zbornik, br. 2, Banja Luka 1981., str. 105-106.

[33] Đ. Mikić*: Društveno-ekonomske prilike*, str. 106-109.

[34] ABiH, AGD, br. 1380/27 (Citira se mišljenje kotarskog medžlisa u Bijeljini od 25. 9. 1889.)

Kasnije je taj procenat rastao na 70, pa na 74% itd. Bošnjački odgovor bio je da oni (Bošnjaci) posjeduju preko 60% zemljišta te da su 1918. posjedovali i puno više (oko 83%).[35] Dvije knjige o ovome problemu koje su pretendirale biti naučne, a objavljene su u ovo doba, jesu *Ekonomski genocid nad Muslimanima*[36] i *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine*[37]. U prvoj su autori agrarnu reformu provođenu u BiH poslije Prvog svjetskog rata ocijenili kao "genocid" nad Bosanskim Muslimanima, jer je njezin cilj bio "ekonomsko uništavanje Muslimana".[38] Dok Mustafa Imamović u svojoj raspravi objavljenoj u ovoj knjizi, govoreći o agraru u austrougarskom vremenu, ostaje na razini ranije poznatih činjenica, ne ulazeći u nova tumačenja, pogotovo ne sa stanovišta potreba aktuelnog političkog trenutka, Hrelja i Purivatra poredali su niz podataka o oduzimanju zemlje poslije 1918. i zaključili kako se radi o "ekonomskom genocidu". Za nas bi, ipak, mogli biti zanimljivi podaci o oduzetim posjedima, jer takvi podaci ukazuju na posjedovnu strukturu 1918., dakle koncem austrougarske vladavine. Međutim, autori su sami upali u zamku pretjerane potrebe za dokazivanjem "genocida", pa su u toj potrebi načinili niz kontradiktornih tvrdnji te terminoloških i suštinskih grešaka. Okomivši se na način provedbe

[35] Tokom rata u BiH 1992.-1995. vodio se boj i o tome koliko je ko vlasnik zemljišta u BiH. Bošnjački političari angažirali su neke naučnike koji su radili na tome, pravili određene karte na kojima su bojili "muslimansku" i "tuđu" zemlju i dokazivali većinsko bošnjačko vlasništvo nad zemljom. Povodom pojave takvih karata 1994., koje su izradili Ibrahim Bušatlija, Izet Kubat, Izet Bijedić i Salko Čampara, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca 6. jula 1994. organiziralo je raspravu u kojoj je sudjelovao niz političkih i naučnih djelatnika (Abdulah Konjicija, Dževad Juzbašić, Avdo Sućeska, Ibrahim Tepić, Hakija Đozić, Atif Purivatra i dr.). Tekst rasprave pretipkan sa snimljenih audiokaseta u posjedu je autora.

[36] M. Imamović - K. Hrelja - A. Purivatra: *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima* (dalje: *Ekonomski genocid*). Sarajevo 1993.

[37] Bakir Tanović: *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine. Historijski pregled* (dalje: *Ko je vlasnik*). Zagreb 1995.

[38] Purivatrina rasprava u ovoj knjizi nosi naslov *Ekonomski genocid nad Muslimanima pod vidom agrarne reforme u Jugoslaviji (1918.-1941.)*, str. 83-105.

reforme i oduzimanja posjeda, konstatiraju kako su jugoslavenske vlasti "privatni zemljišni posjed u Bosni i Hercegovini" tendenciozno nazvale "begluk" te konstatiraju kako je "taj pojam do tada bio (...) nepoznat u Bosni i Hercegovini. Pošto su titule i odomaćeni nazivi u Bosni i Hercegovini 'beg' i 'aga' vezani za zemljišnu aristokraciju iz prethodnog vremena, to se pojam beg namjerno veže za feudalizam, a njegov privatni zemljišni posjed počinje se nazivati 'begluk', pa se na taj način u javnosti stvara uvjerenje da se tu zaista radi o nekakvom feudalnom odnosu."[39] No, pojam *begluk* kao oznaka za kategoriju zemljišta na kojemu nije postojalo tzv. kmetsko pravo, bio je apsolutno poznat u austrougarskom razdoblju. Ovakvim tvrdnjama autori, dakle, govore o postojanju privatnog posjeda (za kojega kažu da se iza 1918. tendenciozno naziva *begluk*), što bi značilo da čifluci (kmetska selišta) nisu privatno vlasništvo. Ako čifluci nisu njihovo vlasništvo, onda jesu vlasništvo nekog drugog (kmetova?) i tada se nema nikakvog razloga osporavati pravo upisa vlasništva u gruntovnim knjigama na bivše kmetove. A autori upravo to čine! Osim toga, autori potpuno pogrešno posjednike kmetskih selišta terminološki označavaju agama, a posjednike begluka begovima.[40] Jedan zemljišni posjednik mogao je imati i kmetska selišta i zemljišta "slobodna od kmetova". Radi se o tome da su u BiH postojale dvije vrste zemljišta s obzirom na *pravo upotrebe*, jednako kao što su postojale tri vrste zemljišta s obzirom na *pravnu narav.*[41] Ali, podjela zemljišta s obzirom na pravo upotrebe uopće se ne tiče *prava vlasništva*.

Rasprava Bakira Tanovića ocijenjena je od recenzenta dr. Ive Banca veoma povoljno: "Ovom studijom, veli Banac, u kojoj nudi niz novih tumačenja, Tanović daje *definitivne odgovore na pitanje zemljišnog po-*

---

[39] *Ekonomski genocid*, str. 55.

[40] Vidi tabelu br. 1 na str. 108 (gdje se donosi broj zemljoposjednika sa i bez kmetova prema popisu stanovništva iz 1910.) i uporedi sa tabelom br. 6 na str. 113 (gdje se donosi broj vlasnika kmetskih selišta - age, i broj vlasnika begluka – begovi).

[41] Vidi naše raspravljanje o tome u poglavlju *Vrste zemljišnih posjeda* u ovom radu.

sjeda u Bosni i Hercegovini"[42] (podvukao H.K.). Tanović je, međutim, jednostavno preuzeo tvrdnju Mustaj-bega Mutevelića koju je ovaj izrekao 1911. godine,[43] po kojoj su "zemlje koje su se nalazile u rukama čitluk sahibija uvijek bile mulkovne zemlje i (da) one u Bosni nikada nisu spadale u kategoriju erazi mirije".[44] Predosmansko porijeklo bosanske zemljoposjedničke elite u osnovi je Tanovićeva izlaganja. Njegov je zaključak kako su Bošnjaci 1910. posjedovali 63,84% ukupne obradive površine u Bosni i Hercegovini.[45] On "svoje" rezultate i numeričku kombinatoriku temelji na podacima iz ranije spomenute knjige *Ekonomski genocid*.

Istovremeno sa aktueliziranjem pitanja vlasništva nad zemljišnim posjedima u BiH, sve se češće pojavljuju rasprave, pa čak i knjige, o pojedinim znamenitijim porodicama, pri čemu ponekad i sami naslovi knjiga bivaju vrlo upitni.[46] Svi odreda tvrde kako su njihovi preci bili veliki zemljoposjednici. U razgovorima koje je autor obavio sa potomcima određenog broja značajnih begovskih porodica, a i u anketnom formularu pripremljenom za tu priliku, malo je njih znalo precizno odgovoriti na pitanje o zemljišnim posjedima. Najčešći odgovor bio je da je njihovim precima pripadalo sve "dokle oči vide".

Sve ove rasprave o strukturi vlasničkih odnosa u BiH imaju jedan zajednički nedostatak: ne temelje se na egzaktnim pokazateljima. Egzaktni pokazatelji sadržani su jedino u zemljišnim knjigama (gruntovnica), koje su od svoga ustanovljenja u austrougarsko doba u BiH u upotrebi sve do danas. Poteškoća za istraživače je u tome što

---

[42] B. Tanović: *Ko je vlasnik*, str. 8.

[43] *Agrarni govor narodnog poslanika Mustajbega Mutevelića održan u bos. herceg. Saboru dne 4. aprila 1911. sa dodatkom: Nekoliko odgovora protivnicima o našem erazi-mirijskom vlasništvu.* Sarajevo 1911.

[44] B. Tanović: *Ko je vlasnik*, str. 18-19.

[45] B. Tanović: *Ko je vlasnik*, str. 49, 68.

[46] Dok su neke studije vrlo utemeljene (Ibrahim Filipović: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine.* Sarajevo 1991.), dotle je značaj mnogih veoma skroman (Safet O. Hasanbegović: *Stabla što ljube nebo. 300-godišnja genealogija rasta i stradanja porodica Hasanbegović i Pašić*. Sarajevo 1994.).

ne postoje koncentrirani podaci iz gruntovnica na jednom mjestu, nego su oni ostali na razini svakog kotara, odnosno kotarskih sudova. U BiH je osamdesetih godina obavljeno avionsko snimanje zemljišta s ciljem provjeravanja stanja u zemljišnim knjigama i dovođenja u red vlasništva nad zemljom, ali taj posao nije priveden kraju. Mi smo u svojim istraživanjima utvrdili da su od konca 1911. prikupljane u okviru Zemaljske vlade u Sarajevu informacije o kmetskim selištima, broju vlasnika i njihovoj vjerskoj pripadnosti. Sve te informacije činile su osnovu za sastavljanje kmetskog katastra.[47] Zajedničko ministarstvo finansija 18. novembra 1911. naredilo je osnivanje katastra kmetskih selišta pri Odsjeku Zemaljske vlade za otkup kmetova: "Taj će kmet. katastar služiti mjerilom djelovanja te podlogom uredovanju otkupnog odsjeka zemaljske vlade gledom na broj, veličinu i vrst kmet. selišta i pokazivati u svako doba, koji ga posao još čeka, odnosno u kojem razmjeru sudjeluju ostala novčana vrela kod otkupa kmetova. (…) Uz katastar sastaviće se ujedno i popis svih zemljovlasnika u formi alfabetskog indeksa za cijelu zemlju; taj imenik dovodiće se u sklad sa promjenama u vlastovnici periodički." Zemaljska vlada tražila je od svih kotarskih sudova da informacije o promjenama broja kmetskih selišta dostavljaju četiri puta godišnje Odsjeku Zemaljske vlade za otkupljivanje kmetskih selišta, a sve te promjene unosit će se u kmetski katastar, koji je uređen "u formi kartoteke analogno otkupnim zajmovima po kotarima tako, da svaki kotar sačinjava posebnu cjelinu, u kojoj su katastralne općine alfabetskim redom, a u ovima pojedina selišta rednim brojem gruntovnih uložaka poredana".[48] Ovakve informacije zaista su dobivene, ustanovljen je kmetski katastar sa svim ovim potrebnim informacijama, ali mu u Arhivu BiH u Sarajevu nema ni traga. Sva moja traganja, kao i napori koje je u tom pravcu uložila gospođa Vera Štimac, zasigurno najbolji poznavalac austrougarske građe u ovome arhivu, ostali su bez uspjeha. Međutim, tragajući za ovim kmetskim katastrom, a pretpostavljajući da bi se on mogao naći i u fondu Agrarne direkcije, koja je u Sarajevu djelovala nakon Prvog

[47] ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 241.221/I.- Dep. 5, Sarajevo 29. oktobar 1911.)

[48] ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 263.204/I - Dep. 5 ex 1911.)

svjetskog rata, uz pomoć Samije Sarić, zamjenika direktora Arhiva Federacije BiH, pronađena je dokumentacija o isplati odšteta za oduzeta kmetska selišta 1918. godine. Ova dokumentacija mnogo je više od evidencije isplaćenih odšteta: ona pokazuje stanje u agrarno-posjedovnim odnosima krajem Prvog svjetskog rata. Naime, nakon 1918. godine Agrarna direkcija u Sarajevu, prema Uredbi o likvidaciji agrarnih odnosa u BiH od 12. maja 1921. isplatila je 250.000.000 dinara za bivša kmetska selišta, a iz te likvidacije ostalo je još oko 17.000.000 dinara, koje država nije platila bivšim zemljovlasnicima za obradivu zemlju i rentu kao naknadu za hakove iz 1919. i 1920. godine. Agrarna direkcija nakon tog posla nije ostavila preglednu evidenciju, pa je u šest velikih kasa-ormara ostalo 18.330 predmeta po kojima je likvidacija izvršena i u kojima je sadržano oko 67.200 korisnika u BiH. Zbog toga je od početka 1940. unutar Agrarno-pravnog odsjeka poseban tim službenika radio na sređivanju te evidencije u 22 knjige. Vodilo se strogo računa da sve infomacije budu dobro provjerene kako bi podaci bili potpuno pouzdani. Sve su ove informacije sačuvane. U ovom radu te knjige korištene su kako bi se utvrdilo gdje su sve pojedine begovske porodice imale kmetska selišta za koja im je isplaćena odšteta. Nakon što je pregledanjem ovih knjiga utvrđeno koje su to begovske porodice imale veći broj kmetskih selišta i nakon što je utvrđeno koje su to katastarske općine gdje su se selišta nalazila, išlo se na građu koja sadrži informacije o bivšim kmetovima i njihovim selištima (ime, prezime i očevo ime, broj zemljišno--posjedovnog lista, broj gruntovnog uloška, katastarska općina, kotar u kome se selište nalazi te ime zemljovlasnika kome se odšteta isplaćuje, sa tačnim navođenjem udjela u vlasništvu ako se odšteta isplaćuje za više vlasnika, kao i gruntovni izvaci koji sadrže tačnu evidenciju svake katastarske čestice i njezinu oznaku u gruntovnom ulošku). Ipak, u ovoj građi često nedostaju gruntovni izvaci, pa nije bilo moguće za svako kmetsko selište za koje je utvrđeno ime, prezime i očevo ime, broj zemljišno-posjedovnog lista, broj gruntovnog uloška, katastarska općina, kotar u kome se selište nalazi i ime zemljovlasnika kome je selište pripadalo, utvrditi i strukturu zemljišta. Zbog toga se u takvim slučajevima zadovoljavalo samo utvrđivanjem broja selišta

koje pripada pojedinom begu, a tamo gdje se raspolagalo i gruntovnim izvacima analizirana je struktura zemljišta po pojedinim selištima te se sve objedinjavalo na razinu jedne begovske porodice. Sve ove informacije pohranjene su u kompjuter i formirana je baza podataka o kmetskim selištima pojedinih begovskih porodica.

Jugoslavenske vlasti sličnu evidenciju kao za kmetska selišta uradile su i za beglučka zemljišta. Već početkom 1936. ministar poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije, zbog nepostojanja precizne evidencije o okončanim beglučkim sporovima, odnosno o oduzetim beglucima za koja je plaćena odšteta, izdao je naredbu da se prikupi tačna evidencija o ukupnoj površini oduzetih begluka i novčanom iznosu koji je za to plaćen. Posebna pažnja u ovoj naredbi skreće se na činjenicu da je bilo slučajeva da je isto beglučko zemljište dvaput dosuđivano i dvaput plaćano zemljoposjednicima, pa se upozorava da ta evidencija mora sadržavati brojeve gruntovnih uložaka i zemljišno-knjižnih čestica kako bi se utvrdilo da li je za isto zemljište isplaćivana naknada dva puta: "Podatke za vođenje ove evidencije uzimaće Uprava (Banska uprava, op. H.K.) iz beglučkih predmeta, koji su u radu i kao takvi prolaze kroz upravu. Za isplaćena beglučka zemljišta Uprava će se poslužiti sa novčanim knjigama za isplatu oštete, u koju su ubeležavani brojevi presuda i na osnovu tih podataka zatražiće Uprava te predmete od srezova radi uzimanja potrebnih podataka za evidenciju, a potom će ih opet vratiti srezovima radi proveravanja po Zakonu o kmetskim selištima. Osim toga potrebni se podaci mogu pribaviti kod srezova prilikom službenog putovanja činovnika agrarno-pravnog otseka po srezovima."[49] Na temelju ove naredbe uspostavljene su posebne sveske za svaki srez (za Drinsku banovinu spominje se 13 sveski za svaki srez i jedna za sresku ispostavu Goražde – ukupno, dakle, 14 sveski) i u te sveske unošeni su svi podaci o oduzetim i seljacima dodijeljenim beglucima, oslanjajući se na pojedine spise koji su nastajali u beglučkim sporovima i na odluke koje su iz toga proizlazile, a koji su dostavljani srezovima radi gruntovnog prijenosa vlasništva sa begova na nove

[49] ABiH, KBUDB, 3485/40. (U prilogu Naredba Ministarstva poljoprivrede br. 8816/VIa/35 od 15. januara 1936.)

vlasnike. Krajem 1940. odlučeno je da se sva ta evidencija objedini u pet velikih knjiga. "Svaka pomenuta knjiga na prvoj strani imaće i registar katastarskih opština po azbučnom redu po srezovima sa oznakom strane (strana) na kojoj su uneti podaci za tu opštinu po redu zemljišno-knjižnih uložaka." Prema priloženom formularu vidi se da je evidentiran broj zemljišno-knjižnog uloška, čestica na koju je stavljen zahtjev, prezime i ime potraživača, prezime i ime zemljovlasnika, broj izvršnog rješenja, površina dosuđene zemlje i činjenica da li je odšteta isplaćena. Zna se da je 3. 11. 1940. od državne štamparije u Sarajevu naručeno da odštampa te formulare i da ih uveže u 5 knjiga, ali zasad nemamo detaljnijih informacija šta se desilo sa tim knjigama i da li se stiglo u njih unijeti sve potrebne podatke, jer je već u proljeće naredne godine počeo Drugi svjetski rat i na ovim prostorima.

Kako, dakle, nismo uspjeli pronaći precizne podatke o oduzetim beglucima, u ovom radu korištena je evidencija koja je urađena nakon Prvog svjetskog rata, a koja je mogla biti samo potpunija od onih evidencija koje je Vlada prikupljala pred Drugi svjetski rat, jer se odnosi na cjelokupne, a ne samo na oduzete begluke. Radi se o popisima naslovljenim *Detaljan sastav slobodnih posjeda (begluka)*, a koji su urađeni za svaki kotar. U ovim je popisima za svaki kotar sadržan broj zemljišno-knjižnog lista, gruntovnog uloška, katastarska općina i struktura begluka, zatim ime, prezime, očevo ime i boravište zemljovlasnika (bega) te način obrade begluka. Ovi numerički pokazatelji ukršteni su sa podacima iz baze podataka o kmetskim selištima kako bi se provjerilo eventualno dvojno evidentiranje jednog gruntovnog uloška, i kao selišta, i kao begluka. Utvrdivši na taj način vjerodostojnost ovih evidencija, svi ovi numerički pokazatelji pohranjeni su kao jedna zajednička baza podataka, koja je dalje omogućavala pretraživanje po raznim osnovama i grupiranje informacija po bilo kojem kriteriju.

U skladu sa temom ovog rada, urađeno je grupiranje numeričkih informacija po pojedinim begovskim porodicama, i to tako da su zasebno iskazivana selišta (za ona selišta za koja nisu postojale detaljne informacije o strukturi zemljišta konstatiran je samo broj), a zasebno begluci. Kako su se pojedine begovske porodice već krajem 19. i

početkom 20. stoljeća bile toliko razgranale da njihove pojedine grane više nisu bile ni u kakvoj rodbinskoj vezi, te kako se ovdje težilo što egzaktnijem utvrđivanju zemljišne posjedovne strukture, napravljena je analiza posjeda za svaku inokosnu begovsku porodicu, ali se, ipak, u prezentiranju podataka ograničilo samo na veliku porodicu (*soj*), te se izdvajalo pojedine inokosne porodice jedino u slučajevima kada se ta inokosna begovska porodica isticala po izrazito velikim posjedima, pri čemu je kao donja granica uzet broj od 100 kmetskih selišta (npr. kod begovske porodice Džinić izdvojen je posjed Ragib-bega Džinića, kod porodice Gradaščević izdvojen je posjed H. Sulejman-bega Gradaščevića Hadžiibrahimbegovića i sl.).

Razgranatost begovskih porodica dovodila je do toga da su pojedine grane porodice uzimale za sebe sasvim nova imena.[50] Kod nekih porodica zadržavala su se paralelno dva prezimena (Kulenović Šenigdžić, Kulenović Bajbutović, Kulenović Bara, Kulenović Klišević, Kulenović Robinjić, Kulenović Hadžikadibegović, Kulenović Smailbegović itd.), dok su neke preuzimale sasvim nova prezimena (Zulfikarpašići su samo ogranak Čengića, dok su razni ogranci obitelji Gradaščević početkom 20. stoljeća imali ova prezimena: Gradaščević, Hadžiibrahimbegović, Hadžialibegović, Pašić, Rifatbegović, Osmanbegović).[51]

---

[50] Ibrahim-beg Defterdarović: *Stare listine porodice Resulbegović*. Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH, IX, Sarajevo 1897., str. 193. Autor govori o različitom poimanju porodice: „(...) narod je nazivao porodicu: 'Resulbegovića fis ili soj' (lat. *gens*), a pojedine ogranke 'kućama' (lat. *familia*) toga fisa ili soja." Vremenom su se ovi ogranci posve osamostalili i prozvali zasebnim imenima. Često su ogranci uzimali prezime prema imenu starješine kuće (Rifat-beg, Adem-beg i sl.).

[51] Da ove razne ogranke pojedinih porodica treba ipak vezati uz glavno stablo, pokazuje slijedeći primjer: Sulejman-beg Hadžiibrahimbegović iz Gradačca brat je Bećir-bega Gradaščevića, zastupnika u Bosanskome saboru 1910. godine. Sulejman-begova djeca između dva svjetska rata prezivala su se Hadžiibrahimbegović, poslije Drugog svjetskog rata otpalo je ono "Hadži" i ostalo samo Ibrahimbegović, te se u prvi mah nije moglo znati da su to srodnici Husein-bega Gradaščevića. U posljednje vrijeme neki Sulejman-begovi unuci vraćaju se svom izvornom prezimenu – Gradaščević.

Kako se ne bi upalo u zabunu, te posjede pojedinih ogranaka jedne begovske porodice, koji su uzeli drugo prezime greškom svrstalo drugoj begovskoj porodici (npr. posjede ogranka porodice Gradaščević, koji se prozvao Pašić uvrstiti među posjede begovske porodice Pašić iz Bijeljine; ili poistovjetiti bijeljinske Pašiće i nevesinjske Pašiće, koji su, zapravo, samo ogranak porodice Bašagić; ili poistovjetiti travničke i petrovačke Ibrahimpašiće), valjalo je istraživati historiju svake begovske porodice zasebno, utvrđivati njezine pripadnike krajem 19. i početkom 20. stoljeća, pa tek nakon toga grupirati numeričke pokazatelje unutar pojedine begovske porodice. Tu smo primjenjivali različite metode, od konzultiranja brojne literature, arhivskih dokumenata, potvrda naslijeđa koje su iza umrlih pripadnika pravili sudski organi, do anketa i intervjua koje smo provodili sa potomcima begovskih porodica. Neke su begovske porodice izumrle (maglajski Uzeirbegovići i sl.), pa razgovor kao postupak nije došao u obzir, a sa nekim nije uopće bilo moguće stupiti u kontakt. Tako je nastao niz genealoških tablica begovskih porodica, ali bi njihovo cjelokupno predstavljanje u ovom radu uzelo previše prostora. Njihovo objavljivanje sačekat će drugu priliku.[52]

[52] U pokušaju rekonstrukcije genealoških stabala pojedinih begovskih porodica istraživač se nalazi pred velikim teškoćama i uvijek pred mogućnošću da veoma složene porodične odnose ne sagleda u cijelosti. O kakvim se kompliciranim porodičnim odnosima radi, upečatljivo je opisao akademik Muhamed Filipović, potomak begovske porodice Filipović. Sulejman-beg Filipović (1864.-1941.), sin h. Derviš-begov iz Sredica kod Ključa, tri puta se ženio: sa dvije prve žene, koje su bile iz porodice Serdarević iz Ljubinja, imao je više djece (četiri sina), a treća žena, koja je bila iz porodice Filipović iz Rastoke, sa sobom je dovela djecu (sina i dvije kćerke) iz svog prvog braka sa Husein-begom Filipovićem. Sulejman-beg je iz trećeg braka opet imao djece, a sin iz ovog trećeg braka, akademik Muhamed Filipović, ovako je opisao tu situaciju: „Mi smo bili djeca tri majke i dva oca. (…) Ja sam bio spona između moje braće i sestara, jedina veza među ljudima, koji inače nisu bili u bližem srodstvu. Tako sam ja imao braću, koja nisu među sobom bila braća, imao sam sestre, koje mojoj braći nisu bile sestre." (Muhamed Filipović: *Pokušaj jedne duhovne biografije. (Pokušaj opisa životnih okolnosti koje su me formirale i uticale na moj duhovni razvoj)*. Sarajevo 1999., str. 31.)

Organizaciona struktura ovog rada načinjena je tako da u prvom dijelu odgovori na pitanje ko su bili begovi na prijelazu 19. i 20. stoljeća, da pokaže njihovu ulogu u povijesti Bosne i Hercegovine austrougarskog vremena i strukturu zemljišnih posjeda u Bosni općenito. Ovaj dio rada temelji se na historiografskoj literaturi i arhivskoj građi iz fondova Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u Sarajevu 1878.-1918., Vrhovnog šerijatskog suda u Sarajevu te, djelomično, iz nekih bečkih arhiva. Drugi dio sadrži podrobnu analizu zemljišnih posjeda 46 krupnih begovskih zemljoposjedničkih porodica koje su u svojim rukama držale većinu zemljišta u BiH. Ovdje spadaju one porodice (fis, soj) koje su posjedovale iznad 100 kmetskih selišta.[53] Iz pojedinačne analize može se vršiti daljna razrada podataka o ovim porodicama prema kriteriju broja kmetskih selišta i površini posjeda, ali je teško uspostaviti čvrsti kriterij na temelju kojeg bi se mogao odrediti broj selišta kao granica između pojedinih slojeva unutar jedinstvene begovske društvene strukture. Stoga smo se odlučili ostaviti svakom čitatelju da se sâm u tom smislu opredjeljuje, a mi smo se u toj analizi držali teritorijalnog principa, istodobno izdvajajući inokosne begovske porodice koje su posjedovale iznad 100 kmetskih selišta i iznad 575 dunuma beglučke zemlje.

Ovaj dio rada temelji se na podacima o isplati odšteta za oduzeta kmetska selišta 1918. godine i popisima beglučkih posjeda urađenim neposredno nakon Prvog svjetskog rata, i prikazuje stanje zemljišnog vlasništva 1918. godine za svaku navedenu begovsku porodicu. Arhivska građa ne omogućava da se u svim pojedinostima prati sudbina zemljišnih posjeda svake porodice u razdoblju od 1878. do 1918. te prelazak pojedinih zemljišnih posjeda iz vlasništva jedne begovske porodice u vlasništvo druge u tom razdoblju, te smo stoga samo ukazali na neke karakteristične slučajeve koji mogu biti paradigmatični za čitav taj proces. ▨

[53] Šef Zemaljske vlade u BiH general Potiorek smatrao je da oni koji posjeduju iznad 50 kmetskih selišta spadaju u velike zemljišne rentijere i da taj broj selišta omogućava življenje od haka, bez bilo kakvih dodatnih angažmana (u trgovini, zanatstvu i sl.). (ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.)

ZNAČENJE TITULE *BEG* U AUSTROUGARSKO DOBA

U historiografiji je potrošeno puno mastila da bi se obrazložile razne teorije o bosanskim begovima, ali je i dan-danas u vezi sa njima ostalo mnogo toga nejasnim, ili se bar tako čini. Sporno je i najvažnije pitanje: šta to uopće znači? Ko su begovi? Je li to plemstvo ili nije? Ko je imao pravo nositi titulu *beg*? Kako se dokazivalo pravo na titulu? Kako se tokom historije mijenjalo značenje te titule? Da li se uopće mijenjalo? Kako su begovi postali krupni zemljoposjednici?

U osmanskom razdoblju u Bosni ova pitanja nisu se ni postavljala, dok je u postosmansko doba broj spornih pitanja postao znatan. Prije 1878. begovi su se, kao socijalna i politička struktura, razvijali sukladno razvoju čitavog društva, unutar kojeg su funkcionirali kao prepoznatljiv socijalni sloj, i uopće se nije postavljalo pitanje kakvo je njihovo mjesto u društvu niti se iko pitao ko su oni i koje su porodice imale pravo oslovljavati se titulom *beg*. Jedino su stranci, radi vlastitih potreba i lakšeg razumijevanja bosanskog društva, pokušavali odrediti šta to znači *beg*. U jednom leksikonu iz sredine 19. stoljeća kaže se da je beg u Turskoj titula koja se daje sinovima paša, višim vojnim zapovjednicima, kapetanima brodova i strancima od ranga.[1] Unutar bosanskog društva prije 1878. znalo se šta to znači. Tek nakon 1878., kada je Bosna postala sastavnim dijelom Austro-Ugarske monarhije

[1] *Zeituns-lexikon zum Verständnis des durh die russisch-türkischen Differenzen hervorgerufenen Krieges. Ein alphabetisch=geordnetes Nachschlagebuch für Zaitungsleser*. Wien 1854, S. 15.

i kada se postavilo pitanje položaja struktura bosanskog društva u odnosu na strukture austrougarskog društva, pojavio se i problem položaja bosanskih begova. U novim društvenim uvjetima valjalo je odrediti njihovo mjesto. Otada se počinje razvijati literatura o bosanskim begovima. "Ime beg, do pred okupaciju riječ koja je oko sebe ulijevala strah i poštovanje, poslije okupacije je još uvijek oznaka nekog našeg višeg društvenog staleža, kojem se odavao kakav takav respekt", a poslije 1918. begovska titula "postaje oznaka za ljude koji su živa još jedina preostala personifikacija turske sile u ovim krajevima i koje se kao takove može nemilice, s pravom osvete, daviti i ništiti. Tako je i bilo. Posao je danas uglavnom već svršen (...)"[2]

Prije toga o begovima se izvan Bosne i Osmanskog carstva znalo uglavnom na temelju informacija putopisaca ili diplomatskih izvještaja, koji nisu uvijek odgovarali bosanskoj stvarnosti jer su često bili duboko politički motivirani. U tim informacijama begovi su se uvijek vezali za agrarni sistem, a u Evropi je iz političke suprotstavljenosti evropskih sila i Osmanskog carstva vrlo rano izrečena anatema nad svim što je osmansko, pa je tako anatemiziran i agrarni sistem, i to uglavnom pod utjecajem izvještaja konzularnih agenata, „koji su svoja izvješća o turskim agrarnim prilikama udešavali ne po potrebi naroda, ne po interesu države, nego po političkim tendencijama vlastite vlade", karakterizirajući osmanski agrarni sistem „turskim zulumom".[3] Nije se, međutim, raspravljalo o tome šta znači titula *beg*. Francuski putopisci početkom 19. stoljeća smatrali su begove vrstom bosanskog plemstva, a samo „neki od njih su uživali velike feudalne posjede".[4] Jedan Francuz sredinom 19. stoljeća, zbog "elegantnog i ponositog držanja, te ljepote njihove nošnje", ali i zbog činjenice da "neki od njih potiču od loze bivših kraljeva", bosanske begove svrstavao je u elitu

[2] Dževad Sulejmanpašić: *Begovat*. „Reforma", Organ „Reforme" – Organizacije naprednih muslimana, god. I, br. 9, Sarajevo 30. 5. 1928.

[3] Ć. Truhelka: *Historička podloga*, str. 1.

[4] Dr. Midhat Šamić: *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo 1966., str. 259.

evropskog društva.[5] Sredinom 19. stoljeća, međutim, neki begovi već su bili osiromašili. Škotlanđanin Džejmz Henri Skin (James Henry Skene) opisuje 1851. jednog Ali-bega iz Zvornika, čiji su "otac, djed i svi preci od pamtivijeka bili begovi" i koji "vodi porijeklo od jedne stare feudalne porodice koja je spala na prosjački štap kad su joj ukinute povlastice". Skin veli da mu je neimaština običnog svijeta u Bosni zadavala bol, a "neimaština bega pružila mi je utjehu".[6] Mada je moć begova počela slabiti i u vrijeme osmanske vladavine, oni su, čak i onda kada bi "spali na prosjački štap", zadržavali gordost i odlike starog aristokratskog sloja. Irac Džejms Krej (James Creagh), koji je Bosnom putovao u ljeto 1875., opisuje jednog osiromašenog bega iz okolice Sarajeva koji je išao u lov i "ponosno sjedio na svom konjiću dobre pasmine i nadmeno gledao na prolaznike uvjeren da su daleko ispod njega. On često odlazi da pogleda malu ruševnu kulu svog oca u kojoj je rođen, i čuva, kao svetu dragocjenost koju se nada ponovo pokazati, staru zastavu što su je njegovi preci nosili u mnogim teškim bitkama. Ali njegov prihod je spao na oko dvadeset pet funti godišnje. Begovo držanje, ako ne i izgled, bilo je gospodsko."[7]

Ruski putopisac Aleksandar Giljferding također se bavio pitanjem bosanskih begova. On ih smatra nasljednicima „stare slovenske aristokracije" te, u vrijeme kada boravi u Bosni (1857.), jasno razlikuje pravni položaj begova zemljoposjednika od položaja ranijih spahija, koji su postojali u predlatasovsko doba Bosne, a koje također naziva begovima. Po njegovom mišljenju, spahije su također dio stare aristokracije i po tome begovi, „samo su u stara vremena dobili pravo ubiranja carske desetine u određenim okruzima (spahilucima) i zato su morali služiti u sultanovoj vojsci sa svojim ljudima. Beg je upravljao

---

[5] Massieu de Clerval: *Putovanje u Bosnu 1855.*, Život, god. 28, br. 5, Sarajevo 1985., str. 606-607.

[6] *Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka.* Izbor, predgovor, komentar i bilješke Omer Hadžiselimović. Sarajevo 1989., str. 66.

[7] O. Hadžiselimović: *Na vratima Istoka*, str. 211-212.

nekim selom kao zemljoposjednik. Drugi beg, koji je isto tako mogao biti zemljoposjednik u nekom drugom mjestu, sabirao je kao spahija u svoju korist državnu desetinu iz onog prvog sela. Među njima nije bilo nikakvih sukoba. (...) Sada u Bosni nema spahija: oduzeta im je desetina i u isti mah oslobođeni su od specijalne vojne službe, a desetina se izdala pod zakup nemilosrdnim špekulantima. Begovi kao zemljoposjednici ostali su sa svojim pravima kao i ranije jer njihov posjed nije bio rezultat ustupanja državnih dohodaka (kao što je to bio slučaj sa spahijama), nego se temeljio na pravima privatne svojine (koju su oni vrlo često stekli silom)." Bivše spahije su se, nakon što su u vrijeme akcije Omer-paše Latasa izgubili posebne obaveze i prihode, opet sjedinili s begovima.[8]

Giljferding, dakle, begovima smatra zemljoposjednike čiji je genealoški korijen u predosmanskom dobu. Ali, on nije bio prvi koji je ovu teoriju predstavio Evropi. Prvi je to učinio Ivan Frano Jukić, koji begovima naziva bosanske srednjovjekovne plemiće koji su nakon osmanskog osvajanja Bosne primili islam, „od kojih neki ilirska prezimena promijenili su u turska, i uprav se ne zna kako im je bilo prezime". Jukić je i sve kapetane nazivao begovima.[9] U postosmansko doba ovu teoriju u nauci dokazivao je Ćiro Truhelka, koji je tvrdio kako je naziv *beg*, zapravo, samo u osmansko doba izmijenjeni naziv za srednjovjekovnog kneza, „kao što su dubrovačkoga kneza zvali knez begom, a dubrovačku vlastelu begovima. U obiteljsku tradiciju niko nije dirao a ni u odnošaj između bega kao zemljeposjednika i njegovih kmetova, koje je baštinio od svojih sredovječnih pređa."[10] Slično je tvrdio i Safvet-beg Bašagić.[11] U opširnom elaboratu o Bosni i Hercegovini, sastavljenom sredinom 1878., potpukovnik austrougarske vojske Gustav Temel (Gustav Thömmel) naziva begove

---

[8] Aleksandar Giljferding: *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*, Sarajevo 1972., str. 348.

[9] Ivan Frano Jukić: *Sabrana djela*, knjiga I, Sarajevo 1973., str. 309, napomena br. 4.

[10] Ć. Truhelka: *Historička podloga*, str. 16.

[11] S. Bašagić: *Kratka uputa*, str. 125-128.

zemljoposjedničkim plemstvom koje je nasljednik starog "hrvatsko-bosanskog i katoličkog lenskog plemstva". Međutim, velike povlastice i prava tog plemstva u posljednje su tri decenije osmanske vladavine dokinute. Thömmel smatra begove lijenim i nenaviklim na bilo kakve javne službe te suviše ponosnim da bi se bavili trgovinom i zanatstvom, zbog čega, mada nekad veoma bogati i nadmoćni, materijalno ponajviše ovisni od davanja svojih kmetova, brzo propadaju.[12]

I talijanski novinar Virđinio Gajda (Virginio Gaida), saradnik napuljske *Stampe*, pisao je kako su begovi potomci bosanskog srednjovjekovnog "srpskog" plemstva, koje je nakon osmanskog osvajanja prihvatilo islam. "Begovi su feudalni gospodari koji stanuju po gradovima", pisao je on.[13] Ovaj novinar, inače, begove pokazuje kao veleposjednike, ali u lošem svjetlu: "Danas dvadeset devet hiljada begova stežu u svojim rukama jednu tragičnu vojsku od sedam stotina hiljada gladnih težaka. Ima moćnih gospodara vlasnika čitavih predjela, sela i planina, na kojima žive po gdjekad do četiri hiljade težačkih porodica. Ali na tim beskrajnim beglucima kmetovi skapavaju od gladi."[14]

Godinu dana nakon ovog talijanskog novinara i jedan Rus, Eugen Ščepkin, univerzitetski profesor i zastupnik prve ruske dume, putovao je po Bosni i studirao njezine agrarne odnose. Pisao je kako su srednjovjekovni mali i veliki posjednici (vlastela) osmanskim osvajanjem prihvatili islam i postali age i begovi. Ščepkin je agama smatrao manje, a begovima velike posjednike.[15] Raspravljajući o

---

[12] Berislav Gavranović: *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*. ANUBiH. Građa, knjiga XVIII. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 14 (dalje: *Bosna i Hercegovina)*, Sarajevo 1973., str. 102 (Cjelovit elaborat str. 100-115.)

[13] *Srpska riječ*, br. 146, 9. (22.) jula 1910. (Prenosi se pisanje lista „*Stampa*" iz Napulja.)

[14] *Srpska riječ*, br. 146, 9. (22.) jula 1910. (Prenosi se pisanje lista *Stampa* iz Napulja.)

[15] *Srpska riječ*, br. 153, 2. (15.) avgusta 1911. (Prenosi se pisanje Eugena Ščepkina u *Odeskijim Novostima*.)

agrarnom pravu u Bosni u osmanskom razdoblju, profesor Karlo Kadlec pisao je kako su "lenska gospoda bila većinom veleposjednici (čiftluk sahibije, t.j. begovi i age) koje su pravilno zbog spahijskog karaktera, zvali spahijama mjesto čiftluk sahibijama, što potvrđuje i današnji naziv spahije, koja je riječ sinonim sa agom, gospodarom, gazdom."[16]

Ove teorije dokazivale su predosmansko porijeklo bosanskih begova, koji su time smatrani plemstvom. Kasnija literatura u ovo pitanje uvela je više reda,[17] ali nikad nije odgovorila na pitanje da li se begovi imaju smatrati plemstvom ili ne, a sve s obzirom na suštinu osmanskog društva, koje –budući da se temeljilo na islamskom pravu, koje nije priznavalo klasne razlike među ljudima, pa time ni bilo kakve povlastice koje bi eventualno mogli uživati predstavnici vladajuće klase– nije bilo staleški konstituirano na način kako je to bilo u Zapadnoj Evropi: "Tome pravu nisu poznati staleži slični plemstvu i svećenstvu kod drugih feudalnih država. Ali to ne znači da u osmanskom društvu nije bilo plemstva. Naprotiv; samo je osmansko plemstvo bilo isključivo vojničko plemstvo u koje je mogao dospjeti svaki podanik musliman, ako se istakne zaslugama za državu, naročito ratničkim. Plemićki naslov beg pripadao je samo predstavnicima vojnog reda."[18]

Dio predstavnika austrougarske vlasti također je prihvatio teorije o srednjovjekovnom porijeklu bosanskih begova, smatrajući ih plemstvom, a među njima posebno se isticao vladin tajnik dr. Milutin Kukuljević, sin Ivana Kukuljevića Sakcinskog, dakle potomak stare hrvatske plemićke porodice, kojeg je car 1893. imenovao županom

---

[16] Karlo Kadlec: *Historijski razvitak agrarnog prava u Bosni i Hercegovini prije austro-ugarske okupacije*. Pregled. List za nauku i socijalni život. God. I, br. 6, Sarajevo 15. novembar 1910., str. 384.

[17] V. Čubrilović: *Poreklo muslimanskog plemstva*; S. M. Džaja: *Konfesionalnost i nacionalnost*, str. 28-34; Mustafa Imamović: *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 152-156.

[18] Hazim Šabanović: *Bosanski divan*. Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/1968.-69., Sarajevo 1973., str. 11.

Bjelovarsko-križevačke županije. Kukuljević je, naime, u decembru 1879. u jednom referatu o agrarnim odnosima u BiH, pripremljenom za agrarnu konferenciju koja je održana u Sarajevu, temeljito dokazivao kako odnos između bega i kmeta potječe iz predosmanskog doba.[19] Kukuljević, međutim, ne koristi naziv *beg* nego *Grundherr*, ali smatra da su *Grundherrn* nasljednici srednjovjekovnog bosanskog plemstva koji su prihvatanjem islama nakon osmanskog osvajanja Bosne zadržali svoje posjede. Pritom sve vlasnike zemlje u Bosni svrstava u klasu koju naziva *Grundherrn*, dok drugu klasu, po njegovom mišljenju, čine čifčije (*Grundholden, Kmets*).[20] Zvanično je, pak, sugerirano da se *Grundholde* ne može poistovjetiti sa *kmetom*, odnosno čifčijom.[21] Jednako je tako preporučeno da se ne poistovjećuje

[19] *Agrarni odnosi u BiH (1878.-1918.)*, I, Građa. Redaktor Hamdija Kapidžić (dalje: *Agrarni odnosi*), Sarajevo 1969., str. 42-52. Početkom 20. stoljeća dr. Kuh, visoki službenik Zemaljske vlade u Sarajevu, pisao je kako su "današnji su bosanski muslimani (...) izvorno (...) bili katolici, mnogostruko naklonjeni bogumilstvu prešli su na islamsku vjeru, najvećim dijelom zavedeni izgledom da će time očuvati vlasnička prava na zemlju, a napose gospodska prava nasljednog zemaljskog plemstva. Ti odmetnici činili su viteški rod (red?) zemlje; kasniji age i begovi Bosne i Hercegovine, koji su ondje ostvarivali srednjovjekovno gospodsko pravo, iz kojega su potpuno proizašli njihovi današnji posjedovni naslovi na zemlju, ostatak su domaćeg, izvorno katoličkog zemaljskog plemstva iz predturskog vremena, koje je višestruko postalo bogumilsko (...)". Zoran Grijak: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb 2001. (dalje: Z. Grijak: *Politička djelatnost*), str. 576.

[20] "In diesen Ländern 2 Klassen Leute gibt: die Grundherrn als die bodenbesitzende mit grossen Rechten ausgestattete und wenigen Pflichten unterworfene Klasse, und 2) Čiftčije (Grundholden, Kmets) als die bodenbearbeitende geringe Rechte geniessende aber mit umsomehr Pflichten belastete Klasse." *Agrarni odnosi u BiH*, str. 45.

[21] "Das Subject des Kmetenrechtes ist die in der Sefer-Verordnung kurzweg als Kmet (false Pachter) bezeichnete Kmetenfamilie. In einigen Bezirken wird der Kmet auch Čifčija gennant. Die Qualification des Kmeten als Pachter oder Grundholde ist nicht richtig." Manuscript für Mitarbeiter zur allfälligen Berichtigung und Ergänzung des Textes vor der Drucklegung. Ritter von Stefanovski: *Handlexicon und Formularien für den bosn. herc. Verwaltungsdienst*. S.l. S. a. S.176.

aga sa *zemljoposjednikom*,[22] ali je sugerirano poistovjećivanje *age* sa *begom* kao jedne strane kmetskog ugovora.[23] Zvanična austrougarska statistika prilikom popisa stanovništva koristila je pojam *Gutsbesitzer* za posjednike čiju su zemlju obrađivali zakupnici i koji su imali posjede kvalificirane kao kmetska selišta obrađivana od strane kmetova ili čifčija. U popisu stanovništva 1885. begovi se nazivaju različito. Na pojedinim mjestima kao "Gutsbesitzer (Beg's und Aga's) – vlastelini", zatim "Gutsbesitzer – vlastelini" ili jednostavno "Agas – age".[24] U uvodnim objašnjenjima za razumijevanje rezultata popisa stanovništva 1895. ističe se kako "posjednik, koji ima kmetskog zemljišta, zove se uopće aga ili beg, ako je iz plemićke obitelji; u sjevernoj se Bosni često nazivlje spahija i to i onda, ako on ili njegov predak i nije bio spahija (tj. posjednik feuda ili lena)".[25] U objašnjenjima popisa 1910. navodi se da "posjednik, koji je vlasnik kmetskoga zemljišta, zove se uopće aga ili beg, u sjevernoj se Bosni često nazivlje spahija, što ima svoj razlog u povjesnom razvoju (spahija=onaj, koji je podaren lenom). Na posjednikovom kmetskom zemljištu, koje se zove čifluk, sjedi kao nasljedni zakupnik kmet ili kmetska obitelj. Njihovo se selište zove kmetluk. Doklegod traje kmetske obitelji, može se ona samo onda

[22] "Die Qualification des Aga als Grundherr ist nicht richtig." Ritter von Stefanovski: *Handlexicon*, S. 175.

[23] "Der Grundeigenthümer, welcher einer Person das Kmetenrecht vertragsmässig verliehen hat, und derjenige, welcher beim Eigenthumsubergang dieses dauernd statuirte Recht aufrechterhalten muss, heisst in seinen Beziehungen zu dieser Person aus dem Kmetenvertrage Aga, in einigen Bezirken auch Spahija, Beg, gospodar oder zemlje gospodar." Ritter von Stefanovski: *Handlexicon*, S. 174.

[24] Ortschafts-und Bevölkerungs-Statistik von Bosnien und der Hercegovina nach dem Volkszählungs-Ergebnisse von 1. Mai 1885. Aemtliche Ausgabe. Sarajevo 1886.

[25] Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina von 22. April 1895. Sarajevo 1896.

dignuti sa čifluka, ako zanemari obrađivanje čifluka, ili ako agi uskrati obični ili uglavljeni agrarni danak (hak)."[26]

Nakon 1878. Austro-Ugarska monarhija upotrebljavala je pojmove *kmet* i *kmetsko selište*, dok su se begovi bunili tvrdeći da su pravi pojmovi čifčija i čifluk. Čak se u jednom članku objavljenom u *Hrvatskom dnevniku* pod naslovom *Položaj Hrvata katolika i muslimana u Bosni i Hercegovini* ističe kako su još od vremena Eugena Savojskog "zemljogospodari muslimani na svoja prazna zemljišta naselili (pravoslavce, op. H.K.) kao mustedžire, u franceskom jeziku kolone, u njemačkom prevodu saferskog zakona zakupnike, Pächter, u hrvatskom jeziku čifčije. Prema tome uvukao se je iza okupacije neosnovan i protuzakonit izraz 'kmet', kao oznaka naseljenih neslavenskih rišćanskih težaka mustedžira. Neka tajna tendencija morala da je predležala kod uvađanja izraza 'kmet'. Hrvati katolici su se obično služili zakonskim izrazom hrvatskim 'čifčija', zemlju koju su od svoga spahije na obrađivanje preuzeli, zvali su 'čifluk'."[27]

Begovi su također tvrdili kako je pojam *kmet* novijeg datuma. Mustaj-beg Mutevelić jednom prilikom u Bosanskom saboru objašnjavao je kako "ime kmet nije u nas ono što u Austriji ili Germaniji znači Knecht, rob, nego po Vukovu rječniku riječ kmet znači: sudac, gospodar i starješina familije. Od iste te riječi sačuvala se je u narodu još danas riječ 'okmetovati'. Kmetovati znači kod nas osuditi, procijeniti štetu, a oni koji idu kmetovati, zovu se kmeti, suci." Mutevelić zastupa tezu da su kmetovi "obični zakupnici u smislu saferske naredbe, koji imadu tuđu zemlju da obrađivaju, ali slobodni su ljudi, slobodni težaci, uživaju sva građanska i državna prava. (…) Dok je onom germanskom ropstvu sudio vlastelin kao apsolutista, dok mu je njegov vlastelin bio i prva i zadnja inštancija, dok je ovaj imao čak i jus primae noctis nad njegovom familijom, njega globio i mučio, kako je god htio, dotle je naš kmet gospodar i sudac, a njegov plemićki vlastelin nema prava

[26] Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. Sastavio Statistički odjel Zemaljske vlade. Sa preglednom kartom konfesija. Sarajevo 1912., str. LXXX.

[27] Ovaj članak preuzeo je *Bošnjak*, br. 16, 23. aprila 1908.

da se miješa u prijepore kmetova niti ima prava miješati se i suditi im."[28] Neki, i to iz Hrvatskog kluba, čak su pokušavali da u Bosanskom saboru umjesto izraza *kmet* u upotrebu uđe pojam *težak*, mada je ovaj pojam znatno širi. Svjesni toga bili su i predlagači (Nikola Ćurić, koji je ponudio jedan zakonski prijedlog u tom smislu), ali su ga koristili samo kako bi izbjegli upotrebu pojmova *kmet* i *kmetsko selište*.[29] Srbi su u Saboru, i općenito, posebno istrajavali na pojmovima *kmet* i *kmetsko selište*.

Vjerovatno zbog toga, ali sigurno i iz brojnih drugih nenaučnih motiva, u kasnijoj literaturi o agrarnim pitanjima u austrougarskom razdoblju izbjegavana je upotreba pojma *beg*, te je maksimalno korišten pojam *aga*, a isticano je kako je "status aga vezan za postojanje kmetskog selišta".[30] Često se, međutim, i u dokumentima austrougarskog porijekla za krupne zemljoposjednike koristio *beg* jer je bio u tako širokoj upotrebi da ga se nije bilo lahko eliminirati. Kotarski predstojnik iz Brčkog 22. oktobra 1900. javio je Okružnoj oblasti u Tuzli kako se u Brčkom zapaža muslimanski autonomni pokret na čijem su čelu "gotovo isključivo begovi, tj. zemljoposjednici uz koje se često prikačila samo podložna fukara hodža a la Čokić i nekoliko vlasnika hanova i kafana".[31] U literaturi austrougarskog doba,

---

[28] *Stenografski izvještaji* o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., LI sjednica, držana 22. januara (4. februara) 1911, str. 705.

[29] Nikola Ćurić ovaj pojam upotrijebio je prilikom debate o prijedlogu da se oslobode plaćanja taksa oni koji se otkupljuju iz "kmetstva". Kasnije je u debati ovaj njegov pojam odbacivan, "jer 'težački stalež' to su svi seljaci". *Stenografski izvještaji* o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., LI sjednica, držana 22. januara (4. februara) 1911., str. 705. i dalje, te LII sjednica održana 6. februara (24. januara) 1911., str. 732.

[30] *Prilozi*, str. 148.

[31] " (...) die Anführer der Bewegung sind nahezu auschliesslich Begs bezw. Grundherren an welche sich offen bloss ein untergeordnetes Gesindel von Hodža a la Čokić und einige Han- und Kavanabesitzer angeschlossen haben." ABH, ZMF, Präs. Br. 1398/1900.

pa i kasnijoj ozbiljnoj historiografiji, begovima su smatrani krupni posjednici, a sitniji su nazivani agama.[32]

Zbog nejasnog historijskog porijekla, ali i zbog činjenice da se nakon austrougarske okupacije 1878. broj osoba koje su tražile titulu *beg* znatno uvećavao, jedan dio begova u Bosni zahtijevao je 1894. da se naučno ispita ko ima pravo na begovsku titulu. Predlagali su da Uredništvo *Glasnika* Zemaljskog muzeja zatraži od svih begovskih porodica privremeno fermane i dokumente i na temelju toga utvrdi ko se može, a ko ne može zvati begom: "Kao što je austro-ugarsko plemstvo zaštićeno od države, trebalo bi i naša vlada da uzme u zaštitu prave begove."[33] Oni su istupili sa tezom o predosmanskom porijeklu bosanskih begova, a Osmanlije su samo srednjovjekovnom plemstvu "oduzeli prijašnje naslove i podijelili im svoj počasni naslov 'beg'".[34] Tvrdili su kako je za razvoj begovata presudno razdoblje druge polovine 18. i prva polovina 19. stoljeća. Tada su se begovske porodice bile jako osilile, malo su se bojale bosanskog vezira i međusobno su vodile krvave obračune. Vladale su uglavnom u kapetanijama i muselimlucima. "Sve druge begovske porodice, koje nijesu imale vlasti u šakama, panule su u drugi red plemstva, jer su ih kapetanske i muselimske porodice sasvim zanemarile i samo su među se vezale ženidbeno srodstvo." Ovaj sloj zagovarao je tezu da se begom može zvati samo onaj ko ima carski turali ferman na zijamet "jer njegovi stari ili su bili plemići u vrijeme bosanske kraljevine ili su za junačka djela stekli zijamet; ako li pak koje porodice nemaju fermana, jer im je metnimo u slučaju vatre ili

[32] Nikola Stojanović: *Otkup kmetova*. Pregled. List za nauku i socijalni život, God. I, br. .2, Sarajevo 1. aprila 1910., str. 69; Ferdo Hauptmann sasvim je jasan: "Beg (Bey) = ziviler und militärischer Titel in der türkischen Staatsverwaltung, im weiteren Sinne jedoch nicht nur Titel für eine angesehene Person, sondern auch für den *Grossgrunbesitzer*; Aga = Titel der Befehlshaber im türkischen Heer, im weiteren Sinne bedeutet er einen gutgestallten Hernn, *Grundbesitzer.*" Die Mohammedaner in Bosnien-Herzegovina von Ferdinand Hauptmann. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IV (die Konfesionen)*. Wien 1985. S. 671, 677.

[33] *Bošnjak*, br. 9, 1. 3. 1894.

[34] *Bošnjak*, br. 9, 1. 3. 1894.

kakove nesreće zadnjih pedeset godina turali ferman propao, a stari ljudi iz njegove okolice znaju, da je koljenović i begovski sin, može se begom nazivati. Ako ne ima fermana na ziamet, a stari ljudi ne znaju, da je sojević i beg najmanje bar od sto godina, nema nikakva prava na naziv beg, pa ne treba ni da se prodaje za plemića." Da bi se u tom smislu sačuvalo bosanskohercegovačko plemstvo, "mora se, dok je vrijeme, oplijeviti šenicu, jer kad zaraste u travu onda će biti vrlo teško ili nemoguće". Ukazuje se na pojavu "nadribegova", koji će, ako im se ne stane na put, poplaviti Bosnu "pa će begova doteći svukud". Prema njihovim tvrdnjama, nadribegovi nastaju na tri načina: prvo, prema imenima (od Širbega nastaju Širbegovići; od Alajbega – Alajbegovići itd.); drugo, mladi činovnici završe škole, zaposle se u državnoj službi, pa jednostavno sebi dodaju iza imena zvanje *beg*, "da se proda Švabama za plemića i da imponira u društvu", i treći način je jednostavno uzimanje prezimena starih i znamenitih begovskih porodica, "da bi se u tuđini prodao za koljenovića".[35]

Tada, međutim, nisu napravljena zatražena istraživanja, ali je deceniju i po nakon toga povedena ozbiljna rasprava u vezi sa ovim pitanjem, a inicijator je bilo austrougarsko Ministarstvo rata, koje je 8. marta 1911. od Zajedničkog ministarstva finansija zatražilo informaciju o tome koji bosanskohercegovački pripadnici imaju pravo nositi titulu *beg*, kako se ovo pravo dokazuje i kakav značaj, odnosno plemićki stupanj, pripada ovoj tituli.[36] Ministarstvo rata odlučilo se da ovo ispita iz praktičnih razloga: radilo se o tome da li neka određena osoba, pripadnik vojničkog staleža, ima pravo nositi titulu *beg*.[37]

Tragajući za odgovorom na ovo pitanje, angažirano je više stručnjaka. Karl Saks (Carl Ritter von Sax), poznavalac prilika na Balkanu,

---

[35] *Bošnjak*, br. 9, 1. 3. 1894.

[36] ABiH, ZMF, opća, 3685/1911.

[37] Ministarstvo rata "bei der Austellung der Frage offenbar praktische Zvekke vor Augen hatte, bezw. es sich darum handeln dürfte, ob eine bestimmte, dem Militarstande angehorende Personlichkeit zur Führung des Begtitels bufugt sei". ABH, ZMF, opća, 9961/1913., Aeusserung des Regierungsrates Dr. J. Krcsmarik, 27.II 911.

saradnik Benjamina Kallaya i pisac čuvenog djela *Geschichte des Machtverffalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der 'orientalischen Fragen' bis auf die Gegenwart*,[38] u svom očitovanju datiranom 20. 3. 1911. zastupao je mišljenje da titula *beg* ili *bej*, koja se u Bosni i Hercegovini čini nasljednom, jeste turskog porijekla, ali nije plemićka titula u modernom evropskom smislu. Ova je titula, prema Saxovom mišljenju, u Turskoj bila povezana sa izvjesnim vojnim zvanjima i samo se rijetko nasljeđivala. Od 14. stoljeća ona je dodjeljivana upraviteljima pojedinih provincija (sandžaka), koji su se zvali sandžak-bezi, a iznad njih je bio begler-beg, kao generalni guverner. Kao begler-begovi pomoćnici postojali su alaj-bezi, kao zapovjednici kontingenta lenskih ritera (spahija). U nekim azijskim pokrajinama razvili su se sandžak-begovi u nasljedne namjesnike. Tako se guverner ili princ Samoša oficijelno nazivao Beg od Samoša, a begovsku titulu nosili su viši štapski oficiri, posebno svi pukovnici (miralaji) i potpukovnici (kajmakami), kao i oni civilni funkcioneri koji su s njima jednaki ili su u puno višem rangu (ukoliko nisu paše). Turski državni priručnik navodi i u nižim zvanjima prilično puno begova, i oni su – barem većina – sinovi paša, i kao takvi su također sačuvali begovsku titulu zbog svoga porijekla. Svakako da se begovska titula dodjeljuje u naslijeđe, ali se jednoj porodici formalno ne dodjeljuje kao plemićki rang.

U Bosni, gdje su turski državni namjesnici najčešće imali malu moć, bilo je, kao i u nekim drugim pokrajinama, i poluautonomnih domaćih funkcionera. Naime, smatra Sax, do sredine 19. stoljeća bilo je više nasljednih kapetana, koji su zapravo fungirali kao okružni upravitelji s velikom vlašću. Ovi kapetani najčešće su nosili titulu *beg*, ali ne uvijek. Kapetani su se smatrali potomcima bosanskog srednjovjekovnog plemstva – nekadašnjih vojvoda i župana. Oni su prihvatanjem islama potvrđeni u svojim posjedima, dobili su velika lena od sultana i uzeli

[38] Ante Malbaša: *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kalaja*, Osijek 1940., str. 80, nap. 183.

titulu *beg*, koju su sa prešutnim pristankom osmanske vlasti ostavljali u naslijeđe svojim potomcima.[39]

Sax se oslanjao na Jukićevu tvrdnju iznesenu u knjizi *Zemljopis i poviestnica Bosne*, po kojoj su se "stari plemići koji su prešli na islam nazvali 'beg', a neki od njih su i svoje slavensko prezime preinačili u tursko, na primjer Šerif i beg Miralem. Za neke se zna da su preveli prezimena, kao Rajkovići u Dženetić i Firdus (raj, arapski Džennet, perzijski Firduz)." Jukić navodi, a Sax to preuzima kao vjerodostojno, pojedine begovske porodice koje potječu od staroga plemstva i koje čak imaju i diplome bosanske vlasti, ali ih ne mogu čitati i ne daju ih nikome vidjeti.[40] Ovi begovi tvrdili su da će te diplome iznijeti na svjetlo dana "čim kršćani Bosnu vrate, i to će se desiti kad 400 godina od osvajanja Bosne bude prošlost". Sax navodi i mišljenje koje je o ovome iznio F. M. L. Temel, austrijski kapetan svojevremeno dodijeljen generalnom konzulatu u Sarajevu. On je u djelu *Opis Vilajeta Bosna* (1867.), osim kod Jukića navedene porodice, kao 'starobosanske plemićke obitelji' naveo još i Bakareviće, Tvrtkoviće i Čengiće[41] i dodao da se u samostanu u Kreševu čuva "jedan grbovnik bosanskih plemićkih obitelji, tobožnja kopija starog grbovnika iz vremena bosanskog kraljevstva".[42] Na kraju svog očitovanja Sax zaključuje kako u Bosni i Hercegovini može biti najviše tridesetak begovskih porodica, a neke od njih već su tvrdile da bi mogle tražiti grofovsku titulu.

Vladin savjetnik dr. Janoš Krcsmarik (Janos Krcsmarik) 27. 2. 1911. iznio je mišljenje kako je titula *beg* (ili *bej*) u Bosni i Hercegovini – barem kad se radi o domaćim porodicama– oduvijek imala drukčije

---

[39] Na margini pored ove tvrdnje Thalloczy je zapisao: "Ovo pitanje historijski još nije razriješeno. Bilo je, doduše, među kapetanima domaćih obitelji, koje su prešle na islam, ali i niz anadolskih doseljenika."

[40] Thalloczy na margini piše: "Ovo je bajka, ni jedna jedina bosanska kraljevska isprava nije pronađena."

[41] Thalloczy na margini dokumenta ispravno primjećuje kako su Čengići došli iz Anadolije.

[42] Thallozy skreće pažnju na činjenicu da je on kritički pretresao jedan dalmatinski grbovnik sastavljen u 16. stoljeću.

značenje nego u drugim zemljama Osmanskog carstva. Krcsmarik je pošao od teze kako osmanska državna uprava, u skladu s općim principima islama, nije poznavala nasljedno plemstvo, a poseban položaj pripadnika vladajuće kuće temeljio se na drugim osnovama. Čak ni nasljednici Božijeg poslanika Muhammeda s. a. v. s. (šerifi) nisu predstavljali nikakvo pravo plemstvo. Zbog toga se ne može poreći da mnogobrojne muslimanske porodice u Bosni i Hercegovini pokazuju sva obilježja jedne aristokratske distinkcije. Ove su porodice begovske i počasna titula im važi od starih vremena.[43] Sinovi bosansko-hercegovačkih begova i u vrijeme osmanske vladavine nazivali su se begovima. Shvatanje begovske titule u Bosni i Hercegovini bitno se razlikuje od shvatanja u Turskoj, pa Krcsmarik predlaže da bi prilikom utvrđivanja prava na begovsku titulu trebalo ispitati predislamsko porijeklo porodica koje traže ovu titulu.[44] On prihvata Bašagićevo mišljenje da je sultan Mehmed II Fatih, nakon što je 1463. osvojio Bosnu i nakon što su mu se bogumili, prihvativši islam, masovno priključili, tadašnjim bosanskim plemićima (odnosno nosiocima plemićke časti), da ih se ne bi razočaralo i jer se na njih računalo, dopustio da se, s obzirom na porijeklo i moć, razlikuju od neplemstva. Ranije počasne titule sasvim su im ukinute, ali im je zato dodijeljena titula *beg*. Ni u jednoj od zemalja koje su se nalazile u sastavu Osmanskog carstva nije bilo nasljednog plemstva osim u Bosni i Hercegovini.[45] Bašagić je dokazivao da su tokom četiristoljetne osmanske vladavine utvrđene neke promjene u prvobitnom položaju begovskih porodica. Nekoliko porodica, zbog zasluga njezinih članova, uvršteno je u begovski stalež, ali broj takvih slučajeva, zbog ponositog (gordog) ekskluziviteta bosanskohercegovačkih begova nije znatan. S druge strane, dešavalo

[43] Thalloczy na margini bilježi: "Od kada, ne može se dokumentirano dokazati."

[44] Thalloczy u primjedbi piše: "Nije dovoljno uvjerljiv. Titula beg je turskog porijekla. Historijska tradicija vezana za srednji vijek u Bosni i Hercegovini se ugasila."

[45] Thalloczy primjećuje kako na islam ne prelaze samo bogumili. Uvođenje janjičara ponukalo je najbolje među kršćanima da prelaze na islam. Mehmed Sokolović potječe iz jedne pravoslavne porodice.

se da su stare begovske porodice propadale, ispadale iz begovskog staleža i prelazile u građanstvo.[46]

Ne postoji neki autentičan popis begovskih porodica. Kod popisa stanovništva sva su zvanja, pa tako i begovsko zvanje, evidentirana, ali se ove oznake ne može bezuvjetno označiti kao mjerodavne u pogledu utvrđivanja opravdanosti zahtjeva za pravo nošenja begovske titule. Zbog toga Krcsmarik smatra da se ne može dati izravan odgovor na pitanje koji zemaljski podanici imaju pravo nositi titulu beg. Općenito uzevši, odgovor bi mogao biti dvojak i uključivao bi one bosanskohercegovačke zemaljske podanike koji su sami legalno došli do ove titule te one čiji su je preci na jednak način dobili.

Na pitanje kako se dokazuje pravo na nošenje titule *beg*, Krcsmarik je također rezerviran. Ako se prihvati tradicija, veli on, po kojoj su begovi potomci starih bogumilskih plemićkih porodica, kojima je u vrijeme osvajanja Bosne priznata nasljedna begovska titula,[47] tada bi se uz zahtjev za nošenje titule morali priložiti i određeni dokazi o porijeklu te porodice, ali je to u stanju učiniti jedva koja porodica.

Krcsmarik se oslanja na Bašagićevo mišljenje kako je apsolutno nemoguće utvrditi koje su begovske porodice potjecale od starih velikaških porodica Hrvatinića, Hranića, Sankovića, Vojsalića, Tvrtkovića, Pavlovića itd. jer nijedna begovska porodica ne posjeduje dokumente iz vremena srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva, a i prezimena su se tokom vremena mijenjala (tako se npr. poznati sarajevski gradonačelnik po ocu zvao Mustafa-beg Fadilpašić, dok se njegov brat, očigledno s namjerom da naznači svoje srodstvo s Poslanikovom porodicom, potpisivao kao Mahmud-beg Šerifović).

Što se tiče porodica koje svoje porijeklo vuku iz Male Azije, u pogledu njihove begovske titule stvar je drukčija, jer ovoj tituli u Turskoj ne pripada isto značenje kao u Bosni i Hercegovini. Ove bi porodice imale na neki drugi način dokazati da su ovlaštene nositi

---

[46] Thalloczyjeva primjedba: "Ne građanstvo u europskom smislu."

[47] Thalloczy primjećuje da "o nekom priznanju ne može biti ni govora."

nasljednu begovsku titulu,[48] ali bi se vjerovatno istraživanja kod ovih porodica pokazala negativnim i utvrdilo bi se da je nasljeđivanje njihove begovske titule imalo za osnovu prirodni proces asimilacije. Ako bi se htjelo prema ovim porodicama postupati po drugim principima u odnosu na one koje se smatraju autohtonim, tada ne bi bilo neočekivano da rezultat ispitivanja bude reduciranje na minimum broja porodica, koje si svojataju da su došle iz Male Azije. One bi za sebe tražile jednak postupak kao i za ostale begovske porodice. Krcsmarik smatra da zbog toga što su *jako ponosni i ljubomorni na svoju begovsku titulu*, bosanskohercegovački begovi bi pomagali vlastima u sprečavanju zloupotrebe prava na nošenje ove titule, te preporučuje striktne potvrde o tome da li je nekoj porodici dato pravo da nosi begovsku titulu. U nedostatku odgovarajućih dokumenata, smatra Krcsmarik, moglo bi se i anketirati.

Krcsmarik smatra da begovi jesu plemstvo: "Bosanskohercegovački begovat se čini tako prilično snabdjeven atributima koje u sebi sadrži evropski pojam plemstvo", smatra Krcsmarik i primjećuje da "bosanskohercegovački begovi misle da je njihovo plemstvo predislamske, dakle hrišćanske provenijencije. *Oni se stvarno smatraju plemićima*" (podvukao H.K.). Krcsmarik dalje konstatira kako sve češće znameniti begovi vuku paralelu između sebe i plemstva u Monarhiji. Ali, zbog različitog porijekla takve usporedbe nije lahko praviti, pa zbog toga Krcsmarik odustaje od traženja nekih analogija između begovske titule i plemstva u Monarhiji, sugerirajući da i ostali faktori u državi odustanu od toga "dok ne dođe pogodno vrijeme za to uređivanje". Begovat je historijski etabliran stalež *sui generis*, i kod rješavanja pitanja njegovog položaja valjalo bi, veli Krcsmarik, uzeti u obzir osjetljivost i konzervativizam zainteresiranih muslimanskih krugova, jer su staleška pitanja u Bosni i Hercegovini, kao i drugdje, nadasve delikatne prirode.

---

[48] Thalloczy primjećuje: "Stvari nisu na mjestu, jer su begovske obitelji u Bosni i Hercegovini manje-više u srodstvu i čitav stalež se kao Bošnjak osjeća."

Iscrpniju analizu značenja titule *beg* i s njom povezanog shvatanja plemstva u Bosni napravio je sredinom 1913. dr. Ćiro Truhelka.[49] On iznosi svoja historijska stanovišta o ovom pitanju, i to pomoću tri pretpitanja:

1. Da li je u srednjem vijeku, slično kao u ostalim zemljama Evrope, i u Bosni postojalo plemstvo?
2. Da li je Turska nakon osvajanja Bosne priznala ovo plemstvo ili je trpjela njegovo postojanje? i
3. Kako su se mijenjali odnosi plemićkih institucija pod osmanskim utjecajem do uspostave austrougarske vlasti?

Nakon opširnog razmatranja postavljenih pitanja, Truhelka je zaključio kako je u srednjovjekovnoj Bosni postojala plemićka klasa, posve analogna zapadnoevropskom plemstvu, koja je i nakon osmanskog osvajanja Bosne nastavila postojati, mada je u osmanskom zakonodavstvu pojam plemstva nepoznat. On je smatrao da je znatan broj bosanskih begovskih porodica sačuvao svoje prezime iz srednjeg vijeka (što je također u Osmanskom carstvu bilo nepoznato), ali je isticao i činjenicu da su neke netragom nestale ili su svoje izvorno prezime turcizirale i tokom vremena zaboravile. Truhelka je dalje razvijao tezu kako je srednjovjekovna titula ovog plemstva *knez*, bar što se tiče muslimana, zamijenjena titulom *beg*, za što je analogiju našao u Dubrovniku, čiji su *knez* (rector) i *patriciji* (knezovi) u oficijelnim turskim ispravama bili poznati kao *knezbeg*, a onda, skraćeno, *beg*.[50] Sve begovske porodice čije je porijeklo iz predosmanskog vremena imaju pravo, tvrdio je Truhelka, smatrati se plemićima u rangu kneza.[51]

---

[49] ABiH, ZMF, 8703/1913. Dr. Ćiro Truhelka: Ueber den Titet BEG und den in Bosnien daran geknüpften Adelsbegriff, Sarajevo 19. Juni 1913.

[50] "Der Titel Knez dieser Adeligen wurde, soweit es sich um Mohamedaner handelte, durch den Titel Beg ersetzt, wozu als Analogie Ragusa diente dessen Knez (Rector) und Patricier (Knezovi) in offiziellen türkischen Urkunden Knezbeg und dann kurzweg Beg bennant werden".

[51] "Vom historischen Gesichtpunkte aufgefasst, haben nach dem Gesagten alle Begfamilien, deren Ursprung in die vortürkische Zeit reicht, das Recht, sich als Adelige vom Range eines Knez (baro) zu fühlen, jedenfalls aber steht es ▸

Odgovarajući na treće pretpitanje Truhelka je polazio od konstatacije da staro osmansko državno zakonodavstvo nije poznavalo nasljedno rodovsko plemstvo. Bilo je određenih privilegija, ali su se one dodjeljivale lično bez mogućnosti nasljeđivanja. Radi se o osobama koje su ubrajane u asker. Asker je predstavljao jednu pretpostavljenu ili, bolje kazano, činovničku klasu, ali nipošto nešto što bi bilo nalik plemstvu u evropskom smislu.

Najistaknutiji reprezentanti askera su spahije, ali je pogrešno porijeklo bosanskog begovata izvoditi od njih. Niti je položaj spahije bio plemićki, niti su timari, odnosno zijameti, bili plemićki posjedi. Spahije nisu ni u kom slučaju imale pravo na titulu beg. Titula beg u prvo vrijeme nakon osmanskog osvajanja osim potomcima bosanskih plemića pripadala je samo sandžak-begovima i alajbegovima, dok puno spahija nije nosilo ovu titulu. Često se dešavalo da beg dobije timar, i time je postajao spahija. On je i dalje zadržavao titulu *beg*, pa su se tokom vremena i ostale spahije počele u saobraćanju titulirati kao begovi, a da na to nisu imale pravo.[52]

Osim spahija, i kapetani su, smatra Truhelka, uzurpirali ovu titulu, pa se i njihovi potomci u neku ruku smatraju pripadnicima plemstva. Truhelka tvrdi da kapetani nisu plemstvo te da kepatanluk nije bio nasljedan, iako je često bilo slučajeva da kapetanska čast jedne tvrđave generacijama šutke ostaje u jednoj porodici. S kapetanlukom nije bio vezan nikakav lenski posjed, nego su, naprotiv, za plaće kapetana i njegove momčadi određivani carinski i poreski prihodi iz različitih, često veoma udaljenih prostora.[53] Ali, mada kapetani

fest, dass ihnen dieses Recht durch kein später erlassenes gegenteiliges Gesetz abgesprochen wurde".

[52] "Erhielt ein bosnischer Beg, was naturgemäss oft geschah, ein Timar, dann wurde er selbstverständlich auch weiterhin Beg gennant und die üppige orientalische Courtoisie brachte es mit sich, dass im Laufe der Zeit auch die anderen Spahis im Verkehr als Begs tituliert wurden ohne darauf einen rechtlichen Anspruch zu haben".

[53] O kapetanima vidi: H. Kreševljaković: *Kapetanije*; Nenad Moačanin: *Turska Hrvatska.* Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. *Preispitivanja*. Zagreb 1999., str. 44, 61.

službeno nisu imali nikakav zemljoposjed, oni su, zahvaljujući svojoj utjecajnoj snazi, u okolini svojih utvrđenja s vremenom zaposjeli velike zemljoposjede, pa su poneke kapetanske porodice pripadale najbogatijim zemljoposjednicima Bosne. Međutim, ni ovi kupljeni ili na drugi način stečeni zemljoposjedi nisu im davali nikakvo pravo da se tituliraju titulom *beg*. Ovdje se dešava kao i kod pojedinih spahija: pojedini kapetani bili su potomci starog plemstva, kojima je zakonito pripadala titula *beg*, pa njihove neplemićke kolege nisu htjele zaostajati te su sebi također dodali ovu titulu. Tako je nastala masa Kapetanovića, koji su svi sebi dodali ovu titulu na koju nisu imali pravo.[54] One kapetanske porodice koje zasigurno vuku lozu od starog plemstva, a koje to mogu dokazati, imaju pravo na begovsku titulu, dok drugima – u historijskom smislu – ovo pravo ne pripada.

Poput spahija i kapetana ponašali su se i ostali viši činovnici koji su se počeli titulirati begovima. Ovo je, međutim, smatrao je Truhelka, "činovničko plemstvo", koje nema veze sa pravim begovima-plemićima. Prezimena ovakvih "begovskih porodica" grade se na dva načina: ili se izvode od imena i činovničkog položaja predaka ili od činovničkog položaja samih nosilaca, ali se u oba slučaja prezimena završavaju na -ić ili -vić (Osmanpašić, Rašidkadić, Šahinpašić itd. a u drugom Pašić, Teskeredžić i sl.).

Truhelka je smatrao da ima porodica čije se prezime završava na -begović, a koje vuku porijeklo od autohtonog plemstva. Međutim, ako se izvorno rodovsko ime nijedanput u predanju nije sačuvalo, bit će nemoguće dokazati pravo na begovsku titulu.[55]

---

[54] Kreševljaković je smatrao da je "veći broj kapetana ponikao iz nižih i najnižih slojeva onovremenog društva", a "nasljedno pravo u službi učinilo je od kapetana jednu vrstu vojničkog plemstva" (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 40-41); Novija historiografska literatura stoji na stanovištu kako su svi kapetani „po svojoj funkciji" bili begovi (A. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 124.).

[55] "In einzelnen Fällen, besonders aber, wo sich der ursprüngliche Geschlechtsnamen nicht einmal in der Überlieferung erhalten hat, wird es geradezu unmöglich sein, diese Zugehörigkeit zu beweisen."

Truhelka upozorava i na veoma čestu činjenicu, "osobito u posljednje vrijeme", uzurpiranja begovske titule "iz sujete" (aus Eitelkeit), kada pojedine bogate porodice drže poslugu koja laska gospodarima, malu djecu titulira *begom* i privikava komšiluk na takvo tituliranje. Vremenom se svi naviknu na tu titulu, tako da njezino nošenje više ne izgleda kao uzurpacija, pa je djeca dalje nose kao da je generacijama nasljeđuju. Osim toga, veli ovaj naučnik, ima i slučajeva kada se begovska titula uzurpira sa hohšatplerajskim tendencijama (der Titel geradezu in hochstaplerischer Tendenz usurpiert wird).

Truhelka skreće pažnju na činjenicu da žene ne nose titulu *beg* iza svog imena, nego na ime svoga muža dodaju nastavak *-begovica* (Osmanbegovica, Muratbegovica). Mlade djevojke tituliraju se sa *hanuma*, ali Truhelka nije mogao utvrditi odakle potječe ovaj običaj.

Truhelka raspravlja i o agama, koji, prema njegovom mišljenju, "čine posebnu društvenu klasu" (eine besondere Gesellschaftsklasse bilden). On je tvrdio da su age uglavnom sitni zemljoposjednici, i zbog toga se ta titula upotrebljava u sličnom smislu kao titula *gazda* u Ugarskoj, Hrvatskoj i Bosni – ovdje samo za hrišćane.

Porijeklo ovih aga Truhelka je tražio u posebnom vojnom lenskom zakoniku sultana Sulejmana i zakonodavstvu koje je neposredno nakon toga slijedilo, kojim je reguliran pravni položaj turske granične pješadije, a koja se u turskim kanunima označavala slavenskom riječju *vojnuk*. Vojnuci, koji su slični pograničnoj straži, uživali su seoska dobra (Bauerngut) i tokom vremena su, poput janjičara kasnije, uzeli titulu *aga*, koju su njihovi potomci i kao slobodni seljaci zadržali.

Teže je bilo odgovoriti na treće pitanje: kako se dokazivalo pravo na nošenje titule *beg*. Budući da u Bosni srednjovjekovnih dokumenata gotovo nema, da su izvori iz prvog razdoblja osmanske vladavine siromašni i da vođenje autentičnih porodičnih stabala u Bosni nije bilo uobičajeno, činilo se gotovo nemogućim pribaviti autentične, dokumentirane dokaze za porijeklo od srednjovjekovnog plemićkog roda.

Sa velikom vjerovatnoćom ovo porijeklo može se pretpostaviti kod onih begovskih porodica koje su još uvijek nosile prezimena srednjovjekovnih plemićkih porodica, ili mogu donijeti dokaze da

su ih nosili. Kao dokazi za ovo mogu poslužiti porodični dokumenti, izvorni dokazi iz sidžila u Vilajetskom arhivu, kao i drugi osmanski dokumenti. U svim preostalim slučajevima porodična tradicija, provjerena kroz drugu tradiciju, mogla bi donekle nadomjestiti dokumentirane dokaze. Vjerodostojnost rezultata bila bi velika jer je velika zavist pravih begovskih porodica, koje su ponosne na svoje porijeklo i malo cijene one koji nisu begovskog roda.[56]

Na kraju svog očitovanja Truhelka je iznio mišljenje da bi kroz zamašne ankete i komisijska ispitivanja njihovih rezultata bilo moguće, ako ne sasvim precizno, onda sa velikom vjerovatnoćom utvrditi da li neke porodice imaju ili nemaju pravo nositi titulu *beg* kao plemićku oznaku.

Međutim, najtemeljitiji odgovor na ova pitanja dao je Lajos Thalloczy.[57] On polazi od slučajeva koji su se dešavali prije Aneksije 1908. godine u vezi sa zahtjevima pojedinih begovskih porodica da im se prizna titula austrijskog plemstva. Prvi koji je podnio taj zahtjev bio je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak. On je 15. februara 1880. podnio zahtjev da mu se kao vitezu ordena željezne krune III stepena dodijeli austrijsko plemstvo s atributom "von Vitina" uz istovremeno potvrđivanje njegovog starog bosanskog plemstva, i to kako za njega tako i za njegovu braću Ibrahim-bega i Osman-bega[58]. Ovaj Ljubušakov zahtjev Zemaljska vlada u Sarajevu proslijedila je Zajedničkom mi-

---

[56] " (...) wäre die Glaubwürdigkeit des Ergebnisses umso grösser, je grösser die Einfersucht ist, mit welcher die wirklichen Begfamilien auf ihre alte Abstammung stoltz sind und jeden ihnen nicht ebenbürtigen 'Beg' geringschätzen."

[57] Ovaj svoj odgovor Thalloczy je kasnije štampao na mađarskom jeziku u časopisu *Turul*, I-II, Budapest 1915. Jedan prijevod na bosanski jezik napravio je Enver Čolaković – prijevod se nalazio u Muzeju grada Zenice, a drugi Tünde Polonik. Originalni tekst na njemačkom jeziku, koji se čuva u Arhivu Bosne i Hercegovine, ZMF, opća, 3685/1911., opširniji je od teksta objavljenog 1915. na mađarskom jeziku, pa time i od svih kasnijih prijevoda.

[58] Osman-beg Kapetanović kasnije je bio odlikovan zlatnim križem za zasluge, te željeznim ordenom krune III klase. (Vidi o tome: ABiH, ZMF, Präs. 1547/1912.)

nistarstvu finansija, a ono preko Ministarstva unutrašnjih poslova Ministarstvu vanjskih poslova. Ministarstvo unutrašnjih poslova izjasnilo se za djelomično ispunjenje Kapetanovićevih zahtjeva, ali je željelo znati da li je Mehmed-beg kršćanin ili musliman. Ako je musliman, tada bi morao imati određene diplome kojima bi dokazivao svoj plemićki status.[59] Ovo ministarstvo zaključilo je da se pojedincima može priznati bosanskohercegovačko plemstvo, ali tek nakon toga što molitelj dokumentirano dokaže da je njegova porodica uživala jedno od mjesta koje je odgovarajuće prerogativima austrougarskih plemićkih porodica.[60] Kada je Mehmed-begu Kapetanoviću puno kasnije (1892.) dodijeljen komturni nišan reda Franje Josipa, on je otputovao u Beč lično se zahvaliti Caru i Kralju. Bečka *Die Presse* tada je pisala kako je Car u audijenciju primio "predstavnika jedne od najotmjenijih plemićkih porodica Bosne i Hercegovine, Mehmed-bega Kapetanovića".[61]

Ministarstvo vanjskih poslova od Zemaljske vlade u Sarajevu zatražilo je da Kapetanović dokumentirano dokaže svoje plemićko porijeklo. Kapetanović je 14. oktobra 1880. predao porodične fermane i berate Zemaljskoj vladi i zatražio da mu se prizna austrijska grofovska titula. U molbi za dodjelu grofovske titule Kapetanović je opširno prikazao povijest svoje porodice i njezinu ulogu u osmanskom razdoblju historije Bosne uz posebno priloženo rodoslovlje. Iz dokumenata koje je priložio moglo se zaključiti da je njegova porodica obavljala dužnost kapetana Ljubuške kapetanije, po čemu su se i zvali Kapetanovići.[62]

---

[59] "(...) ob Kapetanović einer christilchen Confession oder aber der mohammedanischen Religion angehört, in welche letztern Falle die Frage der Vererblichkeit des ihm eventuell zu verleihenden Ritterstandes im betreffenden Diplome besonders normirt werden müsste." HHStA, Wien, Administrative registratur, F 61, kt. 25., 31. Juli 1880.

[60] HHStA, Wien, Administrative registratur, F 61, kt. 25., Wien 31. Juli 1880.

[61] *Bošnjak*, br. 1, 5. 1. 1892., str. 3.

[62] Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića*. Jugoslavenski list, 26. juni 1938., str. 10. Gujić tvrdi da je Mehmed-beg falsificirao tuđe berate i ▸

Zemaljska vlada nije kritički razmotrila Kapetanovićeve tvrdnje i dokaze nego ih je 28. 10. 1880. proslijedila Ministarstvu vanjskih poslova. Početkom 1881. godine ovo je ministarstvo tražilo od Zemaljske vlade informacije koje se odnose na nasljeđivanje begovske titule. Odgovor Zemaljske vlade koncentrirao se na pitanje braka kod muslimana i zadržao se na konstataciji kako samo djeca iz pravovaljanih brakova sklopljenih pred kadijom imaju pravo nasljeđivanja jer su samo djeca iz takvih, legitimnih brakova zakonita.

Počekom 1882. Kapetanović je podnio treću (nedatiranu) molbu, u kojoj je požurivao izvršenje dvije prethodne. Tek 1883. Zemaljska vlada u izvještaju upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija poduprla je Kapetanovićev zahtjev za dodjelu viteškog staleža, ali se izjasnila protiv dodjele grofovske titule, jer "zasluge molitelja nisu tako velike, njegovo materijalno stanje nije tako sjajno i jer bi jedan takav slučaj kod čitavog niza bosanskohercegovačkih obitelji pobudio slične aspiracije s istim pravima. Ujedno je Zemaljska vlada dostavila jedan dalji zahtjev Kapetanovićev u kojem on moli dodjelu grofovske ili titule baruna."[63]

Jedan referent Zajedničkog ministarstva finansija povodom ovog slučaja dostavio je opširno mišljenje: "Budući da Turska nije vodila nikakva prezimena, zvali su se Kapetanovići-Ljubušak najprije samo 'sin kapetana od Ljubuškog'. Ova se oznaka malo-pomalo preinačavala u prezime. A rodoslovlje, koje je Kapetanović priložio, vraća se do 1590. ali sadrži puno fantastičnih elemenata, budući da bosanskohercegovački muslimani nisu vodili nikakav

priložio ih svojoj molbi, sve s ciljem da bi dokazao kako su njegovi preci „od pamtivijeka" bili zapovjednici u Ljubuškom. Gujić tvrdi da to jednostavno nije istina, nego da su Mehmed-begovi preci tek krajem 18. stoljeća prešli na islam i zauzeli mjesto ljubuških kapetana. Vidi i: Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića. Konačna i posljednja riječ upućena na adresu Alibega Kapetanovića.* Jugoslavenski list, 13. juli 1938., str. 4.

63 "(...) die Verdienste des Gesuchstellers nicht so gross, seine materielle Lage nicht so glänzend sei und weil ein solcher Präzedenzfall bei einer ganzen Reihe von bosn.-herceg. Familien ähnliche Aspirationen mit derselben Berechtigung erwecken würde."

registar rođenja. Ipak se kroz argumente sa sigurnošću koja se u bosanskohercegovačkim okolnostima uopće može zahtijevati, dokazuje da su Kapetanovići bili stara ugledna obitelj i pod turskom su vlašću zauzimali najvažnija mjesta. Tvrdnja da begovska titula, koju su Kapetanovići po svjedočanstvu priloženih dokumenata najmanje stotinu godina nosili, odgovara grofovskoj tituli, nije tačna. Jer je ovo jedina nasljedna plemićka titula (!) Turske i također je sigurno vezana ad personam. Ali da se nasljedno kapetansko zvanje donekle približava grofovskom zvanju, ne može se poricati (?)."[64]

Na temelju ovog mišljenja predloženo je da se Mehmed-begu Kapetanoviću dodijeli austrijski viteški stalež (österreichischen Ritterstandes), ali ne i njegovoj braći. Zajedničko ministarstvo finansija obavijestilo je Zemaljsku vladu da je Mehmed-begu Kapetanoviću dodijeljen viteški stalež s atributom "von Vitina" "kao čin milosrđa".[65] Zbog toga je Thalloczy zaključio kako se ovaj "ad personam dodijeljeni viteški rang može shvatiti jedino kao dodijeljeni akt milosrđa Njegovog Carskog i Kraljevskog Veličanstva jednom inozemcu", ali da taj čin ne pruža nikakav dokazni materijal u vezi sa pitanjem koje je Ministarstvo rata postavilo 1911. godine.

Drugi primjer koji je Thalloczy naveo u svome očitovanju jeste slučaj Zaim-bega Selimića iz Ljubuškog. Naime, 29. septembra 1900. Zemaljskoj vladi pristigla je pritužba s potpisom Zaim-bega Selimića u kojoj se Selimić žali da nije dobio potvrdu (dekret) izbora za općinskog vijećnika u Ljubuškom. Zemaljska vlada zatražila je obavijest od kotarskog predstojnika u Ljubuškom, koji je 9. oktobra poslao informaciju da "podnosilac tužbe svoj dekret izdat 1. septembra nije

---

[64] "Die Behauptung, dass der Beg-Titel, welchen die Kapetanović nach dem Zeugnis der vorgelegten Dokumente seit mindestens hundert Jahren führen, dem Grafentitel entspreche, sei nicht richtig. Denn es sei dies der einzige erbliche Adelstitel (!) der Türken und auch mit gewissen Rangstufen ad personam verbunden. Aber dass die erbliche Kapetanwürde dem Gaugrafentum gewissermassen nahekomme, lasse sich nicht leugnen (?)."

[65] Prepiska u vezi sa dodjelom plemićke titule Kapatenoviću nalazi se u HHStA, Wien, Administrative registratur, F 61, kt. 25.

htio primiti, jer nije glasio na *Zaim-bega*, nego na *Zaim-agu* Selimića". Selimić je 22. novembra 1900. podnio protokoliranu molbu kotarskom predstojniku u kojoj dokazuje kako ima pravo nositi titulu *beg* "budući da je na to ovlašten na osnovu dekreta dobivenog od sultana 1898., prilikom odlikovanja Međidija Ordenom V klase" kada je kao nosilac ovog odlikovanja označen begom.[66] Prema jednom konfidentskom izvještaju od 27. 2. 1909., Zaim-beg Selimić iz Ljubuškog pričao je "da u Bosni svi miletski odbori drže sastanke i u većini zaključuju, da se od musl. Eksekutivnog odbora zahtjeva da se od Srba rastave i da musl. Narod neće ni da čuje o zajednici sa Srbima".[67]

Povodom ovakvog stava Zaim-bega Selimića u pogledu prava na begovsku titulu, Zemaljska vlada 9. februara 1901., na osnovu stručnog mišljenja pravnog odjeljenja, a u vezi sa nošenjem begovske titule, poslala je akt kotarskom predstojniku u Ljubuškom u kojemu je stajalo: "Pravo nasljedno plemstvo nikada nije postojalo u Osmanskom carstvu. Ali su lena (timari i zijameti) obično prelazili s očeva na sinove, tako da se stvarno iz lenskih ritera (spahija) razvilo nasljedno lensko plemstvo nasuprot raji. Ovo lensko plemstvo prepoznaje se danas, nakon što su lena ukinuta, odnosno prestala da postoje, samo još kroz nasljednu begovsku titulu. Osim toga, nose begovsku titulu viši civilni i vojni službenici." Pukovnici (miralaj) i potpukovnici (kajmakami) nosili su begovsku titulu, ali samo ad personam. Sinovi paša titulirali su se sa *beg*, a sinovi begova *beg-zade* (begov sin, begović), "ali je ovo samo čin kurtoazije i ne dokazuje ova oznaka nikakvu plemićku titulu". Na kraju svog mišljenja Zemaljska vlada zaključila je da bi Zaim Selimić imao pravo nositi begovsku titulu "ako bi se kroz podneske određenih berata mogao legitimirati kao potomak spahijskog staleža

[66] Ovaj Zaim-beg Selimić zapravo je bio vojni liferant za austrijsku vojsku i na taj način stekao je veliko bogatstvo. Jednom je otišao u Istanbul i dao prilog za turski Crveni krst, a na potvrdi koju je dobio oslovljen je kao „beg". Kasnije se pričalo kako je on tako u Istanbulu kupio tu titulu. (Mahmud Konjhodžić: *Kronika o ljubuškom kraju*, knjiga prva. Ljubuški 1974., str. 73.)

[67] ABiH, ZMF, prez. 805/1909.

ili svoje traženje potvrditi osobama koje već imaju tu titulu".[68]

Na osnovu novog zahtjeva Zaima Selimića, kojeg je uručio Zemaljskom poglavaru u Mostaru u maju 1901., jedan referent u Zemaljskoj vladi po nalogu zemaljskog poglavara obrađivao je ovo pitanje i predložio da se Selimiću prešutno prizna pravo na nošenje ove titule. Međutim, civilni adlatus 15. 10. 1901. naredio je da "ne treba poznatom drskom nastupu Zaima Selimića nikakvu pomoć pružiti. Imenovani je otvoreni pristaša Turske i naš protivnik. Da je on u nekim dopisima imenovan 'begom' samo se pripisuje indolenciji kotarskog predstojnika Kokalja i nipošto ne prejudicira meritum stvari." Thalloczy se pozivao i na usmenu izjavu šefa pravnog odjeljenja Adalberta von Sheka da je jednim pismenim saopćenjem od 25. jula 1911. priznata begovska titula, ali nije izjednačena sa plemstvom. Dokument o tome Thalloczy, međutim, nije uspio pronaći.

Thalloczy se pozivao i na rezultate svojih istraživanja koje je po nalogu Benjamina Kallaya poduzeo 1894. godine.[69] Tada mu je u zadatak bilo stavljeno da:

1. osvijetli karakter starog bosanskog plemstva u pravno-historijskom smislu,
2. osvijetli u kakvoj vezi stoje današnje tzv. begovske porodice sa starim bosanskim plemstvom,
3. utvrdi koje begovske porodice mogu dokazati svoju vezu sa starim bosanskim plemstvom,
4. procijeni da li bi kreiranje jednog bosanskog plemstva bilo u duhu vremena, odnosno da li bi bilo savremeno.

Thalloczy je razvoj bosanskog plemstva tada karakterizirao pola-

---

[68] "(...) wenn er sich durch Vorlage des betreffenden Berats als Sprossen eines Spahigeschlechtes legitimieren oder seinen Anspruch sonst durch Gedenkmänner erhärten könnte."

[69] Tomislav Kraljačić, koji se ovim razdobljem bosanske historije temeljitije bavio, spominje da je Thallozcy u ovo vrijeme, po Kallajevom nalogu, radio na pisanju historije Bosne, ali ne elaborira njegove rezultate opširnije (Tomislav Kraljačić: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882.-1903.)*, Sarajevo 1987., str. 268-271.).

zeći od uvjerenja da srednjovjekovna Bosna nije imala izraz potpune suverene državnosti ne samo zbog toga što je često bila pod velikim utjecajem susjeda (ugarskim, turskim, srpskim), nego i zbog činjenice da su veliku moć imale pojedine oligarhijske porodice (die grosse Macht der Oligarchie) koje su nakon osmanskog osvajanja prešle na islam, ali su ostale bosanska gospoda.[70] Sultan Mehmed Fatih, osvajač Bosne, priznao je, prema Thalloczyjevom mišljenju, plemstvo i posjede svim bosanskim plemićkim porodicama koje su prešle na islam, a čak im je dao i nove posjede. Od tada gotovo svaki sultan dijelio je privilegije po Bosni, i to:

- dijelom potomcima porodica koji su kao plemići zatečeni prilikom osvajanja i kojima je to plemstvo potvrđeno, i to lena koja su zbog izumiranja njihovih vlasnika ostajala bez vlasnika,

- isti takvi posjedi su dodjeljivani zaslužnim vojnicima, bez obzira na porijeklo, zbog čega su mnoga današnja begovska pokoljenja anadolskog ili drugog nebosanskog porijekla.

Ove tzv. plemićke porodice nose bez izuzetka titulu *beg*. Begovska titula prelazila je s begovskim timarom (lenom) na brata, sina itd. što je sve bilo vezano za sultanov pristanak. Manji timar zvao se spahiluk, ali on nije bio vezan za begovsku, nego za titulu spahija ili aga.

U novije vrijeme u Turskoj se pojavilo lično plemstvo jer se begovska titula mogla steći sa višim vojnim ili civilno-činovničkim rangom. Činovnici u rangu pukovnika (miralaja) ili potpukovnika (kajmakama) smjeli su se nazivati *begom* bez posebnog dodjeljivanja te titule. Ovaj običaj nastao je poslije ukidanja janjičarskog korpusa 1827. i uspostavljanja stajaće vojske.

Odgovarajući na pitanje o vezi begova sa starim bosanskim plemstvom, Thalloczy je objavio jednu listu najslavnijih begovskih porodica, ali je ni on sam nije smatrao ni potpunom ni sasvim tačnom, nego ju je priložio svom izvještaju „kao prvu skicu katastra“ begovskih

---

[70] “Sie wurden zwar Mohammedaner, blieben aber gleichwohl bosnische Herren.”

porodica (als erste Skizze eines katasters vorgelegt wurde).[71]

Thalloczy veli kako se tada (1894.) pojavilo nekoliko različitih ideja koje se odnose na nastanak i eventualno inventarisanje plemstva, ali se tada zbog drukčijeg državno-pravnog položaja nije moglo ponašati kao u doba nakon Aneksije 1908. godine. Jedno inventarisanje begova dalo bi povoda raznim govorkanjima, zahtjevima i nesporazumima svih vrsta, te su se zbog toga te predradnje, ako ne definitivno, onda do daljnjega odlagale.

Na temelju rezultata svojih naučnih istraživanja Thalozcy je na postavljena pitanja Ministarstva rata ovako odgovorio:

1. Kakvo je značenje, odnosno plemićki stupanj, pripadalo tituli *beg*?

Titula *beg – bey* ne znači plemićku titulu u evropskom smislu te riječi. *Beg* označava vezira, upravljača, ajana i općenito uglednika. Pojam *plemstvo* (*nobilis*) ne može se izraziti turskim jezikom jer taj pojam nedostaje u osmanskoj društvenoj strukturi.

Ali, mada begovska titula ne znači nikakvo plemstvo u smislu evropskih poimanja, ipak je sigurno da je u Bosni i Hercegovini:

– od 1463. do 1839. godine begovska titula, odnosno begovska čast, bila priznata od turske državne uprave kao nasljedna,

– od 1839. do 1878. godine begovska čast je respektirana, a potomci starih begovskih porodica tako su se nazivali, kako oficijelno tako i u društvu,

– od 1878. austrougarska administracija uzela je u obzir begovski stalež koji reprezentira veleposjednike.

Na osnovu ovog, Thalloczy prihvaća kao savim ispravno mišljenje Janoša Krcsmarika da je u bosanskohercegovačkom begovatu historijski etabliran stalež *sui generis*. Titula je priznata kao nasljedna i ne može se osporavati onima koji je s pravom nose. Jedino se radi o tome kako se shvaća ova titula u uvjetima neriješenih unutrašnjih državno-pravnih odnosa. U svakom slučaju, Thalloczy je zaključio

[71] O autorstvu ovog popisa vidi uvodni dio ove knjige.

kako bi se titula *beg* kao počasna titula (Ehrentitel) mogla dodijeliti potomcima onih porodica koje na to imaju pravo i kao takvi bi se uvodili u službene registre. U govoru bi se oslovljavali sa "gospodine beže", ali nijednom begu ne pripada plemićka oznaka *von*. Izuzetak su nasljednici Mehmed-bega Kapetanovića, kojemu je kao strancu dodijeljena austrijska viteška čast.[72]

2. Koji su bosanskohercegovački zemaljski podanici ovlašteni nositi titulu *beg*?

Odgovarajući na ovo pitanje, Thalloczy veli da to pravo imaju nasljednici onih porodica koje su do 1839. imale nasljednu kapetansku dužnost. Oni to mogu dokazati ili dokumentima ili vjerodostojnim svjedocima. Svi kapetani koji su bili na čelu kadiluka (kasnije kaza), prema Thalloczyjevom mišljenju, obavljali su nasljednu dužnost i bili su begovi. Osim ovih kapetana postojali su i kapetani koji su imenovani u slučaju ratne opasnosti i oni su vodili vojsku (spahije). Oni su, također, bili begovi. Tako je titula *beg* prešla i na one kapetane – kasnije pukovnike i potpukovnike regularne turske armije – koji nisu potjecali iz reda nasljednih begova.[73] Poslije 1839. nasljedna kapetanska čast ukinuta je i raniji kapetani ili begovi postali su politički upravitelji.

Postoje, dakle, zaključio je Thalloczy, dvije vrste begova u Bosni i Hercegovini:

– nasljedne graničarske i tvrđavske kapetanske porodice na temelju

---

[72] "Nach meiner Auffassung wäre der Titel Beg den Nachkommen der berechtigen Familien, resp. jenen, welche unwidersprochen diesen Titel führen, als Ehrentitel zuzusprechen und der Betraffende als solcher in den Standesregistern anzuführen. Bei der Ansprache gilt derselbe als Her Beg, aber die Adelsbezeichnung *von* steht keinen Beg zu. Eine Ausnahme bilden die Nachkomme des Mehmed beg Kapetanović, dem der österr. Ritterstand als Ausländer verliehen wurde."

[73] "(...) so ging der Titel Beg auch auf solche Kapitäne – später Oberste und Oberstleutnants der regulären türk. Armee- über, die nicht den Reihen der erblichen Begs entstammten."

historijski potvrđenih prava, i

– titulirani begovi koji su titulu dobili u razdoblju od 1839. do 1878. godine prema svojoj službi, a ako je ova titula ostajala sinu *per usum* i ako se ona u obitelji zadržavala, protiv toga ne može se navesti nijedan ozbiljan prigovor.

Budući da titula ne znači nikakvo plemstvo, trebalo bi u svakom pojedinom slučaju ispitati da li ovaj ili onaj titular pripada prvoj ili drugoj kategoriji.

3. Kako se dokazuje pravo na nošenje begovske titule?

Dokazi za pravo nošenja begovske titule mogu se izvesti na dva načina:

– popisom svih begovskih porodica koje stanuju u zemlji,

– administrativnim putem.

Thalloczy je smatrao da prvi način, zapravo, ne bi bio učinkovit. Ovaj bi posao u čitavoj zemlji bio povezan sa brojnim teškoćama jer bi to bio šlagvort za kreiranje novog plemstva od muslimanskih zemljoposjednika. Digla bi se velika prašina oko ne tako važnih stvari.[74] S druge strane, takav popis bio bi suvišan jer su begovske porodice prilikom popisa stanovništva kao takve imenovane i jer su oni zemljoposjednici koji su begovi kao takvi legitimirani i u katastru. Stoga, smatrao je Thalloczy, preostajao je jedino drugi način, odnosno dokazivanje prava na begovsku titulu administrativnim postupkom.

Thalloczy je smatrao kako su begovske porodice i pojedini begovi veoma poznati i da zbog toga kotarski odnosno okružni predstojnici mogu sa apsolutnom sigurnošću utvrditi da li je neko beg i da li kao takav slovi u društvu. Neopravdano prisvajanje krivih titula u Bosni i Hercegovini kod domaćeg stanovništva dosad je bilo nepoznato. Narod sâm zna da li je neko beg ili aga.

---

[74] "Man würde dieser Angelegenheit im ganzen Lande eine viel grosse Wichtigkeit beimessen, es würde die Schlagworte von der Kreierung eines neuen Adels, von der Superiorität der mohammedanischen Grossgrundbesitzerklasse und von der aristokratischen und demokratischen Richtung aufgeworfen, mit einem Worte: es würde ein alzu grosses Feuer für eine angesichts der jetzigen Verhältnisse an sich nicht wichtigen Sache angefacht werden."

I same begovske porodice budno paze na svoje porijeklo i čuvaju svoja stara sjećanja i može se gotovo sa sigurnošću ustvrditi da se u begovskim porodicama hijerarhija (Rangsordnung) tačnije i preciznije zadržala nego u feudalnim krugovima zapadne Evrope.

Thalloczy je na kraju zaključio kako bi Zemaljska vlada, odnosno njezini administrativni organi, u svakom pojedinom slučaju najbolje presudila o pravu na nošenje titule. U sumnjivim slučajevima kao viša instanca nastupalo bi Zajedničko ministarstvo finansija. Da bi se dokazni postupak učinio što jednostavnijim, bilo bi potrebno da svaki beg kod odobravanja certifikata kotarskog predstojnika dokaže da doista ima pravo na nošenje begovske titule.

Rezime svojih shvatanja Thalloczy je izložio u tri tačke:

– Bosanskohercegovačka begovska titula označava historijski etabliran stalež *sui generis;*

– Ova titula ne znači ni austrijsko ni mađarsko plemstvo, ni plemstvo uopće, pa zbog toga begovi nemaju pravo označavati se kao plemići; oni nose begovsku titulu i oslovljavaju se sa „gospodin beg";

– Svaki beg kod traženja prava na titulu, ili ako mu je to pravo već odobreno, mora kotarskoj oblasti, Zemaljskoj vladi ili Zajedničkom ministarstvu finansija priložiti dokaze o tome.

Zemaljska vlada u Sarajevu ovu raspravu završila je svojim prijedlogom dostavljenim 28. juna 1913. Zajedničkom ministarstvu finansija u Beču u kojem polazi od Truhelkinog i Thalloczyjevog mišljenja da se pravo pojedinih porodica u Bosni i Hercegovini da nose titulu *beg* ne može dovesti u sumnju.[75] Vlada izražava mišljenje da lista najpoznatijih begovskih porodica u BiH koju je Thalloczy priložio svome saopćenju svakako mora doživjeti reviziju i nadopunu, i to stoga što tu nedostaju neke stare begovske porodice. Rješenje pitanja kojem plemićkom stepenu, u usporedbi sa plemićkim činom u Austriji i Ugarskoj, odgovara begovska titula moglo bi se ponuditi tek na osnovu iscrpnih istraživanja i ispitivanja porijekla prava na nošenje begovske titule u svakom pojedinom slučaju. Neka sasvim pouzdana

[75] ABiH, ZMF, 8703/1913., Zemaljska vlada u Sarajevu – Zajedničkom ministarstvu finansija, 28. juni 1913.

usporedba, međutim, iz osnova nailazi na velike teškoće jer begovska titula ne pokazuje nikakav jedinstven plemićki stalež, nego podliježe različitoj procjeni, što ovisi o vremenu i načinu dobivanja prava na tu titulu. Osim toga, smatrao je šef Zemaljske vlade Potiorek, ako bi se krenulo u ispitivanje prava na nošenje begovske titule, pokrenulo bi se pitanje ne samo naklonosti muslimanskih begovskih porodica nego i pitanje dodjele plemstva starim autohtonim kršćanskim porodicama čiji su preci u srednjem vijeku također ubrajani u plemstvo. Budući da u tadašnjim uvjetima rješavanje ovog pitanja ne bi bilo oportuno, Potiorek je predložio da se "treba ostati kod sadašnjeg običaja, po kojem uprava šutke podnosi nošenje titule beg od strane pripadnika odgovarajućih obitelji".

Sva prepiska i svi elaborati u vezi s ovim pitanjima razmatrani su u Ministarstvu rata i 21. avgusta 1913. vraćeni Zajedničkom ministarstvu finansija.[76]

Izravno potaknut Thalloczyjevim tekstom objavljenim 1915. u Mađarskoj, koji je sadržavao najvećim dijelom ovo mišljenje iz 1911., Safvet-beg Bašagić, mada je na raznim mjestima u svojim djelima iznosio mišljenje o značenju begova u bosanskoj povijesti, tokom Prvog svjetskog rata napisao je jedno pismo, koje se pretvorilo u svojevrsnu raspravu, o značenju titule *beg*. Ovo Bašagićevo pismo nije sačuvano u cijelosti.[77] Ono je više jedan dobro i opširno postavljen koncept, ali nije poznato da li je to pismo ikada završeno i kakva je bila njegova dalja sudbina. U svakom slučaju, Bašagić u ovom pismu sumira svoje shvatanje značenja titule *beg* u Bosni i Hercegovini. On veli kako se „od pamtivijeka begovi u Bosni i Hercegovini dijele na dva razreda, i to: na begove-ajane i na begove-zajime. Begovi-ajani su velikaši koji su u svojim krajevima imali svu vlast u šakama i pravo glasa u vezirskom vijeću (medžlisi-ajan). Uz lenska imanja (zijamete) imali

[76] ABiH, ZMF, 11128/1913., K u K Kriegsministerium – K u K Gemeinsame Finanzministerium in Angelegenheit B und H, Wien am 21, August 1913.

[77] Sačuvano je svega sedam listova. Pismo se čuva u porodici Bašagić, a fotokopija u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u Sarajevu. Autor je kopiju na uvid dobio dobrotom Medhija-hanume Maglajlić iz Sarajeva.

su također ogromne posjede, a oni po granici zemlje još k tome velike agaluke da čuvaju granicu od neprijateljskih upada. Od uvijek ženili su se i udavali među se. I dan-današnji stari begovi-ajani paze od koga se žene i za koga udaju. Prije okupacije još se više pazilo na ženidbu i na udaju." Kao primjer begova-ajana Bašagić navodi neke hercegovačke begove (Čengići, Resulbegovići, Rizvanbegovići, Gavrankapetanovići, Kapetanovići iz Vitine, Sijerčići iz Goražda, Selmanovićevi iz Pljevalja, Redžepašići iz Nevesinja). Bašagić veli da u Hercegovini još postoji begovskih porodica kojima su stari begovi-ajani „uvijek priznavali plemstvo" ali ih „nisu držali sebi ravnima". Kao primjer tih drugih begova Bašagić navodi Muslibegoviće, Ljuboviće i Pašiće iz Nevesinja, Velagiće iz Blagaja kod Stoca, Lakišiće, Bakamoviće i Alajbegoviće iz Mostara, Muratbegovićeve iz Dubrava kod Stoca. "Vrijeme, prilike, vlast i posjed baštinskih i lenskih imanja stvorili su razliku između begova-ajana i begova-zajima. Na pr. jedna porodica koja se znala održati na upravi dotičnog kraja i sačuvati baštinski i lenski posjed kroz vjekove, u slučaju još i proširiti svoju vlast, leno i baštinu, samo se po sebi razumije, da se digla nad ostale begove u dotičnom kraju i sklapala rodbinske veze s onima koji su njoj ravni po krvi i ugledu u zemlji. Dočim, porodica koja se ograničila na lenski imetak i baštinu, koja se diobom umanjivala, morala je vremenom panuti u drugi red begova. Imade slučajeva da je jedna stara begovska porodica potpuno osiromašila i s vremenom izgubila svaki spomen na svoje plemstvo, a isto tako naći će se porodica koje su se u zadnja dva vijeka svojim položajem u zemlji i veleposjedom progurale među begovske porodice i kao takove se računaju u begove-ajane (Džinići, Uzejirbegovići) (…)."

Međutim, usprkos svemu, ove rasprave koje su o značenju titule *beg* vođene u austrougarsko doba samo su naizgled imale akademski karakter. U njihovoj se pozadini zrcalila šira austrougarska politika prema Bosni u čijoj je osnovi bilo traženje načina da se izmire strateški politički interesi Monarhije, s jedne, te definiraju one društvene strukture unutar bosanskog društva koje će u izvjesnoj mjeri poduprijeti takve interese Monarhije, s druge strane. Već prilikom ulaska austrougarskih trupa u Bosnu general Filipović se u jednom

izvještaju osvrnuo na ranije analize austrougarskih konzula koji su begove smatrali "austrijskom partijom", pa su čak neki bili predloženi i za carska odlikovanja. Mada je u instrukciji koju je šef Careve vojne kancelarije general Beck pripremio generalu Josipu Filipoviću 19. jula 1878. stajalo da bosanski muslimani "ne samo da imaju najveći zemljišni posjed nego predstavljaju relativno najnapredniji i najprosvjećeniji dio stanovništva", zbog čega im treba "pokloniti osobitu zaštitu",[78] Filipović se, očigledno zbog oružanog otpora na koji je naišao, negativno izražavao prema begovima, koje karakterizira kao "moralne nule", ali i prema muslimanima općenito: "Muslimansko stanovništvo, u suprotnosti sa mojim ranijim pogledima, zaista je divlja i poživotinjena gomila koja se može dovesti do ljudske svijesti potpunim razoružanjem i postupnim približavanjem administraciji koja je uređena na strogim zakonima. Begovi i age, kojima su turisti i konzuli raznih sila pripisivali veliki ugled i uticaj na njihove istovjernike, nemaju niti uticaja niti uglavnom ičega od ugleda."[79]

Međutim, upravo se na ove begove, kao "vodeći socijalni sloj kod muslimanskog stanovništva", oslanjala austrougarska uprava kako bi preko njih ostvarila svoje strateške političke ciljeve u Bosni i, posebno, da "kod bosanskohercegovačkih Muslimana potisne tursku državnu ideju i emotivnu vezanost za Tursku, jer u tome vidi osnovnu pretpostavku njihovog djelovanja kao konstruktivne snage u zaposjednutoj zemlji".[80] Benjamin Kallay u Delegacijama 19. 10. 1892. je otvoreno izjavio kako polaže „najveću važnost na to da se održe muhamedanski begovi i age, ovaj državotvorni elemenat, koji ima mnogo osjećaja za zemlju i za narod i koji je s njim jedno

[78] Hamdija Kapidžić: *Hercegovački ustanak 1882. godine* (dalje: H. Kapidžić: *Hercegovački ustanak*). Sarajevo 1973., str. 11.

[79] Hamdija Kapidžić: *Bosna i Hercegovina i austrougarska uprava*, Pregled, br. 2, Sarajevo 1972., str. 177; H. Kapidžić: *Hercegovački ustanak*, str. 13.

[80] T. Kraljačić: *Kalajev režim*, str. 195.

i prema narodnosti i prema jeziku".[81] Cilj je bio da se forsiranjem bosanskog patriotizma preko begova stvori protuteža hrvatskim i srpskim tendencijama u Bosni. Poslije 1878. znatan dio begova, posebno sarajevski begovi, postao je saveznik austrougarske uprave u Bosni, uključio se u novu administraciju i postao dio nove strukture moći, ali je značajniji dio ostao u opoziciji, kao uostalom i većina bošnjačkog naroda, kome su begovi bili politička elita. To pokazuju protesti protiv načina administriranja Bosnom, pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju te iseljavanja iz Bosne. Takvo je stanje ostalo sve do Balkanskih ratova 1912/13, kada je Osmansko carstvo konačno istisnuto sa Balkana a Bošnjaci, koji su svojim očima vidjeli stradanja svojih istovjernika u Sandžaku, „počeli da strahuju za svoju propast u srpskom moru i možda po prvi put okrenuli su svoje simpatije Monarhiji, od koje su očekivali zaštitu za sebe i revanš protiv Balkanskih zemalja. Sad je postalo posve jasno, da njihovoj religiji i individualitetu ne prijeti stvarna opasnost od strane Austro-Ugarske nego od strane Srbije i njenih saveznika."[82]

U ovom kontekstu je i isticanje državotvornosti begova i naglašavanje njihove uloge kao čuvara državne tradicije. Kallay je bosanske begove smatrao „državotvornim elementom" koji poznaje zemlju i narod i „jedini su u stanju vladati".[83] Ta se uloga dokazivala teorijom

[81] Luka Đaković: *Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu*. Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Godina VI, knjiga VI. (dalje: L. Đaković: *Privilegovana agrarna*). Sarajevo 1966., str. 144.

[82] Franz Weinwur: *FZM Oskar Potiorek. Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegowina in Sarajevo 1911-1914*. Dissertation. Wien 1964, S. 357. (Ovo je citat iz Potiorekovoga elaborata o političkoj situaciji 1913. Politische Studie Potioreks aus dem Jahre 1913.) Dosadašnja literatura nije uočavala da je stradanje Bošnjaka u Sandžaku tokom Balkanskih ratova znatno doprinijelo snažnijem zaokretu Bošnjaka u Bosni prema Monarhiji (Milorad Ekmečić: *Uticaj balkanskih ratova 1912.-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini*. Marksistička misao 4, Beograd 1985., a ponovo je objavljeno pod istim naslovom u *Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd 1997.)

[83] M. Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije*, 2, str. 417.

o njihovom bogumilskom porijeklu, čime su održavali kontinuitet sa bosanskim srednjim vijekom.[84] Insistiranje na kontinuitetu sa bosanskim srednjovjekovljem bilo je u funkciji dokazivanja da su begovi plemići koji su dolaskom Osmanlija prihvatili islam. Čak je forsirana teza kako su "današnji Muhamedovci bosanski i hercegovački, – kako se zna, – potomci starih bosanskih plemića", te je na tome građena ideja bosanske nacije.[85] Dakle, na ovoj teoriji o vezi sa bosanskim srednjovjekovljem (a ova je teorija u austrougarsko doba bila veoma raširena) insistirali su podjednako i vlast i begovi, ali naravno svako iz svojih razloga. Dok je ona vlastima bila potrebna radi stvaranja atmosfere u kojoj se može razvijati ideja bosanske posebnosti i bosanske nacije, što je bilo u njezinom strateškom interesu s obzirom na političke odnose na Balkanu krajem 19. i početkom 20. stoljeća, begovi su takve teorije širili „kad god su to nalazili za shodno i korisno. U pravilu su to uvijek činili kada bi im zatrebao politički oslonac u širokim slojevima bošnjačkog naroda protiv Carigrada i Beča ili kada im je bilo neophodno da se pozovu na svoj legitimitet radi očuvanja svojih zemljišnih povlastica i pogodnosti u rješavanju agrarnih pitanja. U to se miješala, na jednoj strani, nacionalna romantika, a na drugoj, određeni begovski, viteški ponos."[86]

Kada se raspravlja o begovima i njihovoj ulozi u povijesti Bosne u doba austrougarske vladavine, jedini znanstveno opravdan pristup jeste promatranje institucije begovata u kontekstu tog vremena, a ne u kontekstu ranijeg, osmanskog, odnosno kasnijeg, jugoslavenskog, razdoblja njihove povijesti. Dakako da begovi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće imaju povijesnu vezu sa ranijim i kasnijim vremenima, ali

---

[84] T. Kraljačić: *Kalajev režim*, str. 196.

[85] Neki historičari čak su mišljenja kako se isticanjem teorije o bošnjačkom plemstvu kao potomcima srednjovjekovne bosanske vlastele "među muslimanskim plemstvom podiže narodna svijest i osjećanje narodne solidarnosti u borbi za oslobođenje i ujedinjenje. Istovremeno se time željelo istaći jugoslavensko, ustvari srpsko, navodno historijsko pravo na Bosnu" (M. Imamović: *Historija Bošnjaka*, str. 153.).

[86] M. Imamović: *Historija Bošnjaka*, str. 153.

– ne samo zbog nužnosti preciznog utvrđivanja pojmovnih kategorija nego i zbog potrebe da se o predmetu historiografskog raspravljanja ne sudi u kontekstu vremena u kojemu historičar piše, već u kontekstu vremena u kojemu je predmet historiografskog razmatranja djelovao – nužno je o begovima austrougarskog doba suditi na temelju njihovog tadašnjeg stvarnog djelovanja, tadašnjih njihovih uvjerenja o sebi, tadašnjeg odnosa vlasti prema njima i njihovim uvjerenjima o vlastitom statusu, tadašnjeg odnosa raznih političkih pokreta prema begovima i begova prema tim pokretima, tadašnjem odnosu begova prema svojim zemljišnim posjedima i obrađivačima tih posjeda (kmetovima) itd. Drugim riječima, begovi u austrougarskom dobu historije Bosne nisu isto što i begovi u osmanskom dobu, i to valja imati u vidu kada se prosuđuje o njihovoj povijesnoj ulozi. U okviru takvih opredjeljenja treba tragati i za odgovorima ne samo o tome koje se porodice imaju smatrati begovima, nego i o karakteru begovskog sloja općenito. Da li se begovi na prijelazu 19. i 20. stoljeća imaju smatrati plemstvom ili ne, može se suditi na temelju njihovih vlastitih tadašnjih uvjerenja o tome i općenito odgovora do kojih se o tome dolazilo u to doba, s jedne strane, te naučnih dostignuća do kojih je došla kasnija literatura. Mada su kasnije, uglavnom srpski historičari, odlučno stajali na stanovištu da begovi nisu plemstvo,[87] krajem 19. stoljeća stavovi su bili nešto drukčiji. Čak je i stav srpskih političkih struktura prema pitanju značenja i uloge begova u društvu u vrijeme austrougarske vladavine bio znatno diferenciraniji nego je to zastupala kasnija srpska historiografija, mada je općenito bio suprotan interesima begova, te pod izravnim utjecajem odnosa srpske i bošnjačke politike s obzirom na politički položaj Bosne i Hercegovine u tom vremenu. Početkom 20. stoljeća vladalo je uvjerenje o tome kako su Srbi i Bošnjaci zaista postigli ugovor o saradnji, i to je uvjerenje imalo određeno značenje u političkom djelovanju njihovih političkih stranaka. Konfidentski izvještaji u septembru 1908. tvrdili su da je

[87] "Begovi nisu plemstvo. Izrasli su u procesu od 1833. do 1910. kao nosioci modela društva koje će biti suprotno onome u Srbiji iza 1830. godine." (M. Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije*, 1, str. 308.)

Muslimanska narodna organizacija sklopila ugovor sa Srbima po kojem Bošnjaci uvijek imaju prednost u svakom pogledu, naročito u pogledu agrara, šuma, baltalika, ispaša i kmetovskih prava, a u slučaju da Bošnjaci primijete nevjernost Srba, ugovor prestaje važiti.[88] Srpska riječ 1910, zalažući se za obligatno rješenje agrarnog pitanja, pisala je kako se begovi tome protive ne zbog straha da će gubljenjem zemlje izgubiti i politički utjecaj, nego iz straha da će time izgubiti plemstvo. „Iako smo demokrate i uopšte ne držimo do plemstva i titula, nećemo da potcjenjujemo ni ove formalne gubitke. Stare tradicije imadu vrijednost i mi možemo da razumijemo ponos begova, koji upiru prstom u svoje pretke zaslužne za narod i domovinu. Ali mi nemamo ništa ni protiv tih tradicija ni protiv plemstva. I kao što beg neće izgubiti svoje plemstvo, ako svojevoljno proda kmete, neće ni onda kad pristane na obligatan otkup kmetova. *Mi ne bismo imali ništa ni protiv toga, da se to plemstvo uredi i jednom zakonskom formom*, samo bismo bili protiv toga, da se to plemstvo i na dalje podjeljuje novim ljudima, nego bismo ga priznali samo pravim plemićima od starine."[89] Ovakvo pisanje može se smatrati samo jednim stavom srpske politike. Ranije je list *Bošnjak* polemizirao sa *Danom* i isticao kako postoji sporazum *Dana*, *Srpske riječi*, *Otadžbine* i *Naroda*, glasila koja su zastupala interese različitih srpskih političkih struktura i pokreta, po kojem samo *Dan* piše protiv begova i aga, a ostala tri lista "nek se bore proti vlasti i stranaca i nek masu muslimansku vuku za nos, a jedan (list, op. H.K.) je dosta proti begova i aga".[90] *Bošnjak*, bošnjački politički list, tvrdio je kako je pisanje *Srpske riječi* taktika: "Dok *Dan* piše najoštrije proti begu i agi, dotle *Srpska riječ* upire prstom u sultana, koji udara rukom u zeleni hastal i viče velesilama: 'dovle, a ne dalje' i hvali ga kao velikog diplomatu na svijetu! To Srp. Riječ čini ili iz ironije ili da zavara muslimansku masu, ili ako hoćete možete uzeti i to, da upire prstom u Tursku i Sultana

[88] "Falls die Moslimanen über einen Treubruch der Serben die Kenntnis erhalten, der Vortrag hat dann keine Giltigkeit." ABiH, ZMF, Präs. 1533/1908.

[89] *Srpska riječ*, br. 240, 3. (16.) 11. 1910.

[90] *Bošnjak*, br. 12, 26. 3. 1908.

i indirektno govoreći bezima i agama: 'U Tursku pod energičnog Sultana', a ostavite nama agrar i irad u ovim zemljama!"[91]

S druge strane, stavovi austrijskih krugova različiti su u vremenu prije i poslije Aneksije 1908. godine. Ministar Burijan 1910. pred odborom austrijske delegacije izjavio je kako su "bosanski zemljovlasnici, kao što se zna, starosjedioci u zemlji. Oni zapravo predstavljaju zadnji dokazani dio starog bosanskog žiteljstva dok se veliki dio ostalog stanovništva tek poslije turskog osvojenja Bosne doselio. Daklen, ne podudara se, da su bosanski zemljoposjednici u nekoliko uzurpatori (protivupravni otimači). Suviše oni bjehu zemljoposjednici većim djelom od starina a kmetovski odnošaj nije ništa drugo, do zakupnički odnošaj, našljedni zakup, u koji su stupili svi žitelji, koji hoćahu da osiguraju sebi zemlje za obrađivanje."[92] Ovaj stav ministra Burijana iz 1910. ponešto je drukčiji od njegovog stava iz predaneksionog razdoblja, kada je on bio mišljenja da su bosanski begovi nesposobni i nepodesni da budu nosioci modernih i naprednih ideja, te se stoga vlast u BiH mora početi oslanjati i na ostale "elemente."[93]

Sve akademske rasprave o značenju titule *beg* koje su vođene u austrougarsko doba pokazuju da su se one, uglavnom, svodile na agrarno pitanje. Mnogi su begovima osporavali pravo da se smatraju plemstvom potkrepljujući to činjenicom da su begovi struktura nastala unutar osmanskog društvenog sistema, u kojem, teorijski, plemstvo ne postoji. Islam nije priznavao krvno plemstvo, osim u izvjesnom smislu za izravne potomke Božijeg poslanika Muhammeda, *sejjide*, ali se u Bosni, na osnovi srednjovjekovnih tradicija, unutar tog sistema, u kojem su, formalno, svi ljudi apsolutno ravnopravni

---

[91] *Bošnjak*, br. 12, 26. 3. 1908.

[92] *Srpska riječ*, br. 251, 17.(30.) 11. 1910.; Govor Njeg. Preuzvišenosti g. zajedničkog ministra financija barona Burijana odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove dne 29. oktobra 1910. Prilog "Več. Saraj. Listu" br. 281. od 1910., str. 5.

[93] H. Kapidžić: *BiH i austrougarska uprava*, Pregled br. 2, Sarajevo 1972., str. 186. Ovu je ocjenu Burijan iznio 1.12.1907. na sastanku kod ministra vanjskih poslova.

po svom društvenom položaju, ipak oformio begovat kao socijalni sloj.[94] Historiografija je došla do zaključka kako se s punim pravom može tvrditi da je unutar osmanskog sistema postojalo vojničko plemstvo koje je u Bosni poprimilo vid krvnog plemstva, a "rangovi u okviru navedenog plemstva dobivali su se, s obzirom na to da mu je osnovna odrednica vojnička djelatnost, zaslugama u ratu ili nekoj drugoj vojničkoj, administrativnoj ili intelektualnoj službi sultanu i državi".[95] I ulema, "zahvaljujući tome što je duhovna djelatnost visoko vrednovana i što je ulazila u vladajuće strukture", također je bila dio plemstva. Unutar ovako shvaćenog plemstva pod begovima se mogu podrazumijevati samo "oni vojni plemići koji su uživali prihode veće od 20.000, a manje od 100.000 akči i ovaj sloj je imao najviše uticaja u društveno-političkom životu".[96] Begovi su, dakle, zaimi a ne spahije jer je bilo tačno razgraničena pripadnost jednom ili drugom vojničkom sloju. Zaimi su uz svoje ime dobivali titulu *beg*, ali "to nije nikada službeni naziv za uživaoce krupnih timara. To je u suštini počasna titula za vojnike većeg ranga, koji su često komandni kadar, a imaju i specifičniji položaj, viši položaj, od običnih spahija u odnosu na pokrajinske organe vlasti ili pokrajinske komandante."[97]

Titula *beg*, dakle, dodjeljivala se zaimima koji su bili uživaoci *zeameta*, a *zaemeti* su, uz timare i hasove, bili dio vojničkoga posjeda – *dirlik*. Međutim, "u vrijeme razvijenog čiflučkog sistema, posjednici su označavani kao age, bez obzira kojem sloju pripadali",[98] mada su age prvobitno spadale u niže vojničko plemstvo, za razliku od begova, koji su pripadali krupnom vojničkom plemstvu. Kako se, pak, općenito razvijao osmanski društveni sistem, tako je i titula *beg* primala nove sadržaje i nova značenja. U procesu transformacije vojničkog u zemljoposjedničko plemstvo titula *beg*, koja je prvobitno

---

[94] Muhamed Hadžijahić: *Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine.* Prilozi za orijentalnu filologiju, XXXI/1982., str. 158.

[95] A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 39.

[96] A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 40.

[97] A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 56.

[98] A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 40.

pripadala "samo predstavnicima vojnog reda",[99] sve se više vezivala za krupne posjednike čifluka – zemljoposjednike, mada mnogi krupni zemljoposjednici krajem osmanske vladavine u Bosni uopće nisu spadali u vojnički sloj. Oni su izrasli iz čiflučkog sistema, a potjecali su kako iz reda ranijih krupnih vojnih predstavnika (begova), tako i iz reda janjičara, zanatlija, trgovaca i krupne uleme. Zahvaljujući samo svojoj ekonomskoj moći, oni su sa izvornim begovima (zaimima, vojničkim plemićima) dijelili vlast i činili ravnopravan vladajući sloj, mada je njihov položaj, zbog ekonomske neovisnosti, bio mnogo sigurniji.[100] Nakon zvaničnog ukidanja timarskog sistema ovi posjednici čifluka ostali su jedina povlaštena društvena struktura koja na historijskoj pozornici sebi priskrbljuje pravo na begovsku titulu. Tako pred sami kraj osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini, sredinom druge polovine 19. stoljeća, vlada takvo stanje u kojem se pod pojmom *begovi* podrazumijeva ona društvena struktura koja početkom 19. stoljeća, pravno gledano, uopće nije spadala u vojnički, dakle vladajući, nego potčinjeni sloj stanovništva jer su oni na sebe formalno preuzimali obaveze obrađivača zemlje prema državi, odnosno vojnicima (zaimima, pravim begovima). Oni krajem 19. stoljeća čine *novo plemstvo,* koje sa starim, izvornim plemstvom (begovima), osim zajedničke titule i činjenice da su dio novog plemstva činili i pripadnici starog plemstva koji su se iz vojničkog transformirali u zemljoposjednički stalež, nema puno drugih sličnosti. Novo plemstvo, izrastajući iz čiflučkog sistema, zahvaljujući svojoj ekonomskoj snazi i moći, u cijelosti je preuzelo ulogu i značaj starog plemstva, i ono se krajem osmanske, kao i za

[99] H. Šabanović: *Bosanski divan*, str. 11.

[100] A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 46; O čiflučkom sistemu i procesu formiranja zemljoposjednika – čifluk-sahibija kao važne društvene strukture u Bosni i Hercegovini, osmanistika je puno raspravljala, ali smo još uvijek daleko od zadovoljavajućih rješenja. (Osnovna literatura o ovom procesu navedena je u: Nedim Filipović: *Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini*. POF/V, Sarajevo, 1955.; Avdo Sućeska: *Evolucija u nasljeđivanju odžakluk timara u Bosanskom pašaluku*, Godišnjak Društva istoričara BiH, XIX/1971., Sarajevo, 1973. Vidi i: N. Moačanin: *Turska Hrvatska*, str. 125-130.)

čitavo vrijeme austrougarske vladavine, pojavljuje kao elita koja je u značajnoj mjeri utjecala na stanje bosanskog društva i pravce njegova razvoja, naravno u onoj mjeri u kojoj je jednoj domaćoj društvenoj strukturi austrougarski državni i društveni sistem uopće ostavljao prostora za djelovanje i, naravno, onoliko koliko je sâma ta struktura u takvim državnim okvirima i društvenim uvjetima bila historijski spremna sudjelovati u razvoju bosanskog društva. Dakle, u vrijeme austrougarske vladavine unutar begovske strukture postoje izvorne begovske porodice – koje su se procesom čiflučenja transformirale u zemljoposjedničku elitu, i novije zemljoposjedničke porodice – koje u osmansko doba nisu spadale u red begova (zaima) nego su izrasle iz procesa čiflučenja i, postavši krupni zemljoposjednici, ravnopravno se uključile u red begova. Ovaj proces uključivanja novih porodica u red begova uglavnom je završen do sredine 19. stoljeća. Sve njih povezivali su zajednički interesi, ali i snažne porodične veze. "Srodničke veze se protežu od Livna preko Banje Luke, Travnika do Tuzle, od Ljubuškog preko Sarajeva do Posavine."[101]

Ovo krupno zemljoposjedničko plemstvo nosi titulu *beg*, a ne *aga*. Ne samo da je titula beg bila uobičajena u okviru pojedinih begovskih porodica, nego se i u svakodnevnoj komunikaciji tačno razdvajalo begove od aga. Bilo je slučajeva da su pojedinci odbacivali begovsku titulu i počeli se titulirati kao aga, što je vezano za proces njihova propadanja kao zemljoposjedničke elite. Ali-beg Izetbegović, sin Izet-bega Jahića (koji je 1861. doselio u Bosanski Šamac iz Beograda) otvorio je trgovinu i počeo eksploatirati šljunak, pa su ga zbog toga svi počeli zvati agom. On sam, koji je bio "po huji (ćudi) strah i trepet

[101] Dr. Hamdija Kapidžić: *Dva priloga novijoj istoriji Bosne i Hercegovine*. GADAR, II, knjiga II, Sarajevo 1962, str. 318 (Memorandum Adalberta Sheka od 20. 2. 1910.). Potomak jedne stare begovske porodice izjavio je autoru kako su "svi bezi familija, jer su se međusobno ženili. Bilo je tu i ženidbe bliskim rođakama, što nije posljedica samo težnje da se očuva imanje, mada je to veoma važan razlog, nego i zbog činjenice da se nije puno putovalo te da se, u takvim uvjetima, nije bilo u prilici puno 'birati'". (Meliha-hanuma Sarić, kćerka dr. Sulejman-bega Hafizadića iz Travnika. Izjava data autoru.)

čitave Posavine", čak je zabranio da ga zovu begom nego agom".[102] Ne može se, ipak, prihvatiti tvrdnja da je bavljenje trgovinom samo po sebi značilo napuštanje begovske titule i prelazak u red aga. Naime, mnoge su begovske porodice zadržale tu titulu mada su se bavile i trgovinom. Osim toga, pojedine porodice, mada su posve osiromašile i prestale igrati značajniju ulogu u povijesti Bosne, zadržavale su titulu *beg*. Takav je slučaj sa begovskom porodicom Beširevići iz Ostrošca, koja je begovsku titulu nosila od 30-tih godina 18. stoljeća,[103] ali je već sredinom 19. stoljeća veoma osiromašila, a u doba austrougarske vladavine u BiH nijedan član ove porodice ne igra nikakvu značajniju ulogu, mada su svi i dalje nazivani begovima. U brojnim selima u okolini Visokog postojalo je niz porodica koje su se smatrale begovima mada su se, uglavnom, bavile zemljoradnjom. "Mnogi od njih i nemaju ništa osim praznog naziva 'beg'". Nekada su imali timare po okolnim selima i dalje po Bosni, čak i u Posavini. Neki su osiromašili još za vreme turske uprave, mnogi za vreme austrijske okupacije", a ostatak je zemlju izgubio agrarnom reformom poslije Prvog svjetskog rata.[104]

Austro-Ugarska je posrednim putem begovima kao krupnim zemljoposjednicima priznala poseban status u bosanskom društvu rezervirajući za njih posebne privilegije prilikom konstituiranja Bosanskog sabora 1910. godine. Za njih je formirana posebna izborna klasa unutar prve izborne kurije u koju je bilo upisano 342 muslimanska birača.[105] "Ovu izbornu klasu sačinjavaju vrlo ugledni konzervativni

---

[102] Zabilješka Muhameda Hadžijahića. Čuva se u biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića u Gradačcu.

[103] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 112.

[104] M. Filipović: *Visočka nahija*, str. 289.

[105] ABiH, ZMF, präs. 494/1910. Od ovih 342 muslimanska birača u prvoj izbornoj klasi najviše je bilo iz okruga Banja Luka (157, od toga iz grada Banje Luke 56), zatim iz okruga Tuzla (ukupno 89, od toga iz Bijeljine 23 i Brčkog 17 te iz Gradačca 15), pa iz okruga Travnik (ukupno 42, od toga iz Bugojna 15 i Travnika 10), iz okruga Sarajevo ukupno 31 (od toga iz grada Sarajeva 25), iz okruga Bihać 19 (od toga iz Bosanskog Petrovca 8), a najmanje iz okruga Mostara (ukupno 4, od toga 2 iz Stoca i po 1 iz Konjica i Ljubuškog). Ovi ▸

veliki posjednici, begovi i age, kao imaoci velikih kmetskih posjeda", koji su činili "naročitu i socijalno strogo odvojenu klasu", koja je "konzervativna", ali je u Bosni zauzimala "istaknuti položaj", i "za zemaljsku upravu" predstavljala važan element. "Posebnim položajem velikog posjeda i njegovog muslimanskog konfesionalnog karaktera, treba priznati u svakom pogledu pozicije plemstva u zemlji i očuvati mu povlašten i tradicijom zasnovan položaj."[106]

Dakako da je begova bilo i u ostalim izbornim kurijama,[107] a većinu kandidata činili su upravo oni (na listi Muslimanske narodne organizacije u drugoj i trećoj kuriji od 18 kandidata bilo je 9 begova, među kojima su i Ali-beg Firdus iz Livna, Bakir-beg Tuzlić iz Tuzle, Osman-beg Pašić iz Bijeljine, Mahmud-beg Fadilpašić iz Sarajeva, Derviš-beg Miralem iz Travnika, Safvet-beg Bašagić iz Sarajeva, Ali-beg Alajbegović iz Bihaća).[108] Ovdje je važno potcrtati da je Austro-

---

podaci ukazuju da je najveća koncentracija begova bila u Bosanskoj krajini i Posavini, nešto manja u srednjoj Bosni, dok je neznatna koncentracija u Hercegovini).

[106] H. Kapidžić: *Bosna i Hercegovina*, str. 89. Usporedi Dževad Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910.-1914.)*. Sarajevo 1999. (dalje: *Nacionalno-politički odnosi*), str. 41.

[107] U II izbornoj klasi I kurije pravo glasa imalo je 1.676 muslimana, 3.129 katolika, 1.273 pravoslavaca i 389 ostalih; u II kuriji izborno pravo imalo je 29.555 muslimana, 7.585 katolika, 8.874 pravoslavaca, 1.620 jevreja i 91 ostalih; u III izbornoj kuriji pravo glasa imalo je 10.5734 muslimana, 78.215 katolika, 162.980 pravoslavaca i 644 ostalih. Dakle, od 402.164 osoba sa pravom glasa muslimana je bilo 137.365 (34,15%), katolika 88.929 (22,21%), pravoslavaca 173.127 (43,05%), i ostalih 2744 (0,59%). (ABiH, ZMF, präs. 474/1910; ABiH, ZMF, präs. 494/1910.)

[108] Američki povjesničar Robert Donia davno je upozorio na socijalnu raslojenost ne samo Bošnjaka kao cjeline, nego i njihove elite. "Na vrhu društvene hijerarhije su se nalazile elite bosanskih Muslimana (...) Elita se dijelila na tri podgrupe: vjerski funkcioneri, trgovinski poduzetnici i zemljoposjednici. U stvari, tri frakcije su pomalo zasjenjivale jedna drugu, a mnogi Muslimani su pripadali u dvije i čak, tri podgrupe elite. (...) Često je bio slučaj da je neka elitna porodica imala velike zemljišne posjede, imala prihode, vodila nekoliko

Ugarska ovim izbornim sistemom faktički priznala postojanje posebne socijalne kategorije koju čine krupni muslimanski zemljišni posjednici (begovi). Usto, postoji niz dokaza iz kojih se vidi kako se upravo u austrougarsko doba begovske porodice jasno odvajaju od ostalih socijalnih slojeva. Uočljivo je to na razini svakodnevnog funkcioniranja tog društva, u kojem se striktno pazilo na očuvanje kompaktnosti i "čistote" begovskog sloja. Ilustrirat ćemo ovu tvrdnju samo nekim primjerima koji pokazuju kako se unutar begovskog sloja prilikom sklapanja brakova vodilo računa o tome koje su porodice begovske, a koje ne. U svim begovskim porodicama posebno se pazilo da se bračne veze uspostavljaju u skladu sa pripadnošću begovskome sloju.[109] Ovakvo što se temeljilo na učenju o *kufwu*, odnosno šerijatskom propisu po kome se nalaže ženidba isključivo akran s akranom (ravan s ravnim). U slučaju kada se pri sklapanju braka sumnja da ne postoji kufw, tada je u BiH bila praksa da se imenuju posebni svjedoci koji su pred šerijatskim sudom svjedočili o tome da li postoji kufw ili ne: Kada se Hanumica Biščević iz Čaplja udala 5. septembra 1912. za Sulejmana Bilalbegovića iz Čaplja, a njezina se braća i rođaci žalili tvrdeći da Sulejman Bilalbegović nije kufw (prilika), "a ni imetkom Sulejman Bilalbegović nije ravan Biščevićima", sud je kao erhabi-vukufe (svjedoke) pozvao Mustafu-ef. Domazeta (hodža), muhtara Omera Kozića, Husu Mašića, Nazima i Omera Bilalbegovića, Džafera Atlagića i Zaima Lasića iz Sanskog Mosta, koji su izjavili da je "Sulejman Bilalbegović kufw (prilika) Hanumici Biščević, jer je mogućan platiti nićah (svadbu), i da je u stanju lijepo je uzdržavati – bolje nego dok je bila kod braće Biščević, i da imetkom dobro stoji, i da Sulejman Bilalbegović od starina potječe iz begovske familije prije zvane

vakufa i još bila uključena u trgovinu." (R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 18.)

[109] Hafiz Abdulah Bušatlić: *Porodično i nasljedno pravo muslimana*. Sarajevo 1926., 22-23; Muhamed Hadžijahić: *Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine*. POF, XXXI/1982., Sarajevo 1981., 158 - 159; Nenad Filipović: *Neke osobenosti institucije braka u bosanskom begovatu*. Islamska misao, br. 137, maj 1990., str. 24-28.

Kurbegovići, a danas Bilalbegović, a i mati da mu potječe od begovske familije zvane Hasanbegović iz Ključa iz čega se jasno vidi da familija Biščević nije ništa ni časnija od Bilalbegovića", na šta je Šerijatski sud 7. 9. 1912. zaključio da je Sulejman Bilalbegović kufw Hanumici i proglasio brak valjanim.[110] Međutim, institucija kufwa u BiH doživjela je već krajem 19. stoljeće svoju degradaciju jer su svjedoci mogli proglasiti kao kufw i nekoga za koga se sa sigurnošću moglo dokazati da nije bio pripadnik begovskog sloja, ali je bio bogat i mogao je pred šerijatskim sudom sklopiti valjan brak. Tako se, npr., Ali-beg Ajanović iz Tešnja žalio 1909. kod Šerijatskog suda u Tešnju da je njegova kćerka Zineta, stara 17 godina, "bez njegove privole otišla 7. 12. 1909. u Džafer-age Pobrića kuću sa nakanom, da se za Dedu Pobrića, sina Džafer-agina, uda, ali pošto Džafer-aga Pobrić njemu (Ali-begu Ajanoviću) kufw (prilika) nije, jer da dosada iz Ajanovića familije ni jedna ženska za Pobrića familiju nije se udala niti da Džafer-aga Pobrić u imetku njemu ravan nije, te je tražio da se Zineta iz kuće Džafer-age Pobrića ostrani i vjenčanje zapriječi".[111] Šerijatski sud je utvrdio da je Zineta stara 18 godina i da se dobrovoljno odlučila udati za Dedu Pobrića. Za ustanovljenje kufwa Dede Pobrića Šerijatski sud je na prijedlog stranaka pozvao svjedoke (erhabi-vukufe), od kojih su neki izjavili da je sin Džafer-age Pobrića kufw Ali-begovoj kćeri Zineti i da je Džafer-aga Pobrić u imetku ravan Ali-begu Ajanoviću, dok su drugi tvrdili da nije Džafer-aga Pobrić kufw Ali-begu Ajanoviću, jer "starina Ajanovića Ali-bega bili su zabiti", te da je "familija Ajanović od ešrafa i da nije familija Pobrić prilika Ajanovićima jer je familija Pobrić (…) prosta masa". Na kraju je, ipak, većina članova Komisije (svjedoci) utvrdila da je obitelj Pobrić, premda nije begovskog porijekla, kufw porodici Ajanović, i time je taj brak proglašen valjanim sa šerijatskog stanovišta.[112] Ali-beg Ajanović žalio se na tu odluku, ali je Sud žalbu

[110] ABiH, Vrhovni šerijatski sud, k. 29. 1912/54.; Opširnije vidi poglavlje *Teritorijalni okvir i porodi*čna *mreža* u ovom radu.

[111] ABiH, VŠS, k. 26, br. 10/1908; O ovome opširnije vidi u poglavlju u kome se govori o zemljišnim posjedima porodice Ajanović.

[112] ABiH, Vrhovni šerijatski sud, k. 27. 1909/35.

odbacio. Ovaj primjer zorno pokazuje koliko su se begovi trudili da na svim poljima očuvaju svoju samobitnost, ali je društveni razvoj i izrastanje novih bogatih porodica koje čine osnovu građanske klase, i njihovo nastojanje da uz bogatstvo, ulazeći u rodbinske veze sa starim bosanskim begovskim porodicama, priskrbe sebi ponešto i od stare slave bosanskih begova tu samobitnost i zatvorenost na prijelazu 19. i 20. stoljeća znatno narušavao. Jednako kao što je u 17. i 18. stoljeću dio novih krupnih zemljoposjedničkih porodica razbio begovsku opnu i uvrstio se u red begova, tako je na prijelazu 19. i 20. stoljeća dio novih porodica, koje se najznačajnijim dijelom bogate zahvaljujući trgovini, razbijao okvir unutar kojeg je funkcionirao postojeći begovski sloj nastojeći se ravnopravno uključiti u njegove okvire. To ukazuje na dinamiku i proces preobrazbi unutar begovske društvene strukture koja je tokom povijesti inače doživljavala određene transformacije, što su se katkad iskazivale i kroz "ispadanje" pojedinih porodica iz begovskog reda i uvrštavanje novih porodica. Drugim riječima, begovski sloj, kao i svaka druga društvena struktura, bio je podložan brojnim promjena tokom povijesti, i o toj dinamici promjena valja voditi računa kada se želi definirati begovski sloj krajem 19. stoljeća, odrediti porodice koje se u to vrijeme smatraju begovskim i ocijeniti njihovu povijesnu ulogu u razvoju Bosne i Bošnjaka. Jer, dosadašnje ocjene o ulozi begova u historiji Bosne i Bošnjaka toliko su različite da ih je nemoguće izmiriti. Te ocjene davali su kako naučnici tako i umjetnici i političari, i one su se kretale od preuveličavanja njihove uloge i identificiranja njihove historije sa historijom Bošnjaka općenito do potpunog minimiziranja njihovog značenja. Jedni su tvrdili da "*napadati begovat znači napadati historiju bosanskih muslimana*" (potcrtao H.K.). Ako išta u toj historiji ima pozitivna i štogod ima pozitivna vezano je za bege i begovat. Begovatu se ima zahvaliti da je se Islam uopće afirmirao u ovim krajevima i na ovako nepogodnu tlu. Oni mu nijesu samo osvojili priznanje, nego su mu svojim imetkom i opstanak osigurali. Da budu dostojni svojih velikih pređa bezi su pred samu svoju propast, trošeći svoj vlastiti imetak, isposlovali vjersko-prosvjetnu autonomiju." Begovima se, dakle, i njihovom imetku ima "zahvaliti za vakufe i druge hajrate, jer bez tih vakufa i hajrata zar bi se

mogle izdržavati islamske vjerske institucije",[113] dok su drugi minimizirali njihovo značenje ističući da "ekonomska struktura našeg negdašnjeg patrijarhalno-feudalističkog društvenog života, izbacila je na površinu begovat kao vodeću klasu našeg elementa. Jasno je, da je onda i naš društveni život u svim svojim funkcijama, bio životni odraz begovata. Sada kad smo došli do zaključka da je begovat bio presudan društveni faktor, u čijim su rukama bile sve poluge društvenog života, kako političko-ekonomska, tako i *socijalno-kulturna* (potcrtao H.K.), nameće se pitanje, da li je taj život bio pozitivan ili ne? Ja tvrdim ne", kako je pisao jedan autor koji je historiju bosanskih begova ocjenjivao izrazito negativnom. "Pogledajmo naše kasabe, gnijezda plemstva, i viditi ćemo jednu užasnu sliku propasti, mrtvila i najšire apatije, sliku nad kojom bi čovjek zavriskao."[114] Dr. Nikola Stojanović, pravnik i srpski političar, ocjenjivao je begove kao ljude "koji nijesu ništa dali kulturnom svijetu. Oni sjede po kavanama, a onaj težak mora da snosi, da beg može da sjedi i šeće i da uživa (…) *To je jedan gad*"[115] (potcrtao H.K.). Drugi, pak, srpski političari tvrdili su kako su begovi tokom čitave osmanske vladavine bili nositelji autonomnih ideja u Bosni, ali su poraženi 1851., a borbu za autonomiju nastavili su pravoslavci i katolici i ta je borba trajala sve do 1878. godine.[116]

Zvanični stavovi austrougarske vlasti prema ulozi i značaju begova u bosanskom društvu također su različiti. Već prilikom ulaska austrougarskih trupa u Bosnu general Filipović osvrnuo se na ranije izvještaje austrougarskih konzula koji su begove smatrali "austrijskom partijom", pa su čak neki bili predloženi i za carska odlikovanja.[117]

---

[113] Abazbeg Firdus: *Moja završna rije*č. Novi behar, br. 17–18, 15. 3. 1935., str. 322.

[114] Rešad Kadić: *Odgovor na "odgovor"*. Novi behar, br. 15, 1. 2. 193.5, str. 268.

[115] ABiH, AGD, br. 109/20.

[116] O ovome je čak u Bosanskom saboru početkom 1911. govorio i srpski zastupnik dr. Simo Ilišević. *Stenografski izvještaji* o sjednicama i prilozima bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak III, od LIV. do XCII. sjednice., str.1163-1164.

[117] Jedan takav prijedlog 12. jula 1878. konzul Vasić uputio je iz Sarajeva ministru Andrassyju (B. Gavranović: *Bosna i Hercegovina*, str. 186-187).

Odnos vlasti prema bosanskim begovima nije bilo jednak u svim razdobljima austrougarske vladavine i nije bio jednak kod svih zvaničnih krugova. On je bio veoma slojevit, u početku se odlikovao apsolutnim nerazumijevanjem strukture i političke orijentacije tog sloja, što i jeste rezultiralo iznenađenjem zbog otpora koji su Bošnjaci pružili ulasku austrougarskih trupa u Bosnu 1878. godine. Mada nije dovoljno istraženo koliko su begovi sudjelovali u ovom otporu, može se sa sigurnošću ustvrditi da su u nekim krajevima Bosne (u Bosanskoj krajini, uglavnom) oni uzeli znatnoga udjela,[118] a u nekim se krajevima pretpostavljalo da su stajali u njegovoj pozadini. Otpor je ipak utjecao da su se odmah na početku, susrećući se sa realnim stanjem, počele mijenjati predstave austrougarskih vladajućih krugova prema begovima. Već je general Filipović, suočen sa oružanim otporom 1878., odbacio kao neutemeljene i nerealne ranije izvještaje austrijskih konzula koji su prije ulaska Austro-Ugarske u Bosnu begove predstavljali kao austrougarske saveznike. Od tada pa sve do propasti Austro-Ugarske monarhije 1918. smjenjuju se različiti pogledi prema begovima, čija je lepeza toliko široka da se kreće od zahtjeva da treba što prije ubrzati njihovu propast,[119] do toga da je nužno ovaj sloj apsolutno podržati, pa čak ići i na njegovo jačanje. Bez obzira na ovako drastično različite ocjene njihove povijesne uloge,

---

[118] Rade Petrović: *Otpor austrougarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)*. Prilozi Instituta za istoriju, br. 14-15, Sarajevo 1978., str. 394; Dževad Juzbašić: *Diskusija*. Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1979., str. 401-402.; Vidi također diskusije Avde Sućeske i Radeta Petrovića u istom zborniku (str. 421, 430).

[119] Artur Benko Grado u Memorandumu od 3. 2. 1900. predlagao je da Austro-Ugarska pomogne iseljavanje begova u Tursku e da bi oni seleći prodali svoju zemlju, čime bi se najlakše riješilo agrarno pitanje. (Artur Benko Grado: Memorandum od 3. veljače 1900. Politički položaj u BiH. Ovaj dokument nisam pronašao u fondu Zajedničkog Ministarstva finansija u Sarajevu, nego tek njegov prijevod iz 1942, čija se fotokopija nalazi u Biblioteci BZK "Preporod" u Sarajevu, i to kao prilog spisu br. 30515 I B od 29. 9. 1942. Ministarstva unutarnjih poslova NDH).

preovlađujući stav u austrijskoj politici prema begovima, koji ipak ima konstantu tokom čitavog razdoblja austrougarske vladavine u Bosni, bez obzira na činjenicu da je taj stav ponekad bio jasniji, a ponekad manje vidljiv, jeste da su begovi taj socijalni i politički sloj na koji se valja oslanjati u Bosni i Hercegovini.

Mada se od 1880. činilo da se taj stav mijenja, on je ipak ostao preovlađujući sve do 1918. godine. To se najbolje vidi kroz odnos austrougarske vlasti prema rješavanju agrarnog pitanja, što je bilo najvažnija socijalna osnova begovskog sloja. O tome je vođeno niz rasprava 1879., a jedna od značajnijih rasprava vođena je u junu 1880. u Zajedničkom ministarskom savjetu u Beču. Na ovoj konferenciji ministar vanjskih poslova Haymerle izjavio je da se postojeće stanje mora mijenjati, a zatim je i Car tražio da "konačno već jednom započnu predradnje kako se uopće zamišlja rješenje, s kojim sredstvima i na koji način".[120] U osnovi Haymerleove politike bio je zaokret u odnosu prema begovima: "Obzir isključivo na muslimanski elemenat ne može prevagnuti, jer taj elemenat možda će naučiti da se povinuje promijenjenim prilikama, ali nikada neće za nas predstavljati potporu, budući da ni u Bosni isto tako kao ni u Indiji, Alžiru, Kavkazu ne može zaboraviti da je jednom vladao, niti se s tim pomiriti, da nije više pod vlašću kalifa."[121] Nasuprot Haymerleu, koji je zagovarao potrebu rješenja agrarnog pitanja u smislu ukidanja kmetstva, stajao je zajednički ministar finansija Szlavy i ugarski ministar predsjednik Tisza, koji su bili za *status quo* da daljnjeg.[122] Ideja o neprovedbi radikalne agrarne reforme argumentirana je, uglavnom, fiskalnim razlozima, a iza te ekonomske računice stajalo je političko opredjeljenje vrhovne bosanske uprave za samofinansiranje Bosne. Za radikalnu agrarnu reformu trebala su znatna finansijska sredstva

---

[120] *Prilozi*, str. 143.

[121] *Prilozi*, str. 143-144.

[122] Hamdija Kapidžić: *Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878.-1918.)*. Poseban otisak. ANUBiH Radovi XLIX. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 16, (dalje: H. Kapidžić: *Agrarno pitanje*). Sarajevo 1973., str. 99.

iz Monarhije, a to se kosilo sa općom političkom linijom uprave, koja je težila što samostalnijem djelovanju i zbog toga izbjegavala moliti za finansijska sredstva iz Monarhije. Zbog takve političke orijentacije sve promjene, kao i privredno-politički razvoj, i u tom kontekstu promjene u agraru, odvijaju se usporeno jer se oslanjaju na ograničena finansijska sredstva.[123] O agrarnim odnosima puno se raspravljalo, pravljeni su brojni elaborati i pisani brojni referati, ali je rezultat svega bio pravno zadržavanje postojećih agrarnih odnosa uz istovremeno ostavljanje nade svim stranama zainteresiranim za agrarne odnose (i begovima i kmetovima) da će se oni riješiti upravo u njihovu korist. Agrarno pitanje i u ovo vrijeme bilo je prvenstveno političko pitanje, ali je vlast poduzimala i neke mjere koje su nagovještavale spremnost da se riješi pitanje vlasništva nad zemljom, što je bio jedan od najvažnijih problema agrarnog pitanja i suštinsko pitanje za položaj begova kao krupnih zemljoposjednika. Takav stav prema agrarnom pitanju, koji je bio aktuelan sve do pred Prvi svjetski rat, kada se pojavilo i nekih novih pogleda, a koji se, međutim, nisu realizirali, ostavio je dovoljno prostora da begovi nikada u cijelosti ne pređu u opoziciju austrougarskoj upravi.

Dok svojim stavom prema agrarnom pitanju nije davala povoda bosanskim begovima da u cijelosti pređu u opoziciju, austrougarska je vlast postepenim uvlačenjem pojedinih begova u novu vladajuću strukturu nastojala izazivati raskol unutar samih begova i onemogućiti njihov zajednički nastup na političkoj pozornici Bosne i Hercegovine. Austro-Ugarskoj monarhiji begovi su bili potrebni kao podrška na

[123] F. Hauptmann: *Djelokrug austrougarskog Zajedničkog ministarstva finansija.* Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, godina III, knjiga III, str. 20. Zakon o upravi BiH 1880. predviđao je uvođenje principa samofinansiranja. Zajedničko ministarstvo finansija, kao vrhovna bosanska uprava, insistiralo je na tome, jer je i inače za zajedničke novce koji bi se eventualno ulagali u BiH bila potrebna velika procedura (saglasnost obiju vlada, parlamenata, Delegacija), i zato je Zajedničko ministarstvo finansija nastojalo, koliko god je moguće, osloboditi se te ovisnosti kako bi steklo veću samostalnost i slobodu akcije u BiH. Umjesto novca dobilo je odriješene ruke u upravi.

regionalnoj razini na koju će se oslanjati u provedbi svojih strateških političkih interesa, a ne kao jedinstven i homogen politički partner. Konačno, Austro-Ugarskoj za vrijeme čitavog razdoblja vladavine u Bosni nije bio potreban nikakav politički partner, nego jedino snage koje politički mogu podržati provedbu strateških interesa Monarhije. Vidjelo se to i iz nastojanja vlasti da krajem 19. i početkom 20. stoljeće u Bosni oformi tzv. državotvorni muslimansko-katolički blok, u kojem je posebna uloga bila namijenjena muslimanskim zemljoposjednicima, zbog čega nisu mijenjani agrarni odnosi. To, međutim, nije učinjeno zbog muslimanskih zemljoposjednika kao takvih, nego zbog toga što su ti zemljoposjednici bili ona socijalna struktura koja je mogla pomoći realizaciju dugoročnih političkih interesa Monarhije. Takvo što posebno je jasno iskazano u jednom Appelovom izvještaju upućenom 27. septembra 1890. ministru Kallayu, u kojem se govori o negativnim posljedicama podržavanja konverzija muslimana na katolicizam. Appel veli da je muslimanska zemljoposjednička aristokracije konzervativna, da su jako osjetljivi zbog neuspješnih autonomističkih pokreta u povijesti (Latas 1850., otpor okupaciji 1878.), te prema njima treba biti jako obazriv. "Tek postupno, s izumiranjem onih koji su se borili protiv Omer paše Latasa i austrougarskih trupa i nestankom sjećanja na to razdoblje, nastupit će –držao je Appel– vrijeme kada konverzije muslimana na katolicizam više neće nailaziti na takav otpor." Appel je smatrao da bi preuranjene konverzije mogle odvratiti muslimansku veleposjedničku aristokraciju od poželjne saradnje sa katolicima i uputiti je na saradnju sa pravoslavnima, koji se također osjećaju ugroženim od katolika.[124] To je pokazalo i djelovanje Bosanskog sabora od 1910., u kojem su jednostavno sve političke i socijalne strukture u BiH dobile priliku do iskažu svoje stavove, ali bez ikakve mogućnosti da značajnije utječu na ostvarenje svojih zahtjeva. Saboru je naprosto ostavljena prilika da se svi imaju mogućnost ispričati, pa je ministar Burijan jednom kazao

[124] Z. Grijak: *Politička djelatnost*, str. 248-249.

kako je svaki Južni Slaven „velika pričalica, on hoće da ga se sasluša pa makar se i ne povelo računa o njegovim željama“.[125]

Begovi su krajem 19. i početkom 20. stoljeća još uvijek najsnažniji sloj bošnjačkog društva, ali zbog činjenice da su bili najveći zemljoposjednici, te da su njihovu zemlju obrađivali najznačajnijim dijelom srpski seljaci, koji su ih smatrali „svojim tlačiteljima“, kao i zbog činjenice da begovi nisu bili nositelji tehničkog napretka u bosanskoj poljoprivredi, nisu mogli postati vodeći sloj cjelokupnog bosanskog društva. Srpski kmetovi nisu ih smatrali svojim političkim vođama i zastupnicima njihovih interesa.[126] Osim toga, čak su i

[125] Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 51.

[126] Dr. Karl Grünberg: *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Herzegovina*. Leipzig 1911. (dalje: *Die Agrarverfassung)*, S. 99. Neki savremeni bosanski historičari smatraju kako begovi, koji su „u određenom periodu“ imali vodeću ulogu i bošnjačkom narodu, u austro-ugarskom vremenu nemaju značajniju povijesnu ulogu. Akademik Enver Redžić, proučavajući genezu ideje bošnjačke nacije, veli kako „destruirano i desetkovano bošnjačko plemstvo, zavisno u ekonomskom pogledu od režima austro-ugarske uprave, nije imalo snage za predvodničku nacionalnu ulogu. Fakultativni otkup kmetova, koji ga je objektivno i neminovno do kraja uništavao, opčinjavao ga je iluzijom spasa i opstanka. Razdoblje austro-ugarske okupacije BiH predstavljalo je za Bošnjake i bošnjačku nacionalnu ideju istorijsku prazninu.“ (Enver Redžić: *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo 2000., str. 23, 51.) Početkom šezdesetih godina Enver Redžić bio je mišljenja kako je ideja bosanske nacije u vremenu austrougarske vladavine „naturana odozgo, od okupatorskog režima i klase koja je preživljavala svoje posljednje dane suprotstavljena živim nacionalnim pokretima, lišena objektivne materijalne osnove koja bi joj davala snage za život“ zbog čega „nije imala nikakve perspektive“. Ideju bosanske nacije, prema tadašnjem mišljenju akademika Redžića, zastupali su „feudalni protagonisti“, nastojeći na taj način „da spriječe podvajanje muslimana u dva nacionalna pokreta, u stvari da muslimanske mase i dalje održe na okupu pod svojim monopolnim ideološkim i političkim uticajem“. (Enver Redžić: Društveno-istorijski aspekt „nacionalnog opredjeljivanja“ Muslimana Bosne i Hercegovine, u knjizi: *Prilozi o nacionalnom pitanju*. Sarajevo 1963., str. 85-86.) Stav o nemogućnosti begova da predvode nacionalni pokret Bošnjaka ▸

neki austrijski krugovi smatrali kako begovi uopće ne čine jednu zaokruženu klasu, nego sloj koji je veoma usko vezan za muslimansku građansku klasu. Jedni su 1910. računali da su među 5.000 velikih zemljoposjednika najviše njih 500 samo zemljoposjednici. Svi ostali imaju nekoliko kmetova i neko drugo zanimanje.[127] U svakom slučaju, oni su politička elita na koju se neposredno nakon okupacije oslanjala austrougarska vlast, ali su i ona politička struktura uz koju se vežu i svi opozicioni politički pokreti.[128] Benjamin Kallay u Delegacijama

iznio je još jedan savremeni bosanski historičar, Dževad Juzbašić, ali on, fokusirajući se u svojim istraživanjima na jezičko pitanje, smatra da begovi nisu mogli postati predvodnici nacionalnog pokreta zbog insistiranja na stabilizaciji svog socijalnog statusa i, prema ovom mišljenju, zanemarivanja jezičkog pitanja: „Zbog svoje socijalne strukture, ideološkog i obrazovnog profila muslimanski vodeći krugovi nisu mogli postati predvodnici modernog nacionalnog pokreta. Veleposjednici, koji su u to vrijeme (1907., op. H.K.) stekli prevagu u vođstvu muslimanskog autonomnog pokreta, stavili su u narednom periodu u prvi plan svojih zahtjeva prema austrougarskoj upravi regulisanje agrarnih odnosa u korist zemljoposjednika, dok je jezičko pitanje ostalo potpuno po strani. To je razumljivo, jer je bosanski beg i aga nastojao ostati i dalje uživalac naturalne rente bez vlastitog angažovanja u proizvodnji, te kao i ostali muslimanski društveni slojevi teško se uklapao u moderno građansko društvo koje je nastajalo u Bosni i Hercegovini.“ (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 29.) U naučnoj valorizaciji ovakvih teorija valja imati na umu da se proces nacionalne integracije ne iscrpljuje na jezičkom pitanju. Juzbašić je čak ustvrdio kako je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, zbog takvog profila vodećih socijalnih krugova, „etničku, kulturnu i političku individualnost bosanskohercegovačkih Muslimana karakteriziralo odsustvo moderne nacionalne svijesti“. (Dževad Juzbašić: *O etničkom razvitku Bosne i Hercegovine*. Revija Slobodne misli 99, godina VII, broj 31, Sarajevo januar – mart 2001., str. 31. Isti članak Juzbašić je objavio i u *Prilozima* Instituta za istoriju, br. 31, Sarajevo 2001., str. 195-206.)

[127] K. Grünberg: *Die Agrarverfassung*, S. 97.

[128] Potomci bosanskih begova posebno često ističu politički i socijalni elitizam svojih prethodnika uz naglašavanje moralnih karakteristika tog sloja. “Svi smo mi odrasli i bili formirani u okolini koja je sačuvala budnu svijest i tradiciju o Bosni i našoj odgovornosti za njenu sudbinu. Njegovana su visoka moralna načela u pogledu na lični i javni život i specifičnu kulturu bosanskih

19. 10. 1892. otvoreno je izjavio kako polaže „najveću važnost na to da se održe muhamedanski begovi i age, ovaj državotvorni elemenat, koji ima mnogo osjećaja za zemlju i za narod i koji je s njim jedno i prema narodnosti i prema jeziku".[129] Cilj je bio da se forsiranjem bosanskog patriotizma preko begova stvori protuteža hrvatskim i srpskim tendencijama u Monarhiji. U tom kontekstu begovi od 1878. do početka autonomnog pokreta nisu posebno politički opoziciono aktivni. Premda su djelomično izgubili svoj raniji status, oni su u znatnoj mjeri i u doba austrougarske uprave „zadržali svoju dominantnu i ekonomsku ulogu u bosanskom društvu. Ostali su zakoni o odnosima zemljoposjednika – seljaka, država je ponovo kodificirala instituciju kmetstva, koja se sastoji od ugovora pojedinaca i zbog toga je spadala u djelokrug 'privatnog' zakona. Nastavak institucije kmetstva je značio da muslimanski zemljoposjednici nisu ostali bez prava na svoj primarni izvor prihoda, naime ubiranje haka od svojih seljaka".[130] Na toj osnovi begovi su politički, uglavnom, neaktivni i sva se njihova aktivnost iscrpljivala na pojedinačnim istupima nezadovoljstva koji nisu prelazili granice određenih begovskih krugova povezanih rođačkim vezama. Tek krajem 19. stoljeća begovi počinju organizirano politički nastupati. Početkom novembra 1895. grupa travničkih i sarajevskih begova podnijela je Caru molbu u kojoj su se žalili na svoj položaj, te od tada počinje njihovo organiziranije djelovanje. Oni će obilježiti muslimanski pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Mada su, dakle, vodili pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, a tokom tog pokreta posebno insistirali na rješavanju agrarnog pitanja,[131] –što je neke historičare nagnalo na zaključak kako "zbog svoje socijalne

muslimana (...). Kada sam se ja rodio, a bilo je to 3. 8. 1929. godine, taj svijet je još postojao, istina u tragovima, opljačkan, ubijen i ponižen, ali još dovoljno intelektualno i moralno snažan da stavi neizbrisiv pečat na moju ličnost." (M. Filipović: *Pokušaj jedne duhovne biografije.* str. 14-15.)

[129] L. Đaković: *Privilegovana agrarna*, str. 144.

[130] R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 29.

[131] N. Šehić: *Autonomni pokret*, passim.

strukture, ideološkog i obrazovnog profila (…) nisu mogli postati predvodnici modernog nacionalnog pokreta",[132] – nesporno je da su upravo ovim pokretom značajno doprinijeli integraciji Bošnjaka u modernu naciju.[133] Onda kada su počeli snažnije propadati kao socijalna struktura, što je naročito bilo primjetno kod mlađe generacije begova, neki krugovi austrougarske uprave, poput Poljaka Vladimira Nieča, koji je od 1895. do 1909. boravio u Sarajevu, a od 1899. do 1908. bio sarajevski podgradonačelnik, predlagali su da se taj sloj podrži i sačuva. Vladimir Nieč 1912. pripremio je posebnu *Promemoriju*, u kojoj ističe da će propašću begova "nestati onaj mirni i konzervativni elemenat koji je bitno pomagao i olakšavao vođenje politike, te da bi bila zahvalna državnička zadaća ako bi se omogućilo stvaranje jedne takve društvene klase koja bi se sastojala od pripadnika svih konfesija i također obuhvatala ekonomski snažniji dio Muslimana". Ta bi "nova klasa" imala postati oslonac "za neutraliziranje (den Ausgleich) separatističkih tendencija srpstva i hrvatstva i protuteža srpskim centrifugalnim aspiracijama. Ova klasa, ako bude lišena svih privilegija i staleških razlika, postala bi po svom uvjerenju demokratski socijalni sloj, koji uslijed toga saosjeća sa ostalim dijelovima stanovništva i u realnoj politici zauzima konstruktivno stanovište."[134]

Begovi su socijalna struktura unutar bosanskog društva koja je u političkom smislu nastupala jedinstveno kada se radilo o pitanju njihovog socijalnog statusa i sudbini njihovih zemljišnih posjeda, ali je i unutar tog sloja bilo unutrašnjih raskola u čijoj je osnovi borba

---

[132] Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 29.

[133] Husnija Kamberović: *Utjecaj muslimanskog pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju na proces integracije Bošnjaka u modernu naciju*. Znakovi vremena, Časopis za filozofiju i kulturu. Vol. 2, br. 6, Sarajevo 1999., str. 179-183.

[134] Dževad Juzbašić: *Izvještaj Hermana von Sautera o odnosima BiH i Monarhije u svjetlu austro-ugarskih ekonomskih suprotnosti*, *GDIBiH*, 18/1968.-1969., str. 74. (Juzbašić je isti članak objavio u svojoj knjizi *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Sarajevo 2002.; Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 30.)

za veći prestiž u društvu pojedinih begovskih porodica. Taj status u hijerarhijskoj ljestvici begovskog sloja nije uvijek bio određen veličinom njihovog zemljišnog posjeda, ali jeste bio uvjetovan njihovom socijalnom stabilnošću. Teško je, međutim, uspostaviti jasan kriterij po kojem su se, u političkom pogledu, približavale ili udaljavale pojedine begovske porodice i okupljale oko pojedinih političkih partija. Begovi su ti koji su početkom 20. stoljeća najutjecajniji u obje bošnjačke političke stranke, a koje su se inače značajno razlikovale u čitavom nizu političkih pitanja. Poznata su brojna trvenja i netrpeljivosti između pojedinih begovskih porodica koja su svoje ishodište imala u karakteru i psihologiji begovskog sloja u cjelini. Poznato je da su se zbog arogantnog ponašanja pripadnika jedne begovske porodice ostali begovi, kojima također nije nedostajala ta arogantnost – što se pojavljuje kao jedna od njihovih bitnih psiholoških karakteristika – odvajali od njih i u izvjesnom smislu gradili vlastite tabore. Ne može se, ipak, praviti neka razlika u smislu međusobnih odnosa između pripadnika begovskih porodica na osnovi regionalne pripadnosti (Istočna Bosna, Posavina, Krajina, itd.), nego su te razlike uočljivije na lokalnoj razini (Begovići i Alibegovići u Derventi su dvije porodice koje su živjele "in Fehde" – u netrpeljivosti, među pojedinim granama porodice Kulenović u Bosanskoj Krajini postojale su razmirice i netrpeljivosti, itd.). Razlike koje se po pojedinim regijama uočavaju u odnosima begova i austrougarske vlasti više su posljedica uspostavljenog modela bosanske politike i organizacije državne i administrativne strukture u BiH nego istinske razlike među pojedinim regionalnim grupama begova. Razlika u političkom djelovanju sarajevskih i srednjobosanskih ili hercegovačkih begova posljedica je činjenice da su sarajevski begovi bili "glavni korisnici austrijske centralizacije", jer su tu bili dobro zastupljeni u domaćoj birokraciji, svakodnevno u vezi sa vodećim austrijskim političarima, dobivali su finansijsku potporu kulturnim organizacijama, dok su srednjobosanski i hercegovački begovi bili "gubitnici u procesu centralizacije" i logično je da su se više bunili protiv takvog ustrojstva države.[135] Sve te razlike nestajale

[135] R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 49.

su kad se radilo o njihovom socijalnom statusu, prije svega o statusu njihovih zemljišnih imanja. S obzirom da se ženidbeno-udadbenim vezama pojedine begovske porodice međusobno približavaju, a zbog običaja "donošenja miraza", koji je vrlo često podrazumijevao i velike zemljišne komplekse, i njihovi se posjedi sve više isprepliću.

Pitanje je da li je izvor begovskog utjecaja u bošnjačkom društvu bio u tome što su oni bili veliki zemljoposjednici? Da li je tu važilo pravilo da „ko ima zemlju, taj ima i vlast i gospodstvo"? Ovakva su se pitanja postavljala u vremenu austrougarske vladavine. Tim povodom je *Srpska rije*č pisala kako muslimani ni za osmanske vladavine nisu imali vlast zato što su imali zemlju, nego su imali zemlju zato što su imali vlast. "*Okupacijom je prestala njihova vlast i najbolji je dokaz, da imati zemlju ne znači imati vlast, baš u tome, što iza okupacije naši muslimani nemaju vlasti iako imadu zemlju. Ni danas njihov posjed zemlje nije nikakav izvor vlasti ni političke moći, nego naprotiv taj im posjed umanjuje političku moć* (potcrtao H.K.). Najbolje mjerilo političke moći danas je broj poslanika i da Muslimani imadu u Saboru danas 24 zastupnika imadu da zahvale ne broju od 30.000 aginskih i begovskih duša, nego broju od 600.000 slobodnih seljaka i kmetova i varošana, koji nijesu ni age ni begovi. Kad bi Muslimani age i begovi mogli da imadu političkog uticaja na svoje seljake kmetove, pa da oni biraju u sabor ljude, koje im preporuče age i begovi, mi bismo – pisala je *Srpska rije*č – bili prvi koji bismo se složili i faktički priznali da u tom, što age i begovi imadu zemlju, imadu i političku vlast. Ali šta mi vidimo danas? Mi vidimo, da oni ne samo nemaju tog uticaja, nego naprotiv svi seljaci biraju baš one ljude za poslanike koji im najbolje obećaju, da će raditi na oslobođenju kmetova od aga i begova".[136] U ovom smislu karakteristične su ocjene koje su se o begovima iznosile nakon Prvog svjetskog rata, kada je begovat najčešće negativno karakteriziran. Jedni su na begovat gledali kao na bolesnika kojem nema lijeka, koji umire, i kojem treba pomoći da što prije umre. Po tom mišljenju, Austro-Ugarska je htjela izliječiti begovat jer je plemstvo uvijek bilo stup države: "Naš bi begovat, bez sumnje, da ga je monarhija ikako

[136] *Srpska riječ*, br. 240, 3.(16.) 11. 1910.

mogla uvesti u škole i da je ona ostala na životu, bio njen najodaniji i najsigurniji podanik", te "da je školom i evropskom civilizacijom bio uspio zbrisati sa sebe onaj pseudoislamski ćibur (oholost, gordost, op. H.K.), koji mu nije dao izmiriti se sa historijskom nuždom života pod đaurskim carem", begovat bi u Austro-Ugarskoj našao "najiskrenijeg zaštitnika". Autori koji su zastupali ovakva mišljenja o begovima tvrdili su kako su se još krajem osmanske vladavine "begovske kule, čardaci i konaci počeli osipati i pustjeti (...). Imali su ogromna imanja, ali su ih prepuštali subašama. Imali su vlast, ali su išli radije po lovu na šumsku divljač. Imali su lijepu, racionalističku religiju, ali su puštali, da preko nje preraste gusti korov svih mogućih paganskih tradicija i skolastičkih gluposti iz doba najdublje dekadanse islama. Imali su u sebi mističnu i slavensku dušu, oplemenjenu nježnim lirskim zadahom istoka, ali su je prljali i blatili u rakiji i mistici. Imali su bistar i oštar razum, ali su ga pomračili i pomutili ćiburom i javašlukom. Imali su pod sobom zdrav, skroman, čestit, pametan i pošten narod, ali se nisu za njeg ni u snu brinuli." Prema ovom mišljenju „potpuna besciljnost života našeg begovata, koji do okupacije ni za jedan svoj pokret nije poznavao neotklonjivih zapreka, mogla je dolaziti do vidnog izražaja samo onako, kako je i dolazila: u najčudnijim kontrastima. Istodobno je među njima bilo i krvopija za raju i njenih pravih roditelja" (potcrtao H.K.). Ovi autori isticali su kako "nije davno bilo (…) da su se begovi na svojoj kuli kladili o svoje šišane (vrsta puške, op. H.K.), da će iz njih pogoditi vrč na glavi seljanke, koja je prolazila ispod kule, i svoju opkladu u djelo provodili. Nije davno bilo, da su begovski momci seljaka, koji bi zaboravio sjahati na prolazu ispred begovskog čardaka, svlačili s konja i na mrtvo premlaćivati. (…) Manifestacija besciljnosti begovskog života, poslije okupacije nije bila više nesmetana. Pred njom je stojao neumoljivi švapski zakon. U tom vremenu taj život nosi pečat pune pasivnosti. Kako po nesrećnoj čovječijoj prirodi dobro u čovjeka ulazi samo s njegovim velikim trudom, dok se zlo u njemu ugnjezduje i protiv njegove volje, i kako je sa zapadnom civilizacijom među nas došlo mnogo novog zla, to je pasivnost begovskog života poslije okupacije značila zapravo prihvaćanje svakog novog zla i nijednog dobra. Prestiž rapidno pada i stoga ćibur posta žučan. Kmeti

podigoše malo glave i stoga hakovi postaše mršaviji i subaše veći kradljivci, a bezi radi svog nemoćnog bijesa još manji račundžije. Rakiji i mastici se pridruži skupi šampanjac sa još skupljim lijepim ženskim tjelesima. Mozgovi postaše još mahmurniji, a volje još slabije. Briga za budućnost, oduvijek minimalna, posta još manja sa slabljenjem životnih radosti i mračenjem duha. Djeca se ne poslaše u đaurske škole, da se ne bi povlašila, te ih se i dalje prepusti ulici i momcima na odgoj, a ulica ih sada prihvati, ne kao prije sa strahom od roditelja, nego slobodno izli na njih sve svoje prljavštine. Tuberkuloza, sifilis i svaka degeneracija, pomiješaše se sa dječijom krvlju. Da tragičnost tog propadanja bude grotesknija, djeca najuglednijih i najsilnijih porodica padoše najdublje."[137]

Ovakve ocjene begova imale su svoje prethodnike u nekim evropskim putopiscima koji su još u osmansko doba Bosne o njima ostavljali svoje zapise. Britanski putopisac i historičar Frederic Harrison, koji je Bosnom prošao krajem 1875. ili početkom 1876., begove je smatrao posljednjom evropskom aristokracijom "koja još ima da nauči da se bogatstvo uvećava ne nevoljnim radom kmetova već saradnjom slobodnih ljudi". Za one begove s kojima se susreo veli da "žive po muslimanskom običaju u velikim i oronulim drvenim kućama; žene su im izdvojene, ali ne u onoj mjeri kao kod azijskih Turaka (…). To su neuki varvari koje je religija odsjekla od svekolike evropske kulture."[138] Paolina Irby za begove veli da su pred dolazak Austro-Ugarske uglavnom već bili izgubili na svom značenju: „Bosanski beg *par excellence*, onaj moćni feudalac od prije šezdeset godina, sada je okovano čudovište izvađenih zuba i podrezanih kandža. On je svakako bio megaterijum za naše doba. Surova snaga ovog divljaka uglavnom je skršena i on nije stekao nikakvu drugu snagu. Jer, s nekim mogućim izuzecima, današnji bosanski begovi su neuki, pokvareni, lijeni i potpuno nesposobni za organizovano i zajedničko djelovanje."[139] Drugi su smatrali da su "begovi, stalež neradni (čast iznimkama), od zevka i

[137] Dž. Sulejmanpašić: *Begovat*.

[138] O. Hadžiselimović: *Na vratima istoka*, str. 290.

[139] O. Hadžiselimović: *Na vratima istoka*, str. 293.

uživanja, u čijem ćemo gazdinstvu slabo naći ekonomije. Živi iz dana u dan od prihoda, što mu ga kmet donese, pa bar da taj prihod dobro i korisno upotrijebi. Radi slabog ekonomisanja mnogi trpe oskudicu. Od onih naših starih begovskih familija, ponosnih i bogatih, danas su u najviše slučajeva familije skrivenog siromaštva, na oči još bogate, a unutra nemoćne i siromašne."[140] Na temelju i ovakvih uvjerenja kasniji historičari zaključivali su kako budućnost bega i njegova uloga u društvu ovise prije svega "o stepenu njegovog privrednog angažmana i uspona, tj. da li će mu poći za rukom da se izvuče iz naslijeđenog rentijerstva na podlozi ubiranje haka. Vlast je, čak, spremna da traži politički oslonac u tom sloju zemljoposjednika, što mora dakako biti bez efekta, ukoliko age ne bi pokazale volju i sposobnost da u promijenjenim okolnostima osiguraju i zadrže vodstvo u privredi."[141] U takvoj situaciji beg je sve više siromašio, živio od haka, a osim haka "što konačno još nedostaje za bezbrižni begovski život, namiruje se prodajom zemlje ili zaduženjem kod srpske čaršije, kod židovskog trgovca i kasnije kod banaka".[142]

Nije se teško suglasiti sa tvrdnjom o kontinuiranome procesu slabljenja ekonomskih pozicija begova poslije 1878., ali je 1918. njihov ekonomski položaj još uvijek bio dovoljno stabilan da zadrže položaj političke i socijalne elite unutar bošnjačkog društva. Mada su neki historičari mišljenja da upravo "zbog svoje socijalne strukture, ideološkog i obrazovnog profila" begovi u vremenu austrougarske uprave "nisu mogli postati predvodnici modernog nacionalnog pokreta", nego su u prvi plan svojih zahtjeva prema austrougarskoj upravi stalno stavljali "regulisanje agrarnih odnosa u korist zemljoposjednika, dok je jezičko pitanje ostalo potpuno po strani"[143] (kao da se proces nacionalne integracije iscrpljuje jedino u nacionalnoj nominaciji jezika), sveukupni razvoj toga vremena dokazuje da su upravo begovi

[140] Hamid Svrzo: *Agrarno pitanje*. Pregled, god. I, br. 6, Sarajevo 15. novembra 1910., str. 412.

[141] *Prilozi*, str. 147.

[142] *Prilozi*, str. 150.

[143] Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 29.

ona domaća socijalna struktura koja je odlučujuće utjecala na razvoj bošnjačke nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini. Politički uspon pojedinaca koji nisu pripadali begovskom sloju, nego su kao *homines novi* sebi izborili mjesto u bošnjačkoj političkoj eliti ovog vremena (poput Šerifa Arnautovića,[144] npr.), ili pojava izrastanja nebegovskih porodica u političku elitu nakon vremena austrougarske uprave (poput obitelji Spaho),[145] ne može, općenito govoreći, zasjeniti ulogu koju su u to doba igrali begovi.

Važno pitanje u historiji bosanskih begova jeste proces njihovog iseljavanja u Osmansko carstvo, kamo se poslije 1878. Bošnjaci općenito najviše iseljavaju. Jovan Cvijić ovo je vezao za psihološko stanje: "Oseća se kako je kod begova glavni motiv za iseljavanje bila ona sujeta, koja se smatra za urođenu, jer je u Bosni nestalo starih prilika. Nije im na pamet padalo da nije begovski i gospodski voleti svoju zemlju samo onda kad se u njoj može gospodariti, i napustiti je i nju i svoj narod, čim se osete uvređeni ili se ne mogu brzo da

[144] Šerif Arnautović, sin h. Mahmut-ef, rođen je u Mostaru 14. 9. 1875. Aktivni je sudionik muslimanskog autonomnog pokreta. Od 1909. do 1920. je vakufski direktor. Početkom 1931. ponovo je izabran za direktora Vakufa, 1933. penzioniran. U prvi Senat Kraljevine Jugoslavije izabran je u Drinskoj banovini. Umro je 26. 1. 1935. Dva puta se ženio: sa Rabijom, rođenom Škaljić, imao je četiri kćerke: Šefika (rođena 27. 4. 1916.), Emira (rođena 1. 1. 1918.), Hikmeta (rođena 9. 9. 1919.) i Safeta (rođena 10. 10. 1924.). U starijim godinama oženio se sa Samijom, rođenom Halilbašić, (vjenčao se 21. 3. 1932. godine). (AIS, Ostavština Šerifa Arnautovića, posebno vidjeti dokumente br. 1 i 15.)

[145] Porodica Spaho najpoznatija je po političkoj ulozi koju su igrali u vremenu između dva svjetska rata, mada se Mehmed Spaho već krajem Prvog svjetskog rata nametao kao važan političar. Ova porodica, inače, od 18. stoljeća bavila se zanatstvom u Sarajevu (bili su kazandžije). U austrougarskom vremenu živio je Hasan-ef. Spaho (1841.-1915.), sin Ahmed-agin, ali nije bio politički aktivan (bio je muderiz Gazi Husrev-begovog Hanikaha). Ima je tri sina: Fehim-ef. (1877.-1942.), Mehmed (1883.-1939.), Mustafa te tri kćerke: Behija, Aiša i Habiba. Ova porodica u austrougarskom vremenu nije ulazila u krug krupnih zemljoposjedničkih porodica.

prilagode novim prilikama i životu."[146] Nije, međutim, moguće sasvim precizno odrediti koliki je postotak begova među iseljenicima iz Bosne u doba austrougarske vladavine. Ni zvanične statistike nisu uvijek dosljedne pri iznošenju ovih pokazatelja, ali se iz postojećih podataka ipak da zaključiti kako u apsolutnim brojkama begovi nisu ti koji prednjače u iseljavanju, već dominiraju slobodni muslimanski seljaci. Iseljavanje se odvijalo u nekoliko masovnih talasa, i čini se da su se begovi procentualno u najznačajnijoj mjeri iselili neposredno nakon 1878., dok je njihovo učešće u kasnijim talasima znatno manje. U historiografiji je prihvaćeno mišljenje da su se u prvo vrijeme nakon okupacije selili viši činovnici i pojedini ugledni Bošnjaci "koji mišljahu da su kompromitovani prema novoj vladi".[147] Tek od uvođenja vojne obaveze počinje masovna selidba. Računa se da je za vrijeme austrougarske vladavine iz Bosne i Hercegovine u Tursku odselilo oko 140.000 Bošnjaka.[148] Zemaljska vlada u izvještajima o iseljavanju često je konstatirala kako se preovlađujući broj muslimanskih iseljenika regrutira iz siromašnih krugova koji se nadaju da će u Turskoj poboljšati svoj materijalni status.[149] Činjenicu da među iseljenicima preovlađuje seoska sirotinja obično se u literaturi tumači prodorom robno-novčanih odnosa i agrarnom prenaseljenošću, što u prvom mahu pogađa upravo sitni slobodni seljački posjed.[150] Već ranije su službeni austrijski krugovi, kao i neki evropski promatrači prilika u Bosni, konstatirali kako su se iz Bosne selili i begovi, ali ne u tolikoj mjeri kako se to obično misli. Benjamin Kallay krajem 1891. uočavao

---

[146] Jovan Cvijić: *O iseljavanju bosanskih muhamedanaca*. Srpska riječ, br. 132, 21.6. (4.7.) 1910. (Članak je preštampan iz Srpskog Književnog Glasnika br. 11, 1910.)

[147] M. Imamović: *Pravni položaj*, str. 109.

[148] Iljas Hadžibegović: *Moderne migracije u Bosni i Hercegovini i nacionalni odnosi (Skica za istraživanje)*, Prilozi Instituta za istoriju, XXII, 23.(1987.), str. 64; Muhamed Hadžijahić: *Uz prilog prof. Vojislava Bogićevića*, Historijski zbornik, god. III, l950., br. 1-4, str.189-192.

[149] ABiH, ZMF, präs. 54/1910.

[150] Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 27.

je kako se iz Bosne iseljava u većoj mjeri "niži feudalni sloj (niže plemstvo – age)", smatrajući da je iseljavanje sitnijih posjednika (aga) čak korisno za zemlju, jer u takvim uvjetima oni su samo potencijalni proletarijat, koji bi, štaviše, mogao biti opasan za državu.[151] James Minchin (Džejmz Minžin), koji je Bosnom putovao kratko nakon austrougarske okupacije, za begove veli da bi "sutra napustili Bosnu kad bi mogli prodati zemlju. Iako ne vole Austriju, Tursku vole još manje. Kad bi Turci ponovo zauzeli Bosnu, begovi bi se ponašali kao i uvijek – pobunili bi se."[152] Vezu između vlasti i vlasništva nad zemljom, s jedne, i iseljavanja, s druge strane, primjećivali su i ostali britanski putopisci koji su na prijelazu 19. i 20. stoljeća putovali Bosnom. Jedan od njih, Harry C. Thomson (Hari Tomson), veli da "kad god se muslimanima oduzme vlast, oni fanatičnije se iseljavaju, jer ih uče da je bijeg poželjniji od pokoravanja nevjernicima". U Bosni, međutim, muslimani su i Bosanci "i za njih bi bilo strahovito iskušenje da napuste zemlju koja je pripadala njihovim precima prije nego što su Turci uopšte stigli u Evropu. Neki (muslimani, op. H.K.) odlaze (u Tursku, op. H.K.) još i danas (kraj 19. stoljeća, op. H.K.), u trenucima nestrpljivog nezadovoljstva, ali u većini slučajeva, nakon godinu ili dvije iseljeništva, vraćaju se, ne mogavši odoljeti čežnji za domom. Mnogi koji su otišli u Siriju, vratili su se govoreći da im je bolje u Bosni; tako se svake godine broj onih koji napuštaju zemlju smanjuje."[153] Od 16.916 zakonito iseljenih iz BiH godine 1910. bilo je 3.098 kućnih starješina sa 13.601 članom porodice i 217 samaca. Od članova porodice i samaca na poljoprivrednike je otpadalo 2.893 osobe (19 zemljoposjednika, 2.413 slobodnih seljaka, 25 kmetova i 436 poljoprivrednih radnika), 37 bili su trgovci, 120 obrtnici, 192 nadničari i poslužnici, a 73 osobe drugog

---

[151] H. Kapidžić: *Agrarno pitanje*, str. 102. Vladini izvještaji često konstatiraju da se veleposjednici rijetko iseljavaju "te da uopšte bolje stojeći i radno aktivni elemenat ostaje u zemlji". (Dževad Juzbašić: *O iseljavanju iz Bosne i Hercegovine poslije aneksije 1908. godine*. Migracije i Bosne i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 617-618.)

[152] *Na vratima Istoka*, str. 187.

[153] *Na vratima Istoka,* str. 196.

zanimanja.[154] Travnički okružni predstojnik Horowitz u jednom izvještaju iz 1890. veli da su muslimani politički dosta neaktivni, čak pasivni, a uzrok za njihovo takvo djelovanja vidi u "razboritoj politici austrougarskih vlasti", koje nisu dirale u islamske vjerske propise i koje su ostavile zatečene agrarne propise. "Takva politika bila je dobro promišljena jer je manje imućne muslimane zadovoljila činjenica da nove vlasti štite njihovu vjeroispovijest, a veleposjednike je lišila potrebe političkog povezivanja i angažmana. Osiguravši ih u egzistenciji, uputila ih je da slijede svoje privatne interese, koji su bili uglavnom različiti. Negativna posljedica takve politike bila je da su se među muslimanskim uglednicima javili razdor i zavist, pa su se vlasti često morale miješati u njihove sukobe. No pozitivne posljedice bile su važnije. Muslimani su postali pouzdani partneri Zemaljske vlade." Horowitz dalje govori o iseljavanju muslimana, agitaciji za to iseljavanje koje provode Ali-beg Sulejmanpašić i Šerif-beg Hafizadić, ali je mišljenja da je to iseljavanje i opoziciono ponašanje nekih begova posljedica razdora i zavisti među muslimanskom elitom.[155]

Ovi begovi koji su se iseljavali iz Bosne u Osmansko carstvo oformili su bosansku emigraciju, ali njezino djelovanje nije dovoljno istraženo, te u tom kontekstu i uloga iseljenih begova u okupljanju i političkom profiliranju te emigracije.[156] Poslanstvo Austro-Ugarske u Istanbulu u jednom izvještaju ministru vanjskih poslova grofu Goluhovskom s početka 1902. isticalo je kako su travnički iseljenici činili elitu bosanske emigracije.[157] Među njima se početkom 1902. ističu Hamdi-beg Hasanpašić i njegov sin Osman-beg, Ahmed-beg Kulenović, Muharem-beg Teskeredžić, Ahmed-beg Hafizadić, Osman

---

[154] *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1911.*, str. 7.

[155] Z. Grijak: *Politička djelatnost*, str. 251-252.

[156] Muhamed Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Sarajevo 1974., str. 163. Ibrahim Kemura: *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903.-1941.)*, Sarajevo 1986., str. 68-69.

[157] ABiH, ZMF, Präs. 178/1902.

Mazhar-paša Čengić i dr. Neki od njih kupovali su i imanja u Turskoj. Ahmed-beg Kulenović kupio je jedan čifluk kod Kutahije.

Značajan je utjecaj ove emigracije na formiranje bošnjačke političke opozicije u Bosni i Hercegovini početkom 20. stoljeća. Emigracija je, prikupljajući finansijska sredstva, u značajnoj mjeri podržavala muslimanski autonomni pokret. Vođom emigracije smatrao se Fehim-ef. Đumišić iz Banje Luke, koji se poslije 1878. iselio u Istanbul, ali je i dalje primao hakove sa svojih velikih imanja po Bosni.[158] Kasnije se među ovom emigracijom koja je podržavala muslimanski autonomni pokret osobito isticao Osman Mazhar-paša, sin Derviš-paše Čengića, koji je potjecao iz Zagorja (kotar Foča). Bio je oženjen sa Fatimom Uzunić, kćerkom Ismet-paše Uzunića, brigadnog generala. Tu je i Hajdar-beg Čengić, najmlađi sin Smail-age Čengića, koji je u januaru 1882. iselio iz Rožanovića (kotar Foča) u Istanbul, a kasnije se preselio u Brusu. Hajdar-begov sin je Smail-beg, koji je bio oženjen sa Hajrijom Lakišić, sestričnom mostarskoga muftije Ali-ef. Džabića. Značajna je uloga i Hadži Husage Komadine, brata Mujage Komadine (iselio 1890.). Hadži Husaga Komadina naselio se u Brusi, gdje je 1897. iselio i Lutvi-beg Bašagić iz Nevesinja.[159]

Krajem 1902. na čelo bosanskohercegovačkog odbora u Istanbulu došao je Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, koji je u Tursku odselio još sredinom 19. stoljeća kada je Omer-paša Latas pogubio njegovog oca Ali-pašu. Omer-paša Latas, osmanski serasker (general), uništio je njegovu porodicu, ubivši mu oca, koji je svojim akcijama znatno doprinio slamanju pokreta za bosansku autonomiju 1832. godine. Mehmed Ali-paša, ipak, iselio je u Tursku, i tamo postao turski general, ali se pritom zalagao za autonomiju Bosne. Nakon 1878. Turska ga je pod pritiskom Austro-Ugarske premjestila čak u Erzerum imenovavši ga za komandanta tvrđave i čitavog kraja kako bi bio što dalje od granice Bosne i Hercegovine, tim prije što su se turske vlasti bojale da bi mogao raditi na dizanju ustanka u Bosni protiv Austro-Ugarske, što

---

[158] R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom,* str. 88.

[159] ABiH, ZMF, Präs. 541/1902.

Turskoj tada nije bilo u interesu.[160] Godine 1898. i 1901. istican je kao mogući guverner autonomne Bosne i Hercegovine.[161] Mehmed Ali-paša je "još za života svoga oca ovako kazao: 'Treba stvoriti prilike, da i Porta i Evropa drugim očima gledaju na bosanskohercegovačke stvari, a ne kroz naočare, koje su u Berlinu 1878. godine namakle'".[162] Bilo je vijesti kako je bosanskohercegovački odbor krajem 1902. najavljivao čak mogućnost revolucije u Bosni kako bi se ona otrgnula od Austro-Ugarske i ponovo vratila Osmanskom carstvu. Prema jednom izvještaju iz Istanbula od 22. decembra 1902., na sjednici Odbora bosanskohercegovačko pitanje postavilo se kao veoma akutno. Jedan govornik istakao je kako se "bosanskohercegovačko pitanje ne može u njihovu korist riješiti legalnim putem, što više, da postoji bojazan da će Bosna i Hercegovina biti anektirane, čim se za to ukaže prilika, koja se stvara, a da se ne kaže, da je traktat, koji je ovu sudbu Herceg-Bosni dodijelio, povrijeđen". Na toj sjednici ipak je zaključeno da se samo sastavi jedan memorandum, a "sam tok ostalih poslova odredиće nam, hoćemo li se uzdati, da će nam revolucionarni put donijeti više koristi, pa ćemo se onda na to i odlučiti".[163]

Iseljavanje begova, koje nikada nije bilo masovno, nakon Aneksije 1908. i završetka pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju 1909. svelo se na još manju mjeru. *Srpska rije*č pisala je pred Prvi svjetski rat kako su se nakon Aneksije bosanski begovi "nakon razbijenih iluzija (...) predali ozbiljnu poslu i tu osjetili potrebu kapitala", pa su počeli prodavati kmetska selišta kmetovima. Ali, "u tom pokretu za rješavanjem agrarnih odnošaja učestvovali su srednji posjednici u najvećem broju. Pojava je posve razumljiva: ti posjednici jesu manje više trgovci ili obrtnici; u svom nastojanju da razviju posao

---

[160] Čedomil Mitrinović: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović-Stočević*, Gajret, god. XIV, br. 20, 1. 11. 1933., str. 315.

[161] Dževad Juzbašić: *Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini.* Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978., str.156.

[162] ABiH, ZMF, Präs. 1654/1902.

[163] ABiH, ZMF, Präs. 1655/1902.

u većem obimu osjetili su potrebu kapitala; ovaj opet mogli su najlakše i najbrže dobiti prodajom posjeda, koje opterećeno kmetovskim pravom i onako nije im donosilo bog zna kakve koristi." Ovaj list vjerovao je da će se vrlo brzo izvršiti otkup kmetskih selišta čiji su vlasnici srednji posjednici, ali šta sa velikim posjedima, osobito onim u Posavini, gdje ima puno kmetova? "Obično se misli da će ti posjednici živeći luksuznim životom, biti jednog dana lišeni svog posjeda. Danas međutim ne samo da o tome ne može više biti govora nego se vidi jasno da ti posjednici javno manifestuju svoju želju, da liše kmeta njegova prava i tako postanu pravi gospodari kmetovskog zemljišta. Metoda koju oni upotrebljuju i koju misle u buduće upotrijebiti, da ostvare ove svoje želje, pokazuje nam ponajbolje, u koliko i na koji način shvatila su gospoda na upravi agrarno pitanje jednim političkim pitanjem. Veliki posjednici, materialno osigurani, ne osjećaju ni najmanje potrebu da prodaju svoj posjed. Njima je daleko više stalo da im imanja donesu što više koristi: u tu svrhu su pripravni za najmanje zanemarivanje dužnosti kmeta prema posjedniku lišiti dotičnog putem parnice njegova prava na zemlju."[164]

Proces propadanja begova kao socijalne i političke elite započeo je krajem austrougarske vladavine, ali je tek nakon 1918. taj proces doživio vrhunac. Već 1918. i 1919. niz begovskih čardaka je popaljen, što je samo bio nagovještaj predstojeće sudbine koja će zadesiti ovaj sloj. Samo početkom maja 1920. prilikom rušenja begovskih čardaka Rifat-bega Rifatbegovića (Gradaščevića), Ahmed-bega Gradaščevića i Izet-bega Jahića u selu Obudovac sudjelovalo je više stotina seljaka, a žandari su uhapsili njih 151, od kojih je 25 zadržano u pritvoru. Načelnik Tuzlanskog okruga razgovarao je sa uhapšenim seljacima, koji "opravdavaju svoje postupanje tim, da je bivše Narodno veće u Brčkom stavilo na te konake natpise 'Narodno dobro' i oni su usljed toga te konake i smatrali ne više vlasništvom begova, nego vlasništvom naroda (…). Kad su videli da begovi raznose stvari iz konaka odlučili su da ne dozvole begovima prisvajati narodnoga dobra i hteli su da podele te konake među se." Tada su u kotaru Brčko osim navedenih

[164] *Srpska riječ*, br. 94, 1.(14.) maja 1914.

zapaljeni i konaci Fehim-bega Biogradlije u Buzekari, Fadil-bega Fadilpašića u Breziku, Fuad-bega H. Alipašića u Pipercima. "Prazni, bez čuvara, (ovi čardaci, op. H.K.) postaju iz dana u dan sve više plenom okolnih seljaka, koji odnose od njih po malo crep, podnice brvna i štogod stignu."[165]

Koje su to porodice koje su se na prijelazu 19. i 20. stoljeća nazivale i smatrale begovima? Osim krupnih zemljoposjedničkih porodica koje u austrougarsko doba nose tu titulu – a do nje su došle ili tako što su je nosile dugo vremena u osmansko doba ili su je se domogle zahvaljujući procesu čiflučenja i stjecanju velikih posjeda,[166] pa su se vremenom počeli smatrati begovima kako bi istaknuli svoju vodeću poziciju u društvenoj hijerarhiji – tu su i porodice koje u austrougarsko doba više nisu krupne zemljoposjedničke porodice, ali zbog svoje historijske uloge zadržavaju tu titulu. Neke od ovih porodica koje nose begovsku titulu, a nisu krupni zemljoposjednici već krajem osmanske vladavine postale su jezgra muslimanske građanske klase u Bosni i Hercegovini. Većina begovskih porodica iz austrougarskog vremena imala je važnu ulogu u historiji Bosne od kraja 17. i početka 18. stoljeća. Neke su izvorno bosanske, za neke se pouzdano može utvrditi da su u Bosnu došle u određenom razdoblju bosanske historije iz ostalih krajeva Osmanskog carstva i bosnizirale se, dok se dio doselio iz Ugarske (iz Budima i Slavonije poslije 1690. godine). Jedan dio begovskih porodica koje su imale određenu ulogu u povijesti Bosne u doba austrougarske vladavine na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće došao je u Bosnu tek sredinom 19. stoljeća nakon protjerivanja muslimana iz Srbije 1861./62. godine.

---

[165] ABiH, AGD, br. 5371/20.

[166] Ovdje postoji nekoliko izuzetaka, koji, međutim, ne mijenjaju bitno osnovnu ocjenu. Porodica Kučukalić iz Brčkog, npr., koja je porijeklom iz Čačka u Srbiji, početkom 20. stoljeća imala je znatne zemljišne posjede, do kojih nije došla ni čiflučenjem ni dobivanjem od države, nego isključivo kupovinom, a do potrebnog novca došla je trgovinom tokom druge polovine 19. stoljeća. Nijedan pripadnik ove porodice nije se titulirao kao beg, nego svi kao aga. Ali-aga, koji je utemeljitelj brčanske porodice Kučukalić, obogatio se trgovinom i svi su ga zbog toga oslovljavali isključivo kao agu.

VRSTE I STRUKTURA ZEMLJIŠNIH POSJEDA

Austrougarska uprava zaposjedanjem Bosne i Hercegovine priznala je staro osmansko agrarno zakonodavstvo, a time i sve što se temeljilo na tom zakonodavstvu. To znači da nije dirala ni u zatečenu kategorizaciju zemljišnih posjeda. Već 1878. prihvatila je Ramazanski zakon iz 1858. i Safersku naredbu iz 1859. i iznova ih objavila, ali se "klonila toga da izda materijalno-pravne odredbe u agrarnim poslovima, već i stoga razloga, da ne pretopi agrarno pravo iz pukog običajnog prava (na čemu se temeljila Saferska naredba, op. H.K.) u krutu formu nepromjenljivog legaliteta, te da tako oteža budući mu razvitak".[1] Međutim, čitavo vrijeme austrougarske vladavine ovo pitanje, osim svoga pravnog značenja, imalo je i veoma izraženu političku dimenziju, pa se čak vjerovalo kako je praksa Vlade u agrarnim sporovima bila više politički motivirana nego što se temeljila na zakonima. Kada bi Vlada bila u dobrim odnosima s muslimanima izgledalo je da je njezina agrarna politika išla u korist begova, a u korist kmetova "ako je vlada imala razloga pogodovati seljacima".[2]

Preuzevši osmansko agrarno zakonodavstvo, nova uprava naišla je na zamršeno stanje u agraru, koje je, bez obzira na dotadašnje gotovo stoljetno studiranje agrarnih odnosa u BiH, bilo znatnim dijelom za nju nerazumljivo, što je za posljedicu imalo postepeno prilagođavanje nove vlasti, kako stvarnom stanju u agrarnim odnosima, s ciljem

---

[1] *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*. Izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija. Zagreb 1906, str. 49.

boljeg razumijevanja suštine tih odnosa, tako i u pogledu onog što je o zatečenom stanju u terminološkom smislu u službenim krugovima Monarhije dotad bilo poznato. To se odnosilo i na pitanje vrsta zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini. Niko nije dovodio u pitanje postojanje erazi-mirije i mulka kao pravnih kategorija posjeda, ali se čitavo vrijeme austrougarske vladavine vodi borba između vlasti i različitih slojeva društva u BiH (najizrazitija u tom smislu bila je borba begova i vlasti) oko toga šta pod tim pojmovima valja razumijevati.[3] Begovi su zastupali stanovište da postoje dvije vrste nepokretne svojine: erazi-mirija (čiji je vrhovni vlasnik država, a pravni posjednici su begovi) i mulk (vrhovni vlasnici su begovi). Žalili su se da je prilikom uspostavljanja gruntovnice mulk upisivan kao erazi-mirija, te su tražili od Vlade da se u tom smislu u gruntovnici izvrše ispravke.[4] I kasnije su se begovi žalili u Saboru kako je austrougarska uprava "čim je došla tisuće i tisuće dunuma, ispaša i zemljišta, koja su pripadala vlasnicima, sebi prisvojila i na državni ih erar kao svoje upisala".[5] Ovo pitanje bilo je od velikog značaja za begove kao socijalnu strukturu zbog toga što je prema odredbama Ramazanskog zakona iz 1858., koji je – kako je rečeno – Austro-Ugarska također preuzela, pravo nasljedstva erazi-mirije ograničeno.[6]

[2] Istorijski arhiv u Sarajevu (dalje IAS), Ostavština Safvet-bega Bašagića (dalje BS), 140. Dr. Ivo Pilar dr. Safvet-begu Bašagiću, bez datuma (ali se iz sadržaja pisma vidi da se odnosi na 1910. godinu).

[3] O ovom opširnije: Nusret Šehić: *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa Zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine*. Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, god. IX/I, Sarajevo 1973. Nusret Šehić: *Neka pitanja agrarnih odnosa u politici muslimanskog autonomnog pokreta*, Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, god. XIII, Sarajevo 1977.

[4] *Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Građa*. Sabrao i uredio Ferdo Hauptmann, Sarajevo 1968., str. 63-68.

[5] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 73.

[6] ABiH, ZVS, k. 48, br. 51 – 25/3.

Najveći dio posjeda bosanskih begova koji im je kao njihovo vlasništvo priznala austrougarska uprava bio je iz kategorije erazimirije, dok su mulkovni posjedi bili neznatni. Razlika između erazimirije i mulka sastojala se u tome što je na mirijskim zemljama država imala pravo *rekabe*, tj. vrhovnog gospodstva, koje je ograničavalo vlasničko pravo begova, a koje je sadržano u stavu da "i iza uvedenja gruntovničkog zakona nužna je dozvola političke oblasti za valjanu prodaju mirijskih nekretnina".[7] Međutim, izdato je uputstvo da organi vlasti izdaju dozvole za prodaju tih nekretnina kako se ne bi ometao promet, a "može se uskratiti privola samo iz važnih razloga političke i privredne naravi, o čemu se ima u sumnji prije zatražiti naputak s višjeg mjesta".[8]

Pravo rekabe zadržalo se i u vrijeme austrougarske vladavine, ali je postepeno slabilo. Zakonom od 29. decembra 1912. uklonjena su najteža ograničenja (ukinuta je odredba da se mirijske nekretnine ne smiju prodati bez dozvole vlasti), ali je država još uvijek zabranjivala da se mirija može uvakufiti, dok je nasljeđivanje dozvoljeno samo do četvrtog stepena srodnosti, a mirije su opterećene brojnim servitutima i sl.[9] Ipak, tokom čitavog razdoblja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini tekao je proces slabljenja utjecaja države na erazi-miriju, pa se posjedovno pravo begova postepeno pretvaralo u vlasničko pravo, ali taj proces nikad nije završen, ili barem nije zakonski ozvaničen. Neki su krajem austrougarske vladavine, kao jedan od načina rješenja bosanskog agrarnog pitanja predlagali da

---

[7] *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina* (dalje *Zbornik*), Sarajevo 1886, str. 137. (Naputak za provedenje gruntovničkog zakona za Bosnu i Hercegovinu).

[8] *Zbornik* 1886., str. 137. (Naputak za provedenje gruntovničkog zakona za Bosnu i Hercegovinu).

[9] Prodaja zemljišta uvjetovana dopuštenjem oblasti postala je prepreka slobodnom privrednom razvoju. (ABiH, ZMF, opća, 13101/1912.); Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 18. O raspravi u Saboru povodom prijedloga da se donesu neke izmjene odredaba Zakona o zemljišnom posjedu vidi: *Stenografski izvještaji o sjednicama bos. herc. Sabora god. 1912./13.*, Sarajevo 1913., Sjednica VIII, 11. 11. 1912., str. 143-145.

Car – koji ima pravo mulkijeta, jer je pravo mulkijeta imao sultan, a sva sultanova prava prenesena su na austrougarskoga cara – donese zakon kojim bi sve erazi-mirije proglasio mulkovnim imanjima, čime bi zemlja postala apsolutno slobodno vlasništvo begova, koji bi je na temelju ugovora mogli izdavati na obradu zakupnicima ili je sami obrađivati. Na taj način u Bosni bi "nestalo ono sredovječno razlikovanje između lenske i alodijalne zemlje".[10] Neki begovi, poput Mustaj-bega Mutevelića, pokušavali su dokazati kako je sva zemlja u Bosni mulk, a ne mirija.[11] Zakonom je, međutim, bilo tačno određeno šta se ima smatrati mulk-posjedom (kuća i okućnica površine 0,5 dunuma, s tim što je austrougarska vlast mulkom smatrala i posjed oko kuće površine do 1 dunuma), ali se postavljalo pitanje da li se i kuće i zemljište na kojem se te kuće nalaze u okviru kmetskoga selišta imaju smatrati mulkom ili erazi-mirijom. Ovo pitanje postavljeno je u okviru muslimanskog autonomnog pokreta, kada su se begovi žalili zbog toga što se ti posjedi upisuju kao erazi-mirija, a ne kao mulk, tražeći da se gruntovnica ispravi u smislu da se takvo što ima smatrati mulk-posjedima. Već na prvim pregovorima sa Vladom 1901. vladin savjetnik i stručnjak za ovu oblast dr. Ivan Žarnovski smatrao je da se zemljište oko kuće u okviru kmetskoga selišta ne može smatrati mulkom, jer bi u tom slučaju nastalo puno sitnih mulk-čestica unutar posjeda. Kmetske kuće pravljene su "u svrhu prebivanja kmeta, nisu to stalne kuće i čvrste već ponajviše napravljene kako je poznato od drva i slabog materijala, i stoga su tako loše, pošto nisu na vlastitoj zemlji kmeta sagrađene. Mi vidimo u praktičnom životu, da se ovakove kuće lako mogu na nekoliko sati daleko prenijeti, kolcem na ramenima. To iziskuje poljodjelstvo. Više puta kmet na jedno mjesto naiđe, kojemu ne odgovara onda prenese kuću."[12] Zašto se kmetovske kuće i okućnice

---

[10] Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 19.

[11] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak III, Sarajevo 1911., LXXXVI sjednica, držana 4. aprila 1911., str. 1964.

[12] *Zapisnik XX sjednice pregovora Vlade i Muslimanskog autonomnog pokreta*, 16. 3. 1901.

ne mogu smatrati mulkom, osim u slučajevima ako postoji mulkovna tapija, nego samo erazi-mirijom, dr. Žarnovski objašnjavao je na slijedeći način: "Mi imademo velikih posjednika u Bosni. Čitava sela spadaju kadkad kojemu spahiji, begu ili agi. Čitav takav posjed, koji je erazi-mirija posjed, sastoji se više puta iz jednog velikog komada zemlje tako, da nije nikako izmiješan sa zemljištem drugog kojeg posjednika. Na takovom posjedu imade i kmetovskih kuća i više puta imade slučaj da cijelo selo od 200 kuća jednomu begu pripada, ali te su kuće po čitavom selu rastrcane." Te kuće ne služe begu za stanovanje, da bi se zbog toga uvrstile u mulk, nego "u tim kućama kmet prebiva, ali ne može se kazati da on u njima stanuje. On se nalazi na tuđem zemljištu, danas je na ovom mjestu dok udovoljava svojoj dužnosti, a kada joj ne može udovoljiti digne se pa ide dalje, u tome vidimo i uzrok zašto su te kuće tako slabo građene (...). On baš prebiva u sred svoje oranice. Tako vidimo, da na mnogim čiflucima kmetovske su kuće upravo u sredini jer tim zgodnije mogu zemlju obraditi."[13]

Međutim, suštinsko pitanje za begove u vezi s njihovim zemljišnim posjedima nije toliko u *pravnoj naravi zemljišta*, što je bilo viša razina pravnog teorijskog razmatranja, pogotovo s obzirom na činjenicu da je vremenom ta razlika u praktičnoj provedbi slabila, koliko u *upotrebnoj naravi zemljišta*, što je izravno i konkretno utjecalo na njihov socijalni status. Upotrebna narav zemljišta precizno je utvrđena u zemljišnim knjigama (gruntovne knjige), pa ćemo se stoga na ovome mjestu pozabaviti problemom uvođenja gruntovnih knjiga, u kojima su sadržani osnovni pokazatelji stanja begovskih zemljišnih posjeda u Bosni i Hercegovini austrougarskog razdoblja.

Kada je Austro-Ugarska zaposjela BiH 1878. stanje posjedovnih odnosa u agraru novoj administraciji izgledalo je nejasnim. Nije postojala tačna evidencija vlasništva nad zemljom jer u osmansko doba to pitanje nije bilo temeljito urađeno.[14] Vlasništvo nad zemljom

[13] *Zapisnik XX sjednice pregovora Vlade i Muslimanskog autonomnog pokreta*, 16. 3. 1901.

[14] Sredinom 19. stoljeća svima, posebno stranim diplomatima u Bosni, bilo je jasno da se odnosi između begova i kmetova ne mogu riješiti "dokle god u ▸

dokazivalo se posjedovanjem tapije, ali u tapijama granice posjeda, pa time ni tačna površina, nisu bili precizno određeni. Stoga je pred novom upravom prvi zadatak bio tačno evidentiranje posjeda. Prvi projekt za izradu katastra,[15] kao preduvjeta pravnoga reguliranja vlasničkih odnosa nad zemljom, zagubio se u krilu Bosanske komisije u Beču, a zemaljski poglavar vojvoda Württenberg u januaru 1879. ponovio je svoj raniji prijedlog "da se privremeno do provedbe agrarne reforme pristupi barem točnoj evidenciji posjedovnog stanja i odnosa, što bi imale izvršiti vojne vlasti, a da se uporedo donesu i one odluke koje bi bile potrebne za hitno rješenje agrarnog pitanja".[16] U tom smislu preduzete su mjere na premjeravanju zemljišta i sastavljanju katastra. Katastarsko premjeravanje zemljišta počelo je 15. avgusta 1880. i obavljalo se pod vrhovnom upravom Zajedničkog ministarstva finansija, dok je ratno ministarstvo ovaj posao pomagalo angažiranjem svojih časnika i dočasnika te vojnih trupa kada je bilo potrebno. Premjeravanje je završeno krajem 1884., a rezultat je bio da je izmjereno 2.845.057 parcela sa 51.158.686,2 dunuma.[17] Nakon toga uveden je sistem gruntovničkih knjiga kakav je postojao u Austriji i Ugarskoj. Prilikom sastavljanja gruntovnice primjenjivao se princip prema kojem se u posjedovnici izričito napominje pravna narav zemljišta (mirija ili mulk), a kmetsko pravo ne unosi se u teretovnicu kao kakav teret, nego se ime kmeta jednostavno ubilježi u gruntovnom

Bosni ne bude riješeno pravo vlasništva, dok ne bude povučena oštra i stvarna granica u teritorijalnim odnosima između fiska, stvarnog, odnosno tobožnjeg posjednika zemlje, zatim utvrđeno uživanje svakog posjeda, pa dok se ne ustroji pravi registar prema kojem će se moći rješavati eventualni sporovi, dakle dok se ne uspostavi potpun i konačan katastar ovog zemljišta". (Galib Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, Landshut 1998., str. 304).

[15] "Katastar po svojoj namjeni i svrsi ima da pokazuje, ko pojedine nekretnine drži u posjedu i ko je dužan da za njih plaća porez, a zemljišne knjige opet da pokažu ko je vlasnik pojedinih nekretnina i ko ih može prodati." (D. Hamid H. Efendić: *Nasljedno pravo i zemljišne knjige u Bosni i Hercegovini*. Novi behar, God. X, br. 23-24, Sarajevo 15. 6. 1937., str. 318.

[16] *Prilozi*, str. 142.

[17] *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 440-443.

listu. Kao gruntovna jedinica uzeto je selište, čifluk, "i to bez obzira na to, da li ovo selište stoji pod kmetskim pravom, ili je slobodni posjed gospodara zemlje (begluk), ili je pak selište slobodnoga seljaka. U posjedovnici označene su zatim pojedine čestice selišta po svojim katastralnim brojevima uz oznaku vrste, dakle: oranica, livada, voćnjak, kućište itd, a unesena su i u mjestu njihova uobičajena imena. Kod kmetovskoga selišta unesen je naravno gospodar zemljišta kao vlasnik."[18] Ime vlasnika unošeno je u vlastovnicu: "Vlastnici imadu se upisati ne samo njihovim prezimenom i imenom, nego treba dodati i pobližu oznaku, kao: stalež, zvanje, porijeklo i t.d., da se ne zamijeni sa osobom istog ili sličnog imena."[19]

Zakonom je predviđeno (§57 Gruntovničkog zakona) stvaranje alfabetskog imenika posjednika (obrazac X) u kojem bi se potpuno navodilo ime i prezime posjednika, kućni broj i prebivalište te broj gruntovnog uloška. Taj imenik "valja tvrdo i trajno uvezati i na iste udariti potrebne natpise".[20] Tako sastavljene gruntovnice, sa svim raspravnim spisima, predaju se kotarskim uredima kao nadležnim gruntovnim oblastima.

Osnivanje gruntovnica na terenu bilo je u nadležnosti posebne komisije. Članovi komisije bili su sudski činovnici i geometri. "Pošto se izrokom pozovu svi vlasnici zemljišta, da donesu svoje naslove vlasništva (tapije), polazi povjerenstvo od općine do općine, obilazi pojedine čestice, saslušava svjedoke, starije ljude, mjesne starješine i td, i sastavlja pojedine gruntovne listove."[21] U Gruntovničkom zakonu tačno je određeno koji je zadatak gruntovničkih komisija na terenu. "Povjerenik za sastavljanje gruntovničkih uložaka treba kod mjestnih izvida prije svega da ustanovi (…) pregledajući tapije

[18] *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 486. U § 50 Gruntovničkog zakona određeno je da se u posjedovnicu kod kmetovskih selišta "valja upisati oznaku kao 'kmetovsko selište' i ime kmetovske porodice". *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. § 50 Gruntovničkog zakona, str. 76.

[19] *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. § 22 Gruntovničkog zakona, str. 65.

[20] *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. § 57 Gruntovničkog zakona, str. 80.

[21] *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 486.

i ine posjedovne isprave, zatim preslušavajući učestnike i ispitujući međaše, vlastnika svake pojedine nekretnine i da stalno uglavi faktični posjed, te pošljedak toga ubilježi u osnutcima."[22] Ako se pojave slučajevi da je pravo vlasništva sporno, kao vlasnik se upisuje onaj za koga je utvrđeno da je u faktičnom posjedu, dok se oni koji to pravo osporavaju, upućuju da to pravo dokažu na sudu.[23] O ovim se izvidima sastavlja zapisnik koji potpisuju svi članovi povjerenstva i zainteresirane stranke: "Ako onaj koji drži nekretninu navede, da je ista kmetovsko selište ili dio takvoga, a vlastnik to poriče, valja istu, – ako se stranke ne sporazumiju, upisati kao kmetovsko selište, dotično kao dio istog, a onoga koji ga drži, uputiti da svoj zahtjev zatraži kod nadležne upravne oblasti i da se u roku određenom u § 60 iskaže kod gruntovničke oblasti, da je to učinio tim sigurnije, jer će se inače na zahtjev vlastnika brisati upis kao kmetovskog selišta, odnosno otpisati od kmetovskoga selišta nekretnina, upisana kao dio istoga."[24] U posebnom *Naputku za provedenje gruntovničkog zakona za BiH*, odobrenom 13. septembra 1884., predviđeno je da se u slučajevima "gdje bude povodom sastavljanja gruntovnice trebalo riješiti između vlastnika i kmeta preporno pitanje, da li su zemljišta, što ih ovaj potonji upravo obrađuje baš pod kmetom, t.j. da li sačinjavaju kmetovsko selište, ili da li takvom spadaju", organizira rasprava, pri čemu treba voditi računa o veličini kmetovskog selišta i upozoriti one koji tvrde da je to kmetovsko selište na posljedice predviđene u Saferskoj naredbi u slučaju neobrađivanja kmetovskog selišta.[25]

---

[22] *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. § 36 Gruntovničkog zakona, str. 71.

[23] "Ako se učestnici u pogledu nastalog prepora sporazumiju, valja upis prema tome obaviti, a u protivnom slučaju upisati za vlastnika onoga, za koga je izvidima uglavljeno, da je u faktičnom posjedu, a dotičnog potražioca uputiti, da svoje pravo potraži parničnim putem u roku određenom u § 60 i iskaže kod gruntovničke oblasti, da je parnicu potegao." *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. § 39 Gruntovničkog zakona, str. 72.

[24] *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. § 41 Gruntovničkog zakona, str. 72.

[25] *Sammlung* 1886-*Zbornik* 1886. str. 141-142 (Naputak za provedenje gruntovničkog zakona za Bosnu i Hercegovinu).

Zakonom je bilo određeno i to da "čim budu gruntovnički ulošci za koju općinu dogotovljeni, treba povjerenik za sastavljanje gruntovničkih uložaka da uloške i raspravne spise javno izloži tečajem trideset dana na sjedištu kotarskog ureda, da ih svako uzmogne pregledati i da uzmogne prigovoriti krivim unosima, ako ih možda bude". Prigovori se mogu predati kod kotarskog ureda ili kod povjerenika za sastavljanje gruntovničkih uložaka. U slučaju prigovora obavljaju se izvidi, utvrđuje činjenično stanje i nakon toga ovjeravaju se gruntovnički ulošci i slažu u glavne knjige. Nakon ovako sastavljene gruntovnice opet je predviđeno (§ 60) da svi oni koji smatraju da su njihova vlasnička prava oštećena mogu sastaviti prigovor u roku od tri mjeseca: "Ako se izvidima pokaže da je prigovor utemeljen (ako je u pitanju slovna greška i drugo što ne dira u prava uknjiženih vlasnika) odmah se vrše potrebne ispravke, a ako se prigovorima dira u prava uknjiženih vlasnika tada se podnosilac prigovora upućuje na sud." Sastavljanje gruntovnica u početku je "osobito kod aga pobudilo veliko nepovjerenje, te su se mnogi ustručavali predati svoje tapije gruntovnom povjerenstvu, ali se je odmah prvih godina opstanka udomaćilo, te je to sada uredba čije probitke stanovništvo, a osobito age, u svakom pogledu shvaćaju i njom se služe".[26]

Provedba gruntovnice odvijala se od 1886. do 1909., kada je taj posao završen. Troškovi su iznosili 3.387.000 Kruna.[27]

Okrug	Kotar	*Godina uspostave gruntovnice*
Banjaluka	Banjaluka – grad	*1886*
Banjaluka	Banjaluka – seoski kotar	*1886*
Banjaluka	Bosanska Dubica	*1888*

Okrug	Kotar	*Godina uspostave gruntovnice*
Banjaluka	Bosanska Gradiška	*1887*
Banjaluka	Bosanski Novi	*1895*
Banjaluka	Kotor Varoš	*1891*
Banjaluka	Prijedor	*1887*

[26] *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.* Izdalo c. i kr. Zajedničko ministarstvo finansija. Zagreb 1906, str. 486.

[27] *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1908*, S. 248.

Okrug	Kotar	*Godina uspostave gruntovnice*
Banjaluka	Prnjavor	*1885*
Banjaluka	Tešanj	*1885*
Banjaluka	Derventa	*1887*
Bihać	Bihać	*1889*
Bihać	Bosanska Krupa	*1890*
Bihać	Bosanski Petrovac	*1897*
Bihać	Cazin	*1888*
Bihać	Ključ	*1897*
Bihać	Sanski Most	*1889*
Donja Tuzla	Bijeljina	*1889*
Donja Tuzla	Brčko	*1889*
Donja Tuzla	Gračanica	*1892*
Donja Tuzla	Gradačac	*1888*
Donja Tuzla	Kladanj	*1899*
Donja Tuzla	Maglaj	*1891*
Donja Tuzla	Srebrenica	*1895*
Donja Tuzla	Tuzla – gradski kotar	*1890*
Donja Tuzla	Tuzla – seoski kotar	*1890*
Donja Tuzla	Vlasenica	*1897*
Donja Tuzla	Zvornik	*1893*
Mostar	Bileća	*1909*
Mostar	Gacko	*1909*
Mostar	Konjic	*1892*
Mostar	Ljubinje	*1909*
Mostar	Ljubuški	*1888*
Mostar	Mostar – gradski kotar	*1891*
Mostar	Mostar – seoski kotar	*1891*
Mostar	Nevesinje	*1898*
Mostar	Stolac	*1898*
Mostar	Trebinje	*1909*
Sarajevo	Čajniče	*1905*
Sarajevo	Foča	*1907*
Sarajevo	Fojnica	*1902*
Sarajevo	Rogatica	*1901*
Sarajevo	Sarajevo – gradski kotar	*1890*
Sarajevo	Sarajevo – seoski srez	*1887*
Sarajevo	Višegrad	*1900*
Sarajevo	Visoko	*1895*
Travnik	Bugojno	*1894*
Travnik	Glamoč	*1900*
Travnik	Jajce	*1899*
Travnik	Livno	*1894*
Travnik	Prozor	*1904*
Travnik	Travnik	*1893*
Travnik	Varcar Vakuf	*1899*
Travnik	Zenica	*1892*
Travnik	Žepče	*1893*
Travnik	*Županjac*	*1895*

Tabela: Vrijeme uspostavljanja gruntovnih knjiga po pojedinim kotarevima

Osnovna važnost gruntovnih knjiga u pogledu pitanja begovskih zemljišnih posjeda sastoji se u tome što je beg upisan u gruntovnici kao vlasnik zemlje, "ali ga kao vlasnika priječi kmetovski odnošaj, da raspolaže sa zemljom, kako bi on htio, da je obradi onako, kako će mu se najbolje isplatiti, u opće da raspolaže sa zemljom kao jedini i neposredni gospodar. I ta ga činjenica nagoni da sve više počinje

hladiti od kmetovske zemlje."[28] Premda je beg u gruntovnicu upisan kao vlasnik, ipak je i kmetsko selište "postalo predmet gruntovnog upisa, *posebna jedinica privrednog i pravnog karaktera*, što dotle nije bilo, jer se selište ranije nije shvaćalo kao *nepromjenjiv i jednostrano neraskidiv sklop parcela* (potcrtao H.K.). Sastavljanjem gruntovnih knjiga točno je ustanovljeno vlasništvo svake parcele i tom su prilikom kmetovi – uz gotovo redovito manjkavi interes aga – prijavili kao sastavni dio svog kmetovskog selišta sve što nije bilo begluk ili agino zemljište dato samo u obični zakup. Kmet je shvatio, za razliku od aga, važnost te gruntovne operacije za osiguranje svog selišta te zbog nezainteresiranosti age prijavio kao dio svog selišta čak i parcele koje nikada dotle nije uživao ili koristio se njima kao dijelom svoga selišta. To je jedan od razloga da se u gruntovnim knjigama pojavljuju selišta veličine do 50 ha, dok drugi razlog leži u tome što je u ekstenzivnoj privredi uopće bio potreban veći zemljišni kompleks pa selište u pogledu veličine prema gore (uostalom i prema dolje) ne poznaje granice."[29]

Gruntovnica je, ipak, priznala pravo vlasništva, ali je Adalbert pl. Shek, odjelni predstojnik, tvrdio kako taj pojam "vlasništva" koji se upotrebljava u gruntovnici nije vlasništvo u smislu *dominiuma*, jer pravna narav zemljišta ostaje nedirnuta: "Kad se govori o miriji, i kad pravna narav zemljišta ostaje netaknuta, i kad se kaže 'vlasništvo', to može biti samo mirijsko vlasništvo, to je ono vlasništvo, ukoliko ga daje ramazanski zakon, a nikako vlasništvo u punom opsegu, kao što se obično uzima svojina. Kakva bi to nesretna svojina bila, kad država ima prava, ako ja ne obrađujem jednu zemlju tri godine, da je uzme sebi natrag?! Je li to onda svojina?! Je li to vlasništvo u smislu rimskog ili austrijskog prava?! O tome ne može biti govora!"[30]

---

[28] Hamid Svrzo: *Agrarno pitanje*. Pregled. List za nauku i socijalni život. God. I, br. 6, Sarajevo 15. novembar 1910., str. 412.

[29] *Prilozi*, str. 146.

[30] *Stenografski izvještaji o sjednicama i prilozima bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak III, od LIV. do XCII. sjednice, str. 804.

Nakon što je provedbom gruntovnica tačno utvrđeno vlasništvo i površina svake zemljišne parcele, izgledalo je da je time riješen problem evidentiranja posjeda i njihova pojmovnog određenja (erazi-mirija, selišta, begluk i sl.). Međutim, kasnije su se i begovi i kmetovi žalili na stanje evidentirano u gruntovnim knjigama. Ponekad su i begovi i kmetovi zajednički osporavali to stanje, i to onda kad su posjedi u gruntovnim knjigama evidentirani kao "erarni". Jednom prilikom navodili su primjer kad je uspostavljanjem gruntovnica "mnogo (je) zemlje upisano u carevinu pokraj rijeke Save, iako su se ovdašnji seljani tome protivili a pošto tu još imade i vlastite otkupljene zemlje. Geometar ih je tješio riječima: 'Pa opet će vaša krava pasti – zašto da otimate begovima zemlju'". Kasnije je, međutim, pola ove erarne zemlje podijeljeno kolonistima, a druga polovina ostala je erarna pod šumom. Radi se o naseljima Brodac, Svinjarevac i Batković.[31] Sličnih slučajeva upisivanja u gruntovne knjige privatnog zemljišta kao erarnog bilo je, prema tvrdnjama begova, na svim stranama. Godine 1908. Bećir-beg Kapetanović tvrdio je kako je oko 40.000 dunuma zemlje u Požunu, selo Brišnik (u predjelu planine Grabovice), još od sredine 18. stoljeća bilo u vlasništvu vitinskih begova Kapetanovića, jer je jedan pripadnik te porodice kupio to zemljište od nekog Mostarca i tu naselio svoje kmetove, dao im livade i pašnjake. Međutim, prilikom sastavljanja gruntovnice sve to zemljište upisano je kao erarno, a ne kao vlasništvo begova Kapetanovića, i to stoga što su njihovi kmetovi izjavili da to nije begovo ("reklo im se da kažu da to nije begovsko, pa će se podijeliti među seljane", kako su kasnije tvrdili sami kmetovi).[32]

Grof Todor Batthyany u oktobru 1907. u budimpeštanskom listu *Magyarország* objavio je nekoliko članaka o prilikama u Bosni i Hercegovini. U tekstovima je navodio bošnjačke optužbe da je vlast

[31] *Srpska riječ*, br. 112, 3. (16.) 8. 1905.

[32] *Zapisnici sa pregovora 1908. godine.* Bećir-beg veli da se radi o Derviš-paši Kapetanoviću, kojeg je 1764. zarobio general Laudon. Međutim, prema genealoškom stablu što ga je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak napravio krajem 19. stoljeća, u vrijeme kada su navodno kupljeni ti posjedi (sredina 18. stoljeća) živio je h. Mehmed-paša Kapetanović, a ne Derviš-paša.

prilikom sastavljanja gruntovnice njihovu privatnu imovinu pretvarala u državnu, a njima ostavila samo pravo služnosti.[33] Begovi su se i kasnije u Saboru žalili kako je austrougarska uprava "čim je došla tisuće i tisuće dunuma, ispaša i zemljišta, koja su pripadala vlasnicima, sebi prisvojila i na državni ih erar kao svoje upisala".[34]

Nije bilo primjedbi samo na evidentiranje posjeda kao erarnog vlasništva, nego su se i begovi i kmetovi međusobno optuživali oko evidentiranja posjeda kao begluka, odnosno kmetskog selišta. Begovi su se žalili kako su znatni kompleksi beglučkog zemljišta upisivani kao kmetovska selišta, a "onima koji tu zgodnu priliku propustiše, trebalo je kašnje zemljogospodara sudbeno primorati, da im prizna pravo kmetstva i ako je samo imao svjedoka (u takovim prilikama imadu seljaci svjedoka koliko god hoće!), da je dotičnu zemlju već odavno obrađivao, uspjeh je siguran – mora mu vlasnik priznati pravo kmetstva. Tako nije ništa moglo smetati jednom Mati koji se je prije okupacije iz tuđine doselio u Bosnu, te koji je uzeo u najam zemlju jednoga age, da prilikom popisa gruntovnice izjavi, da on dotičnu zemlju obrađuje još od sveopćeg potopa, jer je siguran, da će mu drugi to posvjedočiti i time je stvar gotova." Da bi potvrdio takve tvrdnje list *Musavat* naveo je primjer Jovana Antelja iz sela Vrapčići, koji je obrađivao zemljište Mujage Muslibegovića iz Mostara u Gornjim zemljama (katastarska općina Zimlje) i prilikom provedbe gruntovnice izjavio je da je to zemljište begluk Mujage Muslibegovića, a da ga on samo obrađuje. Kasnije je Antelj tražio da mu se prizna kmetopravo na taj posjed, što je Zemaljska vlada i učinila jer je, navodno, "prilikom sastavljanja gruntovnice privolio (je) Jovan Antelj, 'bez znanja' i privole ostalih zadrugara (mlađa braća Jovanova), da se predmetni čifluk kao begluk u gruntovnici upiše", premda se, zaključuje *Musavat*, očigledno radilo o otimanju beglučkih zemalja.[35] Mehmed-beg Biščević, koji je

[33] *Srpska riječ*, br. 231, 24. 10. (6. 11) 1907.

[34] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora* god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911, XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 73.

[35] *Musavat*, br. 6, 16. 2. 1909., str 2.

živio u Travniku, isticao je da je u Grmuši "od pamtivijeka" imao beglučke zemlje, ali su je kmeti "u vrijeme moje malodobnosti (…) povodom sastavljanja gruntovnice pod svoje kmetsko pravo poklopili. Kad sam ja lani na istoj zemlji htio da namjestim čardak, nije mi kmet ni jedan dao, da ja na svojoj vlastitoj zemlji sklopim zgradu, nego sam morao kmetu, što sam na njegovoj čiflučkoj zemlji namjestio čardak, trećinu u vrijednosti od 80 fr. pokloniti, sve dotlen, dok moj čardak opstoji."[36]

S druge strane, bilo je prigovora da je puno kmetskih selišta evidentirano kao begluk. Ove tužbe dolazile su uglavnom od strane Srba, i u to doba njihovih organiziranih djelovanja u cilju postizanja prava vlasništva nad zemljom. Nakon što bi se utvrdilo kako su pojedini posjedi u gruntovnim knjigama zavođeni kao begluci, a ne kao kmetska selišta, oni su počeli tvrditi da je to urađeno mimo znanja kmetova, koji su, navodno, imali kmetsko pravo nad tim posjedima. Najčešće se isticalo kako su begovi varali seljake prilikom sastavljanja gruntovnice, pa su se kmetska selišta upisivala kao begluk. Deva Bijelić iz Kulen Vakufa 1910. žalila se Saboru kako je "kod sastavljanja gruntovnice spahija Mehmed ef. Omić njezina pok. muža Pericu napojio, te ga pijana i luda, jer mu bijaše 87 godina, za kmetovsko pravo prevario i zemlju pod begluk upisao i nakon sedam godina iza smrti udovicu stjerao".[37] S druge strane, u literaturi je postojalo i uvjerenje kako je prilikom sastavljanja gruntovnih knjiga kmet bio zainteresiraniji od bega, pa je puno posjeda upisivano kao kmetska selišta. Posljedica takvog uvjerenja jeste teza kako je i stanje ubilježeno u gruntovnim knjigama pokazivalo da je većina zemljišta imala karakter kmetskog selišta, dok je begluk "po pravilu, bio neznatan, koje polje, šljivik ili – još u najvećoj mjeri – šumski kompleks, beglučka šuma".[38] Zbog toga su begovi i age nastojali "dobiti barem dio čiflučke zemlje u svoje

[36] *Bošnjak*, br. 10, 9. 3. 1893., str. 2.

[37] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 79.

[38] *Prilozi*, str. 151-152.

ruke, kako bi ga na kraći rok dali u najam – 'pridrž' i time više zaradili". Često su kmetovi pristajali ustupiti dio čifluka begovima, "no to je privremeno korištenje od strane age i ne stvara njegovo pravo na taj dio čifluka, osim u kotaru Stolac, gdje nakon desetgodišnjeg uživanja takva zemlja prelazi u agino vlasništvo. Sve u svemu, veći zemljišni kompleksi nisu na ovaj način izuzeti iz čiflučke zemlje i postali slobodno raspoloživi; kmetovsko se selište odrvalo pritisku aga da ga umanji ili, čak, pretvori u najamnu zemlju."[39]

Ovakva teorija problematična je najprije zbog činjenice da se ne temelji na egzaktnim pokazateljima o tome koliko je zemlje zaista bilo u gruntovnim knjigama ubilježeno kao kmetska selišta, a koliko kao slobodni begovski posjedi. Prema jednom pregledu sastavljenom 1911. godine vidi se da je ukupna površina slobodnih posjeda (begluka) iznosila 4.861.474,471 dunum, što je u odnosu na 51.199.000 dunuma, koliko je iznosila površina Bosne i Hercegovine, predstavljalo oko 9,5% ukupne teritorije.[40] Podaci o razvoju slobodnog posjeda (begluka) kod nekih begovskih porodica u austrougarsko doba (Gradaščevići, Salihbegovići, Džinići, Kulenovići, Filipovići, Fadilpašići, Čengići i nekih drugih) pokazuju da su ti posjedi bili znatni, te da su se uvećavali i na račun kmetskoga selišta (čifluka), ali u neznatnoj mjeri. Istraživanja razvoja begluka kod nekih begovskih porodica pokazala su da je krajem 1918. većina beglučke zemlje kao takva upisana u gruntovnim knjigama prilikom njihovog sastavljanja. Uvećavanje begluka u doba austrougarske vladavine odvijalo se najčešće zamjenom ranijih beglučkih parcela sa kmetskim selištima, ili su se kmetovi, uz određenu novčanu nadoknadu, odricali kmetskog prava na pojedinim dijelovima selišta koja su dobivala status begluka.[41] Međutim, činjenica da se begluk znatnije ne uvećava na račun čifluka ne dokazuje da begovi nisu uspijevali narušiti njegovu kompaktnost,

[39] *Prilozi*, str. 164.

[40] ABiH, ZMF, opća građa, 2427/1911., Summarausweiss des frei- und Beglukbesitzes über 200 Dunum. (U ovu površinu uračunati su ne samo begluci muslimanskih begova i aga, nego i slobodni posjedi svih zemljoposjednika.)

[41] Vidi analize zemljišnih posjeda po pojedinim porodicama u ovom radu.

nego je to posljedica nezainteresiranosti begova, upravo zbog znatnih kompleksa begluka i dostatnoga haka sa selišta (čifluka), da se upuste u borbu sa kmetovima i njihovim poimanjem vlasništva nad čiflucima, koji su, inače, bili preovlađujuća vrsta posjeda, ali su i begluci zauzimali znatne komplekse. Čak je i srpska štampa, zalažući se za obligatni način otkupa, pisala kako "*danas znatna množina begova imade velike komplekse begluka* (potcrtao H.K.). Neka se na tim beglucima uredi intenzivno gazdovanje mjesto ekstenzivnog, koje je danas, pa će nositi mnogo veću korist nego čitluci. To je bezima moguće samo obaveznim otkupom, jer će dobiti potrebni kapital za investicije."[42] Samo je, npr., Mahmut-beg Alajbegović, zvani Grbavac, iz Zvornika u više sela oko grada imao 10.000 dunuma begluka, i uz to još puno kmetova.[43] H. Mahmud-beg Džinić je, prema podacima koje je naveo Šerif Arnautović u jednoj molbi upućenoj 21. novembra 1912. Zajedničkom ministarstvu finansija, "prodao selo Gašticu (oko 4.000 dunuma begluka) svojim kmetovima – sve za 20 K na dunum".[44] Ragib-beg Džinić, koji je nesporno bio najbogatiji beg u Bosni krajem 19. i početkom 20. stoljeća, raspolagao je 1918. sa 29.201,024 dunuma begluka u kotarevima Bosanska Dubica (Draksenić, Demirovac i Gradina Donja) i Bosanska Gradiška (Turjak).[45] Đulaga-beg Bagdadi u Dubici Donjoj imao je begluk površine preko 5.000 dunuma u komadu, koji su njegovi sinovi Rifat-beg i Sejfudin-beg Bagdadi prodali 1909. dr. Jovanu Petroviću iz Subotice. Srpski seljaci kasnije su tvrdili kako je taj posjed "nekada" bio pod kmetskim pravom, a "sve ove kmetovske odnošaje poništio je tadašnji vlasnik naš beg Đulaga time da je čifluke pobeglučio na sve moguće načine, a nas seljake je potisnuo na zemljište uz obalu Save i Bosne koje su svake godine

---

[42] *Srpska riječ*, br. 239, 2. (15.) 11. 1910.

[43] *Musavat*, br. 24, 13. 7. 1909., str. 3. Godine 1918. nasljednici Mahmud-bega Alajbegovića Grbavca (koji je umro 1910.) imali su svega 29 kmetskih selišta. Moguće je da su oni većinu selišta nakon Mahmud-begove smrti prodali.

[44] ABiH, ZMF, opća građa, 94/1913.

[45] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 507.

[46] ABiH, AGD, br. 28537/21.

redovno pod vodom".[46] Seljaci su se nakon Prvog svjetskog rata žalili protiv tog da begluci ostanu u vlasništvu begova, ističući kako se radi o velikim kompleksima. Da su u pitanju bili mali i neznatni kompleksi, seljaci se sigurno ne bi bunili protiv tog da oni ostanu u vlasništvu begova! Seljaci su navodili primjer Brusnice i Dervente, gdje je bilo 4.000 dunuma kmetovske prema 5.000 dunuma beglučke zemlje. U Donjem Klakaru bilo je 4.000 kmetovske prema 3.000 dunuma beglučke zemlje. U Obudovcu, kotar Brčko, bilo je 3.000 dunuma kmetovske zemlje i 8.000 dunuma beglučke zemlje. U Obudovcu "begluk je pripao četvorici vlasnika, a stajalo je na njima oko 200 kuća beglučara".[47] U Poljavnicama, kotar Bosanski Novi, bilo je 9.000 dunuma begluka, u Sjenicama, kotar Gradačac, bilo je 5.000 dunuma begluka.[48]

Uvjerenje kako su begluci mali kompleksi zemljišta ušlo je u literaturu zbog identifikacije mulk-posjeda iz osmanskog razdoblja sa beglukom kao kategorijom pod kojom se u doba austrougarske vladavine u Bosni može razumijevati jedino onaj kompleks begovskih posjeda na kojima kmetovi nisu imali tzv. kmetsko pravo. Budući da ova identifikacija nema nikakvo utemeljenje, mora se zaključiti kako su i svi zaključci zasnovani na takvoj pretpostavci posve krivi. Bez obzira što je austrougarska uprava *de iure* priznala osmansko agrarno zakonodavstvo, ipak se u stvarnom životu odvijaju procesi koji su tu naslijeđenu pravnu regulativu u izvjesnoj mjeri mijenjali. Među novinama koje je uvela nova vlast posebno je važno to "da se svojstvo one zemlje, na kojoj je nastanjen kmet, izriječno zabilježi u gruntovnici kao kmetovska zemlja".[49]

U osmansko doba nisu postojale pravne kategorije *begluk* i *kmetsko selište*, nego su u procesu čiflučenja i razgradnje klasičnog osmanskog

[47] ABiH, AGD, br. 109/20. U Obudovcu su begluke imali: Husni-beg Salihbegović iz Brčkog, Ahmet-beg Gradaščević (Osmanbegović) iz Gradačca, Rifat-beg Rifatbegović (Gradaščević) iz Bijeljine. Oni su tu imali ukupno 6.057,762 dunuma. Nisam mogao utvrditi ime četvrtog bega.

[48] ABiH, AGD, br. 109/20.

[49] *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 49.

timarsko-spahijskog sistema čifluci izrasli kao preovlađujuća vrsta posjeda, i to više vrsta čifluka. Prema hronici Salih-ef. Hadžihuseinovića Muvekkita iz sredine 19. stoljeća, postojale su četiri vrste čifluka: 1. čifluci na kojima je sve pripadalo čifluk-sahibiji, koji je sam ili uz pomoć najamne snage obrađivao čifluk; 2. čifluci na kojima je sve pripadalo čifluk-sahibiji, ali čifluk obrađuje čifčija; 3. čifluci na kojima je zemlja pripadala čifluk-sahibiji, a alat i volovi za obradu pripadali su čifčiji, koji obrađuje čifluk; 4. čifluci slični prethodnoj vrsti, samo što nije bilo određeno čiji su volovi i sjeme za obradu. U okviru ovih posljednjih čifluka postojale su dvije vrste zemljišta: čifčijsko i beglučko zemljište: "Svaki čifčija ima zaseban svoj komad zemlje uz koji nema ni komad begluka, jer je sav begluk čitluk-sahibija rezervisao za sebe."[50] Begluk, kao kategorija zemljišta, u doba austrougarske vladavine očigledno je izrastao iz jedne vrste čifluka iz osmanskog doba, i to onih čifluka na kojima je bila praksa čestog mijenjanja čifčija. Etnolog Milenko Filipović utvrdio je kako su se na prostoru Trebave (između Doboja, Gračanice, Gradačca i Modriče) često smjenjivale čifčije na jednom čifluku. On veli kako su na prostoru Trebave "gotovo svi Srbi seljaci bili kmetovi (čifčije) muslimanskih aga i begova". Kmetovi su "grupa stanovništva" koja je "bila vrlo pokretljiva: age i begovi su svakog časa menjali svoje čifčije i dovodili druge. A i sami kmetovi su se lako kretali i odlazili od jednog age drugome. I same čifčije su doprinosile mnogo tome seljakanju na taj način što su podmićivanjem čitluk-sahibija uspevali da oteraju dotadašnje čifčije, a mesto njih da bude uzet onaj koji je dao nešto. Bilo je, kažu, dovoljno odneti begu ovna ili 'jungu' masla pa da on onda dadne najbolju zemlju, čifluk. Mnogi su u daljoj starini napuštali čitluk i seljakali se da bi izbegavali podvrgavanje

[50] Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit: *Povijest Bosne*, 2, Sarajevo 1999. (dalje: *Povijest Bosne*), str.1025-1026; Vojislav Bogićević: *Stanje raje u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875.-1878. godine*. Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. II, Sarajevo 1950. (dalje: *Stanje raje*), str. 146; Avdo Sućeska: *Evolucija u pravnom regulisanju čiflučkih odnosa u Bosanskom ejaletu u XIX stoljeću*. Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića, Sarajevo 1990., str. 240.

samovolji begova, koji su vršili *ius primae noctis*, o čemu se i sada mnogo kazuje."[51] Od sredine 19. stoljeća (Saferske naredbe, 1859.) kmetovi (čifčije) bili su zakonom zaštićeni, a njihova sigurnost na čifluku je povećana,[52] no, ipak, iz onih čifluka na kojima je i dalje bila česta pokretljivost čifčija iz raznoraznih razloga[53] izrasli su begluci koji su kao takvi u austrougarsko doba bilježeni u gruntovnim knjigama.

Ova razlika između begluka i kmetskoga selišta, nastala je, zapravo, tek iza 1878., jer nju ne poznaje nijedan osmanski agrarni zakon, pa ni temeljni osmanski agrarni zakoni – Ramazanski zakon i Saferska naredba. Dok se u tim zakonima upotrebljavaju pojmovi *čifčija* i *čifluk* (u prijevodima na njemački jezik *Pächter* i *Pachgut*), *kmet* i *kmetsko selište* postali su predmet gruntovnog upisa čime, je *de facto* ozvaničeno posebna kategorija čifluka – čifluk opterećen pravom nazvanim *kmetsko pravo*.[54] U uvodnim objašnjenjima za popis stanovništva 1910., a i pri ranijim popisima, kaže se kako se u Bosni

---

[51] Milenko S. Filipović: *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*. ANUBiH. Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12. (dalje: M. S. Filipović: *Prilozi*), Sarajevo 1969., str. 88.

[52] Vasilj Popović: *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839.-1861.)*, Beograd 1949. (dalje: V. Popović: *Agrarno pitanje*), str. 279-285.

[53] Razlog za veću pokretljivost čifčija nalazi se i u tome što su često sami begovi naseljavali kmetove iz udaljenijih krajeva na svoje posjede. Neki hercegovački begovi koji su posjede imali u Semberiji naseljavali su stanovnike iz Hercegovine na svoja imanja kao kmetove, jednako kao što su u neke krajeve na prostoru Trebave naseljavali kao kmetove zarobljenike iz Srbije koje su zarobili početkom 19. stoljeća u vrijeme vojnih okršaja za vrijeme Prvog i Drugog srpskog ustanka. (M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 89.)

[54] Zvanična osmanska uprava nikad nije priznala pojam *kmetski odnos*, jer on podrazumijeva kulučenje po nahođenju posjednika. To se vidjelo i u vrijeme Tahir-paše 1848.-1850. godine, kada je po nalogu Porte zabranio angariju. Pojmove *kmet* i *kmetski odnos* sa sobom donose srpski seljaci koji se od početka 19. stoljeća naseljavaju na bošnjačka imanja. (Ahmed S. Aličić: *Da li je novija povijest Bosne u korelaciji sa osmanskim društveno-političkim sistemom*, Istočna Bosna i Sandžak (Znanstveni skup), 23. maja 1994. Sarajevo 1996., str. 80.)

i Hercegovini "razvio kroz vijekove posebni oblik seljačkoga prava na uživanje zemljišta zemljoposjednika. Taj se oblik zove kmetsko pravo."[55] Pri pripremama popisa 1910. namjeravalo se utvrditi koliko kmetskih selišta posjeduje svaki beg u čitavoj zemlji, ali se u tome nije uspjelo.[56]

Hrvatski dnevnik pisao je kako je vlada uvodeći "neosnovan i protuzakonit izraz 'kmet', kao oznaku naseljenih neslavenskih rišćanskih težaka mustedžira" imala prikrivene političke motive pripremajući tako put za rješenje agrarnoga pitanja u korist mustedžira (kmetova). *Hrvatski dnevnik* pisao je kako agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini i agrarno pitanje u evropskim državama imaju drukčiju historijsku i etičku podlogu: "Poznato je, da je težak u evropskim državama bio protupravno lišen svoga slobodnog, neograničenog i baštinjenog vlasništva – allodium – i pretvoren u leno velikih zaslužnih plemića, feudum." Takav slučaj nije bio u Bosni, gdje se hrišćanskim seljacima "nije ništa otelo, oni nisu imali ovdje u Bosni nikakvog slobodnog nekretnog imetka, allodija, nisu bespravno pretvoreni u feudum, nisu bili glebae adstricti. Oni su jednostavni privatnopravnički zakupnici, stoje u zakupničkom odnošaju sa svojim gospodarima, došli su u Bosnu i sjeli su na spahinsku zemlju na temelju ugovora, imaju se točno držati svih propisa ugovora i zakona od 14. safera 1276. – Trebalo bi prisiliti čifčije, da obnove zakupničke ugovore sa svojim zemljegospodarima i ako bi koji čifčija povrijedio koju god ustanovu ugovora ili ustanovu § 8. Saferskog zakona, imale bi ga stignuti zakonite posljedice."[57]

---

[55] *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.* Sastavio Statistički odjel Zemaljske vlade. Sa preglednom kartom konfesija. Sarajevo 1912., str. LXXX.

[56] *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, str. LXXXI.

[57] *Bošnjak*, br. 16, 23. aprila 1908. Prenosi se pisanje *Hrvatskog dnevnika*. Ovakvo pisanje *Hrvatskog dnevnika* 1908. u korist begovskih interesa predstavlja kontinuitet sličnih napisa iz 1906. i ima svoju političku pozadinu u nastojanjima Stadlerove političke grupacije da, "zaboravljajujući posve na hrvatske kmetove", odvrati saradnju bošnjačkih begova sa srpskom ▸

Nakon što je potcrtala razliku između slobodnog beglučkog zemljišta i kmetskog selišta opterećenog kmetskim pravom, austro-ugarska uprava je "uporno išla za tim da se slobodno beglučko zemljište muslimana pretvara u kmetovska selišta. Događalo se da je dosta bilo da jedan težak nekoliko godina, najmanje tri godine obrađuje beglučku zemlju temeljem ugovora, kao privatno pravnog odnošaja, već je oblast uticala na težaka rišćanina, da tuži spahiju muslimana na priznanje kmetovskog prava. Neka se samo sastavi statistika, koliko je novi kmetskih selišta tako nastalo iz beglučkih muslimana, pa će horendni broj izići. Rišćani seljaci udariše u trgovačke špekulacije sa spahinskom zemljom, pola selišta ostane tobož iz gospodarstvenih razloga neobrađeno i na tim zemljištima hrane svoja i tuđa goveda, svoju pod skupe novce prodadu, za tuđu uzmu kesim. Ele trguju sa muslimanskom zemljom. Spahija musliman daj zemljarinu, daj paušal, – a kmet rišćanin trguj sa tom zemljom i nedaj nikome ništa. Tužiti kmeta rišćanina na trećinu, već je crimen, već ga rišćanska štampa žigoše kao krvopiju i krvoloka, prava svoja ne može postignuti. Koliko je rišćana kmeta tim postupkom danas postalo gazda, a spahija musliman spao na niske grane."[58]

Uprkos tome, gotovo sva literatura koja se bavila pitanjem vlasništva nad zemljom, očigledno zbog činjenice da u osmansko doba nije bio sasvim razdvojen begluk od čifluka, bila je mišljenja kako ni u doba austrougarske vladavine ne postoji *jasna* kategorizacija posjeda na *begluke* i *čifluke*: "Uostalom, pomanjkanje takve kategorizacije zemljišnog posjeda u BiH u dvije grupe otežalo je svaku kombinaciju koja bi se temeljila na ukidanju kmetovskih odnosa na bazi razdiobe zemlje na dvije polovice: begluk i oslobođeni čifluk. Ono što je prilikom ukidanja kmetstva provedeno na takvoj bazi u čitavoj ostaloj Evropi ovdje nije uspjelo baš iz gornjeg razloga."[59] Međutim,

građanskom politikom, jednako kao što je ih srpska građanska politika pokušavala odvratiti od saradnje sa Hrvatima, stalno ukazujući na Stadlerov prozelitizam. (Vidi: Mirjana Gross: *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.* Historijski zbornik. Godina XIX-XX, 1966.-1967., str. 24.)

[58] *Bošnjak*, br. 16, 23. aprila 1908. (Prenosi se pisanje *Hrvatskog dnevnika*.)

[59] *Prilozi*, str. 152.

u austrougarsko doba *begluk* i *kmetsko selište* sasvim su uobičajeni termini, i tačno se znalo šta se pod tim pojmovima podrazumijevalo. U okviru slobodnog posjeda (begluka) moglo se naći zemljište koje je mulk ili mirija, a jednako su tako mulk i mirija mogli biti i u okviru kmetskog selišta, s tim što je mulk bio neznatan. *Mulk* i *erazi-mirija* samo su oznake za pravnu narav zemljišta, dok su *begluk* i *kmetsko selište* (čifluk) oznake za upotrebnu narav zemljišta.[60] Jugoslavenske vlasti nakon Prvog svjetskog rata tvrdile su da su se begluci, kao slobodni begovski posjedi u doba austrougarske vladavine u BiH, "u većini slučajeva" razvili u velike posjede zato što su "begovi raznim mahinacijama sprečili kmetsko pravo ili trajno obrađivanje".[61] Dr. Nikola Stojanović tvrdio je kako su begluci nastali "većim dijelom bezdušnim proganjanjem sa strane turskoga i nasilnim otimanjem sa strane austrijskog režima. Štititi begluk znači potpomagati begove, koji su služili Austriji."[62] Možda ova posljednja rečenica najbolje otkriva osnove na kojima je poslije Prvog svjetskog rata skršena snaga i moć begova u Bosni i Hercegovini.

I u okviru begluka i u okviru kmetskih selišta (čifluka) mogle su se naći sve vrste zemljišta (oranice, livade, šume itd.). Begluk je bio onaj posjed na kojem obrađivači nisu imali "kmetsko pravo", za razliku od kmetskog selišta, na kojem je to pravo postojalo.[63] To je bilježeno

---

[60] *Sarajevski list* u rubrici *Izroci*, sukladno naredbi Zemaljske vlade od 18. 6. 1883, br. 4092/III, kojom je određen postupak prilikom sastavljanja gruntovnih zapisnika (*Sammlung* 1883, S.164-174), u svakom broju donosio je vijesti kotarskih ureda "da je dogotovljen i kod toga ureda na ugled izložen nacrt gruntovnog zapisnika br. (…) o slijedećim nekretninanam (ime vlasnika) u k.o (…) kotara (…), okružja (…)", u kojem su tačno odvojeni slobodni posjedi – begluci (unutar ovih mulk i mirije), od kmetskih selišta (unutar kojih se također bilježe mulk i erazi-mirije posjedi). Isti postupak prilikom sastavljanja gruntovnih zapisnika bio je i prije donošenja zakona o uspostavi gruntovnice (kada su gruntovni zapisnici sastavljani samo od prilike do prilike, tj. u slučaju potrebe –promjene vlasnika i sl.), kao i poslije donošenja tog zakona.

[61] ABiH, AGD, 7925/22.

[62] ABiH, AGD, 109/20.

[63] Zemljišni posjedi u BiH, osim što su se s obzirom na pravnu narav dijelili na mulk, erazi-mirije i vakufe, s obzirom na pravo upotrebe dijelili su se u dvije ▸

u gruntovnim knjigama, u kojima se tačno navodilo kojoj kmetskoj porodici pripada tzv. kmetsko pravo na određenom kmetskom selištu.

Na temelju uspostavljene razlike između begluka i čifluka na kojima su obrađivači imali tzv. kmetopravo ukazivala se jasna razlika u privrednoj vrijednosti tih kategorija zemljišta. Begluci su bili na tržištu puno skuplji od čifluka opterećenih kmetopravom. Da nije postojala razlika između begluka i čifluka opterećenog kmetopravom (kmetsko selište), ne bi postojala nikakva razlika u cijeni tih dviju kategorija zemljišta! Varljivo uvjerenje dosadašnje literature kako u austrougarsko doba nije postojala *jasna* razlika između begluka i kmetskoga selišta, osim već ranije istaknute činjenice da ta razlika u osmansko doba zaista nije postojala, temeljilo se još i na činjenici da je mali broj begova sam obrađivao to zemljište. Njega su, naime, opet obrađivali drugi seljaci, ali oni nisu imali kmetopravo: beg je s njima mogao raskinuti ugovor kad god je htio, povjeriti beglučku zemlju na obradu drugim seljacima i sl.[64] Takvi odnosi i takvo ponašanje begova sasvim su razumljivi s

kategorije, i to "slobodna ili od kmetova slobodna zemlja i kmetovska zemlja. Pri slobodnoj svojini vlasnik zemlje nije dalje ograničen u upotrebi zemlje. A kmetovska je zemlja ona koja se nalazi u posjedu kmetovske porodice, koja je na upitnom zemljištu postavljena. Ovako zemljište, doklen je god kmetovska porodica kadra da ga ljudski obrađuje, mora ostati u upotrebi ove porodice. Vlasnik može inače raspolagati sa tijem imanjem, može ga prodati i opteretiti, ali u načinu upotrebe ne može ništa mijenjati, doklen se gornji uslov ispunjava. Upotrebno pravo kmetovske porodice je kao neko stvarno pravo na imanju postavljeno i doklen se gore spomenuti uslov ispunjava, prema svakom djelatno (aktivno)." *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906.*, str. 46; Ernest Bauer: *Zwieschen Halbmond und Doppeladler. 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien und Herzegowina*. Wien München 1971 (dalje: *Zwieschen Halbmond und Doppeladler*), S. 151.

[64] Još je u osmansko doba zakonom bilo određeno da se zemljišta koja se mogu obrađivati moraju obrađivati "budi putem zakupa budi zajma" (Član 9. Ramazanskog zakona). Zemljišta koja vlasnici daju na obrađivanje putem zakupa su begluci, a ona druga su selišta. (Peter Demmelhuber: *Das Kmetenwessen in Bosnien und der Herzegowina*. Inaugural-Dissertation 1934, dalje: *Das Kmetenwessen*, S.16-17.)

obzirom na nizak stupanj mehanizacije bosanskog agrara. Kada bi beg sam obrađivao zemlju, ne bi bio beg nego bi ga statistike uvrstile u kategoriju slobodnih seljaka![65] Prilikom popisa stanovništva 1910. ne samo da su se jasno razlikovali zemljoposjednici od kmetova, nego se isticala i razlika između zemljoposjednika bez kmetova i slobodnih seljaka, koja se sastojala u tome što kod zemljoposjednika bez kmetova posjedom upravlja "zakupnik ili su ga dali priorcima za neko vrijeme na obrađivanje". Slobodni seljaci se od zemljoposjednika razlikuju "ne samo tim, što im je zemljište manje ili manje vrijedno, nego prije svega i tim, što slobodni seljaci obrađuju svoju zemlju sami, a pomaže im porodica i služinčad". Poslije Prvog svjetskog rata kmetska selišta su po zakonu prelazila u slobodno vlasništvo dotadašnjih kmetova, dok su begluci ostajali u vlasništvu zemljoposjednika, osim onih kategorija begluka za koje je zakon predvidio da se mogu dodijeliti dotadašnjim obrađivačima. Budući da su seljaci bili zaposjeli brojne begluke, do kojih begovi nisu mogli uopće doći, begovi su ih započeli na tržištu prodavati, "prvo, jer ih od dosadašnjih zakupnika ne mogu da oslobode; drugo, što se boje da im se ne oduzmu radi podelenja potrebnima zemlje i dobrovoljcima; treće, što moraju da bi uopšte mogli da žive".[66]

---

[65] Zanimljivo je napomenuti da su jugoslavenske vlasti čak i poslije 1945., određujući zemljišni maksimum, dopuštale posjedovanje većih zemljišnih kompleksa onima koji su sami obrađivali zemlju. Tako je i onaj manji dio begova koji je između dva rata uspio koliko-toliko sačuvati dio svojih begluka sada ostajao bez njih. Muharem-beg Ljubović, koji je došao iz Travnika u Gradačac na ženino imanje u Karači (oženio se sa Tahira-hanumom Gradaščević), našao je dvojicu "malo ludih" seljaka iz tog sela da svjedoče na sudu kako on obrađuje tu zemlju. Jedan mu je rođak tada savjetovao kako nije pametno na svjedočenje dovesti dvojicu "ludaka". "Pa neću valjda dovesti pametne, pa da kažu kako ja ne obrađujem tu zemlju", odgovori Muharem-beg Ljubović. Tako je i bilo: ova dvojica posvjedoče kako su vidjeli Muharem-bega da nosa bundeve sa imanja, a drugi kaže da ga je viđao kako premješta sijeno i sl. Tako je Muharem-beg tada zadržao dio imanja. (Saopćenje Muhameda Bege Gradaščevića iz Gradačca.)

[66] ABiH, AGD, br. 100/20.

Osim begluka, druga kategorija begovskih posjeda bila su kmetska selišta. To su posjedi na kojima je jedna kmetska porodica imala tzv. kmetsko pravo. Kmetsko pravo je pravo korišćenja zemljišta koje je pripadalo jednoj kmetskoj porodici na kmetskom selištu: "Kmetovsko je pravo nasljedno, ali se nije moglo ni prodati, ni prenijeti. Samo slobodan čifluk, imanje, na kom nije bilo kmetova sa svojim pravom, može beg dati drugome pod zakup, ili za sebe zadržati."[67] Imanje na kome nije postojalo kmetsko pravo zove se *begluk*, a imanje sa kmetskim pravom *selište* ili jednostavno *čifluk*. Kmetovi (čifčije) uživali su osobnu slobodu, ali su bili obavezni begu (agi) davati određeni dio prihoda sa selišta (hak ili aginski dohodak).[68] Nije nigdje utvrđeno kolika je površina jednog čifluka, ali se od njega mogla izdržavati jedna porodica.[69] U objašnjenjima popisa 1910. navodi se da se "posjednik, koji je vlasnik kmetskoga zemljišta, zove (se) uopće aga ili beg, u sjevernoj se Bosni često nazivlje spahija, što ima svoj razlog u povjesnom razvoju (spahija = onaj, koji je podaren lenom). Na posjednikovom kmetskom zemljištu, koje se zove čifluk, sjedi kao nasljedni zakupnik kmet ili kmetska obitelj. Njihovo se selište zove kmetluk. Doklegod traje kmetske obitelji, može se ona samo onda dignuti sa čifluka, ako zanemari obrađivanje čifluka, ili ako agi uskrati obični ili uglavljeni agrarni danak (hak)."[70]

Dešavalo bi se da age osiromaše. "U nevesinjskom kotaru ima aga, koji su tako osiromašili da moraju i sami zemlju obrađivati. Ako aga nema slobodne zemlje, on se onda pogodi s kmetom i podijele čitluk na pola, pa na jednoj polovini kmet ostane samostalan gospodar, a na drugu se polovinu kmet odreče kmetskog prava i aga onda može slobodno drugom polovinom raspolagati. (...) Kakvu pravnu jačinu ima kmetsko pravo, vidi se po tome, što su prilikom pokreta na seobu

---

[67] V. Bogićević: *Stanje raje*, str. 148.

[68] K. Grünber: *Die Agrarverfassung*, S. 28-29; E. Bauer: *Zwieschen Halbmond und Doppeladler.* S. 151; P. Demmelhuber: *Das Kmetenwessen*, S. 16-18.

[69] K. Grünber: *Die Agrarverfassung*, S. 30.

[70] *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, str. LXXX.

u Srbiju 1902., mnoge age plaćali kmetima izvjesnu sumu novaca, što su se svojevoljno odricali kmetskog prava."[71]

Dr. Ćiro Truhelka u jednoj brošuri koncem Prvog svjetskog rata posebno je isticao ovu snagu kmetskog prava i značaj koji to pravo ima za kmetove (mustedžire Saferske naredbe): "Ta se pogodnost sastoji u *baštinstvu* i *nepovrjedivosti* kmetskog prava. Doklegod kmet vrši dužnosti kmetskog ugovora, nemože ga niko dići sa kmetišta, kojim se on i njegovo potomstvo debele krvi po zakonu koristi." Kmetsko pravo štitilo je kmetove od siromašenja i proletariziranja, pa su čak i oni kmetovi koji su uspjeli doći do vlastite zemlje zadržavali i ovu na kojoj su imali kmetsko pravo. "Upitaš li ih, zašto to ne čine (tj. zašto ne otkupljuju kmetska selišta, op. H.K.) odgovoriti će, da slobodno zemljište može za dug ili radi druge nevolje izgubiti a kmetišta ne."[72] Ovo svoje mišljenje Truhelka je potkrepljivao i događajima iz Prvog svjetskog rata. "Nedavna srpska provala u Bosnu prikazala je ovu povoljnost za kmeta u novom svjetlu. Službeni *Sarajevski List* objavio je na stotine oglasa, kojima se slobodni nepokretni imetak veleizdajnika i uskoka zapljenjuje, ali nije oglasio niti jedan cigli slučaj, da je bilo kojemu oduzeto kmetsko pravo[73]. Pa ipak, za srpsko-

---

[71] *Srpska riječ*, br. 159, 26. 7. (8. 8.) 1910. Nasuprot kmetskom pravu kmeta stoji posjedovno pravo bega.

[72] Dr. Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 6-7.

[73] Početkom rata 1914. u Bosni i Hercegovini donesen je zakon o oduzimanju bosanskog državljanstva i konfiskaciji imovine onih lica koja "za rata ili ratne pogibli ili za unutarnjih nemira digoše oružje na oružanu silu ili se pridružiše neprijatelju i ostaviše zemlju", što je, zapravo, značilo konfiskaciju imanja osoba koje napuste svoja imanja i pređu u Srbiju. *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu.* Godina 1914. Komad XLI, 485. Na temelju ove naredbe do kraja 1915. konfiscirano je 6.612 dunuma zemljišta u kotarevima Trebinje, Bileća, Rogatica, Sarajevo (Pale, Mokro i Zijamet Crna Rijeka) i Kladanj (Iljas Hadžibegović: *Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine*. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XXXIX, Sarajevo 1988., 160-161.). Ovakva naredba nije bila u skladu sa odredbom §16 Statuta BiH iz 1910., koji je jamčio neprikosnovenost imovine. Ovom naredbom ▸

crnogorske provale u istočnu Bosnu, pridružilo se neprijatelju na tisuće kmeta pravoslavne vjere, mnogo ih je za uzmaka s njima prešlo na srpsko zemljište, gdje su ih naše čete zatekle i internirale. Danas su se svi ti vratili kući na svoje staro kmetište te se kao da ništa ni bilo nije, pozivlju mirno na svoje kmetsko pravo, koje im – po njihovom mišljenju – ni pravomoćna ekspatrijacija nije mogla oduzeti."[74] Još ranije su hercegovački begovi bili pokrenuli pitanje oduzimanja kmetoprava seljacima koji su bježali u Crnu Goru, a povod je bio prelazak nekoliko pravoslavnih kmetova iz Trebinja u Crnu Goru početkom 1909. godine.[75]

Begovi su tvrdili da je ovo kmetovsko pravo uvela austrougarska uprava kako bi zavadila begove i kmetove. Jedan beg to je objašnjavao početkom 1911. u Bosanskom saboru, tvrdeći da je vlada dala pravo i begu i kmetu, "ali ti, kmete, imaš tako pravo da moreš raditi šta hoćeš". Ovaj beg dalje je objašnjavao: "Kmet je mislio da ništa ne vrijedi agino pravo, a aga je znao, da je on po zakonu vlasnik, pa je govorio kmetu: 'To što ti je vlada dala, nekakvo kmetovsko pravo, ne vrijedi ništa!' I tako zavadili su kmeta sa starim vlasnicima, koji su za kmeta uvijek imali otvorene hambare i kese. Koji su grdili kmeta, kad se je usudio, da od drugog u nevolji šta uzajmi, jer je bio sretan, da mu kmet ne ide u drugoga uzajmiti novaca u nuždi. A bila je najveća sramota za agu, kad sam nije htio kmetu pomoći i naći mu se u nevolji. Nas, age, stare prijatelje kmetova, sa kmetovima, kojim smo se dičili, zavadila je danas ta vlada."[76]

predviđeno je i oduzimanje bosanskohercegovačkog pripadništva onima koji su "digli oružje protiv naše odbranbene snage, odnosno što su bili u sporazumu s neprijateljem i po tom iz zemlje otišli". Naredba br. 13241/predsj. od 13. oktobra 1914. bila je nadopuna k članu 13. naredbe o iseljenju od 27. jula 1907. *Sarajevski list* donosio je spiskove onih kojima su kotarski uredi na temelju te naredbe oduzimali bosanskohercegovačko pripadništvo.

[74] Dr. Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 7.

[75] ABiH, ZMF, Präs. 1046/1909.

[76] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak III, Sarajevo 1911., LXIII sjednica, držana 25. februara 1911., str. 1094.

Zahvaljujući ovom kmetopravu kmetovi su bili prilično sigurni na čifluku, bez obzira što je bilo predviđeno Saferskom naredbom da on sa čifluka može biti i odstranjen pod određenim uvjetima. Proces odstranjenja, pak, bio je prilično dug i obično je trajao više godina od trenutka kada bi beg pokrenuo tužbu protiv kmeta koji ispunjava uvjete da bude odstranjen sa čifluka. Da bi odstranio svog kmeta koji nije uredno obrađivao čifluk, Smail-beg Mulabegović iz Dervente tužio se šest godina (tužbu je podnio 28. aprila 1904., a kmet je odstranjen sa čifluka 26. aprila 1910.),[77] a neke tužbe nisu nikada ni završene. Hafiz Hamzi-beg Filipović iz Glamoča žalio se sredinom 1907. na svoje mustedžire Špiru i Jovu Kajteza zbog neobrađivanja selišta, koje je bilo površine 21,280 dunuma oranice i 104,80 dunuma livade. Oba mustedžira bili su "bećari, nemaju potrebite stoke, a ni čeljadi. Jovo je vazda čuvao seoska goveda, a Špiro je bivao uvijek poljar, te su na ta svoja zvanja više polagali važnosti nego na svoju mustedžirsku dužnost." Oni su od čitavog selišta "tek neki dio davali drugim težacima na obrađivanje, od kojih sam ja teškom mukom hak pobirao, dočim je veći dio ostajao uvijek pust i neobrađen". Beg se žalio na organe vlasti u tom slučaju i navodio primjer izvjesnog Kneževića, koji je na begovu tužbu kazao kako bi kmet trebao prvo ubiti bega, a onda i činovnika ako bi se donijela odluka o tome da se "kmet sa selišta digne".[78] Kada je Ilija Peranović iz Vukšića Gornjeg, kotar Brčko, počeo svoj čifluk davati "pod idžaru" (u najam), vlast je dopustila čak da se ozvaniči takav postupak. Nakon što je ovo pitanje u pregovorima sa Zemaljskom vladom 19. marta 1908. postavio Ali-beg Firdus, Vlada je nakon temeljitih istraživanja zauzela mišljenje da Bakir-beg Tuzlić, koji je bio vlasnik tog selišta, može "tužbom brisanje kmetovskog odnošaja Peranović i odstranjenje najamnika čiflučkog zatražiti".[79] Od 1903. Ifet-hanuma Gradaščević, udata Džinić, vodila je spor sa nekim svojim kmetovima u selu Vranjak kod Modriče. Spor je trajao

[77] ABiH, ZMF, opća građa, br. 10900/1910.

[78] *Bošnjak*, br. 32, 8. 8. 1907., str. 3.

[79] ABH, ZVS, k. 391, Zahl 171/24/65.

sve do 1911., ali su kmetovi i poslije 1918. držali zemlju sa koje su pravosnažno bili odstranjeni.[80]

Zakupnik nije gubio kmetsko pravo ni u slučaju napada na bega ili njegovog zastupnika, subašu. Rifat-beg Sulejmanpašić 1910. u Saboru je uputio jednu interpelaciju povodom toga, ali je Zemaljska vlada odgovorila da se kmetsko pravo može izgubiti jedino po odredbama Saferske naredbe, a ona ne predviđa da se to pravo može izgubiti zbog fizičkog napada na bega ili njegovog zastupnika, subašu.[81] Kmetsko pravo moglo je prestati ili dobrovoljnim odricanjem kmeta, ili nagodbom sa zemljoposjednikom, zatim izumiranjem kmetske porodice, sudskom presudom, eksproprijacijom, dijeljenjem između zemljoposjednika i kmeta, pri čemu i zemljoposjednik i kmet dobivaju po jedan dio kmetskog selišta u slobodno vlasništvo, i ujedinjenjem sa drugim kmetskim selištem. Godine 1912. najveći broj prestanka kmetskog prava, ne računajući otkupe, otpadao je na odricanje kmetova (241 ili 46,69%, pri čemu je samo na kotar Trebinje otpadalo 110 slučajeva), zatim na izumiranje kmetske porodice (77 ili 15,88%), na sudske odluke otpadalo je 101 (20,83%), na eksproprijacije 10 ili 2,06% (sve u kotaru Nevesinje za vojne objekte), na podjelu između zemljoposjednika i kmeta otpadalo je 20 (4,12%) te 13 na ujedinjenje sa drugim kmetskim selištem.[82]

Na temelju ovog kmetskog prava u historiografiji je uobličena teza o pretvaranju kmetovskog prava u vlasničko pravo kmeta nad zemljom koju je držao kao čifluk, što je slabilo vlasništvo bega nad zemljom,[83] ali to begovo posjedovno pravo ne samo da nije nikada osporeno, nego je čak nekim zakonima pojačavano.[84] Zapravo, beg je

---

[80] ABiH, ZMF, opća građa, br. 11.265/1909.; ABiH, AGD, br. 1252/24.

[81] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVI sjednica, držana 9. novembra (27. oktobra) 1910., str. 53.

[82] ABiH, opća, 4539/1913.

[83] *Prilozi*, str. 151.

[84] *Stenografski izvještaji o sjednicama bos. herc. Sabora god. 1912/13*, Sarajevo 1913., Sjednica VIII, 11. 11. 1912., str. 143-145.

posjedovno pravo na zemljište, koje mu je garantirala država, sve više pretvarao u vlasničko pravo. Dok je on sve više izlazio kao pobjednik u borbi sa državom oko vlasništva nad zemljom, kmetovi su se sve snažnije pozivali na svoje kmetsko pravo kako bi sada oni umjesto države ograničavali begovsko pravo vlasništva. U toj borbi država se postepeno povlačila, begovi su izlazili kao stvarni pobjednici, ali su i kmetovi dobivali privid vlastite pobjede. Konačno je Zakonom o fakultativnom otkupu kmetskih selišta 1911. priznato begovsko pravo vlasništva, ali je državnom potporom otkupu selišta postepeno mijenjano stanje u agrarno-posjedovnim odnosima.

U historiografskoj literaturi uglavnom se govori o otkupu kmetova, mada se u suštini ne radi o tome, jer kmet se nije imao od koga "otkupljivati", nego se radilo o tome da su kmetovi kupovali kmetska selišta od begova. Ova "kupovina" u sebi je sadržavala i "prodaju" od strane begova, pa je, zapravo, ispravnije govoriti o prodaji kmetskih selišta nego o "otkupu kmetova". Zbog toga ćemo se na ovom mjestu osvrnuti na taj proces, koji je neobično značajan sa stanovišta proučavanja begovskih zemljišnih posjeda.

PRODAJA KMETSKIH SELIŠTA

OBLICI PRODAJE

1. *Slobodna pogodba bega i kmeta*

Jedan od načina rješavanja kmetskog pitanja bila je prodaja kmetskih selišta kmetovima koji su ih obrađivali. Taj proces tekao je u vrijeme austrougarske vladavine, a olakšavao ga je pokret iseljavanja begova i aga u Tursku nakon 1878. godine. Odlazeći, oni su prodavali svoje posjede, a kmetovi su "imajući pravo prvokupa i prekupa po iste novce ako ih je aga prodao komu drugomu, dolazili srazmjerno vrlo jeftino do vlasništva na zemljište".[85] Međutim, taj proces odvijao se vrlo

[85] O kmetskom pravu prekupa vidi: Danilo Dimović: *Kmetsko pravo prekupa*. Pregled. List za nauku i socijalni život, god. I, br. 3, Sarajevo 1. juna 1910., str. 159-162. Ovdje se zastupa teza kako kmet ("kao djelimični vlasnik") ima ▸

sporo s obzirom da je pokret iseljavanja begova tokom vremena slabio, a usto i nije bio tako intenzivan kako se obično misli, tim prije što je među iseljenim muslimanima bilo više slobodnih seljaka i sitnijih zemljoposjednika nego krupnih begova. Početkom 1904. povjerljivi izvještaji iz Sarajeva ukazuju kako "na ovdašnjoj gruntovnici kupuju zemlju isključivo muslimani. Svu svoju prištednju, koju su povukli i čuvaju za eventualnu seobu u Tursku, oni sada ulažu u zemljišta u Bosni, a upitano ih je više kako i zašto to? Odgovor je glasio jednoglasno: 'Sultanova vlast stoji samo na riječi, a u stvari je nema, seliti nećemo imati kuda, pa zato ostajemo tu.'"[86] S obzirom da "svake godine broj iseljenika naglo opada, a možda će se za kratko vrijeme svesti na ništicu i kad uzmemo da je uprkos te velike dosadašnje seobe otkupljeno tek nekoliko sela ili pojedinih seljana raštrkanih po cijeloj Bosni i Hercegovini", među pojedinim srpskim političarima pojavila se ideja o načinu rješavanja kmetskog pitanja na temelju slobodnog ugovora bega i kmeta, "kojim se kmet obvezuje ustupiti agi kmetsko pravo na jednom dijelu kmetskog zemljišta, a aga kmetu prepustiti vlasništvo na preostalom dijelu, a osim toga prodati mu stanoviti procenat dobivenoga zemljišta po cijeni kmetskoga zemljišta tj. aga se obvezuje prepustiti kmetu vlasništvo na jednom dijelu zemljišta, koje je posjedovao (sic!) kmet, a kmet ustupiti agi kmetsko pravo i platiti mu u novcu određeni procenat."[87] Drugim riječima, prijedlog je išao za tim da kmet dobije što više zemlje, a da beg ne ostane veliki posjednik, jer bi on nakon podjele sa kmetom bio obavezan dio tako dobivenog selišta prodati bivšem kmetu i to po cijeni kmetskog selišta, a ne po cijeni begluka (a cijena kmetskoga selišta bila je 1/3 ili 1/4 prave vrijednosti zemljišta, tj. vrijednosti begluka).[88]

najjače pravo prekupa, jače čak i od suvlasnika. Inače, kmetsko pravo prekupa uređeno je zakonom od 7. muharema 1293., ali po zakonu od 7. ramazana 1274. pravo prekupa imaju: 1. suvlasnik, 2. vlasnik mulkovnih predmeta (zgrada, voćnjaka i sl.) na mirijskoj nekretnini i 3. stanovnik sela kojem je zemlja potrebna, ako mirijsku nekretninu kupi neko iz drugog mjesta.

[86] ABiH, ZMF, Präs. 90/1904.

[87] *Srpska riječ*, br. 86, 19. 6. (2.7.) 1905., str. 1.

[88] *Srpska riječ*, br. 87, 21. 6. (4.7.) 1905., str. 1.

Ovakvih prijedloga bilo je i kasnije, pri čemu se isticalo kako je njihov korijen u osmanskome dobu. *Srpska riječ* pozivala se na govor dr. Mihaila Polita Desančića u Ugarskom saboru 10. novembra 1879., koji je tada izjavio kako su sarajevski begovi i age pred samu okupaciju 1878. predlagali da se izmire sa kmetovima na takav način što bi trećina zemljišta pripala seljacima, trećina begovima, a za trećinu bi begovi dobili odštetu, a dok tu odštetu ne dobiju, primali bi od kmetova hak (trećinu).[89]

1. a. Primjer I: Vranjak

Bilo je pokušaja da se begovi i kmetovi dogovore, te da begovi sva selišta prodaju kmetovima, ali je tada obično bio problem u tome što kmetovi nisu bili u stanju kupiti zemlju zbog nedostatka novca, čak ni u onim slučajevima kada je takva prodaja bila izuzetno povoljna. Godine 1909. između Ali-bega Gradaščevića Hadžialibegovića iz Modriče i njegovih kmetova sklopljen je dobrovoljni ugovor o prodaji svih zemljišnih posjeda koje su obrađivali kmetovi u Vranjaku po cijeni od 15 K po dunumu.[90] Radilo se o 139 kmetova čije su zemljišne čestice činile prilično zaokružen zemljišni kompleks, koji se prostirao iznad mahala Rijeka, Brojani, Briestovo i Babešnica u općini Vranjak u kotaru Gradačac i koji je obuhvatao površinu od 10.203 dunuma. Od toga je na obradivu površinu otpadalo 6.974 dunuma, a na šumu 3.229 dunuma. Od obradivih površina 3.600 dunuma ležalo je u ravnici Bosne s obje strane puta Doboj – Modriča i predstavljalo je najvredniji dio posjeda, jer se sastojalo od plodnih i bogatih oranica sa dobrim saobraćajnim i trgovačkim vezama. Ostatak obradive površine ležalo je u brdu, a od toga 627 dunuma otpadalo je na šljivike, koji su zbog svoga položaja gotovo redovito davali dobre prinose. Veći

[89] *Srpska riječ*, br. 67, 23. 3. 1907.

[90] Ova kmetska selišta u Vranjaku bila su vlasništvo Ali-begove supruge, Zuhra-hanume, rođene Gradaščević. Ali-beg je 1908. prodao tih 30 kmetskih selišta i time platio svoje dugove, a 1909. prodao je i ostala selišta, tako da je 1918. u Vranjaku bilo u njegovom vlasništvu samo jedno kmetsko selište. (ABiH, ZVS, 159/150/152; ABH, ZMF, opća građa, br. 5530/1910.)

dio šumskog posjeda sastojao se od šikare (niske šume). Srazmjerno velike šumske površine omogućavale su ekstenzivno stočarstvo i, budući da su pojedini dijelovi pogodni za krčenje, dopuštale su čak proširenje oranica. Ne ulazeći bliže u političke razloge ovog "kmetskog otkupa", civilni adlatus baron Isidor Benko u svom aktu upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija istakao je kako Zemaljska vlada smatra oslobađanje tako velikog broja kmetova iz svoje privredne potčinjenosti pod relativno povoljnim uvjetima za izvanredno važan ekonomski postupak.[91]

1. b. Primjer II: Gaštica

Prilikom prodaje kmetskih selišta bilo je puno manipulacija i zloupotreba, jer su se kmetovi često pozivali na tzv. servitutsko pravo[92] i time obezvređivali ne samo kmetska selišta (čifluke) nego i begluk. Šerif Arnautović 21. novembra 1912. uputio je žalbu Zajedničkom ministarstvu finansija[93] u kojoj ističe kako su agrarne oblasti u sporovima kmetova i begova rješavale parnice uglavnom u korist kmetova, "čime je zemljovlastnik postao rob kmeta tako, da nije mogao slobodno niti sa svojim beglukom raspolagati, pače niti ga obrađivati ili krčiti, jer su odmah došli po 'gazdama' nagovoreni kmetovi, tužili radi umišljenih servituta ispaše i drvarenja i tako pretvorili i plodan begluk u jednostavnu pustoš, koja je stajala na raspolaganje zlobi i bahatosti nahuškanih kmetova; jasno je da pri tom trpi štetu i država, naročito pak zemljovlastnik, jer ne samo da neima od tog begluka prihoda, već mora biti sretan, da kmetovi i taj njegov slobodni posjed prigodom otkupa uzmu budi pod kakvu cijenu, da ne mora od njega poreza plaćati, kad koristi i onako ne može imati – a drugome ga radi tobožnjih servituta prodati ne smije, jer ga nitko neće kupiti."

---

[91] ABH, ZMF, opća građa, br. 5530/1910.

[92] Branislav Begović: *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878.-1918.) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*, ANUBiH, Djela, knjiga LIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 31, Sarajevo 1978., str. 146-161.

[93] ABiH, ZMF, opća građa, 94/1913.

Arnautović se trudio dokazati kako su ta servitutska prava umišljena, argumentirajući to činjenicom što su kmetovi "kod svih dosadanjih otkupa, koje je proveo vladin otkupni ured kupili redovito pod istu cijenu begluke kao i čifluke – zatim begluke među sebe podijelili, te ih većinom za trostruke pare prodali; ako dakle kmetovi mogu biti nakon otkupa bez servituta, čemu su im oni bili prije otkupa". Da bi dokazao takve zloupotrebe naveo je slučaj h. Mahmud-bega Džinića, koji je prodao selo Gašticu (oko 4.000 dunuma begluka) svojim kmetovima – sve za 20 K po dunumu. Kotarski predstojnik iz Bosanske Gradiške sredinom 1911. javio je kako su se kmetovi iz Gaštice nagodili s h. Mahmud-begom Džinićem, izražavajući tim povodom uvjerenje da će se ta prodaja vjerovatno glatko završiti s obzirom da su pronađena finansijska sredstva za potporu.[94] Međutim, Šerif Arnautović u molbi upućenoj Zajedničkom ministarstvu finasija 21. novembra 1912. primijetio je kako seljaci izjavljuju da neće moći plaćati rate: "Zemaljska vlada je dala kotarskom uredu uputu, da seljaci mogu poslije prodati begluke, a da će se kupcu ostaviti otkupni zajam; u istinu uzeo je trgovac Vladimir Malić oko 800 dunuma begluka i zatražio da mu se gore ostavi otkupni zajam, od koga će on plaćati kamate. Ovdje je na korist ne kmeta već trgovca Malića oštećen zemljovlastnik, jer je on sam mogao – da je smio od kmeta – prodati begluk po više od K 50 na dunum, nu oštećena je i država, jer ona na samim komadima bez obzira na proviziju i na gubitak kod tečaja gubi na svakom otkupnom zajmu oko 3%. Mnogi muslimanski zemljovlastnik je pripravan na svoje begluke naseliti bezkućne muslimane, a ako neće on, pripravna je to učiniti Muslimanska centralna banka, ako joj vlada izađe u susret, da se kmetovi na begluk, dok se sastoji iz većih parcela, prigodom otkupa odreku suvišnog tobožnjeg prava servituta; time će se pomoći i muslimanskom zemljovlastniku, koji će moći svoj begluk prigodom otkupa i arondirati ili komasirati, te stvoriti temelj racionalnom gospodarstvu i muslimanskoj sirotinji, koja će se moći tu naseliti, a zemlja će se zaštititi, da se otkupna akcija ne izvrgne u lihvarenje na korist srpskih gazda."

[94] ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.

Arnautović se dalje žali kako se prilikom tih otkupa "otkupnine redovito doznačuju takrira[95] pred gruntovnom komisijom. Naši su spahije većinom u gradovima daleko od svojih spahiluka, te su prinuždeni sa sobom voditi ljude i trošiti na njih po više dana, jer niko ne smije sam i sa velikim svotama novaca da putuje pustim krajevima i šumama kad svi njihovi kmetovi znadu, da je primio otkupninu. Većina zemljovlastnika Muslimana stoji u svezi sa Muslimanskom centralnom bankom, pak bi za to bilo samo pravo, da se njima njihova otkupnina doznači izravno kod Muslimanske centralne banke, koja je osim toga pripravna svidjeti sve račune između kmeta i spahije kao i ovog potonjeg i njegovih vjerovnika. Pri tom će on doduše biti na korist države oštećen za nekoliko dana kamata, nu on će to rađe podnijeti, nego li sa svom svojom imovinom i za svoj život strahovati."

1. c. Primjer III: Vrbaška

Različiti špekulanti koji su nagovarali kmetove da ne stupaju u pregovore s begovima, uvjeravajući ih da mogu dobiti besplatno ne samo kmetska selišta nego i begluke, bili su svuda prisutni prilikom prodaje kmetskih selišta. H. Mahmud-beg Džinić, prema izvještaju kotarske oblasti u Bosanskoj Gradiški, sredinom 1911. bio je stupio u ozbiljne prodajne pregovore koji se odnose na njegove kmetove i beglučke posjede u Vrbaškoj. Pregovore je vodio kako sa svojim kmetovima tako i sa stranim trgovcima.[96] Pogodba s kmetovima dotad je onemogućavana miješanjem i utjecajem špekulanata, koji su svojim varkama nastojali postići da kmetovi barem jedan velik dio beglučkih posjeda, kao tobožnje servitutsko zemljište, moraju dobiti besplatno. Time ovi trgovci žele tobože raditi u interesu kmetova, koji ponuđenu Džinićevu cijenu od 23 ili 25 K po dunumu snizuju na 16 do 18 K, ali, s druge strane, sprečavaju prodaju beglučkih posjeda stranim trgovcima. Ovim miješanjem kmetovi su već bili dovedeni do toga da podnose

[95] *Takrir* – zemljišno-knjižno provođenje kupoprodajnog ugovora za nekretnine.

[96] ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.

žalbe za servitutska prava. Kotarski predstojnik javlja da se doznaje da je jedna grupa razboritih kmetova posljednih dana napustila ove savjetnike i pokušala neovisno pregovarati sa Džinićem, ali rezultat tih pregovora nije bio poznat kotarskoj oblasti. Već 14 dana Džinić je pregovarao sa jednim inozemnim trgovcem, koji se zvao dr. Kemeni iz Temišvara, kojeg je zastupao advokat Harsany iz Brčkog. Sporazum je bio gotovo postignut, i to tako da je Kemeni, prema jednoj verziji, nudio 25 K, a prema drugoj 23 K po dunumu, što je Džinić prihvatio. Konačnu pogodbu odlagalo je tzv. servitutsko pitanje. Inače, zemljišni posjed h. Mahmud-bega Džinića u Vrbaškoj koji se nudio za prodaju, obuhvatao je oko 11.000 dunuma čiflučkog zemljišta i oko 7.000 dunuma beglučkog zemljišta. Ove posjede obrađivalo je oko 150 kmetova i još 30 drugih porodica, i sugurno bi bilo u interesu kmetova da se sami pojave kao kupci, jer bi samo u tom slučaju bilo izbjegnuto puno procesa i teškoća.[97]

2. *Podjela po pola*

Dr. Đorđe Martinović predložio je 1910. način prodaje kmetskih selišta po kojem bi se ta prodaja obavljala privatnom inicijativom, pri čemu je najpravedniji način da kmet i zemljoposjednik zemlju podijele napola. *Srpska riječ* povodom tog prijedloga pisala je kako bi se "možda našao jedan veliki dio čifluk-sahibija, koji bi pristali na ovakav način riješenja, ali se među kmetovima ne bi našlo ni 5% koji bi na ovakav način pristali, jer bi u tom slučaju pretrpili znatnu štetu". Naime, prema ovom pisanju, cijena zemljišta opterećenog kmetskim pravom iznosila je 5 do 30 kruna za dunum, a slobodnog zemljišta 40 do 250 kruna. Ako bi se zemljište podijelilo, beg bi od 100 dunuma čifluka dobio 50 i prodavao ga po cijeni slobodnoga zemljišta i za njega dobio 2.000 do 12.500 kruna, dok bi u slučaju da se podjela ne izvrši, čitav čifluk mogao prodati za 500 do 3.000 kruna.[98]

---

[97] ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.

[98] *Srpska riječ*, br. 138, 30. 6. (13.7.) 1910.

3. *Obligatni način*

Ovo je najradikalniji način koji je bio u opticaju. U principu, ovakav rasplet forsirale su srpske političke vođe, dok su Bošnjaci i, u pojedinim fazama, Hrvati odbacivali takvo rješenje. Hrvatski političari u vremenima saradnje sa Bošnjacima odbacivali su takav način rješavanja kmetskog pitanja, ili ga nisu otvoreno zastupali. Vođe Hrvatske narodne zajednice, prve političke organizacije bosanskohercegovačkih Hrvata u doba austro-ugarske vladavine, odbacivali su obligatnu prodaju kmetskih selišta jer su bili svjesni da bi zalaganjem za takav način prodaje "srušili sve mostove prema muslimanskim veleposjednicima. Oni su, doduše, predviđali da bi budući novčani zavodi davali seljacima sredstva za otkup, ali su tvrdili da je zemlja legalno vlasništvo muslimanskih posjednika i oštro su osuđivali 'otimačinu', tj. uvjerenje kmetova da zemlja pripada njima."[99] Ova politička struja u Hrvata ostavljala je prostor za saradnju sa bošnjačkim begovima, ali je Stadlerov prozelitizam, kako su to ocjenjivali neki službeni austrijski krugovi, dobrim dijelom utjecao da se uoči Aneksije pretežit dio bošnjačkih političara orijentirao na saradnju sa Srbima, koji su se, makar formalno, zalagali za autonomiju Bosne u okvirima Osmanskog carstva.[100]

Srpska riječ krajem 1910., pišući o načinu rješavanja agrarnog pitanja, isticala je kako je u interesu i begova i aga da se to pitanje riješi obligatnim načinom jer je i njihov položaj težak, što pokazuje znatan broj sudskih sporova koje vode protiv svojih kmetova. Da su čak ove begovske tužbe i neopravdane, ipak "niko se protiv dobra ne tuži". Ovaj list pisao je da bi begovima bilo teško čak i kad bi im kmetovi najurednije davali sve što im pripada, "iz prostog razloga, što su potrebe za život svakim danom veće, a prihodi od zemlje zbog neprestano jednakog obrađivanja uvijek su isti". Navodilo se pričanje jednog Mostarca, koji

[99] M. Gross: *Hrvatska politika*, str. 26.

[100] M. Gross: *Hrvatska politika*, str. 27; Usporedi: Z. Grijak: *Politička djelatnost*, passim.

je kazao: "Znaš li gospodine kakva nam je danas fajda od kmetova? Uzmi mijeh, pa ga napuni zejtinom i načini malu rupu, da kaplje kap po kap na zemlju. U dugo vremena kane po jedna kap i zemlja je upije. Kad iskaplje sav zejtin, u mijehu nema ništa, a ni na zemlji se ne može poznati, gdje je kapalo. Mijeh ti je kmet, a zemlja ti je aga." Zbog toga je *Srpska riječ* smatrala da je, budući da je postojeće stanje nesnosno i za begove, i za njih bolje da se to pitanje riješi obligatnim putem: "Obligatnim riješenjem agrarnog pitanja mogu dobiti age i begovi novce, koje mogu uložiti u kakvo hoće preduzeće, a može im se obezbijediti i prihod od države ako se boje nesposobnosti rada. Danas znatna množina begova imade velike komplekse begluka. Neka se na tim beglucima uredi intenzivno gazdovanje mjesto ekstenzivnog, koje je danas pa će nositi mnogo veću korist nego čitluci. To je bezima moguće samo obaveznim otkupom, jer će dobiti potrebni kapital za investicije."[101]

Takav obligatan način prodaje kmetskih selišta zastupan je već duže vremena u srpskim političkim krugovima. Nikola Stojanović to je opravdavao nacionalno-ekonomskim, socijalnim i kulturnim obzirima. Isticao je da bi se obligatnim rješenjem popravila nacionalna ekonomija, a to povećanje "ekonomskog blagostanja" dovelo bi do kulturnog unapređenja: "Oboje zajedno bilo bi opet temelj higijenskom podizanju seljačkog svijeta, koji bi bio uvijek nepresušni rezervoar za podmlađivanje gradova."[102] Stojanović je, ipak, predlagao da se i postojeći fakultativni način prodaje ubrza, i to na način da se prvo zakonom zajamči stalnost kmeta na posjedu, "ukidajući pravo age da ga odstrani sa zemljišta. To se naročito ne bi smjelo događati u slučajevima ženskog nasljedstva (…). Mjesto odstranjenja sa zemljišta u slučaju neobrađivanja, koje je često posljedica nedovoljne kreditne sposobnosti ili radne snage kod seljaka, i koje je do paušalacije bilo umjesno i sa fiskalnog stanovišta, mogla bi se uvesti sekvestracija

[101] *Srpska riječ*, br. 239, 2.(15.) 11. 1910.

[102] Nikola Stojanović: *Otkup kmetova*. Pregled. List za nauku i socijalni život, god. I, br. 2, Sarajevo 1. aprila 1910. (dalje: *Otkup kmetova*), str. 68.

[103] N. Stojanović: *Otkup kmetova*, str. 69.

plodova radi zaostataka od potraživanja."[103] Stojanović je dalje predlagao da se odredi "makar i daleki datum za obavezni otkup. Do tog dana bi mogli raditi posebni kotarski odbori (iz kotarskih vijeća ili općina), kojima bi bio zadatak posredovati za mirnu pogodbu age i kmeta. (…) Mirnom pogađanju trebalo bi postaviti granice u pogledu visine otkupne cijene, da seljaci željni zemlje ne bi suviše davali. (…) U slučaju podjele između age i kmeta mogla bi se (…) ustanoviti granica, da njoj ima samo u tom mjesta, ako kmetu ostaje toliko posjeda, koliko se smatra kao minimum za prosperiranje. (…) Prve probe otkupa i nagodbe mogle bi se možda početi kod velikih posjednika (begova), a manje posjednike (age) ostaviti za kasnija vremena. Njih ima viši broj, njih treba više i štediti, ako bi kod pojedinih nastupile neprijatne pošljedice."[104]

U skladu sa novom političkom situacijom na Balkanu od 1912. pojavljuju se razne nove ideje o agrarnom pitanju u Bosni i Hercegovini. Ministar Bilinski krajem 1912. u Delegacijama govorio je o tome kako bi bilo dobro da se agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini riješi obligatnim načinom. Povodom ovog Šćepan Grđić, na zasjedanju Bosanskog sabora od 29. novembra 1912., govorio je o razlozima koji su nagnali ministra Bilinskog da dođe do uvjerenja o nužnosti obligatne prodaje kmetskih selišta. Grđić veli da Bilinski polazi od pretpostavke da će uskoro "oko cele Bosne i Hercegovine biti jedan niz slobodnih seljaka. Od sinjega mora do tihog Dunava hvatati će srpska država, gdje će biti slobodni seljaci, pa sad u Bosni i Hercegovini kad vide seljaci, kako su oni u Srbiji slobodni, moglo bi se dogoditi, da pomalo počnu gravitirati onamo."[105] Austrijski ministar-predsjednik krajem 1912. tražio je od zajedničkog ministra finansija Leona Bilinskog da mu se prije organiziranja prodaje obligacija za otkup kmetskih selišta pravovremeno dostavljaju odgovarajući izvještaji. Austrijska vlada smatrala je da ima pravo sudjelovati u tom procesu jer su u pitanje dolazili znatni interesi austrijskih finansijskih

[104] N. Stojanović: *Otkup kmetova*, str. 69-70.

[105] *Stenografski izvještaj XV. sjednice Sabora Bosne i Hercegovine*, držane dne 29. novembra 1912., str. 28.

institucija, a – s druge strane – način nabavljanja novca za otkup kmetskih selišta od presudnog je značaja za konačni uspjeh akcije.[106] U drugoj polovini 1913. agrarno pitanje naglo je postalo predmet brojnih rasprava na visokoj političkoj razini. Kao posljedica polaganja mandata dvanaesterice srpskih zastupnika, u Bosanskom saboru došlo je do parlamentarne krize, zbog čega se pojavila ideja o stvaranju nove srpske političke stranke, "koja će stajati na pozitivnoj zakonskoj osnovi i da nastoji, da uzdrmane odnošaje između prejasne krune i srpskog naroda dovede u korektnu i lojalnu kolotečinu". Stranku bi trebali voditi dr. Danilo Dimović[107] i dr. Milan Jojkić. "Stranka bi ta po našoj zamisli imala biti dinastična i državno-patriotska", ali prije osnivanja stranke Dimović i Jojkić tražili su jasna obećanja da će se ispuniti njihovi zahtjevi koji bi garantirali da će uspjeti u političkoj borbi: "Bez takovih tečevina, koje su od opće koristi, ona nema izgleda na uspjeh." Dimović i Jojkić kao uvjet za stvaranje stranke tražili su da se, s obzirom da Bošnjaci ne bi pristali na obligatni otkup kmetskih selišta, garantira da "kmet ne plaća kamata na otkupne zajmove, nego da te kamate plati država". Oni u promemoriji za stvaranje stranke ističu da kmetski odnos "nije samo štetan ekonomski i po agu i po kmeta, nego on u sebi nosi nemoral. Kmet po svom položaju mora da laže i da vara agu, a aga opet mora nastojati, da ne birajući često sredstva iscijedi od kmeta što više može."[108] Osim garancija za povoljnije rješavanje agrarnog

[106] ABiH, ZMF, Präs. 77/1913.

[107] Dr. Danilo Dimović rodom je iz Slavonskog Broda. Godine 1913. vlasti su zaista finansijski pomogle njegov izbor u Bosanski sabor sumom od preko 20.000 K, te su još sa 30.000 K subvencionirale njegov list *Istina*. Bio je lojalan Austro-Ugarskoj monarhiji i srpski potpredsjednik Bosanskog sabora. Početkom 1915. šef Zemaljske vlade za BiH general Stjepan Sarkotić optuživao ga je da radi na stvaranju srpsko-hrvatske sloge u BiH, ocjenjujući to kao opasnost po Monarhiju. (Luka Đaković: *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918*. Tuzla 1980., str. 31-35. Vidi i ocjene zajedničkoga ministra finansija dr. Ernesta Koerbera i mađarskoga ministra predsjednika Istvana Tisze o Dimoviću, koje su bitno drukčije od ovih Sarkotićevih ocjena, u istoj knjizi, str. 39-46.)

[108] ABiH, ZMF, Präs. 1442/1913.

pitanja, Dimović i Jojkić tražili su uvođenje "srpsko-hrvatskog jezika u svu državnu upravu" te ispunjavanje još nekih preduvjeta, bez kojih "nebi mogli nikako primiti na sebe stvaranje nove stranke, te ćemo se ako odgovor bude negativan povući, ostavljajući drugima da pokušaju kako će sadanju krizu riješiti".

Dan nakon ove promemorije, Dimović je pisao pismo dr. Čeroviću u kojem veli da su se s njim i Jojkićem oko agrarnog pitanja suglasili i Mandić, i Sunarić, i Šerif Arnautović, i Halilbašić, "samo im je velika smetnja, ako bi se za pokriće tih kamata morao udariti namet na direktne poreze". Dimović u ovom pismu ističe da je bio kod generala Potioreka, poglavara Zemaljske vlade, i da mu je izložio zahtjeve srpske strane, naglašavajući da je "agrar bitno, a ostalo nuzgredno". Jedan Potiorekov savjetnik u tom je razgovoru kazao da bi se te kamate mogle pokrivati oporezivanjem veletrgovaca alkoholom. Međutim, Bošnjaci su postavljali zahtjev da se "kamate udese o ključu. Ako se za Srbe više plati, to da se prema ključu višak izda Muslimanima da ga upotrebe u svoje kulturne i privredne svrhe". Sve je to ukazivalo da muslimanski zastupnici u Saboru ne namjeravaju trgovati s agrarnim pitanjem na takav način, a Rifat-beg Sulejmanpašić čak je izjavljivao da "nije dobro da se zbog 10 Srba 'barka' u agrar". Nakon ovakvog stava begovskih predstavnika Dimović je pisao kako bi se radi osnivanja ovakve srpske političke stranke, koja bi pomagala vladu, trebali načiniti zahtijevani agrarni ustupci, te "nebi trebalo uzimati obzira na ove naše nekulturne i feudalne begove".

O ovom razgovoru sa Dimovićem i Jojkićem Potiorek je istog dana pismeno izvijestio ministra Bilinskog, a zatim sutradan poslao još jedno izvješće. Prema ovom Dimović–Jojkićevom zahtjevu, država na sebe preuzima plaćanje kamata na zajmove za otkup kmetskih selišta (ove kamate iznosile su 4,5%), otkup bi i dalje ostao dobrovoljan, a za to bi bio potreban iznos kapitala od 10 miliona kruna, odnosno iznos kamata 450.000 do 500.000 K mjesečno. U vezi s ovim zahtjevom Potiorek piše da je Dimoviću i Jojkiću objašnjavao da je vlada sklona ideji liberalne provedbe otkupa kmetskih selišta, ali da se to treba vezati uz pitanje finansijske sposobnosti, pristanak obiju vlada i saglasnost Hrvata i Bošnjaka. Što se tiče finansijske strane, Potiorek

je isticao da je već i dotad u svrhe otkupa potrošeno puno sredstava "i u okvirima današnjega budžeta nije moguća briga za takve iznose, i morali bi biti pronađeni novi izvori prihoda, koji bi se mogli naći jedino povećanjem izravnih poreza". Potiorek je, međutim, istakao kako Bošnjaci i Hrvati odbacuju svako povećanje direktnih poreza, i bili bi skloni samo povećanju točarinskog poreza (Schanksteuer).

Odgovarajući na ovo Potiorekovo pismo, Bilinski je zastupao mišljenje da je u cijelosti ili djelomično prebacivanje tereta za otkup kmetskih selišta na državu u principu prihvatljivo, ali je isticao da se obećanje Dimoviću kako će se u Saboru podnijeti jedan takav zakonski prijedlog može dati jedino pod uvjetima da se vlada za podnošenje takvog zakonskog prijedloga pozove od sve tri konfesije te da obje vlade budu saglasne sa zakonskom osnovom, koju Bilinski želi najtoplije promicati.[109] Bilinski je 29. oktobra 1913. uputio Potioreku pismo u kojem veli da vlada pristaje da se usvoji novi zakonski prijedlog o uređenju kmetskih odnosa, po kojem bi se vlada obavezala preuzeti na sebe polovinu kamata za zajmove za otkup.[110] Ministar Bilinski je u Beču 8. novembra 1913., u prisustvu zemaljskog poglavara generala Potioreka, postigao sporazum sa dr. Danilom Dimovićem i dr. Milanom Jojkićem, obećavši pritom smanjenje kamata za zajmove za otkup sa 4,5% na 2,25%, s tim što bi, dakle, polovinu kamata plaćali kmetovi, a polovinu (2,25%) država, i to nakon usvajanja zakona o povećanju točarine i uvođenju zakona na vozne karte.

Ovaj sporazum, međutim, naišao je na protivljenje prije svih Bošnjaka. Rifat-beg Sulejmanpašić, predsjednik Muslimanskog saborskog kluba, bio je protiv toga da se "zbog deset Srba koji bi

---

[109] ABiH, ZMF, Präs. 1442/1913.

[110] ABiH, ZMF, Präs. 1454/1913. Pitanje pojave novih ideja za uređenje agrarnih odnosa od sredine 1913. do izbijanja Prvog svjetskog rata detaljno je obradio dr. Dževad Juzbašić u radu pod naslovom *Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom*. Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine, ANUBiH, Posebna izdanja, knjiga XCIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 29, Sarajevo 1991., str. 77-79; Vidi i: Dževad Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 175-184.

ušli u vladinu većinu barka u agrar". Ipak, nakon izravne intervencije generala Potioreka u Muslimanskom klubu, Hrvatski i Muslimanski klub te grupa oko Derviš-bega Miralema obećali su 31. oktobra 1913. da će u Saboru izglasati rezoluciju o agraru.

Protiv takvih pokušaja izjasnila se grupa krajiških begova, koji su "ispred Muslimana grada i kotara Banja Luke" poslali telegram Rifat-begu Sulejmanpašiću, dr. Safvet-begu Bašagiću, Šemsi-begu Salihbegoviću, hafizu Ahmetu Mehmedbašiću i Hasan-ef. Smailbegoviću u kojem protestiraju zbog toga što su potpisali Rezoluciju u kojoj se traži "da vlada donese u narednom saborskom zasijedanju na ustavno pretresanje zakonsku osnovu, koja uzima potpuno u zaštitu interese age i kmeta, pošto se je bajagi pokazalo, da postojeći zakoni ne štite dovoljno interese age i kmeta". Krajiški begovi zbog toga protestiraju i ističu da su ti odnosi uređeni Saferskom naredbom i da se tu ne treba ništa mijenjati. Potpisnici ovog telegrama su h. Selim-beg Džinić, Ahmed-beg Džinić, Ragib-beg Džinić, h. Mahmud-beg Džinić, h. Hifzi-ef. Bahtijarević, Hamzaga Husedžinović, Ibrahim-aga Tabaković, Idriz-beg Omerbegović i Muhamed-aga Bešlagić.[111]

Zbog toga je ova grupa begova (Sulejmanpašić, Bašagić i dr.) u Saboru pokušala dobiti saglasnost banjalučkih begova za rezoluciju, i za to je kao protuuslugu zahtijevala od Vlade, kako bi se zadovoljli nezadovoljni begovi, da se beglučke šume oslobode servituta, a da seljaci svoje potrebe za drvetom podmiruju u čiftlučkim, zatim u erarnim, pa tek na trećem mjestu u beglučkim šumama. Na toj osnovi Rifat-beg Sulejmanpašić otišao je u Banja Luku "u nastojanju da izdejstvuje saglasnost za potpisivanje sporazuma sa Bilinskim. Skup je zauzeo odlučan stav protiv olakšanja otkupa kmetova i pozvao muslimanske poslanike u Saboru da ustraju na tom stanovištu, pa čak ako bi bilo nužno da zbog toga stupe i u opoziciju protiv Vlade." Ova grupa krajiških begova, predvođena Hamdi-begom Džinićem, izdala je Banjalučku nepovjerenicu, u kojoj su tražili da Safvet-beg Bašagić, koji

[111] ABiH, ZMF, Präs. 1454/1913.

je u Sabor izabran u kotaru Banja Luka, položi svoj saborski mandat.

Potiorek je nakon toga (12. novembra 1913.) održao sastanak sa dr. Nikolom Mandićem i dr. Safvet-begom Bašagićem i tražio da se prihvati sporazum, jer je rješenje agrarnog pitanja neminovno u tadašnjim vanjskopolitičkim uvjetima. (U krajevima Osmanskog carstva koje je Srbija zauzela u Balkanskim ratovima – Sandžak, Makedonija – to će se riješiti na radikalan način, što bi moglo dovesti do kritika bosanske uprave kako u ovom pitanju zaostaje za susjedom.) On je Bašagiću izričito stavio do znanja da ukoliko Bošnjaci ne prihvate vladin prijedlog o ovom pitanju, Hrvati bi zbog svojih birača mogli prijeći u savez sa Srbima, usljed čega bi Bošnjaci ostali u opoziciji. S druge strane, upozorio je i Mandića da Hrvati u hrvatsko-bošnjačkom bloku imaju vodeću ulogu, dok bi u savezu sa Srbima, koji bi im bio nametnut "muslimanskom trvdoglavošću u kmetovskom pitanju", vodeća uloga prešla na Srbe. Zbog toga je traženo da Hrvati nagovore Bošnjake da popuste u ovom pitanju i da se bošnjačko-hrvatski blok spasi.

U ovo vrijeme Vladi kao partner ponudio se Šerif Arnautović, koji je namjeravao povesti političku akciju protiv begova, čijeg se "tutorstva i reakcionarne politike" nastojao riješiti. Potiorek je bio mišljenja da treba suzbiti akciju Mešića i Džinića, ali da se "sa begovima konačno ne prekida, dok to ne bude po volji Vladi". Arnautoviću je poručeno da bi bilo dobro da najprije nagovori begove da pristanu na rješavanje agrarnog pitanja na način za koji se vlada zalaže (obligatni način), a ako to ne uspije, tada bi Arnautović sa svojim bošnjačkim pristašama te Hrvatima i jednom grupom srpskih zastupnika oformio Vladinu većinu u Saboru.

Takvo političko manevriranje Arnautovića i takva taktika Vlade dovela je do rascjepa među begovima. Bašagić i Sulejmanpašić potpisali su izjavu protiv banjalučkih begova. Bašagić je odbacio zahtjev krajiških begova da položi saborski mandat,[112] pa ih je čak optužio za samostalno nastupanje koje šteti općim begovskim interesima, navodeći kao primjer djelovanje Ragib-bega Džinića, koji je htio "riješiti svoje agrarno pitanje komasacijom ne pitajući ostale

[112] IAS, BS-23.

veleposjednike i posjednike bi li njima konveniralo dati 65% kmetima džabe". Bašagić veli da je Muslimanski klub u Saboru spriječio da se napravi jedan takav presedan koji bi mogao postati pravilo, mada je Ragib-beg imao podršku Vlade.[113] Nakon ovakvog stava i krajiški begovi su se početkom decembra 1913. primirili, pa su Ragib-beg i Hamdi-beg Džinić obustavili svoju agitaciju i poručili Vladi kako je u pitanju bio samo nesporazum. Tako je oformljena radna većina u Saboru, koja je 30. decembra 1913. usvojila agrarnu rezoluciju, kojom je nagoviješteno donošenje novele uz Zakon o otkupu kmetskih selišta.

Radeći na izradi nacrta novele, Potiorek je nagovještavao obligatni otkup, ali je bio svjestan opasnosti koja iza toga prijeti begovima (pauperizacija), što bi nanijelo štetu "političkom utjecaju i pouzdanosti Muslimana", a to bi čak moglo dovesti do novog bošnjačko-srpskog saveza. "Potiorek je bio posebno zainteresiran da se srpsko-muslimanski politički odnosi koji su se poslije aneksije zbog agrarnog pitanja, a naročito povodom rata na Balkanu izrazito pogoršali, vremenom ne poboljšaju i uspostavi srpsko-muslimanska koalicija na opozicionoj osnovi. Stoga i pritvrječnost u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini, te kolebanje i dozirani oprez u odnosu, kako prema begovima tako i prema srpskim seljacima. Pri tome iz Potiorekovih stavova nedvosmisleno proizilazi da je bio spreman žrtvovati materijalne interese begova onda kada mu oni, i uopšte Muslimani, ne budu više potrebni kao protuteža Srbima i srpskoj politici. To je moglo biti samo nakon obračuna sa Srbima."[114]

Početkom 1914. Potiorek je već nagovještavao mogućnost obligatnog otkupa. Takvo što zvanično je predložio ministru Bilinskom početkom Prvog svjetskog rata u pismu od 27. jula 1914., sugerirajući da jednu takvu novelu Car ozakoni putem "ručnog" pisma (Handschreibens), motivirajući taj prijedlog potrebom da se

[113] IAS, BS-23.

[114] O ovim agrarnim pitanjima vezanim za problem formiranja radne većine u Bosanskom saboru krajem 1913. vidi: Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 177-184.

suzbije agitacija među srpskim seljacima. On je izražavao uvjerenje da bi takvo rješenje agrarnih odnosa bilo i u interesu begova, u šta ih je on pokušavao uvjeriti preporučujući im istovremeno da bi za njih bilo najbolje da sami preduzmu korake u tom smislu. Potiorek izvještava ministra Bilinskog da njegova inicijativa nije pala na sasvim neplodno tlo. Begovi su o tome već raspravljali, o čemu je Potioreka izvijestio Safvet-beg Bašagić. Prema Bašagićevoj informaciji, Rifat-beg Sulejmanpašić, u pratnji Ragib-bega Džinića, a vjerovatno i Derviš-bega Miralema, uputio se kod svih mjerodavnih bošnjačkih zemljoposjednika u Bosni da bi pokušao na njih utjecati u odgovarajućem smislu. Potiorek na kraju predlaže Bilinskom da se Bašagić i reis-ul-ulema Čaušević pozovu na stanovitu konferenciju povodom toga, pri čemu ističe uvjerenje da bi Bošnjaci prihvatili takav sastanak.[115] Međutim, Bilinski nije prihvatio ovaj Potiorekov prijedlog, mada je izražavao simpatije za radikalno rješenje agrarnog pitanja.

4. *Fakultativni način*

Ovaj način otkupa bio je najprihvatljiviji i za begove, i za kmetove, i za vlast, koja je, dajući kredite, izravno sudjelovala u ovom procesu. Fakultativni otkup reguliran je zakonom 1911. godine.

5. *Prijedlog Ćire Truhelke*

Detaljno obrazložen prijedlog o načinu rješenja agrarnog pitanja u Bosni općenito sačinio je krajem Prvog svjetskog rata dr. Ćiro Truhelka.[116] Svoj prijedlog izložio je u 15 tačaka, a u njegovoj osnovi jeste zahtjev da se i beg i kmet tretiraju ravnopravno, jer "jednostrano favoriziranje kmeta pri otkupu svakako nije ni u ekonomskom ni u fiskalnom vidu opravdano".[117] U tački 9 ovog prijedloga Truhelka veli da se "kmetstvo može dokinuti na tri načina: odkupom, diobom i

[115] ABiH, ZMF, Präs. 1159/1914.

[116] Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*. (Osnovne akcente ovoga Truhelkinog prijedloga prenio je časopis *Biser*, god. III, br. 5 i 6, Sarajevo 1918., str. 92-94.)

[117] Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 10.

mulkiziranjem". Kod otkupa "trebati će ustanoviti je li preče agino pravo na odkup ili kmetovo", a ne da se preče pravo otkupa uvijek rezervira samo za kmeta. "Jednom riječi – veli Truhelka – *vlasniku zemljišta* valja priznati preče pravo otkupa u svakom onom slučaju, kada je kmetstvo na materijalnu i moralnu štetu vlasnikovu", a kmet ima pravo prekupa "ako navedeni razlozi ne govore u prilog agi i ako njegov težački rad daje dovoljna jamstva, da će valjano obraditi i iskoristiti zemljište i na njemu naći povoljnu egzistenciju".[118] Ako se ni beg ni kmet ne privole na otkup, tada treba kmetska selišta podijeliti, i to po ključu 55,3% begu, a 44,7% kmetu.[119] Treća, najradikalnija varijanta rješenja agrarnog pitanja jeste mulkiziranje, odnosno pretvaranje erazi-mirijskog zemljišta u mulkovno: "Jedino ovo ultra radikalno riješenje odgovaralo bi modernom duhu vremena, njima bi napokon i Bosna stupila u kolo modernih zemalja, jer bi i iz nje nestalo ono sredovječno razlikovanje između *lenske i alodijalne zemlje*."[120]

Prilikom rješavanja agrarnog pitanja obično se govorilo samo o "otkupu kmetova" i tražilo se načina da se olakša kmetovima da dođu do zemlje. Zbog toga je jedan bošnjački zastupnik u Bosanskom saboru, Šefkija Gluhić, jednom prilikom 1911. izjavio kako, po njegovom mišljenju, rješenje agrarnog pitanja nije samo onda "ako kmet dobije zemlju, a spahija pare, riješenje može biti i onda ako spahija dobije zemlju, a kmet pare".[121]

Kada se raspravljalo o modalitetima prodaje kmetskih selišta, uvijek se računalo, sasvim razumljivo, samo na kmetska selišta, a ne i na begluke. Hasan-beg Kapetanović Eminagić iz Tešnja, koji se

---

[118] Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 12.

[119] Do ovakvog odnosa Truhelka je došao uračunavajući novčane izdatke koje je beg imao na tim selištima (tapijske takse u vrijeme osmanske vladavine, odnosno prijenosne takse u vrijeme austrougarske vladavine – 4% vrijednosti zemljišta, te zemljarinu koju je plaćao u vrijeme austrougarske vladavine – 6,6% vrijednosti zemljišta).

[120] Dr. Ć. Truhelka: *Nekoliko misli*, str. 19.

[121] *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora god. 1910./11.* I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., LI sjednica, držana 22. januara (4. februara) 1911., str. 708.

zalagao za obligatni otkup, izjavio je jednom prilikom kako bi u tom otkupu begluci trebalo i dalje ostati begovima kao njihov slobodni posjed, mada bi on osobno "već zbog mira" odbacio "male beglučke parcele smještene između slobodnih kmetskih selišta".[122] Uz Hasan-bega Eminagića još se jedan tešanjski beg zalagao za obligatni otkup kmetova – dugogodišnji tešanjski gradonačelnik Zija-beg Đonlagić,[123] a i neki posavski begovi (Bećir-beg Gradaščević, npr.) bili su skloni takvom rješenju.

INTENZITET PRODAJE SELIŠTA

Proces prodaje kmetskih selišta trajao je od 1878., ali je tekao dosta sporo, prije svega zbog toga što kmetovi nisu imali dovoljno novca za kupovinu, mada je izvjesno da su tome doprinosili i brojni drugi faktori. Kod kupovine selišta kmetovima je pomagala BH Hipotekarna banka, odnosno Hipotekarno veresijsko odjeljenje u Zemaljskoj vladi, i to na takav način da je kmetovima davala polovinu otkupne cijene, a ostatak je kmet mogao dobiti iz drugih Vladinih fondova. Ubrzo je, međutim, ukinuta mogućnost da se kmetovima odobrava i druga polovina otkupne sume, a nakon osnivanja Privilegirane zemaljske banke 1896. zajmovi su davani samo sporadično, i to u rijetkim slučajevima gdje su kmetovi mogli polovicu otkupne sume nabaviti iz vlastitih sredstava, zbog čega je u otkupu kmetova nastupila istinska stagnacija. Tek od 1906., kada je zbog paušaliranja desetine značajno porasla cijena slobodnih posjeda, a cijena čifluka manje ili više ostala ista, mogao se proces otkupa intenzivnije nastaviti, i to stoga što su odobreni zajmovi za otkup svoje pokriće mogli nalaziti u hipoteci.[124] Međutim, otkup na ovakav način odvijao se gotovo jedino u sjevernim dijelovima Bosne, gdje je cijena slobodnih posjeda bila više nego

[122] ABiH, ZMF, Präs, 89/1911.

[123] *Narodna uzdanica. Kalendar za 1939.*, str. 114-116.

[124] ABiH, ZMF, Präs. 703/1908.

dvostruko veća od cijene čiflučke zemlje, dok u onim dijelovima zemlje gdje razlika u cijeni nije bila tako visoka nije ni postojala mogućnost takvog kreditiranja jer banka nije imala dovoljno čvrstih garancija za takve finansijske operacije. Banka je tražila od Zemaljske vlade da se ona pojavi kao garant za date zajmove, što je Vlada odbila.[125]

Proces prodaje kmetskih selišta odvijao se relativno sporo, i tek je od 1911., izglasavanjem zakona o fakultativnom otkupu, taj proces ubrzan. Zakonom o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u BiH iz 1911. bilo je predviđeno davanje kmetovima kredita u visini cjelokupnog iznosa.[126] Tada je oformljen i poseban odsjek za otkupljivanje kmetskih selišta pri Zemaljskoj vladi, a statistika koju je vodio taj odsjek omogućava da se danas ovaj proces temeljitije može pratiti.[127] Vidljivo je da su begovi prodavali ne samo kmetska selišta nego i begluke. Tako je godine 1912. prodato kmetovskih selišta u površini od 445.251 dunum čiste zemlje i 128.354 dunuma šuma i pašnjaka, a begluka 17.971 dunum čiste zemlje i 24.480

---

[125] ABiH, ZMF, Präs. 703/1908.

[126] *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, Godina 1911, Sarajevo 1911., str. 177-179; ABiH, ZMF, Präs. 46/1911. Činjenica da je dotad polovinu sredstava kmetovima davala, posredovanjem zemaljske uprave, Privilegovana zemaljska banka, i to kao hipotekarni zajam, a da su drugu polovicu kmetovi sami nabavljali, najčešće prodajući stoku, dovela je do toga da je većina tako otkupljenih kmetova propadala i da otkup nije davao nikakvih ekonomskih učinaka (kmet proda stoku da bi mogao nabaviti sredstva za otkup, ali potom zbog nedostatka stoke zemljište ostaje loše obrađeno). Zato je odlučeno da se iz zemaljskih sredstava daje čitav kredit: "Pri tome bi se u interesu samih kmetova, kao i u općem gospodarstvenom interesu, imali po pravilu davati zajmovi samo onakim kmetovima, čiji je samostalni opstanak u slučaju otkupa njihovom gospodarskom sposobnošću osiguran. Zemaljska uprava ne bi imala pomagati otkupljivanje takovih kmetova, koji su jednom postali samostalni, a onda, nemajući potrebne gospodarske sposobnosti, morali odmah zatim propasti. (…)." *Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1911*, S. 15.

[127] Šef ovoga odsjeka bio je dr. Georg Grassl, koji je ostavio svoja zapažanja o toku fakultativnog otkupa kmetova. (Dr. Georg Grassl: *Zwei Jahre fakultativer Kmetenablösung in Bosnien und der Herzegovina*. Wien 1914.)

dunuma šuma i pašnjaka; godine 1913. proces otkupa je usporen i ovaj tempo prodaje begovskih zemljišta, trajat će sve do ulaska BiH u sastav jugoslavenske države 1918. godine.[128]

Godina	Stranaka	Kmetska selišta (dunuma)		Begluk (dunuma)	
		čista zemlja	šume i pašnjaci	čista zemlje	šume i pašnjaci
1912	5.821	445.251	128.354	17.981	*24.480*
1913	5.126	339.260	88.708	12.632	*27.495*
1914	2.413	164.910	38.779	4.940	*14.030*
1915	*11*	*722*	*76*	-	-

Tabela: Otkupljena površina (u dunumima) kmetovskih selišta i begluka 1912-1915. godine

Godine 1912. od ukupno 5.821 otkupljenog kmetskog selišta najviše je bilo onih sa površinom od 51 do 100 dunuma (ukupno 1.969), zatim onih od 101 do 150 dunuma (1.084), pa potom onih od 26 do 50 dunuma (1.077). Na kmetska selišta površine od 151 do 300 dunuma dolazilo je 855 kmetskih selišta, na ona do 25 dunuma otpadalo je 664, a na ona od 301 do 500 dunuma 146 kmetskih selišta, dok je kmetskih selišta preko 500 dunuma bilo 26, od toga najviše u Brčkom i Livnu (po četiri), zatim Banjoj Luci, Kotor Varoši i Tešnju po tri, Nevesinju i Prnjavoru po dva, a u Sarajevu, Žepču, Bosanskoj Dubici, Foči, Gradačcu po jedno kmetsko selište površine preko 500 dunuma.[129] Prema jednom drugom izvješću, te godine

[128] ABiH, ZVS, Agrar V, Prilog izvještaju preko uprave Bosne i Hercegovine. Kmetovski odsjek za otkupljivanje kmetovskih selišta zemaljske vlade. Sarajevo, dne 11. novembra 1916.

[129] ABiH, ZVS, Agrar, V; Grössenklassen der im Jahre 1912 abgelösten Kmetenansässigkeiten. Vidi se, dakle, da 30% otkupljenih kmetskih selišta otpada na selišta sa površinom manjom od 50 dunuma. (*Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1913*, S. 50.)

4.798 kmetskih porodica (za koliko je konvertiran zajam, dok je za još 1.023 odobren) otkupilo je selišta od 1.116 zemljoposjednika. Od ovih 1.116 zemljoposjednika njih 1.063 prodalo je od 1 do 20 selišta, 45 od 21 do 50 selišta, četiri od 51 do 100 selišta, tri od 101 do 200 selišta i svega jedan preko 200 selišta. Šef Zemaljske vlade general Potiorek pretpostavljao je da su samo oni zemljoposjednici sa preko 50 selišta mogli živjeti od rente, iz čega je proizlazilo da je svega osam velikih zemljoposjednika (begova) prodalo svoja kmetska selišta, dok je većina kmetova otkupljena od srednjih i malih zemljoposjednika, "koji svoju privrednu eksistenciju nisu temeljili na lako dobivenoj renti nego na trgovini i zanatstvu", i koji su, iako se za to ne mogu navesti pouzdani statistički podaci, najvjerovatnije otkupni iznos u protekloj godini upotrijebili za razvoj trgovine i zanatstva. Djelomično drukčija situacija je kod velikih zemljišnih rentijera (begova), koji – isticao je Potiorek – navikli na lahko dobivena agrarna davanja, tek moraju tražiti novu privrednu orijentaciju da bi dobiveni novac što povoljnije i korisnije iskoristili.[130] Stoga je prvi čovjek Zemaljske vlade zastupao mišljenje da bi bilo dobro kada bi begovi umjesto gotovine dobivali obligacije, koje bi se mogle vinkulirati u 10-20 godina, čime bi se – s jedne strane – vlasnicima osigurala renta, a – s druge strane – dalo bi im se vrijeme potrebno da nađu novu privrednu orijentaciju.[131] Zakon od 13. juna takvu praksu dozvoljavao je samo "ako je molitelj zajma o tome postigao sporazum sa zemljoposjednikom" (§ 6). Kako je izmjena tog člana bila nemoguća iz političkih razloga, Potiorek je smatrao da

[130] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

[131] Zanimljivo je napomenuti da su se begovi nakon Prvog svjetskog rata stalno žalili na to da im vlast ne isplaćuje odštete, a ako im i isplaćuje, onda se to obavlja rijetko, u malim iznosima i sa velikim zakašnjenjem. Ogorčen takvim stavom vlasti, jedan beg napisao je ironično pismo Agrarnoj direkciji u Sarajevu, u kojemu se "zahvaljuje" što vlast umjesto 83.456 dinara, koliko mu treba platiti za odštetu, isplaćuje svega 8.000 u gotovom i 32.000 u obligacijama, dok se za ostatak uopće ne navodi kada će se isplatiti. "Najljepša fala da računate na moju budućnost, pa od 83.000 šaljete mi samo 8.000 dinara", veli ovaj ogorčeni beg, pun ironije. Jedan činovnik na margini ovoga pisma dodao je: "Smiješ da se izgovoriš – barem." (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl 2475/b.)

bi u čitavu stvar trebalo intenzivnije uključiti odgovarajuće bošnjačke institucije, prije svega Muslimansku centralnu banku, koja bi mogla djelovati poučno i podstrekujuće na bošnjačke begove.[132]

Od 1.116 zemljoposjednika koji su 1912. prodali svoja kmetska selišta, 922 (82,61%) otpada na muslimane, 144 (12,90%) na pravoslavce, 36 (3,23%) na katolike, 11 (0,99%) na Jevreje i 3 (0,27%) na pravne osobe. Od 5.821 kmetske porodice kojoj je odobren zajam za otkup, 4.430 (76,10%) su pravoslavne porodice, 1.335 (22,93%) katoličke i 56 (0,97%) muslimanske. Potiorek naglašava kako iz ovih podataka proizlazi jedna utješna činjenica, tj. da kmetovi katoličke vjeroispovijesti – suprotno prvobitnom pribojavanju – uopće ne zaostaju za pravoslavnim, posebno u odnosu na njihov ukupan broj. Svi centri katoličkog kmetskog stanovništva (Gradačac, Brčko, Tuzla, Derventa, Banja Luka, Fojnica, Travnik, Livno, Županjac, Mostar i Ljubuški) jednakim intenzitetom koristili su se zakonom od 13. juna 1911., a to što pravoslavni kmetovi imaju apsolutnu prednost posljedica je činjenice da oni imaju izrazitu brojčanu nadmoć među kmetskim stanovništvom. Prema popisu iz 1910., ukupan broj kmetova, ubrajajući i one koji imaju slobodne posjede, iznosi 111.093, od čega je 75.679 (68,12%) pravoslavaca, 29.067 (26,16%) katolika, 6.334 (5,70%) muslimana i 13 (0,02%) ostalih. Od ovih 75.679 pravoslavnih kmetova otkupilo se 1912. njih 4.430 ili 5,85%, od 29.067 katoličkih kmetova otkupilo se 1.335 (4,59%), a od 6.334 muslimanskih otkupilo se 56 (0,88%).[133] Od ukupne otkupljene površine (573.605,555 dunuma) na pravoslavce je otpadalo 453.644,165 dunuma (79,09%), na katolike 117.376,768 dunuma (20,46%), a na muslimane 2.584,622 dunuma (0,45%). Ako se zna da je pravoslavcima odobreno 8.818.700 K zajma (78,97%), katolicima 2.268.800 K (20,33%), a muslimanima 79.000 K (0,70%), vidi se da postoji povoljan pomak kod katolika, koji sa 20,33% od ukupnog zajma otkupljuju 20,46% zemljišta, a kod muslimana nepovoljan pomak, jer sa 0,70% od zajma otkupljuju samo 0,45% zemljišta. Iz tog je Potiorek zaključivao kako su muslimanski

[132] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

[133] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

kmetovi plaćali relativno višu otkupnu cijenu.[134] Potiorek dalje ističe da je od ukupno otkupljenog zemljišta 77,62% bilo obradive zemlje i 22,38% šuma te 92,60% kmetskih selišta i 7,40% begluka.[135]

U ovom neobično važnom izvještaju Potiorek dalje objašnjava proces otkupa kmetova 1912. godine i ističe kako se čvrsto stajalo na stanovištu od samog početka da se mogu davati i zajmovi za otkup beglučkih parcela, ali samo pod određenim uvjetima. Prije svega zahtijevalo se da se kupovina begluka odvija istovremeno s kupovinom kmetskog selišta, jer se nakon otkupa kmetske čestice kupovina begluka predstavlja kao obična kupovina zemljišta i ne podrazumijeva nikakve povlastice Zakona o otkupu kmetskih selišta. Onda bi se u svakom pojedinom slučaju strogo pazilo da li se kupovina beglučkih parcela odvija s ciljem podupiranja privrednih interesa otkupljenih kmetova, što se može pretpostaviti samo onda ako ovi zemljišni kompleksi trebaju ili za zaokruživanje otkupljenih kmetskih posjeda ili, kada se radi o šumama, za zadovoljenje starih prava drvarenja. Kmetovi se time čuvaju od iskušenja da se upuste u riskantne špekulacije zemljištem, koje im se lahko mogu obiti o glavu, a zemljoposjednicima se time daje mogućnost i poticaj da sami vlastiti posjed, neopterećen servitutskim pravom kmetova, koriste i obrađuju. Na tom mjestu susrećemo se nastojanja Zemaljske vlade sa željama i stremljenjima vodećih bošnjačkih krugova, koji u tom slučaju, posebno u sjevernim kotarevima zemlje, sami ustupaju ove beglučke komplekse za naseljavanje drugih seljaka i kolonizaciju koju vodi Vlada. Zbog toga je tako malo otkupljene površine spadalo pod begluke, a i od toga je više od polovine otpadalo na šume i pašnjake. S obzirom na veličinu otkupljenih površina na prvom mjestu stoji kotar Banja Luka sa 56.483,894 dunuma, zatim slijede Bosanska Gradiška sa 50.170,826, Derventa sa 41.255,745, Gradačac sa 38.836,973, Tešanj sa 38.076,185, Brčko sa 32.923,863, Prijedor sa 31.718,081, Bijeljina sa

---

[134] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

[135] Vidi: Hamdija Kapidžić: *Agrano pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878.-1918.)*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. Godina XIX, 1970.-1971., Sarajevo 1973., str. 92-95

27.155,408 itd.[136] Pritom, sve ovo odnosi se na otkupe koje je pomogla Zemaljska vlada u skladu sa Zakonom, ali je bilo i otkupa selišta koji su se odvijali u izravnom dogovoru zemljoposjednika i kmetova (1912. veći otkupi na takav način desili su se u kotaru Bugojno, općina Ravno, vlasništvo Omer-bega Sulejmanpašića, i u nekoliko općina kotara Livno i Bosanski Petrovac, vlasništvo udovice Ali-bega Firdusa, te u dijelu općine Novo Selo u kotaru Derventa, vlasništvo Smajlbegovića, i Majkić Japri u kotaru Sanski Most, vlasnik Riza-beg Kapetanović).[137]

Ne iznenađuje da kotarevi Posavine, dakle oni krajevi koji su bili ishodište svih kmetskih pokreta i prije Okupacije, u najznačajnijoj mjeri sudjeluju u procesu otkupa kmetskih selišta, tim prije što su ovi kotarevi najsnažnije sudjelovali u otkupu i na stari način. Nakon Posavine dolaze kotarevi Krajine u sjeverozapadnoj Bosni.

U 1913. godini 1.290 zemljoposjednika prodalo je kmetska selišta, s tim da je 1.250 prodalo od 1 do 20 kmetskih selišta, 32 je prodalo od 21 do 50 kmetskih selišta, sedam je prodalo od 51 do 100, a samo jedan zemljoposjednik je prodao od 101 do 200 kmetskih selišta. Pokazuje se, dakle, da se i u drugoj godini otkupa po Zakonu o fakultativnom otkupu taj proces odvija najviše kod srednjih i manjih zemljoposjednika, jer se i 1913., kao i 1912., pojavljuje svega osam zemljoposjednika koji prodaju više od 50 kmetskih selišta. Budući da to odgovara stvarnoj podjeli kmetskog selišta na velike, srednje i male zemljišne rentijere, može se bez daljnjeg ustvrditi da su se zakonom od 13. juna 1911. koristili ne samo mali i srednji, nego i krupni zemljoposjednici s ciljem da prodaju svoja kmetska selišta. Postoji, ipak, jedna karakteristika otkupa 1913. u odnosu na 1912. godinu. Dok je, naime, 1912. do većih otkupa dolazilo zbog zaduženosti zemljoposjednika, koji su otud prodavali kmetska selišta, 1913. nije bio takav slučaj. Iz toga proizlazi da su veliki zemljoposjednici i bez privrednih i finansijskih nevolja saglasni da započnu sa prodajom svojih kmetskih selišta, dok su mali i srednji zemljoposjednici, prema statistici 1912., od samog početka

[136] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913

[137] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

koristili državni otkup kmetskih selišta da potreban novac upotrijebe za pokretanje trgovine i zanatstva. Sve u svemu, može se zaključiti da je spoznaja o neodrživosti kmetskih odnosa državnim otkupom bitno pospješena, posebno jer nadgledanje rada kmetova iz godine u godinu postaje sve nezgodnije i skuplje.

Od 1.290 zemljoposjednika koji su 1913. prodali svoja kmetska selišta, 1.159 (89,61%) bili su muslimani, 61 (4,73%) pravoslavci, 48 (3,72%) katolici i 21 (1,63%) Jevreji, dok je četvero (0,31%) bilo pravnih osoba. Od ukupno 5.126 kmetskih porodica, pravoslavnih je bilo 3.667 (71,54%), katoličkih 1.424 (27,78%), i muslimanski 35 (0,68%). Vidi se da 1913. katolici više učestvuju u otkupu nego u 1912. te da gotovo svi centri katoličkog kmetskog stanovništva srazmjerno snažno sudjeluju u tom procesu. U tom smislu zaostajao je jedino katolički kotar Fojnica, gdje se otkup odvijao veoma usporeno, što je, prema mišljenju Zemaljske vlade, posljedica činjenice da je tamošnje katoličko kmetsko stanovništvo izmirivalo agrarna davanja savjesno, pa tamošnji zemljoposjednici nisu imali nikakvog povoda da prodaju svoja kmetska selišta.[138] Ovaj zaključak Zemaljske vlade bio je iznenađujući sa aspekta poštivanja zakonom određenih davanja, jer se podrazumijeva da bi sama Vlada, koja je finansijski podržavala otkup kmetskih selišta, zapravo trebala forsirati neposluh kmetova prilikom davanja zakonom određenih obaveza, i to stoga što bi se sa rastom toga neposluha ubrzao proces prodaje selišta. Nemamo, ipak, izravnih potvrda da je Vlada kasnije djelovala u smislu nagovaranja kmetova da ne izvršavaju svoje obaveze prema zemljoposjednicima.

Godine 1913. otkupljeno je ukupno 468.096,773 dunuma zemlje. Od toga je na pravoslavne kmetove otpadalo 366.446,968 dunuma (78,28%), na katoličke 98.375,204 dunuma (21,23%), a na muslimanske 3.274,601 dunum (0,49%). Ako se zna da je pravoslavcima dodijeljeno 73,89% zajmova (6.490.200 K), katolicima 25,38% (2.228.800 K), a muslimanima 0,73% (64.100 K), proizlazi da su muslimanski kmeto-

[138] "Röm. katholische Kmetenbevölkerung die Agrarabgaben mit Gewissenhaftigkeit leistet und solcherart den Grundherren keinen Anlass bietet, sich ihres Kmetenbisitzes zu entäussern." ABiH, ZMF, opća, 5228/1914.

vi i ove godine, kao i 1912, plaćali najvišu otkupnu cijenu po jednom kmetskom selištu.

Od ukupno otkupljene zemlje (468.096,773 dunuma), 351.892,823 (75,18%) dunuma otpada na obradivo zemljište, a 116.203,950 dunuma (24,82%) na šume. Od toga je na kmetska zemljišta otpadalo 427.969,264 dunuma (91,43%), a na begluke 40.127,509 dunuma (8,57%).

USPOSTAVA NOVIH KMETSKIH ODNOSA

Pored prodaje postojećih kmetskih selišta bio je prisutan i proces uspostave novih kmetskih selišta, što Zakon od 13. juna 1911. nije zabranjivao. Uspostava kmetskih odnosa odvijala se tokom čitavog razdoblja austrougarske vladavine, ali različitim intenzitetom. Neposredno nakon 1878. ti su se odnosi uspostavljali i zbog doseljavanja seljaka iz drugih krajeva u Bosnu i Hercegovinu. Tako se odvijao proces naseljavanja stanovništva iz Like i Dalmacije u neke krajeve Bosanske krajine. Ovi Ličani i Dalmatinci naseljavali su se kao kmetovi ili uzurpatori, a dolazili su sa izbjeglicama 1875. godine. "Najviše ih se naselilo u bosanskokrupskom kotaru, u kojem su na sjevernim obroncima Grmeča obrazovali lička naselja Hašani i Gornja Suhaja." U Bihaćkom okrugu već ih se do 1883. bilo naselilo oko 10-12.000. "Neki od njih su kao kmetovi zauzeli mjesto domaćih seljaka koji su nestali u ustanku, a neki su bez ičijeg odobrenja uzurpirali zemlju ili šumu. Toliko su se osilili da su i kao kmetovi odbijali da podmiruju zakonske dažbine gospodarima zemljišta."[139] Tokom 1912. uspostavljeno je novih 1.329 kmetskih selišta, i to 1.026 dijeljenjem već postojećih kmetskih selišta, 241 nagodbom (sporazumom) i 62 službenom odlukom. Budući da dijeljenjem već postojećih kmetskih selišta brojčano raste broj kmetskih porodica, ali ne i površina zemlje pod kmetstvom, to

[139] Đorđe Mikić: *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 182-193.

se samo sporazumom i službenom odlukom uspostavljena kmetska selišta mogu smatrati novim, a takvih je 1912. bilo svega 303, pri čemu su ova selišta obuhvatala 12.269,567 dunuma. Kako je u istoj godini na razne načine (izumiranjem kmetske porodice, sporazumom zemljoposjednika i kmeta, odricanjem kmetova od kmetskog prava, službenim odlukama, eksproprijacijama, podjelom između zemljoposjednika i kmeta) kmetsko pravo, osim putem otkupa, prestalo postojati na 485 kmetskih selišta, to je Zemaljska vlada zaključila kako je i na ovom polju, neovisno o akciji otkupa kmetskih selišta, postignuto nazadovanje, i to veoma snažno nazadovanje kmetskog posjeda. Vlada je posebno isticala činjenicu da je katoličko stanovništvo u tome imalo prekomjeran udio, čemu posebno doprinose kotarevi Livno i Županjac. Od 1.329 novih kmetskih selišta, 757 (56,96%) čine pravoslavci, 543 (40,86%) katolici, a 29 (2,18%) muslimani.[140]

Kmetovi su se nadali da će moći dobiti besplatno ne samo kmetska selišta nego i begluke. Kotarski predstojnik iz Sanskoga Mosta početkom 1913. javljao je kako su kmetovi u selu Dabar pričali da će Srbija uskoro okupirati Bosnu i Hercegovinu i dodijeliti im begluke. Predstojnik dalje ističe da zbog toga u tom selu posustaje otkup kmetskih selišta.[141]

Godina	Broj prodatih selišta
1879.	*117*
1880.	*302*
1881.	*385*
1882.	*967*
1883.	*1072*
1884.	*1409*
1885.	*1289*
1886.	*889*
1887.	*1.158*
1888.	*724*

Godina	Broj prodatih selišta
1889.	*805*
1890.	*836*
1891.	*852*
1892.	*680*
1893.	*939*
1894.	*703*
1895.	*613*
1896.	*546*
1897.	*553*
1898.	*870*

[140] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

[141] ABiH, ZMF, Präs. 45/1913.

Godina	Broj prodatih selišta
1899.	*756*
1900.	*816*
1901.	*750*
1902.	*603*
1903.	*594*
1904.	*965*
1905.	*924*
1906.	*1.001*
1907.	*1.359*
1908.	*1.205*

Godina	Broj prodatih selišta
1909.	*1.539*
1910.	*2.260*
1911.	*4.202*
1912.	*5.821*
1913.	*5.126*
1914.	*2.413*
1915.	*11*
Ukupno	***46.054***

Tabela: Prodaja kmetskih selišta 1879-1915.

Bez obzira na stalni proces prodaje kmetskih selišta, pa i begluka, koji se različitim intenzitetom odvijao čitavo razdoblje austrougarske vladavine, materijalna osnovica begovskog sloja čitavo ovo doba bio je zemljišni posjed. Neki autori su, čak, smatrali kako su begovski zemljišni posjedi dobiveni beratom u osmansko doba bili "u veličini prosečnog sreza bosanskog, a agaluci u veličini jedne organizovane političke opštine sa više sela".[142] Tu se nalazio razlog da je čitavo Pounje, npr., bilo vlasništvo triju begovskih porodica: Badnjevića iz Bosanske Krupe, Beširevića iz Ostrošca i Biščevića iz Bihaća. "Klišević, Lipa i Teočak bili su porodice Kulenovića iz Kulen Vakufa, a Velika Rujiška bio je posed begova Cerića iz Bosanskog Novog."[143] Nakon prestanka osmanske vlasti, položaj bosanskog bega s obzirom na vlasništvo nad zemljom bitnije se ne mijenja zbog toga što vlast ne mijenja agrarne odnose između begova i kmetova: "Stvarni zaštitnik begovata i muslimanske konfesionalne grupe, ekonomski bazirane na čiflucima i vakufima, (…) nije daleka Turska ili sultan-kalifa, nego austrougarska

[142] Milan Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 20, Beograd 1925. (dalje: *Pounje*), str. 326.

[143] M. Karanović: *Pounje*, str. 326-327.

vlast, dokle god ne bi reformama dirala u agrarne odnose. (…) Svuda oko njih oslobođenje od turske vlasti bilo je popraćeno reformom agrarnih odnosa, jedino u BiH begovatu se 1878. obećava i osigurava daljnji opstanak."[144]

Međutim, dosad u literaturi nije tačno utvrđeno koliki su bili posjedi pojedinih begova, koliko su imali kmetskih selišta i koju površinu begluka. Nepoznanica je, čak, i broj begovskih porodica. Pretpostavljalo se da je 1878. Austro-Ugarska u Bosni zatekla zemljoposjedničku klasu od šest do sedam hiljada bošnjačkih begovskih i aginskih porodica.[145] Broj begova i aga uglavnom se pratio kroz zvanične statistike, koje su evidentirale broj *zemljoposjednika sa kmetovima*. Popis 1879. nije evidentirao stanovništvo prema zvanju, pa se na temelju njega ne mogu donositi nikakvi sudovi o broju begovskih porodica, dok su 1885. evidentirane 8.162 begovske i aginske porodice.[146] Popis 1895. evidentirao je 5.833 zemljoposjednika sa kmetovima, a 1910. taj broj iznosio je 10.463, s tim da je 9.537 bilo Bošnjaka. Popis 1895. nije evidentirao vjersku pripadnost agrarnog stanovništva, pa nije moguće izračunati koliko je od 5.833 zemljoposjednika bilo Bošnjaka. Nepoznanica je koliko je od ovih zemljoposjednika bilo krupnih posjednika (begova), a koliko sitnih posjednika (aga). Činjenica je, međutim, da se znatan broj sitnih posjednika (aga) bavio trgovinom.[147]

Jednom je izračunato da je 1895. u čitavoj BiH moglo biti 33.476 pripadnika zemljoposjedničkih porodica, od toga u selima 14.335, a u varošima i varošicama 19.141. Od 14.335 u selima, muslimana

---

[144] *Prilozi*, str. 140.

[145] A. Feifelik: *Ein neuer aktueller Weg*, S. 2.

[146] Begovi se u ovom popisu nazivaju različito. Na pojedinim mjestima kao "Gutsbesitzer (Begs und Agas) – vlastelini", zatim "Gutsbesitzer – vlastelini" ili jednostavno "Agas – age". Broj aga uzet je samo od odraslih muškaraca, jer se navodi broj odraslih muškaraca, pa se od toga broja računa broj begova, slobodnih seljaka, kmetova i drugih zanimanja.

[147] *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.*, str. LXXXVI.

je bilo 13.574, a ostalih 761, dok je od 19.141 u varošima, 18.124 bilo muslimana, a 1.017 nemuslimana. Dakle, od ukupno 33.476 pripadnika zemljoposjedničkih porodica, prema ovim proračunima, 31.698 je bilo muslimana (94,67%), a 1.778 (5,31%) nemuslimana (katolika i pravoslavnih).[148] Prilikom izrade ovog proračuna nije se težilo utvrđivanju broja porodica bošnjačkih begova i aga, što bi pretpostavljalo i utvrđivanje kriterija prema kojima se neka porodica može smatrati begovskom ili aginskom, te pobliže određenje tih kategorija, nego utvrđivanju broja pripadnika one socijalne kategorije koja je u popisu stanovništva 1895. jednostavno definirana kao "begovi i age". Do ovakvih podataka došlo se na temelju pokazatelja iz popisa stanovništva 1895., i oni predstavljaju maksimalan broj bosanskih begova. Ovaj broj dobiven je sabiranjem broja "glavara" i "svojadi" iz rubrike "begovi i age". Dakle, prema ovoj računici, 57,18% begova i aga živjelo je 1895. u gradu, a 42,82% na selu.

Međutim, popis stanovništva iz 1910. pouzdaniji je, s obzirom da razvrstava agrarno stanovništvo ne samo po kategorijama koje su preciznije, nego i unutar tih kategorija pravi razliku s obzirom na vjersku pripadnost. Zbog toga se ovdje može tačno vidjeti koliko je bilo bošnjačkih zemljoposjednika s kmetovima, a koliko ostalih. Ovo je, doduše, moguće pratiti na razini Bosne u cijelosti, okruga i kotareva, a ne i za jedinice manje od kotareva. Ovaj popis poljoprivredno stanovništvo razvrstao je u kategorije: *zemljoposjednici sa kmetovima*, *zemljoposjednici bez kmetova*, *slobodni seljaci*, *kmetovi* i *kmetovi koji su ujedno slobodni seljaci*, pri čemu se kod ove posljednje kategorije razlikuju *pretežno slobodni seljaci* i *pretežno kmetovi*. *Begovima i agama se po ovome popisu smatraju samo zemljoposjednici svrstani u kategoriju zemljoposjednika sa kmetovima* (ukupno 10.463), s obzirom da su *zemljoposjednici bez kmetova slični slobodnim seljacima "no ipak*

[148] *Agrarno pitanje i muslimani*. Pregled. List za nauku i socijalni život, God. I, br. 2, Sarajevo 1. aprila 1910., str. 106-114. Ovdje postoji i jedna tablica koja pokazuje ukupan broj begovskih i aginskih "duša" svih vjera po varošima i varošicama te najveći broj bošnjačkih aginskih i begovskih "duša" po selima prema popisu iz 1895. godine.

se ne mogu označiti kao slobodni seljaci, bilo da im dobrom upravlja zakupnik ili su ga dali priorcima za neko vrijeme na obrađivanje". Slobodni seljaci se od zemljoposjednika razlikuju "ne samo tim, što im je zemljište manje ili manje vrijedno, nego prije svega i tim, što slobodni seljaci obrađuju svoju zemlju sami, a pomaže im porodica i služinčad" (potcrtao H.K.).

Sva dosadašnja literatura uglavnom preuzima ove zvanične podatke i uspoređuje popise iz 1895. i 1910., pri čemu se izražava sumnja u vjerodostojnost podataka iz popisa 1885. godine. U osnovi ovakvog pristupa je činjenica da se na temelju podataka iz popisa 1895. i 1910. moglo sasvim mirno zaključiti kako se broj begovskih porodica znatno uvećao (čak za 79,37%) i na temelju te teze dalje razrađivati priču o drastičnom siromašenju begovskih porodica koje se dijele, dijeleći pritom i svoja kmetska selišta. "Povećani broj aga opskrbljuje se iz više-manje postojećeg fonda kmetovske, čiflučke zemlje, što znači da nasljednici pojedinog age po islamskom baštinskom pravu dijele među sobom kmetove, odnosno kmetovska selišta."[149] Takvo uvjerenje u literaturi kasnije je poslužilo kao osnova Miloradu Ekmečiću da formulira tezu o velikom siromaštvu bosanskih begova, koji najčešće eksploatiraju samo jednoga kmeta.[150] Kako se u tu teoriju siromašenja begova kroz podjele porodica nikako nije mogla uklopiti činjenica da popis iz 1895. pokazuje manje begovskih porodica nego popis iz 1885., i kako se to smanjenje nije dalo nikako objasniti, izlaz je nađen jednostavno u zanemarivanju podataka iz 1885., dok se za podatke iz 1895. i 1910. tvrdilo da je "ustanovljeno da su točni",[151] što bi značilo da oni podaci iz 1885. nisu tačni. Radi se, međutim, o tome da se na temelju ovih statističkih pokazatelja iz popisa stanovništva ne može oblikovati dovoljno jasna slika o strukturi begovskoga sloja u Bosni i Hercegovini. Te informacije dopuštaju uspostavu određenih okvira, ali se prostor unutar toga valja puniti drugim izvještajima. Zemljoposjednik sa kmetovima iz 1910. nije beg koji sjedi na šiljtetu i

[149] *Prilozi*, str. 148.

[150] M. Ekmečić: *Stvaranje Jugoslavije*, 2, str. 281.

[151] *Prilozi*, str. 148.

čeka hak od svoga kmeta. Tako velik broj begovskih porodica značio bi da begovskih porodica, zapravo, uopće i nema. Suština je u tome da je broj begovskih porodica znatno manji od broja zemljoposjednika sa kmetovima iz 1910. godine. Jedino moguće objašnjenje za tako veliki broj zemljoposjednika sa kmetovima 1910. godine sastoji se u tome da je znatan broj tih zemljoposjednika zaista imao mali broj kmetskih selišta (jedno ili dva selišta), ali su uz to selište imali ili još svoje vlastite zemlje ili su se bavili drugim zanimanjem.

Stvari postaju nešto jasnije ako se broj begovskih porodica sagledava i u kontekstu broja kmetovskih porodica. Pretpostavljalo se da je 1878. u Bosni bilo oko 85.000 kmetova (od toga oko 60.000 pravoslavaca i oko 25.000 katolika) te oko 77.000 slobodnih seljaka (uglavnom muslimanskih).[152] Računalo se da krajem 1913. u Bosni i Hercegovini postoji 94.000 kmetskih porodica sa 5.660.760 dunuma obradive zemlje,[153] ali ovi podaci nisu sasvim pouzdani. Nešto kasnije tvrdilo se da je 1918. od ukupno 17.425.520 dunuma *obradive* zemlje u BiH na kmetska selišta otpadalo 7.752.339 dunuma (44,5%),[154] ali se ni tada nije raspolagalo detaljnijim informacijama. Istovremeno se tvrdilo da je krajem Prvog svjetskog rata "moglo (je) biti po prilici u Bosni i Hercegovini oko 68000 kmet. porodica. Ovaj bi broj mogao biti još manji ako se uzme u obzir, da se je dosta kmetova otkupilo iz vlastitih sredstava a da kmet. odnos u gruntovnici nije brisan, isto tako je dosta kmetova napustilo svoj čifluk i otselili se u druga mesta a zemlju ostavili gospodaru, a da kmet. odnos nije brisan." Isticalo se kako ne postoji evidencija o broju kmetova po vjeroispovijestima, "ali može se reći da po prilici otpada na pravoslavne oko 60%, na katolike oko 30% i na muslimane oko 10%, ili još manje na ove poslednje".[155]

Pouzdane statistike o tome nikada nisu napravljene, mada su poduzimani određeni koraci u tom pravcu. Tako je 1910. Prezidijum

---

[152] A. Feifalik: *Ein neuer aktueller Weg*, S. 2.

[153] ABiH, ZVS, Agrar, III.

[154] ABiH, AGD, 90/22, Präs, Agrarna direkcija u Sarajevu Ministarstvu za agrarnu reformu u Beogradu, 26. 5. 1922.

[155] ABiH, AGD, br. 6760/28.

Bosanskog sabora tražio od Zemaljske vlade da se sastavi jedan iskaz svih kmetovskih selišta, uz obrazloženje da je jedan takav iskaz potreban kao informacija agrarnom odboru Sabora, a s obzirom da je od velikog privrednog značaja, i da je u interesu uprave. Osim toga, Zemaljska vlada treba da, uporedo sa sastavljanjem iskaza o kmetovskim selištima, sastavi i iskaz o slobodnim posjedima i beglucima površine veće od 200 dunuma. Iskaz o beglucima potreban je da bi se utvrdilo da li i u kojoj mjeri zemljoposjednici koji su prodali svoje kmetske posjede posjeduju slobodne zemljoposjede koje mogu obrađivati u vlastitoj režiji. Zemaljska vlada povodom ovog pisala je Zajedničkom ministarstvu finansija da se takav posao, s obzirom na kratkoću vremena i zbog oskudice u ljudstvu kod kotarskih ureda, ne može savladati sa postojećim snagama nego je potrebno za svaki kotar angažirati, prosječno, dodatne dvije osobe na po 60 dana, što s honorarom od 120 K mjesečno iznosi 240 K po kotaru, odnosno za 51 kotar ukupno 12.240 K. Zajedničko ministarstvo 28. septembra 1910. dalo je takvo odobrenje,[156] i Zemaljska vlada je odmah krenula sa prikupljanjem informacija. U izvještaju od 2. novembra 1910. Zemaljska vlada saopćila je da će do 15. novembra moći dostaviti Zemaljskom saboru podatke o broju kmetskih selišta (Iskaz A), ali se Zajedničko ministarstvo 23. januara 1911. žali da ne raspolaže podacima da li je Zemaljska vlada to obećanje i izvršila i da li je uspjela od pojedinačnih izvještaja sastaviti jedno skupno izvješće za Sabor o ovom pitanju, koje je, inače, smatralo veoma važnim.[157] Zemaljska vlada telegramom 29. januara 1911. obavijestila je Zajedničko ministarstvo finansija da je važnije i opširnije materijale o broju kmetskih selišta dostavila 6. decembra 1910. Zemaljskom saboru, koji je preuzeo zadatak da sastavi jedno skupno izvješće, ali to još nije bilo urađeno, zbog čega je Vlada tražila da se svi materijali vrate.[158]

Zajedničko ministarstvo u svom aktu 6. februara 1911. izražavalo je čuđenje da je Zemaljska vlada sav prikupljeni materijal o kmetskim

[156] ABiH, ZMF, opća građa, 11871/1910.

[157] ABiH, ZMF, opća građa, 1258/1911.

[158] Telegram se nalazi u ABiH, ZMF, opća građa, 1598/1911.

posjedima jednostavno predala Predsjedništvu Sabora, a da sama nije učinila napor da taj veoma važan materijal sama obradi, što nije ništa drugo nego jednostavno ispunjavanje želje Prezidijuma Zemaljskog sabora. Ovakav postupak Zemaljske vlade tim je čudniji što je sama Vlada u svom dopisu od 23. avgusta s pravom primijetila kako je sastavljanje popisa o kmetskim posjedima "sa privredne tačke gledišta od velikoga značaja i zbog toga veoma poželjno i u interesu uprave". Samo po sebi razumije se da uprava nije imala nikakvog razloga izdvojiti dodatna finansijska sredstva da bi samo ispunila želju Prezidijuma Zemaljskog Sabora, nego je od važnosti bilo i ispunjenje javnih i općih interesa. Zajedničko ministarstvo takav je potez Zemaljske vlade tumačilo na način da se time egzekutivna ovlašćenja uprave uzimaju iz ruke ako upravni organi vrše određena istraživanja na čitavom teritoriju zemlje, a ova istraživanja ne obrade, nego prikupljeni materijal jednostavno stave na raspolaganje Zemaljskom saboru, koji tek nakon toga započinje obradu materijala. To je postupak koji izravno proturječi suštini uprave, odnosno biću egzekutive. Iz telegrama od 29. januara Zajedničko ministarstvo dalje je zaključilo kako Zemaljska vlada još pristupa Zemaljskom saboru i od njega traži izvještaj koji je ranije sama trebala načiniti. Vlada je morala vlastiti materijal obraditi i izvještaj koji bi na temelju toga napisala dostaviti Zemaljskom saboru, a ne sirovi administrativni materijal pojedinačnih istraživanja dostaviti Prezidijumu Sabora na obradu. Zbog toga se naređuje Zemaljskoj vladi da bez odlaganja vrati sav materijal koji je predala Prezidijumu Sabora, da taj materijal obradi u vlastitom djelokrugu rada i da u što kraćem roku (najduže za 14 dana) sačini izvještaj na temelju tabela koje su prikupili kotarski predstojnici te da se taj izvještaj odmah dostavi Zajedničkom ministarstvu.[159]

Ubrzo nakon ovoga, već 9. februara 1911., Zemaljska vlada, prije nego je dobila ovaj akt Zajedničkog ministarstva od 6. februara, poslala je Zajedničkom ministarstvu opširan izvještaj o slobodnim i beglučkim posjedima površine veće od 200 dunuma, u kojem je civilni adlatus baron Benko isticao podatak da broj vlasnika slobodnih i beglučkih

[159] ABiH, ZMF, opća građa, 1598/1911.

posjeda iznad 100 dunuma iznosi samo 9,15% svih slobodnih posjeda, a broj slobodnih i beglučkih posjeda iznad 200 dunuma tek 4,5%, pri čemu je oko polovine od toga otpadalo na Bošnjake. Iz toga je civilni adlatus baron Benko zaključio kako u takvim okolnostima bošnjački beglučki posjedi nemaju nikakav privredni značaj.[160] Radilo se, međutim, o tome da je baron Benko govorio ne o posjedima begova, nego i o posjedima slobodnih seljaka koji su imali posjede veće od 200 dunuma, ali je izvodio zaključke kao da su u pitanju isključivo begovski posjedi.

Ipak, valja posvetiti posebnu pažnju ovom neobično važnom izvještaju, jer – prema podacima koje sadrži – ukupno 9.490 posjednika (računajući tu i vakufe i posjede manastira te samostana, koji nisu bili opterećeni kmetskim pravom), od toga 4.931 muslimanskih, imalo je begluke veće od 200 dunuma.

Okrug	Pravoslavci	Katolici	Muslimani	Ostali	*Ukupno*
Banja Luka	705	167	876	2	*1.750*
Bihać	269	20	780	0	*1.069*
Mostar	877	502	743	4	*2.126*
Sarajevo	314	48	739	15	*1.116*
Travnik	345	412	603	0	*1.360*
Tuzla	685	170	1190	24	*2.069*
Bosna i Hercegovina	**3.195**	**1.319**	**4.931**	**45**	**9.490**

Tabela: Broj vlasnika slobodnih i beglučkih posjeda
većih od 200 dunuma (1911.)

[160] "(…) dass dem Beglukbesitze der Moslims unter den heutigen Besitzverhältnissen jede wirtschaftliche Bedeutung mangelt." ABiH, ZMF, opća građa. 2427/1911. U prilogu su tabelarni pregledi o posjednovnom stanju obradivog zemljišta slobodnih seljaka i kmetova po okruzima i kotarevima te sumaran izvještaj o slobodnim i beglučkim posjedima većim od 200 dunuma. Detaljan popis slobodnih i beglučkih posjeda preko 200 dunuma po okruzima, kotarevima i katastarskim općinama vidi u: ABiH, AGD, k, 150.

Ovih 9.490 posjednika posjedovalo je ukupno 4.861.470,624 dunuma, od toga 1.264.297 dunuma (26%) oranica, a šuma 2.238.358 dunuma (46%). Najviše begluka nalazi se na prostoru okruga Banja Luka (ukupno 1.133.924 dunuma), zatim Mostar (937.955 dunuma), Tuzla (914.326), pa potom Travnik. Zanimljivo je da je najmanja površina beglučke zemlje bila u okrugu Sarajevo, gdje je površina tih posjeda bila manja nego u okrugu Bihać.

Okrug	Oranice	Bašče	Livade	Vinogradi	Pašnjaci	Šume		Kuće i drugi objekti	Ukupna površina
Banja Luka	396.924,1	4.284,737	23.509,23	0	29.221,37	676.586,3	0	3.398,278	1.133.924
Bihać	164.681,3	2.145,922	45.012,53	6,2	37.242,95	255.140,2	0	1.575,159	510.804,2
Mostar	92.719,04	1.314,075	100.554,8	1.650,956	29.3609	445.291,1	1.384,662	1.436,946	937.955,5
Sarajevo	73.594,42	2.508,351	164.021,2	0	32.935,67	199.442,3	6,48	1.847,08	474.355,5
Travnik	107.721,2	2.138,983	417.180,8	0	72.906,08	285.533,3	485,764	1.138,977	890.105,3
Tuzla	428.657	28.134,56	46.889,63	12,14	28.529,3	376.364,4	1.105,396	4.633,666	914.326,2
Bosna i Hercegovina	1.264.297	40.526,63	797.168,1	1.669,296	494.444,4	2.238.358	2.982,302	14.030,11	4.861.471

Iz ovih podataka, dakle, može se pouzdano zaključiti da je površina begluka u BiH iznosila oko 9,5% ukupne teritorije Bosne i Hercegovine (čija je ukupna površina iznosila 51.027.411,722 dunuma), ali još uvijek nije moguće pobliže odrediti koliki je tu udio krupnih bosanskih begova, a kolika je površina pripadala ostalim zemljoposjednicima. Prema evidenciji o beglučkim posjedima većim od 575 dunuma uspostavljenoj nakon Prvog svjetskog rata, u Bosni i Hercegovini po imenu i prezimenu može se evidentirati vlasništvo za 2.420.104,317 dunuma begluka, od toga se 1.143.772,989 dunuma (ili 47%) nalazilo u rukama 264 velike bošnjačke zemljoposjedničke porodice. Ako se kombinira veličina begluka i broj kmetskih selišta (pri čemu se kao donja granica uzima posjedovanje najmanje 100 kmetskih selišta), uz korektivni faktor koji se sastoji u tome da je postojao manji broj porodica koje su posjedovale znatan broj kmetovskih selišta, a manje komplekse beglučkog zemljišta, ali su općenito smatrane begovskim porodicama, tada se ovaj broj od 264 velike

bošnjačke zemljoposjedničke porodice smanjuje na svega 46 porodice koje posjeduju velike komplekse zemljišta, te se za njih, prema tim kriterijima, može kazati da su predstavljali bosansku begovsku zemljoposjedničku elitu tog doba. Na ovaj način napravljen je spisak krupnih zemljoposjedničkih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini na prijelazu 19. i 20. stoljeća koje su bile predmet pojedinačne analize u ovome rad. Riječ je o slijedećim porodicama: Ajanović, Alibegović, Bašagić, Begović, Begzadić, Beširević, Biščević, Bušatlija, Cerić, Čengić, Džinić, Đonlagić, Đumišić, Fadilpašić, Filipović, Firdus, Gradaščević, Hafizadić, Hasanpašić, Hrasnica, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić (krajiški), Ibrahimpašić (travnički), Idrizbegović, Kapetanović (derventski), Kapetanović (vitinski), Kapetanović (prijedorski), Kapetanović (jajački), Kapetanović (tešanjski), Karabegović (banjalučki), Krupić, Kulenović, Ljubović, Miralem, Mulabegović, Muslibegović, Pašić (nevesinjski), Pašić (bijeljinski), Rizvanbegović, Resulbegović, Salihbegović, Sulejmanpašić, Teskeredžić, Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović.

Ovih 46 porodica posjedovalo je ukupno 689.207,947 dunuma begluka, što u odnosu na 1.143.772,989 dunumu begluka, koliko se nalazilo u rukama bošnjačkih velikih posjednika, iznosi 60,5%, odnosno 14,3% svih begluka u Bosni i Hercegovini (4.861.471 dunuma prema evidenciji 1911. godine). Osim toga, valja skrenuti pažnju na činjenicu da je u krugu ovih 46 porodica postojao jedan broj porodica koje nisu imale velike komplekse begluka, ali su imale iznad 100 kmetskih selišta, te su u literaturi općenito poznate kao begovske, tim prije što su igrale važnu društvenu i političku ulogu u historiji Bosne na prijelazu 19. i 20. stoljeća (Begovići iz Dervente, Bušatlije, derventski, tešanjski i vitinski Kapetanovići,[161] Ljubovići, Mulabegovići iz Dervente, nevesinjski Pašići i trebinjski Resulbegovići).

[161] Postoji mogućnost da je u nekim mjestima kmetski odnos bio nejasan, pa su se u spiskove kmetskih selišta upisivala i zemljišta koja su u gruntovnici bila upisana kao begluk. Takvih slučajeva sigurno je bilo u kotaru Duvno. Tu možda treba tražiti i razlog da neke begovske porodice, posebno hercegovačke, posjeduju manje komplekse begluka, a znatan broj kmetskih selišta. (Vidi: ABiH, AGD, 4021/22.)

Osim begluka, važno je utvrditi broj kmetovskih selišta koja su pripadala pojedinim begovskim porodicama. Statistički podaci iz popisa stanovništva od 1879. do 1910. o broju kmetovskih selišta ne dopuštaju međusobnu usporedbu zbog različitih kriterija prilikom popisa. Prema popisu stanovništva iz 1910, u BiH bilo je 79.677 kmetskih porodica, 14.453 porodice koje su istovremeno slobodne i kmetske, ali pretežno slobodne, te 16.903 koje su istovremeno slobodne i kmetske, ali pretežno kmetske. Dakle, prema ovim podacima, ukupno 111.033 porodice bile su u nekoj vrsti kmetskog odnosa. Početkom 1911. Zemaljska vlada tražila je od svih kotarskih ureda da dostave podatke o broju kmetova u pojedinim kotarevima. Vlada je kotarskim predstojnicima ostavljala svega šest dana za taj posao, uvjerena da oni već raspolažu podacima u kojim katastarskim općinama pojedinog kotara postoje kmetovi i kojoj religiji pripadaju, ali je isticala kako ti podaci moraju biti apsolutno pouzdani.[162] Ne znaju se rezultati ove akcije, ali se pouzdano zna da je bilo krajeva sa malo kmetovskih selišta, ali i sa malo begova. Tako je, npr., u okolini Male i Velike Kladuše bilo vrlo malo kmetovskih selišta. Na tom prostoru "ponajviše kmeta se nalazi u općinama Glinici i Bojnoj, a zemljovlastnici su im većinom udaljeni, koji imadu po jednog ili samo nekoliko kmeta".[163]

Baron Benko 29. oktobra 1911. naredio je svim kotarskim predstojnicima da dostave podrobne izvještaje o kmetskim selištima, broju vlasnika i njihovoj vjerskoj pripadnosti kako bi se od početka 1912., kada počinje državna akcija otkupa kmetovskih selišta, raspolagalo svim preciznim informacijama. Svi ti izvještaji činili bi osnovu za sastavljanje kmetovskog katastra.[164] Zajedničko ministarstvo finansija 18. novembra 1911. naredilo je osnivanje katastra kmetovskih selišta pri odsjeku Zemaljske vlade za otkup kmetova. "Taj će kmet. katastar služiti mjerilom djelovanja te podlogom uredovanju otkupnog odsjeka zemaljske vlade gledom na broj, veličinu i vrst kmet. selišta

[162] ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. ZV 12054/IV.-B/7, godina 1911.)

[163] ABiH, ZVS. (nesređena građa, Kotarska ispostava V. Kladuša, br. 4125, 16. novembra 1907., na broj ZVS 175711, od 28. oktobra 1907.)

[164] ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 241.221/I.- Dep. 5, Sarajevo 29. oktobar 1911.)

i pokazivati u svako doba, koji ga posao još čeka, odnosno u kojem razmjeru sudjeluju ostala novčana vrela kod otkupa kmetova. (…) Uz katastar sastaviće se ujedno i popis svih zemljovlasnika u formi alfabetskog indeksa za cijelu zemlju; taj imenik dovodiće se u sklad sa promjenama u vlastovnici periodički." Zemaljska vlada tražila je od svih kotarskih sudova da izvještaje o promjenama broja kmetskih selišta dostavljaju četiri puta godišnje odsjeku Zemaljske vlade za otkupljivanje kmetovskih selišta, a sve te promjene unosit će se u kmetovski katastar, koji je uređen "u formi kartoteke analogno otkupnim zajmovima po kotarima tako, da svaki kotar sačinjava posebnu cjelinu, u kojoj su katastralne općine alfabetskim redom, a u ovima pojedina selišta rednim brojem gruntovnih uložaka poredana".[165] Posao oko sastavljanja ovog kmetskog katastra nije bio nimalo lahak. Zemaljska vlada 16. decembra 1913. uputila je dopis Zajedničkom ministarstvu finansija u kojem je, tražeći dodatna finansijska sredstva za statističko utvrđivanje kmetskih posjeda, isticala značenje tog posla, s obzirom da bi jedna takva statistika dala mogućnost da se sagleda društveni i privredno-politički aspekt razrješenja kmetskih odnosa, a i da se nabave potrebna finansijska sredstva za otkup kmetova.[166] Ističe se kako osnovu jednog takvog statističkog posla čini kmetovski katastar prema stanju od 1. 12. 1911., kada je započeo s radom državni ured za otkup kmetova (der Kmetenablösungsbetrieb). Ovaj kmetski katastar uređen je po modelu modernog kataloga, tako da gruntovni ulošci koji su pod kmetstvom čine poseban karton, na čijoj prednjoj strani je sadržan tačan opis kmetovskog selišta, a na zadnjoj se trebaju bilježiti otkupni podaci. Ovi kartoni prvo su uređeni abecednim redom za 51 kotar, unutar kotara abecednim redom katastarskih općina, a unutar katastarskih općina aritmetičkim redom gruntovnih uložaka, tako da se svaki pojedini gruntovni uložak koji je pod kmetstvom može lahko pronaći. Zatim dolazi i imenski indeks kmetskih porodica, čija upotreba treba olakšati čitavo sastavljanje kartoteke. Prema ovdje iznesenim podacima, u čitavoj Bosni i Hercegovini 1. 12. 1911. bilo

[165] ABiH, ZVS, Agrar, V. (Nr. 263.204/I - Dep. 5 ex 1911.)

[166] ABiH, ZMF, opća građa, 17684/1913.

je 134.388 gruntovnih uložaka koji su stajali u kmetskom odnosu, od kojih su za 113.952 kataloški kartoni već bili urađeni, a za preostalih 20.436 ti su se kartoni tek trebali uraditi. Međutim, ovi kartoni samo su sirovi statistički materijal o kmetskim selištima i iz njih je trebalo praviti pregledne izvještaje o kmetskim selištima po općinama, kotarevima, okruzima i, konačno, u čitavoj Bosni i Hercegovini. U izgled je stavljeno i grafičko predstavljanje otkupa kmetova na općoj karti Bosne i Hercegovine omjera 1 : 150.000. Ova karta treba sadržavati granice okruga, kotareva, katastarskih općina, najvažnije komunikacije, okružna i kotarska mjesta, kao i mjesta u kojima stanuju kmetovi. Na karti je trebalo prikazati i pojedine kategorije posjeda, tj. zemaljski erar, privatne posjede, kmetovska selišta i beglučke komplekse, dok su kmetska selišta koja se otkupljuju trebala na karti biti posebno označena. Također je, uporedo s ovim zadatkom sastavljanja karte, bila predviđena izrada posebnog popisnog lista velikog formata za svaki 51 kotar, na kojem bi se na prednjoj strani bilježilo stanje katastra 1. 12. 1911., a na zadnjoj sumirali podaci o toku otkupa. Zemaljska vlada predlagala je da se čitav ovaj posao obavi u toku zime, kada se otkup kmetovskih selišta nešto utišava i kada su prisutni geometri, koji su, inače, tokom ljeta uglavnom zauzeti poslovima u polju. Vlada je računala da bi troškovi za obavljanje ovog posla iznosili oko 3.400 K, od čega bi za sastavljanje preostalih 20.436 kartona bilo potrošeno 400 K, a 3.000 K preostalo bi za upis podataka iz kartona u izvještaje, tj. za upisivanje podataka iz 134.388 kartona u 12 rubrika izvještaja, što iznosi ukupno 1.612.656 upisa.[167]

U svemu ovome, za temu kojom se bavi ovaj rad, nije najvažniji tačan broj kmetovskih selišta, koji se, dakako, mijenjao s obzirom na stalni proces prodaje kmetovskih selišta, ali i uspostavljanja novih kmetskih odnosa, nego raspoređenost tih selišta prema pojedinim begovskim porodicama. Analizirajući posjede 46 velikih porodica, koje su posjedovale iznad 100 selišta, dolazi se do saznanja da je najznačajniji procent svih selišta bio koncentriran upravo u tom krugu porodica.

[167] ABiH, ZMF, opća građa, 17684/1913.

TERITORIJALNI OKVIR I PORODIČNA MREŽA

Ranije je u ovom radu istaknuta činjenica kako je teško rekonstruirati kriterije po kojima su se povezivale pojedine begovske porodice, ali je uočljivo postojanje nekoliko regija karakterističnih po veličini begluka i broju kmetskih selišta kod pojedinih begovskih porodica. Općenito se prostor sjeverne Bosne i Bosanske krajine ističu kao dva regiona sa velikim beglucima i gustom koncentracijom krupnih begovskih porodica. Međutim, i ostali regioni Bosne i Hercegovine posjeduju neke karakteristike s obzirom na brojnost begovskih porodica, veličinu begluka i broj kmetskih selišta.

Slika begovskih zemljišnih posjeda najjednostavnije se može dobiti posredstvom administrativne organizacije u Bosni i Hercegovini, koja je nakon 1878. naslijeđena iz osmanskog doba. Zemlja je podijeljena na šest okruga (bivši *sandžak*, *mutesarifluk*, *Kreis),* svaki je nosio ime po najvažnijem gradu tog područja: Sarajevo, Travnik, Bihać, Donja Tuzla, Banja Luka i Mostar. Na čelu svake okružne administracije stajao je okružni predstojnik, koji je imao veliku odgovornost za poslove Vlade u okrugu. Kako su okružni predstojnici imali svoje urede u središtima okruga, nastojali su postati glavna veza između lokalnih bosanskih političkih lidera i austrijskog režima. Okružni predstojnici često su niz godina ostajali na ovim, istim položajima, te su mnogi bili blisko povezani sa političkom situacijom u okrugu.

Šest okruga dijelilo se na kotareve[1] (turski *kaza,* njemački *Bezirk),* a na čelu kotar bio je kotarski predstojnik. Živeći u malim gradovima,

[1] Bila su četiri grada koja su imala jednak status kao kotar (Banja Luka – gradski kotar, Mostar – gradski kotar, Sarajevo – gradski kotar, Tuzla – gradski kotar); ▸

kotarski predstojnici bili su važna karika između Zemaljske vlade i stanovništva. Oni su ispitivali sporove u pogledu agrarnog zakona i bavili se ostalim političkim pitanjima. Neki su kotari imali i niže jedinice zvane ekspoziture, ali se njihov broj više puta mijenjao u toku austrijske uprave. Ekspoziture su bile predviđene za slabo naseljena mjesta, gdje su se nalazile velike površine zemlje. Većinu ekspozitura je vodio direktor i jedan činovnik.[2]

Ipak, u daljnjoj analizi begovskih posjeda u ovom radu pravi se malo drukčiji teritorijalni okvir, i to tako da se čitav teritorij Bosne i Hercegovine promatra kroz slijedećih šest cjelina: *Sjeveroistočna Bosna* (obuhvata kotareve Bijeljina, Brčko, Gradačac, Derventa, Gračanica, Tuzla i Zvornik), *Bosanska krajina* (Prnjavor, Bosanska Gradiška, Bosanska Dubica, Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Krupa, Cazin, Bihać, Sanski Most, Bosanski Petrovac, Ključ, Banja Luka, Kotor Varoš), *Jugozapadna Bosna* (Glamoč, Livno, Županjac–Duvno–Tomislavgrad), *Hercegovina* (Ljubuški, Mostar, Konjic, Nevesinje, Stolac, Ljubinje, Trebinje, Bileća i Gacko), *Srednja Bosna* (Varcar Vakuf, Jajce, Bugojno, Prozor, Travnik, Tešanj, Maglaj, Zenica, Žepče, Visoko, Fojnica) i *Istočna Bosna* (Sarajevo, Kladanj, Vlasenica, Srebrenica, Rogatica, Višegrad, Čajniče, Foča). Svaki od ovih regiona ima neke svoje zasebne karakteristike, ali i zajedničke osobine koje begove i njihove zemljišne posjede, na jednoj višoj razini, integriraju u zasebnu društvenu cjelinu.

SJEVEROISTOČNA BOSNA

Ovaj region obuhvata prostor koji se najčešće označava kao Bosanska Posavina i Semberija, a prostire se od Bijeljine, na krajnjem sjeveroistoku, do Dervente, na Zapadu, te Tuzle i Zvornika, na jugu i jugoistoku. Stereotipna predstava o bosanskim begovima kao

- pored ovih gradskih kotara postojali su i seoski kotarevi (Banja Luka – seoski kotar, Mostar – seoski kotar, Sarajevo – seoski kotar, Tuzla – seoski kotar.)

[2] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 26-27.

društvenoj strukturi koja, od vremena svog prerastanja iz vojničkoga u zemljoposjedničko plemstvo u 19. stoljeću, na historijskoj pozornici Bosne i Hercegovine ne igra ulogu društvene, elite nego se pojavljuje kao društveni sloj koji, posjedujući mali vlastiti posjed, živi od haka svojih kmetova, koje, usto, nemilosrdno "pljačka i tiraniše", narušava se upravo na primjeru begova u sjeveroistočnoj Bosni. Ovi begovi zaista su predstavljali plemstvo od časti i vrlina, posebno onaj dio čiji je redoslijed predaka bio uvjerljiv i čije porijeklo ih je činilo čuvenim, a veličina njihovog zemljišnog posjeda ekonomski veoma postojanim. U begovskom svijetu bosanskog društva moć, značaj i ugled iskazivali su se veličinom posjeda i političkom tradicijom. Posavski begovi imali su i jedno i drugo. Većinu ovih begovskih porodica činile su domaće porodice, ali se nakon protjerivanja Bošnjaka iz Srbije 1861./62. jedan dio prognanika doselio u Posavinu i na taj način mijenjao omjer begovskih porodica domaćeg i stranog porijekla. Na ovom prostoru posebno se ističu slijedeće begovske porodice: Pašići,[3] Salihbegovići, Zaimovići, Gradaščevići, Tuzlići, Alibegovići, Begovići, Mulabegovići, Đonlagići, Kapetanovići, Hadžinurbegovići (koji su izvorni Begzadići)

[3] Osim bijeljinskih begova Pašića, koji su porijeklom Fidahići iz Zvornika, a njihov rodonačelnik u Bijeljini je poznati Ali-paša Fidahić, prijatelj Husein-bega Gradaščevića iz prve polovine 19. stoljeća (H. Kreševljaković: *Kapetanije,* str. 203), postoje i Pašići u Tuzli, o čijem porijeklu ne postoje pouzdani podaci. Prema jednim podacima, "izvjesni Pašo doselio u Tuzlu iz jednog okolnog sela. Taj Pašo bio je napredan čovjek, bavio se trgovinom, tri puta se ženio, i od svake žene imao puno djece i tako se stvorila brojna porodica koja se prozvala Pašići. Jedan član ove porodice (Hasan-aga Pašić, op. H.K.) bio je tuzlanski gradonačelnik (od 1935. do 1941. godine, op. H.K.). Ovaj gradonačelnik napravio je menzu za sirotinju u gradu." (Izjava Emin-bega Gradaščevića iz Tuzle /rođen 1908./ data autoru.) Drugi tvrde da su ovi Pašići potomci izvjesnog Hasan-paše Ljiljka. (Izjava Muhidina Pašića iz Tuzle data autoru). Inače, ovi Pašići imali su početkom 20. stoljeća 1.424,624 dunuma begluka u kotaru Tuzla, i to u mjestima Tuzla, Babice, Bistarac, Lipovica, Smoluća, Požarnica, Podpeć i Šikulje (ABiH, AGD, k. 58. Popis begluka, kotar Tuzla).

te, nešto manje, Jahići, Izetbegovići,[4] Mahmutbegovići, Ganibegovići,[5]

[4] Jahići i Izetbegovići, zapravo, jedna su porodica. Doselili su se sredinom 19. stoljeća iz Beograda (njihova je, navodno, bila Ada Ciganlija). Jedan brat, Ibrahim-beg, doselio se u Gradačac, a drugi je odselio u Bosanski Šamac. Ibrahim-begov sin Izet-beg oženio se sa Senija-hanumom Gradaščević. Ova grana se po Jahja-begu zvala Jahići, a druga grana, koja je odselila u Bosanski Šamac, prozvala se Izetbegović.

[5] Ganibegovići su porodica iz Gradačca, a potječu iz Dervente. M. Hažijahić iznio je pretpostavku da ovi Ganibegovići imaju zajedničko porijeklo sa znamenitim derventskim begovima Alibegovićima, i to porijeklo, uz bogatstvo koje su stekli u Gradačcu i ženidbene veze sa Isabegovićima iz Rajinaca kod Tuzle, Gradaščevićima Ibrahimbegovićima iz Gradačca, Klempićima i Šahinpašićima iz Zvornika, uvrštava ih u begovski sloj. Husejnćehajići iz Dervente, koji su bili trgovci, ali su imali i posjede, također su istog porijekla, ali se nisu smatrali begovima nego agama. Mustaj-beg Ganibegović iz Dervente doselio u Gradačac, u selo Donja Mionica, krajem osmanske vladavine. Nije poznato iz koje se porodice oženio, ali je iza žene naslijedio 150 dunuma zemlje, a ostalo je kupovao: "Malo pomalo kupovao. Njegov sin kupovao komad po komad. Nije pio, a od prihoda kupovao zemlju. I sin mu, a i unuk kupovali." Imali su zemlje i u Derventi oko 50 dunuma, koju su između dva rata prodali, i pet do šest kmetskih kuća koje su izgubili 1919. godine. U kotaru Gradačac, u selima Međiđa Gornja, Mionica Donja, Tramošnica Gornja, Špionica Srpska, Muhamed-beg Ganibegović, sin Mustaj-begov, krajem austrougarske vladavine imao je 1.375 dunuma beglučke zemlje (od čega 1.178 obradive i 197 neobradive) te 14-15 kmetskih selišta (pravoslavnih) u Srpskoj Špionici, pet kmetskih selišta (katoličkih) u Liporašću i pet kmetskih selišta (muslimanskih) na Bagdalama kod Gradačca. Za njihov odnos prema kmetovima u narodu se pričalo da je bio besprijekoran: "Ko da nisu bili kmeti, niko nije tako lijepo s kmetima postupao, niko nije bolji (…) Davali desetinu i dvanaestinu, a ne trećinu." Nisu se posebno isticali u političkom životu Bosne u doba Austro-Ugarske, a u razdoblju između dva svjetska rata bili su aktivni u JMO, pa je Mustaj-beg Ganibegović od 1936. do 1941. godine bio gradonačelnik Gradačca. Ovaj Mustaj-beg sin je Muhamed-bega Ganibegovića. Muhamed-beg oženio se sa Hasiba-hanumom, kćerkom Hasan-bega Isabegovića iz Rajinaca kod Tuzle, s kojom je imao tri sina: Mustaj-bega, koji se oženio sa djevojkom iz porodice Klempić iz Zvornika, Osman-bega, koji se oženio sa Kanom H. Ibrahimbegović iz Gradačca, i Hasan-bega, koji se oženio sa Šaćira-hanumom, rođenom Šahinpašić, čiji je ▸

Karabegovići,[6] Jusufbegovići (H. Hasanovići) i Širbegovići. Neki i Hasiće smatraju begovima, a ovoj porodici pripadalo je selo Hasić u Posavini.[7] Tu su i bijeljinski Osmanbegovići (čiji su se preci u Bijeljinu doselili tek krajem 18. stoljeća i koji su kmetska selišta imali u katastarskim općinama Ugljevik, Suho Polje i Vršani),[8] kao i derventski Osmanbegovići, koji nisu ni u kakvoj vezi sa bijeljinskim, zatim Muratbegovići (bijeljinski – koji su porijeklom od Osmanbegovića, tuzlanski – koji imaju zajednički porodični korijen sa Tuzlićima, i modrički – koji nemaju nikakve međusobne porodične veze) te Biogradlije (doseljenici iz Beograda, koji su se prvo naselili

otac svojevremeno odselio u Istanbul, gdje je Šaćira i odrasla. Mustaj-beg je imao sedmero djece (dvoje ženske i petero muških), Osman-beg troje djece (dvoje ženske i jedno muško) i Hasan-beg petero djece (troje ženske i dvoje muških.) (Zabilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića u Gradačcu). Osim ovih Ganibegovića iz Gradačca, postoji jedna porodica Ganibegović iz Modriče, koja nema veze sa gradačačkim Ganibegovićima, nego su samo ogranak modričkih Karabegovića.

[6] Karabegovići su begovska porodica iz Modriče, a porijeklom su iz Budima, odakle su u Bosnu stigla četverica braće: jedan u Zenicu (ili Travnik), jedan u Bihać, jedan u Mostar i jedan u Modriču. Ogranci ovih Karabegovića iz Modriče su Ganibegovići, Jusufbegovići i Mehmedbegovići (Milenko S. Filipović: *Modriča nekad i sad*, Sarajevo 1959., str. 55; Bilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića). Prema usmenoj predaji sačuvanoj u ovoj porodici, Karabeg koji se iz Budima doselio u Modriču zvao se Mustaj-beg, a u Modriči je, u Islam-mahali, napravio kuću (Muhamed Hadžijahić i Teufik Imamović: *Gradačac i okolina. Nacrt za* m*onografiju,* Gradačac 1960., rukopis, str. 30.); Aiša Softić: *Usmene predaje Bošnjaka* (dalje: *Usmene predaje).* Sarajevo 2002., str. 284. Modrički Karabegovići krajem 19. i početkom 20. stoljeća nisu bili veliki zemljoposjednici. Iz ove porodice u doba austrougarske vladavine isticali su se pjesnici Avdo S. Karabegović (1878.-1908.) i Avdo Karabegović Hasanbegov (1878-1900). (Muhsin Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda.* Sarajevo 1900. str. 161-168). Rizvić je ovdje naveo i svu relevantnu literaturu o njima.

[7] M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 121.

[8] Mustafa H. Grabčanović: *Porijeklo muslimanskog stanovništva u Bijeljini*. Semberske novine, 1986. godina.

u Orašju 1861., a zatim u Brčkom[9]), bijeljinski Preljubovići (za koje se tvrdi da su potomci istoimene islamizirane vlastelinske porodice iz Preljubovića sa Glasinca)[10] a potom i zvornički Skopljakovići[11] i

[9] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 167; U austrougarskom vremenu važna je uloga brčanskih Biogradlija. Ahmed-beg Biogradlija, koji je bio član brčanskog gradskoga vijeća, i njegov sin Paša-beg sudjelovali su u bošnjačkom opozicionom pokretu. Posjede su imali u Buzekari (ukupno 1.625,926 dunuma begluka i 42 kmetska selišta), Koretašima (475,194 dunuma begluka i 44 kmetska selišta) te jedno selište u Krepšiću. Paša-beg Biogradlija oženio se sa Esmom Ganibegović, a nakon njegove smrti naslijedili su ga sin Fehim-beg (oženio se sa Ifet-hanumom Hrustanbegović, umro 22. 6. 1921.), Hamdi-beg, Zumreta (udata za Sulejmana Džaferbegovića u Brku), Sajda (udata za Mehmeda Rustanbegovića u Odžak) i Begzada (udata za Emin-bega Zaimovića). Fehim-begova kćerka Ehliman udala se za Šemsi-bega Ibrahimpašića u Travnik.

[10] *Rogatica*. Sarajevo 1966., str. 22. Godine 1918. Preljubovići (Mehmedali-beg, oženio se sa Džemila-hanumom Zaimović, i Hanumica, udata za Smail-bega Šetića Grbavca, djeca Mehmed-bega Preljubovića, Ćerim-beg, oženjen sa Ešrefa-hanumom Hadžinurbegović /Tahirbegović/, i Derviša-hanuma, udovica iza Ibrahim-bega Salihbegovića) posjedovali su ukupno 91 kmetsko selište (u Dragaljevcu Gornjem 19, Dragaljevcu Srednjem 57 i Suhom Polju 15.)

[11] Od ove porodice, koja je porijeklom iz Uskoplja kod Bugojna, u austrougarskom vremenu najpoznatiji je Smail-beg Skopljaković iz Zvornika, sin Ahmed-begov, koji je u mjestima Čelopek, Šepak, Trnova Turska, Trnova Srpska i Zvornik posjedovao ukupno 2.602,225 dunuma begluka. Osim toga, Smail-beg je 1918. imao 54 kmetska selišta (44 u Trnovi Srpskoj i 10 u Trnovi Turskoj). Dugo vremena bio je zvornički gradonačelnik, odan vladin pristaša, ali već od oktobra 1900. – kao "žrtva ekstremnog pritiska i terora nezadovoljnih lidera" – prelazi u opoziciju. Često je vodio sporove protiv svojih kmetova zbog neplaćanja haka, doživio je duboku starost (rođen je 1849., a umro je poslije Prvog svjetskog rata). Oženio se sa Azeminom Šahinpašić, ali se pred Prvi svjetski rat oženio i sa izvjesnom Fatimom (rođena 1890.), koja ga je nadživjela, zajedno sa sinovima iz tog braka: Enverom (rođen 1916.) i Fadilom (rođen 1918.) te kćerkom Sanijom (rođena 1921.). Budući da je imala ispod 100 kmetskih selišta, ova porodica izostavljena je iz pojedinačne analize. (R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, 175; ABiH. Evidencija, Kl. br. 915.)

Alajbegović Grbavac[12]. Ovdje su, posebno na prostoru Semberije,

[12] Porodica Alajbegović Grbavac iz Zvornika nije uvrštena u pojedinačnu analizu u ovom radu jer su 1918. nasljednici njezinog najistaknutijeg pripadnika, Mahmud-bega, imali svega 29 kmetskih selišta, i to u Kamenici 24 selišta sa 529,23 dunuma i u Rastošnici pet seliša sa 221,95 dunuma. Ovaj Mahmud-beg, sin Omer-bega Alajbegovića Grbavca i Emire Salihbegović, bio je oženjen sa Sejdom Zaimović, umro je 1. 5. 1910., a naslijedili su ga sinovi Džemal-beg, Omer-beg, Mehmed-beg, kćerke Emina, udata za Sejfudin-bega Hadžinurbegovića, Samija, Sadija, udata za Ibrahim-bega Muratbegovića, Vasva, udata za Hamdi-bega Zaimovića u Brčko, i Mujesira, udata za Bećir-ef. Ibrahimagića u Srebrenicu. Mahmud-beg bio je opoziciono orijentiran u vremenu austrougarske vladavine. U martu 1909. vlast mu je bila zabranila da napušta grad, zbog čega se žalio Zemaljskoj vladi: "Pošto sam ja posjednik ne samo od većine kmetova, nego i od 10.000 dunuma begluka, koja se nalazi u više sela, – to sam zbog te zabrane pretrpio štetu oko 5.000 kruna, jer svoj posjed nisam smio nadgledati upravo u ono vrijeme kad je bilo najpotrebnije." Najvećim dijelom Mahmud-begovi posjedi bili su u selu Kamenica u Đevanjskom polju. Kasnije su srpski seljaci iz Đevanja koji su obrađivali tu zemlju tvrdili da je to zemljište bilo pod kmetstvom, ali da je beg 1893. čitavo selo ubeglučio zbog toga što je tražio "polovinu roda svake godine sa ove zemlje, a da mu mi to ne damo. Naši stari davali su mu i (u vrijeme, op. H. K.) osmanske vladavine, trećinu, a i (za vrijeme, op.H.K.) austrijske vlade sve do 1894. godine." Nakon 1918. ovi njegovi posjedi najznačajnijim dijelom podijeljeni su srpskim seljacima (zna se da su nakon 1918. od Mahmud-begovog sina Džemal-bega posjede u Kamenici uzurpirali srpski seljaci iz Đevanja: Srećko Stojanović, Đorđe Simić, Milan Milošević, Jakov Đokić, Rade Milošević, Avram Spasojević, Stanko Obradović i dr.). (*Musavat*, br. 24, 13.07. 1909., str. 3; ABiH, AGD, 9023/29; ABiH, AGD, 8881/29; ABiH, AGD, 8887/29; ABiH, AGD, 8888/29; ABiH, AGD, ABiH, AGD, 8889/29, ABiH, AGD, 8890/29; ABiH, AGD, 9023/29; ABiH, AGD, 9152/29.) I porodica Šetić iz Zvornika oslovljava se kao Grbavac. Radi se, zapravo, o jednoj porodici koja se prezivala Alajbegović. Jedan ogranak te porodice uzeo je prezime Grbavac, a drugi Šetić, po posjedima koji su se najznačajnijim dijelom nalazili u tim selima. Poslije Prvog svjetskog rata Šetići su se po Hrustan-begu Alajbegoviću Šetiću prozvali Hrustanbegovići. (Mehmed Hudović: *Zvornik. Slike i bilješke iz prošlosti*, drugo dopunjeno i prošireno izdanje. Sarajevo 2000., str. 306.) Sin Hrustan-bega Alajbegovića Šetića, Ešref-beg, skupa sa sestrom Fatimom, udatom Defterdarević u Tuzlu, posjedovao je u selima Čelopek, Grbavci, Jusići, Petkovci, Rastošnica, Šetići i Vitinica ukupno 1.817,663 dunuma begluka.

puno posjeda imali i hercegovački begovi Sijerčići, Ljubovići i Čengići. Oni su na ove prostore dovodili čifčije iz Hercegovine, vjerovatno svoje poznanike, i otuda je stanovništvo Semberije najvećim dijelom porijeklom iz Hercegovine, kako je to etnološkim istraživanjima utvrdio Milenko S. Filipović.[13] Čitavo selo Čađavica, npr., pripadalo je begovima Sijerčićima, a dobili su ga "u miraz" od Preljubovića.[14] Na prostoru sjeveroistočne Bosne posjede su imale neke srednjobosanske (Hasanpašić, Ibrahimpašić, Sulejmanpašić, Uzeirbegović) te krajiške begovske porodice (Džinić). Ipak, i ovdje – osim Gradaščevića, Pašića, Salihbegovića, Tuzlića, Begzadića (Hadžinurbegovića), Alibegovića, Begovića, Kapetanovića i Mulabegovića, kao izvornih begovskih porodica sa ovog prostora – sve ostale begovske porodice spadaju u red manje bogatih i utjecajnih, te u tom smislu i u red srednjih ili nižih struktura begovskog sloja. U Posavini se sa svojim begovima, osim Gradačca, posebno ističe Derventa, a za njezine Begoviće, Kapetanoviće, Alibegoviće i Mulabegoviće govorilo se da su "begovi nad begovima".[15] Sve ove begove u sjeveroistočnoj Bosni u doba austrougarske vladavine u političkom smislu karakterizirao je izrazito opozicioni stav prema upravi i snažno sudjelovanje u bošnjačkom autonomnom pokretu, a u društvenom smislu osnovna im je karakteristika posjedovanje velikih zemljišnih posjeda, i to kako begluka tako i kmetskih selišta.[16] "U tursko doba najveći deo Posavine

Ešref-beg živio je na svom imanju u Šetićima do početka 20. stoljeća, kada je doselio u Zvornik i u mahali Hrid kupio konak od porodice Gradaščević (koji je vjerovatno nekada bio u vlasništvu porodice Fidahić). (Fotografija ovog konaka u: M. Hudović: *Zvornik, str. 70.)* Hanumica Preljubović, kćerka Mehmed-begova i sestra Mehmedali-begova iz Bijeljine, udala se za Smail-bega Šetića Grbavca u Zvornik.

[13] M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 10.

[14] M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 14.

[15] Bilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića u Gradačcu.

[16] Jedan Rus, Pavel Rovinjski, 1879. proputovao je Tuzlom i zabilježio niz korisnih podataka iz kojih se može zaljučiti da su krajem osmanske vladavine srpski trgovci na ovom prostoru kupovali kmetska selišta (a to znači da su ona

i Brda između Save i varoši Gračanice bio je svojina Gradaščevića",[17] a i ostali dijelovi uglavnom su bili vlasništvo begova, koji su davali zemljište doseljenicima, te su ovi tako postajali kmetovi. "Ako bi se neki došljak naselio u šumi i iskrčio zemljište koje dotada nije bilo ničije, morao se, zato što je u poslednje tursko vreme sva zemlja pripadala spahijama, ipak podčiniti nekom spahiji. Sami pak begovi nagonili su ljude da uzimaju što više zemlje. Naseljavanju na već određenom čifluku prethodili su pregovori sa vlasnikom begom: kmet bi se upoznao sa zemljom, a beg sa kmetovim stanjem u stoci i, ako se slaže, beg bi onda naselio kmeta. Predak Kureševića u Crkvini (selo kod Bosanskog Šamca, op. H.K.) došao je kao bogat stočar i dao je begu ćemer dukata da bi mu dao za selište zemlju koju je on sam izabrao. Kmetovi su se uopšte mnogo seljakali s jednog mjesta na drugo, tražeći bolje mesto ili boljeg spahiju".[18]

Na teritoriju sedam kotara sjeveroistočne Bosne beglučki kompleksi koji su se nalazili u rukama krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica obuhvatali su krajem Prvog svjetskog rata ukupnu površinu od 187.168,234 dunuma. Na istom tom prostoru 1911. bilo je evidentirano 709.819,278 dunuma beglučke zemlje. Ovih 187.168,234 dunuma nalazilo se u rukama 55 velikih bošnjačkih porodica (Alajbegović – ogranci Grbavac i Šetić, Alibegović, Alikadić, Bešlagić, Biogradlija, Ćehajić, Ćerimagić, Džafić, Džindić, Džindo, Džinić, Ereizović, Fadilpašić, Gazetić, Gradaščević, Hadži Hamzić, Hadži Isabegović iz Rajinaca kod Tuzle,[19] Begzadić Hadžinurbegović,

donosila solidne prihode), ali da taj interes nakon Okupacije opada, "tako da je ovdje, izuzimajući Muslimane, bio prekinut proces prelaska zemlje iz ruku tradicionalnog polufeudalnog zemljoposjedničkog sloja u ruke trgovačkog i drugog novog građanstva". (I. Hadžibegović: *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 198.)

[17] M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 114.

[18] M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 115.

[19] Nasljednici Hasan-bega H. Isabegovića iz Rajinaca (Selim-beg, Mahmut-beg, Aga-beg, Ali-beg, Hasiba, udata Ganibegović, Hasija, udata Skopljaković i Almasa, udata Mehmedović) imali su 1918. godine 686,27 dunuma begluka u Prnjavoru kod Zvornika. Rašid-beg H. Isabegović iz Tuzle (umro 3. 9.

Hadžialiagić, Hadžialipašić[20], Hasanpašić, Ibrahimpašić, Isabegović iz Rahića Gornjeg kod Brčkog,[21] Jahić, Jusufagić, Kasumagić, Klempić,

1918., bio je oženjen sa Fatimom, kćerkom Osmana Mandžića, naslijedili su ga kćerke Arifa, udata za Mustafu Kasumovića H. Eminefendića, i Munira /rođena 1903./) imao je 1918. jedno kmetsko selište u Požarnici kod Tuzle (ABiH, Evidencija, Kl. br. 253). Danas se ova porodica preziva samo Isabegović (bez prefiksa Hadži), ali nema nikakve veze sa porodicom Isabegović iz Rahića Gornjeg kod Brčkog.

[20] Ova porodica 1918. imala je 3.022 dunuma begluka u katastarskoj općini Balegovac (kotar Derventa) i 98 kmetskih selišta sa ukupno 9.871,841 dunuma zemljišta pod kmetskim ugovorom u kotaru Bijeljina (Piperci – 66 selišta sa 5.944,22 dunuma i 32 selišta u Popovom Polju sa 3.927,621 dunuma). Međutim, oni su se, izgleda, sredinom 19. stoljeća smatrali begovima više zbog ženidbe Rifat-bega sa Kanom Gradaščević, kćerkom jedinicom Sulejman-begovom i unukom h. Ahmed-bega Gradaščevića, nego što su s pravom zaslužili tu titulu. Rifat-beg, sin Ali-pašin, imao je dva brata (Hamdi-beg i Šefket-beg) i dvije sestre (Safeta i Sidika), ali su ta braća propala kao zemljoposjednici. Rifat-begovi sinovi su Riza-beg i Fuad-beg, koji je bio oženjen sa Hasiba-hanumom Pašić, kćerkom Haki-bega Pašića iz Bijeljine. Kmetska selišta u Pipercima i Popovom Polju pripadala su Riza-begu Hadžialipašiću. Ova porodica ostala je izvan podrobne analize posjeda pojedinih begovskih porodica jer nije imala iznad 100 selišta, a nijedan član ove porodice nije se isticao u društvenom i političkom životu u vremenu austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini.

[21] Ova porodica 1918., osim 675,964 dunuma begluka u Bukviku Donjem, imala je 38 selišta u kotaru Brčko (23 kmetskih selišta u Bukviku Donjem, pet u Bukviku Gornjem, u Gajevima jedno selište i u Lukavcu devet selišta). Vlasnici selišta bili su: Hadžira Isabegović, udovica iza h. Selim-bega H. Ibrahimbegovića iz Rahića Gornjeg, Isa-beg Isabegović, oženjen sa Adila-hanumom Gazibegović iz Rahića Gornjeg, čija su djeca Bećir-beg, Mehmed-beg, Vasva, udata za Mustafu Žunića iz Tuzle, Derva, udata za Aliju Koprića iz Rapatnice kod Gračanice, Zilha i Devleta, koja je umrla 2. 12. 1924. bez nasljednika, Bećir-beg Isabegović iz Rahića Gornjeg, čija su djeca Muhamed-beg, Idriz-beg, i Zaim-beg, umro 25. 10. 1921., oženjen sa Zumretom Salihbegović, koga su naslijedili Mehmed, Sefija, Šefka, Begajeta udata Suljić, Izeta i Hanumica udata Imširagić. (ABiH, Evidencija, br. 69, 3809, 7086.)

Kovačević, Kučukalić,[22] Kulović,[23] Kurić, Mehmedagić, Muftić,

[22] Kučukalići su zanimljiv primjer jačanja i bogaćenje jedne bošnjačke porodice. Porijeklom su iz Čačka u Srbiji, odakle je, nakon što su im u Srbiji oduzeta imanja, maloljetni Alija Kučukalić (1807.-1905.) kao četrnaestogodišnji dječak doselio u Brčko sa majkom, koja je rano postala udovica, i nenom,. "Sultan je zemlju meni poklonio, moja je; zgrade i pokretno nosite s moje zemlje", kazao im je knjaz Miloš Obrenović kada su se žalili na oduzimanje posjeda. Ovaj Alija nakon preseljenja u Brčko prvo je počeo loviti i prodavati ribu kako bi prehranio porodicu, zatim je preprodavao so, a kasnije trgovao naveliko šljivama. Usto, bavio se svim vrstama trgovine namalo, i poslije smrti 1905. ostavio je iza sebe veliko bogatstvo: oko 140 kuća (što manjih, što velikih, vrijednih i do 100.000 K), preko 100 kmetskih selišta i 7.774,928 dunuma begluka (u kotaru Brčko, u katastarskim općinama Čađavac, Brod, Brčko, Brezovo Polje, Boderište Gornje i Kopanice 2.840,368 dunuma; u kotaru Gradačac, u katastarskim općinama Avramovina, Porebrice i Lukavac Donji 4.011,3 dunuma, i u kotaru Gračanica, u katastarskim općinama Babići, Gračanica, Malešići, Skipovac i Sočkovac, 923,26 dunuma begluka). Dva puta se ženio, imao je ukupno sedamnaestoro djece, a kada je umro 1905. naslijedili su ga dvoje djece iz prvog braka, šestoro iz drugog; imao je ukupno 62 unučani (1905. godine 29 bilo je živih). (Edhem Mulabdić: *Merhum Alijaga Kučukalić.* Behar, god. VI, br. 15, 1905, str. 228-231; ABiH, GD, 4882/22, 439/23.)

[23] Kulovići su stara janjičarska porodica iz Sarajeva. Veliki zemljoposjednici postali su zahvaljujući ženidbi Esad-ef. Kulovića (1854.-1917.), sina Sulejmanova, s Rašida-hanumom Gradaščević, kćerkom Muhamed-bega Gradaščevića i Zuhra-hanume Tuzlić. (O ovoj ženidbi Krsto Pavletić, pod pseudonimom Osman-beg Štafić, spjevao je pjesmu Ženitba Esada Kulovića, Zagreb 1893., u kojoj se preuveličava uloga Esad-ef. Kulovića u povijesnom razdoblju na prijelazu 19. i 20. stoljeća te veličaju bosanske age i begovi: "Biser-dievu sada vodi doma / Iz gjerdana tuzlanskieh moma, / Biser-dievu roda starinskoga. / Nevjesta je gospodsko koljeno / Od onoga Gradaščević Huse, / Slavnog Huse, zmaja bosanskoga.") Budući da je Zuhra-hanuma bila sestra Šemsi-bega i Tahire-hanume Tuzlić, Esad-ef. time je došao u kontakt s Tuzlićima i od Tahire-hanume Tuzlić dobio na poklon čitavu katastarsku općinu Dubravice kod Brčkog. (H. Kreševljaković: *Sarajevo za vrijeme austrougarse uprave*. Izabrana djela, IV, str. 198, *Musavat,* br. 19, 1919.). Tako je dobio beglučke posjede u Laništu, Čović Polju i Žabaru Donjem, pa je sin Esad ef. Kulovića, Sead-beg Kulović, 1918. u svom vlasništvu imao 5.626,856 dunuma begluka u kotaru Brčko, i to u katastarskim općinama Lanište, Čović ▸

Mujanović, Mulamehmedović, Mulazejćirović, Mulazajčinović, Muratbegović (iz Tarevaca kod Modriče), Mustafić, Omerbegović, Osmanbegović, Pašić (tuzlanski, koji nemaju ništa zajedničko sa bijeljinskim begovima Pašićima), Pašić (bijeljinski), Salihbegović, Salihović, Skopljaković, Suljagić, Šahinpašić, Šećerbegović, Šehavdić, Širbegović, Tuzlić, Uzeirbegović, Zaimović i Zejnilagić), ali se od tog broja samo njih 16 može smatrati begovskim (Alajbegović – Grbavac, Alibegović, Biogradlija, Džinić iz Banje Luke, Fadilpašić iz Sarajeva, Gradaščević, Hadžinurbegović – kao ogranak Begzadića, Hasanpašić iz Travnika, Ibrahimpašić iz Travnika, Osmanbegović iz Dervente, Pašić iz Bijeljine, Salihbegović, Skopljaković iz Zvornika, porijeklom iz Skoplja kod Bugojna, Šahinpašić sa beglucima u kotaru Zvornik,[24] Tuzlić, Uzeirbegović iz Maglaja i Zaimović).[25] Lahko je

Polje, Žabar Donji, Dubravice Katoličke i Dubravice Srpske. (ABiH, AGD, 4882/22). Kulovićima je pripadalo još 3.567,6 dunuma begluka vlasništvo Rašida-hanume Gradaščević. Osim begluka, Esad-ef. Kulović ovom ženidbom dobio je i brojna kmetska selišta. U blizini Sarajeva Esad-ef. početkom 20. stoljeća posjedovao je jedno beglučko zemljište u selu Lepenica površine 100 dunuma i tri kmetska selišta površine 800 dunuma. (A. Mešić: *Memoari,* str. 315-316, Govor Esad-ef. Kulovića u Ustavnoj anketi 13. 2. 1909.)

[24] Iz ove porodice je Selim-beg Šahinpašić, sin Murat-begov, žandarmerijski major krajem osmanske vladavine u Bosni i aktivni sudionik u otporu ulasku austrougarske vojske u BiH. (Hajrudin Ćurić: *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878.* Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1979., str. 333.) Porodica Selim-bega Šahinpašića porijeklom je "sa Glasinca ravna", odakle je njegov djed doselio u Šepak kod Zvornika. (Selimbeg Šahinpašić. Gajret, godina III, br. 1, Sarajevo 5. januara 1910.). On je u Šepku i Skočiću posjedovao ukupno 1.239,445 dunuma begluka, dok je Azemina Šahinpašić posjedovala ukupno 2.598 dunuma u kotarevima Zvornik (1.741 dunuma) i Derventa (857 dunuma). Posjede u kotaru Derventa (katastarska općina Odžak) naslijedila je od svog muža Osman-bega Kapetanovića iz Dervente. Azemina se po drugi put udala za Smail-bega Skopljakovića i pred Prvi svjetski rat otišla u Adapazar u Tursku, gdje je bila odselila porodica Šahinpašić, a Smail-beg se po drugi put oženio izvjesnom Fatom (rođena 1890.) i s njom stekao potomstvo (ABiH, AGD, 10926). Porodica Šahinpašić iz Zvornika posjedovala je 1918. lijedeća selišta:

uočiti da je tih 55 velikih bošnjačkih porodica posjedovalo oko 30% svih begluka u sjeveroistočnoj Bosni (187.168,254 dunuma od 709.819,278 dunuma ukupne beglučke zemlje na tom prostoru). Vidi se, također, da su najčešće u pitanju porodice sa tog prostora, ali su ovdje begluke posjedovale i neke begovske porodice iz drugih krajeva Bosne (Džinić, Fadilpašić, Hasanpašić, Ibrahimpašić i Uzeirbegović). Nije poznato na koji su način porodice iz drugih krajeva Bosne stekle begluke na ovom prostoru, ali činjenica da su Džinići i Fadilpašići do tih posjeda došli ženidbenim vezama (Ahmed-beg Džinić oženio se sa Ifeta-hanumom Gradaščević, a Fadil-beg Džinić – umro 17. 11. 1918. bez potomstva, sin h. Selim-begov iz Banje Luke – sa Zekija-hanumom Salihbegović; Mustaj-beg Fadilpašić iz Sarajeva oženio se

Azemina, udovica Kapetanović, preudata Skopljaković, posjedovala je 46 selišta u Odžaku (kotar Derventa) koje je naslijedila od svoga muža Osman-bega Kapetanovića, u Šepku 24 i jedno selište u mjestu Pilica; Salih-beg, sin Murat-bega Šahinpašića, posjedovao je 1918. godine 25 selišta u Šepku, 19 u Skočiću i po jedno selište u Pilicama i Rajčeviću; Naila Šahinpašić, udovica iza Halil-bega Hadžinurbegovića, posjedovala je jedno selište u Šepku, a jedno selište u Šepku dijelili su na pola nasljednici braće Mehmed-bega i Hilmi-bega, koji su umrli 1912. u Turskoj, sinova Sulejman-bega Šahinpašića (ABiH, Evidencija, Kl 245, 13174, 13175, 13263). Selim-beg Šahinpašić emigrirao je iz Bosne u Tursku, bio je nepomirljivi protivnik Austro-Ugarske monarhije, a sredinom 1914., pred izbijanje Prvog svjetskog rata, boravio je u Bosni i namjeravao je prodati svoja selišta. (ABiH, ZMF, Präs, 1284/1914.) Kako su nakon Prvog svjetskog rata oduzimana zemljišta, može se pouzdano utvrditi da je dio njihovoga begluka u Šepku podijeljen na slijedeći način: od Selim-bega Šahinpašića oduzeto 5,7 dunuma i dodijeljeno Husi Husiću, 15,2 dunuma dodijeljno je Sulji Tahiroviću, 40,4 dunuma Hrusti Šaćiroviću; od Azemine je 6,8 dunuma dodijeljeno Sulji Hamziću, 16,46 dunuma Sulji Mehmedoviću, 6,48 dunuma Ibrahimu Šišiću; od Muhidin-bega i Nedim-bega Šahinpašića oduzeto je 13,8 dunuma i dodijeljeno Muminu Mehmedoviću, 1,34 dunuma Husi Šabanoviću i 9,52 dunuma Mehmedu Kadriću. (ABiH, AGD, 14148/22.)

[25] Osim ovih 16, bilo je još porodica iz sjeveroistočne Bosne, ili su ovdje imale svoje zemljišne posjede, koje se smatraju begovskim, ali nisu imali znatnije komplekse begluka, nego se njihov zemljišni posjed uglavnom sastojao od kmetskih selišta.

sa bogatom Nuri-hanumom Gradaščević) ukazuje na mogućnost da su i porodice Hasanpašić, Ibrahimpašić i Uzeirbegović mogle na sličan način steći begluke na ovom prostoru. Uzeirbegovići su sigurno došli u posjed begluka u Osječanima i Dolu, kotar Gračanica, ženidbom Mustaj-bega Uzeirbegovića, sina Uzeir-begovog, sa Vasvi-hanumom Osmanbegović. Ovaj Mustaj-beg Uzeirbegović u istom kotaru (katastarske općine Boljanić, Kožuhe i Sočkovac) imao je još begluka, ali nije poznato na koji je način došao do njih. Vjerovatno su i travnički Ibrahimpašići do posjeda u Posavini došli zahvaljujući ženidbi Šemsi-bega Ibrahimpašića sa Ehliman, kćerkom Fehim-bega Biogradlije iz Brčkog.

Begovske zemljišne posjede u sjeveroistočnoj Bosni karakterizira izrazita veličina begluka.[26] Ta koncentracija begluka najgušća je na prostoru kotara Brčko, gdje je 70.961,871 dunum begluka bilo

---

[26] F. Hauptmann: *Bosanskohercegovački aga*, str. 27. ističe nekoliko posavskih begova sa znatnijim kompleksima begluka, ali preferira činjenicu da su na ovim prostorima kmetska selišta bila velika. On stvaranje velikih selišta na ovom prostoru dovodi u vezu sa uvođenjem trećine nakon 1848. kada su posavski begovi svoje "relativno prostrane begluke" dijelili među kmetove kako bi i sa tih zemalja kupili trećinu. "Beglučka se zemlja time pretvorila u čiflučku." Na ovom mjestu, dakle, Hauptmann priznaje postojanje begluka i selišta kao dviju kategorija zemljišta, ali njihovo postojanje vraća duboko u 19. stoljeće, što je teško dokazati. Osim toga, po ovoj njegovoj teoriji, nije jasno odakle onda tako veliki begluci u sjeveroistočnoj Bosni, kako je to zabilježeno u gruntovnim knjigama krajem 19. stoljeća, ako su se ti begluci od sredine 19. stoljeća pretvarali u čifluke. Isto tako, nejasno je zašto Hauptmann ističe ovaj proces pretvaranja begluka u čifluke (selišta), dok na ostalim mjestima tvrdi postojanje obratnog procesa (borbu begova da čifluke pretvore u begluke, ali su se, navodno, u toj borbi čifluci uspjeli othrvati nastojanjima begova da naruše njegovu kompaktnost). Mada ne precizira vremensko razdoblje kada su se ovi procesi izmijenili, odnosno ne određuje granicu do kada se odvijao proces pretvaranja begluka u čifluke, a kada počinje nastojanje begova da čifluke pretvore u begluke, očito je ovdje bio cilj dokazati "eksploatatorski" karakter begova koji, eto, i svoje begluke pretvaraju u selišta, na koje čak sami naseljavaju kmetove, a sve samo sa jednim ciljem – da od njih uzimaju što više trećine!

evidentirano kao vlasništvo 55 begovskih porodica (od ukupnih 149.485,162 dunuma begluka u tom kotaru), a zatim u kotaru Gradačac (39.756,268 dunuma). Već je istaknuto kako su se ovi begluci u sjeveroistočnoj Bosni nalazili u rukama 55 velikih bošnjačkih porodica, ali je od tih 55 svega osam imalo posjede u dva ili više kotara (Fadilpašić, Gradaščević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Kučukalić, Salihbegović, Tuzlić i Uzeirbegović).[27] Ovih osam porodica, od kojih jedna – Kučukalić – ne pripada begovskome sloju, na tom prostoru posjedovalo je ukupno 105.066,309 dunuma begluka, što je u odnosu na 187.168,234 dunuma begluka, koliko se nalazilo u rukama krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica, predstavljalo 56,2%, odnosno 14,8% svih begluka u sjeveroistočnoj Bosni.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	Broj porodica
Bijeljina	7.319	1.152	8.471	1 [28]
Brčko	50.233,37	20.728,501	70.961,871	25 [29]
Derventa	2.258	764	4.557,7[30]	2[31]
Gračanica	5.118	2.995,94	8.113,94	6 [32]
Gradačac	26.564,417	13.191,851	39.756,268	13 [33]
Tuzla	9.492,859	23.642,863	33.135,742	11 [34]
Zvornik	10.774,318	11.397,508	22.171,826	13 [35]
Ukupno	**111.759,964**	**73.872,663**	**187.168,234**	

Tabela: Struktura begluka na prostoru sjeveroistočne Bosne
(u vlasništvu 55 porodica)

[27] Ove porodice imale su još znatne posjede izvan prostora sjeveroistočne Bosne, o čemu će biti riječi kasnije.

[28] Porodica Pašić iz Bijeljine.

[29] Šećerbegović, Ćehajić, Alikadić, Biogradlija, Džafić, Džindić, Džindo, Džinić, Ereizović, Fadilpašić, Gradaščević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Hadžiisabegović, Kučukalić, Kulović, Mehmedagić, Mujanović, Mulamehmedović, Mulazajčinović, Mulazejćirović, Omerbegović, Salihbegović, Tuzlić i Zaimović.

[30] Za posjed od 1.535,7 dunuma, vlasništvo Mustaj-bega Gradaščevića, nije navedena precizna struktura, pa se zato navodi samo ukupna površina.

Na prostoru sedam kotara sjeveroistočne Bosne nalazilo se početkom 20. stoljeća preko 20.000 kmetskih selišta, a prema popisu stanovništva iz 1910. ovdje je bilo 20.999 kmetova (kmetovi i slobodni seljaci koji su ujedno i kmetovi, dakle djelimično kmetovi), dok je prema izvještaju iz 1911. u ovo vrijeme na istom prostoru bilo 20.369 kmetskih selišta.[36] Od ovih 20.369 selišta, 4.298 obuhvatalo je površinu iznad 100 dunuma, što znači da je 21,1% svih kmetskih selišta na ovom prostoru spadalo u kategoriju velikih selišta.

Kotar	Prema popisu 1910.	Prema izvještaju 1911.	**U vlasništvu 21 porodice**
Bijeljina	4.008	4.116	**1.638**
Brčko	3.352	3.545	**1.519**
Derventa	5.231	4.496	**969**
Gračanica	1.009	991	**199**
Gradačac	2.469	2.704	**730**
Tuzla	1.737	1.651	**537**
Zvornik	3.193	2.866	**404**
Ukupno	20.999	20.369	**5.996**

Tabela: Broj kmetskih selišta na prostoru sjeveroistočne Bosne

Godine 1918. ovdje su 21 begovska porodica, koje su imale iznad 100 selišta, posjedovale 5.996 kmetskih selišta, što iznosi oko 30%

[31] Gradaščević i Hadžialipašić.

[32] Bešlagić, Kasumagić, Kučukalić, Osmanbegović, Salihbegović i Uzeirbegović.

[33] Širbegović, Ćerimagić, Alibegović, Džinić, Fadilpašić, Gradaščević, Hadžialiagić, Jahić, Kučukalić, Muftić, Muratbegović, Mustafić i Salihbegović.

[34] Džindo, Fadilpašić, Gazetić, Gradaščević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Kovačević, Pašić (tuzlanski), Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović.

[35] Šahinpašić, Šehavdić, Alajbegović (ogranci Grbavac i Šetić), Hadžihamzić, Hadžiisabegović, Hadžinurbegović, Jusufagić, Klempić, Kurić, Salihović, Skopljaković, Suljagić i Zejnilagić. Nije uvršten posjed vlasništvo Azemine Šahinpašić, udate Skopljaković, jer se oko njega vodio spor (ABiH, AGD, 10926).

[36] Popis iz 1910., str. 68-71; ABiH, ZMF, opća građa, br. 2427/1911., Aussweis uber das Besitzverhaltniss des Cultur – Landes.

svih selišta na tom prostoru.[37] Od ove 21 begovske porodice, njih 11 potjecalo je sa ovog prostora, a ostalih devet je ili došlo iz ostalih krajeva Bosne ili su samo ženidbenim vezama došli u posjed kmetskih selišta, ostajući i dalje živjeti daleko izvan ovih krajeva. Osim ove 21 porodice ovdje je bilo još begovskih porodica, ali one 1918. nisu imale iznad 100 selišta. Među njima se ističe porodica Osmanbegović iz Dervente, koja je imala ukupno 97 selišta, i to u kotaru Derventa 59 – u Kolibama Srpskim šest selišta i 24 selišta u Kotorskom, te u kotaru Gradačac 38 – u Tramošnici Gornjoj,[38] uz napomenu da je dio posjeda koji su izvorno pripadali ovoj porodici ženidbenim vezama prešao u ruke drugih begovskih porodica: porodici Kulenović iz Bosanskog Petrovca (15 selišta u Novom Selu u miraz Mehmedali-begu Kulenoviću Alikapetanoviću donijela je Emina, rođena Osmanbegović, iz Dervente),[39] porodici Gradaščević iz Gradačca (Mehmedali-beg Gradaščević bio je oženjen sa Šaćira-hanumom Osmanbegović i dobio je u miraz brojna kmetska selišta u Detlaku, Dubici Gornjoj, Novom Selu, Svilaju Gornjem i Foči) te porodici Uzeirbegović iz Maglaja, a vjerovatno je i 12 selišta u mjestu Foča, koji se spominju kao vlasništvo

[37] Radi se o slijedećim begovskim porodicama: Alibegović, Begović, Begzadić (Hadžinurbegović, Osmanbegović i Tahirbegović), Džinić, Đonlagić, Fadilpašić, Gradaščević, Hasanpašić, Hrasnica, Ibrahimpašić – travnički, Kapetanović – derventski, Ljubović, Mulabegović, Pašić – bijeljinski, Salihbegović, Sulejmanpašić, Teskeredžić, Tuzlić, Uzeirbegović, Zaimović i Zulfikarpašić. Oko Dervente, u mjestima Pećnik i Srnava, Himzo Idrizbegović, sin Saliha Idrizbegovića, imao je 1918. godine 195 kmetskih selišta. Salih-beg bio je oženjen s Nejrom Rustanbegović (umrla 1. 4. 1911.), imao je i kćer Nuru, koja je umrla mlada. Himzo je kasnije odselio u Bosanski Šamac, nakon Prvog svjetskog rata bio je maloljetan, a staratelj mu je bio Muharem-beg Mahmutbegović. Međutim, ova porodica Idrizbegović ne pripada begovskom sloju. (ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 12623).

[38] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl 1537, Kl 1895. Riječ je o nasljednicima Mahmud-bega Osmanbegovića iz Dervente: Osman-begu, Mehmedali-begu i Vasvi-hanumi, udatoj za Behdžet-bega Gradaščevića, pa preudatoj za Mustaj-bega Uzeirbegovića u Maglaj (umrla 1921).

[39] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl 11126. Emina je kćerka Mahmud-bega Osmanbegovića iz Dervente.

Zulfa-hanume Kapetanović iz Dervente, rođene Osmanbegović, izvorno vlasništvo porodice Osmanbegović. Isto tako, posebno su značajni i bijeljinski Muratbegovići, koji su 1918. u kotaru Bijeljina imali 19 kmetskih selišta (jedno selište u Janjarima Srpskim i 18 selišta u Suhom Polju) te osam kmetskih selišta u Skočiću (kotar Zvornik),[40]

[40] Bijeljinski Muratbegovići porijekom su od bijeljinskih Osmanbegovića, po Murat-begu Osmanbegoviću. (Mustafa H. Grabčanović: *Porijeklo muslimanskog stanovništva u Bijeljini*. Semberske novine, 1986. godina.) U kotaru Bijeljina selišta su imali nasljednici Mustaj-bega Muratbegovića. Mustaj-beg bio je oženjen sa Halimom Hadžimehmedović, a njegovi nasljednici su sinovi: Emin-beg, Mehmed-beg, Ibrahim-beg, Murat-beg, oženjen sa Šefikom Resulbegović i Husni-beg, te kćerka Derviša, udata za Husni-bega Resulbegovića.) Selišta u Skočiću u posjed porodice Muratbegović došla su ženidbom Ahmed-bega Muratbegovića, koji bio oženjen sa Mulija-hanumom Salihbegović, sestrom znamenitog Mustaj-bega Salihbegovića Like. Nakon Ahmed-begove smrti naslijedile su ga kćerke Hasnija, udata za Abaz-bega Alibegovića, Aziza, udata za Omer-bega Alajbegovića Šetića, Vasva, Hajrija i Almasa, koja je umrla 15. 9. 1918. bez nasljednika. (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 709, kl. br. 8207.) Od ove porodice Muratbegović u austrougarskom vremenu ističe se h. Ahmed-beg Muratbegović, kojem je vlast priznala dva kompleksa šuma u kotaru Bijeljina ("šuma Lug, koja je graničila sa javnim putem i zemljišnim posjedom Muratbegovića – površine preko 200 dunuma, i šuma Gaj, koja se nalazila između Virskog potoka, oštre kose, velike bukve i jedne oranice Muratbegovićeve, površine preko 800 dunuma"), jer je te zahtjeve mogao dokazati tapijama izdatim 15. Rebiulahira 1280, dok su ostali zahtjevi odbijeni, jer se nisu mogli dokazati (ABiH, ZMF, präs. 139/1910). Kasnije je h. Ahmed-begov zet, Munib-beg Kapetanović, koji je živio u Istanbulu i imao kmetska selišta u Junuzovcima kod Bosanske Gradiške, pisao Safvet-begu Bašagiću kako je h. Ahmed-beg imao puno šume "po cijeloj Posavini pa i ostalim krajevima", da se ta šuma zvala Muratbegovića lug, ali da mu je vlast te šume oduzela (IAS, BS – 118. Munib-beg Kapetanović – Safvet-begu Bašagiću, Istanbul 5.10.1910). H. Ahmet-beg Muratbegović 1881. prodao je Fadilpašićima posjede u Skakavi kod Brčkog, na šta su Fadilpašići 1885. dobili i tapije. Osim ovih bijeljinskih Muratbegovića, postoje Muratbegovići iz Tarevaca kod Modriče (kotar Gradačac). Hasan-beg Muratbegović godine 1918. imao je devet kmetskih selišta (u Babešnici dva i u Tarevcima sedam). Hasan-beg je umro 11. 8. 1919, bio je oženjen sa Ćimetom Hifzefendić, dok su ga naslijedili sinovi Murat-beg, Ahmed-beg, Avdi-beg, Vejsil-beg, Ibrahim-beg ▸

potom porodica Mahmutbegović sa 36 selišta u Kostreču (kotar Brčko)[41] te porodica Isabegović sa 38 selišta u kotaru Brčko (Bukvik

i Muharem-beg, te kćerka Džehva, udata Jusufbegović (ABiH. Evidencija, kl. br 6902). Ova porodica Muratbegović iz Tarevaca zajedničkog je porijekla sa Mehmedbegovićima, također iz Tarevaca, a neki čak smatraju da su tarevački Mujbegovići, Širbegovići, Muratbegovići i Mehmedbegovići zajedničkog porijekla, ali se ne zna kojeg. (M. S. Filipović: *Prilozi etnološkom poznavanju,* str. 92.) Gradačačka porodica Muratbegović, iz koje potječe poznati književnik Ahmed Muratbegović, koja je ogranak tuzlanskih Muratbegovića, ima zajedničko porijeklo sa Tuzlićima, a, inače, nije imala krupne zemljišne posjede. Rodonačelnik ove grane Muratbegovića je Hilmi-beg Muratbegović, koji je iz Tuzle sa svojom majkom, Hatidža-hanumom (?) Gradaščević, sestrom Reuf-bega Gradaščevića, nakon smrti svog oca Hašim-bega doselio u Gradačac. Ova grana nije uživala neki značajniji ugled u narodu kao begovi. (Bilješke Muhameda Hadžijahića u biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića u Gradačcu.) Hilmi-beg ženio se nekoliko puta. Jedna njegova žena bila je Almasa Trebinjčević, kćerka Suljage Trebinjčevića iz Brčkog, ali od 1896. ona nije živjela s njim. Dugo je pred Šerijatskim sudom vodila spor oko izdržavanja. Ona je isticala da ju je muž (Hilmi-beg) 1896. doveo u Brčko i "nikad je više k sebi pozvao nije". Na raspravi 15. 12. 1907. Almasa je izjavila da se ona prije 14 godina udala za Hilmi-bega, "koji je nju idaru činio samo dvije godine, te je zahtijevala da se tuženi osudi na 14 godišnju nafaku". Hilmi-beg je priznao da je Almasa njegova žena, "ali pošto ona nije mogla trpiti druge njegove žene te je ona dosad sedam puta od njega bez uzroka bježala i opet se njemu vraćala i da on posjeduje kuću u Gradačcu od 4 sobe, te da će jednu sobu odrediti za tužiteljicu i nju hraniti zajedno s ostalom djecom". Almasa je to odbila, a Šerijatski sud zatim odbacio je njezinu molbu. (ABiH, VŠS, k. 20, god. 1896., br. 28, k. 26, god. 1908., br. 19). S Alema-hanumom, rođenom Ibreljić iz Mionice kod Gradačca, Hilmi-beg imao je tri sina: Hasiba, Ahmeda i Husejna te kćer Muniru. Iz braka sa Hasiba-hanumom, rođ. Ćosić, koja je bila kćerka Hilmi-begove služavke, ili je, pak, sama bila Hilmi-begova služavka, imao je sinove Midhata i Dževada te kćerku Nefisu. Hilmi-beg umro je u Gradačcu 1927., a njegov brat Mehmed-beg umro je u Adapazaru (Turska) 1920, iste godine kada i njihova sestra Saida, koja je također umrla u Adapazaru. (Ahmed Muradbegović: *Omer-paša Latas u Bosni 1850.-1852.* Zagreb 1944., str. 149.)

[41] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl 9082. Radi se o Mahmud-begu Mahmudbegoviću, sinu Ahmed-begovom. Bio je oženjen sa Zumrut-hanumom Gradaščević.

Donji, Bukvik Gornji i Gajevi), dok su sve ostale porodice bile sa manje od 10 kmetskih selišta.

Primjetno je da ovdje postoji jedan dio begovskih porodica koje imaju više od 100 kmetskih selišta, ali malo vlastitog begluka (porodice Begović, Begzadić Hadžinurbegović, Čengić Zulfikarpašić, Đonlagić, Hrasnica, Kapetanović iz Dervente, Ljubović, Mulabegović, Teskeredžić i Sulejmanpašić), dok je svega nekoliko begovskih porodica imalo velike komplekse begluka i iznad 100 kmetskih selišta (Alibegović, Džinić, Fadilpašić, Gradaščević, Hasanpašić, Ibrahimpašić, Pašić iz Bijeljine, Salihbegović, Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović).[42] Kada se oba ova činioca (veličina begluka i brojnost kmetskih selišta), koji su važni za sagledavanje cjeline begovskih zemljišnih posjeda, promatraju skupa, kao preovlađujući kriterij za određivanje ekonomske snage pojedine begovske porodice, tada se može zaključiti kako je na prostoru sjeveroistočne Bosne početkom 20. stoljeća postojalo svega nekoliko krupnih begovskih porodica koje svoj korijen imaju na ovom prostoru: Pašić iz Bijeljine, Salihbegović, Zaimović, Gradaščević, Tuzlić, Alibegović, Begović, Kapetanović i Mulabegović). Ostale krupne begovske porodice iz drugih krajeva Bosne ženidbenim nitima jednostavno su se uplele u begovsku mrežu na ovom prostoru. Tu je posebno znakovit primjer porodice Džinić iz Banje Luke, koja je ženidbenim vezama sa dvije velike begovske porodice iz sjeveroistočne Bosne (sa Gradaščevićima i Salihbegovićima) došla u posjed znatnog broja kmetskih selišta: ženidbom Ahmed-bega Džinića sa Ifeta-hanumom, kćerkom Hasan-bega i unukom Osmanpaše Gradaščevića, Džinići su u posjed dobili brojna selišta u Koprivni i Vranjaku kod Modriče, kotar Gradačac (godine 1918. tu je bilo ukupno 213 kmetskih selišta u vlasništvu Ifeta-hanume Gradaščević, udate Džinić), a brojna selišta u kotaru Brčko bila su 1918. u vlasništvu h. Selim-bega Džinića, sina Ibrahim-begovog iz Banje Luke (ukupno 101 kmetsko selište u katastarskim općinama Sandići, Slijepčevići i Trnjaci; h. Selim-begov sin Fadil-beg Džinić bio je oženjen sa Zekijom Salihbegović i vjerovatno je na taj način došao u posjed dijela ovih

[42] Vidi analize zemljišnih posjeda po pojedinim porodica.

sela). Fočanski Čengići Zulfikarpašići bili su u porodičnim vezama sa bijeljinskim Pašićima.

Na prostoru sjeveroistočne Bosne zemljišne posjede iznad 100 kmetskih sela posjedovala je 21 begovska porodica. Najgušća koncentracija sela bila je u kotaru Bijeljina, gdje je i povezanost posjeda pojedinih porodica izrazita (u tom kotaru od ove 21 porodice njih osam imalo je sela), ali je isprepletenost posjeda pojedinih porodica ipak bila najgušća u kotaru Brčko, gdje je od 21 begovske porodice njih 11 imalo svoja kmetska sela. Najčistija situacija je u kotaru Gradačac, gdje je većina sela bila u posjedu porodice Gradaščević, a posjedi ostalih begovskih porodica u tom kotaru (Fadilpašić, Džinić) uglavnom su izvorni posjedi Gradaščevića koji su ženidbenim vezama prešli u njihovo vlasništvo. Slično je bilo i u kotaru Zvornik, gdje su dominirali Begzadići (njezini ogranci su Hadžinurbegovići, Tahirbegovići i Osmanbegovići). U kotaru Zvornik zemljišne posjede, osim ogranaka porodice Begzadić, imale su begovske porodice iz sjeveroistočne Bosne (Gradaščević, Salihbegović i Zaimović), što prostor ovog kotara suštinski povezuje sa ostalim kotarevima sjeveroistočne Bosne.

Analizom teritorijalne rasprostranjenosti begluka i kmetskih sela može se zaključiti kako se, u pravilu, u istim mjestima nalaze begluci i kmetska sela iste begovske porodice. Pojedinačna odstupanja od ovog pravila ne mijenjaju ništa bitno u općoj ocjeni i uglavnom su posljedica porodičnih ženidbenih odnosa. Karakteristično je, ne samo za prostor sjeveroistočne Bosne nego općenito za čitavu Bosnu i Hercegovinu, da su rijetke kupoprodaje zemljišnih posjeda (bilo begluka, bilo kmetskih sela)[43] između begovskih porodica, ali je vrijedno pažnje da su neke begovske porodice u sjeveroistočnoj Bosni

[43] Rijetki su primjeri poput onog iz 1881., kada su Fadilpašići od h. Ahmet-bega Muratbegovića kupili posjede u Skakavi kod Brčkog, na šta su 1885. dobili i tapije (ABH, AGD, br. 11766/27). Ovaj primjer tim je zanimljiviji, jer porodica Fadilpašić općenito spada u onaj red begovskih porodica koje su do većine zemljišnih posjeda došle ženidbenim vezama sa drugim, poznatijim begovskim porodicama.

kupovale begluke, uvećavajući na taj način svoje zemljišne posjede. Paradigmatičan je u tom smislu primjer porodice Salihbegović. Husni-beg Salihbegović, sin Mustaj-bega Salihbegovića Like, kupio je početkom 1912. od Karla Russa iz Obudovca posjed površine 2.018,592 dunuma za 215.000 K, o čemu je u Brčkom 10. januara 1912. napravljen i kupoprodajni ugovor. Radi se o prilično zamašnoj sumi novca ako se zna da je, npr., izgradnja Vijećnice u Sarajevu koštala 984.000 K.[44] To ukazuje na činjenicu da su beglučki posjedi u doba austrougarske uprave još uvijek mogli donositi znatnu korist te da su pojedine begovske porodice bile toga izuzetno svjesne. To se vidi i kroz proces uvećavanja begluka, koji se na ovom prostoru odvijao čitavo vrijeme austrougarske vladavine. Primjer razvoja dijela begluka kod porodica Gradaščević i Salihbegović to zorno potvrđuje. Begluk Senija-hanume Gradaščević, udate za Izet-bega Jahića, koji je 1918. iznosio 3.196,170 dunuma, nastao je tako što je Senija-hanuma naslijedila 1.320,39 dunuma od svog oca Ahmed-bega, dakle zemljište koje je "oduvijek" bilo begluk i kao takvo upisano u gruntovnicu, zatim očitovanjem kmeta da je zemljište begluk, a ne kmetsko selište (46 dunuma), zamjenom sa kmetovima beglučkog zemljišta i kmetskog selišta (815,521 dunum), podjelom kmetskog selišta sa kmetovima (143,85 dunuma). Dalje, kmetovi se odrekli kmetoprava na 564,08 dunuma, kupljeno je kao slobodno vlasništvo 41,770 dunuma, agrarnom parnicom kmetovi su osuđeni na gubitak kmetoprava na 152,91 dunum, a agrarnim parnicama, nakon što je izumrla kmetska porodica, dobijeno je 111,90 dunuma.[45] Slično je bilo sa dijelom begluka porodice Salihbegović. Već spomenuti Husni-beg Salihbegović iz Brčkog samo je u Obudovcu, kotar Brčko, imao posjed ukupne površine 4.935,088 dunuma. Od toga je od osnutka gruntovnice begluk činilo 2.717,606 dunama, od Karla Russa je kao slobodni posjed (begluk) kupljeno 2.018,592 dunuma, zamjenom kmetskog i beglučkog zemljišta ubeglučeno je nakon osnutka gruntovnice 78 dunuma, kmetovi su se dobrovoljno odrekli kmetoprava na 58,74

[44] ABiH, AGD, br. 4773/20; T. Kruševac: *Sarajevo*, str. 52.

[45] ABiH, AGD, br. 4773/20.

dunuma, a agrarnim sporovima ubeglučeno je samo 62,15 dunuma, a od toga je 19,46 dunuma Husni-beg kupio nakon što je to zemljište već bilo postalo slobodno vlasništvo.[46] Karakteristično je za ovaj posjed Salihbegovića da se radi uglavnom o oranicama sa veoma malo šume.

Općenito se za begovske zemljišne posjede u sjeveroistočnoj Bosni može zaključiti kako je ovdje srazmjerno mali broj begovskih porodica imao velike komplekse zemljišta. Dalje, osim porodica sa prostora sjeveroistočne Bosne, tu su posjede imale i pojedine begovske porodice iz drugih krajeva Bosne. Konačno, radi se podjednako o velikim kompleksima begluka, kao i o brojnim kmetskim selištima, a ispreletenost posjeda pojedinih porodica na ovom prostoru početkom 20. stoljeća bila je izuzetno velika.

BOSANSKA KRAJINA

Na prostoru Bosanske krajine bila je velika koncentracija krupnih bošnjačkih begovskih porodica, što je posljedica povijesnog razvoja ovog kraja, koji je dugo vremena bio pogranična oblast Osmanskog carstva, što je stvaralo uvjete većem osamostaljivanju pojedinih porodica, koje, posebno u vremenu stagnacije i slabljenja Carstva, na sebe preuzimaju, ne samo obvezu obrane zapadnih granica nego se često pojavljuju kao jedina snaga u borbi protiv sve izraženije hajdučije. Sve begovske porodice sa ovog prostora imaju tradiciju ratovanja i ratnih zasluga, i gotovo sve svoje pravo na titulu *beg* brane izjavama da su je stekli "na sablji". Kako su to pokazala istraživanja povjesničara Galiba Šljive, krajiški begovi tokom čitavog 19. stoljeća gotovo stalno su bili spremni na bune.[47] Oni su od svih begova najsnažnije sudjelovali u

[46] ABiH, AGD, br. 4773/20.

[47] Galib Šljivo je, uglavnom na temelju austrijske izvorne građe, napisao nekoliko knjiga o povijesti Bosne 19. stoljeća, koje su po načinu predstavljanja povijesnih izvora prave hronike događanja u Bosni, gotovo iz dana u dan. (*Bosna i Hercegovina 1813.–1826.*, Banja Luka 1985., *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, Banja Luka 1988., *Bosna i Hercegovina 1849.–1853.*, Banja Luka 1990., *Bosna i Hercegovina 1854.–1860.*, Landshut 1998.)

pokretu otpora ulasku austrougarskih vojnih trupa u Bosnu 1878., mada su neki od vođa pobune poslije sudjelovali u austrougarskoj administraciji.[48] Dio krajiških begova bio je izrazito opoziciono aktivan u vremenu austrougarske uprave (neki begovi Biščevići, Cerići, Kulenovići, Đumišići i Džinići).

Krajiški begovi uvijek su imali poseban položaj unutar begovske društvene strukture. To se posebno odnosi na one begovske porodice čiji su pripadnici obavljali dužnost zapovjednika kapetanija, kojih je na prostoru Bosanske krajine bio znatan broj (Beširevići, Biščevići, Cerići, Čekići[49], Džinići, prijedorski Kapetanovići, Krupići, Kulenovići,

[48] Tako je, npr., Husein-beg Karabegović (1840.-1905.), koji je bio mutesarif (kajmekam) i vođa otpora u Bihaću, nakon 1878. služio kao podtajnik u Zemaljskoj vladi BiH, na kojoj je dužnosti umirovljen 1890. (R. Lopašić: Bihać, str. 118; Ibrahim Džafčić: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine.* Novi behar, god. I, Sarajevo 1927./28., br. 4, str. 5-7; Hamdija Kreševljaković: *Prijeki sud u Bosni i Hercegovini 1878. (uz 60-u obljetnicu).* Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1938., str. 107-110; Dževad Juzbašić: *Diskusija.* Naučni skup Otpor okupaciji, str. 401-402.)

[49] Porodicu Čekić susrećemo najprije kao age u Kostajničkoj kapetaniji, zatim kao kapetane Džisri-Sanske kapetanije (posljednji kapetan ove kapetanije bio je Husein-beg, sin Hasan-bega Čekića). Nakon ukinuća kapetanije 1835., Čekići su se nastanili u Sanskom Mostu (H. Kreševljaković: *Kapetanije,* str. 90, 193). Najznačajnije posjede imali su u okolini Sanskog Mosta, i to u Sasinama i Pobriježju. U tim mjestima nasljednici Hasan-bega Čekića, sinovi Husein-beg i Ali-beg, te kćerke Zuhra, udata za Rifat-bega Muratbegovića i Nura, udata Salihbegović, posjedovali su 601,76 dunuma begluka. Ovi Hasan-begovi nasljednici posjedovali su još 33 kmetska selišta u katastarskim općinama Bačvani – Babinac i Slabinja, u kotaru Bosanski Novi (danas na prostoru Bosanske Dubice). Osim toga, na prostoru kotara Sanski Most kmetska selišta posjedovali su još nasljednici Husein-bega Čekića iz Šehovaca kod Sanskog Mosta (Ahmed, Atif, Hafiza i Emina), nasljednici Smail-bega Čekića iz Šehovaca (Mehmed, Nazif, Latif i Adem) te Sulejman, Osman i Nura, djeca umrlog Muharem-bega Čekića. Svi su oni posjedovali 31 kmetsko selište u kotaru Sanski Most (10 u Kruharima, 10 u Sasinama, sedam u Pobriježju i četiri u Tramošnji). Jedan ogranak ove porodice odselio je iz Sanskog Mosta u Gračanicu (Hasan-beg Čekić iz Sanskog Mosta bio je oženjen od porodice Muftić iz Gračanice i, kada je poginuo, supruga se sa djecom vratila u Gračanicu na imanje svog oca. (Bilješke M. Hadžijahića).

Kurbegovići,[50] Šerići[51]). Neke od ovih porodica, kao i dio poro-

[50] Kurbegovići su do početka 19. stoljeća bili kapetani Džisri-Sanske kapetanije (to je kapetanija čije je sjedište bilo u selu Tomina kod Sanskog Mosta). Prema predaji, potječu iz Knina, sredinom 19. stoljeća jedan dio se preselio u Prijedor. (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 193). U Prijedoru se jedan ogranak Kurbegovića prozvao Bilalbegović. Za njih je vezan jedan zanimljiv događaja s početka 20. stoljeća, a tiče se ženidbe jednog Bilalbegovića, Sulejman-bega, sa Hanumicom Biščević iz Čaplje kod Sanskog Mosta. Hanumica se udala 5. septembra 1912., ali su se njezina braća i rođaci žalili tvrdeći da je na silu odvedena. Šerijatski sud istog dana obavio je uviđaj i ustanovio da se Hanumica dobrovoljno udala, te je u skladu sa tim 7. septembra izdao dozvolu za vjenčanje. Međutim, njezina braća i rođaci nisu bili time zadovoljni, te "udare na kuću Sulejmana i otmu iz đerdeka njegovu ženu i odvedu je u Sanski Most njezinom bratu Sulejman-begu Biščeviću". Ali kotarski ured, na pritužbu i zahtjev tamošnjeg stanovništva, spomenutu Hanumicu oduzeo je od njezina brata Sulejman-bega i predao je tamošnjem imamu. Na dan 9. septembra 1912. u prisutnosti njezine rodbine te gradonačelnika i drugih građana ponovo je Hanumica pred kotarskim uredom očitovala da se hoće vratiti svom mužu, što je i učinjeno. Ibrahim-beg i Sulejman-beg Biščević iz Čaplja kod Sanskoga Mosta, braća Hanumicina, žalili su se da je Hanumica maloljetna (da ima 13 godina), te da Sulejman Bilalbegović nije kufw (prilika), "a ni imetkom Sulejman Bilalbegović nije ravan Biščevićima", pa su tražili da se Hanumica odstrani iz kuće Sulejmana Bilalbegovića. Prilikom saslušanja kod Šerijatskoga suda u Prijedoru Hanumica je izjavila da joj je 15 godina, da se osjeća potpuno sposobnom za udaju, da od strane Sulejmana Bilalbegovića nije bilo nikakve prisile, da je drage volje za njega pošla, te da je s njime krijući ašikovala. Zatim je Šerijatski sud iz Prijedora stvar proslijedio Šerijatskom sudu u Sanskom Mostu da ispita kufw. Sud je pozvao svjedoke koji su izjavili da je "Sulejman Bilalbegović kufw (prilika) Hanumici Biščević, jer je mogućan platiti nićah, i da je u stanju lijepo je uzdržavati – bolje nego dok je bila kod braće Biščević, i da imetkom dobro stoji, i da Sulejman Bilalbegović od starina potječe iz begovske familije prije zvane Kurbegovići, a danas Bilajbegović, a i mati da mu potječe od begovske familije zvane Hasanbegović iz Ključa iz čega se jasno vidi da familija Biščević nije ništa ni časnija od Bilalbegovića", na šta je Šerijatski sud 7. 9. 1912. zaključio da je Sulejman Bilalbegović kufw Hanumici i proglasio brak valjanim. Braća Ibrahim-beg i Sulejman-beg Biščević žalili su se na tu odluku, ali je Šerijatski sud u Sanskom Mostu utvrdio da su njihove žalbe neosnovane, "nego su jedino iz toga razloga, što Hanumica ima nješto imetka, kojeg su oni do sada držali i uživali, a Hanumicu kao najprostiju ▸

dica koje nisu bile kapetanske ali su općenito smatrane begovskim i uvrštavane u red "starinskih i odličnih obitelji"[52] (poput Poprženovića, Badnjevića[53] i Saničića,[54] npr.), već od sredine 19. stoljeća siromaše i na prijelazu 19. i 20. stoljeća ne mogu se smatrati bosanskom

sluškinju u sve terete upotrebljavali, te im je zauhar bilo, pošto su slabog materijalnog stanja". (ABiH, VSS, k. 29, br. 54/1912.)

[51] Šerići su bili kapetani Dubičke kapetanije do kraja 17. stoljeća, a početkom 18. stoljeća tu dužnost preuzimaju pripadnici porodice Cerić. Šerići su i dalje ostali ugledna porodica u Bosanskoj Dubici. Bošnjačko izaslanstvo iz ovog grada koje je u septembru 1878. izašlo da pozdravi dolazak austrougarskih trupa predvodio je Hasan-aga Šerić, koji je nakon toga izabran za prvog dubičkog načelnika. (H. Šerić: *Iz prošlosti Dubice*. Novi behar, god. XVI, br. 11, Sarajevo 1944., str. 173-174). U austrougarskom vremenu Ahmed-ef. Šerić isticao se u ovoj porodici po veličini svojih zemljišnih posjeda. On je u mjestu Klekovci (kotar Bosanska Dubica) posjedovao 1.999,09 dunuma begluka.

[52] R. Lopašić: *Bihać*, str. 39-40.

[53] Badnjevići su bili "najglavnija aristokratska porodica na serhat Krajini u starije doba". Starinom su bili hrvatski plemići koji su nakon osmanskog osvajanja Bosanske Krupe primili islam. Njihov predak se, navodno, "kod osvojenja Krupe sakrio u badanj. Poturčio se i pao kod zauzeća Bihaća". Na prijelazu 17. i 18. stoljeća bili su kapetani Krupske kapetanije, a jedan pripadnik ove porodice, Mustaj-beg Badnjević, krajem 17. stoljeća bio je bihaćki sandžak-beg, "serdar i zapoviednik sve plemenite Bihaćske i Krupske pokraine". Kasnije se porodica Badnjević, koja je od početka 18. stoljeća siromašila, što je za posljedicu imalo i gubitak kapetanske dužnosti u Krupskoj kapetaniji oko 1730, razgranala u više ogranaka: potomci krupskog dizdara, koji je bio Badnjević, prozvali su se Dizdarevići, jedan ogranak se po izvjesnom Baš-agi prozvao Bašagić (ovi Bašagići nemaju veze sa nevesinjskim Bašagićima), po Topčagi – Topčagići, po Paša-Aliji prozvani su Pašalići, po Avdagi – Avdagići; ogranak Badnjevića koji se prozvao Bubalović uzeo je to prezime po bratu krupskog kapetana Badnjevića, koji je prošao kroz Krupu lupajući u bubanj; jedan je Badnjević pleo hasure, pa su se njegovi potomci prozvali Hasurići; po Ibrišimu Badnjeviću jedan ogranak se zvao Ibrišimović. Ovo razgranjavanje porodice Badnjević desilo se već u 18. stoljeću, tako da na prijelazu 19. i 20. stoljeća ovi ogranci nastupaju kao zasebne porodice. U austrougarskom vremenu poznat je Hašim-beg Badnjević Pašalić, čija je majka bila sestra Tahir-bega Beširevića iz Ostrošca. Hašim-beg bio je sudionik muslimanskog autonomnog pokreta

begovskom zemljoposjedničkom elitom. Unutar prostora Bosanske krajine zasebnu cjelinu predstavlja Bihaćka krajina, koja se sve do sredine 19. stoljeća odlikovala manjim brojem bogatih begovskih porodica, ali su te malobrojne begovske porodice spadale u sami vrh

na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Sin je Hasan-age Badnjevića Pašalića, a imao je još braću Arif-agu i Fehim-agu te sestru Eminu, udatu za Hasan-bega Biščevića (R. Lopašić: *Bihać*, str. 218-220; M. Karanović: *Pounje,* str. 327; H. Š. A. /Husein Šehić/: *Potomci Kapetana Badnjevića (Prilog povijesti hrvatskog plemstva u Krajini.)*. Muslimanska svijest, god. I, br. 9, Sarajevo 1936.; H. Kreševljaković: *Kapetanije,* str. 97-98). Zemljišni posjedi porodice Badnjević 1918. iznosili su ukupno 71 kmetsko selište (Bušević – 40 selišta, Radić Mali – 15, Perna – sedam, Petrovići – dva, Otoka – dva, te po jedno selište u mjestima Radić, Pučenik, Vranjska Badnjević i Založe). Najznačajniji broj ovih selišta (ukupno 43, od kojih 26 u Buševiću, po sedam u Radiću Malom i Perni, dva u Otoci i jedno u Pučeniku) bio je u posjedu nasljednika h. Mujage Badnjevića iz Krupe (radi se o h. Mujaginim sinovima Jusufu, Mustafi i Mehmedu, te kćerkama Hatidži i Fatimi, udatoj za Begu Šehovića u Kulen Vakuf). Nasljednici Ahmed-age Badnjevića (sin Mehmed i kćerke Džehva, udata za Dauta Ezića, Hatidža, udata za Hasana Sarajliju u Veliku Kladušu, Zejna, udata za Omer-agu Alidžanovića, i Aiša, udata za Ibrahima Kadića) posjedovali su ukupno devet selišta (šest u Buševiću i tri u Petrovićima), dok je Ibrahim Badnjević, sin Aganov, posjedovao šest selišta u Buševiću. Nasljednici Muje Badnjevića, sina Jašar-age (udovica Selima, rođena Cerić, i sinovi Almaz, Mujo i Rašid) posjedovali su četiri selišta u Radiću Malom, dok je Mustafa-aga Badnjević, sin Memiš-age, posjedovao samo dva selišta u Buševiću. Alija Badnjević, zvani Ibrišimović, sin Osman-agin, posjedovao je šest selišta (pet u Radiću Malom i jedno u Vranjskoj Badnjević). Vranjska Badnjević je, inače, u osmansko doba u cijelosti bila vlasništvo porodice Badnjević, ali je udadbenim vezama najveći dio tih posjeda prešao u vlasništvo porodice Beširević (M. Kozličić: *Stanovništvo i naselja*, str. 350-351, bilješka 892 i 896).

[54] Za Saničiće porodična tradicija tvrdi da potječu iz Anadola: "Od Anadola krenula su tri brata. Jedan se ustavio u Ključu, jedan u Kamečku, a jedan u Sanici. Ovaj u Sanici dobio je, vele, timar koji je bio od Sanice do Lužaca, od Kokuruša Hana u Bravsku pa do Grabovice i Kožanića u Donjoj Sanici. Miralem-beg je, vele, imao sinove: Alagu, Karabega, Šećerbega i Bećirbega. Od njih su ogranci begovskog roda Saničića: Alagići, Karabegovići, Šećerbegovići i Bećirbegovići." (Milan Karanović: *Saničke župa*. Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 26, Beograd 1930., str. 261.)

zemljoposjedničke elite. Oko 1830. Bihaćka krajina bila je podijeljena na četiri kapetanije, kojima su na čelu bile četiri znamenite porodice: Mahmed-beg Biščević bio je kapetan i gospodar Bihaćke kapetanije; Mehmed-beg Kulenović Haračlija bio je kapetan kapetanije Stara Ostrovica; Mehmed-beg Arnautović Krupić bio je kapetan Krupske, a Murat-beg Beširević Ostrožačke kapetanije.[55] Osim tih kapetana, u isto vrijeme poznati su još Džinići, gradiški kapetani, Cerići, koji su bili dubički, kamengradski i novski kapetani, zatim Kulenovići Šenigdžići, kapetani Petrovačke kapetanije, dok Kurbegovići i Čekići, kapetani Džisri-Sanske kapetanije, sa sjedištem u mjestu Tomina, nedaleko od Sanskog Mosta, nisu imali posebno značajnu snagu.

U krajevima oko Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice, Banje Luke i Bosanskog Petrovca svoja sjedišta imale su bogatije begovske porodice, koje su takav svoj status zadržale i u austrougarskom vremenu. Njihovi zemljišni posjedi krajem 19. i početkom 20. stoljeća odlikuju se znatnim kompleksima begluka i velikom koncentracijom selišta po pojedinim porodicama. Najkrupnije begovske zemljoposjedničke porodice upravo su ove iz Krajine. U 13 kotareva koji se uvrštavaju u Bosansku krajinu godine 1911. bilo je evidentirano 1.402.288,505

[55] Krajem 19. stoljeća zabilježeno je kako u Bihaćkoj krajini "bezi i age, što kmetove drže, niesu nipošto, kao po nekojih krajevih Bosne, imućni, nego većim dielom siromašni i biedni, te se mnogi ne razlikuju od kmetova. Ta njihova nevolja potječe dielom od doba Omerpaše, koji je g. 1850. Krajinu pokorio i popljačkao, dielom je pak nastala u najnovije doba u vrieme bosanskoga ustanka. Bezi Beširevići još na početku ovoga vijeka vlastela u Jasenici, koju im g. 1837. ote Vedžipaša i grad im obori, pa kapetani i vlastela u Ostrožcu, u Peći i u Sturliću, držeći veliko množtvo kmetova, sada su tako siromašni, da su i kruha gladni. Bolje stoje te su viđeniji starinski hrvatski plemići Badnjevići i Krupići kod Krupe. Siromaštvo Krajišnika opaža se svuda i na vanjštini, osobito pak na poderanom odielu." (R. Lopašić: *Bihać*, str. 7-8, 114.) Od 88 krupnih bošnjačkih porodica koje su krajem Prvog svjetskog rata posjedovale velike komplekse begluka na prostoru Bosanske krajine najmanji broj je upravo iz Bihaćke krajine. Tu je bilo kotareva, poput Cazina, npr., gdje uopće nije bilo registrirano velikih begluka, što je posljedica činjenice da su u tim krajevima u najznačajnijem broju živjeli Bošnjaci koji su bili slobodni seljaci.

dunuma slobodnog i beglučkog zemljišta, a krajem Prvog svjetskog rata 497.359,022 dunuma begluka nalazilo se u rukama 88 krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica (Abdulahefendić, Agić, Arnautović, Avdagić, Azapagić, Bašagić, Bašić, Bahlagić, Bahtijarević,[56] Beširević, Bešlagić, Beglerović, Biščević, Cerić, Crnalić, Čaušević, Čekić, Čengić, Čerić, Čirkinagić, Čordić, Ćejvan, Dabulhanić, Dedić, Dizdar, Džabić, Džihić, Džinić, Đankić, Đonlagić iz Tešnja, Đumišić, Đumišlić, Ekić, Filipović, Hadžimujagić, Hadžialić, Hadžihalilagić, Hadžihalilović, Hadžiselimbegović, Hadžiselimović, Hafizadić, Handžić Pašagić, Hasanagić, Hodžić, Hromalić, Husedžinović, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Ibrišagić,[57] Imamović,[58] Jusić, Kadić, Kapetanović, Karabegović, Karaselimović, Kljunić, Kovačević, Krupić, Kulenović, Litrić, Ljubojević, Mandić, Mešić iz Tešnja, Medić, Miralem, Muftić, Muhurdarević, Mustajbašić, Novljanin, Omerbegović, Osmančević, Plićanin, Ramić, Salihagić, Semiz, Silahić, Sitnica,[59] Smailagić, Smailbegović iz Tešnja, Stambolija, Šaćirbegović iz Travnika, Šehić

[56] Bahtijarevići su poznata porodica iz Banje Luke, a porijeklom su iz grada Bahtijara u Perziji. Posjedovali su velike zemljišne posjede u kotarevima Banja Luka, Bosanska Gradiška, Prnjavor i Bosanski Petrovac. Posebno su bili poznati h. Hifzi-aga Bahtijarević, sin Bahtijar-age. Jedan dio porodice Bahtijeravić prozvao se Ibrišagići, a među njima se posebno isticao Naim-aga Bahtijarević Ibrišagić, koji je bio oženjen sa Abidom Horozović, s kojom je imao sinove Muharem-agu, Avdagu, Ćamil-agu te kćerke Habibu, udatu Litrić, i Biseru, udatu Gušić. Ovaj Naim-aga 1918. godine posjedovao je 1.669,17 dunuma begluka u kotaru Prnjavor (1.085,95 dunuma u Brezovljanima i 583,22 dunuma u Lađevcima) te još 35 kmetskih selišta (25 u Brezovljanima i 10 u Lađevcima). I ostali predstavnici porodice Bahtijarević (Ibrišagić) imali su značajnu ulogu u povijesti BiH, ali su se oni, uglavnom, titulirali titulom *aga*, bavili se trgovinom i bankarstvom, i nisu se smatrali begovima.

[57] Ibrišagići su samo ogranak porodice Bahtijarević iz Banje Luke.

[58] Ova porodica potječe od imama Skendera, osnivača Skender Vakufa, i zbog toga se prozvala Imamović. Vrlo ugledna porodica. Početkom 20. stoljeća isticali su se nasljednici h. Bahtijara Imamovića iz Skender Vakufa (Nakib i ostali).

[59] Godine 1918. predstavnici porodice Sitnica imali su najznačajnijim dijelom posjede na prostoru katastarske općine Sitnica, kotar Ključ. Tu su 23 kmetska ▸

zvani Mamić iz Starog Majdana, Šerić iz Bos. Dubice, Šibić, Tabaković, Tadić, Tatarić i Zaimbegović[60]). Dakle, preko 35% svih beglučkih posjeda na ovome prostoru nalazilo se u rukama 88 krupnih bošnjačkih zemljoposjedničkih porodica. Primjetno je da ovdje svoje posjede ima neznatan broj begovskih porodica iz ostalih krajeva Bosne (izuzetak su, porodica Čengić iz istočne Bosne te neki srednjobosanski begovi, poput Hafizadića, Miralema, Šaćirbegovića). Unutar 88 krupnih bošnjačkih porodica sa znatnim kompleksima beglučke zemlje izdvaja se 17 begovskih porodica, koje su na ovim prostorima posjedovale 342.475,772 dunuma begluka (od 497.359,022 dunuma).[61] Od ovih

- selišta imali nasljednici Ćamil-age Sitnica (sinovi Nazif-beg, oženjen sa Dudom Ibrahimbegović, Smail-aga, umro 16. 10. 1918., Muhamed i Ćerim, te kćerka Habiba, udata za Mustaj-bega Filipovića iz Rastoke; Nazif-beg umro je 21. 2. 1921., iza njega su ostali sin Ibrahim i kćerke Mukelefa, Fatima, Zarifa, Hanumica, Zumra, Ćerima i Nazifa). Husein-aga Sitnica, sin Atif-age, posjedovao je ukupno 33 selišta (21 u kotaru Banja Luka – 11 u Krupcu i deset u Rakovici, te 12 u kotaru Ključ – devet u Sitnici, dva u Ratkovu i jedno u Crljanima). Ovaj Husein-aga umro je 1917., bio je oženjen sa Ćamom Šeranić, a iza sebe je ostavio sinove Mujagu (koji je bio oženjen sa Almasom Muratagić, umro je 16. 12. 1921., a naslijedili su ga sinovi Muharem, Ramadan i Adem, te kćerke Šida, udata za Fadil-bega Ibrahimbegovića, i Džemila), Hajrudina, Ćamila, Atifa, te kćerke Pašu, Hanumicu i Mućelefu).

60 Zemljišni posjedi porodice Zaimbegović iz Banje Luke nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotareva Prnjavor (u Šiškovcima) i Bosanska Gradiška (u Romanovcima). Ali-beg i Idriz-beg, sinovi Zaim-begovi, posjedovali su ukupno 2.776,76 dunuma begluka u tim mjestima. Ali-begov posjed nalazio se u Šiškovcima (772,2 dunuma begluka), dok se Idriz-begov posjed najznačajnijim dijelom nalazio u Romanovcima (1.338,54 dunuma begluka i 55 kmetskih selišta), ali je i posjed u Šiškovcima bio znatan (666,02 dunuma begluka i 29 kmetskih selišta). Idriz-beg, koji je umro 22. 8. 1922., bio je oženjen sa Nurom Pezić, a ostavio je iza sebe sinove Omera, Zaima, Ibrahima, te kćerke Hatidžu, udatu za Sulejman-bega Ibrahimbegovića, Aišu, udatu za Smaila H. Halilovića i Šefiku. Idriz-begov sin Hamdi-beg umro je prije oca, ostavivši iza sebe sina Muharema.

61 Riječ je o slijedićim porodicama: Bašagić, Beširević, Biščević, Cerić, Čengić, Džinić, Đonlagić, Đumišić, Filipović, Hafizadić, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić, Kulenović i Miralem.

17 porodica, 12 ih je izvorno sa ovog prostora (Đumišić, Beširević, Biščević, Cerić, Džinić, Filipović, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić i Kulenović).

Kotar	Obradive	Neobradive	Ukupno	*Broj porodica*
Banja Luka	20.031,75	64.959,667	84.991,417	*26* [62]
Bihać	407,082	3.702,58	4.109,662	*3* [63]
Bosanska Dubica	10.312,61	24.641,713	34.954,323	*7* [64]
Bosanska Gradiška	?	?	64.515,164	*16* [65]
Bosanska Krupa	282	2.836	3.118	*1* [66]
Bosanski Novi	5.405,57	21.209,446	26.615,086	*10* [67]
Bosanski Petrovac	6.130,772	51.178,477	57.309,229	*7* [68]
Cazin	0	0	0	*0*
Ključ	5.853	32.438	3.8291	*4* [69]
Kotor Varoš	7.353,509	9.911,202	17.264,711	*10* [70]
Prijedor	13.713,194	30.550,779	44.263,973	*12* [71]
Prnjavor	27.314,298	43.465,589	70.779,887	*23* [72]
Sanski Most	7.101,398	44.044,902	51.146,3	*16* [73]
Ukupno	**108.294,262**	**328.938,355**	**497.359,022** [74]	

Tabela: Struktura begluka na prostoru Bosanske krajine
(u vlasništvu 88 krupnih bošnjačkih porodica).

[62] Đumišić, Ćejvan, Agić, Bahtijarević, Bešlagić, Džinić, Dabulhanić, Dedić, Hadžimujagić, Hadžialić, Hadžihalilović, Hafizadić, Husedžinović, Ibrahimbegović, Kapetanović, Kovačević, Litrić, Mešić, Medić, Muhurdarević, Mustajbašić, Osmančević, Ramić, Semiz, Sitnica i Tabaković.

[63] Biščević, Hadžić – Pašagić, Ibrahimpašić.

[64] Šerić, Avdagić, Cerić, Džinić, Hadžiselimović, Ibrahimbegović i Kulenović.

[65] Šibić, Đonlagić, Đumišić, Ćejvan, Čekić, Bahtijarević, Bešlagić, Džabić, Džinić, Ibrahimbegović, Ibrišagić, Jusić, Ljubojević, Sitnica, Smailagić, Zaimbegović.

[66] Cerić.

[67] Đankić, Čaušević, Bašić, Biščević, Cerić, Crnalić, Kapetanović, Krupić, Novljanin, Tadić.

[68] Bahtijarević, Biščević, Ekić, Filipović, Hodžić, Ibrahimpašić, Kulenović.

[69] Đumišić, Filipović, Karabegović, Kulenović Vođenica.

Na prostoru 13 kotareva Bosanske krajine nalazilo se početkom 20. stoljeća preko 30.000 kmetskih selišta, a prema popisu stanovništva iz 1910. ovdje je bilo 34.260 kmetova (kmetovi i slobodni seljaci koji su ujedno i kmetovi, dakle djelimično kmetovi), dok je prema jednom izvještaju iz 1911. u ovo vrijeme na istom prostoru bilo 30.560 kmetskih selišta.[75]

Od ovih 30.560 selišta, 9.568 obuhvatalo je površinu iznad 100 dunuma, što znači da je 31,3% svih kmetskih selišta na ovom prostoru spadalo u kategoriju velikih selišta. Godine 1918. u Bosanskoj krajini više od 100 kmetskih selišta posjedovale su 24 begovske porodice,[76] od čega je 12 onih koje se i izravnim porijeklom vežu za

[70] Šaćirbegović, Bahtijarević, Dedić, Dizdar, Hadžihalilović, Imamović, Karabegović, Karaselimović, Plićanin, Salihagić.

[71] Čirkinagić, Bahlagić, Beširević, Cerić, Crnalić, Džihić, Džinić, Hadžiselimbegović, Hasanagić, Kapetanović, Mandić, Sitnica.

[72] Đonlagić, Ćejvan, Čengić, Čerić, Abdulahefendić, Bašagić, Bahtijarević, Bešlagić, Beglerović, Hadžihalilagić, Hadžiselimović, Ibrahimbegović, Ibrišagić, Kadić, Krupić, Kulenović, Muftić, Omerbegović, Silahić, Smailbegović, Tabaković, Tatarić, Zaimbegović.

[73] Šehić zvani Mamić, Đumišlić, Čekić, Čordić, Arnautović, Avdagić, Azapagić, Beširević, Biščević, Crnalić, Hromalić, Kljunić, Krupić, Kulenović, Miralem, Stambolija.

[74] Zbir obradive i neobradive zemlje ne odgovara ukupnoj površini zbog toga što nije bilo moguće u svakom slučaju odrediti koliko je u ukupnoj površini iznosilo obradive, a koliko neobradive zemlje.

[75] Popis 1910., str. 68-71; ABiH, ZMF, opća građa, br. 2427/1911, Aussweis uber das Besitzverhaltniss des Cultur - Landes.

[76] Porodice koje su imale iznad 100 kmetskih selišta, a imale su selišta i na prostoru Bosanske krajine, jesu: Alibegović, Bašagić, Beširević, Biščević, Cerić, Čengić, Džinić, Đumišić, Filipović, Firdus, Hafizadić, Hrasnica, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić iz Krajine, Ibrahimpašić iz Travnika, Idrizbegović, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić, Kulenović, Ljubović, Miralem, Mulabegović i Sulejmanpašić. (Vidi analize posjeda svake navedene begovske porodice.) Na ovim prostorima banjalučki Kapetanovići posjedovali su 94 kmetska selišta, a ključki Kapetanovići 72 selišta, ali ove porodice nisu predmet analize u ovom radu.

Kotar	Prema popisu 1910.	Prema izvještaju 1911.	*U vlasništvu 24 begovske porodice*
Banja Luka	5.459	3.946	*843*
Bihać	1.097	1.038	*506*
Bosanska Dubica	2.249	2.174	*729*
Bosanska Gradiška	3.304	2.772	*938*
Bosanska Krupa	3.005	2.899	*895*
Bosanski Novi	2.229	2.214	*698*
Bosanski Petrovac	3.608	3.231	*3.476*
Cazin	815	1.042	*48*
Ključ	2.054	1.851	*907*
Kotor Varoš	1.396	1.134	*164*
Prijedor	3.310	2.916	*869*
Prnjavor	2.907	2.621	*729*
Sanski Most	2.827	2.722	*452*
Ukupno Bosanska krajina	**34.260**	**30.560**	**11.254**

Tabela: Broj kmetskih selišta na prostoru Bosanske krajine

ovaj prostor (Beširević, Biščević, Cerić, Džinić, Đumišić, Filipović, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić, Kapetanović iz Prijedora, Karabegović, Krupić i Kulenović). Te 24 begovske porodice posjedovale su 11.254 kmetska selišta na prostoru Bosanske krajine. Primjetno je da su sve izvorne krajiške begovske porodice, mada su neke već bile relativno osiromašile, posjedovale iznad 100 kmetskih selišta i preko 575 dunuma begluka. Ovih 12 izvorno krajiških begovskih porodica posjedovale su na prostoru Bosanske krajine 9.892 kmetska selišta, što iznosi oko 32% svih kmetskih selišta na tom prostoru. Od begovskih porodica koje su na prostoru Bosanske krajine posjedovale kmetska

selišta, a ne potječu sa tog prostora, značajni su posjedi porodice Firdus, čija su se selišta u katastarskim općinama Osredci i Trubar (danas na prostoru općine Drvar) uglavnom naslanjala na njihove posjede, koji su se prostirali od Livna preko Bosanskog Grahova do Trubara, zatim posjedi porodice Idrizbegović iz Bugojna (sa selištima u Tiškovcu – danas na prostoru općine Bosansko Grahovo) te posjedi porodice Čengić, dok su posjedi ostalih begovskih porodica na ovom prostoru bili manji (porodica Bašagić ovdje je posjedovala 34 selišta u kotaru Prnjavor, a u posjed tih selišta došla je ženidbeno-udadbenim vezama sa Čengićima; porodica Miralem 37 selišta, porodica Hrasnica svega tri selišta, a stolački Ljubovići samo jedno selište u kotaru Kotor Varoš). Iz ovog se može zaključiti, kada su u pitanju krajiške begovske porodice, da se radi o veoma bogatim porodicama, koje su, s obzirom na veličinu svojih zemljišnih posjeda, spravom uvijek uvrštavane u vrh begovske društvene strukture.

JUGOZAPADNA BOSNA

Karakteristika ovog prostora je postojanje malobrojnih, ali veoma krupnih zemljoposjedničkih begovskih porodica. Na prostoru tri kotara jugozapadne Bosne (Glamoč, Duvno, Livno) velike zemljišne posjede 1918. imale su slijedeće begovske porodice: Bušatlija, Čengić, Đumišić, Filipović, Firdus, Gradaščević, Hasanpašić, Idrizbegović, Kapetanović iz Vitine, Kulenović, Miralem, Muratbegović iz Kopčića,[77] Muslibegović, Resulbegović, Rizvanbegović, Sulejmanpašić

[77] Porodica Muratbegović iz Kopčića ogranak je porodice Kopčić, koja se raslojila na Kadriće, Muratbegoviće, Beganoviće i Hadžibegoviće. Prozvana je po Murat-begu Kopčiću. (Muharem Nuhefendić: *Istorija i legende o prozorskoj regiji – postanak i nestanak begovata*. Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, br. 2, Sarajevo 1988., str. 221-221; Dr. Rajko Glibo: *Mihovil Tomić i begovi Kopčići*. Folklor Bosne i Hercegovine, sveska 1, Zbornik radova naučno-stručnog skupa "Folklor Bosne i Hercegovine", Sarajevo 1. i 2. XI 1991. Sarajevo 1992., str. 127-143; Dževad Drino: Hercegovačko ▸

i Teskeredžić. Najznačajnija begovska porodica sa ovog prostora su livanjski Firdusi i glamočki Filipovići, a veliki posjedi vitinskih Kapetanovića i travničkih Teskeredžića rezultat su činjenice da ove porodice vode porijeklo sa prostora jugozapadne Bosne (Raško Polje u kotaru Duvno). Posjedi Đumišića, Gradaščevića i Kulenovića posljedica su ženidbenih veza sa porodicama Teskeredžić, Kapetanović, Firdus i Filipović.

Godine 1911. na prostoru ova tri kotara evidentirano je ukupno 350.820,561 dunum beglučkog zemljišta, a krajem Prvog svjetskog rata porodice Čengić, Filipović, Firdus, Gradaščević i Kulenović posjedovali su ukupno 47.242,202 dunuma beglučkog zemljišta, dok za porodicu Kapetanović iz Vitine postoji jedino podatak da su imali beglučka zemljišta, ali nije poznata površina.[78] Može se sasvim opravdano pretpostaviti da su i ostale begovske porodice koje su na ovim prostorima posjedovale kmetska selišta posjedovali i određene komplekse beglučkog zemljišta, ali su te površine bile male.

- porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj). Hercegovina: Časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 13-14, Mostar 2001., str. 132.) Krajem Prvog svjetskog rata ova porodica u kotaru Prozor (Kovač Polje, Lug, Proslap, Orašac, Varvara, Kopčić i Višnjani) posjedovala je 1.656,494 dunuma begluka i 86 kmetskih selišta koja su se nalazila u kotarevima Duvno i Prozor (Kangora 45, Rujani 14, Kopčići šest, Kovač Polje pet, Podbor jedno, Proslap jedno, Varvara četiri, Višnjani Lipa dva i Mandino Selo sedam). Ti posjedi nalazili su se u rukama nasljednika h. Osman-bega Muratbegovića (h. Osman-begovi sinovi: su h. Ali-beg, h. Mustaj-beg, Derviš-beg i Halil-beg; Halil-beg je imao tri kćerke: Šahu, koja se udala za Muhamed-agu Haznadarevića u Nevesinje, Hatidžu, koja se udala za Tahira Manovića, i Melću, udatu za Hajdara Hadžibegovića), Ćamil-bega, umrlog Hašim-bega Muratbegovića i Murat-bega, umrlog Đulage Muratbegovića (Đulaga je umro oko 1900., a bio je oženjen sa Magbulom Dautbegović, koja se preudala za Aliju Huseinbegovića).

[78] Veličina beglučkih zemljišta poznata je jedino u kotarevima Glamoč i Livno, a ne i za Duvno. To je posljedica činjenice da su ovdje mnogi kmetski odnosi bili nejasni, pa su i neka zemljišta koja su imala status begluka često upisivana kao kmetska selišta (ABiH, AGD, 4021/22).

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	*Broj porodica*
Duvno	-	-	-	-
Glamoč	9.599,332	9.785,870	19.385,202	*3* [79]
Livno	17.232	10.625	27.857	*3* [80]
Ukupno	**26.831,332**	**20.410,870**	**47.242,202**	

Tabela: Struktura begluka na prostoru jugozapadne Bosne
(u vlasništvu pet porodica)

Početkom 20. stoljeća na prostoru tri kotara jugozapadne Bosne nalazilo se preko 7.000 kmetskih selišta (prema popisu stanovništva iz 1910. u ova tri kotara bilo je 7.289 kmetskih selišta), a krajem Prvog svjetskog rata u rukama 16 begovskih porodica[81] nalazilo se 4.883 kmetska selišta.

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	*U vlasništvu 16 begovskih porodica*
Duvno	2.066	2.166	*1.714*
Livno	3.530	3.572	*2.045*
Glamoč	1.693	3.144 (?)	*1.124*
Ukupno	**7.289**	**8.882 (?)**	**4.883**

Tabela: Broj kmetskih selišta na prostoru jugozapadne Bosne
(u vlasništvu 16 porodica)

Najznačajniji broj kmetskih selišta nije prelazio 20 dunuma, što je posebno karakteristično za kotar Duvno, ali je za kotar Livno karakteristično postojanje velikih kmetskih selišta (od 3.572 selišta evidentirana 1911. čak 873 obuhvatalo je površinu veću od 100

[79] Filipović, Gradaščević (naslijedili od Firdusa) i Kulenović.

[80] Čengić, Firdus i Gradaščević (naslijedili od Firdusa).

[81] Radi se o slijedećim porodicama: Bušatlija, Čengić, Đumišić, Filipović, Firdus, Gradaščević, Hasanpašić, Idrizbegović, Kapetanović, Kulenović, Miralem, Muslibegović, Resulbegović, Rizvanbegović, Sulejmanpašić i Teskeredžić.

dunuma, a 907 iznosilo je između 50 i 100 dunuma). Na temelju strukture kmetskih selišta koja su se krajem Prvog svjetskog rata nalazila u rukama pet begovskih porodica u kotaru Glamoč može se zaključiti kako se i u tom kotaru radi o dosta velikim kmetskim selištima (od 1.124 kmetska selišta, koliko se u tom kotaru nalazilo u rukama pet begovskih porodica, poznata je površina za 306 selišta; tih 306 selišta obuhvatalo je površinu od 40.198,812 dunuma, što prosječno iznosi preko 131 dunum po jednom kmetskom selištu).

HERCEGOVINA

Britanski arheolog i putopisac Arthur Evans krajem osmanske vladavine uočio je kako begovi i age u Hercegovini pokazuju neke posebnosti u odnosu na begove u Bosni: "Hercegovina je izrazito planinska zemlja. Ovdje su planine veće nego u Bosni i uporišta starog feudalnog plemstva, dosljedno tome, otpornija. U Bosni su domaće age i begovi sasvim podvedeni pod centralnu upravu. Međutim, u Hercegovini njihov autoritet zadržava mnogo više stare vitalnosti." Evans bilježi kako se ovdje begovi prema kmetovima odnose "sa gnušanjem fanatičnog muslimana prema kaurinu" i ovisnost kmetova o begovima mnogo je veća nego u ostalim dijelovima Bosne: "Turska vlada je svjesna da njen hercegovački posjed ne vrijedi ni jednodnevnog napora kojim bi se ozbiljno suprotstavila domaćim slovenskim muslimanima, te beg ili aga može nekažnjeno da gazi zakon."[82] Među "glasovite begove" u Hercegovini ubrajaju se Resulbegovići iz Trebinja, Rizvanbegovići iz Stoca, Gavrankapetanovići iz Počitelja, Kapetanovići iz Vitine kod Ljubuškog, Bašagići i Ljubovići iz Nevesinja: "To je bila najviša aristokracija u Hercegovini prije Omer-paše. Oni su se ženili između sebe, pa su gotovo svi u rodu jedan s drugim. Omer-paša ih mnogo poubija ili gajtanom podavi, ali ih nije mogao utamaniti; eno ih i sad silesija, a igraju i sada prvu ulogu u narodu i kod vlasti."[83] Od ovih

[82] A. Dž. Evans: *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu*, str. 244.

[83] Martin Gjurgjević: *Memoari s Balkana (1858.-1878.)*. Sarajevo 1997., str. 28-29.

hercegovačkih "glasovitih begova" Gavrankapetanovići u austro-ugarskom vremenu ne spadaju u begovsku zemljoposjedničku elitu.

Posebnost begovskih zemljišnih posjeda u Hercegovini u tome je što su ovdje begluci bili veoma mali, a većinu zemljišta predstavljala su kmetska selišta.[84] "U Hercegovini ima malo zemalja koje do okupacije nijesu bile ukmećene. Ostao je samo od starina mali dio. U nekim krajevima držali su neki begovi koji su imali izvjesnu vlast u rukama take zemlje, pa su ih okolni seljaci morali obrađivati. Poslije okupacije tu su zemlju begovi morali davati pod zakup. Onaj bi zemlju obrađivao svake godine, ko bi agi ponudio najbolje uslove." Tako se dešavalo da zemlja "hoda" od jednog do drugog seljaka, te su tako postale "hodalice". "Ima slučajeva gdje tu zemlju po 15 i 20 godina drži jedan seljak, ali on se ne zove kmet, nego pridržnik, a negdje se zove i napoličar. Ti pridržnici su pravi beskućnici, vrsta bespravnih seljaka, čiji opstanak u selu traje dotle dok agi bude volja."[85] Nikola Buconjić početkom 20.

---

[84] U popisima begluka rađenim neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata vidi se da u kotaru Trebinje od 59 upisanih veleposjednika sa posjedima većim od 575 dunuma nema nijednog bošnjačkog bega (ABiH, AGD, k. 58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka) u površini od više od 575 dunuma, kotar Trebinje). Slično je bilo i u kotarevima Čapljina, Stolac, Ljubinje, Ljubuški, Bileća, Gacko, Konjic i Mostar. U kotaru Gacko zemljoposjednici su bili "sitni vlasnici zemlje sa jednim ili nekoliko čitluka. Ti vlasnici su uglavnom živjeli od svoga rada. Tako je bilo i u porodici Tanović." Inače, "oko jedne šestine svih čitluk sahibija u srezu Gacko bili su Tanovići, a oko trećine onih (čitluk-sahibija, op. H.K.) koji su potpisali nove ugovore (sa kmetovima, op. H.K.) od 1878. do jula 1881. bili su Tanovići (…). Do 1910. g. polovina kmetova u Gacku bilo je otkupljeno." (T. Tanović: *Ključka kapetanija*, str. 92.)

[85] *Srpska riječ*, br. 159, 26. 7. (8. 8.) 1910. Neki autori ukazuju na to da ova promjena kmetova i nije bila tako česta, mada je taj proces bio prisutan zbog nedostatka obradivog zemljišta i "nametanja kmetova". Buconjić to ovako opisuje: "Tugji bi se kmetovi nametali jedni na druge: ode jedan begu ili agi i obeća mu nešto više davati, nego što mu daje njegov dotadanji kmet; beg ili aga zovnu dojakošnjeg kmeta i kažu mu, o čem se radi. Pošto se obično kmet nije imao kud seliti, morao bi pristati i davati begu ili agi oniko, koliko mu je obećao davati nametnik." (Nikola Buconjić: *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca*. Mostar 1911., str. 43.)

stoljeća pisao je kako su "rijetki posve kršćani i hrišćani seljaci, koji su (u Hercegovini, op. H.K.) imali svojih zemalja već su živili kao kmetovi na begovskim i aginskim zemljama – čiflucima".[86] Međutim, zbog slabog kvaliteta zemljišta i tradicionalne upućenosti na trgovinu, "mnoge bogate muslimanske porodice u Hercegovini su bile stalno i usko vezane za trgovinska poduzeća, kao i upravljanje zemljom. To je bio razlog da su manje bili vezani za prihod sa sela u svrhu bogaćenja i prestiža."[87] Tu se nalazi objašnjenje za srazmejrno male komplekse beglučkog zemljišta u Hercegovini. Svega 37 porodica posjedovalo je beglučke komplekse veće od 575 dunuma (Alajbegović,[88] Babovci, Bašagić, Begtašević,[89] Čajić iz Ćuhovića, Čelar iz Mostara, Čomor

[86] N. Buconjić: *Povijest ustanka u Hercegovini*, str. 42-43.

[87] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 108.

[88] Alajbegovići su ugledna mostarska porodica, "čije su starješine uvijek spadale u notabl Mostara". Jedan od njih poginuo je 1875. u borbi protiv Crnogoraca predvodeći odred bašibozuka, a jedan njegov sin bio je h. Ali-beg, "veseljak i malo sklon ozbiljnom i odgovornom narodnom poslu", a drugi sin, h. Ali-begov brat, h. Salih-efendija bio je sudionik Džabićevog pokreta. Zbog svog opozicionog stava h. Salih-ef. bio je odstranjen iz uprave mostarske ruždije (više građanske škole). Znamenit je i Muhamed-beg Alajbegović (1840.-1890.), koji je "u svojoj mladosti po starom načinu turske nauke dovršio", a od 1878. bio je mostarski gradonačelnik. Umro je 1890., ostavivši iza sebe trinaestogodišnjeg sina i desetogodišnju kćerku. H. Ali-begov sin bio je Ibrahim Alajbegović (1889.-1916.). Nakon svršene osnovne škole pohađao je mostarsku gimnaziju, a 1912. otišao na studij u Beč. Pripadnik je predratne jugoslavenski orijentirane omladine. Uhapšen je 1914. u Mostaru, a 1915. suđen u Sarajevu. Umro je u maju 1916. od bolesti pluća. Njegov mlađi brat, Ahmet, kasnije je bio oficir u jugoslavenskoj vojsci između dva svjetska rata. (*Sarajevski list*, br. 11, 26. 1. 1890., str. 2; Husein S. Brkić: *Ibrahim A. Alajbegović (1889.-1916.)*, Gajret, god. XIV, 1930., str. 241-243). Krajem Pvog svjetskog rata nisu ulazili u red begovske zemljoposjedničke elite, a većina njihovih posjeda nalazila se u Vrapčićima i Željuši.

[89] Ne postoje pouzdani podaci o porijeklu ove porodice, ali se "bez sumnje ova porodica prozvala tako po nekom svom pretku, kome je bilo ime Bektaš. Da li se radi o Bektašu koji je bio vojvoda hercegovačkog sandžak-bega Mehmed-bega ili kliškom sandžak-begu Bektaš-paši, ili o nekom trećem Bektašu, zasad se ne može utvrditi, jer nedostaju izvori koji bi se odnosili na to. Pouzdano se ▸

iz Vranjevića, Dedić, Feriz, Gavrankapetanović,[90] Hadžić, Husnić, Jelovac, Kajtaz,[91] Kolaković, Krpo, Marić, Muftić, Muratbegović iz Višića,[92] Muslibegović, Nožić, Novo, Puzić, Rajić, Ramić, Riđanović,

zna da je ova porodica bila moćna i ugledna." (D. Buturović: *Isprave spahiskih porodica*, str. 251.) Krajem austrougarske vladavine Ali-beg i Ibrahim-beg, sinovi Mustaj-bega Bektaševića, posjedovali su 1.568,942 dunuma begluka u kotaru Konjic (u mjestima Dragočaj, Konjic, Mrakovo, Nevizdraci, Orahovica, Ostrožac, Polje i Umoljani). Vjerovatno su u istim mjestima imali i kmetska selišta. Zna se da je jedan dio tih selišta (radi se o 36 selišta: Donje Selo – jedno, Dragočaj – 11, Nevizdraci – 15, Orahovica – tri, Spiljani – tri, Turija – tri) udajom Ali-begove kćerke Aiše za Muhamed-bega Ibrahimbegovića iz Banje Luke djelomično postalo vlasništvo ove banjalučke porodice. Inače, Ali-beg je, osim kćerke Aiše, imao i sina Fehim-bega. (Usporedi pregled posjeda porodice Ibrahimbegović u ovom radu.)

[90] Porodica koja je kapetansku dužnost obavljala u Počitelju. Krajem Prvog svjetskog rata Muhamed-beg, Bećir-beg, Izet-beg i Haki-beg te Fatima, udata Badnjević, u svom vlasništvu imali su 771,205 dunuma begluka u kotaru Stolac (u mjestima Počitelj, Višići, Hrasno Donje, Trijebanj, Stanojevići, Klepci, Prenj, Tasovčići, Crnići, Čeljevo, Čapljina, Gabela). Ova porodica posjedovala je i 22 kmetska selišta u kotaru Stolac (Čeljevo, Crnići, Počitelj, Prebilovci, Višići Dračevo).

[91] Porodica Kajtaz nije smatrana begovskom porodicom, ali je ulazila u red krupnih zemljoposjednika, mada to nije bio osnovni izvor njezinog bogatstva. Većinu svojih zemljišnih posjeda krajem Prvog svjetskog rata imali su na prostorima današnjih općina Čitluk i Široki Brijeg (Ljubotići).

[92] Sjedište ove porodice, koja nije ni u kakvim rodbinskim vezama sa porodicama Muratbegović iz sjeveroistočne Bosne ili iz Kopčić kod Bugojna, bilo je u Višićima kod Čapljine. Krajem Prvog svjetskog rata u kotaru Stolac (u mjestima Višići, Ošanići, Gradac, Donje Hrasno, Klepci, Čeljevo, Gabela) posjedovali su 690,02 dunuma begluka i 68 selišta (u mjestima Kotezi u kotaru Ljubinje – osam, Zovi Do u kotaru Nevesinje – deset, Gabela Struge – šest, Hrasno Donje – 14, Klepci – pet, Višići Dračevo – 25). Međutim, nijedan pripadnik ove porodice nije posjedovao iznad 50 kmetskih selišta, pa ova porodica nije ulazila u red begovske zemljoposjedničke elite. Usporedi N. Buconjić: *Povijest ustanka*, str. 75.

Rizvanbegović, Serak, Šarić,[93] Šurković,[94] Tatarović, Voljevica, Velagić, Velalci, Zananić, Zečić i Zubović Mujagić), ali je među njima malo begovskih porodica. Jedino su u kotaru Mostar beglučka zemljišta obuhvatala nešto veću površinu (u rukama 18 bošnjačkih porodica nalazilo se 26.142,325 dunuma, i to u mjestima Dobrč, Podvelež, Kružanj, Svinjarine, Vranjevići i Vrdi). Radi se, međutim, o porodicama koje ne pripadaju begovskom sloju.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	*Broj porodica*
Konjic	4.455,693	1.649,030	6.104,723	*5* [95]
Ljubinje	205	8.811,000	9.106	*5* [96]
Mostar	720,873	25.421,452	26.142,325	*18* [97]
Nevesinje	2.245,987	2.829,732	5.075,719	*6* [98]
Stolac	2.170,108	3.208,014	5.378,122	*4* [99]
Ukupno	**9.797,661**	**41.919,228**	**51.716,889**	

Tabela: Beglučka zemljišta u Hercegovini

[93] Kapetanska porodica koja je kapetansku dužnost obavljala u Stocu prije nego su se na taj položaj uzdigli pripadnici porodice Rizvanbegović.

[94] Postojbina porodice Šurković su Bjelemići (selo Odžak, na prostoru kotara Konjic, danas općine Kalinovik). U austrougarskom vremenu najznačajniji su posjedi nasljednika Ferhat-bega Šurkovića (sinovi Ćamil-beg i Tahir-beg, kćerke Mulija, udata Alikadić, Džemila, udata Gluhić, i Hafiza, udata Alikadić), Sejdi-bega (sinovi Hamdija i Himzo te kćerke Muhiba, udata Čengić u Rataje, Sidika i Munira, udata Konjhodžić) i Hanefi-bega (sinovi Hilmo, Arif i Selim te kćerke Hasiba, Džemila, udata Voljevica, i Bisera).

[95] Šurković, Čajić, Begtašević, Hadžić i Tatarović.

[96] Šarić iz Stoca, Čelar iz Mostara, Serak iz Ljubinja, Zečić iz Vlahovića i Zubović Mujagić iz Vlahovića.

[97] Čomor, Alajbegović, Babovci, Dedić, Feriz, Husnić, Jelovac, Kajtaz, Marić, Muftić, Muslibegović, Novo, Puzić, Rajić, Ramić, Voljevica, Velagić, Velalci.

[98] Bašagić iz Nevesinja, Kolaković iz Blagaja, Krpo iz Kljuna, Nožić i Riđanović iz Mostara te Zananić iz Uloga.

[99] Šarić, Gavrankapetanović, Muratbegović i Rizvanbegović.

Na prostoru Hercegovine početkom 20. stoljeća bilo je preko 17.000 kmetskih selišta (prema popisu stanovništva iz 1910. tu je bilo 17.379 selišta, a prema izvještaju iz 1911., bez kotara Trebinje, bila su 14.982 selišta). Najznačajnijim dijelom radi se o malim kmetskih selištima do 20 dunuma, a vlasnici su, uglavnom, bili sitniji zemljoposjednici. Na ovom prostoru svoja kmetska selišta imalo je 15 krupnih bosanskih begovskih porodica,[100] od čega je osam hercegovačkih, a ostalih sedam je do ovih selišta došlo ili zahvaljujući svom porijeklu (Đumišići i Teskeredžići) ili ženidbenim vezama sa hercegovačkim begovskim porodicama (Cerići i Hasanpašići).

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	*U vlasništvu 15 porodica*
Bileća	1.151	1.897	*421*
Gacko	438	892	*251*
Konjic	1.170	771	*18*
Ljubinje	1.093	981	*166*
Ljubuški	3.689	3.477	*1.515*
Mostar	4.559	3.527	*192*
Nevesinje	1.471	1.385	*949*
Stolac	2.528	2.052	*575*
Trebinje	1.282	-	*361*
Ukupno	**17.381**	**14.982**	**4.448**

Tabela: Kmetska selišta u Hercegovini

[100] Radi se o slijedećim begovskim porodicama: Bašagić, Bušatlija, Cerić, Čengić, Đumišić, Fadilpašić, Filipović, Hasanpašić, Kapetanović iz Vitine, Ljubović, Muslibegović, Pašić iz Nevesinja, Resulbegović, Rizvanbegović i Teskeredžić. Ovih 15 porodica u svom vlasništvu imali su oko 26% svih selišta u Hercegovini. Neke porodice, poput gatačkih Hasanbegovića i Pašića te porodice Repovac (već početkom 20. stoljeća ova porodica razgranala se na Dautbegoviće, Ajanoviće, Alibegoviće, Kasumbegoviće, Nuhbegoviće, Jusufbegoviće i Beglerbegoviće) iz sela Repovci kod Konjica, na prijelazu 19. i 20. stoljeća ne predstavljaju zemljoposjedničku elitu.

Na prostoru Hercegovine izdvajaju se kotarevi Bileća i Gacko, u kojima je broj kmetskih selišta prema izvještaju iz 1911. znatno porastao u odnosu na popis stanovništva iz 1910. godine. Budući da se radi isključivo o sitnim kmetskim selištima (u kotaru Bileća je od 1.897 kmetskih selišta čak 1.417 obuhvatalo površinu manju od 20 dunuma, a 419 površinu od 20 do 50 dunuma, dok je u Gacku od 892 selišta 559 obuhvatalo površinu manju od 20 dunuma, a 173 je imalo površinu od 20 do 50 dunuma), očito je u pitanju cijepanje kmetskih zadruga koje cijepaju i kmetska selišta, što je vodilo njihovom usitnjavanju. Znakovito je i stanje u kotaru Konjic, gdje zemljišne posjede nisu imali krupni begovi.

SREDNJA BOSNA

Na prostoru srednje Bosne izdvaja se nekoliko zasebnih prepoznatljivih cjelina. To je, prije svega, prostor od Teslića do Zavidovića sa naglaskom na maglajsko-tešanjski prostor, gdje se ističe nekoliko znamenitih begovskih porodica (Uzeirbegović, Ajanović, Kapetanović, Đonlagić), zatim travnički kraj, gdje se ističu porodice Ibrahimpašić, Hasanpašić, Hafizadić, Teskeredžić, i prostor od Donjeg Vakufa do Prozora, uključujući i Kupreško polje (ovdje su osobito znamenite begovske porodice Bušatlija, Sulejmanpašić, Miralem, Idrizbegović), dok su posjede oko Varcar Vakufa i Jajca najznačajnijim dijelom držali neki krajiški te begovi iz Travnika i Bugojna, a u unutrašnjosti srednje Bosne (od Zenice do Visokog) u vrijeme austrougarske vladavine ne izdvaja se nijedna krupna begovska zemljoposjednička porodica.

Na prostoru srednje Bosne karakteristično je da su veliki begluci, koji su se nalazili u vlasništvu krupnih begovskih porodica, najznačajnijim dijelom bili koncentrirani u kotarevima Maglaj, Tešanj, Varcar Vakuf, Jajce, Bugojno i Prozor. Radi se, dakle, o rubnim dijelovima ovog prostora, i to uglavnom o šumskom zemljištu.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno	*Broj porodica*
Bugojno	26.626	48.932	75.558	*7* [101]
Fojnica	328,34	256,605	584,945	*1* [102]
Jajce	13.572,257	21.520,712	35.092,969	*16*[103]
Maglaj	8.546,173	45.272,027	53.818,2	*12*[104]
Prozor	4.413,398	2.378,949	6.792,347	*4*[105]
Tešanj	2.887	3.846	6.733	*2*[106]
Travnik	1.399	1.953	3.352	*2*[107]
Varcar Vakuf	1.498	9.068	10.566	*3*[108]
Visoko	1.824,173	410,979	2.235,152	*2*[109]
Zenica	253	388	641	*1*[110]
Žepče	2.092	2.357	4.449	*1*[111]
Ukupno	**63.439,341**	**136.383,272**	**199.822,613**	

Tabela: Beglučka zemljišta u srednjoj Bosni

[101] Hadžibegović, Ibrahimpašić iz Travnika, Kurbegović iz Donjeg Vakufa, Merhemić iz Sarajeva, Miralem, Sokolović iz Donjeg Vakufa i Sulejmanpašić.

[102] Buljina; osim ove, postoji još jedna porodica Buljina – iz sela Bukovlje kod Konjica, koja je, prema porodičnoj predaji, porijeklom iz Ugarske. Usporedi: Mujo Rizvić: Neki od doseljenih iz Mađarske na konjičko područje. Kabes, god. III, br. 20/1997., Mostar 1997., str. 33.

[103] Aganović, Arnautović iz Travnika, Balagija iz Donjeg Vakufa, Džabić, Filipović, Hadžiosmanović, Hafizadić, Hrasnica, Idrizbegović iz Kupresa, Kapetanović iz Jajca, Kulenović, Sarač iz Jajca, Saračević iz Jajca, Sulejmanpašić, Teskeredžić i Vilić.

[104] Đerić, Ćehajić, Čomara, Bjelobrković, Gazetić, Gluhbegović, Musaefendić, zvani Mulić, Obralić, Osmanagić, Sulejmanpašić, Terzimehić, Uzeirbegović.

[105] Šabić, Mahmutbegović iz Nove Kasabe, Muratbegović iz Kopčića i Omanović iz Prozora.

[106] Ajanović, Bagdadi.

[107] Hafizadić, Ibrahimpašić.

[108] Aganović, Firdus, Kulenović.

[109] Džuvić iz Vareša i Fadilpašić iz Sarajeva.

[110] Ibrahimpašić iz Travnika.

[111] Imamović.

Na istom prostoru, osim begluka, nalazila su se i krupna kmetska selišta. Tako je, npr., u kotaru Bugojno od ukupno 2.192 kmetska selišta, koliko ih je bilo popisano 1911. godine, njih 917 bilo sa površinom iznad 100 dunuma, a 511 je imalo površinu od 50 do 100 dunuma, dok je svega 365 bilo ispod 20 dunuma. Slična situacija, poput ove u Bugojnu, bila je i u kotarevima Jajce i Tešanj. Uočljivo je da je preko 30% svih kmetskih selišta na ovim prostorima bilo u vlasništvu 25 krupnih begovskih porodica. Od ovih 25 begovskih porodica 15 je bilo sa ovog prostora, ubrajajući tu i Filipoviće i Kulenoviće iz Jajca. Čitav ovaj prostor karakterističan je po tome što u strukturi stanovništva općenito dominiraju Bošnjaci, koji su najznačajnijim dijelom pripadali sloju slobodnih seljaka.

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	U vlasništvu 25 porodica
Bugojno	2.893	2.192	*1.186*
Fojnica	992	805	*18*
Jajce	2.033	1.298	*435*
Maglaj	2.378	1.802	*759*
Prozor	414	447	*11*
Tešanj	3.400	2.328	*967*
Travnik	961	935	*224*
Varcar Vakuf	1.788	1.648	*679*
Visoko	1.178	1.141	*106*
Zenica	823	693	*114*
Žepče	553	619	*0*
Ukupno	**17.413**	**13.908**	**4.499**

Tabela: Kmetska selišta u srednjoj Bosni

Privlači pažnju, također, da nekada slavne begovske porodice – poput porodice Rustempašić iz Bugojna,[112] koja je krajem

[112] Rustempašići su begovska porodica koja ima zajedničko porijeklo sa Sulejmanpašićima, jer je Rustem-paša, rodonačelnik porodice Rustampašić,

austrougarske vladavine posjedovala manje od 50 kmetskih selišta, sa malim kompleksima beglučkog zemljišta, ili porodice Džabić iz Jajca, koja je krajem Prvog svjetskog rata još uvijek posjedovala i beglučko zemljište (u kotaru Jajce to su posjedi koji su se najznačajnijim dijelom nalazili na prostoru općine Mile) kao i znatan broj kmetskih selišta – u ovome vremenu više ne pripadaju eliti begovskih zemljoposjedničkih porodica. Na prostoru srednje Bosne u ovom vremenu još se ističu porodice Aganović iz Jezera (koje se nalazi na putu od Jajca prema Varcar Vakufu), sa najznačajnijim posjedima na prostoru općina Šipovo i Varcar Vakuf (Podrašnica, Medna, Pecka, Baraći, Pliva, Šipovo, Jezero, Majdan), te Smailbegović iz Tešnja, ali nijedna od ovih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeća ne pripada više begovskoj zemljoposjedničkoj eliti. Sličan je slučaj i sa porodicama Kapetanović iz Doboja,[113] Muratbegović iz Kopčića te Huseinbegović i Fazlibegović sa Kupresa.[114] Većina ovih porodica, posebno dio sitnijih begovskih porodica, sve se više bavila trgovinom ili, pak, uzgojem konja. Heinrich Renner, putujući od Bugojna prema Donjem Vakufu krajem 19. stoljeća, zabilježio je da se većina tih begova "pored zemljoradnje

brat Ali-paše Skopljaka, rodonačelnika porodice Sulejmanpašić. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati,* str. 6, 23, 64; M. Niškanović: *Porodični korijeni,* str. 51-52) Krajem Prvog svjetskog rata kmetska selišta porodice Rustempašić nisu bila koncentrirana na jednom mjestu, a nije se ni posebno isticao neko od pripadnika ove porodice. Selišta su se nalazila u mjestima Bojska, Crniče, Glavice, Gračanica, Kopčić, Odžak, Otinovci, Prusac, Tihomišlje, Vesela, Vukovsko Gornje i Zloselo. (Usporedi: Dž. Drino: *Hercegovačko porijeklo*, str. 135.)

[113] Potomci dobojskih kapetana.

[114] Huseinbegovići i Fazlibegovići porodice su koje imaju zajedničko porijeklo a prvobitno su se prezivali Babahmetovići, po Ahmet-begu, koji je živio početkom 16. stoljeća u mjestu Osmanlije na Kupresu. Krajem 18. stoljeća u Osmanlijama su živjeli Husein-beg, čiji su potomci Huseinbegovići, i Fazli-beg, koji se odvojio od brata Husein-bega i nastanio u Strabežnici; njegovi potomci su Fazlibegovići. (*Kupreško*, str. 76, 79.)

bave puno uzgojem stoke i posebno uzgojem konja", a jedan dio sve se više sa svojih posjeda preseljava u gradove.[115]

ISTOČNA BOSNA

Prostor istočno od Sarajeva, omeđen Focom na jugu i Zvornikom na sjeveru, karakterističan je po tome da je tu na prijelazu 19. i 20. stoljeća postojao mali broj krupnih begovskih porodica.[116] Većinu tih krupnih begovskih porodica činili su sarajevski begovi, koji su i inače izvukli najveću korist od centralizacije uprave u Bosni i Hercegovini u vremenu austrougarske vladavine, zbog čega su se i pripadnici ostalih begovskih porodica iz BiH postepeno pomjerali prema ovom središtu. Međutim, to pomjeranje nije imalo utjecaja na uvećanje zemljišnih posjeda pripadnika porodica koje se doseljavaju u Sarajevo, nego bi se prije moglo zaključiti kako je dolazak u Sarajevo označavao njihovo propadanje kao begovske zemljoposjedničke elite. Svega je nekoliko krupnih begovskih porodica koje su na ovim prostorima do početka 20. stoljeća sačuvale svoj status zemljoposjedničke elite. Radi se, uglavnom, o porodicama Čengić i Fadilpašić, dok su ostale nekada krupne begovske zemljoposjedničke porodice sa ovog prostora početkom 20. stoljeća ispale iz kruga elite, ali se zato pojavio čitav niz porodica koje ulaze u krug krupnih zemljoposjednika, a da sa pripadnicima starih begovskih porodica nemaju nikakve veze, osim povremenih ženidbeno-udadbenih veza. Krajem Prvog svjetskog rata 72 bošnjačke porodice na prostoru istočne Bosne posjedovale su begluke veće od 575 dunuma, ali je među njima bio mali broj begovskih

---

[115] Ahmed Kico: *Nastanak i razvoj Gračanice Skopaljske (njeni vakifi)*. Hercegovina, br. 13-14, Mostar 2001., str. 118. Neka zapažanja, više usputna ali ne manje instruktivna, vidi kod: I. Hadžibegović: *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 248-249.

[116] Sarajevo je snažno utjecalo na politička i društvena kretanja u istočnoj Bosni (A S. Aličić: *Da li je novija povijest Bosne u korelaciji sa osmanskim društveno-političkim sistemom*, str. 80).

porodica. Brojne sarajevske begovske porodice krajem 19. stoljeća više ne predstavljaju značajniju zemljoposjedničku strukturu,[117] a one koje još uvijek uživaju taj status, poput porodice Fadilpašić, zemljišne posjede imaju u istočnoj Bosni, i to ponajviše u kotarevima Vlasenica, Rogatica i Višegrad. Većina begovskih posjeda oko Sarajeva sastojala se od kmetskih selišta, a ne begluka. U Sarajevskom polju većinom su se nalazili čifluci, koje su obrađivali hrišćanski kmetovi, dok su muslimanski seljaci imali vlastitu zemlju. Prema nekim istraživanjima s početka 20. stoljeća, čiflučka i beglučka zemlja u Sarajevskom polju bila je u rukama nekoliko glasovitih porodica (Babić,[118] Čengić, Ćurčić,[119] Dženetić,[120] Džinić,[121] Fadilpašić, Glođo,[122] Halilbašić,[123]

[117] Vladislav Skarić begovskim porodicama u Sarajevu 18. stoljeća smatrao je slijedeće porodice: Ćurčić, Glođo, Zildžić, Dženetić, Tefterdarija, Babić, Halilbašić, Kotorija, Kralupe, Suprage, Paloši (V. Skarić: *Sarajevo*, str. 80, 138-139).

[118] Porodica Babić porijeklom je sa Glasinca. Bili su zaimi i alajbezi bosanskog sandžaka. Znamenita je uloga Mustaj-paše Babića, sina Omer-begovog, koji je skupa sa Fadil-pašom Šerifovićem igrao važnu ulogu u povijesti Bosne u prvoj polovini 19. stoljeća. (V. Skarić: *Sarajevo,* str. 125, 171, 182; V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 52, 65, 71, 79, 90, 100; G. Šljivo: *Bosna i Hercegovine 1827.-1849.*, passim; A. Sućeska: *Popis čifluka*, str. 197, napomena br. 30; H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, III, str. 178, 188, 235.)

[119] Porodica Ćurčić u Sarajevo je doselila iz Budima krajem 17. stoljeća, a starinom su iz Livna. Kada su doselili u Sarajevo, nosili su titulu aga, "tj. vojnih komandanata", a nakon toga "Ćurčići su bili ili vojni komandanti, kadije, defterdari, muselimi, gradonačelnici. Uglavnom u narednih 300 godina oni su bez sumnje pripadali elitnom sloju građana Sarajeva." Ragib-ef. Ćurčić bio je posljednji sarajevski gradonačelnik u vrijeme osmanske uprave, a njegov sin Fehim-ef. Ćurčić bio je sarajevski gradonačelnik 1910-1914. godine (Bakir Tanović: *Ćurčića vakuf. Osnovan 24. redžepa 1149. godine ili 28. novembra 1736. godine. Prilog historiji grada Sarajeva.* Sarajevo 2000.).

[120] Dženetići su stara sarajevska porodica koja se u 17. stoljeću iz okolice Konjica doselila u Sarajevo (H. Kreševljaković: *Dženetići*).

[121] Sarajevska porodica, a prvobitno se zvala Džino. Prema porodičnoj predaji, doselili su se iz Ugarske tokom 17. stoljeća.

[122] Poznata sarajevska trgovačka porodica. Krajem 19. stoljeća poznat je Hašim-aga Glođo, gradski zastupnik krajem osmanske i u vrijeme austrougarske uprave.

Hrasnica, Kapetanović, Kasumović, Mašić,[125] Merhemić,[126] Softić, Svrzo,[127] Tefterdarević,[128] Uzunić,[129] Zlatarević[124] i dr.).[130]

[123] Porodica Halilbašić stara je sarajevska porodica čiji su pripadnici od početka 18. stoljeća bili janjičari i uživaoci timara u Sarajevu. Početkom 19. stoljeća poznat je Mehmed-beg Halilbašić, koji je bio oženjen sa sestrom Mustaj-paše Babića. Iz ovog braka Mehmed-beg je imao dvije kćeri: Hasena-hanuma udala se za h. Husein-agu Svrzu, a Sidika-hanuma za Muhameda Enverija Kadića. U austrougarskom vremenu isticao se Mustaj-beg Halilbašić, kojeg je baron Benko 1909., povodom izbora za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora, okarakterizirao kao manje imućnog zemljoposjednika, srbofilski radikalnog opozicionara, oduševljenog pristašu Šerifa Arnautovića te kao marljivog agitatora srbofilskih ideja. Umro je 1930. godine. (Muvekkit: *Povijest*, 2, str. 979; ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909; *Merhum Mustajbeg Halilbašić*. Gajret, god. XIV, Sarajevo 1930., str. 369.)

[124] Porodica Zlatarević iz Sarajeva ne pripada begovskom sloju već su bili kujundžije (zlatari). Porijeklom su iz okoline Trnova (A. Bejtić: *Prilog pručavanju naših narodnih pjesama*, str. 396).

[125] Porodica Mašić je trgovačka porodica iz Sarajeva, a pod tim je prezimenom poznata od kraja 18. stoljeća.

[126] Oko 1821. iz sela Merhemija kod Nevesinja u Sarajevo je doselio h. Mustafa-aga Merhemić, sin Ahmedov, predak sarajevske trgovačke porodice Merhemić (umro 1836.). Početkom 19. stoljeća otvorio je malu trgovinu, koju su kasnije znatno razgranali njegovi sinovi h. Mula Osman-aga, Salih-aga i Mehaga Merhemić. (Ovaj Mehaga stalno je živio u Filipopolju i odatle slao robu braći u Sarajevo. U Filipopolju je i umro, a da se nije nikada ženio.) Salih-aga je umro 27. 9. 1878. od posljedica ranjavanja na Žutoj tabiji prilikom pružanja otpora ulasku austrougarskih trupa u Sarajevo. Sahranjen je na Hridu, gdje mu je sin Ismet-aga Merhemić (1870.-1954.) podigao nišan. H. Mula Osman-aga Merhemić je umro 1891, sahranjen je na Hambinoj carini, a nišan mu je podigao sin jedinac h. Mujaga Merhemić. Ovaj Osman-aga nije išao na hadž, nego je naslov hadžije dobio naknadno, jer je njegov sin h. Mujaga odmah nakon očeve smrti poslao na hadž bedela–zamjenika. (Aleksa J. Popović–Sarajlija: *Životopis znamenitih Sarajlija*. Sarajevo 1910., str. 6-12. Usporedi: H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 165; A. Bejtić: *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*, str. 122.)

[127] Poznata sarajevska porodica čiji su pripadnici od početka 19. stoljeća uglavnom obavljali dužnost sarajevskih kadija. Prvobitno su se zvali Svrzikape.

Kotar	Obradiva	Neobvradiva	Ukupno	*Broj porodica*
Čajniče	4.005	10.034	14.039	*10* [131]
Foča	11.352,314	20.174,5119	31.526,833	*22* [132]
Kladanj	2.371,62	2.750,517	5.122,137	*3* [133]
Rogatica	12.378	8.419	21.157	*5* [134]
Sarajevo[135]	-	-	-	-
Srebrenica	2.278	13.025	15.303	*4* [136]
Višegrad	406,91	8.682,804	9.089,714	*10* [137]
Vlasenica	11.609,806	41.187,850	54.797,656	*25* [138]
Ukupno	**44.761,65**	**106.273,69**	**151.035,346**	

Tabela: Begluci na prostoru istočne Bosne

[128] Tefterdarevići (ili Tefterdarije) su sarajevska porodica čiji je jedan pripadnik, Abdullah-paša Tefterdarija, bio bosanski vezir (od 1722. do 1784.).

[129] Uzunići su stara sarajevska porodica koja se spominje od druge polovine 18. stoljeća. Značajan je Ismet-paša Uzunić (umro u Istanbulu 1890. godine).

[130] Pop Stijepo i Vladimir Trifković: *Sarajevska okolina. Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 5, Beograd 1908., str. 15.

[131] Ahmetspahić, Batotić, Bavčić, Dedović, Delizaimović, Hadžismajlović, Pašić iz Miletkovića, Raščić, Rašidkadić iz Goražda i Velić.

[132] Šadinlija, Čemo, Čengić, Alajbegović, Ajkunić, Avdović, Borovina, Curo, Filipović, Frako, Germović, Hadžić, Hadžović, Hasić, Hatibović, Komar, Lugat, Muftić, Panjeta, Smajović, Vehabegović i Vuković.

[133] Mašić iz Sarajeva, Mešković i Milunić.

[134] Bukva, Fadilpašić, Hrasnica, Pašić sa Glasinca i Vajzović.

[135] Zanimljivo je da na prostoru kotara Sarajevo nisu zabilježeni veliki kompleksi beglučkog zemljišta.

[136] Šerkomeser, Rustanbegović, Selmanagić i Zildžić.

[137] Čengić, Borovac, Kadrispahić, Kreho, Mujezinović, Pašić iz Miletkovića, Privinac, Repuh, Sućeska i Tufekčić.

[138] Šahbegović, Škaljić iz Sarajeva, Ćurčić iz Sarajeva, Čamdžić, Aganagić, Alić zvani Osmanović iz Cerske, Alikadić zvani Mastić iz Sarajeva, Džinić iz Sarajeva (ova porodica nije identična sa istoimenom banjalučkom begovskom porodicom), Fadilpašić, Hrasnica, Husić iz Šadića, Huskić zvani Husejnović iz Cerske, Ibišević, Imamović, Kadić, Klempić, Kurtagić, Mašić iz Sarajeva, ▸

U istočnoj Bosni nekoliko nekad slavnih begovskih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeća više ne pripadaju eliti begovske zemljoposjedničke strukture. Takav je slučaj, npr., sa porodicama Branković, Sokolović i Tanković iz Rogatice.[139] Ali, zato ovdje postoji niz sitnijih zemljoposjednika sa manjim kompleksima beglučkog zemljišta i malim brojem kmetskih selišta, što ukazuje na mogućnost da većina tih porodica potječe od sitnijih spahija iz osmanskog vremena, koji su svoje nekadašnje spahiluke sačuvali kao svoje vlasništvo i u vremenu austrougarske vladavine. Za neke od ovih porodica može se pratiti kontinuitet vlasništva posjeda. Takav je slučaj, npr., sa porodicom Teskeredžić iz Rogatice. Za ovu porodicu utvrđeno je da je početkom 19. stoljeća posjedovala čifluke oko Rogatice (u mahalama Brda, Dub i Živaljevići),[140] a u istim je mjestima krajem Prvog svjetskog rata ova porodica posjedovala 36 kmetkih selišta, što ukazuje na kontinuitet vlasništva te potvrđuje tezu o kmetskim selištima koja su izrasla iz jedne vrste čifluka iz osmanskog vremena.

Kotar	Prema popisu iz 1910.	Prema izvještaju iz 1911.	*U vlasništvu sedam begovskih porodica*
Čajniče	910	780	*23*
Foča	1.808	1.602	*345*
Kladanj	382	401	-
Rogatica	1.723	1.632	*58*
Sarajevo	2.539	2.330	*167*
Srebrenica	2.089	1.912	-
Višegrad	1.315	1.104	*68*
Vlasenica	2.261	1.910	*245*
Ukupno	**13.027**	**11.671**	**906**

Tabela: Kmetska selišta u vlasništvu sedam krupnih begovskih porodica u istočnoj Bosni

Rustumović, Salaharović, Salihović, Tihić i Zildžić.

[139] V. Čubrilović: *Poreklo muslimanskog plemstva,* str. 221-223; A. Sućeska: *Popis čifluka*, str. 197-199.

[140] A. Sućeska: *Popis čifluka*, str. 198.

Za zemljišne posjede u istočnoj Bosni karakteristično je da je većina begluka i kmetskih selišta bila u rukama sitnih zemljoposjednika. Na ovom prostoru broj zemljoposjednika sa kmetovima, kao i zemljoposjednika bez kmetova, bio je velik, ali se tu, uglavnom, ne radi o begovskim porodicama. Od sedam krupnih begovskih porodica koje su na prijelazu 19. i 20. stoljeća imale svoje zemljišne posjede u istočnoj Bosni, svega tri izvorno su sa ovog prostora (Čengić, Fadilpašić i Hrasnica), a ostale četiri porodice (Sulejmanpašić, Kulenović, Gradaščević i Filipović) tu su stekle posjede najčešće ženidbenim vezama. Od ostalih porodica koje su imale znatnije zemljišne komplekse na ovom prostoru, osim onih već ranije spomenutih, vrijedi istaknuti porodice Šahbegović (sa koncentracijom kmetskih selišta u mjestima Vrtoče, Derventa i Milići u kotaru Vlasenica), Kurtagić iz Vlasenice (čiji su se zemljišni posjedi u znatnoj mjeri preplitali sa posjedima porodice Šahbegović) te Rašidkadić i Sijerčić iz Goražda,[141] ali nijedna od ovih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeća nije ulazila u red begovske zemljoposjedničke elite,[142] a neke od njih (poput porodice Kurtagić, koja je posjedovala znatne zemljišne komplekse) nisu nikada ni smatrane begovskim, nego aginskim porodicama, kako se to čak iz samog imena ove porodice može zaključiti.

[141] Prema porodičnoj predaji, Sijerčići vuku lozu od stare vlastelinske porodice Širjenića. Prije dolaska Osmanlija ova je porodica "igrala vidnu ulogu" u povijesti Bosne. Posljednji vlastelin Širjenić borio se protiv Osmanlija, ali mu je u tim borbama izginula sva vojska, pa i on sam. Iza njega su ostala dva sina, koji su primili islam, i od njih potječe begovska porodica Sijerčić. (E. Miralem: *Rasna snaga jugoslovenskih muslimana*. Gajret, god. XIV, br. 2, 15. 1. 1933.)

[142] Izdvajali su se, ipak, posjedi porodice Rašidkadić iz Goražda. Ibrahim Rašidkadić, sin umrlog h. Sulejmana, iz Goražda, poslije Prvog svjetskog rata u svom vlasništvu imao je 4.299 dunuma beglučke zemlje, od toga 1.436 dunuma oranice. Posjedi su bili u kotarevima Foča (Beleni, Ljubina, Tjentište, Mrežice, Jabuka i Toholji), Goraždu (Sijerčići i Hadžići) i Rogatica (katastarska općina Osječani).

ZEMLJOPOSJEDNIČKA ELITA

UVODNE NAPOMENE

Ovaj dio rada sadrži analizu zemljišnih posjeda najkrupnijih begovskih zemljoposjedničkih porodica u vremenu austro-ugarske vladavine. Svi numerički pokazatelji o veličini zemljišnih posjeda temelje se na evidenciji beglučke zemlje *Detaljan sastav slobodnih posjeda (begluka)* i dokumentaciji o isplati odšteta za oduzeta kmetska selišta nakon 1918., o čemu je bilo riječi u uvodnom dijelu ovog rada. Kako se radi o dosta obimnoj dokumentaciji, navođenje u fusnotama svih arhivskih signatura veoma bi opteretilo tekst. Provjera podataka za svaku pojedinu porodicu može se obaviti u Arhivu BiH na slijedeći način: U arhivskim knjigama naslovljenim Evidencija o isplaćenoj kmetovskoj odšteti i renti za bivša kmetska selišta, u kojima su abecednim redom popisane sve osobe kojima se isplaćivala odšteta, najprije se odaberu pripadnici porodice čija se struktura zemljišta istražuje, a potom se u arhivskoj građi, prema broju koji je naveden u *Evidencijama*, obavlja dalje prikupljanje informacija. U ovoj arhivskoj građi najčešće su sadržani gruntovni izvaci o oduzetim selištima, sa temeljitim pregledom veličine i strukture selišta, a ponekad samo imena kmetova po pojedinim katastarskim općinama sa brojem gruntovnog uloška tog kmetskog selišta.

Budući da se u ovom dijelu rada nastoji ne samo sagledati veličina posjeda po pojedinim begovskim porodicama (fis, soj), nego i utvrditi

veličina posjeda pojedinih pripadnika tih porodica, učinjen je napor da se izrade genealoške tablice, ali se njihovo objavljivanje, zbog obimnosti, ostavlja za neku drugu priliku.

Primijenjen je abecedni redoslijed porodica o čijim zemljišnim posjedima je riječ, jer je to najlakši način za brzo pronalaženje pojedinih porodica.

AJANOVIĆ

Ajanovići su znamenita tešanjska begovska porodica, a njezini članovi još u osmanskom razdoblju Bosne bili su zabiti (zapovjednici, oficiri) i smatrani su pripadnicima ešrafa (plemstva). Thalloczy za njih kaže da potječu iz Male Azije, a da u Bosni žive "već 300 godina", što znači da su se tu doselili krajem 16. ili početkom 17. stoljeća. U austrougarskom razdoblju posebno su se isticali Hamdi-beg i Ali-beg Ajanović,[1] koji su bili tešanjski gradonačelnici i ulazili u red krupnih

[1] Ali-beg umro je 1915. godine. U sudskim spisima ostalo je zabilježeno njegovo reagiranje na udaju njegove kćerke Zinete za Dedagu, sina Džafer-age Pobrića, krajem 1909. godine. Ali-beg Ajanović žalio se kod Šerijatskog suda u Tešnju "pošto Džafer-aga Pobrić njemu (Ali-begu Ajanoviću) kufw (prilika) nije, jer da dosada iz Ajanovića familije ni jedna ženska za Pobrića familiju nije se udala niti da Džafer-aga Pobrić u imetku njemu ravan nije, te je tražio da se Zineta iz kuće Džafer-age Pobrića ostrani i vjenčanje zapriječi". Šerijatski sud za ustanovljenje kufwa Dede Pobrića na prijedlog stranaka pozvao je erhabi vukufe, od kojih su h. Mehaga Aličehajić, Zija-beg Đonlagić, Halid-aga Galijašević i Ahmed-aga Abduzaimović izjavili da je sin Džafer-age Pobrića kufw Ali-begovoj kćeri Zineti i da je Džafer-aga Pobrić u imetku ravan Ali-begu Ajanoviću, dočim se h. Ago Smailbegović očitovao da nije Džafer-aga Pobrić kufw Ali-begu Ajanoviću, "jer starina Ajanovića Ali-bega bili su zabiti, a Džafer-aga u imovinskom stanju pomiješav i trgovinu da se neboji Ali-bega Ajanovića. Ali-beg Ajanović je kao erhabi vukufe pozvao h. Osman-bega Đonlagića, Ćerim-bega Ajanovića, Muhamed-bega Širbegovića, h. Suljagu Eminagića, Smail-bega Ferizbegovića, Hasan-bega Ajanovića, Kasima Galijaševića i Ali-bega Kapetanovića iz Tešnja koji su očitovali da je familija Ajanović od ešrafa i da nije familija Pobrić prilika Ajanovićima jer je familija Pobrić od (nečitko, op. H.K.) (prosta masa) i ujedno je Muhamed-beg Širbegović očitovao da imetak Džafer-age Pobrića po prilici 25.000 K vrijedi, a ostali su izjavili da im imovinsko stanje Džafer-age Pobrića nije poznato, a imetak Ali-bega Ajanovića da vrijedi oko 80.000 K, dočim su h. Suljaga Eminagić i h. Osman-beg Đonlagić očitovali da im to nije poznato. Na osnovu tih iskaza Šerijatski je sud u Tešnju donio odluku da je Dedo Pobrić sin Džafer-age Pobrića kufw (prilika) Zineti Ajanović, odnosno Džafer-aga Pobrić prema Ali-begu Ajanoviću i zatražio od Džafer-age Pobrića da imade na svoju ▸

tešanjskih zemljoposjednika.[2] Nisu pripadali opozicionim grupama, pa je Zajedničko ministarstvo finansija – darujući 1902. Hamdi-begu Ajanoviću iz Tešnja u katastarskoj općini Šnjegotina Omerbegova, kotar Tešanj, parcele pretežno hrastove šume ukupne površine 2.683 dunuma – istaknulo kako je osnova za darivanje, između ostaloga, "Hamdi-begovo korektno držanje".[3]

Zemljišni posjedi porodice Ajanović krajem Prvog svjetskog rata prostirali su se na prostoru tadašnjih kotareva Tešanj i, djelomično, Maglaj, ali treba napomenuti da se danas znatan dio tih krajeva gdje su Ajanovići imali svoje posjede nalazi na prostoru općina Tešanj, Teslić, Derventa i Doboj.

- odgovornost i pod pažnjoj sviju ženskih osoba u svojoj kući Zinetu čuvati do pravomoćnosti odluke odnosno do dozvole vjenčanja." Ali-beg Ajanović žalio se na ovu odluku, ali je Sud žalbu odbacio. (ABiH, VŠS, k. 27, br. 35/1909.)

[2] Genealogija ove porodice dovoljno je poznata, ali, ipak, i tu postoje neke nejasnoće. Fikret Ibrahimpašić Fićo uradio je jednu genealogiju na temelju istraživanja među pripadnicima porodice, ali tu postoji nekoliko sumnjivih mjesta: Kao otac Ali-bega Ajanovića spominje se Mehmed-beg, premda u Potvrdi nasljedstva iza umrlog Ali-bega, koji je umro 6. 12. 1915., stoji da je on "sin umrlog h. Salih-bega". Dalje: Ibrahimpašić navodi da je Ali-beg umro 1916., a njegov otac Mehmed-beg tek 1919., premda Potvrda nasljedstva dokazuje da je Ali-beg umro 1915., i to poslije svog oca. Iako postoji još nekoliko mjesta koje Ibrahimpašić u ovom poduhvatu izrade genealogije nije najbolje riješio, ukazat ćemo samo na jedan problem koji se pojavljuje prilikom izrade genealogija, posebno kada se izrađuju za potrebe porodice, kako je to radio Ibrahimpašić. Naime, u nedostatku provjerljivih podataka, Ibrahimpašić se odlučio koristiti Thalloczyjevim podacima, ali pritom falsificira njegove podatke kako bi dokazao što veći značaj i bogatstvo te porodice. Tako Ibrahimpašić tvrdi da Thalloczy piše kako Ajanovići posjeduju "iznad 500 kmetskih selišta", premda u Thalloczyjevom tekstu stoji da Ajanovići posjeduju "iznad 150 kmetskih selišta".

[3] ABiH, ZMF, Präs. 484/1910. Članak objavljen u listu *Die Zeit*, 10. aprila 1910.

Kotar	Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Maglaj	Bradići	1		1
Maglaj	Golobarica	10		10
Maglaj	Lipac	20		20
Maglaj	Pridjel	4		4
Tešanj	Šnjegotina Omerbegova	20		20
Tešanj	Čifčije	3		3
Tešanj	Bobare	4		4
Tešanj	Bukovica Velika	19		19
Tešanj	Buletić	18		18
Tešanj	Cvrtkovci	18		18
Tešanj	Detlak	39		39
Tešanj	Drijen	4		4
Tešanj	Komušina	2		2
Tešanj	Ljeb	5		5
Tešanj	Miljanovci	1		1
Tešanj	Omanjska	10		10
Tešanj	Ostružnja Donja	1		1
Tešanj	Raduša Gornja	30		30
Tešanj	Rajčevac	1		1
Tešanj	Ranković	1		1
Tešanj	Sivša	6		6
Tešanj	Stanovi	2		2
Tešanj	Tešanj	4		4
Tešanj	Teslić	1		1
Tešanj	Vrućica	45		45
Ukupno		**269**		**269**

Tabela: Kmetska selišta porodice Ajanović

Među vlasnicima ovih posjeda ističu se nasljednici Hamid-bega, Mehmed-bega i Ali-beg, sin h. Salih-bega Ajanovića. Hamdi-begovi nasljednici posjedovali su 91 selište (Šnjegotina Omerbegova – 20, Šnjegotina Srednja – tri, Ljeb – pet, Vrućica – 23, Detlak – 39, Tešanj

– jedno selište), Mehmed-begovi nasljednici posjedovali su 121 selišta (Čifčije – tri, Bukovica Velika – 19, Stanovi – dva, Tešanj – jedno, Buletić – 18, Miljanovci – jedno, Omanjska – 10, Sivša – šest, Teslić – jedno, Vrućica – osam, Ranković – jedno, Bobare – četiri, Bradići – jedno, Golobarica – 10, Cvrtkovci – jedno, Komušina – dva, Ostružnja – jedno, Raduša Gornja – 30, Rajčevac – jedno), Ali-beg, sin h. Salih-begov posjedovao je 43 kmetska selišta (Lipac – 20, Cvrtkovci – 14, Pridjel – četiri, Drijen – četiri i Tešanj – jedno), a Mustafa Ajanović, sin Husein-begov, posjedovao je 14 kmetskih selišta u Vrućici.

Nije poznato koliku su površinu obuhvatala ova kmetska selišta, niti je dovoljno poznato koliki su bili njihovi begluci. Zna se sigurno da su imali 4.457 dunuma begluka u kotaru Tešanj[4] te da je 579,135 dunuma u Detlaku nakon diobe 1919. pripalo Hamdi-begovoj kćerki Šefiki, udatoj Pašić u Bijeljinu.[5]

ALIBEGOVIĆ

Alibegovići su begovska porodica iz Dervente, gdje su se doselili iz Kobaša, a porijeklom su iz Pešte.[6] Ova prodica tako se prozvala po Ali-begu, kapetanu Kobaške kapetanije (umro 1789.).[7] Thalloczy veli da se ne zna njihovo porijeklo; zovu se Kobašlije po mjestu Kobaš, a

[4] Puzdano se zna da je 2.683 dunuma šume u Šnjegotini Omerbegovoj naredbom Zajedničkog ministarstva finansija priznato Hamdi-begu kao beglučko vlasništvo 1902. godine.

[5] ABiH, AGD, br. 17943/28.

[6] M. S. Filipović: *Prilozi*. str. 67.

[7] Nedžmudin Alagić: *Derventa između dva rata*. Rukopis, str. 34; H. Kreševljaković (*Kapetanije,* str. 162.) tvrdi da ovaj Ali-beg nije uopće imao djece, nego su ga nakon smrti naslijedili udovica Umihana i braća Mustaj-beg i Muharem-beg. Kreševljaković je ovdje pogriješio, jer je Ali-beg morao imati makar jednog sina, koji je bio otac Rustan-begov (1830.-1900.). (AS, Alibegovići, k. 7, pismo koje je Uzeir-beg upitio Jusuf-begu Filipoviću povodom Rustan-begove smrti.)

Derviš-beg, Fehim-beg i Rustan-beg Alibegović Kobašlija posjedovali su početkom 20 stoljeća u Kobašu, prema ovom mišljenju, preko 300 kmetskih selišta.[8] Sredinom 19. stoljeća znameniti predstavnik ove porodice bio je Rustan-beg, koji je u to doba sa oko 340 kmetskih čifluka spadao u red velikih zemljoposjednika u Derventi. Povijesni izvori za njega svjedoče da je bio "bogat ali rasipan", pa je 1851. založio dio svog imanja za dug od 170.000 pjastera. "Pošto nije isplatio dug, imanje mu je prodato, a novi vlasnik je postao izvjesni h. Ali-paša." Francuski vicekonzul Vjet branio je Rustan-bega i nastojao da se ta prodaja poništi, intervenirao je čak i kod bosanskog valije, ali bez uspjeha. H. Ali-paša je, čak, bio pristao vratiti Rustan-begu imanje ako mu ovaj isplati dug i novac koji je uložio u poboljšanje zemljišta. Rustan-beg je zatražio potrebni novac od jedne banke kojoj je na čelu bio izvjesni Haim, jevrejski bankar, koji je bio pristao dati mu potrebni novac, uz uvjet zalaganja imanja pod zakup na pet godina. Međutim, kada je saznao da je u međuvremenu Rustan-beg prodao već 30 čifluka, odustao je od toga. Nije poznato kako se ova afera završila, ali je izvjesno da je ona 1855. bila povodom zategnutih odnosa francuskog vicekonzula Vjeta i bosanskog valije Huršid-paše.[9] Kasnije se Rustan-beg pojavljuje kao posjednik koji je prodao svoje šume (u okolici Odžaka) firmi Jarić – Vranicani za izradu dužica.[10] Rustan-beg se počeo baviti trgovinom, sve do 1875. živio je u Bosanskom Kobašu, i tada ga je jedan tršćanski trgovac, njegov poslovni partner, nagovorio da se iz Kobaša preseli u Derventu, "jer se priprema okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austrije, Srbije ili Rusije. Tom prilikom mu je rekao da će doći do ustanka Srba, pa da ne bi nastradao u Kobašu neka ide u Derventu."[11]

U Derventi se Rustan-beg nastavio baviti trgovinom. Bio je uspješan trgovac, a najviše je trgovao šljivom, ali i ostalim potrepštinama (kafa,

---

[8] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol.* Thalloczy ovog Rustan-bega navodi pod imenom Rustem-beg. Uobičajeno je ime Hrustan-beg.

[9] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 94.

[10] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 573.

[11] Bilješke Muhameda Bege Gradaščevića.

so, šećer, zob itd.). Imao je poslovnih partnera širom Austro-Ugarske monarhije.[12] Imao je dva sina: Fehim-bega i Uzeir-bega.[13] U austrougarsko doba oni nisu bili politički aktivni, ali su bili više opoziciono nastrojeni nego što su podržavali Vladu. Naime, Uzeir-beg Alibegović nešto ozbiljnije bavio se politikom i pripadao je opozicionom muslimanskom pokretu.[14] Prema jednom izvještaju iz 1902., Uzeir-beg je imao priličan broj pristaša. U to doba ovdje je izrazito opoziciono nastrojeni Mahmut-beg Džinić imao jednog pristašu u osobi Abas-ef.

---

[12] O tome postoji poseban fond dokumenata porodice Alibegović u Arhivu grada Sarajeva, gdje su sačuvana njihova trgovačka pisma od 1879. do 1908. godine.

[13] Rustan-begova supruga umrla je u aprilu 1891. godine. U pismima koja je 16. 4. 1891. uputio braći Galijašević i Derviš-begu Đonlagiću u Tešanj on veli kako ga je "trefila žalost. Treći dan ramazana u nedilju izgubijo sam moga vjernog druga te sam obećarijo" (AS, Alibegović, k. 3, pisma od 16. 4. 1891.). Rustan-beg nadživio je svoju suprugu za deset godina. U pismu od 7. 9. 1900. upućenom firmi *Šipuš i drugovi* u Sisak Rustan-beg veli da je bolestan, da tri sedmice leži u krevetu, da je 14 dana bio u Kiseljaku, "ali nikakve fajde". Njegov sin Uzeir-beg, 11. 10. 1900. piše bratu Fehim-begu, koji se tada nalazio u Budimpešti (Hotel "Pariz") da je "naš otac od noćas mlogo bolesniji, ako nam je moguće dojdi amo". U pismu od 26. 10. Uzeir-beg piše Jusuf-begu Filipoviću u Sarajevo kako je Rustan-beg umro predlažući da se o tome u *Bošnjaku* objavi oglas. On veli da je Rustan-beg star oko 70 godina, a da je umro 23. oktobra 1900., da je čitavu godinu pobolijevao i da posljednja tri mjeseca nije izlazio iz kuće. Isto tako, Uzeir-beg piše da su oni iz Kobaša u Derventu preselili 1876., te "da smo mi po didu Kapetanovići, a po očevom ocu Alibegovići". (AS, Alibegovići, k. 7.)

[14] Rustan-beg je neposredno po okupaciji bio blizak vlastima, kojima je, kako je kasnije pisao, učinio velike usluge, ali je od 1891., kada je Zemaljska vlada dopustila Šemsi-begu Begoviću gradnju tzv. Prkos kuće, prešao u opoziciju. Kada je 1957. otkupljena njegova pisana zaostavština, upravnik arhiva u Doboju nije propustio da kao jedan od argumenata za kupovinu te zaostavštine istakne i "njegovu, u onom vremenu, nacionalnu ispravnost", a to je trebalo značiti zauzimanje opozicionog stava prema austrougarskoj upravi (AS, Alibegovići, k. 6). Rustan-begov sin Uzeir-beg, bio je član Miletskog odbora Muslimanske narodne organizacije. On je pisao 7. marta 1907. h. Mahmud-begu Džiniću da dolazi na sastanak u Budimpeštu (AS, Alibegovići, k. 8, Pismo od 7. 3. 1907.).

Alepovića, koji je bio subaša imanja Mahmud-begove sestre Umihana-hanume, udate za Šemsi-bega Begovića, ali je Alepović živio u neprijateljstvu sa Alibegovićima. Izrazito provladinu struju u Derventi vodio je Miralem-beg Begović, a Begovići i Alibegovići od ranije su živjeli u neprijateljstvu (razmiricama, in Fehde).[15]

Fehim-beg Alibegović također se bavio trgovinom. Izgleda da je krajem osamdesetih godina 19. stoljeća bio zapao u velike dugove, pa su se čak pojavili neki prijedlozi da mu se imenuje tutor. Kako je

[15] ABH, ZMF, Präs. br. 1240/1902. Povod ovoj netrpeljivosti bila je tzv. Prkos kuća, koju je izgradio Šemsi-beg Begović. Rustan-beg Alibegović 17. 7. 1891. pisao je Milutinu Kukuljeviću, okružnom predstojniku kod Zemaljske vlade u Sarajevu, pri čemu izražava svoje čuđenje da je Zemaljska vlada izdala dozvolu Šemsi-begu Begoviću da može "praviti kuću na poznatom Vam placu pred mojom kućom. (...)". Dalje se žali da je tom dozvolom vlada dozvolila "jednoj budali i balavčetu (...) da mi ovoliku pakost čini". Rustan-beg veli da on to nije zaslužio "da od sada nerahat u Vašem zdravlju (?) u mojoj kući živim i prisiljen sam moju kuću ostaviti", jer će Šemsi-begova kuća biti odmah pored Rustan-begove, "jerbo će biti pendžeri naprama moji pendžeri, a također i vrata. Ovo je samo i jedino velika pakost od strane Begovića. Jerbo ova kuća što se namerava graditi nije ni za kakvi interes niti ni za kakvu potrebu na ovom bilom svitu." Rustan-beg veli da će se on iseliti iz Dervente, mada bi i on mogao pakost načiniti Begovićima, "jer mogo bi i ja naprama njima koju zgradu napraviti i smetnju im učiniti kad bi bijo nečojek Bože sačuvaj kao što su oni fala Bogu meni se nije potrebno predstavljati, poznat sam i ja i moj poso". (AS, Alibegovići, k. 3, pismo od 17. 7. 1891.). Rustan-beg o ovom pisao je i u pismu od 5. septembra 1891. upućenom advokatu Bertholdu Krassu u Sarajevo u kojem veli kako je Begović deset godina tražio da pravi kuću na tom mjestu, "a mi smo se uvik protivili toj stvari" i vlast je stalno odbijala izdati dozvolu. Rustan-beg veli da on neće praviti drugu i veću kuću "i u zalud trošiti. (…) ja ovo nisam zaslužio da mi se ovaki prkos napravi. Ja sam njima od okupacije do sad valjo bolje nek iko u Bosni i Hercegovini pa danas vridim bolje neg sva Derventa (...). Ko god dojde sa strane čudi se strašilu – 20 metara dugačko. S jedne strane 3 metra široka a s druge 4 metra a 10 metara visoka za živiti unutra nemere nitko samo za prkos napravito." (AS Alibegovići, pismo od 5. 9. 1891.) Nešto drukčiju verziju iznosi N. Alagić, koji umjesto Šemsi-bega kao graditelja kuće pogrešno navodi njegovog oca h. Jusuf-bega Begovića. (N. Alagić: *Derventa*, str. 34-37.)

tada još uvijek bio živ njegov otac, ugledni trgovac Rustan-beg, to je onemogućeno. Rustan-beg je povodom tih vijesti pisao i Mehmed-efendiji, kadiji u Prnjavoru, da se takvi pokušaji onemoguće,[16] a slično je pismo uputio i Zemaljskoj banci u Sarajevu U ovom pismu osvrće se na optužbe koje je protiv njegovog sina iznio kotarski predstojnik iz Gradačca, koji je optužio Fehim-bega da je "lažov i nepošten" tražeći pritom da mu se imenuje tutor. Rustan-beg odbacuje te optužbe ističući da Fehim-beg jeste dužnik Zemaljskoj banci, ali on uredno isplaćuje rate svog duga.[17] Fehim-beg je bio veliki posjednik i "jedan od najuglednijih begova pitome Posavine". Umro je 5. aprila 1908. godine. Njegovi posjedi bili su u Kobašu, a posjedovao je i imanje u Miloševcu, koje je zbog velikih dugova sredinom 1907. prodao.[18] Jedan dio svoje beglučke zemlje poklonio je za izgradnju pravoslavne crkve i škole "te je i sam pri udaranju temelja i osvještanju prisustvovao i novo-podignutu crkvu novcem obdario". Fehim-beg je "i prema sirotinji i svojim mnogobrojnim kmetima bio pravedan i darežljiv", mada je početkom austrougarske vladavine "zaveden hrvatskom propagandom Srbima svojim radom počinio neke materijalne štete", ali se kasnije "osvijestio i uvidio kome tim svojim radom koristi, te je promijenio pravac svoga rada, postavši najvećim pobornikom sloge Srba i Muslimana".[19]

Alibegovići su imali beglučke posjede u općini Derventa. Dio njihovog begluka tražio je nakon Prvog svjetskog rata Ilija Dankić iz Begluka (i to površinu od 86,850 dunuma) tvrdeći da taj posjed obrađuje od 1884., da su njegovi preci kupili kmetsko pravo na tu zemlju od Šemsi-bega Širbegovića ("za jednu kobilu sa ždrijebetom, dva ovna i 50 for."), ali to kmetsko pravo nije ubilježeno u gruntovnicu,

---

[16] AS, Alibegovići, k. 5, pismo od 4. 8. 1899.

[17] AS, Alibegovići, k. 5, pismo od 22. 8. 1899.

[18] Njegov brat, Uzeir-beg, piše mu 22. juna 1907. da je čuo da je Fehim-beg prodao imanje u Miloševcu za 79 (?) po dunumu. (AS. Alibegovići, k. 8. pismo od 22. 6. 1907.)

[19] *Srpska riječ*, br. 88, 24. 4. (7. 5.) 1908.; R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom,* str. 366. Fehim-beg je početkom 20. stoljeća zadužen od vođa autonomnog pokreta da u kotarevima Derventa i Prnjavor prikuplja potpise podrške pokretu.

te da je taj posjed od 1910. u vlasništvu Alibegovića. Međutim, to je zemljište 1904. na javnoj dražbi kupio Uzeir-beg Alibegović.[20]

Osim ove grane Alibegovića, Rustan-begovih potomaka, druga grana ostala je i dalje živjeti u Kobašu. Početkom 20. stoljeća u Kobašu su živjeli Reuf-beg, Derviš-beg i Almas-beg Alibegović. Reuf-beg i Derviš-beg su Rustan-begova braća.[21] Za razliku od Alibegovića u Derventi, koji su se više bavili trgovinom i krajem austrougarske vladavine nisu imali značajnijih kompleksa begluka,[22] kao ni znatniji broj kmetskih selišta, ogranak koji je ostao u Kobašu raspolagao je sa nešto više selišta, ali uprkos tome 1918. čitava porodica raspolagala

[20] ABiH, AGD, 9758/23; O kupovini ovih posjeda pisao je Uzeir-beg 30. aprila 1904. advokatu Sunariću u Banju Luku. On piše da je kupio i neke zgrade od Širbegovića, koje je zatim izdao pod kiriju, ali kada je htio naplatiti kirije od tog kirajdžije, sudija mu je rekao da ne može uzimati kiriju "i naredijo je da se kirija sudu donese pošto su Širbegovića jetimi fukare da se imaju otale izdržavat" (AS, Alibegović, k. 8, pismo od 30. 4. 1904).

[21] Derviš-beg također se bavio trgovinom. (Posebno vidi pismo koje Rustan-beg Alibegović 18. oktobra 1881. piše Danijelu Barohu u Sarajevo u vezi sa nekim Derviš-begovim trgovačkim poslovima. AS, fond Alibegović.)

[22] Nešto begluka ova porodica imala je u katastarskoj općini Podnovlje. Poslije Prvog svjetskog rata dio tih begluka dodijeljen je Jovici Cvijetiću, a nasljednicima Uzeir-bega Alibegovića isplaćena je odšteta u visini od 6.484 dinara (ABiH, AGD. K. 149). Zna se, također, da je Rustan-beg Alibegović početkom 20. stoljeća imao posjede u selu Kruškovo Polje (kotar Gradačac). U jednom pismu od 25. 8. 1889. on veli kako mu je to selo "kroz kupovinu pripalo" te da namjerava tamo napraviti neke zgrade "za pobiranje tretine". Rustan-beg, međutim, ne navodi koliki su bili ti posjedi, samo ističe kako je vlada neko njegovo zemljište u gruntovnici upisala kao erarno vlasništvo (AS, Alibegović, k. 2, pismo od 25. 8. 1889. upućeno Zemaljskoj vladi u Sarajevo). Iz jednog pisma, što ga je 12. 8. 1908. Asim-beg uputio svom ocu Uzeir-begu, vidi se da su oni i tada imali posjede u selu Kruškovo Polje (Asim-beg piše da su tada već bili skupili 680 snopova pšenice i 510 snopova zobi). (AS, Alibegovići, k. 8. pismo od 12. 8. 1907.) Poslije Prvog svjetskog rata Gavro Damjanović iz Kruškovog Polja tvrdio je kako je 1912. od Uzeir-bega Alibegovića bio kupio 50 dunuma begluka "za 2 konja, 2 vola i 200 K u gotovini, ali to nije u gruntovnici provedeno" (ABiH, AGD, 14148/22.)

je sa ukupno 100 selišta,[23] s tim što je od tog broja čak 34 selišta u katastarskoj općini Bukovica, šest u katastarskoj općini Poloj i jedno u katastarskoj općini Močila Donja bilo u vlasništvu ove porodice sa neznatnom jednom osminom.

Kotar	Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	*Poznato samo ime kmeta*
Derventa	Bukovica	34		*34*
Derventa	Dubočac	3		*3*
Derventa	Kuljenovci	1		*1*
Derventa	Močila Donja	1		*1*
Derventa	Odžak	3		*3*
Derventa	Poloj	6		*6*
Derventa	Trstenci	2		*2*
Prnjavor	Brusnik	1		*1*
Prnjavor	Kaoci	38		*38*
Prnjavor	Kobaš	1		*1*
Prnjavor	Lepenica	8		*8*
Prnjavor	Sitnež Srpski	1		*1*
Gradačac	Modriča	1		*1*
Ukupno		**100**		**100**

Tabela: Kmetska selišta porodice Alibegović 1918. godine

Kao što se iz prethodne tabele može zaključiti, porodica Alibegović, s obzirom na veličinu svojih zemljišnih posjeda, nije pripadala gornjem sloju begovske društvene strukture. Najgušća koncentracija njihovih selišta bila je u katastarskoj općini Kaoci u kotaru Prnjavor (tu im je pripadalo 38 selišta, a vlasnici su bili nasljednici Reuf-bega i Derviš-bega Alibegovića iz Bosanskog Kobaša). Ova porodica već sredinom 19. stoljeća uključila se u trgovački sloj i na tome je temeljila

[23] Kada je Rustan-beg Alibegović umro (23. 10. 1900.) njegova radnja pripala je Uzeir-begu. Robu koja se zatekla u dućanu Uzeir-beg je podijelio sa bratom Fehim-begom. "Imamo još napose djeliti 80 kuća kmetova i u Kobašu Dubočcu zemalja i zgrada" (AS, Alibegovići, pismo od 26. oktobra 1900).

svoj društveni status u vremenu austrougarske uprave. Ovo je dobar primjer koji ukazuje na proces uključivanja pojedinih begovskih porodica u nove društvene tokove u okviru kojih se, transformacijom begova iz zemljoposjedničke elite u trgovce, postepeno izgrađivao građanski sloj.

BAŠAGIĆ

Bašagići su znamenita begovska porodica iz Nevesinja koja je igrala važnu ulogu u povijesti Bosne od kraja 17. stoljeća pa sve do kraja austrougarske vladavine u Bosni i Hercegovini. Njihov uspon počinje sa Redžep-pašom, Derviš-begovim sinom i unukom Abdullah-begovim, koji je nakon Bečkog rata imenovan beglerbegom i muhafizom u Nikšiću. Godine 1695. postao je hercegovački valija, a poginuo je 1703. u Drobnjacima. S njim su tada poginuli i njegov brat Musli-beg i sin Murteda-beg. Iza Redžep-paše ostao je malodoban sin Derviš Mehmed-beg, čiji su sinovi Mustafa-paša i Osman-beg. Mustafa-pašini potomci su Pašići iz Čajna kod Nevesinja, a Osman-begovi sinovi su Sulejman-paša (?-1719.), Imšir-paša (?-1815.), čiji su potomci Imširpašići iz Vakufa, i Daut-beg (?-1829.). Sulejman-pašin sin, Derviš Hasan-paša (?-1814.), istakao se u vrijeme pohoda na Beogradski pašaluk, zbog čega je dobio titulu paše i dužnost nevesinjskog muselima. U isto vrijeme njegov brat, Daut-beg, sa položaja cerničkog muselima (Gacko) uzdigao se do položaja pivsko-nevesinjskog muselima, koji je zadržao do smrti 1829. godine. Daut-begov sin je Lutfullah-beg (Bašaga) (?-1851.), oženjen sa Alijom Selmanović, a od njegovih sinova važnu ulogu su imali Osman-paša (?-1881.) i Ibrahim-beg (1841.-1902.). Osman-paša je kao mladić stupio 1863. u gardu sultana Abdul Aziza poznatu pod nazivom silahšori (strijelci), a koju su činili bosanski i arnautski plemići. Nakon raspusta ove garde vratio se u Bosnu 1874. i bio kajmekam u Bugojnu. Godine 1877. imenovan je beglerbegom i mutesarifom u Sjenici. Teško je obolio, zbog čega je otišao u Istanbul, gdje je i umro 1881. bez potomstva. Bio

je oženjen od porodice Selmanović, kao i njegov otac. Ibrahim-beg je bio pivsko-nevesinjski muselim te kajmekam u Pivi, Foči i Ljubuškom. Godine 1876. je poslanik u Turskom parlamentu, a ostao je upamćen po tome što je bio jedini zastupnik iz BiH koji je govorio u Parlamentu, i to prilikom predaje Nikšića Crnoj Gori, zbog čega je čak na znak predsjednika parlamenta, Ahmed Vefik-paše, napustio Istanbul, "jer bi ga inače Bospor progutao". Nakon 1878. kotarski je predstojnik u Stocu i Konjicu. Godine 1882. podnio je ostavku i nastanio se u Sarajevu. Već 1883. imenovan je vakufskim inspektorom ("evkaf mufetiš") sa godišnjom plaćom u iznosu od 2.000 forinti, a 1893. za predsjednika Vakufskog povjerenstva za BiH. Umro je 8. 11. 1902. u Sarajevu.[24] Supruga mu je bila Almasa-hanuma, kćerka Derviš-paše Čengića i unuka znamenitog Smail-age Čengića. Iza sebe je ostavio sinove Teufik-bega (?-1942.), Safvet-bega (1870.-1934.), Osman-bega (?-1927.) i Muhamed-bega, poznatog i pod imenom Mujabeg, arhivar Kraljevske banske uprave Drinske banovine (?-1933.). Jedna njegova kćerka, Munira-hanuma, udala se 1889. za Riza-bega Kapetanovića, sina Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, a druga, Kanita-hanuma, bila je udata za Šemsi-bega Salihbegovića.[25] U austrougarskom vre-

[24] IAS, BS - 73.

[25] *Sarajevski list*, br. 42, 10. 4. 1889.; *Novi Behar*, br. 13, 1. 11. 1927., str. 207; *Novi Behar*, br. 22. I 23, 1. 4. 1931., str. 321-324; *Novi Behar*, br. 16, 15. 2. 1933., str. 218; *Novi Behar,* br. 19-21, 1. 5. 1934., str. 271-275; S. Bašagić: *Znameniti Hrvati,* str. 16, 17, 18, 34, 41, 61, 63, 72. Genealogija nevesinjskih Bašagića, koju mi je ustupila Mubera-hanuma, unuka Safvet-bega Bašagića, nije potpuna, a mjestimice je i pogrešna. Safvet-beg Bašagić jedanput je ukratko skicirao genealogiju svoje porodice, počevši od Osman-bega Redžeppašića s kraja 18. stoljeća. On tu navodi i genealogiju svoje nene, Alije Selmanovića (udate za Lutfullah-bega Bašagu Redžeppašića), svoje majke, Almasa-hanume Čengić, kao i genealogiju svoje supruge, Fahrija-hanume Bašagić. Ovaj koncept, kao i rezultati naših istraživanja, kazuju da je pogrešno dosadašnje čak i u porodici veoma raširenо vjerovanje da se Safvet-beg oženio sa svojom amidžičnom. Naime, otac Fahrijin zvao se Ćamil-beg, bio je oženjen sa Naila-hanumom Rizvanbegović, a njezin djed bio je Muhamed-beg Redžeppašić. Koncept ove genealogije što ju je pisao Safvet-beg nalazi se kod porodice Bašagić u ▸

menu među pripadnicima ove porodice, osim Ibrahim-bega, značajnu ulogu imali su još Salih-beg, koji je na prijelazu stoljeća bio nevesinjski gradonačelnik, i Ćamil-beg, koji je jedno vrijeme bio član općinskog zastupništva u Nevesinju,[26] te Ibrahim-begov sin Safvet-beg Bašagić, koji se isticao kako u kulturnom i naučnom tako i u političkom životu, pa je biran za zastupnika u Bosanskom saboru 1910. godine.[27]

Porodica Bašagić spada u onu kategoriju begovskih porodica čije predstavnike na prijelazu 19. i 20. stoljeće ne karakterizira posjedovanje velikih zemljišnih kompleksa, ali je znatan dio njihovih pripadnika obavljao razne administrativne i činovničke poslove u upravnim strukturama vlasti i za to dobivao odgovarajuću plaću.[28] Pritom, zbog sudjelovanja u upravnim strukturama vlasti pripadnici porodice napuštali su Hercegovinu i nastanjivali se u mjestima gdje su službovali, najčešće se pomjerajući prema Sarajevu. Uprkos tome,

Sarajevu. U posjed fotokopije autor je došao dobrotom Medhija-hanume Maglajlić iz Sarajeva.

[26] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 162-163

[27] Vidi: Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, passim; *Zbornik radova naučnog skupa "Safvet-beg Bašagić - bošnjačka intelektualna strategija".* Zenica 1994.

[28] *Muslimanska svijest* u broju 45 od 10. studenoga 1909. objavila je jedan članak o navodnom lošem ekonomskom stanju nekih begovskih porodica u Nevesinju, pri tome, mada se ne spominje nijedna begovska porodica, misleći prije svega na loše stanje porodica Bašagić i Muslibegović. Na taj članak reagiralo je "nekoliko Muslimana – građana" iz Nevesinja, koji su se jednim pismom obratili listu *Bošnjak* kako bi demantirali takvo pisanje. Ovi Nevesinjci tvrde kako su Bašagići napredovali i u nauci i u materijalnom pogledu, "jerbo ih ima među njima, koji su svoj imetak kroz 20 godina podvostručili. Danas se nalazi mnogo njihovih građevina i dućana moderno građenih po glavnim ulicama grada smještenih" (*Bošnjak*, br. 46, 26. 11. 1909., str.2). Usporedi i: *Muslimanska svijest*, br. 52 od 29. prosinca 1909., gdje se ponovo zastupa teza o nazadovanju nevesinjskih begova. "Iz dvadeset begovskije porodica navesti dvojicu trojicu trgovaca, kojima na našu radost posao lijepo ide, zaista je slab dokaz da 'plemstvo' u tome mjestu uopće napreduje, pa sve kad bi ta dvojica-trojica imala svu trgovinu nevesinjsku u svojim rukama što na žalost nije slučaj (…)."

krajem Prvog svjetskog rata porodica Bašagić raspolagala je sa 372 kmetska selišta, pri čemu je poznata površina za 213 selišta (ovih 213 selišta obuhvatalo je površinu od 18.748,35 dunuma). Među predstavnicima porodice Bašagić krajem Prvog svjetskog rata velikim zemljišnim posjedima isticali su se Hrustan-beg, sa 110 selišta i ukupnim zemljišnim posjedom površine 5.727,447 dunuma, Hajdar-beg, sa 103 kmetska selišta, te Zulfi-beg, sa 94 kmetska selišta koja su obuhvatala površinu 6.040,928 dunuma. Zemljišni posjedi ostalih pripadnika porodice Bašagić bili su mali, osim posjeda u Vijačanima, kotar Prnjavor, koje je od svoje majke Almasa-hanume Čengić naslijedila Kanita-hanuma Bašagić, udata za Šemsi-bega Salihbegovića (radi se o 34 kmetska selišta ukupne površine 4.968,37 dunuma.).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bileća	13		13					
Mostar	4	1	3	4,3	291,04		4,38	299,72
Nevesinje	206	84	132	8,94		44,15	11,53	5.037,195
Prnjavor	34	34						4.968,37
Stolac	115	94	11	101,015	9,52		20,68	8.443,06
Ukupno	**372**	**213**	**159**	**114,255**	**300,56**	**44,15**	**36,59**	**18.748,35**

Tabela: Kmetska selišta porodice Bašagić

Kao što se iz ovog pregleda može vidjeti, najveća koncentracija zemljišnih posjeda koji su krajem Prvog svjetskog rata bili u vlasništvu predstavnika porodice Bašagić bila je u kotaru Nevesinje, a zatim u Stocu, i to u krajevima koji se prostiru od Stoca prema Čapljini. Tu se njihovi posjedi prepliću sa posjedima porodice Rizvanbegović, što je posljedica udadbeno-ženidbenih veza ovih porodica.[29]

[29] Usporedi pregled zemljišnih posjeda porodice Rizvanbegović.

BEGOVIĆ

Begovići su begovska porodica iz Dervente koja je od 1773. obavljala dužnost kapetana u Derventi. Prvi Begović kapetan Dervente bio je Salih-beg (kapetan od 1773. do 1790.), koji je poginuo od rana zadobijenih u Dubičkom ratu, a naslijedio ga je Mustafa -beg (1790.-1806.), koji je poginuo u boju na Mišaru, a zatim Mahmud-beg (1822.-1864./65.), za vrijeme čijeg su maloljetstva kapetanijom upravljali njegovi rođaci Osman-beg, zvani Derventa, a zatim Osman-beg, zvani Veliki. Sestra Mahmud-bega, Hanifa-hanuma, bila je udata za Husein-bega Gradaščevića.[30] Mahmud-begovi potomci su derventski Kapetanovići, ali je i dalje u Derventi postojala porodica Begović.[31] Godine 1857. Hasan-beg Begović iz Dervente firmi Jarić – Vranicani prodao je svoju šumu na Vučjaku za izradu dužica.[32]

Među derventskim begovima koji su bili aktivni u vrijeme austrougarske vladavine važnu ulogu imali su Šemsi-beg i Sulejman-beg, sinovi h. Jusuf-bega Begovića.[33] Šemsi-beg bio je oženjen s Umihanom Džinić i imao je u Gornjem Svilaju (ispod planine Vučjak, blizu Odžaka i Bosanskog Šamca) 140 kmetskih selišta.[34] Njegovi kmetovi na planini

[30] A. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 404.

[31] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 170-171.

[32] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 573.

[33] *Sarajevski list*, br. 60, 23. 5. 1888., str. 3.

[34] Selo Gornji Svilaj pripadalo je dvjema begovskim porodicama: Begovićima (3/4) i Osmanbegovićima (1/4). (*Srpska riječ*, God. VII, br. 38, 19. 2. (4.3.) 1911., str. 2-3.) List *Musavat* 1911. objavio je dopis iz Odžaka u kojemu se kaže da selo Gornji Svilaj kod Odžaka leži na obali rijeke Save i obuhvata približno 16.000 dunuma sa oko 120 mustedžirskih kuća. "Ovo je selo od davnina 3/4 pripadalo familiji Begović iz Dervente, a 1/4 familiji Osmanbegović također iz Dervente. Prigodom osnivanja gruntovnice 1886. upisana je u Gor. Svilaju beglučka zemlja zvana "Bara rit" u površini od 4.000 D. na zemaljski erar. U ono vrijeme bivši vlasnik Svilaja rahmetli H. Šemsi-beg Begović odmah ustade protiv ovakvoga postupka, naime da se njegove beglučke zemlje upisuju u ▸

Vučjak imali su ispašu, a uz rijeku Savu nizinu zvanu Svilajski rit. Međutim, Vlada je na Vučjak naselila njemačke koloniste (selo Kadar). Nakon Šemsi-begove smrti imanje su naslijedile njegove kćerke, od kojih se jedna (Sejda-hanuma) udala za Muharem-bega Muhu Kapetanovića, suca u Derventi.[35] Svilajski rit, koji je u gruntovnici bio upisan kao begluk Bara rit, površine oko 4.000 dunuma, pripao je Muharem-begu Kapetanoviću, koji je nastojao zabraniti kmetovima korištenje tog zemljišta, ali je sud odlučio da kmetovi "imaju pravo služnosti ispaše" jer su to činili "od pamtivijeka".[36] Senija Begović, kćerka Šemsi-begova, udata za Edhem-bega Uzeirbegovića u Maglaj, imala je begluk u katastarskoj općini Gornji Svilaj, kotar Derventa (u suvlasništvu sa sestrom Mubera-hanumom, udatom za Ismet-bega

erar, te je radi njegovih molba i tužba, zemaljska vlada odredila, da se provedu izvidi na licu mjesta radi upisivanja "Bare rit" na erar. Pošto su sami Svilajčani, te seljaci drugih okolni sela dokazali, da je "Bara rit" uvijek bila beglučka zemlja gospodara Gornjeg Svilaja, da na iste zemlje niko drugi nema nikakova prava; dapače da su oni iste zemlje obrađivali ako bi bila sušna godina i gospodarima hak davali, te na temelju ovih izvida odredila, da se "Bara rit" u gruntovnici imade brisati kao erarno zemljište, te upisati kao begluk na vlasnika Gornjeg Svilaja prema njegovim dijelovima, a to 3/4 na ime H. Šemsi-bega Begovića, a 1/4 na ime Osmanbegovića. (...)." U članku se dalje veli kako tih 4.000 dunuma vrijedi 400.000 K. Sve se to dešavalo 1892., a h. Šemsi-beg Begović umro je 1893, ostavivši iza sebe troje malodobne djece, od kojih je najstarije imalo sedam godina. Zbog toga se nije vodilo računa o ovim zemljama, sve do 1908., kada su gospodari G. Svilaja odlučili regulisati ovu "Baru rit", jer je bila stalno plavljena rijekom Savom. Seljaci su se pobunili, tražeći to zemljište za svoju ispašu, bez obzira što u selu već imaju 1.000 dunuma erarne zemlje za ispašu. Od jula 1908. vodila se oko toga parnica na sudu, koja je završena krajem 1910. donošenjem presude u korist seljaka. (*Musavat*, god. VI, br. 12, Sarajevo 22. februara 1911.; *Musavat*, god. VI, br. 19, Sarajevo 22. marta 1911.)

[35] Sejda-hanuma nakon smrti Muharem-bega Kapetanovića preudala se za Hifzi-bega Teskeredžića. Preostale četiri Šemsi-begove kćerke bile su udate za Mustafa-bega Kapetanovića u Derventu (Vasvija-hanuma), Hašim-bega Hafizadića u Travnik (Šuhret-hanuma), Edhem-bega Uzeirbegovića (Senija-hanuma) i Ismet-bega Gavrankapetanovića u Sarajevo (Mubera-hanuma).

[36] *Srpska riječ*, God. VII, br. 38, 19. 2. (4. 3.) 1911., str. 2-3.

Gavrankapetanovića, čiji je sin bio Zijah-begom Gavrankapetanović).[37] Šemsi-beg ostao je upamćen po svom suparničkom odnosu prema pripadnicima derventske porodice Alibegović i tzv. Prkos kući, koju je izgradio 1891./92. s ciljem da "prkosi" Rustan-begu Alibegoviću.[38]

Osim Šemsi-bega Begovića značajna je i uloga Sulejman-bega, drugog h. Jusuf-begovog sina. U vrijeme reguliranja šumskih posjeda početkom austrougarske vladavine h. Jusuf-begu Begoviću priznato je pravo vlasništva na više parcela u općini Vrbovac površine, 510 dunuma, i, u općini Lupljanica, na jednu šumu, površine 3.790 dunuma, dok su mu ostali zahtjevi bili odbijeni. Kasnije je Sulejman-beg Begović zatražio šumu u Vrbovcu površine 2.700 dunuma, ali nije poznato kakva je odluka donesena.[39] Poslije Prvog svjetskog rata dio begluka u Donjoj Lupljanici dodijeljen je Iliji Đuriću, zvanom Macan.[40]

Nasljednici Sulejman-bega Begovića (Ramiz-beg i Miralem-beg[41]) spadali su u vrh bosanske zemljoposjedničke elite. Miralem-beg

[37] ABiH, AGD, 8008/28.

[38] O ovome opširnije vidi u dijelu ovog rada gdje se raspravlja o povijesti porodice Alibegović.

[39] ABiH, ZMF, Präs. 484/1910.

[40] ABiH, AGD, 2118/29.

[41] Miralem-beg Begović rođen je oko 1878. i bio je najbogatiji zemljoposjednik u kotaru Derventa. Završio je samo osnovnu školu, bio je oženjen sa Mujesira-hanumom, kćerkom Rifat-bega Sulejmanpašića iz Maglaja (negdje se spominje da je ona kćerka Rifat-bega Alipašića iz Maglaja, a ponekad i kao sestra Edhem-bega Uzeirbegovića, što je najvjerovatnije greška, budući da je sestra Edhmed-bega Uzeirbegovića, Šefika-hanuma, bila udata za Irfan-bega Sulejmanpašića, brata Mujesira-hanume) i imao je troje djece. Godine 1909. je sa svojim bratom Ramizom i sa čitavom porodicom otputovao u Istanbul, gdje je posjedovao jednu kuću, tobože da posjete sestru koja je tamo bila udata. Početkom avgusta 1909. vratio se u Derventu. Ustanak i pokolji u Istanbulu, čiji je svjedok bio, ostavili su na njega loš utisak, pa je nakon povratka često pričao da se osjeća sretnim što je austrijski podanik i odmah nakon proklamacije Aneksije istupio je iz Kluba bosanskohercegovačke emigracije u Istanbulu. Isticao je da su Bošnjaci dobivanjem vjersko-prosvjetne autonomije postigli svoj cilj. Izabran je u prvi Vakufsko-mearifski sabor 1909. godine.

Begović tvrdio je kako je u Lupljanici Donjoj, kotar Derventa, imao preko 4.000 dunuma beglučkog zemljišta "koje se sastoji dijelom od starog naslijeđenog beglučkog zemljišta, a dijelom je nastalo tako, da su moji kmetovi, uz primanje protuvrijednosti pristajali na pobeglučavanje pojedinih parcela. Budući su tom pobeglučavanju bili većinom razlozi komasacione prirode, to se protuvrijednost koju su seljaci primali za napuštanje kmet. prava na pojedine komade zemljišta, skoro isključivo sastojala u komadima moga beglučkog zemljišta, koji su naravno bili veći od onoga, što sam dobio od kmeta, a koje sam opet njima dao pod kmetopravo."[42] To znači da Miralem-beg svoj begluk nije uvećavao nasilno, a nije se služio ni bilo kakvim sumnjivim postupcima. Inače, u Lupljanici Donjoj imao je i šljivik koji se prostirao oko njegovog čardaka, a koji je zapravo bio njegova djedovina.

Krajem Prvog svjetskog rata porodica Begović raspolagala je sa 240 kmetskih selišta, koja su se nalazila na prostoru kotara Derventa. Većina ovih selišta bila je u rukama nasljednika Šemsi-bega Begovića (njegovih kćerki), dok je nasljednicima Sulejman-bega Begovića (Ramiz-beg i Miralem-beg) pripadalo svega 58 selišta u Lupljanici Gornjoj, stim da su oni raspolagali znatnim kompleksima begluka:

1. Šuhret-hanuma, kći Šemsi-begova, udata za Hašim-bega Hafizadića u Travnik, raspolagala je sa 20 selišta u Vrbovcu;
2. Mubera, kćerka Šemsi-begova, udata za Ismet-bega Gavran-kapetanovića u Sarajevo, raspolagala je sa 53 selišta u Svilaju Gornjem;
3. Sejda, kćerka Šemsi-begova, udata za Muharem-bega Kapetanovića, pa preudata za Hifzi-bega Teskeredžića, posjedovala je ukupno deset selišta sa ukupnom površinom 1.139,27 dunuma (tri u Agićima ukupne površine 348,4 dunuma, tri u Der-

(ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909.). Njegova žena imala je brojna kmetska selišta u kotaru Maglaj (u općinama Trbuk, Strieženica, Tumara, Mahoje, Gostović, Bajvati). (ABiH, Evidencija, Kl.br. 4152.)

[42] ABiH, AGD, br. 11428/20. Dio njegovih begluka u Lupljanici Gornjoj su nakon Prvog svjetskog rata dodijeljeni su Anti i Jozi Vrdoljaku iz Lupljanice Gornje, a njemu je isplaćena odšteta u vrijednosti od 1.005 dinara (ABiH, AGD, k. 147.)

venti površine 136,73 dunuma i četiri u Polju površine 654,14 dunuma);

4. Senija, udata za Edhem-bega Uzeirbegovića, posjedovala je 55 selišta (29 u Brusnici Maloj i 26 u Svilaju Gornjem);
5. Vasvija, udata za Mustaj-bega Kapetanovića, posjedovala je ukupno 28 selišta (jedno u Bišnji Gornjoj, jedno u Vrbovcu, 13 u Brusnici Maloj, od čega je 12 obuhvatalo površinu od 1.339,23 dunuma, i 13 u Trstenicima, od čega je također 12 obuhvatalo površinu od 1.206,917 dunuma);
6. Nasljednici Sulejman-bega Begovića (Ramiz-beg i Miralem-beg) posjedovali su 58 selišta u Lupljanici Gornjoj;
7. Nasljednici Šemsi-bega Begovića i Sulejman-bega Begovića zajedno su posjedovali 16 selišta (šest u Foči, tri u Johovcu, dva u Sočanici Maloj, tri u Vrhovima i dva u Zarićima).

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Agići	3	3		116,95	220,56	0	10,89	348,4
Bišnja Gornja	1		1					
Brusnica Mala	42	12	30	1.134,67	132,28	0	72,28	1.339,23
Derventa	3	3		134,31	1,61	0	0,81	136,73
Foča	6		6					
Johovac	3		3					
Lupljanica Gornja	58		58					
Polje	4	4		493,22	135	0	25,92	654,14
Sočanica Mala	2		2					
Svilaj Gornji	79		79					
Trstenici	13	12	1	868,369	293,012	4.008	41,528	1.206,917
Vrbovac	21		21					
Vrhovi	3		3					
Zarići	2		2					
Ukupno	**240**	**34**	**206**	**2.747,519**	**782,462**	**4.008**	**151,428**	**3.685,417**

Tabela: Kmetska selišta porodice Begović u kotaru Derventa

Opći je zaključak da je porodica Begović raspolagala znatnim zemljišnim kompleksima, ali se taj posjed ženidbenim vezama smanjivao (Šemsi-beg Begović nije uopće imao muško potomstvo). Posjed nasljednika Sulejman-bega Begovića uglavnom se sastojao od begluka, a manjim dijelom od kmetskih selišta.

BEGZADIĆ

Begzadići su begovska porodica iz Skočića kod Zvornika. Prema porodičnoj predaji, za koju ne postoji pisanih povijesnih izvora, rodonačelnik Begzadića došao je iz Alepa (Sirija) kao vojskovođa sa sultanom Mehmedom II Fatihom. Za ratne zasluge sultan ga je nagradio velikim posjedom, "koji se sastojao od devet sela, sa 2.000 kmetovskih kuća na obje strane rijeke Drine, čak do Fruške gore, sa sjedištem Skočić – Zvornik i prezimenom Begzade (plemenit)". Početkom 19. stoljeća u porodici Begzadić ističe se Smajl-beg Begzadić, koji je sagradio jednu kulu u Skočiću. Njega je zvornički kapetan Ali-paša Fidahić, zbog rivalstva, dao zadaviti oko 1825. godine.[43] Smajl-begov sin, Derviš-beg, kao maloljetan, spasio se bjekstvom u Derventu,[44] odakle mu je bila majka, i vratio se u Skočić

[43] Kreševljaković navodi da ga je Ali-paša pogubio "kao odmetnika". (H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 486.)

[44] U porodičnoj tradiciji vjeruje se kako je Derviš-bega od ubistva spasio njegov kahfedžija, Hasan Čauš, koji je o namjerama Ali-paše Fidahića izvijestio begovicu u Skočiću. Nakon toga je kmet Smajl-bega Begzadića, Risto Galić – Grlica iz sela Ugljare prebacio begovicu sa sinom do Tuzle, a odatle je otišla u Derventu, odakle je bila rodom. Iz Dervente begovica je sa sinom Derviš-begom otišla u Travnik kod brata, a nakon 20 godina Derviš-beg se vratio u Skočić. (*Rodoslovlje porodica Begzadić – Hadžinurbegović iz Zvornika*. Podatke sakupio i sredio Ibrahim Hadžinurbegović – Nur-beg, sin Salke i Zarfe, rođene Hadžić, Tuzla januara 1996.)

nakon punoljetstva. Za Derviš-bega zna i narodna pjesma.[45] Imao je četiri sina, zahvaljujući kojim su se Begzadići razgranali u četiri nove porodice. Na primjeru porodice Begzadić vidimo kako se izvorni naziv porodice vremenom gotovo sasvim izgubio, bez obzira na stvarni značaj koji je sama povijest davala toj porodici i pojedinim njezinim ograncima. Krajem 19. stoljeća porodica Begzadić pod tim imenom više ne postoji, nego samo njezini pojedini ogranci: Hadžinurbegović, Tahirbegović, Osmanbegović i Hasanbegović.[46]

Prema narodnoj predaji, na koju se pozivao i znameniti bosanski historičar Hamdija Kreševljaković, Begzadići su imali posjede u selima Skočić, Ročević, Šepak, Glavičica, Gornje i Donje Crnjelovo, Velika i Mala Obarska, Svinjarevac, Batković, Grnčari, Nedjelica i Jerebica.[47] Mi smo utvrdili predstavnike ogranaka Hadžinurbegović, Tahirbegović i Osmanbegović, dok za predstavnike ogranka Hasanbegović nismo uspjeli pronaći potrebne podatke.[48] Prva tri ogranka početkom 20. stoljeća nisu imala značajnije komplekse beglučkog zemljišta, ali su zato kmetska selišta bila još uvijek dovoljno brojna. Imali su ukupno 322 kmetska selišta (241 u kotaru Zvornik, u katastarskim općinama Šepak, Glavičice[49], Rastošnica, Skočić, Labucka i Trnova Srpska, i

[45] "Pod Skočićem trava potrvena, / Gazile je zvorničke spahije, / Sedlajući, konje igrajući, / Ponajviše Derviš-begov Đogo. / Da mu beže uzde ne priteže, / Skočio bi gradu na bedeme, / Sa bedema kuli na pendžere, / Sa pendžera dragoj na dušeke (…)".

[46] Alija Uzunović – Nusret Banjanović: *Kozluk. Monografija.* Kozluk januara 1979., str. 36; M. Hudović: *Zvornik*, str. 285; *Rodoslovlje porodica Begzadić – Hadžinurbegović – Gradaščević.* Priredio dr. Smail Nurbegović, Tuzla maja 1995.

[47] H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 487.

[48] Uspio sam doći samo do podataka da su Husein, Sinan, Džemal i Zumreta Hasanbegović iz Skočića imali jedno selište i jedan dio begluka u Skočiću, i sve su to dijelili na jednake dijelove. Iz toga se može pretpostaviti da je ovaj ogranak ili bio osiromašio, što je veoma vjerovatno, ili nisam uspio prikupiti sve informacije o njihovim posjedima. (ABiH, AGD, br. 4261/21.)

[49] Smail-beg Hadžinurbegović, skupa sa Osman-agom Klempićem, godinama se sporio sa svojim kmetovima iz Glavičice oko prikupljanja haka. (ABiH, ZMF, opća, Nr 8406/1909.)

81 u kotaru Bijeljina, u katastarskim općinama Balatun, Bukovica, Crnjelovo Donje, Johovac i Janjari Srpski). Od ovih ogranaka najviše kmetskih selišta imali su Hadžinurbegovići (179), zatim Tahirbegovići (81) i Osmanbegovići (62). Od ukupno 322 selišta, za 115 može se utvrditi tačna površina, koja iznosi 7.881,809 dunuma, što znači da je prosječna površina njihovog selišta iznosila 68,5 dunuma.

Kotar	Ukupan broj	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livade	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	81	46	35	2.076,834	1.021,148	408,312	373,11	3.879,404
Zvornik	241	69	172					4.002,405
Ukupno	**322**	**115**	**207**	**2.076,834**	**1.021,148**	**408,312**	**373,11**	**7.881,809**

Tabela: Kmetska selišta porodice Begzadić (ogranci Hadžinurbegović, Osmanbegović i Tahirbegović)

Pripadnici ogranka Hadžinurbegović 1918. činili su tri porodice, a one su posjedovale 179 selišta:

1. Smail-beg, sin umrlog Halil-bega posjedovao je 90 selišta (u Šepku šest, u Glavičici 68 i Skočiću 16, jedno selište u Glavičici posjedovao je po pola sa Azeminom, rođenom Begzadić, udovicom Klempić [50] – površina ovih selišta nije poznata), dok je njegova supruga, Tahira-hanuma Alajbegović Grbavac, donijela u miraz 19 kmetska selišta u Rastošnici, čija je površina iznosila

[50] Azemina Begzadić iz Zvornika bila je udata za Hasan-agu Klempića iz Zvornika. Ona je 1913. živjela u Bijeljini i tuži se Šerijatskom sudu da joj nije pripalo nikakvo nasljeđe iza umrlog joj muža Hasan-age ("koji je umro po prilici prije 12. godina"). Njegovo imanje podijeljeno je između nasljednika "i moji sinovi i zetovi sad taj grdni imetak troše i zidaju ne obaziruć se na mene". Šerijatski sud u Zvorniku 15. 1. 1914. poslao je akt Vrhovnom šerijatskom sudu u kome je istaknuto kako Hasan-aga nije ostavio iza sebe pokretnog imetka, "već samo nepokretnog mulka u vriednosti od 1.020 Kruna, a mirie nekretnina u više kotareva u vriednosti od 41.772 Krune i to iskazanog duga i priznatog po nasljednicima u ostavinskom zapisniku svotu od 30.184 krune koje su nepokretnine urudžbenom isparavom od 13. 5. 1907., na punodobne nasljednike uručene" (ABiH, VŠS, k. 30, br. 15/1913.)

1.297,34 dunuma; Tahira-hanuma u miraz je donijela i 945,591 dunum begluka u Rastošnici, Glavičici, Skočiću i Zvorniku;
2. Ibrahim-beg Hadžinurbegović, sin h. Nur-begov, posjedovao je 26 selišta ukupne površine 1.304,12 dunuma (dva selišta u Šepku površine 121,38 dunuma, 24 selišta u Skočiću površine 1.182,74 dunuma), te jedno selište u Skočiću površine 19,6 dunuma skupa sa Fatimom, kćerkom Salih-bega Hadžinurbegovića;
3. Fatima, kćerka Salih-bega Hadžinurbegovića, udata za Izet-bega Salihbegovića, posjedovala je ukupno 43 selišta, od toga 40 selišta obuhvata površinu 2.711,694 dunuma (29 selišta u Crnjelovu Donjem površine 2.298,904 dunuma, 11 selišta u Skočiću površine 412,79 dunuma i tri selišta u mjestu Johovac, čija površina nije poznata).

Ogranak Tahirbegović također su činile tri porodice:
1. Derviš-beg Tahirbegović sam je posjedovao 13 selišta (sedam u Balatunu, kotar Bijeljina, i šest u Skočiću) te još osam selišta u Skočiću po pola sa svojim bratom Jusuf-begom, kao i 21 selište u Skočiću, gdje su on i njegov brat Jusuf-beg sudjelovali u vlasništvu sa po 1/80;
2. Ešrefa Tahirbegović, udata za Ćerim-bega Preljubovića, posjedovala je 18 selišta u mjestu Bukovice ukupne površine 1.580,42 dunuma;
3. Jusuf-beg Tahirbegović posjedovao je šest selišta u Crnjelovu Donjem i tri u Skočiću, dok je njegova kćerka Tahira-hanuma, udata za Ibrahim-bega H. Husejinovića, zvanog Hadžić, iz Trnove Turske kod Zvornika, posjedovala 12 selišta u Labuckoj površine 968,555 dunuma;

Od ogranka Osmanbegovića utvrdili smo dva domaćinstva:
1. Nasljednici Tahir-bega Osmanbegovića posjedovali su 12 selišta u Skočiću;
2. Pašana, kćerka Ibrahim-bega Osmanbegovića,[51] posjedovala je 19 selišta u Janjarima Srpskim i 31 selište u Trnovi Srpskoj.

[51] Ibrahim-beg bio je oženjen sa Sajma-hanumom Salihbegović (umrla 1896, a jednini nasljednik joj je kćerka Pašana). Kao Pašanin zastupnik nastupa Smail-beg Grbavac.

BEŠIREVIĆ

Prema predaji, porodica Beširević došla je u Bosnu iz Anadolije, imali su kule u Cetingradu, Pećigradu i Lipniku,[52] ali su neki porijeklo ove porodice vezali za sina Stojana Jankovića.[53] Beširevići iz Ostrošca bili su vlasnici ovog grada ali su ga početkom 20. stoljeća prodali tadašnjem bihaćkom okružnom predstojniku grofu Lotharu Berxu.[54] Najpoznatija povijesna ličnost iz porodice Beširević je Osman-aga, kapetan Ostrošca od 1690. do 1727. godine. Nosio je titulu aga, a njegovi sinovi nosili su titulu beg. Ova begovska porodica u doba austrougarske vladavine u Bosni nema značajnu ulogu, stoga što je njezin utjecaj na zbivanja u Bosni prestao već sredinom 19. stoljeća sa posljednjim ostrožačkim kapetanom, Murat-begom Beširevićem, "posljednjim članom kuće Beširevića koji je nešto značio na Krajini. On je bio zet Hasan-age Pećkog, s kojim nije živio u osobitom dosluhu." Murat-begova sestra, Ajiša, bila je udata za livanjskog kapetana Ibrahim-bega Firdusa. Nakon što je 1837. bosanski vezir Mehmed Salih-paša Vedžihija, koji je ranije ukinuo kapetanije, opljačkao Ostrožac, a Murat-bega prognao u Malu Aziju, Beširevići su stjerani na prosjački štap. Murat-begu je 1843. dozvoljen povratak u Bosnu, ali se nije vratio u Ostrožac, nego je otišao sestri Ajiši, udovici Ibrahim-bega Firdusa, u Livno, gdje je 1846. umro. "Tako je pod tuđim krovom završio svoj život posljednji ostrožački kapetan."[55] Mada su početkom 19. stoljeća bili "vlastela u Jasenici, koju im g. 1837. ote Vedžidpaša i grad im obori, pa kapetani i vlastela u Ostrožcu, Peći i u Sturliću, držeći veliko množtvo kmetova" Beširevići su u austrougarsko doba "tako siromašni da su i kruha gladni".[56] Početkom austrougarske up-

[52] M. Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*. str. 327.

[53] H. A. Šehić: *O postanku triju aristokratskih plemena*, str. 128.

[54] H. Kreševljaković: *Izabrana djela*, II, str. 604.

[55] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 112-116.

[56] R. Lopašić: *Bihać i Bihaćka krajina*, str. 7-8.

rave braća Ibrahim-beg i Salih-beg Beširević iz Prijedora posjedovali su u selima Rakelić, Ljubija Latin, Palančište i Brezičani ukupno 68 kmetskih selišta koja su obuhvatala površinu između 2.500 i 3.000 dunuma.[57] Međutim, zbog velikih dugova u koje su bili zapali zbog neuspješne trgovine, većina ovih selišta prodata su 1884. na dražbi. Krajem austrougarske vladavine Beširevići nisu raspolagali znatnijim kompleksima beglučkog zemljišta.[58] Čitava porodica imala je svega 198 kmetskih selišta, ali nije bilo nijednog predstavnika ove porodice koji bi samostalno raspolagao sa iole značajnijim brojem kmetskih selišta. Najviše selišta imao je Sulejman-beg, sin umrlog Tahir-bega iz Bosanske Krupe,[59] koji je posjedovao 29 kmetskih selišta (12 u Vranjskoj Mosuri, devet u Vranjskoj Beširević, pet u Radiću Malom, dva u Petrovićima i jedno u Pučeniku), dok su ostali članovi porodice imali uglavnom manje od 10 selišta. Ako znamo da je Sulejman-beg umro 8. 10. 1918., i da su njegova selišta naslijedili sin Hamdija i tri kćerke (Sidika, Zumra i Atifa), onda se s pravom može konstatirati kako se ovdje radi o posve osiromašenoj begovskoj porodici.

---

[57] ABiH, ZVS, 46, br. 111/183. U molbi za dodjelu kredita braća Beširević 28. januara 1884. ističu kako su njihovi kmetovi zbog pobuna 1875.-1878. veoma postradali i osiromašili zbog čega su ih oni od 1879. do 1883. "sa svačim potpomagali". Vele da osim ovih selišta posjeduju još dvije dvokatne kuće u gradu Prijedoru. (ABiH, ZVS, 37, 21-8.)

[58] U dokumentaciji koja govori o isplaćenim odštetama za oduzeta beglučka zemljišta jedino se navodi isplata odštete malodobnom Hasanu Bešireviću, Mustaj-begovom sinu, za oduzeto zemljište u katastarskoj općini Kriva Rijeka, dodijeljeno Miki Šiški, Mili Đuriću i Peri Janjiću iz Krive Rijeke (kotar Bosanska Dubica), te Zanfija, rođena Mašić, udovica Beširević, Munira i Zarfija, kćerke Ibrahim-bega Beširevića iz Prijedora, za zemljište u katastarskoj općini Božići (kotar Prijedor), koje je dodijeljeno Stanku Turudiji (ABiH, AGD, k. 148). U pregledima beglučkih zemljišta površine iznad 575 dunuma navodi se 1918. godine 575 dunuma u Brezičanima (kotar Prijedor), vlasništvo Vejsil-bega Beširevića, Mustaj-begovog sina, iz Brezičana sa još četiri suvlasnika, te 909,04 dunuma u Hadrovcima (kotar Sanski Most), vlasništvo Mustaj-bega Beširevića, Derviš-begovog sina, iz Bosanske Krupe, sa još sedam suvlasnika (ABiH, AGD, k. 58.)

[59] ABiH, Evidencija, kl. br. 4051.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	4		4					
Bosanska Dubica	25		25					
Bosanska Gradiška	26		26					
Bosanska Krupa	59		59					
Bosanski Novi	5		5					
Cazin	33	4	29	198,8	16,35	0,7	8	223,85
Prijedor	20	1	19	145,64	5,77	0	9,27	160,68
Sanski Most	26		26					
Ukupno	**198**	**5**	**193**	**344,44**	**22,12**	**0,7**	**17,27**	**384,53**

Tabela: Kmetska selišta porodice Beširević

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako su kmetska selišta koja su do 1918. ostala u vlasništvu porodice Beširević najznačajnijim dijelom bila smještena u kotaru Bosanska Krupa, i to i Vranjskoj Beširević i Vranjskoj Mosuri[60] te u Hašanima. Nešto selišta imali su razbacanih i po okolici Ostrožca, u kotaru Cazin (ukupno 33 selišta 1918. godine, od toga 14 u Rujnici, devet u Vrelu, sedam u Osredku Velikom i tri u Ostrožcu). Opći je zaključak da su zemljišni posjedi porodice Beširević na prijelazu 19. i 20. stoljeća bili neznatni[61] i da je njezina begovska slava prestala već sredinom 19. stoljeća. U doba austrougarske vladavine pripadnici ove porodice imaju marginalan značaj u političkom i socijalnom životu Bosne, a od njihove nekadašnje begovske tradicije ostali su još jedino tragovi.

[60] U osmansko doba Vranjska je bila posjed porodice Badnjević, a u posjed ove porodice došla je kao miraz. (M. Kozličić: *Stanovništvo i naselja*, str. 350-351, bilješka 892 i 896).

[61] Salih-beg Beširević iz Čejreka (kotar Prijedor) u svojoj molbi za hak od 29. 7. 1920. piše da živi sa trojicom malodobne braće i starom majkom, a da od 200 dunuma zemlje koja je bilo "pod kmetovskim pravom u selu Brezičani nije dobio nikakvu naknadu". (ABiH, AGD, 4618/21.)

BIŠČEVIĆ

Prema predaji koju je početkom ovog stoljeća kazivao Ali-beg Biščević iz Bosanskog Novog, a koju je zabilježio Milan Karanović putujući Krajinom 1922., predak Biščevića zvao se Hrustan-beg, bio je kliški sandžak-beg i ćehaja Ferhad-paše Sokolovića. Nakon što su Osmanlije zauzele Bihać postao je bihaćki sandžak-beg, a poslije osvajanja Petrinje Hasan-paša Predojević povjerio je Hrustan-begu da je čuva: "Kad je pao Hasan-paša pod Siskom 1593. pogine i Hrustan-beg u Petrinji. Sudi (se) da je bio Bosanac, a ne Anadolac, jer ga je protežirao Sokolović-paša. Njihov je posed bio: Pritoka, Račić, Kralje, Privilica, Vedro Polje, oba Radića, obe Suvaje, Gudavac, sve tri Jasenice, Majkića Japra, Lušci-Palanka i Dabar."[62] Ovu teoriju kasnije je preuzeo Vaso Čubrilović u svojoj raspravi o porijeklu muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini,[63] čime je ova postavka dobila svoje naučno uporište, mada mnogi detalji iz ove teorije nisu posve uvjerljivi.[64] Činjenica da se kasnije u porodici Biščević često pojavljuje ime Hrustan-beg mogla bi donekle ići u prilog ovoj teroriji,

[62] M. Karanović: *Pounje*, str. 327-28.

[63] V. Čubrilović: *Odabrani istorijski radovi*, Beograd 1983., str. 228.

[64] Teza o Hrustan-begovoj pogibiji 1593. nije tačna, jer on nije poginuo u boju pod Siskom, nego je iz tog boja pobjegao (*Starine,* Zagreb 1913., XXXIV, str. 90-91). Skupa s njim pobjegla su još trojica begova, zbog čega su pali u sultanovu nemilost. Iz jednog pisma od 10. avgusta 1593. to se jasno vidi pri čemu se naglašava da su "Rustanbeg i još tri druga što su živa utekla iz boja Sisačkog, u velikoj (su) nemilosti kod sultana, te su sada pozvani u Carigrad. Rustan-beg želi i hoće da slavno kod Petrinje pogine". (Radoslav Lopašić: *Spomenici hrvatske knjige*, I, str. 180). On je zaista i poginuo 1595. u Petrinji nakon jednog vatrenog okršaja u kojem je bio teško ranjen, a od tih je rana preminuo. Tijelo mu je preneseno iz Petrinje i sahranjeno kod džamije Ferhadije u Banjoj Luci. (Radoslav Lopašić: *Spomenici hrvatske knjige,* I, str. 196; V. Klaić: *Povijest Hrvata,* V, str. 516; Bašagić: *Znameniti Hrvati,* str. 64-65. *Bilješke Smaila Biščevića /1915.-1996./,* sina Adem-begovog /1894.-1920./ i unuka Muharem-begovog /1860.-1948./.)

mada nije moguće dalje pratiti da li je i koliko Hrustan-beg imao djece. Prema jednom drugom porodičnom predanju, koje je prenosio h. Edib Biščević iz Bosanske Gradiške, a koje je čuo od h. Ibrahim-bega Biščevića, bogataša iz Ajdina (nedaleko od Izmira u Turskoj),[65] Biščevići potječu iz Ripča, od nekog alajbega, nepoznatog porijekla, zbog čega su se u početku zvali Alajbegovići. Taj alajbeg (pukovnik) sudjelovao je u osvajanju Ripča 1591. i Bihaća 1592., i za te zasluge dobio je leno na prostoru od Bihaća do Petrovca. Imao je šestericu ili sedmericu sinova, koji su se naselili na dobivene posjede: Husein-beg dobio je Gradišku, Draksenić i Dubicu; Ibrahim-beg Sanski Most; Sulejman-beg Mostar,[66] a Muhamed-beg sa još dvojicom ili trojicom braće dobio je Bihać. U Bosanskoj Gradiški postojala su dva stara nišana Biščevića: jedan je nišan Ali-bega, navodno praunuka Husein-begovog, star preko 200 godina, a drugi je turbe Gaib-efendije Mostarca, staro oko 300 godina. U Gradiški Biščevići su živjeli u ulici Tekija.[67] Osim toga, u Sanskom Mostu bila je sačuvana predaja prema kojoj Biščevići potječu od Hasan-paše Predojevića (poginuo 1593. pod Siskom), a njegova četiri sina su se, prema tom izvoru, raselili iz Bihaća: jedan u Lušci Palanku, drugi u Bosansku Gradišku, treći u Mostar, a četvrti je ostao u Bihaću. Ova teorija nije pouzdana pogotovo što se ne može utvrditi da li je Hasan-paša Predojević uopće imao potomke.[68]

Kasnije se porodica Biščević znatno uvećala, tako da su članovi ove porodice živjeli u Bihaću i okolini, Sanskom Mostu i okolini, u Bosanskoj Gradiški, Mostaru, Sarajevu, Banjoj Luci, Tuzli, Prijedoru, Bosanskoj Krupi, Bosanskom Novom, u turskim gradovima Izmiru,

---

[65] Ovaj Ibrahim-beg umro je 1950. u 130. godini života (Bilješke S. Biščevića).

[66] Orijentalista Hivzija Hasandedić, odličan poznavalac povijesti pojedinih hercegovačkih porodica, u kratkom tekstu o mostarskim Bišćevićima, samo konstatira da je to "stara muslimanska porodica čiji članovi ovdje žive od početka 17. stoljeća". (Hivzija Hasandedić: *Bišćevići*. Most, 115-116 (26-27), str. 95-96.)

[67] Bilješke S. Biščevića.

[68] Bilješke S. Biščevića.

Izmitu, Ajdinu, Inegelu te u Siriji (u Latakiji, gdje je Esad-beg Biščević iz Prijedora bio komandant luke).[69]

Historija porodice Biščević nešto je poznatija tek od 19. stoljeća. Oni su bili bihaćki kapetani. Hrustan-beg (vjerovatno Biščević) bio je bihaćki kapetan od prije 1809. do 1814. godine. Najznamenitiji je svakako Mehmed-paša Biščević, sin Ibrahim-begov,[70] koji je bio posljednji bihaćki kapetan, a nakon ukidanja kapetanije 1835. postao je bihaćki muselim, i na tom položaju ostao je sve do 1851., kada ga je Omer-paša Latas spremio u progonstvo u Brusu, gdje se oženio sa Almasa-hanumom, kćerkom Mustaj-paše Babića. Kada se 1856. vratio u Bosnu nastanio se u Sarajevu, u punčevoj kući, ubrzo je oslijepio i kao slijepac otišao na hadž, a umro je 21. 2. 1874. godine. Pokopan je na groblju na Alifakovcu. Dvojica njegovih sinova umrli su prije njega.[71] Neki su ga autori opisivali kao velikog nasilnika: "Ovaj paša bio je veliki silnik, pravio je mnogo smutnje na hrvatskom kordunu, ali kad bi došlo do tiesna, vazda bi uzmakao i ostavio na cjedilu ostale krajiške glavare." Jukić ga je opisivao najcrnjim bojama: "Od Mehmed-paše ne može već gori čovjek biti, ne samo po raju, već i po iste Turke: pijanac je nečuveni, ni vlaška ni turska pristala divojka ne može od njega ostati, da je ne obljubi; globi žitelje strašno, jer mu novci trebaju, da se kod devleta i vezira opere."[72] I Imbro Tkalac, koji je sredinom 19. stoljeća boravio u Krajini, u svojim je *Uspomenama* zabilježio da Mehmed-pašu smatraju nasilnikom, mada ga on lično nije doživio na takav način. Tkalac ga opisuje kao nekog hrvatskog plemića, i samo "da je nosio francusko odijelo svakako bi svijet mislio da je hrvatski ili ugarski aristokrata (…). Imađaše neobično lijepe ruke, za koje bi mu zavidjela i najotmjenija evropska dama (…) a što mi je na njemu bilo najneobičnije, to je bila izvanredna elegancija i otmenost manira." Tkalac je zabilježio i svoj razgovor sa Hrustan-begom, sinom

[69] Bilješke S. Biščevića.

[70] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 171.

[71] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 109.

[72] R. Lopašić: *Bihać*, str. 116.

Mehmed-bega Biščevića,[73] o odnosu raje prema begovima. Hrustan-beg tada je kazao kako "raja nas (begove, op. H.K.) mrzi ne zato što smo muslimani, nego jer smo joj gospodari". On dalje govori o tome kako se raja "drži s Osmanlijama protiv nas, puzi pred sultanom i vezirom i tužaka nas da smo dušmani sultanovi", i citira riječi svog oca, Mehmed-bega, koji je jednom kazao: "Kad bi se moglo osloniti na raju, davno bi već Bosna bila slobodna." Hrustan-beg dalje nastavlja: "S rajom moramo strogo postupati i paziti da se ne obogati, pa da nam onda ne preraste preko glave."[74]

Biščevići su porodica koja je u vremenu austrougarske vladavine imala aktivnu ulogu u političkom životu u Bosni i Hercegovini. Neki od njih istakli su se već u otporu austrougarskim trupama 1878. godine,[75] a jedan dio, među kojima se posebno ističu braća Vasif-beg i Derviš-beg Biščević, imao je zapaženu ulogu u autonomnom pokretu na prijelazu 19. i 20. stoljeća te u kasnijem političkom životu do Prvog svjetskog rata. Vasif-beg Biščević, sin Hasan-begov, bio je iz Privilica, kotar Bihać, a baron Benko 1909. povodom njegovoga izbora za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora okarakterizirao ga je kao zemljoposjednika i vođu muslimanske opozicije u Bihaću.[76] Kasnije je Vasif-beg bio zastupnik u Bosanskom saboru. Njegova djeca pohađala su škole u Istanbulu. Aktivan je bio i njegov brat Derviš-beg, koji je,

---

[73] Mehmed-begovi sinovi Jusuf-beg i Hrustan-beg, prema svjedočenju I. Tkalca, u vrijeme Omer-paše Latasa 1850. umrli su na putu u progonstvo ("Pojela ih pomrčina"). (Dr. Imbro Ignjatijević Tkalac: *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*, knjiga druga, Beograd 1926., str. 53.)

[74] I. Tkalac: *Uspomene iz mladosti,* str. 51-52; Muhamed Hadžijahić: *O ulozi i značaju bosanskog ustanka pod Husein-kapetanom Gradaščevićem*. Historijski pregled, br. 1, Zagreb 1959., str. 48.

[75] Hasan-beg Biščević 1878. osuđen je na smrt i pogubljen od strane Prijekog suda u Bihaću kao jedan od kolovođa ustanka protiv austrougarske okupacije (H. Kreševljaković: *Prijeki sud,* str. 109). Kreševljaković nije raspolagao detaljnijim biografskim podacima o Hasan-begu. Ovaj Hasan-beg bio je unuk Mehmed-paše Biščevića i otac Vasif-bega, zastupnika u Bosanskom saboru *(Stenografski izvještaji*, I/III, str. 1767.)

[76] ABiH, ZMF, Präs. 1162/1909.; ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.

međutim, početkom 20. stoljeća imao problema sa svojim posjedom, koji je "jako opterećen te da neima odkuda da kamate plati",[77] što je očito utjecalo na njegovu manju političku aktivnost u odnosu na brata.

Porodica Biščević spada u red begovskih porodica čije je porodično stablo toliko razgranato da je sve njezine ogranke krajem 19. stoljeća veoma teško sagledati u cjelini. Kada se zna da su svi ti ogranci imali zajedničko porijeklo i istu političku tradiciju, i kada se zna da su često posjedovali kmetska selišta u istim selima koja su se međusobno preplitala, onda je opravdano sve te ogranke promatrati kao jednu begovsku porodicu.[78] Tako promatrana, porodica Biščević posjedovala je manje komplekse begluka. Džafer-beg Biščević, sin umrlog Ibrahim-bega iz Sanskoga Mosta, veli 1921. kako, nakon što su mu oduzeli kmetska selišta u selu Jelašinovci, kotar Sanski Most, nema sredstava za život: "Ja ne posjedujem drugog više imetka nego 14 dunuma beglučkog zemljišta što dalje nijesam kadar uzdržavati svojih 7 članova familije."[79] Iz pregleda begluka većih od 575 dunuma vidi se da je mali broj predstavnika ove porodice posjedovao toliku površinu begluka. To je, prije svih, Husein-beg Biščević, sin Derviš-begov, čiji su se begluci uglavnom sastojali od šuma koje je dobio 1909. čija je

---

[77] ABiH, ZMF, Präs. 115/1903.

[78] Kada je 1911. kritizirao ministra Burijana zbog dodjele nekih šumskih kompleksa Derviš-begu Biščeviću, Todor Srdić, zastupnik u Bosanskom saboru, tvrdio je kako ovaj Derviš-beg ne pripada ostalim Biščevića, koji su imali selišta u blizini šuma koje se dodjeljuju njemu i njegovom sinu Husein-begu, jer "ima makar 100 do 200 godina, da su se rastavili, razrodili, tako da niko i ne pamti taj rod, isto onako kao što su mi ljudi kazivali, da ni Katarina Burijan u Beču nije nikakav rod g. ministru, nego samo imaju zajedničko prezime" (*Stenografske izvještaji, I/III, str. 1768).* Ovakav istup Srdićev bio je više u funkciji političke borbe i samo ga u tom kontekstu treba vrednovati. M. Niškanović *(Porodični korijeni*, str. 156.) smatra da "svi današnji Biščevići vjerovatno nisu zajedničkog porijekla". Mi, međutim, smatramo da ova porodica ima zajedničkog pretka, koji je živio krajem 16. stoljeća, a da su se kasnije toliko razgranali da se svijest o zajedničkom porijeklu teško održavala.

[79] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 1460.

dodjela dovela do tzv. afere Biščević, koja će imati i svoj sudski epilog pred Prvi svjetski rat.[80] Isto tako, u ovu skupinu pripadaju i Mustaj-beg Biščević iz Bosanskog Novog sa 2.434,458 dunuma begluka, i Ali-beg Biščević iz Bosanskog Novog, koji je posjedovao ukupno 1.708,488 dunuma begluka, te Ahmed-beg, sa nešto malo beglučke šume.

Kotar	Mjesto	Ime	Prebivalište	Ime oca	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Bihać	Račić	Ahmed-beg	Ripač	Ahmed-beg	0	213,74	213,74
Bosanski Novi	Čađavica	Ali-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	194,98	1.215,43	1.410,41
Bosanski Novi	Bosanski Novi	Ali-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	33,14	5,328	38,468
Bosanski Novi	Svodna	Ali-beg	Bosanski Novi	Ibrahim-beg	23,22	236,39	259,61
Bosanski Petrovac	Lastve	Husein-beg	Beč	Derviš-beg	0	6.861,9	6.861,9
Bosanski Petrovac	Risovac	Husein-beg	Beč	Derviš-beg	0	1.066,5	1.066,5
Bosanski Petrovac	Vranovina	Husein-beg	Beč	Derviš-beg	0	843,75	843,75
Bosanski Novi	Čađavica	Mustaj-beg	Bosanski Novi	Ibrahim--beg	241,58	2.192,04	2.433,62
Bosanski Novi	Bosanski Novi	Mustaj-beg	Bosanski Novi	Ibrahim--beg	0	0,838	0,838
Sanski Most	Podvidača	Murat-beg	Podvidača	Gani-beg	142,92	664,57	807,49
Ukupno					**635,84**	**13.300,49**	**13.936,33**

Tabela: Begluci porodice Biščević

Porodica Biščević posjedovala je brojna kmetska selišta u kotarevima Bihać, Bosanska Krupa, Bosanski Novi i Sanski Most, te neznatno u kotarevima Bosanska Dubica, Ključ i Prijedor.

[80] O ovoj aferi autor je napravio jedan članak koji još nije objavljen. Kao polazne podatke vidi: Govor Njeg. Pruzvišenosti g. zajedničkog ministra finansija barona Burijana u odboru austrijske delegacije za inostrane i bosanskohercegovačke poslove dne 29. oktobra 1910.; Aleksandar Omčikus: *Bosna i Hercegovina u 1910.* g. Novi Sad 1910.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	138	8	130	297,19	76,58	137,7	156,63	668,1
Bosanska Dubica	23		23					
Bosanska Krupa	262	59	203	3.276,985	2.142,18	901,21	197,45	6.517,825
Bosanski Novi	57	38	19	1.499,68	358,22	104,32	77,57	2.039,79
Ključ	6		6					
Prijedor	13		13					
Sanski Most	83	3	81	245,1	65,54	164,88	28,69	504,21
Ukupno	**582**	**108**	**475**	**5.318,955**	**2.642,52**	**1.308,11**	**460,34**	**9.729,925**

Tabela: Kmetska selišta porodice Biščević

Ovako brojna selišta bila su rasparčana između brojnih pripadnika ove porodice i detaljnom analizom broja kmetskih selišta dolazi se do zaključka da nijedan pripadnik porodice Biščević 1918. nije imao iznad 100 kmetskih selišta. Za posjede ove porodice karakteristično je da su razni ogranci imali u suvlasništvu ista kmetska selišta, što znatno otežava uspostavljanje preciznije slike o veličini posjeda pojedinih ogranaka, ali se takvo što pojavljuje kao siguran indikator da su ti posjedi dugo vremena bili u vlasništvu porodice Biščević. Većina pripadnika ove porodice 1918. posjeduje ispod deset kmetskih selišta, a samo nekoliko njih u svom vlasništvu ima iznad 50 kmetskih selišta (Ahmed-beg Biščević, sin Ahmed-begov iz Ripča kod Bihaća, spadao je u red pripadnika ove porodice sa najvećim brojem kmetskih selišta[81] jer je posjedovao 70 selišta – 49 u Vojevcu, 17 u Račiću, tri u Ripač Lohovi i jedno u Suhaji Gornjoj; nasljednici Husein-bega Biščevića Alajbegovića iz Bosanske Krupe, koji je umro 1910., a

[81] Ahmet-beg Biščević, sin umrlog Ahmet-bega iz Ripča kod Bihaća, u molbi 14. 11. 1921. za isplatu odštete navodi: "Prijašnih vremena bio sam najveći zemljoposjednik u ovdašnjem kotaru, a sada – spadam među takorekuć prosjake." Do 1921. on se već bio zadužio sa 20.000 K kako bi prehranio svoju osmočlanu porodicu. (ABiH, Kl. br. 1052.)

imanje su naslijedili udovica Hanumica, rođena Krupić, sin Husnija, kćerke Sultanija, kasnije udata za Mehmed-bega Kulenovića Vođenicu u Bosanski Petrovac, i Senija, posjedovali su 55 selišta – 36 u mjestu Dubovik Alajbeg i 19 u mjestu Dubovik Malićbeg). S druge strane, postoji nekoliko primjera da više ogranaka dijeli nekoliko kmetskih selišta, što ukazuje da su ti ogranci znatno osiromašili. Tako su, npr., Hrustan-beg Biščević Memišbegović iz Vidače, Hanumica Biščević, udata Biščević, iz Hatalja, gluhonijema Gospoja Biščević, umrlog Ahmed-bega iz Podvidače, Osman-beg Ahmed-begov i njegova kćerka Šemsa iz Sanskog Mosta te Ibrahim-beg, sin Ibrahim-begov, i djeca Hasan-bega (ili Nuri-bega) Kulenovića iz Golubića svi bili suvlasnici 17 selišta u Gorinji, deset u Podvidači i dva u Batkovcu. Ili još jedan primjer: Ahmed-beg Ahmed-begov, djeca Gani-bega Biščevića (Salih, Murat, Muhamed, Abdi, Hamdi i Vasvija), Miralem, sin Fehim-begov, Mustaj-begovi nasljednici (Alija, Mustafa i Rasema), Sulejman-begovi nasljednici (Zijad, Emsud, Rufija i Šemsija, sa svojom majkom Devlom, rođenom Krupić) također svi zajedno bili su suvlasnici jednog selišta u Ripač Lohovi i dva u Batkovcima.[82] Za ovaj posjed, ipak, ne raspolažemo podacima o preciznoj strukturi, pa je moguće da se tu radi o većoj površini pod šumom.

Zbog ovog čestog suvlasništva različitih porodičnih ogranaka na pojedinim selištima puno prostora obuhvatalo bi navođenje svih pojedinih pripadnika. Stoga ćemo samo uopćiti podatke, uz napomenu da je ovom uopćavanju prethodilo utvrđivanje vlasništva i suvlasništva svakog predstavnika porodice Biščević.

Već je konstatirano kako 1918. nijedan pripadnik ove porodice nije posjedovao iznad 100 kmetskih selišta, a da su svega dva predstavnika posjedovala iznad 50 selišta. Više od 20 selišta posjedovali su još jedino Mustaj-beg Biščević, sin Ibrahim-begov iz Bosanskog Novog, koji je posjedovao 40 selišta u Čađavici površine 2.039,79 dunuma (Mustaj-beg je umro, a naslijedili su ga Đula, udata za Omer-bega

[82] Ovi Sulejman-begovi nasljednici (Zijad, Emsud, Rufija i Šemsija, sa svojom majkom Devlom, rođenom Krupić) bili su jedini vlasnici pet selišta u Batkovcima i jednog selišta u Brdarima.

Ibrahimbegovića, Mehmed, Hašim i Safija),[83] Derviš-beg Biščević, sin Smail-begov iz Bosanske Krupe (23 selišta u Suhaji Gornjoj ukupne površine 3.917,97 dunuma),[84] i Omer-beg Biščević iz Bosanske Krupe (čija su djeca Ibrahim, Smail i Raifa), koji je posjedovao 27 selišta (sedam u katastarskoj općini Kralje, tri u Vedrom Polju i 17 u Suhaji Gornjoj).

Većina pripadnika ove porodice oduzimanjem kmetskih selišta 1919. dovedena je na prosjački štap. Već spomenuti nasljednici Mustaj-bega, koji su imali 40 selišta u Čađavici, žale se na stanje u koje su dovedeni oduzimanjem selišta. Mehmed-beg Biščević, sin umrlog Mustaj-bega Biščevića iz Bosanskog Novog, u molbi za isplatu odšteta za kmetska selišta ističe kako je on sa malodobnim bratom Hašimom i malodobnom sestrom Safijom vlasnik tri petine 40 kmetskih selišta u katastarskoj općini Čađavica, kotar Bosanski Novi (ostali suvlasnici su sestra im Đula, udata Ibrahimbegović sa jednom petinom te Mehaga Hadžiabdić i Fatima, rođena Abdagić, umrlog Ahmeta udata Hadžiabdić, sa po jednom desetinom). On se do 1921. zadužio kod "Srpske štedionice" sa 14.900 K "koju sam radi malodobnosti svojih naprijed navedenih suvlasnika (Hašima i Safije, op. H.K.) podigao na svoje ime, a utrošio je u cijelosti na naše zajedničko uzdržavanje, pošto od mjeseca oktobra 1918. pa do dana današnjeg nikakva prihoda nismo imali osim neznatne svotice, koju smo u ime rente u 2 puta dobili, a koja je na naše 3/5 po odbitku poreza iznosila ukupno oko 7.000 K. Jasno je da sa ovom sumom novca nismo mogli kroz 3 godine dana živjeti, pa sam radi našeg uzdržavanja bio prinuždeni otvoriti kredit na koji plaćam visoke kamate i troškove."[85]

---

[83] Mustaj-beg posjedovao je 2.433,62 dunuma begluka u Čađavici, koje su naslijedila njegova djeca.

[84] Ovaj Derviš-beg oduzimanjem kmetskih selišta u katastarskoj općini Suhaja Gornja preko noći je osiromašio. On je imao sedam članova porodice, a nakon oduzimanja kmetskih selišta ostao je sa jednom kućom i dva dunuma zemlje. "Od vremena razrješenja kmetskih odnosa uzdržavao sam svoju mnogobrojnu obitelj prodajući pokućstvo i svoje najpotrebnije stvari", pisao je on u jednom pismu 1921. godine (ABiH, Evidencija, Kl. br. 992).

[85] ABiH, Evidencija, Kl. br. 522.

I ostali pripadnici ove porodice 1918. ostali su bez posjeda, koji su i prije toga bili relativno mali. Hrustan-beg Biščević, sin Hasan-begov iz Bihaća, bio je oženjen s Vasvi-hanumom Alajbegović. Njemu su oduzeta kmetska selišta u katastarskim općinama Gorinja i Jasenica Hasanbeg (u Jasenici je imao deset kmetskih selišta površine 963,5 dunuma), u kotaru Bosanska Krupa, za šta je određena odšteta u iznosu od 58.902 dinara, a njegovoj supruzi, Vasvi-hanumi, u Ripač Lohovi i Hrgaru, kotar Bihać, odšteta za oduzeta kmetska selišta iznosila je 98.700 K. Sredinom 1922. Hrustan-beg traži od Ministarstva za agrarnu reformu u Beogradu da mu se ta odšteta isplati "jer ne samo, da nam je likvidiranjem kmetskih odnošaja svaki izvor našeg dohotka i prihoda uzet, nego nam prijeti potpuna opasnost i za ono malo nekretnog imetka, naime kuća, koja nam je ostala, jer glasom priklopljene potvrde krupske banke u Bos. Krupi jesmo se kod iste zadužili za 200.000 K te usljed silne nestašice novca, koja u našim krajevima vlada urgira banka isplatu ovoga potraživanja, čemu mi nismo u stanju udovoljiti, te nam neminovno predstoji tužba i prisilna prodaja".[86]

I nasljednici Hrustan-begovog brata, poznatog političkog djelatnika iz vremena pokreta za vjersku autonomiju i djelovanja Bosanskog sabora, Vasif-bega Biščevića, koji je umro 1919. (sinovi Omer-beg, Husein-beg, Mehmed-beg i Ibrahim-beg te kćerka Šemsa), nisu bili veliki zemljoposjednici (15 selišta u Jasenici Hasanbeg i tri selišta u katastarskoj općini Kralje). U jednom pismu upućenom 12.VII. 1921. kotarskom uredu u Bihaću Vasif-begovi nasljednici ističu: "Pošto su nam dosadašnji prihodi iz kmetovskih selišta izmakli i (…) prezaduženi smo, po nešto zemlje samo posjedujemo, i da stojimo u opasnosti da i banka može prodati to što nam (je) ostalo, kako i da takorekuć od ničega drugog živiti nemožemo (…)."[87] Vasif-beg Biščević u nekoliko navrata uzimao je kredite kod banaka (njegovi nasljednici su 1919. bili dužni 32.466,50 K Zemaljskoj banci).[88] Dio

[86] ABiH, Evidencija, Kl. br. 115.

[87] ABiH, Evidencija, Kl. br. 125.

[88] ABiH, Evidencija, Kl. br. 125.

duga namiren je od nasljednika pljenidbom (25.1. 1922. zaplijenjena su im tri stoga sijena, dva konja doratasta stara tri godine i jedna krava žuta stara četiri godine).[89] I ostali pripadnici ove porodice uglavnom su bili mali zemljoposjednici. Vasif-begov brat Derviš-beg, oženjen s Fatimom Filipović (naslijedili su ga sinovi Mustaj-beg, Riza-beg, Munib, Hasan, Alija i kćerka Raifa) posjedovao je svega 13 selišta u Jasenici Hasanbeg, dok je četvrti Hasan-begov sin, Muharem-beg, posjedovao pet selišta u Jasenici Hasanbeg (površine 346,17 dunuma) i dva selišta u Muslić Selu te jedno selište u katastarskoj općini Kralje. Tako su nasljednici Hasan-bega Biščevića (kojeg je strijeljao Prijeki sud 1878.) 1918. posjedovali tek pedesetak selišta, i to uglavnom u Jasenici Hasanbeg, mada neki podaci ukazuju da su oko 1911. imali stotinjak selišta "u selima Vranjskoj, Suhaji, Vojevcu, Gorinji i Jasenici do sela Benkovca".[90]

Hanka Biščević, kćerka umrlog Ali-bega Biščevića i udovica Osman-ef. Midžića iz Privilica kod Bihaća, tražila je da joj se isplati odšteta za oduzeta selišta, i u svojoj molbi ističe kako je "vrlo siromašnog stanja, bez kuće i kućišta, a također ne posjedujem niti pokretnog niti nepokretnog imetka. Osim mene imam jedno nejako dijete koje je staro 8 godina i pohađa 3. godište osnovne škole." Ona ističe kako su joj oduzeta kmetovska selišta bila jedini izvor izdržavanja. "Nemajući sredstava za život bila sam prinuždena, da se na više strana zadužim, te sam u tu svrhu uzajmila od Ahmeta Poprženovića trgovca u Bihaću 8.000 K i od braće Atijasa trgovaca u Bihaću svotu od 10.000 K."[91]

Od ostalih pripadnika ove porodice vrijedi još istaknuti nasljednike Gani-bega Biščevića iz Račića kod Bihaća (sinovi Džafer-beg, Mehmed-beg i Muhamed-beg) koji su posjedovali osam selišta u Račiću, jedno u Ripač Lohovi, te – u suvlasništvu sa Ahmet-begom i Smajl-begom Biščević, Bećir-begovim sinovima, i Zejnom, rođenom Biščević udatom Ibrahimpašić te Sulejman-begom Kulenovićem, Mehmed-

[89] ABiH, Evidencija, Kl. br. 125.

[90] *Stenografski izvještaji*, str. 1767.

[91] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 992.

-begovim sinom, svi iz Račića, kotar Bihać – [92] još 12 kmetskih selišta u katastarskoj općini Gorinja, tri u Račiću i dva u Ripač Lohovi, kotar Bosanska Krupa. Osim ovoga, Bećir-begovi nasljednici bili su jedini vlasnici dva selišta u Ripač Lohovi i jednog selišta u Hrgaru.

Opći zaključak za zemljišne posjede porodice Biščević je da su oni kao velika porodica posjedovali znatan broj kmetskih selišta, ali su cijepanjem tih posjeda po pojedinim ograncima početkom 20. stoljeća uglavnom prestali biti veliki zemljišni posjednici. Ali-beg i Mustaj-beg Biščević iz Bosanskog Novog sa znatnim beglucima, i Ahmed-beg Ahmed-begov iz Ripča, sa kmetskim selištima koja su iznosila iznad "50 kuća kmetova", uz Husein-bega Biščevića, oko čijih se begluka (šuma) od 1909. razvijala velika afera, predstavljali su predstavnike ove porodice sa najvećim zemljišnim kompleksima. Ali, ti ih zemljišni posjedi nisu mogli uvrstiti u vrh bosanskohercegovačke begovske zemljoposjedničke elite.

BUŠATLIJA

Bušatlije su poznata begovska porodica iz Livna, a odatle su se proširili i na neke druge krajeve Bosne, prije svega u Bugojno i Duvno. Prema porodičnoj predaji porijeklom su iz Bušata kod Skadra, a u

[92] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 1177. Prema dopisu što su ga 17. 10. 1921. Agrarnoj direkciji za BiH uputili braća Džafer-beg, Mehmed-beg i Muhamed-beg Biščević, njihovi kmetovi bili su: Desnica Blaž, sin pokojnog Đurđa, Desnica Mile, sin pokojnog Đurđa, Desnica Stojan, sin pokojnog Đurđa, Mandić Pero, sin pokojnog Vasilja, Mandić Stojan, Mandić Luka, sin pokojnog Milića, Mandić Stojan, Mandić Pero, Stupar Mitar i Stojan, Stupar Pero, Malešević Đuran, Stupar Jefto. Imena kmetova nešto su drukčija od onih koja su bila zabilježena u gruntovnici, što ukazuje na činjenicu da stanje u gruntovnim knjigama nije sasvim odgovaralo stanju na terenu, koje se mijenjalo brže nego je to zavođeno u gruntovnim knjigama. Ipak, jedino je stanje u gruntovnim knjigama sa pravnoga stanovišta mjerodavno kao pokazatelj posjedovnih odnosa.

Livno doselili su se početkom 17. stoljeća: "Zna se, da je ova obitelj od starina spahijska, a timar im je bio cielo Grahovo".[93] U vrijeme osmanske vladavine u Bosni bili su uglavnom alajbezi, tj. zapovjednici spahija Livna, Duvna i Glamoča. "Bili su junaci i ratnici, pa njihovi potomci s ponosom ističu, da se samo dvojici od starih Bušatlija – Ibrahim begu i njegovu sinu Ahmed begu – znade za grob; svi ostali su posijali kosti po dalekim bojnim poljima".[94]

Neki predstavnici ove porodice posebno su se istakli u pružanju otpora austrougarskoj vojsci 1878. godine. Jedan od njih, Derviš-beg (1820.-1878.), Ibrahim-begov sin, optužen je kao vođa pobune u Livnu i strijeljan je 30. 9. 1878. godine.[95] Poznati pripadnik ove begovske porodice je i Mahmut-beg, sin Mustafa alajbega Bušatlije, poznat iz vremena pokreta Husein-bega Gradaščevića. Međutim, u vrijeme tog pokreta on je sa Mustaj-begom Teskeredžićem prebjegao u Dalmaciju. Kasnije se vratio u Livno. Godine 1878. "je takorekuć život spasao austrijskom vicekonzulu Dragomanoviću, provedavši ga sa svojim sinovima u Dalmaciju". Ipak od strane austrougarskih vlasti optužen

---

[93] Ahmed Aličić: *Mahmudbeg Bušatlija vođa ustanka protiv okupacije Hlivna 1878.* Novi behar, god. XIV, br. 6, Sarajevo 1941.-42., str. 184.

[94] Ahmed Aličić: *Hadži Derviš beg Bušatlija. Jedan zanimljiv lik naše novije poviesti.* El-Hidaje, VI/1942.-43., br. 6-7-8, Sarajevo 1943, str. 221. Vidi i: Ahmed Aličić: *Jedna zanimljiva ličnost jučerašnjeg Livna (Hadži Ibrahimbeg Bušatlija)*. El-Hidaje, IV/1940.-41., br. 4-5, Sarajevo 1941., str. 103-105.

[95] H. Kreševljaković: *Prijeki sud, str. 113. Kreševljaković piše kako je glavni organizator pobune u Livnu bio, zapravo, Mahmud-beg Bušatlija*, ali je sva krivnja za otpor pala na Derviš-bega. "Derviš-beg je bio derviš. Nekoliko godina prije smrti hranio se isključivo ječmenim hljebom i ječmenom kašom. Često je pozivao svijet na gozbu (zijafet), naročito uz Ramazan, i dok bi pozvane gostio raznim jelima, on bi za istom sofrom jeo samo svoje svakidašnje jelo. (...) U Livnu se još pripovijeda kako mu je general savjetovao da od cara i kralja Franje Josipa zamoli pomilovanje i da će biti pomilovan, jer je 'naš car milostiv! ' Derviš-beg je na to odgovorio: 'Ako je tvoj car, moj nije.'" Bašagić navodi da se u vrijeme otpora 1878. posebno istaknuo Mehmed-beg Bušatlija, koji je kasnije emigrirao u Osmansko carstvo i umro u Istanbulu 1884. godine. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 42. Uporedi: B. Gavranović: *Bosna i Hercegovina*, str. 230, 232.)

je kao jedan od vođa ustanka u Livnu. Nakon što je oslobođen optužbi "odlučio je odseliti u Tursku. Da bi se što prije uklonio iz Hlivna odselio je privremeno u Bugojno, odakle je sam odputovao u Tursku, da predhodno razvidi prilike, ali stanje, koje je tamo našao, nije mu se nimalo sviđalo, pa je odbio seobu do boljih vremena". Stalno se nastanio u Bugojnu, "gdje je i proživio ovo nekoliko godina do svoje smrti." Volio je lov, živio je 95 godina, četiri se puta ženio, te je izrodio oko 30 duša, "od kojih mu i danas živi 5 sinova, nekoliko kćeri i 8 unuka muških." Umro je 1892. godine.[96]

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bugojno	52		52
Duvno	185		185
Jajce	23		23
Livno	74		74
Ljubuški	41		41
Ukupno	**375**		**375**

Tabela: Kmetska selišta porodice Bušatlija

Zemljišni posjedi porodice Bušatlija nalazili su se na prostoru između Duvna (Tomislavgrada), Livna, Bugojna i Gornjeg Vakufa. Zbog porodičnih veza njihovi su se posjedi preplitali sa posjedima porodica Kapetanović, Đumišić, Miralem, Sulejmanpašić, Teskeredžić i Idrizbegović. Najveća koncentracija njihovih zemljišnih posjeda bila je u kotaru Duvnu (u općini Korita 150, Vinica 19, Prisoje 11, Raško Polje tri i Grabovica dva kmetska selišta), gdje su se ti posjedi prožimali sa posjedima porodice Kapetanović, zatim u kotaru Livno (Smrićani 63, Ljubunčić pet, Golinjeno Miši četiri, Podhum Vržerala i Priluka po jedno kmetsko selište) te u kotaru Bugojno (Bojska 18, Rastičevo 12, Glavice 12, Vesela šest, Odžak četiri, Sarajlići i Tihomišlje po jedno kmetsko selište). U kotaru Ljubuški ti su posjedi najznačajnijim dijelom bili izmiješani sa posjedima porodice Kapetanović Ljubušak (najveća

[96] *Bošnjak*, br. 43, 20. 10. 1892, str. 3.

koncentracija bila je u Grabu – deset i Grabovniku – devet selišta, zatim u Vučipolju – devet, Batinu – četiri, Vitini i Vašarovićima, po tri selišta, Otok – dva i Klobuk – jedno selište). Selišta u kotaru Jajce nalazila su se u Babićima (17) i Strojicama (šest selišta).

CERIĆ

Nakon potiskivanja Osmanlija iz Slavonije krajem 17. stoljeća, Cerići su se, kao slavonski plemići, povukli u Bosnu, najprije u Donji Vakuf, a potom u Bosanski Novi, gdje su od početka 18. stoljeća vršili dužnost kapetana. Osim u Bosanskom Novom, bili su kapetani još u Bosanskoj Dubici i Starom Majdanu. Spadaju u red begovskih porodica čije je porodično stablo veoma razgranato, a zemljišni posjedi rasprostranjeni širom Bosanske krajine. Premda su počeli vrlo rano međusobno uspostavljati bračne veze,[97] Cerići imaju zajedničko porijeklo i sami po sebi, i u tom smislu predstavljaju jednu begovsku porodicu. Postoji, ipak, nekoliko značajnih centara oko kojih su se razvijali pojedini ogranci ove porodice (Bosanski Novi, Bosanska Dubica, Sanski Most i Prijedor), ali među svim ovim ograncima postojala je određene veza, koja se, između ostaloga, manifestirala i isprepletenošću njihovih posjeda.

Iz porodice Cerić Thalloczy je početkom 20. stoljeća isticao jedino Sulejman-bega i Zaim-bega iz Bosanskog Novog, za koje veli da posjeduju 40-50 kmetskih selišta.[98] Međutim, ova porodica, uključujući sve ogranke (iz Bosanske Dubice, Bosanskog Novog, Sanskoga Mosta i Prijedora) posjedovala je znatno veće zemljišne komplekse. Ukupna površina njihove beglučke zemlje iznosila je 28.279,733 dunuma, a

[97] Neki smatraju da, upravo zbog činjenice da su Cerići međusobno uspostavljali bračne veze, među njima ne postoji nikakvo srodstvo. (Pismo Nazifa Cerića upućeno autoru, Bihać, 5. 2. 2001. godine)

[98] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*

posjedovali su 1.361 kmetsko selište (od toga 274 selišta obuhvatala su površinu od 17.664,911 dunuma).

Kotar	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Bosanska Dubica	2.198,079	3.714,778	5.912,857
Bosanski Novi	2.593,367	12.416,124	15.009,561
Bosanska Krupa	282	2.836	3.118
Prijedor	2.068,054	2.171,261	4.239,315
Ukupno	**7.141,5**	**21.138,163**	**28.279,733**

Tabela: Begluci porodice Cerić

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	5		5					
Bileća	43		43					
Bosanska Dubica	97	55	42	2.361,54	373,52	360,3	149,483	3.244,843
Bosanska Krupa	165	26	139	1.653,89	1.179,23	20,52	184,43	3.038,07
Bosanski Novi	572	137	435	6.855,571	1.051,08	413,625	467,732	8.788,008
Cazin	9		9					
Ključ	1		1					
Prijedor	254	56	198	2.347,99	157,68	64,2	24,12	2.593,99
Prnjavor	94		94					
Sanski Most	113		113					
Varcar Vakuf	8		8					
Ukupno	**1361**	**274**	**1.087**	**13.218,991**	**2.761,51**	**858,645**	**825,765**	**17.664,911**

Tabela: Kmetska selišta porodice Cerić

Cerići iz Bosanskog Novog tokom čitavog 18. i 19. stoljeća, kao novski kapetani, imali su najvažniju ulogu u zbivanjima na tom prostoru. Posljednji novski kapetan bio je Husein-beg, koji je i nakon

ukinuća kapetanija nastavio živjeti u Novom. Bio je zet Krupa-kapetana, i s njim je od 1843. do 1851. držao u zakupu carinu na Uni i Savi. Omer-paša Latas internirao ga je 1851., ali se Husein-beg ubrzo vratio u Novi i tu 1855. umro. Iza njega ostala su tri sina: Ali-beg, Mustaj-beg i Džafer-beg, i kćerka Vasfija. Džafer-beg je iz braka sa ženom iz Travnika (nije poznato iz koje porodice), dok su ostala dva sina i kćerka iz braka sa kćerkom Krupa-kapetana.[99] Potomci ovih Husein-begovih sinova aktivno su sudjelovali u društvenom i političkom životu Bosne u vremenu austrougarske uprave, a bili su i veliki zemljoposjednici.

Za predstavnike porodice Cerić koji su u vremenu austrougarske vladavine živjeli u Bosanskom Novom karakteristično je da su često uz svoje osnovno prezime dodavali i neke dodatke kojima su se razlikovali od ostalih predstavnika porodice (Cerić Kapetanović, Cerić Jablanica, Cerić Jugovac, Cerić Kalenderac, Cerić Krlićbegović, Cerić Jusufbegović). Nazivi potječu, uglavnom, od naziva mjesta gdje su imali najveće posjede.

U austrougarskom vremenu od predstavnika novskih Cerića, s obzirom na veličinu zemljišnih posjeda, posebno se ističu Husein-beg i Ali-beg Cerić Jablanica, sinovi h. Ibrahim-bega Cerića. Oni su imali čardak u selu Grabašnica i znatne zemljišne komplekse.[100] Prema jednoj karti njihovih posjeda, urađenoj krajem 1912., Ali-beg i Husein-beg Cerić u kotaru Bosanski Novi imali su posjede u općinama Kostajnica (0,7% te općine), Prusci (12 %), Grabašnica (15%), Prekosane ili Novi (2,4%), Poljavnice (0,6%), Blagaj (0,6%), Petkovac (2,3%) i Čađavica (10,2%). Najveći posjed bio je onaj u općini Prusci.[101] Ukupni njihovi begluci u tim mjestima obuhvatali su površinu od 6.713,396 dunuma (od toga obradive površine je 1.217,88 dunuma, a neobradive 5.495,516 dunuma). Usto, Husein-beg i Ali-beg posjedovali su još 153 kmetska selišta (u Čađavici – 27, u Pruscima – 43, Poljavnicama – 32, Petkovcu – 18, Grabašnici – 17, u Svodni i Pištalinama po pet, Ivanjskoj kotar Krupa – tri, te u Devetacima, Kostajnici i Strugovima po jedno

[99] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 95.

[100] ABiH, ZMF, Präs. 274/1908.

[101] ABiH, ZVS, god. 1912., nesređena građa koja se odnosi na otkup kmetova.

kmetsko selište). Ostali pripadnici porodice Cerić Jablanica početkom 20. stoljeća nisu posjedovali znatnije komplekse zemljišta. H. Mustaj-beg Cerić Jablanica, sin umrlog Mehmed-bega iz Bosanskog Novog posjedovao je samo 11 kmetskih selišta u kotarskoj općini Ravnice i Rakovac, kotar Bosanski Novi, i jednu kuću u Bosanskom Novom, u kojoj je stanovao sa svojom petočlanom porodicom. Tražeći nakon Prvog svjetskog rata da mu se isplati odšteta za oduzeta selišta, h. Mustaj-beg ističe da mu je novac potreban ne samo radi podmirivanja dugova u koje je zapao poslije rata nego i zbog namjere da svom sinu Mustafi, koji je izučeni cipelarski majstor, otvori cipelarsku radnju, za šta mu je potreban kapital.[102]

Zaim-beg Cerić Jablanica iz Bosanskog Novog posjedovao je 25 kmetskih selišta (u Čađavici – 19 selišta i u Svinji – šest selišta). Imao je sinove Mehmedaliju, Osmana, Omera, Zaima i kćerke Fatimu, Eminu i Aišu, koji su naslijedili njegova selišta. Gradonačelnik Bosanskog Novog 1921. izdao je uvjerenje da Mehmedalija, Fatima i Emina nemaju nikakvog drugog imetka osim svako po jednu sedminu u staroj bosanskoj kući i bašči kuće u kojoj žive, te po jednu sedminu u 19 bivših kmetovskih selišta u Čađavici kao i po jednu sedminu u šest kmetskih selišta u Svinji. Njih troje živjeli su skupa u jednom domaćinstvu, dok je Osman-beg, njihov brat, živio odvojeno i nije posjedovao ništa osim jednu sedminu u šest bivših kmetovskih selišta u Svinji. Zaim-beg Cerić, njihov brat, tvrdio je kako Mehmedalija "živi od mešetarenja dok sestra Fatima (kasnije se udala za jednog Biščevića) živi od svoga rada na šivaćoj mašini, a sestra Emina (kasnije se udala za jednog Muftića) od zalaganja dukata i drugog nakita". Već 1913. jedan njhov brat, Omer-beg Cerić, oženio se sa Safijom, rođenom Bahtagić, i sa ženom odselio u njezinu kuću. Godine 1914. Osman-beg Cerić svoj dio kmetovskih selišta u Čađavici prodao je sestri Aiši, udatoj

[102] Gradonačelnik Bosanskog Novog 25. 8. 1921. potvrdio je kako h. Mustaj-beg Cerić nije posjedovao nikakvog imetka osim tih 11 kmetskih selišta i kuće u Bosanskom Novom, te da "nema nikakve privrede ni prihoda za uzdržavanje, već je od godine 1918. živio jedino od dopitanja rente za svoja bivša kmetovska selišta i od kredita, koji su mu pružili novčani zavodi i privatna lica". (ABiH, Evidencija, Kl. br. 513.)

od 1904. za Muharema Topića. Nakon toga je odselio iz zajedničke kuće, započeo je neki trgovački posao, ali je ubrzo počeo Prvi svjetski rat. Otišao je u vojsku i pao u rusko zarobljeništvo, gdje je proveo šest godina u Sibiru, da bi se vratio tek iza rata, prodao svoj udio u porodičnoj kući također sestri Aiši, a nakon toga "stupio u službu kod finansijskog stražara u Banjaluci". Zaim-beg Cerić 1915. odselio je iz zajedničke kuće i sa svojom ženom iznajmio kuću u kojoj je živio.

Ovaj pogled na porodični život potomaka Zaim-bega Cerića Jablanice pokazuje kako su oni, za razliku od svojih rođaka, nasljednika h. Ibrahim-bega Cerića Jablanice, početkom 20. stoljeća, uglavnom, izbačeni iz kruga bogatog begovskog društva. Osim ovih selišta potomci Zaim-bega Cerića imali su još svega 13 dunuma begluka u Čađavici, poznatog pod nazivom Predojevića bara, koji su 1918. uzurpirali Trivun i Stevan Mijatović.[103]

Među novskim Cerićima u političkom životu Bosne u vremenu austrougarske vladavine ističu se braća Sulejman-beg i Husein-beg Cerić Kalenderac, sinovi h. Mehmed-bega Cerića. Oni su se isticali u autonomnom pokretu "kao vatrene Džabićeve pristaše".[104] H. Sulejman-beg Cerić, koji je 1902. skupa sa muftijom Džabićem otputovao u Istanbul – nakon čega je proglašen neovlaštenim iseljenikom, te mu je zabranjen povratak – umro je 10. marta 1903. u Istanbulu i ukopan je na Edren-kapi u Istanbulu, gdje se ukopavao i ostali narod[105]. Husein-beg Cerić Kalenderac iz Bosanskog Novog, koji je bio član Muslimanskog eksekutivnog komiteta,[106] umro je 22. 3. 1921., a naslijedio ga je sin jedinac, Mehmed-beg. Ovaj mlađi Mehmed-beg sredinom 1921. pisao je kako je njegov otac posjedovao polovinu kmetskih selišta u kotarskoj općini Kalenderi, kotara Bosanski Novi, skupa sa svojim bratom Sulejman-begom, a od 1909. živio je odvojen od Sulejman-begovih nasljednika (Sulejman-begova djeca su Muhamed-

[103] ABiH, Evidencija, Kl. Br. 765/a - d.

[104] ABiH, ZMF, Präs. 1156/1902.

[105] ABiH, ZMF, Präs. 423/1903.; Dž. Juzbašić: *Pokušaji stvaranja političkog saveza,* str. 192; N. Šehić: *Autonomni pokret*, str. 369.

[106] Đ. Mikić: *Bosanska krajina u aneksionoj krizi*, str. 46.

beg, Hasan-beg i Ahmet-beg). "Moj otac odnosno sad ja bavili smo se gospodarstvom u pomenutom selu Kalenderi, te uz kmetovsku imali smo i vlastitu zemlju koju smo u vlastitoj režiji obrađivali i od toga prilično lijepo živili. Oslobođenjem uzurpirana je kako kmetovska tako i vlastita, te ja od tog doba živim sa svojom suprugom i petoro nejake djece (najstarije 8 godina) i starim ocem (pred 4 mjeseca umro) prodavajući zlatninu i roditeljske amanete izdržavajući tu sitnu djecu. Kad je ovog nestalo podizao sam od vremena do vremena na mjenicu novac od ovdašnje podružnice Muslimanske trgovačke i obrtničke banke zaduživši se dosad K 20.000. Ja sam jako fizički slab, te izim gospodarstva koje sam mogao nadgledati nijesam nikojem drugom poslu vješt. Posjeda nikakovih drugih osim tih uzurpiranih nemam. Škole nijesam pohađao ni zanata uzdajući se u to svoje gospodarstvo."[107] Ukupni posjedi nasljednika h. Mehmed-bega Cerića Kalenderca (Husein-beg, Malić-beg, nasljednici Sulejman-bega i Zumra, udata za Murat-bega Krupića[108]) iznosili su 1.891,554 dunuma begluka (od toga 1.879,5 dunuma u Kalenderima) i 51 kmetsko selište (44 u Kalenderima, od toga 32 obuhvataju površinu od 1.983,94 dunuma, i sedam selišta u Orašju, kotar Prnjavor). Osim toga, nasljednici Sulejman-bega imali su jednu trećinu vlasništva nad 29 kmetskih selišta u Lušci-Palanci (ostalo je bilo vlasništvo porodice Biščević iz Sanskog Mosta), na osnovu čega se vidi da, dakle, ni ovi Cerići nisu početkom 20. stoljeća spadali u begovsku zemljoposjedničku elitu (begluk u Kalenderima najznačajnijim dijelom sastojao se od šuma), ali su bili politički veoma aktivni.

U nešto boljoj situaciji, barem što se tiče veličine zemljišnih posjeda, bili su izravni potomci posljednjeg novskog kapetana, Husein-bega Cerića. Oni su 1918. godine posjedovali 6.227,021 dunuma begluka (od toga 1.237,68 u katastarskoj općini Ravska, kotar Prijedor, 3.118 dunuma u kotaru Bosanska Krupa[109] te u Bosanskom

[107] ABiH, Evidencija, Kl. br. 327.

[108] Zumra je pisala 1921. kako ima 80 godina i bez ikakvog je imetka osim kuće u kojoj stanuje.

[109] Za ovaj posjed u kotaru Bosanska Krupa ne navodi se mjesto gdje se nalazi. Vjerovatno je u pitanju Rujiška Velika, koja je tada pripadala kotaru Bosanska ▸

Novom 1.871,341 dunuma, i to u kotarskoj općini Bosanski Novi 448,761 dunuma, u Poljavnicama 173,73 dunuma i u Svinji 1.248,85 dunuma).[110] Posjedovali su i 278 kmetskih selišta: 160 u Bosanskoj Krupi (26 u Matavacima površine 3.038,07 dunuma,[111] jedno u Petrovićima i 133 u Ruiškoj Velikoj), 70 u Bosanskom Novom (43 u Svinji, devet u Agićima, sedam u Adrapovcima, pet u Suhači, tri u Novom, dva u Adrovcima i jedno u Dolovljanima), te 48 kmetskih selišta u kotaru Prijedor (46 u Ravskoj, i dva u Bišćanima). Jedan od članova ove porodice, Osman-beg Cerić Kapetanović, bio je izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora 1909. godine. Baron Benko 1909., u svom mišljenju o Osman-begu, naveo je kako se radi o čovjeku koji potječe iz jedne od prvih novskih porodica, rođen je 1873., materijalno dobro situiran, ali bez ikakve naobrazbe, mada zna čitati i pisati. Slabih je sposobnosti, slabih uvjerenja, konzervativan i vrlo žestok protivnik austrougarske uprave.[112] Osman-beg 1918. imao 1.046,831 dunuma begluka (173,73 u Poljavnicama, 424,34 u Svinji i 448,761 dunuma u kotarskoj općini Bosanski Novi) te još 15 kmetskih selišta u Svinji.

Krupa, a danas se najvećim dijelom nalazi na prostoru općine Bosanski Novi. Tu su Cerići imali i znatne komplekse kmetskih selišta, kao i svoju kulu. "Velika Rujiška (u Pounju, op. H.K.) bio je posed begova Cerića iz Bosanskog Novog".(M. Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*. str. 326-327).

[110] Posjedi u kotarskoj općini Bosanski Novi, površine 448,761 dunuma, u kotarskoj općini Poljavnice, površine 173,73 dunuma, i u Svinji površine 424,34 dunuma, bili su vlasništvo Osman-bega Cerića Kapetanovića, sina Džafer-begovog, dok je 824,51 dunum u kotarskoj općini Svinja bio vlasništvo Džemal-bega Cerića Kapetanovića, sina Malić-begovog.

[111] Ovaj posjed Hasan-beg (živio u Maslovarama), Džafer-beg (živio u Suhaču) i Nazif-beg, djeca Husein-bega Cerića, naslijedili su od svoje majke, Sultanije, rođene Kukić. Ovo se zaključuje iz jednog pisma koje 1921. piše Fatima, Nazif-begova kćerka. Ona veli kako Nazif-beg tada ima oko 70 godina (što znači da je rođen oko 1850). "Naš zajednički imetak naslijedili smo iza naše umrle majke Sultanije rođene Kukić" (ABiH, Evidencija, Kl. br. 3633). Džafer-beg bio je oženjen sa Hasnijom, kćerkom Mustaj-bega Cerića iz Miljakovaca kod Prijedora (umrla 17. 7. 1920.), i imao je sina Nazifa te kćerke Minu i Muniru.

[112] ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909.

Ostali predstavnici novskih Cerića početkom 20. stoljeća nisu raspolagali znatnijim zemljišnim kompleksima. Muhamed-beg i Ibrahim-beg Cerić Jugovac, sinovi Mehmed-begovi, posjedovali su 12 kmetskih selišta površine 819,87 dunuma u općini Cikote, dok su nasljednici Ali-bega Cerića Jugovca[113] imali u suvlasništvu jednu polovinu od 12 kmetskih selišta u općini Jugovci. U Jugovcima je Karanfil-beg Cerić, h. Ali-begov sin, imao 24 kmetska selišta, a imao je i tri selišta u mjestu Cikote.[114]

Među novskim Cerićima po veličini svojih posjeda značajni su oni predstavnici koji se krajem19. stoljeća bliže označavaju Cerić Krlićbegović. Samo Ahmed-beg Cerić Krlićbegović, Mustaj-begov sin, posjedovao je 2.413,39 dunuma begluka (839,38 dunuma u kotaru Prijedor – u Hambarinama i 1.420,24 dunuma u kotaru Bosanski Novi – u Svinji) te 38 kmetskih selišta u Svinji, kao i 46 kmetskih selišta u kotaru Prijedor[115] (jedno u Čarakovu, 40 u Hambarinama, površine 1.671,04 dunuma i pet selišta u Prijedoru površine 66,18 dunuma). Ibrahim-beg, Sulejman-begov sin, osim suvlasništva sa Ahmed-begom u 46 kmetskih selišta u kotaru Prijedor, posjedovao je još 839,38 dunuma begluka u Svinji. Husein-beg Cerić Krlićbegović, koji je bio oženjen sa Pašom, kćerkom Osman-age Pezića,[116] posjedovao je devet kmetskih selišta površine 647,81 dunum u Svinji, dok su Smail-beg Cerić Krlićbegović, sin umrlog Muhamed-bega sa jednon petinom,

---

[113] Nasljednici su Muharem-beg, Melća, udata Kapetanović, Sultanija, udata za Džafer-bega Biščevića, Paša i Nura.

[114] Karanfil-beg Cerić, zvani Jugovac (a potpisivao se i kao Kapetanović), stanovao je u selu Jugovci kod Prijedora, posjedovao je u ovom mjestu i beglučku šumu zvanu Bjeljevina zbjegovi (nije nam poznata površina), koja je njegovom ocu, h. Ali-begu, priznata kao begluk 1889. godine, ali su je nakon Prvog svjetskog rata okolni seljaci nastojali uzurpirati. Dio te šuma u površini 123,080 dunuma nastojao je prisvojiti Nikola Bataza iz Jugovaca, tvrdeći da je sastavni dio njegovog kmetskoga selišta. (ABiH, AGD, 11016/28.)

[115] Ova selišta u kotaru Prijedor Ahmed-beg posjedovao je u suvlasništvu sa Ibrahim-begom, sinom Sulejman-bega Cerića Krlićbegovića (Ahmed-beg imao je suvlasništvo u iznosu 5/8, a Ibrahim-beg 3/8.)

[116] Ovaj Husein-beg imao je sina Muhamed-bega.

Hatidža, rođena Veletanlić, udata Krlićbegović, sa dvije petine, Muhiba Sitnica umrlog Omer-age sa jednom petinom, Husein, Reuf, Čelebija i Nura – malodobna djeca Mustaj-bega Cerića Krlićbegovića sa jednom dvadesetinom, posjedovali u Svinji 38 kmetskih selišta i 1.634,3 dunuma begluka.

Sa neznatnim zemljišnim kompleksima raspolagali su i nasljednici Mustaj-bega Cerića Jusufbegovića,[117] koji su raspolagali sa svega sedam selišta (četiri u Cerovici i tri u Maslovarama), kao i Rašid-beg, sin Osman-bega Cerića Jusufbegovića, koji je posjedovao samo tri kmetska selišta u Cerovici. Pojedini članovi ove porodice, nakon što su im oduzeta kmetska selišta, postali su pravi prosjaci. Za Nazif-bega Cerića Muratbegovića iz Bosanskog Novog gradska blagajna u Bosanskom Novom kaže 1925. da "on sa ženom i 4 djece živi sada više od milostinje koju mu daje općina i njegovi susjedi", nema nikakvog zanimanja niti je sposoban da bilo što radi: "Posjeduje 1 kuću i malu bašču u Bos. Novom gr. ul. 252 koja je gruntovno opterećena sa dugom od 26.238 dinara."[118]

Cerići, koji su od kraja 18. stoljeća vršili dužnost kapetana u Staromajdanskoj kapetaniji (kod Sanskog Mosta),[119] početkom 20. stoljeća nisu spadali u vrh zemljoposjedničke elite. Prvi Cerić koji je vršio kapetansku dužnost u Majdanu, a o kome postoji nešto više podataka, bio je Salih-kapetan, koji je tu dužnost vršio do 1827., kada je umro na svom imanju u Lušci-Palanci. Bio je oženjen sa Fatimom (Najom), kćerkom bihaćkog kapetana Mustaj-bega, koja je umrla 1826. godine. Salih-kapetan iza sebe je ostavio tri sina: Derviš-bega, Ahmed-bega i Ali-bega. Ali-beg, koji je bio najmlađi, umro je 1880., o Ahmed-begu se ne zna puno, dok o Derviš-begu postoji nešto više podataka. Bio je posljednji staromajdanski kapetan, a dvorac mu se

[117] Mustaj-beg imao je četiri sina: Smail-beg, Hasan-beg, Omer-beg i Husein-beg. Husein-beg bio je oženjen s Džehvom Aliagić, s kojom je imao također četiri sina: Mustafa, Hakija, Hamdija i Lutvo.

[118] ABiH, Evidencija, Kl. br. 3629.

[119] Sjedište ove kapetanije prvobitno je bilo u Kamengradu, nedaleko od Sanskog Mosta, a početkom 18. stoljeća preneseno je u Stari Majdan. Otada su Cerići kapetani ove kapetanije.

nalazio u Brdarima, nedaleko od Starog Majdana. Imao je tri sina: Ibrahim-bega (umro 1846.), Tosun-bega i Hrustem-bega, koji su dočekali austrougarsko doba.[120] On je naselio porodicu Marinković u selo Dugovaču, blizu Starog Majdana. "Dugovača nije bila selo, nego potok, i oko njega trnjaci, druga šuma i ponešto bujadnica, koje su čemerni Srbi, sklanjajući se pod kapetanovo zakrilje, naselili (10-15 kuća). Dugovičani su krčili kapetanovu zemlju ispod trnjaka, nimalo ne pazeći da li je ta zemlja kapetanova, urija (maina) ili koga Majdanca, a nije im u tome niko ni smetao, jer je kapetan silnim Majdancima (Turcima), išćero asiluk iz leđa."[121] Derviš-beg je bio privržen sultanu, zbog čega je u vrijeme pokreta Husein-bega Gradaščevića zapaljena njegova kula "i sve njegovo, a on sa ženskinjama u feredži izbjegne, ode veziru i otuda dovede nešto vojske Arnauta, te je ganjo protivnike."[122] Za njega se veli da je "štedio svoje kmete za posljedak, kao bjele novce za crne dane, a tlačio i cjedio druge, osobito silovite Majdance Turke, od kojih je silne novce primo, te se tako vrlo obogatio. Govore da od Sane vode do Iline vode na Grmeču mogo je on doći da ne stane na tuđu, nego na svoju zemlju, a to je daleko od nekije 60 do 70 kilometara. Te zemlje je on pootimo, i to sve sudbeno provedeno i potvrđeno na ovaj način: kad begeniše neku zemlju, kakvu luku ili đe su kmetovi, on onome gospodaru zemlje nađe neku krivicu, pa tu krivicu uveliča stostruko, metne ga u tešku tamnicu, metne mu noge u klade, a sindžir (lanac) na vrat; a kapetanov momak, ili sin iznesu sužnju sva moguća strašila pred oči dokazujući: sedam glava da ima, da će mu otići. Za glavu će čovjek pregoreti sav imetak; zato ovaj zamoli tog subašu, ili sina kapetanova, da moli za njega; ovaj donese mu vijest da kapetan ište toliko i toliko novaca, otprilike koliko zemlja vrijedi. Sužanj ga ponudi da mu proda zemlju i pogode se, a ovaj donese od kapetana novce, preda sužnju, on njemu tapiju i potvrdu na zemlju, a novce

---

[120] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 147-150

[121] Dionizije Marinković: *Moji doživljaji.* Priredio za štampu Vojislav Bogićević. Akademija nauka i umjetnosti BiH, *Građa,* knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo 1966., str. 116.

[122] D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 121.

kapetanu; te tako kapetan dobije zemlju potvrđenu i novce nazad."[123] Marinković u svojim uspomenama navodi i brojne druge načine na koje je Derviš-beg dolazio da zemlje, te navodi kako je beg podmićivao komisije koje je vezir slao da ispitaju žalbe protiv njega. U kasnijoj literaturi zabilježena je usmena predaja po kojoj je Derviš-beg do posjeda dolazio nepoštenom kupovinom "tako da bi prodavaocu pošteno platio ugovorenu sumu, a kad bi ovaj otišao on bi ponekad za njim opremio svoje ljude koji bi mu novac oteli i kapetanu predali."[124] Nakon što je Derviš-beg protjeran u Filipopolj, gdje je proboravio četiri godini, njegovi kmetovi teško su živjeli, jer ih nije imao ko zaštititi. U vrijeme dok je Derviš-beg bio u Filipopolju zapaljeni su njegove zgrade: "kovani majdan koji je kapetan namjestio, đe je i kulu načinio i preko deset različni zgrada podigo, u kojima su stanovali kovači i radini koji su rudu i ugalj dogonili, u majdanu kovali i radili, sve to Majdanci upališe, srušiše i upropastiše, a radine proćeraše. No, ne lezi đavole! Poslije četiri godine dođe kapetan u većoj sili nego što je bio, i tada još žešće poče tlačiti Majdance, koji mu bolji majdan načiniše nego što je prvi bio."[125] Ubrzo je, međutim, ukinuta kapetanska dužnost, a uvedena je dužnost muteselima. "Kapetan majdanski ispustivši iz ruku vlast, a naučen prostrano živiti, okomi se sad na svoje kmete, te što mu god treba a u nji ima njegovo je."[126]

O djelovanju ove grane porodice Cerić u vremenu austrougarske vladavine nema dovoljno podataka. Nije poznato šta se desilo sa njihovim imanjem, ali početkom 20. stoljeća među predstavnicima sanskih Cerića ne postoji niko ko bi se posebno isticao po veličini svojih zemljišnih posjeda. Najistaknutiji su oni iz Fajtovaca, koji su na tom području posjedovali 51 kmetsko selište, ali budući da su ta selišta bila razdijeljena između brojnih članova može se zaključiti kako ovi sanski Cerići početkom 20. stoljeća ne predstavljaju zemljoposjedničku elitu.

---

[123] D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 122.

[124] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 150.

[125] D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 123.

[126] D. Marinković: *Moji doživljaji*, str. 124.

Među predstavnicima porodice Cerić iz Prijedora početkom 20. stoljeća poznati su posjedi predstavnika iz Miljakovaca.[127] Svi su imali svega 62 kmetska selišta (Radosavska, kotar Banja Luka – pet, Vrelo, kotar Cazin – četiri, Bravska, kotar Ključ – jedan, Jelići, kotar Prijedor – 11, Miljakovci, kotar Prijedor – 35, Jelašinovci, kotar Sanski Most – šest) i nisu spadali u zemljoposjedničku elitu.

Cerići iz Bosanske Dubice spadaju među značajnije i bogatije pripadnike ove porodice krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Njihova povijest usko je vezana za povijest novske grane Cerića, i to od početka 19. stoljeća. Naime, dubički Cerići su od sredine 18. stoljeća vršili dužnost dubičkih kapetana, ali su početkom 19. stoljeća smrću Mustaj-bega Cerića, Džafer-begovog sina, izumrli muški potomci ove grane, a dužnost dubičkih kapetana preuzeli su njihovi rođaci iz Bosanskog Novog, koji od tada obavljaju dužnost kapetana u obje kapetanije.[128] Oni su imali važnu ulogu i u vremenu nakon ukidanja

[127] Cerići iz Miljakovaca porijeklom su iz Bosanskog Novog, odakle su se početkom 19. stoljeća sklonili "zbog nekakve nastale nesigurnosti življenja u Bosanskom Novom (…). To doseljavanje u Miljakovce kod Prijedora uvijek se smatralo privremenim (dok ne mine opasnost). Osim Cerića u Miljakovcima, nekoliko porodica Cerića živjelo je i u selu Pejići (uzvodno uz rijeku Sanu od Prijedora prema Sanskom Mostu), ali oni nisu bili u srodstvu sa miljakovačkim Cerićima. "Pejićki Cerići živjeli su na osami od Cerića iz Miljakovaca od kojih su udaljeni oko 6 kilometara, u potpunom srpskom okruženju. U ratu 1992. svi su pobijeni. (Pismo Nazifa Cerića upućeno autoru, Bihać, 5. 2. 2001. godine).

[128] H. Kreševljaković: *Kapetanije,* str. 86; Mustaj-beg bio je oženjen iz porodice Mulabegović iz Dervente, umro je 1827., a iza sebe je ostavio dvije kćerke: Dževahira, zvana Emina, i Fatima. Na položaju dubičkog kapetana naslijedio ga je amidžić Mehmed-beg, koji je dotad vršio dužnost novskog kapetana. Mehmed-beg bio je udovac, pa se oženio s udovicom svog prethodnika, a svoja dva sina (Sulejman-bega i Paša-bega) oženio je s Mustaj-begovim kćerkama Dževahirom i Fatimom. Njihovi potomci kasniji su dubički Cerići. Mehmed-beg poznat je i kao Hadži-beg, a u vrijeme pokreta Husein-bega Gradaščevića 1831./32. bio je uz sultana. Umro je 1869. godine (Hašim Šerić: *Iz prošlosti Dubice*. Novi behar, br. 3, 1934., str. 41). Sredinom 19. stoljeća među kolovođama muslimanskih begova koji su podsticali nezadovoljstvo zbog odredaba Hatihumajuna iz 1856, kojim je proklamirano načelo građanske ravnopravnosti te vjerskih i političkih sloboda, nalazili su se i

kapetanija, i tu su ulogu zadržali i u vremenu austrougarske vladavine. Nisu pružali nikakav otpor ulasku austrougarskih trupa 1878. godine u Bosansku Dubicu, nego je, čak, jedan predstavnik ove porodice (mladi, ali ugledni h. Ahmed-beg Cerić), skupa sa Hasan-agom Šerićem, bio na čelu "deputacije najuglednijih muslimana" iz Bosanske Dubice koja je dočekala i pozdravila austrougarsku vojsku.[129]

Zemljišni posjedi ove porodice bili su prostrani, i to podjednako begluci i kmetska selišta. Ipak, i oni su imali izvjesnih poteškoća oko dokazivanja prava na svoje posjede, a koje je trebalo ozvaničiti prema novim austrougarskim zakonima. To se, prije svega, odnosi na vlasništvo nad šumama. Tako je Hasan-beg Cerić iz Bosanske Dubice, sin Paša-bega Cerića, 9. februara 1881. uputio molbu Zajedničkom ministarstvu finansija da se riješi pitanje njegovog vlasništva nad šumom Rakovica. On se i 10. augusta 1881. ponovo obratio molbom Zajedničkom ministarstvu finansija u kojoj se poziva na molbu od 9. februara i veli da nije dobio nikakav odgovor u vezi sa šumom Rakovica "štono je kroz nebrojenih godinah jedino moje vlasničtvo bilo i do časa visoke ces. kralj. austrougarske uprave kao moje jedino dobro pripoznato ostalo". Tvrdeći da je ova šuma njegovo vlasništvo, Hasan-beg navodi kao svjedoke najstarije komšije, "koji su kao činovnici c. otomanske vlade službovali, da onodobna vlada u to moje dobro vlast imala nije, isto tako nije se ni sumnja ukazala, da taj šumski predel meni pripada". Hasan-beg veli da je "taj šumski predel Rakovica moj najglavniji izvor života (...). Komesia je dva puta u mojoj šumi Rakovica bila, te svaki put pronašla da su granice sa zemaljskim dokumentima (tapijama) suglasne, te sam za istu sve otpadajuće pristojbe (diate) platiti morao", ali od toga nema nikakva rezultata. Cerić se dalje poziva na carski proglas prilikom Okupacije u kojem se garantira da se neće dirati u posjede. Sada se, međutim, njemu njegovo pravo na posjed šume Rakovica ne dopušta, a bez te šume on se smatra propalim čovjekom, "te ne marim nikako više ni živjeti, a kamo li u

Sulejman-beg i Paša-beg Cerić iz Dubice, sinovi Hadži-bega Cerića. (G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 131.)

[129] H. Šerić: *Iz prošlosti Dubice*. Novi behar. God. XVI, br. 11, 1944., str. 173.

mojoj domovini ostati, gde ne znam jel onaj komadić kruha, kojeg sam s velikom mukom krvavo stekao, moj", zbog čega bi on "morao drugi dom tražiti", gdje neće ništa ni imati, ali mu niko neće ništa ni zahtijevati.[130]

Hasan-beg Cerić i ranije se, 1880. godine, žalio na preduzeće Benedict Josef Kallina iz Stare Gradiške, koje siječe njegovu privatnu šumu i lađama otprema preko Save. Nije poznata sudbina ove njegove molbe, ali je činjenica da je okružna oblast iz Banje Luke 27. januara 1880. prodala firmi B. Kallin iz Stare Gradiške sječu šume na Prosari, Kozari, Motajici, Carevoj Gori i Krninu.[131]

Vjerovatno ovaj šumski kompleks nije priznat Hasan-begu jer se kasnije ne navodi kao njegovo vlasništvo, a Hasan-begovi nasljednici nisu raspolagali značajnijim zemljišnim kompleksima. Njegovi su nasljednici (sinovi Mehmed-beg Cerić, oženjen sa Tahirom, rođenom Hurić, i Enver-beg te kćerke Emina, Raifa, Sevleta, Sultanija, udata za h. Osman-bega Kapetanovića iz Bosanskog Novog, i Azemina, udata za Husein-bega Cerića, s kojim je imala šest kćerki Sultanija, Aiša, Devleta, Džemila, Muhiba i Tahira) 1918. posjedovali jedino kmetska selišta u kotarskoj općini Vodičevo (ukupno 41 kmetsko selište), kotar Bosanski Novi, te oko 300 dunuma begluka u istom selu, "ali je isti begluk po tamošnjim seljacima uzurpiran". Živjeli su samo od prihoda sa tih kmetskih selišta jer nisu imali drugog imanja. Mehmed-beg, Hasan-begov sin, žalio se 1921. godine: "Imam jedno dijete staro istom 3 godine, žena mi je bolesna, što sam god imao dragocjenih stvari, cijelo pokućstvo, pa i svoje haljine prodao sam samo da preživim pa i na liječnike i ljekove, tako nemam danas u sebe nigdje ništa ni komada hljeba, niti zašto ga kupiti, te bi želio sa ženom i djetetom umrijeti nego se ovako patiti."[132]

Hasan-begov brat, Ferhat-beg Cerić, kmetska selišta je imao najznačajnijim dijelom u Rakovici (17 selišta površine 1.547,238 dunuma) i Vodičevu (od 24 selišta u ovom selu, 20 selišta obuhvatalo

[130] ABH, ZVS, K.10, 5-2.

[131] ABH, ZVS, K.10, 8-265.

[132] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 1050; Isto, Kl. br. 1581.; Isto, Kl. br. 1579/a.

je površinu od 1.329,527 dunuma), a imao je po šest selišta i u Vodovici te u Vojskovi.[133] Najznačajnija kmetska selišta Hrustan-bega Cerića nalazila su se u Verijama (23 selišta površine 1.148,565 dunuma) i Međeđi (14 selišta površine 545,86 dunuma), s tim da je posjedaovao i pet selišta u Brezičanima te jedno selište u Mrazoviku. Osim toga, Hrustan-beg posjedovao je 1.113,825 dunuma begluka u Verijama.[134] Kmetska selišta koja su pripadala h. Adem-begu Ceriću nalazila su se uglavnom u Potočanima (ukupno 87 selišta), te Rakovici (17 selišta), Sanici (sedam selišta) i u Hadžibegovićima (jedno selište). Usto, njegov sin Sulejman-beg ženidbom sa Nafija-hanumom Resulbegović stekao je suvlasništvo nad kmetskim selištima u kotaru Bileća (16 selišta u Ljubomiru, gdje je imao suvlasništvo od jedne polovine, i 27 selišta u Zomjesju, gdje je imao suvlasništvo od jedne šesnaestine). Nismo uspjeli utvrditi što se desilo sa posjedom Ibrahim-bega Cerića, Paša-begova sina, ali je poznato da je on, skupa sa svojom braćom Hasan-begom i Hrustan-begom, dokazivao da je još iz osmanskog vremena posjedovao oko 12.000 dunuma šume na Kozari.[135]

Jedan od aktivnijih predstavnika porodice Cerić iz Bosanske Dubice u vremenu austrougarske vladavine je h. Ahmed-beg Cerić. Bio je član Eksekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije i posjedovao je veoma prostran zemljišni posjed. Srpska riječ pisala je kako Ahmed-

---

[133] Ferhat-beg imao je dio begluka u kotarskoj općini Bijakovac, koji je poslije Prvog svjetskoga rata dodijeljen Mili Gnjatoviću, Jovanu Bezbradici, Jovanu Zoriću, Nikoli Vukoti, Jovanu Vukoti, Stevanu Grgiću, Savi Babiću, Mitru Grbiću, Petru Grahovcu i Đorđu Zlojutru, te u kotarskoj općini Rakovica, čiji je jedan dio dodijeljen Stevanu Gagiću, Jovi Baiću i Mili Grbiću (ABiH, AGD, k. 148).

[134] Hrustan-beg dio je beglučkih posjeda imao i u Vodičevu, a dio tog begluka nakon Prvog svjetskog rata tražio je Jovo Đurić iz Vodičeva. (ABiH, AGD, 14290/28.)

[135] Oko ovih šumskih kompleksa vodila se velika polemika početkom 20. stoljeća. Cerići su tvrdili da posjeduju tapije na te šume, "koje su od vajkada beglučke šume, neprijeporna svojina naše porodice", ali je vlast tvrdila da je šuma na koju oni ističu pravo "državno dobro". (O tome vidi napise u listu *Musavat*, br. 32, 20. 9. 1907.; br. 27, 6. 8. 1909.; br. 30, 1. 9. 1909.; br. 32, 15. 9.1909., br. 40, 14.10. 1909.)

beg Cerić "širi svoj inače prostrani begluk" na račun svojih kmetova.[136] Da li samo zbog toga ili i iz nekih drugih razloga o kojima nije pronađena povijesna građa, Ahmed-beg krajem austrougarske vlasti ne raspolaže znatnijim brojem kmetskih selišta,[137] ali su se njegovi zemljišni posjedi uglavnom sastojali od begluka. Ti begluci obuhvatali su površinu od 6.188,316 dunuma, od čega je 4.799,032 dunuma bilo u kotaru Bosanska Dubica (1.803,191 u Parnicama, 1.268,33 u Međuvođu, 1.158,761 u Rakovici i 568,75 dunuma u Bijakovcu), a 1.389,284 dunuma u kotaru Prijedor (Gačani Dubica).[138]

ČENGIĆ

Porodica Čengić spada u red najbogatijih i najznačajnijih begovskih porodica u Bosni i Hercegovini.[139] Porijeklom su iz Male Azije,[140] odakle su sredinom 16. stoljeća došli u Bosnu, nastanili se na Zagorju[141] i u selu Borije podigli svoj odžak. Ubrzo su se razgranali po okolnim selima na

[136] *Srpska riječ*, br. 71, od 18 (31) 5. 1905.

[137] Imao je kmetska selišta u selu Međuvođa. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća poznato nam je ime jednog kmeta (Aleksa Trubarac, čiji su preci – otac Marko, djed Dmitar, pradjed Petar – to zemljište obrađivali od sredine 19. stoljeća).

[138] O sudbini ovih njegovih posjeda nakon Prvog svjetskog rata vidi: ABiH, AGD, 16628/23.

[139] Računa se da je tokom osmanskog razdoblja osam pripadnika ove porodice obavljalo dužnost sandžak-bega, a najviše tituliranih paša bilo je iz ove porodice, sedam pripadnika obavljalo je dužnost alajbega, dok je osam pripadnika obavljalo je muteselimsku dužnost u Pljevljima, Foči i Gacku. (H. Kreševljaković: *Čengići,* passim.)

[140] K. Hörmann: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, str. 606-610.

[141] Zagorje je visoravan koja se prostire između planina Treskavica i Zelengora. Johann Asboth za Zagorje veli da je to "stjenovita visoravan sa oskudnom vegetacijom u središtu surovih snjegovitih planina (…), većinom divlje napušteno i zaostalo područje Bosne, koje je za došljaka najsličnije nepristupačnoj planini". (Johann Asboth: *Bosnien und die Herzegowina.*

Zagorju,[142] zatim u krajevima u Podrinju[143] te u Pljevljima, krajevima oko Sarajeva, a u 19. stoljeću posebno su se isticali pripadnici ove porodice nastanjeni u Gacku.[144] U vrijeme ulaska austrougarskih trupa jedan dio pripadnika ove porodice sudjelovao je u otporu Okupaciji, dok je dio, poput Derviš-bega sa Borija, "koji je cio svoj život ispunio junačkim djelima u borbi protiv Crnogoraca", ostao pasivan. Međutim, neki od ovih begova koji su bili lojalni prilikom ulaska austrougarskih trupa 1878. sudjelovali su u ustanku 1882. godine.[145] Nakon toga oni ne sudjeluju u opozicionim pokretima, nego se integriraju u novu društvenu stvarnost i zauzimaju značajne upravne položaje,[146] a onaj dio koji se ne uspijeva uklopiti u novo društvo napušta Bosnu, iseljavajući se uglavnom put Osmanskog carstva.[147]

Reisebilder und Studien. Wien 1888. Vidi dio prijevoda objavljenog u časopisu *Život*, br. 1, Sarajevo 1979., pod naslovom Foča i Zagorje, str. 74-93)

[142] Početkom 19. stoljeća na Zagorju pripadnika porrodice Čengić bilo je u sedam naselja (Borije, Jelašca, Kuta, Mjehovine, Hotovlje, Zelumići i Vihovići).

[143] Pripadnici porodice Čengić naseljavali su slijedeće krajeve u Podrinju: Rataji, Miljevina, Srbotina, Odžak kod Ustikoline, Foča, Potpeć, Lokve i Višegrad.

[144] S. Bašagić: *Najstariji ferman*, str. 445.

[145] H. Kapidžić: Hercegovački ustanak, str. 173-175. Kapidžić smatra da nije tako veliki broj pripadnika porodice Čengić sudjelovao u ustanku 1882., kako su to smatrali neki drugi historičari, prije svih V. Skarić. Usp.: J. Asboth: *Foča i Zagorje,* str. 76-77.

[146] Neki su dobili odlikovanja viteškog reda od cara Franje Josipa, a neke su nazivali "grofovima" (J. Asboth: Foča, str.76, 81). Zapažena je i uloga Huseinbega Čengića Zulfikarpašića, dugogodišnjeg fočanskog načelnika (Hasan Ljubunčić: Hadži Huseinbeg Zulfikarpašić iz Foče. Gajret. Kalendar za 1937., str. 219-221; Alija Bejtić: *Povijest i umjetnost Foče na Drini.* Naša starine, III, Sarajevo 1956., str. 31.)

[147] Među bosanskom emigracijom u Osmanskom carstvu koja je podržavala autonomni pokret muslimana u BiH posebno su se isticali neki pripadnici porodice Čengić, naročito Osman Mazhar-paša, Derviš-pašin sin, a zatim Hajdar-beg, koji je u januaru 1882. iselio iz Rožanovića (kotar Foča) u Istanbul, a kasnije se preselio u Brusu, Smail Junus-beg, unuk slavnog Smail-age Čengića, koji je bio oženjen sa Hajrijom Lakišić, sestričnom mostarskog muftije Ali-ef. Džabića i neki drugi. (ABiH, ZMF, Präs. 541/1902.)

Na prijelazu 19. i 20. stoljeća porodica Čengić približila se samom vrhu bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Ukupna površina njihovih begluka iznosila je 47.996,111 dunuma[148] a posjedovali su još 1.338 kmetskih selišta. Posebno su se isticali zemljišni posjedi nasljednika Smail-age Čengića te ogranka porodice koji se naziva Zulfikarpašić. Tako veliki posjedi, koje je porodica Čengić posjedovala u vremenu austrougarske vladavine posljedica su njihove povijesne uloge koju su imali u osmanskom razdoblju, s jedne strane, te - s druge strane - porodičnih i ženidbenih veza sa drugim begovskim porodicama, prije svih sa porodicom Sulejmanpašić, od kojih su

[148] Ovdje nije uračunat veliki kompleks ispaše površine 95.000 dunuma, na prostoru Kladova polja, na krševitom i brdovitom prostoru u kotaru Foča, čiji najveći dio predstavlja parcela zvana Čengića bara, na kojoj je "uslijed vlažnog humusa paša nešto bolja, te nam ona uglavnom i prehranjuje našu stoku, dok je na planini na ispaši. Uz tu ispašu veže i Kladovopoljsko jezero, koje nam služi kao vodopoja." Na tu ispašu preko ljeta stočari sa prostora kotara Stolac tjerali su stoku (oko 40.000 grla stoke): (...uslijed klimatičkih prilika s jedne strane, a uslijed krševita tla s druge strane u stolačkom kotaru mi preko ljeta sa svojim hajvanom kod kuće ne možemo ostati, jer preko ljeta kod nas niti ima vode niti hrane (paše) za hajvan, a vrućina (žega) je tolika da bi hajvan sav uginuo kad bi morao tamo ostati). Bezi Čengići iz Zagorja (kotar Foča) su "još za turskog pa i za austrijskog vremena (…) vindicirali sebi pravo na Čengića baru. Tri puta smo vodili spor o Čengića bari, ali smo sva tri puta sa uspjehom odbranili svoja prava i održali se na ispaši i pred turskim i pred austrijskim vlastima." Ali, to znači samo da su oni sačuvali pravo ispaše, a ne pravo vlasništva. Međutim, sav problem izbio je nakon 1918. kada je taj prostor, "poput ostale ispaše", u gruntovnici upisan kao vlasništvo erara Kraljevine SHS, pri čemu su vlasti odlučile da taj prostor Čengića bare podijele dobrovoljcima iz Fočanskog sreza, ali su se "planinštari" protiv toga bunili: "Mi možemo već sada sa sigurnošću reći, ako se dobrovoljcima dade ma i jedan dio Čengića bare, da će nama planinštarima (Humnjacima) opstanak na ispaši biti onemogućen. S jedne strane jer je to srce i jedina glavna ispaša na Kladovu Polju, a s druge strane međusobne trzavice i sporovi (između onih koji dobiju zemlju i ovih planinštara) neće prestati, sve kad bi mi (planinštari) i ostali." Planinštari su se posebno žalili na činjenicu "da su dobrovoljci iz fočanskog sreza, koji su se javili kao reflektanti i stavili zahtjev na Čengića baru – već sada počeli po nevesinjskom kotaru nuditi na prodaju dijelove Čengića bare, koje se nadaju dobiti" (ABiH, AGD, br. 10674/29).

najznačajnijim dijelom naslijedili posjede u kotaru Prnjavor, i to u krajevima Ilova, Crkvena i Vijačani.[149]

Njihovi zemljišni posjedi najvećim dijelom nalazili su se u kotarevima Prnjavor i Foča, zatim Gacko, Nevesinje i Bileća te oko Višegrada i Rogatice. Većina begluka bila je koncentrirana u kotarevima Prnjavor i Foča, uz napomenu da se veliki dio posjeda u kotaru Foča nalazio u krajevima na Zagorju, koji danas pripadaju općini Kalinovik (Borija, Jelašca i Hotovlje).

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Foča	6.905,281	7.847,564	14.752,845
Livno	1.163	45	1.208
Prnjavor	9.509,121	21.509,895	31.019,016
Višegrad	5,39	1.010,86	1.016,256
Ukupno	**17.582,792**	**30.413,319**	**47.996,117**

Tabela: Begluci porodice Čengić

Među ovim beglučkim zemljištem najveći su bili posjedi Husein-bega Čengića Zulfikarpašića, koji su u Jabuci, Jeleču i Ljubini obuhvatali površinu 5.655,01 dunum.[150] Najveći su, ipak, zemljišni posjedi

[149] Čengići su posjedovali velike zijamete u osmanskom vremenu. Smail-aga Čengić do velikih posjeda došao je, između ostaloga, i ženidbenim vezama. Dio posjeda u kotaru Gacko dobio je ženidbom sa Čelebijom, kćerkom jedinicom Bešir-age Hasanbegovića iz Avtovca, dobivši pritom dio posjeda u Lipniku. Zatim je od Selmanovića preoteo Drobnjak, a dio imanja u Cernici kupio je od Avdi-bega Čengića i na taj način stekao veliko bogatstvo (T. Tanović: *Ključka kapetanija*, str. 47-48). Njegovi nasljednici posjede su uvećali udajom Ćamile, Smail-agine kćerke, za Osman Mazhar-pašu Sulejmanpašića, koji nije imao potomstva, pa je njegovo silno imanje pripalo Ćamili, a zatim nasljednicima njezinog brata Hajdar-bega.

[150] Osim ovih begluka, Husein-beg Zulfikarpašić posjedovao je i kmetska selišta, koja su se, osim u Jabuci, Jeleču i Ljubini, nalazila još i u Donjoj Prači, kotar Rogatica. Ukupan broj njegovih selišta 1918. godine iznosio je 63. Od svojih selišta Husein-beg godišnje je dobivao "3-400 m žita i time sjajno živio" ▸

nasljednika Smail-age Čengića. Posebno su veliki posjedi bili Smail-aginog unuka Smail Junus-bega, sina Hajdar-begovog, koji su iznosili 22.608,63 dunuma begluka (Prnjavor i Livno[151]) te 575 kmetskih selišta (najvećim dijelom u kotaru Prnjavor, ali i u kotarevim Bileća, Gacko, Foča, Nevesinje i Duvno). Ovako velike posjede Smail Junus-beg (umro u decembru 1913.) naslijedio je od svog oca Hajdar-bega, koji je do velikog imanja došao zahvaljujući činjenici da je njegova polusestra Ćamila-hanuma, kćerka Smail-age Čengića, naslijedila čitavo imanje svog muža Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića, bosanskog vezira, koji je umro 1861. godine. Ćamila je osim toga naslijedila i dio imanja svog oca Samil-age Čengića, tako da se njezin posjed nalazio u Gacku, Nikšiću, Bileći, Nevesinju, Foči, Livnu, Duvnu, Varešu, Sarajevu i Prnjavoru.[152] U Prnjavoru su bili i begluci i kmetska selišta, koja su bila dosta velika,[153] ali je većina begluka u ovom kotaru nakon 1918. podijeljena srpskim seljacima.[154]

(ABiH, Evidencija, Kl. Br. 3491. Husein-begovo pismo upućeno Agrarnoj direkciji 18. 12. 1921.). Moguće je da su Husein-begovi posjedi bili nešto veći, jer se u jednom dokumentu čak nakon Drugog svjetskog rata navodi da je šumski kompleks Kapeš u Miljevini, površine oko 10.000 dunuma, bio vlasništvo Husein-bega Zulfikarpašića iz Foče, s tim što su seljaci iz Borjanice, Ocrkavlja, Budnja i Miljevine, Husein-begovi kmetovi, imali pravo servituta. Nakon 1918. ovi kmetovi postali su vlasnici šume. (ABiH, ARIK, br. 34/49)

151 Dok se može tačno sagledati njegov posjed u Prnjavoru, za posjede u kotaru Livno raspolažemo samo sa podatkom o ukupnoj površini. Može se pretpostaviti da su se ti begluci nalazili u općini Golijevo Miši, gdje je Smail Junus-beg posjedovao i 73 kmetska selišta.

152 H. Kreševljaković: *Čengići*, str. 410.

153 Jedan od subaša na ovom imanju 1913. bio je Abid Korić, kome je Smail Junus-beg pisao pismo iz Bruse o tome šta treba raditi sa tim imanjem. (ABiH, ZMF, präs. 4897/1913.)

154 ABiH, AGD, k. 147. Ovdje je dat prikaz podjele dijela Rustan Riza-begovog begluka u Ilovi Velikoj i Crkveni sa imenima ljudi i površinom zemlje koja im je dodijeljena – 2.748,965 dunuma – što je bio samo dio njegovih posjeda u tim mjestima. Iz popisa o isplati beglučkih odšteta (ABiH, AGD, k. 143 i 145) vidi se da su u raspodjeli Rustan-begovih posjeda sudjelovali još i Luka Golić i Luka Tomić iz Ilove Velike. Rustan Riza-beg bio je jedini nasljednik Smail Junus-bega.

Posjedi Osman Mazhar-paše, također Smail-aginoga unuka, obuhvatali su 6.845,406 dunuma begluka i 108 kmetskih selišta u kotaru Prnjavor, a Hasan-beg je u svom posjedu imao 1.888,64 dunuma begluka i 63 kmetska selišta, dok je Ibrahim-beg, Ali Galib-pašin sin, posjedovao 884,34 dunuma begluka i 72 kmetska selišta.[155]

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Čajniče	23		23					
Bijeljina	27	26	1	1.207,19	121,4	0	132,25	1.460,84
Bileća	56		56					
Duvno	36		36					
Foča	345	17	328	382,35	19,84	1.460,17	17,52	1.879,88
Fojnica	3		3					
Gacko	191		191					
Konjic	1		1					
Livno	73		73					
Ljubinje	1		1					
Nevesinje	68		68					
Prnjavor	361		361					
Rogatica	28	4	24	129,34	39,02	292,91	14,41	475,68
Sarajevo	56	1	55	218,047	0,84	0	1,825	220,712
Višegrad	68	15	53	428,89	92,774	337,73	125,8	985,194
Visoko	1		1					
Ukupno	**1.338**	**63**	**1.275**	**2.365,817**	**273,874**	**2.090,81**	**291,805**	**5.022,306**

Tabela: Kmetska selišta porodice Čengić

[155] Ibrahim-beg sin je Ali Galib-paše, najstarijeg sina Derviš-paše Čengića. Rođen je 3. marta 1883., a umro 24. 12. 1932. nakon džuma-namaza u Sarajevu. U trećoj godini života ostao je bez oca i sa majkom odselio u Tursku, gdje je završio škole. Bio je oženjen sa Azemina-hanumom, kćerkom Ahmed-bega Džinića i Ifeta-hanume, kćeri Hasan-bega i unuke Osman-paše Gradaščevića, iz Banje Luke, s kojom je izrodio djecu "ali mu nijesu ostala u životu". (*Novi behar*, br. 12-13, 1. 1. 1933., str. 170; *Gajret*, god. XIV, br. 2, 15. 1. 1933., str. 34-35).

Za zemljišne posjede porodice Čengić nedostaju mnogi podaci o veličini kmetskih selišta (od 1.338 selišta, koliko je bilo u njihovim rukama 1918. godine, poznata je površina za svega 63), što onemogućava dalju analizu, ali je nesporno iz ovih podataka da se radi o jednoj od najbogatijih begovskih porodica na prijelazu 19. i 20. stoljeće. Stoga uopće ne iznenađuje da se među krupnim zemljoposjedničkim porodicama u istočnoj Bosni u ovo vrijeme pojavljuje malo drugih begovskih porodica.

DŽINIĆ

Džinići su begovska porodica tako prozvana po izvjesnom Džini – kapetanu Gradiške kapetanije, koji je na kapetansku dužnost došao 1739. i oženio s bogatom udovicom Mustaj-bega, svog prethodnika na kapetanskoj dužnosti. Džino je iza sebe ostavio dva sina: Ibrahim-bega i Mehmed-bega, koji je bio poznat kao Džino Kapetanović. Ibrahim-beg bio je gradiški kapetan; ne zna se kad je umro, a njegova supruga Aiša umrla je u Gradiški 1783./84. godine. Ibrahim-bega na položaju kapetana naslijedio je sin Salih-kapetan. Salih-kapetan imao je dva sina: Ibrahim-bega, koji je umro u Gradiški kao dijete, i Ragib-bega, koji je umro u Banjoj Luci ostavivši iza sebe sina Ali-bega Džinića.[156] Godine 1827. izbili su neredi u Bosanskoj Gradiški (koja se zvala i Berbir) zbog toga što je kapetan Salih-beg Džinić, navodno, uzurpirao neke šume i njive koje su pripadale tvrđavi Berbir i na njima naselio svoje kmetove, a najviše u selu Vrbaška. To su učinili i drugi bogati ljudi. Međutim, Ali Ćehaja Delić organizirao je nezadovoljnike i od Salih-bega oduzeo 31 kuću u selu Vrbaška. Ali Ćehaja Delić je odredio granicu između tvrđave i spahije.[157]

I Salih-begov unuk Ali-beg Džinić imao je važnu historijsku ulogu.

---

[156] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 81-82.

[157] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 47.

Već 1836. spominje se kao banjalučki muteselim.[158] Omer-paša Latas 1851. imenovao ga je za kajmakama Banje Luke,[159] ali ga je 17. augusta 1851., između ostalih, iz Travnika poslao u progonstvo u Istanbul.[160]

Džinići su, pema svjedočenju ruskog diplomate i putopisca Aleksandra Giljferdinga, sredinom 19. stoljeća bili "jedna od najbogatijih porodica u sjeverozapadnoj Bosni".[161] Otprilike u isto vrijeme kada je Giljferding putovao po Bosni i bilježio podatke i o Džinićima jedan austrijski konzularni agent napravio je detaljan opis Banjalučke kajmekamije (godine 1856.). U tom opisu ističe se kako su u Banjoj Luci veoma utjecajni i imućni bili Adil-beg Džinić, "koji posjeduje najveće imanje u cjeloj Bosni, braća Ibrahim-beg i Šaćir-beg Džinić, također veoma imućni".[162]

U austrougarskom vremenu predstavnici porodice Džinić igraju važnu političku ulogu u Bosni i Hercegovini. Posebno aktivni bili su Ragib-beg, najbogatiji bosanski beg svog vremena, Mahmud-beg, aktivni sudionik muslimanskog autonomnog pokreta, i Hamdi-beg. Prva dvojica bili su izraziti opozicionari, dok je Hamdi-beg (1875.-1931.), Ahmed-begov sin, politički bio veoma neodređen. Godine 1909. izabran je za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora. Civilni adlatus baron Benko u kratkim biografijama članova Sabora koje je dostavio Zajedničkom ministarstvu finansija za njega kaže da je napredno orijentiran, sarađuje sa Hrvatima, ali u svojoj častoljubivosti nijednog trenutka ne oklijeva učiniti ustupke protivničkoj strani ako će u tome imati određenu korist i time pojačati svoj utjecaj. Jedno vrijeme bio je politički pristav, a nakon napuštanja državne službe živio je od obrađivanja svog bogatog imanja. Zbog izbora za člana Vakufsko-mearifskog sabora razišao se sa svojim rođacima Ragib-

[158] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 272.

[159] G. Šljivo: *Omer-paša Latas*, str. 140.

[160] V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 105.

[161] A. Giljferding: *Putovanje*, str. 323.

[162] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1954.-1860.*, str. 198-199. Vjerovatno je u pitanju greška, jer se ne radi o Adil-begu, nego o Ali-begu Džiniću.

begom i Mahmud-begom.[163] Politički je pripadao Muslimanskoj naprednoj (samostalnoj) stranci Adem-age Mešića, a nakon stvaranja Ujedinjene muslimanske organizacije avgusta 1911.[164] i dopunskih izbora za Sabor postao je saborski zastupnik.[165] Uoči Prvog svjetskog rata, skupa sa Ragib-begom Džinićem, odlučni je protivnik najava o izmjeni Zakona o otkupu kmetskih selišta.[166] Često je mijenjao politička opredjeljenja. Safvet-beg Bašagić nazivao ga je "vojnim liferantom i šumskom pretrgom" zbog njegovih aktivnosti oko šumskog kompleksa Dnoluka (na području travničkog i jajačkog kotara) koji je 1911. kupio za eksploataciju, ali ga je kasnije pokušao prodati drugoj firmi.[167] U tom cilju Hamdi-beg je 1913. oformio akcionarsko društvo Dnoluka – šumska industrija d. d., u kome je jedna polovina akcija pripadala je Hamdi-begu i njegovom bratu Haki-begu Džiniću, njihovom zetu Ibrahim-begu Čengiću iz Sarajeva i Šerifu Arnautoviću, a druga povina pripadala je dr. Eduardu Serelmannu i njegovom zetu dr. Mori Horvathu.[168]

H. Mahmud-beg Džinić, Šaćir-begov sin, bio je sudionikom autonomnog muslimanskog pokreta na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Ivan Milićević naziva ga "najuglednijim čovjekom" u Banjoj Luci tog doba.[169] Okružna oblast u Banjoj Luci izvještavala je o Mahmud-begu

---

[163] ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909..

[164] ABiH, ZMF, Präs. 1076/1911.

[165] Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 96.

[166] Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 180-183.

[167] Vlada je na ovu "poslovnu špekulaciju" pristala 1914. dopustivši Hamdi-begu da, kao nagradu za političku saradnju u Saboru, svoje obaveze iz ugovora o eksploataciji kompleksa Dnoluka prenese na firmu Georg Hagenbucber. Ova je "špekulacija" donijela Hamdi-begu znatnu finansijsku dobit. (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 183., bilješka 65.)

[168] IAS, BS - 23; Branislav Begović: *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878.-1918.) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industriju preradu drveta*. Sarajevo 1978., str. 136-137.

[169] Ivan A. Milićević: *Oživljavanje starih uspomena*. Novi behar, god. XII, br. 7-14, 15. 1. 1939., str. 100.

početkom 1903. da se radi o čovjeku koji je u to vrijeme imao oko 38 godina, da je sin umrlog Šaćir-bega, kojem je animozitet i nepovjerenje prema novom režimu usađeno već u mladosti u roditeljskoj kući, jer je njegov otac bio nesklon novoj upravi, nije se mogao prilagoditi novim odnosima i izbjegavao je svaki kontakt sa vlastima.[170] Jednako opoziciono raspoložen bio je i Ragib-beg Džinić, koji je politički pripadao Muslimanskoj narodnoj organizaciji, na čijoj je listi maja 1910. izabran za zastupnika u Saboru. On je bio najveći zemljišni posjednik u Bosni, a značajan je i po tome što se lično zalagao za fizičku podjelu begluka i kmetskih selišta. On, koji je u banjalučkom okrugu imao tri sela (Gradina Donja, Demirovac i Draksenić), tražio je da se ta podjela izvrši, ali da se istovremeno s njom izvrši i komasacija na begluku kako bi on mogao oformiti jednu veliku latifundiju plodnog alodijalnog zemljišta i pristupiti njezinoj intenzivnoj obradi. Srpski seljaci (kmetovi), međutim, pod utjecajem svojih vođa, odbili su prihvatiti ovu realnu podjelu sa zemljovlasnikom,[171] a ni ostali bošnjački begovi nisu bili oduševljeni ovakvim njegovim potezom jer bi se taj izuzetak pretvorio u pravilo, što begovima ne bi odgovaralo. Safvet-beg Bašagić u jednom pismu pisao je o tom Ragib-begovom pokušaju da riješi svoje agrarno pitanje komasacijom "ne pitajući ostale veleposjednike i posjednike bi li njima konveniralo dati 65% kmetima džabe", zbog čega su muslimanski zastupnici u Bosanskom saboru spriječili da se jedna takva operacija provede u Saboru, mada je Ragib-beg bio dobio podršku vlade.[172] Srpska riječ početkom 1914. pisala je kako Ragib-beg Džinić, "najveći feudalac u čitavoj Bosni", ima 15.000-16.000 dunuma pobeglučene zemlje, a pokušava da sa kmetovima u selima Draksenić, Demirovac i Gradina podijeli kmetska selišta po principu 50% naprema 50%, s tim što bi begovih 50% činilo zemljište koje se nalazi bliže Džinićevom čardaku: "Čardak se pak nalazi na uglu dvaju državnih drumova, oko kojih je najbolja zemlja. Kmetovima se daje

[170] ABiH, ZMF, Präs. 131/1903.

[171] A. Fefalik: *Ein neuer aktueller Weg*, str. 38-39.

[172] O ovome je opširno izvještavao i Potiorek u svom izvještaju Zajedničkom ministarstvu finansija 31. marta 1913. (ABiH, ZMF, opća 4539/1913; IAS, BS-23)

tamo na obalama Save i Une – sve same plavare i baruštine – što vječito leže pod vodom. Ovom diobom i komasacijom Džinić bi sjedinio svoje dosadašnje raštrkane begluke i dobio jedan slobodni posjed od preko 30.000 dunuma."[173]

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Banja Luka	3.112,58	16.216,86	19.329,435
Bosanska Dubica	4.916,291	10.269,14	15.185,426
Bosanska Gradiška	?	?	24.560,053
Brčko	242,1	280,98	523,080
Gradačac	685,367	1.822,998	2.508,365
Prijedor	8.234,68	16.497,23	24.731,905
Ukupno	**17.191,02**	**45.087,19**	**86.838,264**

Tabela: Begluci porodice Džinić

Najznačajnija koncentracija begluka porodice Džinić nalazila se u kotarevima Prijedor (Omarska, Lamovita, Kevljani, Verići), Bosanska Gradiška (Bistrica, Mašići, Vilusi, Turjak), Banja Luka (Krmine, Miloševci, Piskavica i Šimići) i Bosanska Dubica (Gradina Donja, Draksenić, Demirovac). Begluci u kotaru Gradačac (Vranjak i Koprivna, na prostoru današnje općine Modriča) u posjed porodice Džinić došli su zahvaljujući ženidbenim vezama sa porodicom Gradaščević, a i posjed u kotaru Brčko (Sandići) vjerovatno je na sličan način došao u vlasništvo banjalučkih Džinića.

Kmetska selišta porodice Džinić su se nalazila, uglavnom, u onim mjestima gdje i begluci. Najveća koncentracija je u kotarevima Gradiška (Turjak, Mašići, Vilusi), Prijedor (Kevljani, Lamovita, Omarska, Verići), Bosanska Dubica (Demirovac, Draksenić Donji, Gradina Donja) i Banja Luka (Krmine, Piskavica, Miloševci, Bukovica, Barlovci, Kuljani, Laktaši, Trn, Debeljaci).

[173] *Srpska riječ*, god. X, br. 28, 7. (20.) februar 1914., str. 1.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	347	28	319	2.993,32	616,87	0	184,09	3.794,28
Bosanska Dubica	368	366	2	18.357,24	2.272,147	4.320,062	1.069,118	26.018,571
Bosanska Gradiška	507	430	77	26.287,1	5.544,11	157,09	1.375,649	33.363,949
Brčko	96		96					
Gradačac	155		155					
Prijedor	422	51	371	2.943,03	286	9,5	80,88	3.319,41
Prnjavor	1		1					
Ukupno	**1.896**	**875**	**1.021**	**50.580,69**	**8.719,127**	**4.486,652**	**2.709,737**	**66.496,21**

Tabela: Kmetska selišta porodice Džinić

Karakteristika zemljišnih posjeda porodice Džinić u tome je što se radi o velikim kompleksima begluka i brojnim selištima. Kako se, pak, ne radi o posebno razgranatoj porodici gotovo svi njezini pripadnici 1918. spadali su u kategoriju velikih zemljišnih posjednika sa velikim beglucima i sa blizu 100 kmetskih selišta, bez obzira što su tokom austrougarske uprave pojedini pripadnici ove porodice, poput h. Mahmud-bega Džinića, brojne svoje begluke i kmetska selišta prodavali. Usto, osim što se, odlikuju svojom veličinom, ovi posjedi odlikuju se i gustom koncentracijom u pojedinim selima. Poneki krajevi sa više sela pripadali su 1918. isključivo pripadnicima ove porodice. Tu se posebno ističu posjedi Ragib-bega Džinića u Demirovcu, Drakseniću i Gradini Donjoj u kotaru Bosanska Dubica te u Turjaku, kotar Bosanska Gradiška, zatim posjed Ahmed Bahri-bega Džinića (u Krmini u kotaru Banja Luka, u Koprivni i Vranjaku u kotaru Gradačac, koje je dobio ženidbom s Ifeta-hanumom Gradaščević) te posjed h. Mahmud-bega Džinića (koji se najznačajnijim dijelom nalazio na prostoru Omarske i Lamovite u kotaru Prijedor).

Zemljišni posjedi porodice Džinić 1918. bili su raspoređeni među slijedećim pripadnicima ove porodice:

1. Ahmed Bahri-beg Džinić,[174] Muhamed-begov sin, posjedovao je 9.908, 275 dunuma begluka i 80 kmetskih selišta u mjestu Krmine (kotar Banja Luka) te 103 selišta u Koprivni i 52 u Vranjaku, kotar Gradačac, koje je dobio u miraz;

[174] Ahmed-beg rođen je 1850., umro je 5. 10. 1918., bio je oženjen s Ifet-hanumom Gradaščević. Njegovi sinovi su poznati Hamdi-beg Džinić (1875.-1931.) i Haki-beg (oženjen s Mevhiba-hanumom Fadilpašić), a kćeri su mu Azemina, udata za Ibrahim-bega Čengića u Sarajevo, i Kanita (ABiH, Evidencija, kl. br. 13688). Njegov begluk u Krmini, prema popisu posjeda u kotarskoj općini Krmina što ga je poglavar banjalučkog seoskog sreza 21. oktobra 1927. dostavio Agrarnoj direkciji u Sarajevu, iznosio je 9.911,975 dunuma. Od toga su 42 težaka iz Krmine držala 140 parcela veličine 708,410 dunuma oranice, 39,670 dunuma vrtova, 36,780 dunuma livade, 46,950 dunuma pašnjaka, 40,880 dunuma šume i 9,190 dunuma koji su se računali pod kuće i dvorišta, što ukupno iznosi 881,880 dunuma. Ostale parcele ovih vlasnika niko nije obrađivao u vrijeme kada je popis pravljen niti ih je ko tražio, a obuhvatale su površinu od 220,670 dunuma oranice, 2.364,650 dunuma pašnjaka, 6.441,785 dunuma šume i 2,990 dunuma koji su se računali pod kuće i dvorišta, što ukupno iznosi 9.030,095 dunuma. Ukupno je, dakle, prema ovom dokumentu, beglučki posjed nasljednika Ahmed-bega Džinića u kotarskoj općini Krmine iznosio 9.911,975 dunuma, od čega je oranica 929,080 dunuma, vrtova 39,670 dunuma, livada 36,780 dunuma, pašnjaka 2.411,600 dunuma, 6.482,665 dunuma šume i 12,180 dunuma zemljišta koje se računalo pod kuću i dvorište. (ABiH, AGD, br. 16.189/27. Ovdje je detaljan popis sa imenima težaka koji obrađuju pojedine parcele. Popis je napravljen na temelju uvida na licu mjesta što su ga 6. oktobra 1927. obavili sreski poglavar, geometar Agrarne direkcije Čedomir Nikolić, knez sela Krmine i još dva odbornika iz toga sela.) Oko nekih njegovih selišta u Koprivni dugo se vodio spor sa kmetovima koji su sudskim putem izgubili kmetsko pravo, pa su ta selišta pretvorena u begluk, ali su kmetovi uprkos tome pravili probleme begu oko njegovog vlasništva. Ti problemi prenijeli su se iz austrougarskog i u doba nakon Prvog svjetskog rata. Kasnije su ti posjedi u Vranjaku prešli u vlasništvo Ahmed-begovog sina Haki-bega, koji će poslije Prvog svjetskog rata ženidbom sa Mevhibom Fadilpašić, koja je po majci bila Gradaščevićka, dobiti i neke posjede oko Brčkog (Bijela) (Vidi o tome dokumente u: ABiH, ZMF, opća građa, br. 112265/1909.; ABiH, AGD, br. 1252/24; ABiH, AGD, k. 144, Odštete za begluke.)

2. Posjed h. Sulejman-bega Džinića,[175] Ahmed-begovog brata, nije dovoljno poznat, osim 2.800,43 dunuma begluka u Šimićima, koji se 1918. vodio kao vlasništvo Mehmedašim-bega Džinića iz Istanbula;
3. Ali-beg Džinić, Husref-begov sin, posjedovao je 1.014,02 dunuma begluka i 44 kmetska selišta u Piskavici;

---

[175] Oko 1870. Sulejman-beg Džinić iz Banje Luke otišao je na studije u Istanbul sa namjerom da završi medresu i zauzme odgovarajući položaj u osmanskoj državnoj službi. Namjera mu se nije obistinila, a on se u Istanbulu oženio i tamo nastanio, premda su članovi njegove porodice, posebno brat Ahmed-beg, vršili pritisak na njega kako bi ga privoljeli da se vrati u Banju Luku. Tek kad se njegov najstariji brat, Husrev-beg, teško razbolio, Sulejman-beg je 1887. odlučio da se vrati u Banju Luku. Prije toga se već bio razveo od svoje supruge, Zejneba-hanume, i činio je sve napore da kod sebe sačuva svoje dvoje djece, dvije djevojčice. Povodom toga je sa svojom suprugom, odnosno sa svojim puncem, vodio sudski spor, koji je izgubio, te je bio osuđen da plaća alimentaciju. Premda je već duže vremena želio da se vrati u Banju Luku i da preuzme upravljanje svojim dobrima, ovim okolnostima je bio zadržavan. Želio je da se vrati sa svojom djecom i neposredno pred svoj konačni povratak ukazala mu se prilika da ispuni tu svoju želju. Naime, uspio je dobiti dokument koji je sadržavao nagovještaje navodne planirane zavjere protiv sultana Abdul-Hamida, čime su kompromitirane različite osobe koje su stajale u kontaktu sa sultanom Muratom. Taj dokumenat proslijedio je u ruke sultana Abdul-Hamida, a kao nagradu očekivao je da se sultanovom naredbom njemu dodijele djeca. Jedna takva naredba je zaista i objavljena Ministarstvu policije, koje je naredilo da se djeca odmah dodijele h. Sulejman-begu. Policija u Istanbulu bila je krenula i u provedbu ove naredbe, ali je dopustila odlaganje jer se majka djece navodno teško razboljela. U međuvremenu umro je Sulejman-begov brat Husrev-beg u Banjoj Luci. Sulejman-beg požurio je u Bosnu, a da obaveze oko dobivanja djece nije uspio dovršiti. Nakon što se vratio u Banju Luku ubrzo je obaviješten od strane kotarskog predstojnika u tom gradu da je osmansko poslanstvo u Beču, na temelju ilama Šerijatskog suda u Istanbulu, tražilo da Sulejman-beg plati alimentaciju za svoje dvoje djece u visini od 6.834 groše te da svaki mjesec ubuduće daje po 500 groša na ime alimentacije. U svojoj izjavi Džinić je istaknuo kako je takva odluka nevažeća jer su sultanovom naredbom djeca dodijeljena njemu, pa je čak tvrdio da o tome moraju postojati i dokumenti u Istanbulu. (ABiH, ZVS, k. 66, br. 112 – 13/3; Isto, br. 112 – 3/4)

4. Muhamed-beg Džinić,[176] Husref-begov sin, oženjen Zarifom Bešlagić, posjedovao je 1.347,2 dunuma begluka i 49 kmetskih selišta u Piskavici;
5. Mustaj-beg Džinić, Husref-begov sin,[177] posjedovao je 1.925,39 dunuma begluka u Pervanima i 49 kmetskih selišta u Piskavici;
6. Smail-beg,[178] Ali-begov sin, posjedovao je 4.157,36 dunuma begluka i 117 kmetskih selišta u Verićima, kotar Prijedor;
7. Nasljednici Selim-bega Džinića[179] posjedovali su ukupno

---

[176] Ovaj Muhamed-beg (koji se ponegdje navodi i kao Mehmed-beg) vjerovatno je imao i kmetskih selišta u selu Šimići, gdje je, inače, bilo puno begluka njegovog rođaka Mehmedašim-bega Džinića. U selu Šimići 200 kmetova 1910. pobunilo se i otkazalo plaćanje haka Muhamed-begu Džiniću (V. Bogićević: *Seljački pokret*, str. 238.). Vjerovatno su ta selišta poslije 1910. prodata. Muhamed-beg i njegov brat Mustaj-beg, kada su tražili da im se isplati privremena renta za oduzete zemljišne posjede, odbijeni su "jer stalno ne stanuju na teritoriju naše Kraljevine, a to poradi toga što se isplata ove rente dozvoljava iz socijalne nužde prema materijalnom stanju zemljovlasnika" (ABiH, AGD, k. 133, br.1).

[177] Sva trojica ovih Husref-begovih sinova živjeli su u Brusi (Turska). Muhamed-beg (Mehmed-beg), koji je odselio u Brusu i bio turski državljanin, umro je u Brusi 1922., a iza njega su ostali supruga mu Zarifa, rođena Bešlagić iz Banje Luke (živjela u Brusi), punodobni sinovi Ibrahim i Rifat i malodobni sin Sanija te kćerka Hasiba, udata za Remzi-ef. Gušića u Banju Luku. (ABiH, Evidencija, kl. br. 13249; Isto, 13250; Isto, kl. br. 13254.)

[178] Smail-beg bio je oženjen sa Aišom Hrgić, koja se od njega razvela 1898. i udala za Smail-agu Smailagića. Nije nam poznato s kime se kasnije oženio, ali se zna da je imao sina Omer-bega, a vjerovatno su Pašana i Emina, kojih se prisjeća akademik Muhamed Filipović, njegove kćerke iz drugog braka. (Emin Krkić: *Tunjina nedovršena priča. Banjaluka u kazivanju Muhameda Filipovića*. Sarajevo 1999., str. 69-71. Vjerovatno se prisjećanje Muhameda Filipovića odnosi na ovog Smail-bega Džinića).

[179] Sinovi banjalučkog veleposjednika Ibrahim-bega Džinića, Selim-beg i Salih-beg, na prijedlog okružnog predstojnika u Banjoj Luci, u proljeće 1883. primili su sedam porodica Tirolaca na vlastito zemljište u selu Kremna "jer tu više nisu imali domaćih kmetova" (Đorđe Mikić: *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*. Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1990., str. 186.). Ovaj h. Selim-beg 1896. obnovio je tzv. Mejdansku džamiju u Banjoj Luci, pa se ona zove i Džinića džamija (M. ▸

7.012,57 dunuma begluka (523,08 dunuma u kotaru Brčko i 6.489,49 dunuma u kotaru Bosanska Gradiška) i 345 kmetskih selišta (78 u kotaru Banja Luka – Bukovica 13, Jablan tri, Trn 11, Barlovci 40 i Kuljani jedno; 96 u kotaru Brčko – Sandići 60, Slijepčevići jedno i Trnjaci 35; 171 u kotaru Bosanska Gradiška – Mašići 13, Vilusi 22 i Bistrica 136 selišta; selišta u Bistrici obuhvatala su površinu od 13.225,322 dunuma);

8. Mustaj-beg, Salih-begov sin, u kotaru Prijedor posjedovao je 2.929,6 dunuma begluka (780,67 dunuma u Kevljanima i 2.148,93 u Lamoviti) i 51 kmetsko selište površine 3.319,41 dunum (24 selišta u Kevljanima površine 1.215,13 dunuma i 27 selišta u Lamoviti površine 2.104,28 dunuma);
9. Ali-beg Džinić, Salih-begov sin, posjedovao je 2.334,12 du-

Mujezinović: *Islamska epigrafika,* II, str. 220-221). Selim-beg je bio oženjen sa Lebiba-hanumom, kćerkom Osman-begovom (umrla 1874.), s kojom je imao sina Ismail-bega, koji je umro 1877. godine. Nije poznato koliko je Selim-beg imao djece u braku sa Lebiba-hanumom, ali je sigurno da je osim umrlog Ismail-bega, imao još Mehmed-bega (oženjen sa Zejneba-hanumom, koja se nakon Mehmed-begove smrti preudala u Đumrukčić u Banju Luku). Mehmed-beg je imao dva sina: Mehmed-bega i Osman-bega, te kćerku Hasiju. Ova djeca malodobna su 1921. godine. Vjerovatno se Selim-beg poslije smrti prve žene ponovo oženio. Njegovi sinovi, Ibrahim-beg i Fadil-beg, čija se majka preudala nakon Selim-begove smrti za Hasib-bega Imamovića u Banju Luku, imali su kmetska selišta u Trnu, Barlovcu, Bukovici, Kuljanima i Jablanu (kotar Banja Luka) te u Trnjacima, Slijepčevićima i Sandićima (kotar Brčko). (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 274.) Sva ova kmetska selišta 1918. oduzeta su, a Hasib-beg Imamović u jednoj žalbi iz 1921. tvrdi kako su ta selišta u kotaru Banja Luka "kupljena 1908. godine za 200.000 vlastitih kruna". Kasnije su braća Ibrahim-beg i Fadil-beg napustili Banju Luku – Ibrahim-beg je odselio u Zagreb, a Fadil-beg u Beograd. (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 1472). Selim-beg je imao i pet kćerki: Fatima, udata Cerić u Bosansku Dubicu, Habiba, udata za Haki-bega Klempića u Zvornik, Muhiba, udata u porodicu Kapetanović u Istanbul, Emina, udata porodicu Kapetanović u Karamurselu i Subhija, udata u porodicu Mujezinović u Banjoj Luci. (ABiH, KBUDB, Evidencija, kl. br. 1535; Isto 7444). O h. Selim-begu Džiniću vidi još: Đorđe Mikić: *Banja Luka na krajini hvala*. Banjaluka 1995, str. 299-300.

numa begluka i 28 kmetskih selišta ukupno 3.794,28 dunuma u Miloševcu, kotar Banja Luka;[180]

10. Hatidža Džinić, Salih-begova kćerka, udata za Hamdi-bega Džinića, posjedovala je 1.643,54 dunuma begluka u Lamoviti;
11. Mahmud-beg Džinić,[181] Šaćir-begov sin, posjedovao je – 16.001,405 dunuma begluka u kotaru Prijedor (10.745,865 dunuma u Omarskoj i 5.255,54 dunuma u Lamoviti) te 271 selište (156 u Omarskoj, 98 u Lamoviti, devet u Laktašima i osam u Vilusima), kao i dva selišta u Bistrici, gdje je njegov udio bio jedna polovina, dok je druga polovina pripadala Mustaj-begu i Hasan-begu, sinovima Salih-bega Džinića;
12. Umihana, Šaćir-begova kćerka, udata za Šemsi-bega Begovića u Derventu, posjedovala je 1.503,675 dunuma begluka u Vilusima te 42 kmetska selišta (deset u Debeljacima i 32 u Vilusima);
13. Posjedi površine 550,77 dunuma begluka u Mašićima i 1.999,57 dunuma begluka u Vilusima u povijesnim izvorima navode se kao vlasništvo Osman-bega Džinića iz Banje Luke, ali nismo mogli utvrditi o kojem se Osman-begu radi;
14. Najveći i najbogatiji bosanski zemljoposjednik u vrijeme austrougarske vladavine bio je Ragib-beg Džinić. Godine 1918. njegovim nasljednicima (sinovima dr. Ali Kijamil-begu Džiniću i Halid-begu Džiniću, kćerki Fatimi, udatoj za Ramiz-bega Begovića u Derventu, te udovici Nuri-hanumi, rođenoj Pašić,

[180] H. Ali-beg Džinić, sin Salih-bega Džinića, u jednoj molbi 1922. upućenoj Agrarnoj direkciji piše kako je ostario, obolio, ima devetero djece, od kojih je jedan stariji umobolan, da je "većim dijelom" živio od prihoda sa kmetovskih selišta. Imao je selišta u Miloševcu, kotar Banja Luka. (ABiH, Evidencija, kl. br. 281.) Begluk u Miloševcu sastojao se najznačajnijim dijelom od šuma (1.740,24 dunuma).

[181] Ovaj Mahmud-beg imao je još u selu Gašnica (kotar Bosanska Gradiška) begluk površine 4.000 dunuma koji je sredinom 1911. prodao seljacima koji su ga obrađivali (ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.; ABiH, ZMF, opća građa, br. 94/1913.), kao i 7.000 dunuma begluka i 150 kmetskih selišta sa ukupno 11.000 dunuma zemljišta u Vrbaškoj (ABiH, ZMF, Präs. 1102/1911.). O ovim prodajama bilo je ranije govora u ovom radu.

pripadalo je ogromno imanje u selištima i beglucima u kotaru Bosanska Dubica (Draksenić, Demirovac i Gradina Donja), i kotaru Bosanska Gradiška (Turjak). O kolikim se posjedima radi vidi se iz slijedeće tabele:[182]

Vrsta zemljišta	Bosanska Dubica						Bosanska. Gradiška	
	Draksenić		Demirovac		Gradina Donja		Turjak	
	Begluk	Kmetluk	Begluk	Kmetluk	Begluk	Kmetluk	Begluk	Kmetluk
Oranica	1.829,5	9.074,695	1.403,704	5.622,704	1.115,755	3.659,845	4.875,568	26.287,1
Vrt	12	218,805	115,88	184,76	11,51	110,1	341,37	876,935
Livade	142,33	1.271,82	246,042	1.977,952	39,57	1.070,29	8,52	157,09
Pašnjaci	939,38	140,39	85,96	45,55	583,77	122,243	298,07	266,02
Šume	750,61	695,83	5.954,76	674,58	1.924,12	901,737	8.472,464	5.544,11
Neplodno	0	3,2	0	0	0	0	0	2,1
Ostalo	8,78	107,575	17,98	78,595	2,775	57,9	20,606	230,594
Ukupno	**3.682,6**	**11.512,32**	**7.824,326**	**8.584,141**	**3.677,5**	**5.922,115**	**14.016,6**	**33.363,95**

Tabela: Posjed Ragib-bega Džinića iz Banje Luke

Njegovi kmetovi iz Turjaka (kotar Bosanska Gradiška) odbijali su 1910. da mu plate hak,[183] a preko 400 njegovih kmetova iz kotara Bosanska Dubica u maju 1908. godine napali su njegove radnike "koji su htjeli da ograde i kao begluk obrade jedno zemljište na koje su kmetovi htjeli uzurpirati kmetovsko pravo i radi toga imali sa Ragib-begom proces", koji je Ragib-beg dobio, ali su kmetovi htjeli spriječiti obrađivanje te zemlje.[184] Povodom tog napada *Srpska riječ* u br. 99. objavila je članak "Događaji u Bosanskoj Dubici", u kome stoji kako Ragib-beg Džinić, veleposjednik iz Banje Luke, "već punih 15 godina silom hoće da pobegluči seoske ispaše u selima Drakseniću, Demirovcu i Gradini, kotar Bos. Dubica". U članku dalje stoji da je ta ispaša upisana u gruntovnicu ne kao ispaša nego kao begluk zbog toga

[182] ABiH, Evidencija, kl. br. 507.

[183] V. Bogićević: *Seljački pokret 1910.*, str. 235. Dugogodišnji Ragib-begov subaša u Turjaku bio je Muharem Baručija, a Muharemov sin, Osman Baručija, radio je u Ragib-begovoj trgovini u Turjaku. (ABiH, AGD, 6635/27).

[184] *Musavat*, br. 23, 29. 5. 1908., str. 3.

što je geometar "kod osnivanja gruntovnice bio cijelo vrijeme mio gost u čardaku Ragib-bega Džinića".[185] U isto vrijeme *Hrvatski dnevnik* objavio je tekst o ovom sporu, sa potpisom Ragib-bega Džinić u kojem je dokazivano kako kmetovi na tom zemljištu nemaju pravo ispaše, kako im ta ispaša nije ni potrebna, nego je, sa stanovišta nacionalne ekonomije, treba pretvoriti u oranice. Povodom ovog napisa Srpska riječ pisala je kako "mi poznajemo dobro Ragib-bega, znamo da on lično svojim kmetima nije nikada zla i nepravde činio, nego da se krivica kmetima njegovim često puta događala od njegovih mlađih". U ovom članku u *Srpskoj riječi* dalje stoji da su kmetovi na tom zemljištu "vazda vršili pravo paše".[186] *Musavat* je povodom ovog spora pisao kako je tih 400 kuća kmetova priznavalo Ragib-begu pravo na te ispaše "sa kojima je on kao vlasnik tih čestica gospodario kako je htio, priznavali su mu čak da su iste begluk". Tako je bilo sve do 1895. ili 1896., "kadno kmeti listom skočiše da spomenute čestice u ispašu pridobiju". Međutim, Ragib-beg dokazao je svoje pravo na te čestice, i 1907. ishodio sve osude (i sudske i političke vlasti) u svoju korist.[187]

U sporovima sa seljacima Draksenića i Gradine od 1892. Ragib-beg Džinić stalno je dokazivao svoje pravo na ta imanja. Godine 1895. grupa seljaka iz Draksenića i Gradine podnijela je molbu kotarskom uredu u Bosanskoj Dubici u kojoj se traži pravo ispaše na posjedima Ragib-bega Džinića. U toj molbi seljaci iz Draksenića tvrde da je Ragib-beg sam ogradio pašnjake ili iskrčio šume, zbog čega seljaci nemaju gdje napasati svoju stoku. Jednu česticu je "u proljeće 1895. Ragib-beg Džinić iskrčio i uzorao je od ove u god. 1892. ograđene čestice oko 9 dana oranja, i ovu oranicu sada sam uživa", za drugu česticu vele da ju je "iskrčio i uzorao Ragib-beg Džinić u god. 1892. i ovu oranicu sada uživaju 2 kmetova Ragib-bega Džinića", treću česticu "iskrčio je i uzorao Ragib-beg Džinić u god. 1890. i ovu oranicu uživa sada Marko Batić iz Draksenića", za četvrtu kažu da ju je "iskrčio i uzorao Ragib-beg Džinić u proljeće 1890. izuzevši komad gdje vazda

[185] *Srpska riječ*, br. 99, 7. (20.) maja 1908.

[186] *Srpska riječ*, br. 112, 24. maja (6. juna) 1908.

[187] *Musavat*, br. 25, 12. 6. 1908., str. 3.

stoji voda. Ovu oranicu uživaju 5 kmetova Ragib-bega Džinića iz Draksenića." Slično su priznavali i seljaci iz Gradine (uvijek je Ragib-beg "iskrčio i uzorao" te čestice, a zatim ih davao ili svojim kmetovima ili drugim seljacima). Molbe seljaka, međutim, odbijene su "pošto preporna zemljišta jesu upisata u gruntovnicu kao begluk i neograničeno vlasništvo njegovo (begovo, op. H.K.), a kod sastavljanja gruntovnice nisu molitelji njihovo pravo ispaše na ova zemljišta prijavili a dapače što jesu sami molitelji djelomično priznali jesu isti sami kao nadničari uz dnevnu plaću preporna zemljišta dijelomično krčili i na ovaj način njihovim postupanjem privolu za krčenje dali".[188] Dakle, Ragib-beg je uz dopuštenje vlasti zemljišta obrasla šumom i šikarom iskrčio i pretvorio u oranicu te, zatim, davao kmetovima ili drugim seljacima na obrađivanje. U zapisnik kod Kotarskog ureda u Bosanskoj Dubici 21. aprila 1896. Ragib-beg Džinić izjavio je kako "prije 30 godina dana nije bilo u Drakseniću i Gradini ukupno niti 120 kuća, sada imade 250 kuća, dakle lako je razumjeti, da je u korist samih žitelja iz Draksenića i Gradine prisiljen sam zemlju moju beglučku, koja je do sada bez ikakve koristi ležala – predavati u uživanje siromašnim seljacima, koji nemaju nikakve zemlje, da žive."[189] Dalje je Ragib-beg isticao kako se nakon okupacije "naselilo u Draksenićу i Gradini stranaca koji dakle prije nikada nisu pasli blago svoje na upitnim česticama", navodeći pritom imena ljudi koji su se tu naselili u ovom periodu te dodajući, da njegovi kmetovi iz Draksenića i Gradine nisu siromašni i ovisni o njegovim beglucima pri čemu je tu svoju tvrdnju argumentirao podacima o tome koliko su zemlje njegovi kmetovi kupovali u susjednoj Hrvatskoj ili u drugim krajevima u Bosni (u kotaru Bosanska Dubica).

Dakle, Ragib-beg je 1907. dokazao da je apsolutni vlasnik spornih posjeda, odnosno da su ti posjedi dugo vremena begluk, a ne posjedi opterećeni kmetskim pravom. Sve je to početkom 1912. potvrdila i Zemaljska vlada. Ipak, stalno je imao problema s ovim posjedima. Njegovi nasljednici (dr. Ali Kjamil-beg Džinić i drugi) poslije Prvog svjetskog rata tražili su da na jednom od svojih posjeda u Demirovcu

[188] ABiH, ZVS, nesređena građa o otkupu kmetskih selišta.

[189] ABiH, ZVS, nesređena građa o otkupu kmetskih selišta.

podignu fabriku špirita. Kotarski ured u Bosanskoj Dubici 27. juna 1921. napravio je uvide na licu mjesta u prisutnosti podnosilaca zahtjeva za odobrenje za podizanje fabrike špirita, težaka sela Demirovac i agrarne komisije iz istog sela. Utvrđeno je da je posjed na kojem se planira podići fabrika begluk duže od 40 godina te da ju je beg "zajedno sa na njemu podignutim zgradama samo za svoje gospodarske svrhe upotrebio, ali da je narod sela Demirovac i okolnih sela Draksenić i Gradina podizanju fabrike protivan, zahtjevajuć postojeće zgrade za školu, općinski ured i seljačku zadrugu, i tvrdeći da su predmetne nekretnine nekada njihove bile, koje se oni natrag dobiti nadaju." Kotarski ured priznavao je da te želje i zahtjevi seljaka nisu opravdani jer ne odgovaraju istini, ali je ipak 6. jula 1921. predložio Agrarnoj direkciji "da ne bi bilo uputno da se ovo pitanje riješi sada, nego kad budu agrarne komisije počele sa svojim radom, jer je protiv Džiniću nezadovoljstvo seljaka od vajkada veliko, a to bi se nezadovoljstvo još više povećalo, ako bi se pitanje fabrike rešilo prije sređenja agrarnih odnosa uopšte. Kotarski ured tvrdi da je za nj pitanje rešenja Džinićevih begluka jedno od najtežih a možda uopšte najteže u BiH obzirom na ćud i mentalitet težaka sela Demirovac, Draksenić i Gradina. Po mišljenju kotarskog ureda najpraktičnije bi bilo kad bi se dotične beglučke zgrade upotrijebile za jednu poljoprivrednu školu." Agrarna direkcija 8. marta 1922. izvijestila je dopisom Ministarstvo za agrarnu reformu da "objekti na kojima hoće molioci da podignu pomenutu fabriku ne spadaju pod agrarnu reformu. (...) Interes cijele porodice Džinića, jedne od najstarijih i najuglednijih u BiH, zahtijeva da se oni hitno bace na privredu koja im se čini najpodesnija, dok ne bude kasno, jer su agrarnom reformom udareni najjače i posljedice njezine materijalno su ih upropastile."[190]

Međutim, na Džinićev posjed u Demirovcu, u njegov čardak, koji je sagrađen oko 1890., preseljena je 1922. parohija iz Međeđe. Paroh Mirko Pavić uz kuću je dobio i 12-13 dunuma zemlje da je obrađuje, a oko istog dijela posjeda, čardaka i postojećih štala, otimala se još i

[190] ABiH, AGD, br. 16.204/23.

tamošnja škola sa izvjesnim učiteljem Ciprušom.[191] Dio Džinićevog begluka u Demirovcu odmah je nakon završetka Prvog svjetskog rata podijeljen mjesnim dobrovoljcima. Marko Trubarac, Marko Babić i Petar Rapaić iz Demirovca te Ilija Toreman iz sela Gradina Donja dobili su po 50 dunuma Džinićevog begluka u mjestu zvanom Bočenjak u selu Demirovac. Međutim, agrarni delegat u Bosanskoj Dubici odlukom od 19. maja 1929. riješio je da čitav posjed ovog bega (dr. Ali Kijamil-bega Džinića) u Demirovcu pripadne dijelom selu za ispašu, a dijelom pojedincima kao zakonskim pridržnicima, čime su dobrovoljci ostali bez posjeda. Na temelju te odluke seljaci koji su dobili zemlju što su je držali dobrovoljci htjeli su zabraniti dobrovoljcima dalje obrađivanje, pa je došlo i do tuče seljaka i dobrovoljaca.[192] Dobrovoljci su dokazivali kako je odluka da se begluk dijelom dodijeli selu kao ispaša, a dijelom pojedincima kao zakonskim pridržnicima pogrešna jer da se temeljila na izjavama seljaka koji su se na taj način htjeli domoći zemlje te na izjavama begovog zastupnika, "koji i ne pozna ovdašnjih prilika i kome je jedino stalo do toga da se ovo pitanje njegovog vlastodavca čim pre reši". Dobrovoljci su u žalbi isticali da je malo pridržnika koji su begovu zemlju držali od 1909., nego većinom od 1918., ali im se ipak zemlja dodjeljuje. Navode se i imena onih koji dijelove ovog begluka drže tek nakon 1918. godine: Mićo Babić Popović, sin pokojnog Đurđa, po povratku iz talijanskog zarobljeništva 1921. uzurpirao je 75 dunuma; Đuro i Gligor Rašić pored svojih 300 dunuma uzurpirali su 1920. još 50 dunuma; Pero Kovačević, sin pokojnog Ostoje, 1920. uzurpirao je 12 dunuma; selu Demirovcu doznačeno je za ispašu preko 700 dunuma ziratne zemlje koja nije ispaša niti je ikada služila u te svrhe[193] (za ispašu su dodijeljena 753 dunuma, koliko je seoska općina i tražila).[194]

Ova zbivanja u vezi sa zemljišnim posjedom Ragib-bega Džinića – koja su nešto opširnije predstavljena – zorno odslikavaju sudbinu koja je zadesila bosanske begove 1918., čak i one koji su imali brojne

[191] ABiH, AGD, br. 927/29.

[192] ABiH, AGD, br. 9538/29.

[193] ABiH, AGD, Präs. br. 77/1928.

[194] ABiH, AGD, 22.668/26.

posjede, i koji su namjeravali aktivno se uključiti u ekonomsko-privredni život.[195]

ĐONLAGIĆ

Prema narodnoj predaji koju prenosi Thalloczy – a povijesnih izvora o porijeklu ove porodice nema – porodica Đonlagić doselila se iz Budima u selo Vrela kod Tešnja. U svoje pretke ova porodica ubraja Đul-babu, osnivača budimske džamije.[196] Prema toj predaji, došla su trojica braće, od kojih su dva ostala u Tešnju, a jedan je otišao u Foču (kotar Derventa), gdje je bio šerijatski sudija. Porodica Đonlagić bila je rasprostranjena po raznim krajevima Bosne, ali su osnovne grane bile one u Derventi i Tešnju.

ĐONLAGIĆ (DERVENTA)

Premda ova grana Đonlagića u Derventi nije spadala u red bosanskih begova koji su krajem 19. stoljeća bili politički aktivni, i premda nije spadala u red krupnih zemljoposjednika, ipak je u svojim rukama držala znatne zemljišne komplekse. Godine 1918. posjedovali su ukupno 184 kmetska selišta, od čega su 42 selišta, za koliko je poznata detaljna struktura, obuhvatala površinu od 5.453,67 dunuma.

---

[195] Safvet-beg Bašagić u svoj stihovanoj autobiografiji o tome je zapisao: "Ispričati, šta zapamtih – to bi bila duga priča; / Vladari su postajali podanici svoje raje, / bogati gospodari biedne sluge svojih sluga / I taj problem – u povijesti nečuveni – i sad traje." (Muhidin Džanko: *Biografija Safvet-bega Bašagića-Redžepašića: Nepodnošljiva neizbježnost pozitivizma.* Diwan. Časopis za kulturu. Gradačac 2000., str. 114-115.)

[196] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol.* Ovu predaju prihvatio je M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 14-15.

Međutim, ti posjedi nisu bili koncentrirani na jednom mjestu, niti su pojedini pripadnici ove porodice bili krupni zemljoposjednici. Općenito promatrano, posjedi derventskih Đonlagića prostirali su se sjeveroistočno i istočno od Dervente (Koraće, Kostreš i Zelenika) te jugoistočno od Dervente na pravcu prema Doboju (Mišinci), a selišta su im bila u mjestu Foča kod Dervente, preplićući se pritom sa selištima derventskih Kapetanovića, Begovića i Gradaščevića.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Foča	27		27					
Johovac	8		8					
Koraće	64	17	47	1.466,87	281,04	0	76,66	1.824,57
Kostreš	15	15		1.299,07	459,23	0	43,63	1.801,93
Mišinci	61		61					
Prnjavor Veliki	1		1					
Zelenika	10	10		1.407,17	365,56	0	54,44	1.827,17
Ukupno (kotar Derventa)	**186**	**42**	**143**	**4.173,11**	**1.105,83**	**0**	**174,73**	**5.453,67**

Tabela: Kmetska selišta porodice Đonlagić iz Dervente

Karakteristika zemljišnog posjeda derventskih Đonlagića u tome je da tu nema nijednog domaćinstva koje raspolaže sa više od 50 kmetskih selišta:

1. Šemsi-beg, Osman-begov sin, imao je svega jedno selište u Koraću;
2. Čelebija Đonlagić, udata za Šukriju Alagića, posjedovala je tri selišta u Koraću (ukupne površine 314,47 dunuma), šest selišta u Zeleniki (površine 937,01 dunum), a njezina majka Hatidža, rođena Cerić, posjedovala je pet selišta u Koraću površine 520,98 dunuma. Hatidža je 1921. pisala da nema nikakvog drugog imetka, pa je izdržava zet Šukrija Alagić, muž njezine kćerke Čelebije;
3. Esma Đonlagić, udata za Hamza-bega Đonlagića iz Tešnja,

posjedovala je 61 selište u Mišincima i jedno selište u Prnjavoru Velikom;
4. Nasljednici Emin-bega Đonlagića (oženjen sa Alijom Hadžihasanović), posjedovali su 18 selišta u Koraću, 22 u Foči i osam u Johovcu, dok je Emin-begova kćerka Hatidža, udata Mulabegović, sama posjedovala u Koraću pet selišta;
5. Nasljednici Mehmed-bega Đonlagića (oženjen s Minom Kapetanović) posjedovali su pet selišta u mjestu Foča;
6. Nejra Đonlagić, udata za Muharema Hadžihasanovića, posjedovala je devet selišta u Koraću (površine 989,12 dunuma), 15 u Kostrešu (površine 1.801,93 dunuma);
7. Rustan-beg, h. Hasan-begov sin, posjedovao je četiri selišta u Zeleniki ukupne površine 890,16 dunuma;
8. Zumra Đonlagić, udata za Mustafu Jusufbegovića, posjedovala je 23 selišta u Koraću.

ĐONLAGIĆ (TEŠANJ)

Krajem 19. stoljeća, Đonlagići su imali znatan broj kmetskih selišta, 31 kuću i dućane u Tešnju (od Kaloševića do Bobara).[197] Sredinom 19. stoljeća poznat je h. Bećir-beg Đonlagić, koji se isticao u doba Topal Osman-paše, a njegov unuk zvao se Hamza-beg. U doba ustanaka srpskih seljaka 1875.-1878. od Đonlagića se posebno ističu Derviš-beg i njegov sin Ferhad-beg, kao "nemilosrdni progonitelji eškije", zbog čega su ih srpski seljaci 1878. optužili pred novouspostavljenim austrougarskim vlastima kao "velike zulumćare", pa su kraće vrijeme obojica bili u austrijskom logoru u Krndiji.[198] Krajem 19. stoljeća u Tešnju su iz porodice Đonlagić bili poznati h. Bećir-beg, Derviš-beg Veliki (Ferhat-begov), h. Osman-beg, Hamza-beg, Salih-beg (Mustaj-begov), Mustaj-beg, Derviš-beg Mali, Hasan-beg Mali

[197] M. Niškanović: *Porodični korijeni,* str. 14.

[198] A. Mešić: *Memoari*, str. 16, 25, 37, 51-52.

(Omer-begov). Važna je i uloga Zija-bega Đonlagića (1872.-1932.), sina Gani-begovog i unuka h. Bećir-begovog. On je završio nižu vojnu realku (Knabenpensionat) u Sarajevu, gdje je odlično naučio njemački jezik, ali se zbog prerane smrti svog oca, Gani-bega, i prevelike starosti djeda h. Bećir-bega, vratio u Tešanj kako bi vodio domaćinstvo. Već 1907., skupa s Adem-agom Mešićem, u Tešnju je osnovao Prvu muslimansku kreditnu zadrugu, a od 1910., kao član Muslimanske napredne stranke, pa sve do 1924. bio je gradonačelnik Tešnja. Nije bio posebno utjecajan među omladinom jer "nije volio niži stalež" i ponižavao je one koji nisu bili begovskoga porijekla.[199] U njegovoj kući u Tešnju 24. 8. 1908. održana je osnivačka skupština Muslimanske napredne stranke, kada je Zija-beg izabran za sekretara te stranke.[200] Zalagao se za obligatni otkup kmetova. Iako je bio prilično bogat, zbog nesnalaženja bio je gotovo izgubio čitavo imanje, koje je trebalo biti prodato na dražbi, ali ga je spasila Muslimanska centralna banka.[201]

Porodica tešanjskih Đonlagića spadala je u red krupnih begovskih zemljoposjedničkih porodica. Ne zna se precizna veličina njihove beglučke zemlje, ali se pouzdano zna da su begluke imali u Ceranima[202] i Raduši Donjoj,[203] a vjerovatno i u ostalim mjestima u kojima su im se nalazila kmetska selišta: na prostoru kotara Tešanj, i to uglavnom u onim krajevima koji danas pripadaju općinama Teslić, Tešanj, Doboj i Derventa, polazeći od Šnjegotine i Pribnića, preko Čečave, Ruževića, Kaloševića, Raduše, Stanara do Pojezne i Osinja. Najgušća koncentracija njihovih selišta nalazila se u katastarskoj općine Osinje,

---

[199] A. Mešić: *Memoari*, str. 126.

[200] A. Mešić: *Memoari*, str. 269.

[201] A. Mešić: *Memoari*, str. 698; *Narodna uzdanica. Kalendar* za 1939, str. 114-116.

[202] Zasigurno se zna da je Ibrahim-beg Đonlagić iz Jelaha imao begluk u Ceranima, jer je dio ovog begluka nakon 1918. tražio Simeun Nedić iz Cerana. (ABiH, AGD, 1500/24; ABiH, AGD, 1501/24).

[203] Zija-beg Đonlagić iz Tešnja imao je begluk u selu Raduša Donja, a nakon Prvog svjetskog rata Savo Blagojević iz Raduše Donje, kotar Tešanj, tražio je 183,662 dunuma tog begluka "jer su, navodno, nezakonito pobeglučene". (ABiH, AGD, 13598/26.)

ali je, nažalost, od 104 kmetska selišta u toj općini, poznata površina za svega 14 selišta. Zanimljivo je da se ovih 14 selišta najvećim dijelom sastoji od oranica.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Šnjegotina Donja	57		57					
Šnjegotina Srednja	3		3					
Čečava	40		40					
Bobare	14		14					
Cerani	64		64					
Cerovica	2		2					
Cvrtkovci	20		20					
Kalošević	19		19					
Mitrovići	17		17					
Osinje	104	14	90	1.074,15	357,95	0	32,392	1.464,492
Ostružnja Donja	5		5					
Pojezna	42		42					
Pribinić	2		2					
Raduša Donja	3		3					
Raduša	3		3					
Ružević	4		4					
Stanari	38		38					
Stanovi	12		12					
Tešanj	8		8					
Vrućica	4		4					
Žarkovina	8		8					
Ukupno (kotar Tešanj)	**469**	**14**	**455**	**1.074,15**	**357,95**	**0**	**32,392**	**1.464,492**

Tabela: Kmetska selišta porodice Đonlagić iz Tešnja

Među pripadnicima ove porodice krajem Prvog svjetskog rata izdvajaju se posjedi Zija-bega, Gani-begov sin (41 selište), Ibrahim-bega, Derviš-begov sin (47 selišta), Omer-bega, Hasan-begov sin (40

selišta) i Husni-bega, Mustaj-begov sin (39 selišta). Ostali pripadnici ove porodice imali su manje od po 30 kmetskih selišta.

ĐUMIŠIĆ

Đumišići su begovska porodica iz Banje Luke, posebno se isticala u historiji Bosne krajem 18. i 19. stoljeća. Početkom 19. stoljeća u Banjoj Luci muteselim je bio Abdulah Hifzi-ef. Đumišić, koji je 1836. podržao bunu Krajišnika, zbog čega ga je valija Vedžihi-paša skupa sa ljubuško-duvanjskim ajanom Mustaj-begom Teskeredžićem 16. augusta 1836. zadavio u Sarajevu. Njegov sin Mehmed Nazif-aga, bio je oženjen sa Hatidža Hafiza-hanumom (umrla 1278.–1861./62., a sahranjena je u haremu Hadži Osmanove /Taline/ džamije u Banjoj Luci), kćerkom Mustaj-bega Teskeredžića i sestrom znamenitog Derviš-paše Teskeredžića.[204] Mehmed Nazif-agu Ivan Kukuljević nazvao je "najznamenitijim spahijom u banjalučkom kotaru".[205] Mehmed Nazif-aga iznenada je umro u Sarajevu 1870., ostavivši iza sebe petericu sinova: Hifzi-bega (1840.-1876.) – koji je kao major u tuzlanskoj vojnoj posadi poginuo 1876. u Bosanskoj Rači nedaleko od Bijeljine[206] povodom čega je nastalo nekoliko balada, a Hamid Šahinović Ekremov o tome je napisao i dramu *Hifzibeg*,[207] Mustaj-

[204] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 217.

[205] I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 31.

[206] Riza Muderizović: *O junačkoj smrti Hifzi-bega Đumišića*. Novi Behar, br. 8-9, 1927., str. 8-9; *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 58-59.

[207] Muhamed Hadžijahić: *Hifzi-beg Đumišić*. Novi Behar, br. 11-14, 15 .1. 1934., str. 174-176; M. Hadžijahić: *Hifzi-beg*; Munib Maglajlić: *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu.* Banjaluka 1983., str. 95-105.; Očito je ličnost Hifzi-begova bila veoma popularna u austrougarskome vremenu, čemu je dokaz i Šahinovićeva drama. *M. Rizvić: Bosansko-muslimanska književnost*, str. 542-543. Ocjenjujući Šahinoviću dramu o Hifzi-begu, Rizvić veli da ona "predstavlja apoteozu bosanskom begovatu kao zastupniku domovinskih tradicija i čuvaru narodnih interesa, a idejno je usmjerena na jačanje

bega, Muharem-bega, Fehim-agu i Ali-bega.[208] Fehim-aga (poznatiji kao Fehmi-ef.) bio je član Midhat-pašinog parlamenta u Osmanskom carstvu od 1877., a nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. odselio je u Tursku i tamo postao vođa muslimanske emigracije. Za njega kažu da je u Istanbulu bio veoma gostoljubiv domaćin (hanedan), njegova kuća uvijek je bila otvorena, "i ko god bi kod njega došao mogao je prenoćiti, piti i jesti besplatno. Govore da je bilo takvih koji su kod njega ostajali i po 6 mjeseci kao gosti i ne bi tome gostu smio nitko ni riječi progovoriti dok ne bi svojom voljom otišao."[209] Inače, iako je

ljubavi kako prema Bosni tako i prema sultanu, koji je pravedan zaštitnik bosanskohercegovačkih Muslimana, iskrenih čuvara granica njegove carevine i svoje domovine, koji se u isto vrijeme bore protiv njegovih licemjernih, izdajničkih i korumpiranih zapovjednika".

[208] U literaturi su, uglavnom, zaboravljalo na ovog Ali-bega. Njega kao svog brata ne spominje Hifzi-beg 1876. prilikom pogibije, kako je to zabilježeno u narodnoj pjesmi, a što je kasnije preuzeo M. Hadžijahić kao i ostala kasnija literatura. Međutim, da je i ovaj Ali-beg bio sin Mehmed Nazif-age, te, dakle, brat Fehim-agin, zaključuje se iz jednog pisma od 2. juna 1880. u kojemu Ibrahim-aga Varcaranin iz Banje Luke kao zastupnik braće Fehim-ef, Muharem-age i Ali-age Đumišića, koji su "od nekog vremena" odselili u Istanbul, a prije toga su živjeli u Banjoj Luci, traži od Zemaljske vlade da mu dozvoli da u ime svojih opunomoćenika i "vlastodavaca" Fehim-ef, Muharem-age i Ali-age Đumišića otkupi zemlje koje su pripadale Rašida-hanumi H. Alibegović, tetki Fehim-ef, Muharem-age i Ali-age (Rašida je sestra njihovog oca). Rašida-hanuma umrla je "prije devet mjeseci u Travniku", te "po šeriatskom zakoniku cijela njezina ostavština kako pokretna tako i nepokretna dobra izim zemlje pripane im, a zemlja na temelju §59 gruntovničkog zakonika po procjeni komisije također pripada jim koja vrijednost imade se državnoj kasi isplatiti budući da se ta zemlja u kotarima Fojnica, Mostar i Ljubuški nalazi te namjeravajući tu sada u ime mojih vlastodavaca odkupiti" moli nalog da se ta zemlja njemu (Ibrahim-ef) predati blagoizvoli. (ABiH, VŠS, k. 15, br. 40/1880.)

[209] A. Mešić: *Memoari,* str. 209-219; Safvet-beg Bašagić: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo 1912., str. 162-163; Fehim-ef. 1878. dobrovoljno je otišao iz Banje Luke u Trst, zahtijevajući od austrougarskih vlasti da se očuvaju njegova imanja, i da se njegovoj sedamdesetogodišnjoj tetki iz Travnika – ranije spomenutoj Rašida-hanumi – omogući odlazak s njim. Kasnije je Fehim-ef. napustio Trst i otišao u Istanbul, a njegova tetka

živio u Istanbulu, i dalje je primao prihode sa svojih velikih imanja po Bosni.[210]

Kotar	Katastarska općina	Obradiva	Neobradiva	ukupno
Banja Luka	Melina	480,87	2.441,67	2.922,54
Banja Luka	Pavići	2.066,84	4.063,285	6.130,125
Banja Luka	Krupa	123,74	512,38	636,12
Banja Luka	Krupa	164,26	715,72	879,98
Banja Luka	Krupa	165,53	2.492,11	2.657,64
Banja Luka	Krupa	717,76	2.299,53	3.017,29
Banja Luka	Krupa	442,77	2.625,41	3.068,18
Banja Luka	Debeljaci	508,79	1.735,86	2.244,65
Bos. Gradiška		586	1.252	1.838
Bos. Gradiška	Grbavci			3.428,900
Bos. Gradiška	Elezagić			144,33
Bos. Gradiška	Elezagić			99,2
Bos. Gradiška	Gaj			1.838,79
Ključ		2.558	23.030	25.588
Sanski Most	Kozica	476,16	4.413,34	4.889,5
Ukupno		**8.290,72**	**45.581,305**	**59.383,245**

Tabela: Begluci porodice Đumišić

Zemljišni posjedi porodice Đumišić nalazili su se najvećim dijelom na prostoru kotareva Banja Luka i Gradiška te, nešto manje, u kotarevima Ključ i Sanski Most. U ovim kotarevima bili su najveći begluci, dok su kmetska selišta, osim u ovim kotarevima, bila posebno brojna u kotarevima Duvno i Ljubuški. Vjerovatno ovako brojna kmetska selišta u kotarevima Duvno i Ljubuški treba dovesti u vezu sa ženidbom Mehmed Nazif-age Đumišića s Hafiza-hanumom Teskeredžić, kćerkom ljubuško-duvanjskog ajana Mustaj-bega.

vratila se u Travnik, gdje je i umrla 1880. godine (Usporedi: Mustafa Imamović: *Banja Luka u doba okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine.* Banja Luka u novijoj istoriji (1878.-1945.). Sarajevo 1978., str. 28).

[210] R. J. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 88.

Kmetska selišta porodice Đumišić najznačajnijim dijelom nalazila su se u kotarevima Duvno i Ljubuški, zatim u Banjoj Luci, Ključu i Bosanskoj Gradiški, što ukazuje na mogućnost da su ova selišta u Duvnu i Ljubuškom došla u posjed porodice Đumišić početkom 19. stoljeća i da su izvorno bila vlasništvo porodice Teskeredžić, dok su posjedi u ostalim kotarevima u Bosanskoj krajini vjerovatno bili njihovo izvorno vlasništvo duže vremena. Nema informacija da su predstavnici porodice Đumišić kupovali zemljišne posjede u vrijeme austrougarske vladavine.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	228	32	196	4.072,405	766,43	1.450,78	515,514	6.805,129
Bos. Dubica	29	29		1.236,42	172,82	128,9	82,132	1.620,272
Bos. Gradiška	109	77	32	7.476,547	2.194,72	73,73	248,44	9.993,437
Bos. Krupa	102		102					
Duvno	410	152	258	3.708,169	20,945	3.614,225	165,876	7.509,215
Fojnica	3		3					
Ključ	159		159					
Ljubuški	419	203	216	1.940,214	313,005	22,96	1.347,068	3.623,247
Mostar	24		24					
Prijedor	2		2					
Prnjavor	2		2					
Travnik	30		30					
Zenica	63		63					
Ukupno	*1.580*	*493*	*1.087*	*18.433,76*	*3.467,92*	*5.290,595*	*2.359,03*	*29.551,3*

Tabela: Kmetska selišta porodice Đumišić

Genealoška tablica porodice Đumišić nije dovoljno poznata, čak ni za razdoblje na prijelazu 19. i 20. stoljeća, što je posljedica, između ostaloga, i činjenice da se jedan dio članova ove porodice odselio u Osmansko carstvo, ali je i dalje zadržao svoje zemljišne posjede u Bosni i Hercegovini. Mada nije moguće uspostaviti sve porodične

veze, moguće je ustanoviti predstavnike ove porodice početkom 20. stoljeća i veličinu njihovih zemljišnih posjeda.

1. Šemsa i Zuhra Đumišić, kćerke Muharem-bega Đumišića, posjedovale su 4.760,54 dunuma begluka (2.922,54 dunuma u Melinom Selu, kotar Banja Luka, i 1.838 dunuma u kotaru Bosanska Gradiška) i 217 kmetskih selišta (103 u kotaru Banja Luka, 19 u kotaru Bosanska Gradiška, tri u kotaru Fojnica, 29 u kotaru Travnik i 63 u kotaru Zenica);
2. Ali-beg Đumišić, sin Mehmed Nazif-age, posjedovao je 25.588 dunuma begluka u kotaru Ključ i 336 kmetskih selišta (171 u kotaru Ljubuški, 159 u kotaru Ključ, četiri u kotaru Banja Luka i dva u kotaru Prnjavor);[211]
3. Hanumica Đumišić, kćerka Mehmed Nazif-age, posjedovala je 1918. svega 16 kmetskih selišta u kotaru Banja Luka;[212]
4. Halid-beg, sin Fehim ef.-Đumišića, posjedovao je ukupno 227 kmetskih selišta (203 selišta u Ljubuškom površine 3.623,247 dunuma i 24 selišta u kotaru Mostar);
5. Nazif-beg, sin Fehim-ef. Đumišića, posjedovao je 2.244,65 dunuma begluka u Debeljacima (kotar Banja Luka);
6. Paša Hatidža, kćerka Fehim-ef, udata za Husein-kapetana Islamovića, posjedovala je 81 kmetsko selište u kotaru Duvno;
7. Aiša, kćerka Fehim-ef, udata za Nedim-bega Huseinbegovića, posjedovala je 134 kmetska selišta (od toga 41 u kotaru Ljubuški i 93 u kotaru Duvno);

---

[211] Kao vlasnici četiri kmetska selišta u katastarskoj općini Hasići, kotar Banja Luka, navode se Fehim, Osman i Džemila – malodobna Ali-begova djeca, i Emina i Rašida – malodobna Nazif-agina djeca – svi iz Istanbula. Inače, Fehim, Osman i Džemila, Ali-begova djeca, poslije Prvog svjetskog rata živjela su u Sarajevu i odštete za oduzeta kmetska selišta isplaćivane su im na adresu Toplik br. 3 u Sarajevu.

[212] Hanumica je umrla 1. 4. 1919., bila je udata za h. Ahmed-bega Filipovića iz Rastoke kod Ključa (umro 1897.) s kojim je imala sinove Mehmedali-bega, Husein-bega i Ali-bega Filipovića.

8. Nasljednici Omer-ef. Đumišića[213] (Ahmed Fethi, Mustafa Namik, Hilmi-beg i Zubejda, udata za Ćazim-bega Salihpašića) posjedovali su 1918. ukupno 9.559,025 dunuma begluka (6.130,125 u Pavićima i 3.428,900 dunuma u Grbavcima) te 130 kmetskih selišta površine 17.773,741 dunuma (69 selišta u Grbavcima površine 9.308,340 dunuma, 29 u Ličanima površine 1.620,272 i 32 selišta u Pavićima površine 6.805,129 dunuma);
9. Hifzi-beg Đumišić, sin Omer-ef., posjedovao je 152 kmetska selišta u kotaru Duvno površine 7.510,015 dunuma;[214]
10. Nasljednici Hasan-age Đumišića posjedovali su 10.259,21 dunum begluka u kotaru Banja Luka (katastarska općina Krupa) i 116 kmetskih selišta (103 u kotaru Bosanska Krupa, 12 u kotaru Bosanska Gradiška i jedno u kotaru Banja Luka);
11. Nasljednici Atif-age Đumišića posjedovali su 243,53 dunuma begluka u Elezagićima (kotar Bosanska Gradiška) i 18 kmetskih selišta (devet u kotaru Banja Luka, osam u kotaru Bosanska

[213] Omer-ef. bio je ženjen s izvjesnom Rašidom, koja 1921. piše da su u Grbavcima, Pavićima i Ličanima imali, osim kmetskih selišta, i brojne begluke, koje su seljaci uzurpirali. Mi smo utvrdili površinu njezinih begluka u Grbavcima i Pavićima, dok za begluke u Ličanima nismo pronašli podatke (vjerovatno tamo nije ni bilo, već se radilo o selištima). Ne znamo da li baš ovaj, ali je jedan Omer-aga Đumišić iz Banje Luke bio oženjen s Eminom, rođenom Kazaz, koja je tužila svog muža da je velika pijanica. Na bračnoj parnici kod Šerijskoga suda 8. 11. 1908. Omer-aga se zapisnički obvezao da više neće piti, a ako se napije – da se može smatrati da je Emina "pušćana". Međutim, Omer-aga toga se nije pridržavao, i 29. 12. 1908., vrativši se iz Krupe, napio se, te je Emina tražila da se smatra razvedenom i tražila je mehr muedžel. Pri raspravi Omer-aga tvrdio je da je to tačno, da je tačno da je na raspravi 8. 11. 1908. izjavio da se, ako se on napije ili bude tukao ženu, Emina može smatrati razvedenom, ali, veli, da je tada, kada je to izjavio, bio toliko pijan da nije znao šta to znači. (ABiH, VŠS, k. 27. br. 14/11909.)

[214] Ovaj Hifzi-beg od 1910. živio je u Bijeljini i nasljeđivao je dio posjeda Fehim-ef. i Ali-bega, sinova Nazif-age Đumišića. Bio je oženjen sa Fatimom Pašić, imao je tri kćerke (Šida, Halida i Maida), a bio je aktivni član JMO između dva svjetska rata.

Gradiška površine 685,367 dunuma i jedno kmetsko selište u kotaru Prijedor);
12. Nasljednici Sabit-age Đumišića posjedovali su svega 12 selišta u kotaru Banja Luka (katastarska općina Dragočaj);
13. Nasljednici Sadika Đumišića posjedovali su samo jedno selište u kotaru Banja Luka (u Blaškom Velikom);
14. Nasljednici Salih-bega Đumišića iz Travnika posjedovali su 1.838,79 dunuma begluka (u katastarskoj općini Gaj, Bosanska Gradiška) te 31 kmetsko selište u kotaru Banja Luka;
15. Arif-aga i Smail-aga Đumišić, zvani Smailkadić, sinovi umrlog h. Mujage iz Istanbula, posjedovali su 4.889,5 dunuma begluka u kotaru Sanski Most (katastarska općina Kozica) i deset kmetskih selišta u kotaru Banja Luka (katastarska općina Hasići);
16. Devleta, rođena Ibrahimpašić, udata za Muhamed-bega Gradaščevića, preudata za Jahja-bega Ljubovića i, na kraju, udovica iza Mustafe-ef. Đumišića, posjedovala je 68 selišta u kotaru Duvno, koja je naslijedila od svog muža Mustafa-ef. (Korito, Prisoje i Vinica);[215]
17. Emina Đumišić, udata za Aziz-bega Bašagića u Banju Luku, posjedovala je 20 kmetskih selišta u kotaru Ljubuški.

Iz ovog pregleda može se zaključiti da su pojedini predstavnici porodice Đumišić krajem Prvog svjetskog rata posjedovali znatne komplekse zemljišta, a prije svih tu su nasljednici poznatog Fehim-ef, zatim Muharem-begove kćerke, koji su ulazili u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Nasljednici Hasan-age Đumišića posjedovali su znatne površine begluka (uglavnom šuma) i iznad 100 kmetskih selišta, ali budući da se radi o znatnom broju nasljednika, ne može se reći da su Hasan-agini nasljednici pripadali u vrh zemljoposjedničke elite. Za porodicu Đumišić karakteristično je i to da se manji dio njih titulira sa *beg*. Preovlađujuće tituliranje je *efendija* i *aga*.

[215] O ovoj Devlet-hanumi vidi i bilješku u poglavlju o zemljišnim posjedima porodice Gradaščević i Ibrahimpašić iz Travnika.

FADILPAŠIĆ

Begovska porodica Fadilpašić doselila se sa Krima, iz grada Caffe, u Sarajevo početkom 18. stoljeća, a u red krupnih bosanskih zemljoposjedničkih porodica ušla je krajem 18. i tokom 19. stoljeća. Funkcija nakibul-ešrafa,[216] koju su obavljali na osnovu dokumentirane pripadnosti potomstvu poslanika Muhameda a. s., osiguravala im je ugled i udoban život, ali ne i stvaranje većih zemljišnih posjeda. Veliko bogatstvo Fadilpašići su stekli ne zahvaljujući dužnosti nakibul-ešrafa nego, prije svega, svojim ženidbenim vezama i društvenoj te političkoj ulozi Fadil-paše Šerifovića sredinom 19. stoljeća.

Porodično stablo ove porodice, iako je nešto duže, moglo bi početi s Mustafa Nurudin-efendijom, uz čije ime je vezana rana historija njihovog posjeda. Kao imam i hatib Careve džamije u Sarajevu uživao je timar koji mu je donosio godišnji prihod veći od 1.000 groša, a imao je i određene posjede u Posavini.[217] Iako nije dovoljno jasno koliki su bili ovi posjedi u Posavini, ostaje konstatacija da je tek ženidbom s Ćamilom, kćerkom jednog od najmoćnijih sarajevskih prvaka, Omer-age Fazlagića, Mustafa Nurudin počeo postavljati osnove za kasniji nagli uspon svoje porodice. Istovremeno, ova ženidba služit će kao primjer Fadilpašićima kako se uvećava porodično imanje. Fazlagići su, naime, bili ugledna i imućna sarajevska porodica čija genealogija seže u 17. stoljeće do carskog kapidži-baše Fazlage.[218] Ćamila, koja se za Mustafu Nurudin-ef. udala 1791., kao posljednji potomak svoje porodice, donijela je Fadilpašićima u miraz veliko imanje na Obhođi kod Sarajeva, gdje su kasnije naseljeni kmetovi Arnautovići

---

[216] Funkcija nakibul-ešrafa označavala je zastupnike šerifa i sejida, potomaka unuka Božijeg Poslanika u Osmanskom carstvu. O tome vidi: F. Nametak: *Fadil-paša Šerifović. Pjesnik i epigrafičar Bosne.* Sarajevo, 1980., str. 56-58.

[217] Alija Bejtić: *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama.* Bilten Instituta za proučavanje folklora, br. 2, Sarajevo, 1953., str. 398.

[218] F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 15

iz Dusine kod Kreševa, te imanje na Dobrinji.[219] Mustafa Nurudin-ef., odbivši ovjeriti jedno janjičarsko pismo sultanu, "pošto je ono svojim sadržajem pozivalo narod na pobunu protiv sultana", kamenovan je 6. januara 1827. godine,[220] ostavivši iza sebe sina Fadila i tri kćerke. Jedna kćerka, Atija, vjenčala se 1. maja 1834. s Osman-begom, sinom tuzlanskog kapetana Mahmud-paše Tuzlića, druga, Mejrema, 16. januara 1836. s Mahmud-begefendijom Gradaščevićem, sinom Osman-paše iz Odžaka, dok je treća bila udata za sarajevskog muftiju Šakir-efendiju Muidovića.[221] Ovdje je, inače, ključna uloga sina Fadila (1802.-1882.), po kome će se čitava porodica i prozvati Fadilpašić.

Fadil-paša jedna je od središnjih ličnosti bosanske povijesti u 19. stoljeću. Nakon očeve pogibije obavljao je funkciju nakibul-ešrafa i pružao podršku središnjoj vlasti u provedbi reformi. Međutim, početkom 1831. valija Namik-paša izdao je bujuruldiju po kojoj je trebalo kazniti nakibul-ešrafa Fadil-efendiju i još neke sarajevske prvake, "jer su činili djela koja povlače kažnjavanje".[222] Nije poznato njegovo držanje u vrijeme pokreta Husein-bega Gradaščevića, ali činjenica da se nakon sloma pokreta nalazi uz Kara Mahmud-pašu te da već 1832. zauzima položaj sarajevskog kadije dovoljno kazuje o njegovom opredjeljenju. Već naredne, 1833. valija Davud-paša imenovao ga je sarajevskim muteselimom te muteselimom Fojnice, Konjica i Prozora.[223] I kasnije je često obavljao dužnost muteselima u Sarajevu ili, pak, u Gradačcu, Gračanici, Derventi, Maglaju, Visokom, Višegradu i Rogatici. Sve su to prostori na kojima će njegova porodica imati velika imanja, ali u to vrijeme on još nije veliki posjednik. U kotaru Rogatica prije 1835. imao je svega pet čifluka.[224] Važan događaj

[219] A. Bejtić: *Prilozi*, str. 389, napomena br. 15.

[220] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 38.

[221] A. Bejtić, *Prilozi*, str. 389, napomena br. 14; F. Nametak, *Fadil-paša*, str. 61, napomena br. 34.

[222] A. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 126.

[223] F. Nametak: *Fadil-paša,* str. 27.

[224] Avdo Sućeska: *Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine*, POF, XIV-XV, 1964.-65., Sarajevo 1969., str. 244, 254.

u karijeri Fadil-paše zbio se 1837., kada ga je valija Vedžihi-paša imenovao komandantom suvari-redifa (rezervne konjice) Zvorničkog sandžaka dodijelivši mu pritom titulu paše, što je označilo njegov izlazak iz reda uleme i prelazak u red vojnih lica.[225] Ta dužnost te funkcija muteselima, kao i smisao za bavljenje poslovima koji donose veliku zaradu, omogućili su mu da nagomila veliko bogatstvo i izraste u jednog od najvećih i najbogatijih zemljoposjednika. Isto tako, bio je jedno vrijeme zakupnik svih bosanskih carina, a 1847. uzeo je u zakup i ubiranje prihoda sa posjeda Husein-bega Gradaščevića.[226] Vjerovatno je kupovinom i poklonima od strane države, a možda i ženidbom s Rukijom, kćerkom h. Salih-bega iz Srebrenice (11. 1. 1824.), te, kako neki historičari misle, uzurpacijom napuštenih evladijet-vakufa, došao do tolikog bogatstva da je jedan istraživač zaključio kako je prije 1850. "uprava centralne i istočne Bosne bila u njegovim rukama".[227] Samo u srednjoj Bosni imao je oko 300 čifluka.[228] Postoji predanje da je do bogatstva dolazio i prevarom. Tako se pričalo da je prevario jednu staru ženu u Sarajevskom polju, koja mu je ogroman posjed prodala za 500 groša: "Kad je ona postala svjesna da je pred kadijom potvrdila njegove navode da mu je prodala taj posjed i pare primila, a te pare nisu značile ni stoti dio vrijednosti tog posjeda, i nije ništa mogla učiniti da posjed povrati, vazda je sjedila uz pendžer i uz tespih učila" moleći Boga da kazni i Fadil-pašu i njegovo potomstvo.[229]

Zagonetno je i Fadil-pašino držanje u vrijeme akcije Omer-paše Latasa 1851./52. godine. Iako je sudjelovao na sastanku bosanskih prvaka u Sarajevu (Mustaj-paša Babić, Ali-paša Rizvanbegović, Mahmud-paša Tuzlić, Mahmud-paša Fidahić i Fadil-paša Šerifović)

---

[225] G. Šljivo: *Bosna iHercegovina od 1827.-1849.*, str. 281.

[226] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina od 1827.-1849.,* str. 365; Vladislav Skarić: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*. Sarajevo 1937., str. 136.

[227] F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 28.

[228] Vasilj Popović: *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul Medžida (1839.-1861.),* Beograd 1949., str. 86.

[229] Alija Nametak: *Sarajevski nekrologij*, Zürich - Zagreb 1994., str. 128.

na kojem je odlučeno da se oružano suprotstavi Latasovoj namjeri, odbio je sudjelovati u ustanku, ali je izjavio da "o tome neće nikome ništa reći i da mogu, što se njega tiče, slobodno raditi šta žele i na njega se osloniti".[230] Zaista, on se nije izravno suprotstavio Latasu, ali se čini da mu i nije bio posebno naklonjen, iako je u aprilu 1851. išao u Zagreb da u seraskorovo ime pozdravi hrvatskog bana Josipa Jelačića.[231] Ipak, već u maju 1851. Latas je dao uhapsiti Fadil-pašu,[232] koji je 17. augusta 1851. preko Soluna otpremljen u Istanbul na suđenje. Za razliku od mnogih drugih prognanika, Fadil-paši omogućen je povratak u Sarajevo. Od 1853./54. stečeno bogatstvo trošio je na gradnju dobrotvornih zadužbina i vlastitih konaka, ali nije propuštao priliku da svoje bogatstvo i uveća. U vidu mukate uzimao je u zakup brojna sela Gatačkog, Čajničkog, Zvorničkog, Gradačačkog, Brčanskog, Kladanjskog, Travničkog i Jajačkog kadiluka.[233] Godine 1873. uvakufio je veliko bogatstvo u Sarajevu. Njegov vakuf spada među tri najbogatija u Bosni i Hercegovini, a u Sarajevu je drugi, odmah iza Gazi Husrev-begovog. Međutim, nije se uključivao u javni i politički život. Kao ugledan građanin Sarajeva, Fadil-paša je u jednoj delegaciji 1878., po nagovoru fra Grge Martića, posjetio austrijskoga generala Filipovića, koji je s vojskom upravo osvojio Sarajevo, ali je zbog Filipovićevog uvredljivog odnosa donio odluku da napusti Bosnu.[234] Odselio je u Istanbul i tamo je 26. novembra 1882. godine umro.

Ne uključujući se u javni i politički život Bosne i Hercegovine u drugoj polovini 19. stoljeća, Fadil-paša ženidbenim vezama svojih potomaka širio je mrežu u kojoj će se nagomilati još veće bogatstvo. Njegova kćerka Fatima Vasvija 16. juna 1836. vjenčala se s Mustaj-pašinim sinom, Edhem-begom Babićem (?–1849.), s kojim je imala

---

[230] Galib Šljivo: *Omer-paša Latas,* Sarajevo, 1977. str. 79; Ahmed S. Aličić: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Sarajevo, 1983. str. 67.

[231] G. Šljivo, *Latas*, str. 122.

[232] G. Šljivo, *Latas*, str. 123-124.

[233] F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 64.

[234] Hamdija Kreševljaković: *Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878.-1918.*), Sarajevo 1969., str. 13-14.

sina Hašima (?–1862./63.), koji se nije ženio i umro je bez potomstva.[235] Kasnije se Fadil-pašin sin Omer Nurudin (1838./39.-1887.) vjenčao sa Šemsom, kćerkom Mustaj-paše Babića.[236] Najbolje se, ipak, isplatio brak njegovog sina Mustafe Hajrudina (1835./36.-1892.), prvog gradonačelnika Sarajeva u vremenu austrougarske vladavine, koji je, vjenčavši se s Nurom Gradaščević, proširio posjede svoje porodice za više od 10.000 dunuma plodne zemlje u Posavini. Ni brak trećeg Fadil-pašinog sina, Mahmuda Asafa (1853./54.-1912.), istaknutog člana Muslimanske narodne organizacije na prijelazu 19. i 20 stoljeća i prvog predsjednika Muslimanske centralne banke, kojeg je osmanska vlada odlikovala ordenom Medžidije IV reda,[237] a koji se 1886. oženio s Rasemom Uzunić, kćerkom Asim-ef. Uzunića, nije bio loš: Fadilpašići su u miraz dobili velika imanja oko Sarajeva, među kojim i brdo Vraca, koje je još sredinom 19. stoljeća Rasemin djed Salih-ef. (poznat i kao Ridžai-ef, ?–1869.)[238] dobio od sultana na dar "za zasluge osmanskom Carstvu". Kratko pred okupaciju 1878. Asim-ef. (?– 1881.) jedan je dio ovog brda "dao bio na uporabu turskome vojništvu za muštranje", a drugi dio "zadržao za sebe davajući ih drugima pod zakup".[239] Oko dijela posjeda u predjelu Kovačića od 1887. vodila se zanimljiva sudska rasprava u kojoj je s jedne strane sudjelovao Andreas Gerdsutsch, a s druge Mustaj-beg Fadilpašić. Naime, 4. augusta 1887. Andreas Gerdsutsch obratio se Okružnom sudu u Sarajevu navodeći kako je 1873. uzeo u podzakup od Josefa Lichteneggera dio zemljišta što ga je Josef držao pod najam od Asim-ef. Uzunića za godišnju kiriju od 5.000 groša. Andreas je ovaj dio zemljišta uzeo pod zakup uz znanje Asim-ef. "time da mogu ja tude graditi štogod hoću i da će sve moje

---

[235] F. Nametak: *Fadil-paša*, str. 229.

[236] F. Nametak: *Fadil-paša*, str.155, 203, nap.13.

[237] *Biser*, god. I, br. 5, Sarajevo 1912., str. 91-92.

[238] Ovaj Ridžai-ef. bio je član Medžlisi šura Bosanskog vilajeta 1845. godine. (A. S. Aličić: *Uređenje*, str. 58; Ibrahim Tepić: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856.-1878.)*, Sarajevo. 1988., str. 102: V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 257; ABH, AGD, br. 9414/21.

[239] ABH, AGD, br. 9414/21.

vlasništvo biti štogod ću graditi", a najamninu od 2.000 groša plaćao je Lichteneggeru.[240] Na tome prostoru Lichtenegger je imao jedan stari mlin, koji je kasnije prodao Raymondu Razi iz Graza.[241] Andreas je 16. 1. 1882. čitav taj kompleks zemljišta površine 3.000 m^2 uzeo izravno u zakup od malodobne Raseme Ridžaić, koja je ovo zemljište naslijedila od umrlog oca Asim-ef. Tutor Rasemin bila je Šerifa Ridžaić. Budući da je na tom prostoru Andreas već bio izgradio pivaru, dogovorili su se da ugovor traje do 1887., a do tada trebalo je dogovoriti se ko će postati vlasnikom čitavoga grunta skupa sa pivarom, odnosno da li će Andreas otkupiti grunt ili će Rasema otkupiti pivaru i ostale zgrade koje se nalaze na tom zemljištu. Budući da se Rasema 1886. udala, Andreas se sudio s Mustaj-begom Fadilpašićem, koji je fiktivno otkupio to zemljište od svoje snahe Raseme za veliku sumu kako bi na taj način od Andreasa uzeo što više novca. Nije nam poznato kako se završio ovaj spor, ali se čini da ga je Mustaj-beg izgubio.[242]

U vrijeme autrougarske vladavine u političkom životu Bosne posebno se isticao Mustaj-beg Fadilpašić, koji je i prije austrougarskog zaposjedanja Bosne 1878. postao ugledna i cijenjena osoba. Školovao se u Sarajevu i Istanbulu, gdje je jedno vrijeme i živio sa ocem Fadil-pašom i oko 1872. vratio se u Sarajevo, te je bio imenovan članom velikog Idare-medžlisa. Sultan ga je odlikovao ordenom Medžidije III reda. Nakon okupacije, već 1879. od austrijskog cara i ugarskog kralja odlikovan je ordenom željezne krune III reda, a 1882. podaren mu je komturski orden Franje Josipa sa zvijezdom te 1888. orden gvozdene krune II reda.[243] Umro je za vrijeme sjednice gradskog zastupništva 1892. godine. Sahranjen je u haremu Gazi Husrev-begove džamije u blizini Gazi Husrev-begovog turbeta.

---

[240] IAS, Fadilpašići, br. 497.

[241] Josef Lichtenegger iz Beča i Raymond Raza iz Graza bili su stari kompanjoni. U ortakluku su imali još neka preduzeća u Bosni. (Vidi: Branislav Begović: *Šumska privreda Bosne i Hercegovine 1918.-1941.*, Sarajevo, 1985. str. 393.)

[242] IAS, Fadilpašići, br. 497.

[243] *Bošnjak*, br. 49, 8.12.1892., str. 1.

I nakon 1878. Fadilpašići su, za razliku od većine drugih begovskih porodica, nastavili širiti svoja imanja.[244] Poznato je da su u ovo vrijeme neki Fadilpašići bili veliki rasipnici. Fadil-beg bio je čuveni noćobdija koji je "za godinu dana potrošio pola miliona kruna očevine".[245] Zna se, međutim, da su Fadilpašići u vrijeme austrougarske vladavine dio imanja kupili. Tako su 1881. od h. Ahmet-bega Muratbegovića kupili posjede u Skakavi kod Brčkog, na šta su 1885. dobili i tapije.[246] Time je, uglavnom, završen proces uvećavanja zemljišnog posjeda ove begovske porodice.

Kao posljedica sklapanja četiri uspješna braka, koji su učvrstili njihovu snagu, Fadilpašići su na prijelazu 19. i 20. stoljeća bili prava zemljoposjednička elita u Bosni. Krajem Prvog svjetskog rata oni su u svom privatnom vlasništvu imali 33.054,571 dunum beglučkog zemljišta i 994 kmetska selišta. Beglučka zemljišta najznačajnijim dijelom nalazila su se u kotaru Vlasenica, zatim u Brčkom i Gradačcu te nešto manje u Rogatici, Visokom i Tuzli.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Brčko	4.247,877	5.684,281	9.932,158
Gradačac	2.205,620	2.351,331	4.556,951
Rogatica	216,000	1.865,000	2.081,000
Tuzla	407,028	386,604	793,632
Visoko	671,250	167,260	838,510
Vlasenica	3.385,400	11.466,920	14.852,320
Ukupno	**11.133,175**	**22.1921,396**	**33.054,571**

Tabela: Begluci porodice Fadilpašić

[244] Nenad Filipović: *Neke osobenosti institucija braka u bosanskom begovatu*. Islamska misao, br. 137, Sarajevo, 1990., str.25; *Sehare pune sjećanja.* Sumejja, Sarajevo, maj 1994., str. 25.

[245] IAS, Zbirka proglasa i letaka, br. B- 237/b.

[246] ABH, AGD, br. 11766/27; Husnija Kamberović: *Zemljišni posjedi obitelji Fadilpašić. Prilog historiji bosanskih begova*. Radovi. Zavod za hrvatsku povijest, br. 30. Zagreb 1997., str. 175-183.

U kotaru Brčko begluci su se nalazili u selima Bijela, Dubrave, Cerik, Rašljani Turski i Rašljani Srpski, Vukšić i Skakava Donja.[247] Ove posjede u najznačajnijoj mjeri Fadilpašićima još prije 1875. u miraz je donijela Nura Gradaščević, a dio posjeda u Skakavi Donjoj kupili su 1881. godine Fadilpašići su sigurno imali još posjeda u kotaru Brčko. Zna se da su imali posjede u selu Brezik, gdje je bio jedan njihov begovski čardak.[248] U kotaru Gradačac njihovi posjedi bili su u selima Hrgovi Donji, Hrgovi Gornji, Blaževac i Špionica Srpska.[249] I ove posjede dobili su u miraz od Gradaščevića udajom Nure Gradščević za Mustaj-bega Fadilpašića, dok su posjedi u kotaru Vlasenica bili u selima Brajinci, Mrkalji, Nevačka, Šadići, Tupanari, Osmaci, Šejkovići i Vacetina.[250] Čitavi Osmaci ranije su pripadali Fadilpašićima, a poslije su, po mirazu, dospjeli u različite ruke.[251] Zna se da su dio posjeda u selu Mrkalji kupili 1893. od Abdage Tahirovića, a ostalo posjeduju još odranije.[252] I u Gornjem Zalukoviku kod Vlasenice Fadilpašići su imali svoje posjede. Zna se da je poslije 1918. agrarnom reformom 90,530 dunuma tog posjeda ustupljeno Jovici Deuriću.[253]

U selu Husinu kod Tuzle Fadilpašići su imali najmanje 793,632 dunuma zemlje, od toga 407,028 dunuma obradive i 386,604 dunuma

---

[247] ABH, AGD, br. 272/24; Isto, br. 4888/22. Fadilpašići su, npr., svoje posjede u Skakavi Donjoj oko 1885. dali na obradu "Švabama iz Apatina", koji su te posjede držali do 1912. godine: "Posljednji zakupac je napustio spornu zemlju, jer je zemljovlasnik namjeravao na istom zemljištu osnovati uzorno gospodarstvo u vlastitoj režiji, ali ih je rat omeo. Za vrijeme rata ova zemljišta su obrađivali razni težaci, a poglavito Dubrovčani (?), te samo jedan, i to naslabiji dio, ostao je neobrađen." Godine 1918. Joko Pranjić i još 24 težaka iz Skakave Donje uzurpirali su 590 dunuma ovoga posjeda (ABH, AGD, br. 11766/27).

[248] Isto, br. 5371/20; Isto, br. 1897/29.

[249] Isto, k. 59, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Gradačac, 5. 5. 1919.

[250] Isto, k. 58, Detaljini sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Vlasenica.

[251] M. S. Filipović: *Prilozi,* str. 21.

[252] IAS, Fadilpašići, br. 84, Tapije za kupljenu zemlju.

[253] ABH, AGD, br. 4402/27.

neobradive.[254] U Sarajevskom kotaru imali su najmanje 762 dunuma, a u kotaru Visoko, kotarska ispostava Vareš, u selu Blaža, najmanje 838,510 dunuma zemlje, od čega 671,250 dunuma obradive i 167,260 dunuma neobradive.[255] U selu Ćemanovići kod Pala Fadilpašići su imali brojne posjede (oranice i livade).[256] U selima Bare i Pohvalići (Butmir kod Sarajeva), kao i u Lužanima, posjedi Fadilpašića bili su znatni.[257]

Nije moguće detaljno rekonstruirati ostale posjede Fadilpašića u srednjoj Bosni, ali se zasigurno zna da su imali posjede u selima Karaula kod Kaknja, zatim u selu Vrtlišće, koje je kasnije agrarnom reformom dosuđeno Lazaru Vekiću.[258] Isto tako, raspoloživa arhivska građa kojom trenutno raspolažemo ne dozvoljava da se temeljito sagleda struktura posjeda u kotaru Rogatica, koje su posjedovali još od prije 1835., a kasnije su ih i uvećavali.[259] Zna se, međutim, da je dio tih posjeda u Sokolovićima poslije 1918. dosuđen Stevi Pajeviću iz Žljebova,[260] a 463 dunuma u Sijercima dosuđen je Maleši Popoviću.[261] Neke posjede oko Sarajeva Fadilpašići su zadržali u svojim rukama sve do 1945., iako su i ovi posjedi poslije 1918. bili predmet uzurpacije. Tako su, npr., 1918. godine Jovo Maksimović, Vukan, Vaso i Janko Bosiljčić, Stevo Čajanović, Aleksa Soknić te Đorđe i Risto Krajišnik

---

[254] ABH, AGD, k. 58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Tuzla.

[255] ABH, AGD, br. 16302/23; Isto, k.58, Detaljni sastav slobodnih posjeda (begluka), kotar Visoko, Visoko 26. april 1919.

[256] IAS, Fadilpašići, br. 80 i br. 81, Tapije na zemlju.

[257] Isto, br. 83, Tapije na zemlju. Dio Lužana koji se naziva Konaci tako se prozvao po konacima Fadil-paše Šerifovića (vidi o tome detaljnije: *Sarajevska okolina. Naselja srpskih zemalja,* knjiga V, Beograd 1908., str. 161-163.)

[258] ABH, AGD, br. 1806/26. Vidi također k. 143, u kojoj su pohranjeni dokumenti o beglučkim odštetama.

[259] Dio posjeda u selima Kosmaj i Koledić kupili su 1885. godine (IAS, Fadilpašići, br.85 i br. 81, Tapije na kupljenu zemlju, 28. 5. 1885.; br.91, Šumske tapije Fadilpašića).

[260] ABH, AGD, k. 143, Dokumenti o isplati beglučkih odšteta.

[261] Isto, br. 1450; br. 9153/29.

bili uzurpirali 119 dunuma oranice zvane Tukovi kod Vrela Bosne.[262]

Osim begluka porodica Fadilpašić posjedovala je i 994 kmetska selišta koja su se najznačajnijim dijelom nalazila u onim selima gdje su bili i begluci.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Brčko	436		436					
Fojnica	6		6					
Gradačac	144		144					
Konjic	12		12					
Rogatica	16		16					
Sarajevo	29	29	0	1.706,552	833,732	706,12	225,269	3.471,673
Tuzla	95		95					
Visoko	75	29	46	1.531,958	230,52	2.062,88	1.023,49	4.848,848
Vlasenica	171		171					
Zenica	1		1					
Zvornik	9		9					
Ukupno	**994**	**58**	**936**	**3.238,51**	**1.064,252**	**2.769**	**1.248,759**	**8.320,521**

Tabela: Kmetska selišta porodice Fadilpašić

U kotaru Brčko ta su se selišta nalazila u slijedećim mjestima: Bijela (219), Brezik (37), Cerik (41), Dubrave (78), Rašljani Srpski (osam), Rašljani Turski (13), Skakava Donja (osam) i Vujičić (32). U kotaru Gradačac ta su se selišta nalazila u slijedećim mjestima: Špionica Srpska (19), Blaževac (64), Hrgovi Donji (27) i Hrgovi Gornji (34), a u Vlasenici u Šadićima(14), Šejkovićima (jedno), Braincima (sedam), Knežini (jedno), Mrkaljima (četiri), Nevačkoj (12), Osmacima (49), Tupanarima (67) i Vacetini (16). Neka kmetska selišta u kotaru Tešanj i Sanski Most koja su bila vlasništvo pripadnika ove porodice prodata su kmetovima prije Prvog svjetskog rata.[263]

[262] Isto, br.19722/23.

[263] Fatima Sulejmanpašić, rođena Fadilpašić, imala je kmetsko selište Milić (Milić ▸

Budući da ova porodica nije bila posebno razgranata, što je usporavalo diobu posjeda, svi njezini pripadnici su krajem Prvog svjetskog rata spadali u begovsku zemljoposjedničku elitu. Posjed Mustaj-begovih nasljednika je, osim 709 kmetskih selišta, obuhvatao 17.551,670 dunuma begluka, a posjed Mahmud-begovih nasljednika, osim 197 kmetskih selišta, 11.508,63 dunuma begluka. Omer-begove kćerke raspolagale su sa 88 kmetska selišta i 3.994,3 dunuma begluka.

FILIPOVIĆ

U historijskoj nauci nema više nikakve dvojbe o porijeklu begovske porodice Filipović: njihov rodonačelnik je zagrebački kanonik Franjo Filipović, kojeg su Osmanlije 1570. zarobile u jednom boju. Četiri godine nakon zarobljavanja Franjo Filipović prešao je na islam, uzeo ime Mehmed, u Glamočkom polju dobio zeamet čiji je godišnji prihod iznosio 30.000 akči (kasnije je zeamet povećan, tako da je donosio godišnji prihod od 57.000 akči). Sa ovim je zeametom dobio i titulu *beg*. Iz Glamoča, gdje je izgrađen porodični odžak, porodica se sredinom 18. stoljeća proširila na sjever, najprije na posjede u selu Sredicama (18 km jugoistočno od Ključa), gdje je doselio Ali-beg, zvani Poljak (1673.-1745.). Ali-begov sin, Bećir-beg, nakon smrti svog amidže h. Mehmed-alajbega i amidžića Sulejman-bega, koji su ostali u Odžaku kod Glamoča, vratio se u Odžak i oženio se sa udovicom svog

Dušan), koje se sastojalo iz 20 parcela ukupne površine 120,550 dunuma. U okviru ovog kmetskog selišta, otkupljenog 1912., šume je bilo svega 17,410 dunuma, a ostalo je oranice te nešto malo bašče i šljivika. U Zapisniku o procjeni posjeda, napravljenom 14. aprila 1912., za šume se kaže da je položaj slab, a za sve ostalo veli se da ima dobar položaj. Vrijednost čiste zemlje procijenjena je na 3.455 Kn, šuma 195 Kn, a vrijednost zgrada i voćaka na 1.000 Kn. Kmetska selišta imali su i u Majkić Japri (kotar Sanski Most). ABiH, ZVS, god. 1912., nesređena građa koja se odnosi na otkup kmetova; ABiH, ZVS, 197766/1907 (Bezirksamt Sanski Most, Zahl. 11055 ex 1907, 29. November 1907.).

amidžića. Porodica se nakon toga proširila u selo Rastoka, koje je bliže Ključu, zatim i u selo Uzriječke kod Gornjeg Vakufa, pa u Travnik, te ostale krajeve Bosne.[264] Od Bećir-begove braće, Mehmed-bega i Mustaj-bega, potječu svi kasniji ključki Filipovići, odnosno Filipovići iz Rastoke, Sredica i Jezera, dok su glamočki Filipovići Bećir-begovi potomci te potomci Mahmut-alajbega (poginuo 1831.), koji je 1825. od porodice Jakirlić kupio kulu i posjed na vrhu Glamočkog polja.[265]

U vrijeme austrougarske vladavine predstavnici porodice su politički veoma aktivni, i to uglavnom u opozicionim bošnjačkim političkim strujama, mada su istovremeno zauzimali istaknuta mjesta u političkim, upravnim i administrativnim strukturama vlasti (članovi općinskih vijeća i općinski načelnici). Među predstavnicima ove porodice posebno je značajna uloga Topal Zaim-bega Filipovića iz Ključa, člana Ekzekutivnog komiteta Muslimanske narodne organizacije, čiji je sin, Šerif-beg, kada je 1908. proglašena Aneksija, "plakao kod kuće i govorio da bi mu smrt bila milija",[266] značajna je i uloga dugogodišnjeg općinskog načelnika u Ključu Bećir-bega Filipovića (bio načelnik od 1885. do 1905.),[267] zatim glamočkog načelnika h. Hamdi-bega Filipovića (umro 1901.), Abdul Kerim-begovog sina, koji je sa svojom petericom braće (Bećir-beg, Zaim-beg[268], Mustaj-beg, Hasan-beg i Muhamed-beg) izgradio vodovod u

---

[264] Najvažniju literaturu o porodici Filipović vidi u: Ibrahim Filipović: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine,* Sarajevo 1991.; Vidi također: *"Filipović, begovska obitelj",* Hrvatski biografski leksikon, 4, E-Gm, Zagreb 1998., str. 222-224.

[265] N. Filipović: N*eke osobenosti institucije braka*, str. 28.

[266] Đ. Mikić: *Bosanska krajina u aneksionoj krizi*, str. 50. Topal Zaim-beg sin je Omer-bega Filipovića. Umro je 20. 3. 1917. Zaim-begov unuk i sin ovog Šerif-bega Filipovića je kasnije uvaženi naučnik Nedim Filipović (1915.-1984.).

[267] Na mjestu načelnika zamijenio ga je Džafer-beg Filipović (načelnik od 1905. do 1912), a od 1912. do 1917. dužnost načelnika u Ključu obavljao je Mustaj-beg Filipović. Tako je čitavo razdoblje austrougarske vladavine načelnik u Ključu bio iz porodice Filipović.

[268] Ovaj Zaim-beg, koji je umro početkom austrougarske vladavine, između ostalog, poznat je i po tome što je ugostio Mihajla Latasa (kasnije Omer-pašu ▸

Glamoču i obnovio gradsku džamiju.[269]

Zemljišni posjedi porodice Filipović prostirali su se najznačajnijim dijelom na području kotara Glamoč te na prostoru između Glamoča, Jajca, Varcar Vakufa i Ključa, dok su posjedi u kotaru Bosanski Petrovac, koji su početkm 20. stoljeća pripadali ovoj porodici, uglavnom bili izvorno vlasništvo porodice Kulenović.

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Bos. Petrovac	895,49	3.732,58	4.628,07
Foča	240,04	406,36	646,4
Glamoč	6.756,332	2.126,87	8.883,202
Jajce	1.560	0	1.560
Ključ	2.717	3.818	6.353
Ukupno	*10.083,81*	*12.168,862*	*22.252,672*

Tabela: Begluci porodice Filipović

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako se najznačajniji dio begluka ove porodice nalazio u kotarevima Glamoč i Ključ. Posjedi u kotaru Bosanski Petrovac u posjed porodice Filipović došli su zahvaljujući ženidbenim vezama s porodicom Kulenović, dok su posjedi u kotaru Foča došli u ruke ove porodice uspostavom ženidbenih veza sa porodicom Čengić.

Latasa) kada je ovaj 1827. prebjegao iz austrijske vojske i sklonio se u Odžak kod Filipovića. Vidi o tome: I. Filipović: *Filipovići*, str. 220-223. Zaim-beg je djed po majci Ibrahima Filipovića (1909.-1993.), pisca knjige o historiji Filipovića.

[269] M. Filipović: *Pokušaj jedne duhovne biografije*, str. 14.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	4		4					
Bos. Gradiška	6		6					
Bos. Krupa	40		40					
Bos. Petrovac	371	2	369	144,19	0	3,82	4,01	152,02
Bugojno	8		8					
Glamoč	945	301	644	9.338,527	1.039,61	27.473,49	936,224	38.787,852
Jajce	16	4	12	66,71	9,,2	0	2,,19	78,1
Ključ	605	99	506	3.004,756	188,39	1.792,25	207,622	5.193,,018
Nevesinje	9		9					
Sanski Most	40		40					
Sarajevo	9		9					
Varcar Vakuf	236	96	140	2.844,917	957,973	2.012,972	211,742	6.027,604
Ukupno	**2.289**	**502**	**1.787**	**15.399,1**	**2.195,18**	**31.282,53**	**1.361,79**	**50.238,594**

Tabela: Kmetska selišta porodice Filipović

Općenito se može konstatirati kako su posjedi porodice Filipović predstavljali dobro povezanu cjelinu koja se nalazila u kotaru Glamoč i na prostoru koji graniče sa Glamočom (granični dijelovi kotareva Jajce, Varcar Vakuf, Ključ i Bosanski Petrovac). Najrasprostranjeniji i najbolje poznati su posjedi koji su se nalazili na prostoru kotara Glamoč, gdje je izvorni posjed ove porodice. Tu je u vlasništvu porodice Filipović 1918. godine bilo 945 kmetskih selišta (Crni Vrh – 96, Filipovići – 64, Gorinja – jedno, Halapić – 26, Hasanbegovci – 58, Isakovci – 23, Jakir – 24, Kovačevci – dva, Pecka – 22, Podgradina – 210, Popovići– 135, Preodac – 103, Vidovo Selo – 181), od čega je 301 selište obuhvatalo površinu od 38.787,852 dunuma. Vidi se, dakle, da je prosječna poznata površina jednog selišta iznosila 128,87 dunuma, što znači da se s razlogom može pretpostaviti da se 1918. u vlasništvu porodice Filipović samo na prostoru kotara Glamoč nalazilo oko 122.000 dunuma zemljišta sa tzv. kmetskim pravom. Ako se tome doda činjenica da je ovoj porodici u kotaru Glamoč 1918. pripadalo još i 8.883,202 dunuma begluka, a za tu površinu može se utvrditi

svaki vlasnik, čak i ako se zanemare oni posjedi koji su prije Prvog svjetskog rata udadbenim vezama "otišli" iz vlasništva ove porodice, mora se, ipak, zaključiti kako je veći dio ovog kotara pripadao porodici Filipović.

Osim u Glamoču velika koncentracija posjeda porodice Filipović bila je u kotaru Ključ, gdje su 1918. posjedovali 605 selišta. To su, uglavnom, posjedi koji su se "naslanjali" na posjede u Glamoču (Bravska – jedno, Dragočaj – deset, Gradci – četiri, Orahovljani – 16, Previja – 38, Rastoka – 96, Ribnik Donji – 20, Ribnik Gornji – 155, Slatina Donja – 37, Slatina Gornja – 14, Velije – dva, Vrbljani – 208, Zablaće – četiri). I posjedi ove porodice u kotarevima Jajce i Varcar Vakuf uglavnom su se "naslanjali" na posjede u kotarevima Glamoč i Ključ (prostor između Plive, Šipova, Jezera, Bjelajca, Šehovaca, Trijebova, Podrašnice Majdana, Trnova, Baraća, Gerzova i Pecke). Tu su se, uz kmetska selišta, nalazili i znatni kompleksi beglučkog zemljišta. Svi ti posjedi ovu porodicu uvrštavali su u sami vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Vrijedi posebno izdvojiti posjed Topal Zaim-bega Filipovića (umro 20. 3. 1917.), čiji su nasljednici 1918. posjedovali 179 kmetskih selišta (94 u kotaru Glamoč, 71 u kotaru Ključ i 14 u kotaru Varcar Vakuf), pri čemu su selišta u Glamoču i Ključu obuhvatala ukupno 16.167,336 dunuma zemljišta te 3.555 dunuma begluka u kotaru Glamoč.

FIRDUS

Firdusi su srednjovjekovna bosanska aristokratska porodica. Njihov odžak nalazio se u Livnu u predjelu koji se zvao Rajčevac. Od 1740. do 1835. Firdusi su bili kapetani Livanjske kapetanije. U historiji svakako najznačajniji je Ibrahim-beg Firdus, posljednji livanjski kapetan (umro 1837. u Travniku, a sahranjen je u greblju džamije Lončaruša; nadgrobni spomenik[270] postavljen mu je oko 1930. godine). Njegov

[270] Fotografiju nadgrobnog spomenika vidi u: Dr. Hajrudin Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus*. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1957., str. 111.

otac, Ahmed-beg III., bio je oženjen sa Zejnebom, kćerkom Idris-bega Smailpašića iz Vrila kod Kupresa.[271] Sam Ibrahim-beg triput se ženio: sa Ajišom, kćerkom Mehmed-bega Beširevića, kapetana u Ostrošcu,[272] sa Hatidžom (poznatom i pod imenom Zubejda), kćerkom Sunullah-paše iz Travnika, i sa Zejnebom Čizmić, kćerkom h. Ćate Čizmića iz Livna. Njegov sin Abdurahman-beg bio je oženjen sa kćerkom Mustaj-bega Rizvanbegovića iz Stoca, a ostavši udovac, oženio se sa Čelebijom, kćerkom Bećir-bega Miralema iz Jemanlića. Poslije se oženio i treći put – sa Melćom, kćerkom Ali-bega Atlagića[273] iz Livna. Umro je 1865. u lovu. Sa Rizvanbegovćkom nije imao djece, a sa Čelebijom je imao kćerku Đulu, koja se udala za Ibrahim-bega Kapetanovića iz Vitine. Iz braka sa Melćom Atlagić je imao sina Ali-bega, vođu muslimanskog autonomnog pokreta u vrijeme austrougarske vladavine.[274]

Drugi sin Ibrahim-bega II bio je Muhamed-beg, koji je živio povučeno na svom posjedu u Livnu. Bio je oženjen sa Umihanom, kćerkom Ali-paše Rizvanbegovića. Poslije okupacije odselio je u Istanbul i tamo umro 1879. godine. Iza sebe je ostavio sina Ibrahim-bega, koji je bio oženjen sa kćerkom Mustaj-bega Džabić iz Jajca, a umro je 1900., te kćerke Čelebiju i Izetu, udate za Sulejman-bega i Muharem-bega, sinove Derviš-paše Teskeredžića.[275]

---

[271] Nakon što je Ahmed-beg umro, Zejneba, zvana još i Hana, udala se za Mustaj-bega Kulenovića Bajbuta i s njim je imala sina h. Ahmed-bega, zvanog Slivančić.

[272] Ova Aiša nadživjela je svog bivšeg muža, jer je njezin brat, Murat-kapetan Beširević, posljednji kapetan Ostrošca, umro kod nje u Livnu 1846. godine (H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 106. napomena br. 74).

[273] Ovaj Ali-beg Atlagić umro je 1861. na svom imanju u Livnu.

[274] Nije dovoljno jasno da li se ova Đula udala za Ibrahim-bega Kapetanovića iz Vitine. Spominje se jedna žena iz porodice Firdus koja je bila supruga mostarskog gradonačelnika Ibrahim-bega Kapetanovića i umrla sredinom 1893. godine. (*Bošnjak,* br. 25, 22. 6. 1893.)

[275] Genealogija sačinjena prema: Husein Đogo: *Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine*. Novi behar, br. 13, 1. 1. 1935.; H. Kreševljaković: *Prilog rodoslovlju kuće Rizvanbegović*; Hamdija Ćemerlić: *Alibeg Firdus. Borba muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju*. Gajret. Kalendar za godinu 1939., Sarajevo ▸

U austrougarsko doba najznačajniji predstavnik ove porodice je Ali-beg Firdus, vođa muslimanskog autonomnog pokreta i prvi predsjednik Bosanskog sabora. Njegov politički uspon pomogla je Zemaljska vlada jer ga je smatrala umjerenom strujom unutar muslimanskog političkog pokreta, koji se sve snažnije razvijao krajem 19. stoljeća.[276] Ali-beg je imao velike zemljišne posjede, koje je, uglavnom, naslijedio od svog oca. Za Firduse fra Lovro Karaula kaže da su u osmansko doba u Livanjskom polju bili drugi carevi. "Na njihovu jeziku stajaše smrt i život i najpravednijeg čovika, a grabež, otimačina i nemili udarci bijaše njihova dika i ponos. Oni su silom pootimali najplodnije zemlje od nejačih turakah i kerščanah, i pomnožali sebi kmete kao u Ljubunčiću, tako i u drugim selim".[277] Nema dovoljno dokaza za ispravnost ove tvrdnje, ali se ne raspolaže ni podacima o tome kako se razvijao zemljišni posjed Firdusa. Zna se da su imali posjede u Čelebićima i Crnom Lugu u kotaru Livno, gdje je, prema mišljenju Thalloczyja, bilo ishodište ove porodice. Godine 1815. svoj posjed u selu Vinica, u Duvanjskom kotaru, prodali su duvanjskom ajanu Mustafa-begu Teskeredžiću.[278] Imali su i posjede kod Fojnice, što je poznato na osnovu činjenice da se Ibrahim-beg II nakon pobune 1836. jedno vrijeme bio sklonio na to svoje imanje, odakle je otišao veziru u Travnik.[279] Inače, Firdusi su vjerovatno dotad zaokružili razvoj svog zemljoposjeda. Ali, kada je Ibrahim-beg II 1837. umro, ostao je dužan "državnoj blagajni 300, a drugim vjerovnicima preko 500 kesa novca", zbog čega je bilo prijedloga da se prodaju njegovi čifluci i mulk-imanja. "Međutim, kako se ni prodajom ovih objekata ne bi mogli isplatiti svi dugovi, a djeca i ostali članovi porodice bili bi lišeni sredstava za život",

1938; Hasan Hoćam: *Livanjska buna 1836.* Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1940.; H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan;* H. Kreševljaković: *Kapetanije;* Stipo Manđeralo: *Kutija za čuvanje vremena. Prilozi proučavanju prošlosti livanjskog kraja*, Livno 1996.

[276] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom, str. 168-169.* Ibrahim-beg Firdus, za koga se na ovom mjestu navodi da je Ali-begov otac, zapravo je sin Muhamed-bega Firdusa, i prema tome, amidžić Ali-begov.

[277] H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 99.

[278] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 133-134.

naređeno je da Livnjaci, koji su u vrijeme bune zapalili i opljačkali njegov dvorac, plate 400 kesa novca na ime odštete. Istovremeno je Firdus bio dužan i austrijskoj blagajni te nekim austrijskim trgovcima. Ti dugovi likvidirani su tek krajem 1837. prodajom Firdusove šume te novcem koji je iza njega ostao.[280]

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća porodica Firdus spadala je u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Imali su posjede najznačajnijim dijelom na području kotara Livno, zatim na prostoru od Livna preko Bosanskog Grahova do mjesta Osredci i Trubar, zapadno do Drvara, koja su se nalazila na području kotara Bosanski Petrovac. Ali-beg Firdus 1901. žalio se kotarskom predstojniku u Travniku Mihajlu Rukavini da njegovih 60 kmetova sa područja Grahova odbijaju kao hak dati trećinu, nego žele plaćati petinu proizvoda.[281] U vezi sa selištima u kotarevima Bosanski Petrovac i Livno, šef Zemaljske vlade general Potiorek 1912. pisao je kako je "majka umrlog Ali-bega Firdusa iz Livna već počela prodajne rasprave".[282] U ovom pismu Potiorek Firduse naziva "dobro situiranim i visokokonzervativnim muslimanskim zemljoposjednicima" ("sehr gut situierte und hochkonservative moslimische Grundbesitzer"). Ove godine Ali-begova majka i prodala je najveći dio ovih svojih selišta,[283] ali je krajem Prvog svjetskog rata

[279] H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 110.

[280] H. Ćurić: *Posljednji livanjski kapetan*, str. 111-113; Muvekkit: *Povijest Bosne*, 2, str. 974.

[281] U jednom izvještaju Mihajla Rukavine, predstojnika Travničkog okruga, upućenom 23. 11. 1901. ministru Kallayu stoji kako mu se Ali-beg žalio da "circa 60 seine Kmeten im Expositurbereiche Grahovo (lauter Ortodoxe) erklärt haben, ihm nicht mehr 1/3, sondern wie nach der Okkupation mit dem damaligen Repatriierungs-Komissär (Obergespann) Kasumović angeblich vereinbart wurde, nur 1/5 an Hak geben zu wollen". (F. Hauptmann: *Borba Muslimana*, str. 216.)

[282] "(…) die Mutter des verstorbenen Alibeg Firdus in Livno (…) Verkaufsverhandlungen mit ihren Kmeten in Bezirken Livno und bos. Petrovac bereits angeleitet hat". (ABiH, ZMF, opća, 4542/1912.) Vidi i: ABiH, ZMF, opća, 4539/1913. Ali-begova majka, Melća Atlagić, kćerka Ali-bega Atlagića, umrla je u dobokoj starosti, 13. 2. 1919. godine.

[283] ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.

u vlasništvu porodice ostalo ukupno 22.590 dunuma begluka i 514 kmetskih selišta,[284] koja su se, uglavnom, nalazila u kotaru Livno (gdje je bilo ukupno 306 selišta, od toga 116 u Čelebićima, 112 u Peulju, 51 u Crnom Lugu, 21 u Čaprazlijama i šest u Guberu) i Bosanski Petrovac (gdje je bilo ukupno 171 selište – u Osredcima 79 i Trubaru 92).[285]

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Banja Luka	8		8					
Bos. Petrovac	171		171					
Bugojno	24		24					
Glamoč	5	5		317,13	118,8	877,3	97,73	1.410,96
Livno	306		306					
Ukupno	**514**	**5**	**509**	**317.13**	**118.8**	**877.3**	**97.73**	**1.410,96**

Tabela: Kmetska selišta porodice Firdus

[284] Dio posjeda izgubili su udadbenim vezama, pri čemu je najviše posjeda iz vlasništva porodice Firdus pripalo porodicama Teskeredžić iz Travnika i Gradaščević iz Gradačca. Vidi, npr., detaljan sastav posjeda porodice Gradaščević, koji su ženidbenim vezama sa porodicom Firdus došli u posjed dijela njihovih posjeda. Dio posjeda u kotaru Glamoč nakon smrti Ali-bega Firdusa prešao je u ruke porodice Gradaščević iz Gradačca ženidbom Hajri-bega Gradaščevića sa Emina-hanumom, kćerkom Ali-bega Firdusa, i Osman-bega Gradaščevića sa Sabira-hanumom Firdus. Na taj način Hajri-beg Gradaščević došao je u posjed 93 kmetska selišta u Crnom Lugu, 2.415 dunuma begluka u kotaru Glamoč i 6.792 dunuma begluka u kotaru Livno, a među njima i do posjeda u katastarskoj općini Vidimlje, kotar Glamoč. Hajri-beg dio poznat pod imenom Skadimovac, koji se sastojao od livade i obuhvatao površinu od 485 dunuma, prodao je između dva rata, a Agrarna direkcija u Sarajevu u svojoj odluci od 26. 6. 1929., dozvoljavajući ovu prodaju, veli kako čestica koja je prodata "ne sačinjava sastavni dio veleposjeda koji je u gornjem ulošku evidentiran, pošto su nekretnine u gornjem ulošku po beglučkoj uredbi od 12. maja 1919. prešle u vlasnost pojedinih beglučara". (ABiH, AGD, br. 10339/29.)

Najznačajniji dio ovih selišta nalazio se, dakle, na prostoru kotara Livno, a sva su pripadala Ali-begu Firdusa, odnosno njegovim nasljednicima. Selišta u kotaru Bosanski Petrovac (Osredci i Trubar) bili su vlasništvo Melće Atlagić i može se s pravom pretpostaviti da se radi o izvornom posjedu te porodice koje je Melća donijela u miraz. Posjedi iz kotara Banja Luka (Jošavka) došli su u posjed porodice Firdus ženidbom Ali-bega sa Bisera-hanumom Džinić, dok je devet selišta iz Zlosela (kotar Bugojno) porodici Firdus u miraz donijela Fatima Pašić udajom za Abdurahman-bega, sina Ali-bega Firdusa. Osim ovih selišta, porodica Firdus znatna kmetska selišta izgubila je u udadbenim vezama sa porodicom Teskeredžić. Tako je krajem Prvog svjetskog rata većina posjeda u Crnom Lugu, gdje je bilo ishodište porodice Firdus, pripadalo porodici Teskeredžić. Jednako tako i brojna selišta u mjestima Čaprazlije, Guber i Odžak iz vlasništva porodice Firdus prešla su u ruke porodice Terskeredžić.[286] Međutim, uprkos tome, može se konstatirati kako su na prijelazu 19. i 20. stoljeća pripadnici porodice Firdus posjedovali još uvijek znatne zemljišne posjede, koji su ih ipak uvrštavali u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke strukture.

GRADAŠČEVIĆ

Gradaščevići su begovska porodica koja je tokom čitavog 19. stoljeća spadala u gornji sloj bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Postoji nekoliko pretpostavki o porijeklu ove porodice. Prema jednoj,

[285] Za dio posjeda u selu Trubar, koji su nakon 1918. dodijeljeni Petru Bursaću, Firdusima je isplaćena odšteta od 9.264 dinara. Imali su, također, posjede u katastarskoj općini Kablić. Polovina tog imanja, koje je pripala Osman-begu Firdusu, sinu Ali-bega Firdusa, bila je 3. 4. 1920. prodata djeci pok. Mate Črlja za 12.500 dinara, ali Agrarna direkcija u Sarajevu nije dala saglasnost za tu kupoprodaju. (ABiH, AGD, k. 149, Odštete za begluke; ABiH, AGD, br. 17473/23.)

[286] Vidi detaljnu analizu posjeda porodice Teskeredžić.

koju je iznio Martin Nedić, porodica Gradaščević u Bosnu je došla iz Budima, gdje je bila "osobito bogata i gospodska", a njezini pripadnici "bivali su paše i zapovjednici vojske". Zbog vojničkih zasluga "sultani su jim s fermani darovali u Posavini i njekim brdnim mistim carsku desetinu da pobiraju, a za to da svojim troškom moraju po koliko bi na njia zapalo vojnikah davati, voditi i uzdržavati".[287] Prema drugoj verziji, koju je zastupao Thalloczy, Gradaščevići su srednjovjekovni bosanski feudalci.[288]

U historiji Bosne 19. stoljeća članovi porodice Gradaščević igrali su važnu ulogu, prije svih Husein-beg Gradaščević, vođa Pokreta za autonomiju Bosne 1831./32. godine,[289] ali i potomci Derviš-bega i Mustaj-bega, braće Osman-kapetana Gradaščevića.[290] Često su bili muteselimi u nahijama Maglaj, Derventa, Tešanj i Gradačac. U austrougarskom vremenu članovi ove porodice, koji su osim, u Gradačcu, živjeli još u Modriči i Derventi, bili su aktivni u političkom životu Bosne. Posebno je važno istaknuti ulogu Bećir-bega Gradaščevića, koji je bio zastupnik u Bosanskom saboru od 1910. do 1914., potom velikog opozicionara Ali-bega Gradaščevića h. Alibegovića, koji je živio u Modriči, kamo je njegov otac, h. Ali-beg, doselio početkom

[287] M. Hadžijahić i T. Imamović: *Gradačac i okolina*, str. 29-30.

[288] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai beg;* U postojećoj historiografskoj literaturi ne postoji nikakvih argumenata za Thalloczyjevu tvrdnju. Behija Zlatar, koja se bavila muslimanskim plemstvom u 15. stoljeću, nigdje ne spominje Gradaščeviće, a ni srednjovjekovni izvori o Bosni ne spominju ovu porodicu. Preostaje, kao najvjerovatnija pretpostavka, da su Gradaščevići u Bosnu došli iz Ugarske. U svakom slučaju, Gradaščevići su bili kapetani Gradačačke kapetanije, i begovska obitelj koja je igrala veoma istaknutu ulogu u povijesti Bosne. U literaturi također je pobijena tvrdnja Safvet-bega Bašagića da su se Gradaščevići, posebno Husein-beg Zmaj od Bosne, obogatili nečasnim radnjama, prije svega krivotvoreći austrijski novac. (S. Bašagić: *Kratka uputa,* str. 143; H. Kreševljaković: *Kapetanije,* str. 196; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 173.)

[289] A. S. Aličić: *Pokret za autonomiju;* Husnija Kamberović: *Husein-kapetan Gradaščević (1802-1833). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu od rođenja.* Gradačac 2002.

[290] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.;* H. Kreševljaković: *Kapetanije.*

19. stoljeća,[291] te mladog Mustaj-bega, Muhamed-begovog sina, koji je dugo vremena bio gradačački gradonačelnik. Godine 1910., prilikom carevog boravka u Sarajevu, Mustaj-beg Gradaščević caru je poklonio nekoliko vrijednih porodičnih relikvija,[292] zbog čega je kasnije kao čin zahvalnosti na poklonu dobio poseban prsten ukrašen carevim imenom. Nakon toga Mustaj-beg je molio audijenciju kod cara kako bi mu se zahvalio za taj dar. Audijenicija je upriličena 20. februara 1911. u Pešti, a Mustaj-beg je izrazio želju da tom prilikom vidi dvorski bal.[293]

Imanja porodice Gradaščević bila su širom Bosanske posavine ("njihovo je bilo pola Odžaka, čitava Vlaška Mala, Novi Grad i dr)".[294] Mada je u drugoj polovini 19. stoljeća Osmansko carstvo prodalo 1.277 kmetskih selišta koji su bili vlasništvo Husein-bega Gradaščevića,[295] na prijelazu 19. i 20. stoljeća posjede ove porodice karakteriziraju krupni begluci i koncentracija znatnog broja kmetskih selišta u rukama pojedinih njezinih pripadnika. Podjela posjeda, koja je bila uobičajena

[291] M. Filipović: *Modriča*, str. 44.

[292] Nije sasvim izvjesno o kojim se relikvijama radi, ali se čini da se radi o oružju (vjerovatno sablja i sedlo Husein-bega Gradaščevića). U zagrebačkom *Obzoru* br. 207 od 3. rujna 1919., objavljen je članak Esad-bega Alibegovića, bosanskog dopisnika ovog lista, pod naslovom Oružje "Zmaja od Bosne" – Husein-bega Gradaščevića,u kojem se veli kako se u Beču čuva Husein-begovo oružje, "koje je neki od njegovih potomaka darovao nekome bečkom muzeju (moguće dvorskome?). Ovaj poklon je učinjen prije osam godina. Oružje se sastoji od nekoliko komada koji predstavljaju obzirom na skupocjenu izradbu, veliku vrijednost." U ovom članku predlaže se da se od Beča zatraži vraćanje tog oružja "u koji od naših muzeja". (Prijepis članka u obiteljskoj biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića iz Gradačca). U vezi s tim prijedlogom nije ništa urađeno. U jednom pismu što ga je Esad-beg Alibegović uputio iz Dervente 6. 10. 1981. Muhamedu Begi Gradaščeviću veli se da je Halid-beg Džinić iz Banje Luke pričao da se to oružje nalazi u bečkom muzeju "pred kojim ima Spomenik, vjerovatno se radi o etnografskom muzeju". (Pismo u porodičnoj biblioteci Muhameda Bege Gradaščevića iz Gradačca).

[293] ABiH, Präs. 303/1911.

[294] M. S. Filipović: *Prilozi*, str. 78.

[295] Ahmed S. Aličić: *Čifluci Husein kapetana Gradaščevića.* Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964-65, Sarajevo 1969., str. 311-327.

u Bosni i Hercegovini, a po kojoj svi potomci nasljeđuju imanje, koje se na taj način postepeno sve više dijeli i usitnjava, do početka 20. stoljeća nije bitnije narušila ne samo ukupni zemljišni posjed čitave porodice nego nije usitnila ni posjede pojedinih njezinih pripadnika, koji su svi bili krupni zemljišni posjednici. Međutim, u austrougarsko vrijeme bilo je primjera da je nakon smrti nekog bega njegovo imanje propadalo u slučaju da ga naslijede maloljetna djeca, ali i to u slučaju da je beg imao velike dugove. Tako je, npr., Osman-beg, sin Abaz-bega Gradaščevića, imao kmetska selišta u selu Tutnjevac u kotaru Bijeljina. Osman-beg, budući da je bio zadužen, ugovorio je prodaju selišta u tom selu za 14.500 forinti, ali je ubrzo umro ostavivši iza sebe tri sina, za čijeg tutora je imenovan Ali-beg Gradaščević H. Alibegović, amidža umrlog Osman-bega. Međutim, muhtar sela Tutnjevac dobio je nalog i prodao Osman-begova selišta u Tutnjevcu za 9-10.000 forinti, čime su djeca bila oštećena. Ali-beg se zbog toga žalio, navodeći pritom i to da je osim selišta u Tutnjevcu Osman-beg imao još 15 selišta u okolici Modriče, pa je i to subaša pokušao prodati da bi se izmirio preostali dug. Ali-beg je to spriječio, pa je prodao 280 dunuma beglučke zemlje kako bi izmirio dug.[296] Kasnije su, ipak, i ovi posjedi oko Modriče prodati, pa početkom 20. stoljeća Osman-begovi nasljednici nisu više imali zemljišnih posjeda. Ni nasljednici Ešef-bega Gradaščevića, Avdi-begovog sina, nisu u austrougarskom vremenu bili krupni zemljoposjednici. Zapravo, Ešef-beg je imao samo jednu kćerku, Devletu, koja je nakon očeve smrti naslijedila njegov posjed u selu Brodac, kotar Bijeljina. Devleta je od 1880. vodila spor sa Radovanom Božićem, načelnikom sela Brodac, koji je 1875. bio uzeo u zakup trećinu, ali nije izvršio sve obaveze. Devleta je 1880., kada je postala punoljetna, tražila od Božića da izmiri obaveze koje je imao kao zakupnik trećine.[297] Nije poznato da li je kasnije ovaj posjed prodat ili je, pak, udajom Devlete prešao u vlasništvo druge porodice, ali se početkom 20. stoljeća kao vlasnici selišta u ovom selu (i to svega

[296] Zapisnik 3. sjednice od 23. januara 1908. pisan kod Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu u svečanoj dvorani.

[297] ABiH, VŠS, k. 16, god. 1881., br. 11.

21 selišta) spominju samo nasljednici Ešef-begovog brata, Rifat-bega.

Ni običaj u Bosni da ženska djeca ravnopravno sudjeluju u podjeli imanja nije uspio narušiti sliku porodice Gradaščević kao najkrupnijih zemljoposjednika u sjeveroistočnoj Bosni. Nekoliko predstavnika ove porodice imalo je samo ženske nasljednike (Hasan-beg i Mahmud-beg, sinovi Osman-paše Gradaščevića). Njihova imanja djelomično su prešla u vlasništvo drugih porodica (Fadilpašić i Hasibpašić), a djelomično, opet, ostala u vlasništvu Gradaščevića, zbog jednog drugog običaja, po kojem su bili česti brakovi među članovima iste porodice. Dok je, npr., veliki posjed Mahmud-bega Gradaščevića (umro 14. 4. 1872.) udajom njegove kćerke jedinice, Nuri-hanume, za Mustaj-bega Fadilpašića prešao u vlasništvo ove znamenite sarajevske begovske porodice, slično kao što je udajom Ifete, kćerke Hasan-begove (umro 30. 8. 1895.), za h. Ahmed-bega Džinića dio tih posjeda prešao u vlaništvo porodice Džinić, dotle je udajom drugih dviju Hasan-begovih kćerki (Zuhre za Ali-bega Gradaščevića H. Alibegovića i Muzejre za h. Ahmed-bega Gradaščevića) njihov posjed ostao u okviru iste porodice. Ni prodaja selišta poslije 1878. nije narušila temeljnu predstavu o ovoj porodici kao pripadnici zemljoposjedničke elite. Ali-beg Gradaščević H. Alibegović je 1908, kako bi platio svoje dugove, prodao 30 kmetskih selišta u selu Vranjak koja su pripadala njegovoj supruzi Zuhra-hanumi Gradaščević, a 1909. i ostala selišta, zbog čega je jedna grupa modričkih begova protestirala kod Zemaljske vlade optužujući Ali-bega da prodajom selišta namjerava iseliti se iz Modriče u Tursku, pri čemu bi njegovo iseljenje, kako su tvrdili, ponukalo i ostale Bošnjake na seobu. U žalbi upućenoj Vladi zbog toga što je odobrila zajam za otkup tih kmetova, čime je izravno pomagala iseljavanje, grupa modričkih Bošnjaka u pismu koje je u Vladu stiglo 21. 7. 1909. traži da se onemogući takvo Ali-begovo ponašanje, jer bi u slučaju njegovog iseljenja iz Modriče iselilo još barem 50 bošnjačkih porodica i 500 bošnjačkih kmetova, "pa onda šta misli Vlada sa nama? To je hajdete dok vam nijesmo rekli 'selite'", žali se ovih "petnaest Muslimana Modričana", kako stoji u potpisu pisma. "Ali-beg je isposlovo vakufsku autonomiju i Mešihat pa sad da mi plačemo a on nek uživa u Ankari. To je bivši narodni

vođa koji tako dobro misli svome narodu."[298] Vlada je zatražila od Okružne oblasti u Tuzli da se ovi navodi iz anonimnog pisma ispitaju, a kotarski predstojnik u Gradačcu sastavio je temeljito izvještaj i 29. 8. 1909. dostavio ga u Tuzlu. U ovom izvještaju konstatira se kako je tačno da Ali-beg prodaje kmetska selišta koja su vlasništvo njegove supruge u selu Vranjak, ali ističe kako ne prodaje svoje begluke u istom selu, kao ni vlastita kmetska selišta u selima Dobrinja i Skugrić Donji; dokle god on ne proda begluke i vlastite kmetove u Dobrinji i Skugriću Donjem, opasnost od njegovog iseljenja nije velika. Kao inicijatore ovog pisma kotarski predstojnik navodi Šefki-bega Kapetanovića, propalog modričkog bega ("ein herabgekommener Modrićer Beg"), ali se kao idejni pokretač smatra Hamdi-beg Džinić, ili čak Zuhra-hanuma, Ali-begova supruga, čija je sestra, Ifet-hanuma, bila udata za h. Ahmed-bega Džinića i, tako, majka Hamdi-bega Džinića. Kao razlog za takvo Hamdi-begovo djelovanje kotarski predstojnik navodi činjenicu da se on (tj. Hamdi-beg) protivi toj prodaji kmetskih selišta, "ali ne iz principijelnih nego čisto osobnih razloga", jer je njegova majka imala kmetska selišta u Koprivni, koja graniči sa Vranjakom, i njihova vrijednost znatno će se umanjiti zbog razmjerno jeftinog otkupa kmetova u Vranjaku.[299] Ali-beg je ipak bez obzira na sve ove intrige prodao sva selišta u Vranjaku. Radilo se o 139 kmetskih selišta čije su zemljišne čestice činile prilično zaokružen zemljišni kompleks koji se prostirao iznad mahala Rijeka, Brojani, Brijestovo i Babešnica u općini Vranjak u kotaru Gradačac i koji je obuhvatao površinu od 10.203 dunuma. Od toga je na obradivu površinu otpadalo 6.974 dunuma, a na šumu 3.229 dunuma. Od obradivih površina, 3.600 dunuma ležalo je u ravnici Bosne s obje strane puta Doboj – Modriča i predstavljalo je najvredniji dio posjeda, pošto se sastojao od plodnih i bogatih oranica sa dobrim saobraćajnim i trgovačkim vezama. Ostatak obradive površine ležao je u brdu, a od toga je 627 dunuma otpadalo na šljivike koji su zbog svog položaja gotovo redovito davali dobre prinose. Veći dio šumskog posjeda sastojao se od šikare (niske šume). Razmjerno

[298] ABiH, ZVS, 159/150/152.

[299] ABiH, ZVS, 159/150/152.

velike šumske površine omogućavale su ekstenzivno stočarstvo i, budući da su pojedini dijelovi pogodni za krčenje, dopuštale su čak proširenje oranica.[300] Međutim, na kraju 1918. tu je bilo samo jedno Ali-begovo selište.

I Gradaščevići su svoje posjede uvećavali ženidbenim vezama, mada su oni izraziti primjer begovske porodice koja je u udadbeno-ženidbenim vezama posjede više gubila nego dobivala. Ulaskom u rođačke veze sa Firdusima Gradaščevići su došli u posjed nekih imanja u kotaru Glamoč. Hajri-beg Gradaščević (1888.-1943.) oženio se sa Emina-hanumom, kćerkom Ali-bega Firdusa, i u miraz dobio 93 kmetska selišta u Crnom Lugu te 2.415 dunuma begluka u kotaru Glamoč i 6.792 dunuma begluka u kotaru Livno.[301] Osman-beg, sin Bećir-bega Gradaščevića, oženio se sa drugom Ali-begovom kćerkom, Sabira-hanumom Firdus, i također dobio u posjed 26 kmetskih selišta te 3.202 dunuma begluka u kotaru Livno. Gradaščevići su u Šepku kod Zvornika u najznačajnijoj mjeri naslijedili imanja porodica iz kojih su bili oženjeni i na čija imanja su došli.[302]

Krajem Prvog svjetskog rata Gradaščevići su u svom vlasništvu imali 48.017,947 dunuma begluka i 1.730 kmetskih selišta, od kojih se za 338 može tačno utvrditi površina i struktura posjeda, dok se za 1.392 kmetska selišta može utvrditi samo ime kmeta i mjesto gdje se selište nalazi. Svi ovi posjedi nalazili su se na prostoru kotareva Bijeljina, Brčko, Gradačac, Derventa, Tuzla i, djelomično, Glamoč, Livno, Maglaj te Zvornik, gdje su Gradaščevići posjede dobili zahvaljujući ženidbenim vezama.

Što se tiče begluka u vlasništvu Gradaščevića, oni su najznačajnijim dijelom bili u kotaru Gradačac, a zatim u Brčkom. Posjedi u kotaru Bijeljina i Zvornik bili su isključivo kmetska selišta.

---

[300] Ova kmetska selišta u Vranjaku bila su vlasništvo Ali-begove supruge, Zuhra-hanume, rođene Gradaščević. Ali-beg 1908. prodao je 30 tih kmetskih selišta i time platio svoje dugove, a 1909. prodao je i ostala selišta, tako da je 1918. u Vranjaku samo jedno kmetsko selište bilo njegovo vlasništvo. (ABiH, ZVS, 159/150/152; ABH, ZMF, opća građa, br. 5530/1910.

[301] ABiH, AGD, br. 10339/29.

[302] ABiH, Evidencija, Kl. br. 6623, 9826.

Kotar	Obradiva zemlja	Neobradiva zemlja	Ukupna površina
Brčko	8.256,160	1.296,058	9.554,218
Derventa	?	?	1.535,7
Glamoč	2.414	1	2.415
Gradačac	14.693,84	5.079,677	19.773,517
Livno	5.448	4.546	9.994
Tuzla	1.791,71	2.953,862	4.745,532
Ukupno	**32.603,71**	**13.878,757**	**48.017,947**

Tabela: Begluci porodice Gradaščević (površina u dunumima)

Ovi begluci nalazili su se u rukama 17 domaćinstava porodice Gradaščević:

1. Emina, Emin-begova kćerka, posjedovala je 613,6 dunuma u Batkuši (Gradačac);
2. Ahmed-beg, Osman-begov sin, posjedovao je 617,33 dunuma u Batkuši i 644,51 dunuma u Obudovcu;
3. Ali-beg, h. Ali-begov sin, posjedovao je 1.414,05 dunuma u Skugriću Donjem i 935,456 dunuma begluka u Vranjaku, koji je bio vlasništvo njegove supruge Zuhra-hanume; Osim begluka, ovo domaćinstvo imalo je u vlasništvu i 103 kmetska selišta (četiri u Bogutovom Selu, jedno u Tutnjevcu, 97 u Zabrđu i jedno u Vranjaku);
4. Avdi-beg, Reuf-begov sin, posjedovao je 598,57 dunuma begluka u Boku te 37 selišta u istom selu;
5. Bećir-beg, h. Ibrahim-begov sin posjedovao je 1.358,39 dunuma u selu Boće, 2.139,718 dunuma u Skugriću Donjem, Grebnici, Gradačcu i Krečnicama te 465,29 dunuma u Ledenicama Katoličkim i Zelinji Donjoj, koje je dobio oženivši se sa Hasiba-hanumom Zaimović, kao i 3.202 dunuma begluka u kotaru Livno, koje je pripalo njegovom sinu Osman-begu, koji se oženio sa Sabira-hanumom Firdus; ovo domaćinstvo porodice Gradaščević imalo je 1918. i 132 selišta (48 u Boću, jedno u Boderištu, 18 u Grebnicama, tri u Krečnicama, 36 u Skugriću, šest u Čelebiću, četiri u selu Podhum Vržerale i 16 u Rujanima);

6. Derviš-beg, Reuf-begov sin, posjedovao je 308,54 dunuma begluka u Boku;
7. Nasljednici Reuf-begovog sina, Ahmed-bega, posjedovali su 653,08 dunuma begluka u Boku, koji su pripadali Ahmed-begovom sinu Hajri-begu i kćerkama Emini i Lebibi, 2.192,8 dunuma u Koprivni, Gradačcu, Vidi i Zasavici, koji su pripadali Ahmed-begovoj supruzi Muzeir-hanumi, kćerki Hasan-bega Gradaščevića, te 2.415 dunuma u Glamoču i 6.796 dunuma u Livnu, a koji su bili vlasništvo Hajri-begove supruge Emina-hanume, kćerke Ali-bega Firdusa; Emina-hanuma u miraz Gradaščevićima donijela je i 93 kmetska selišta u Crnom Lugu;
8. Futunt-hanuma, h. Muhamed-begova udovica, posjedovala je 698,486 dunuma u Hasiću i Crkvini;
9. Mustaj-beg, h. Muhamed-begov sin, posjedovao je 1.525,7 dunuma u Jakešu i 1.735,617 dunuma u Ledenicama Turskim, Gradačcu, Hasiću, Slatini Gornjoj i Mionici Gornjoj; Zanimljivo je da Mustaj-beg nije imao puno kmetskih selišta, svega dva, i to po jedno selište u Hasiću i Jakešu;
10. Osman-beg, h. Muhamed-begov sin, posjedovao je 1.259,244 dunuma u Hasiću, Zasavici i Gradačcu;
11. Rašida, h. Muhamed-begova kćerka, posjedovala je 97,57 dunuma u Lukavcu, 115,472 dunuma u Tuzli, 552,2 dunuma u Lipnici, 212,766 dunuma u Stanovima, 614,14 dunuma u Skakavi Donjoj i 1.975,452 dunuma u Pukišu, te 212 kmetskih selišta;
12. Senija-hanuma, Ahmed-begova kćerka, posjedovala je 64,15 dunuma u Vidovicama, 1.141,17 dunuma u Čović Polju i 1.546,21 dunuma u Donjem Žabaru, kao i 172 kmetska selišta;
13. Sulejman-beg, h Ibrahim-begov sin, posjedovao je 2.539,745 dunuma u Srnicama Srpskim, Srnicama Turskim i Špionici Katoličkoj, te 177 kmetskih selišta;
14. Tahira, h. Muhamed-begova kćerka, posjedovala je 1.263,1 dunum u Ledenicama Katoličkim i Gradačcu te 45 kmetskih selišta u istom selu;
15. Tahira, kćerka Osman-bega Tuzlića, udovica iza Bećir-bega

Gradaščevića[303] posjedovala je 70,03 dunuma u Vršanima, 225,74 dunuma u Priluku, 289,71 dunum u Poljicama, 321,05 dunuma u Tinji, 423,44 dunuma u Bistarcu, 388,215 dunuma u Husinu, 647,43 dunuma u Bokoviću, 1.614,655 dunuma u Kolovratu te ukupno 156 selišta (dva u Žabaru Donjem, jedno u Đurđeviku, 14 Bistarcu, 16 u Bokoviću, četiri u Gornjoj Tuzli, 53 u Husinu, 27 u Kolovratu, dva u Lukavcu, dva u Pascima, jedno u Požarnici, pet u Poljicama, deset u Priluku, 18 u Tinji, jedno u Višnji Donjoj; Ukupna površina zemljišta što ga je Tahira-hanuma uvakufila izosila je 1.262,403 dunuma (537,35 dunuma u Husinu, 338,708 u mjestu Pasci i 386,345 dunuma u Tuzli);

16. Zumruta, Murat-begova kćerka (bila udata za Sulejman-bega Gradaščevića H. Ibrahimbegovića, pa preudata Mahmutbegović) posjedovala je 2.630,367 dunuma u Gradačcu, Hasiću, Ledenicama Turskim, Zelinji Gornjoj i Slatini Gornjoj;
17. Rifat-beg Gradaščević, Hasan-begov sin, posjedovao je 437,24 dunuma u Obudovcu.

Iz ovog pregleda vidi se da su begluci u kotaru Brčko i Gradačac, uglavnom, izvorni posjedi Gradaščevića (osim 465,29 dunuma u Ledenicama Katoličkim i Zelinji Donjoj, koje su u posjed porodice Gradaščević došli ženidbom Bećir-bega Gradaščevića sa Hasiba-hanumom Zaimović), dok su se u kotaru Tuzla ti posjedi ispreplitali sa beglucima porodice Tuzlić. Dio ovih posjeda u vlasništvo Gradaščevića

[303] Tahire-hanuma umrla je 2. oktobra 1921., bila je udata za Bećir-bega Gradaščevića (umro prije 1907.) i nije imala potomstva. Prof. Šaban Hodžić (*Vakufnama tuzlanske dobrotvorke (vakife) Tahire-hanuma Tuzlić*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga IV, Tuzla 1960., str. 153-155), veli da je Tahire-hanuma umrla 23. avgusta 1922. Međutim, prema Potvrdi našljedstva, što ju je Kotarski šerijatski sud u Tuzli izdao 24. decembra 1921., Tahire-hanuma je umrla 2. oktobra 1921., a iza nje su kao zakoniti nasljednici ostali rođena bratična Hanifa Šahzimet-hanuma, udata za Ćazim-bega Gradaščevića H. Alibegovića, koja nasljeđuje 4/9 njezinog imanja, sestrična Rašida-hanuma, rođena Gradaščević, udovica Kulović, koja nasljeđuje 2/9 imanja, dok je 3/9 nasljeđa, prema vasijetnami (oporuci) pripalo Vakufu ženskog mekteba u Tuzli. (ABiH, Evidencija, KL. br. 7075).

došao je ženidbom Bećir-bega Gradaščevića sa Tahira-hanumom Tuzlić (3.980,33 dunuma u mjestima Vršani, Priluk, Poljice, Tinja, Bistarac, Husino, Boković i Kolovrat), a dio ženidbom h. Muhamed-bega sa Zuhre-hanumom Tuzlić (ovi posjedi 1918. pripadali su Muhamed-begovoj kćerki Rašida-hanumi, koja se udala za Esad-ef. Kulovića (765,242 dunuma u Lukavcu, Tuzli i Lipnici). Begluci u kotarevima Livno i Glamoč postali su vlasništvo Gradaščevića ženidbenim vezama sa porodicom Firdus.

Pored znatnih begluka, porodica Gradaščević posjedovala je i brojna kmetska selišta. Od 17 domaćinstava koja su posjedovala velike komplekse begluka, njih šest krajem Prvog svjetskog rata nije uopće imalo kmetska selišta (domaćinstva pod brojevima 1, 2, 6, 8, 10 i 16), ali je zato drugih devet domaćinstava imalo kmetska selišta:

18. Avdi-beg Gradaščević Rifatbegović, Hasan-begov sin, posjedovao je četiri selišta u Orlovom Polju (Gradačac);
19. Devlet-hanuma,[304] rođena Ibrahimpašić Kukavčić, udovica Gradaščević i Ljubović te udovica iza Mustafa-ef. Đumišića iz Banje Luke, posjedovala je četiri selišta u Travniku;
20. Izet-beg Gradaščević (Parizlija), Sulejman-begov sin posjedovao je sedam selišta u Boku i 117 u Oštroj Luci;
21. Šaćira Osmanbegović, udovica iza Mehmedali-bega Gradaščevića iz Dervente, i njezin sin Mahmud-beg posjedovali su 172 selišta u kotaru Derventa (26 u Detlaku, 29 u Dubici Gornjoj, 80 u Novom Selu, devet u Svilaju Gornjem i 28 u Foči kod Dervente);
22. Nejra Gradaščević, kćerka Hasan-bega Gradaščevića, udata za Faik-bega Hasibpašića posjedovala je dva selišta u Lukavcu Donjem;
23. Osman-beg Gradaščević iz Šepka, sin Mehmed-bega iz

[304] Devlet-hanuma, nakon što se razvela od Muhamed-bega Gradaščevića, udala se za Jahja-bega Ljubovića, a zatim za Mustafa-ef. Đumišića u Banju Luku. Tako je posjedovala brojna selišta i od Đumišića, jer je nadživjela i Mustafa-ef. Đumišića. Umrla je 21. 12. 1917. godine. Usporedi i pregled zemljišnih posjeda porodica Đumišić i Ibrahimpašić iz Travnika u ovom radu.

Gradačca posjedovao je 12 selišta u Šepku, pet u Rajčeviću i jedno u Zasavici kod Gradačca;

24. Šemsi-beg Gradaščević iz Šepka posjedovao je ukupno 74 selišta (40 u Crnjelovu Donjem, 11 u Triješnici, 12 u Šepku, tri u Rajčeviću i osam i Skočiću);
25. Zulejha Gradaščević, Uzeir-begova kćerka, udata za Jusufa Hadžiavdića iz Dervente, posjedovala je dva selišta u Polju kod Dervente;
26. Hasiba-hanuma, rođena Kapetanović, udovica Reuf-bega Gradaščevića iz Gradačca, posjedovala je ukupno 64 selišta u Maglaju (dva u Bakotiću, jedno u Bradićima, osam u Docu, 25 u Krstnom Polju, deset u Maglaju, jedno u Rujnici, 11 u Smrdinu i šest u Tumarama).

Ukupna površina poznata je samo za 338 kmetskih selišta, dok za ostatak postoje samo podaci o kmetu i mjestu gdje se selište nalazi.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Brčko	520	105	415	3.950,62	523,64	202,81	232,87	12.752,39
Bijeljina	193	26	167	1.458,48	330,98	14,1	237,09	2.040,65
Derventa	175	2	173	240,99	173,73		2,82	417,54
Gradačac	333	205	128	9.573,705	5.184,344	447,2	1.282,3	16.487,55
Livno	119		119					
Maglaj	64		64					
Sarajevo	4		4					
Travnik	4		4					
Tuzla	256		256					
Zvornik	62		62					
Ukupno	**1.730**	**338**	**1.392**	**15.223,795**	**6.212,694**	**664,11**	**1.755,08**	**31.698,13**

Tabela: Kmetska selišta porodice Gradaščević 1918. godine

Na osnovu raspoloživih podataka može se zaključiti kako je i kod selišta, kao i kod begluka, preovlađujuće bilo obradivo zemljište (preko 50% zemljišta pod kmetstvom bilo je obradivo, dok je taj procent kod begluka iznosio preko 67%). Prosječna površina jednog kmetskog selišta iznosila je oko 100 dunuma, što znači da je u njihovom vlasništvu moglo biti oko 170.000 dunuma zemljišta pod kmetstvom. Uz 48.000 dunuma begluka, sveukupni posjedi porodice Gradaščević iznose preko 220.000 dunuma zemljišta.

Za posjede porodice Gradaščević karakteristično je da su svi njezini pripadnici imali istovremeno i velike komplekse beglučke zemlje i znatan broj kmetskih selišta. Primjera radi, h. Sulejman-beg Gradaščević imao je u svom vlasništvu 2.539,745 dunuma begluka i 163 kmetska selišta sa 12.911,862 dunuma zemlje (u Srnicama Srpskim, Srnicama Turskim i Špionici Katoličkoj, sve u kotaru Gradačac), što je ukupno iznosilo 15.451,607 dunuma, te još 14 kmetskih selišta u Obarskoj Velikoj kod Bijeljine, koje je dobio u miraz ženidbom sa Ildus-hanumom Salihbegović. Ovaj Sulejman-begov posjed, zapravo, uspješno odslikava posjede svih ostalih pripadnika porodice Gradaščević: prostrani begluci i brojna selišta donosili su dovoljno prihoda za život bez izravnoga sudjelovanja u modernizaciji agrarne proizvodnje.

HAFIZADIĆ

Hafizadići su, prema porodičnoj predaji, u Bosnu došli sa Osmanlijama iz Alepa i najprije su se nastanili u Jajcu, da bi se kasnije se preselili u Travnik.[305] Ova porodica u Jajcu iza sebe je ostavila nekoliko kulturnih spomenika.[306] Krajem 18. stoljeća poznat je hfz. Mustafa Hafizadić (umro 1790./91.), koji je bio kadija u Jajcu, a sahranjen je

[305] Ovu predaju autoru je pričala Meliha-hanuma Hafizadić, udata Sarić iz Travnika.

[306] M. Mujezinović: *Islamska epigrafija*, II, str. 265, 269-270.

u haremu Ramadan-begove džamije.[307] Jedan predstavnik porodice Hafizadić bio je kadija u Travniku, te se tako ova porodica iz Jajca preselila u vezirski grad.[308] Nije nam poznato kako se zvao ovaj kadija, ali je njegov sin, Naim-efendija, imao tri sina: Džafer-bega, Salih-bega i Mehmed-bega, i jednu kćerku, koja se udala za Mustaj-bega (poginuo 1878.), sina h. Halil-age Rizvanbegovića. Nikola Buconjić početkom 20. stoljeća pisao je da "ima i sad pamćenika u Travniku, koji pripovijedaju, da od ženidbe Mustaj-bega Rizvanbegovića s hanumom Hafizadićkom pa sve do današnjeg dana nije bilo u Travniku ljepše svadbe ni ljepših svatova". Sinovi Naim-efendije dobili su "berat od sultana, pa je od tada njihovo potomstvo beratli begovsko koljeno".[309]

Nije dovoljno poznata dalja historija ove porodice, ali se svi njezini pripadnici u austrougarsko vrijeme tituliraju titulom *beg,* a sama porodica spadala je u red krupnih zemljoposjedničkih porodica. Poznati travnički Hafizadići iz vremena austrougarske vladavine su braća Ahmed-beg i Hašim-beg Hafizadić. Ahmed-bega austrijske vlasti karakterizirale su kao "poznatog agitatora".[310] Kasniji Hafizadići nasljednici su ove dvojice braće, jer Šerif-beg Hafizadić, koji je bio oženjen sa Mevhiba-hanumom, kćerkom Fadil-paše Šerifovića, nije imao muškog potomstva. Zemljišni posjedi porodice Hafizadić najvećim dijelom nalazili su se u mjestima između Jajca i Travnika. Ti posjedi krajem Prvog svjetskog rata bili su znatni, bez obzira što su udadbenim vezama bili umanjeni. (U kotaru Jajce, npr., Fahrudin i Mevhiba, djeca Halid-bega Hrasnice, navode se kao vlasnici 2.957,46 dunuma begluka. Očito je ovo posjed Šerif-bega Hafizadića, čija je jedna kćerka, Nazifa-hanuma, bila prva supruga Halid-bega Hrasnice.)

---

[307] M. Mujezinović: *Islamska epigrafija*, II, str. 269.

[308] M. Mandić: *Vezirski grad Travnik*, str. 49.

[309] Nikola Buconjić: *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca*, Mostar 1911., str. 195-196.

[310] ABiH, ZMF, Präs. 126/1903. O djelovanjima Ahmed-bega i Hašim-bega Hafizadića u vremenu prije i u tokom muslimanskog autonomnog pokretu dovoljno podataka donosi R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, passim.

Kotar	Katastarska općina	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Banja Luka	Ljubačevo	1.617,65	4.838,25	6.455,9
Jajce [311]	Bokovi, Dinčani…	477,083	100,635	577,728
Travnik		688	857	1.545
Ukupno		**2.782,733**	**5.795,885**	**8.578,618**

Tabela: Beglučki posjedi porodice Hafizadić

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Banja Luka	79		79
Jajce	38		38
Varoš	10		10
Travnik	7		7
Ukupno	**134**		**134**

Tabela: Kmetska selišta porodice Hafizadić

Zanimljivo je da su se veliki posjedi porodice Hafizadić nalazili u kotaru Banja Luka (u mjestima Ivanjska, Ljubačevo i Memići), pri čemu je u njihovom vlasništvu bilo 6.455,9 dunuma begluka i 79 kmetskih selišta. Ne raspolažemo podacima o detaljnoj strukturi i površini kmetskih selišta koji su krajem Prvog svjetskog rata još uvijek bili vlasništvo ove porodice, ali se zna da je površina kmetskih selišta u kotaru Jajce, a tu je Ahmed-beg imao 23 selišta, koja su nakon Ahmed-begove smrti pripala njegovom sinu Sulejman-begu, obuhvatala površinu od 1.400 dunuma, dok je u selu Ivanjska, kotar Banja

[311] Kao vlasnica 976,57 dunuma begluka u općinama Dubrava i Kokići, kotar Jajce, navodi se Halisa Hafizadić, udata za Ćemil-bega Ljubovića iz Jajca. Kako nisam uspio utvrditi u kakvoj je vezi Halisa sa ostalim pripadnicima porodice Hafizadić iz Travnika, ovaj njezin posjed nisam uvrstio u razmatranje. Moguće je da je Halisa pripadnik porodice Hafizadić koja je preostala u Jajcu, ali o njima nemamo dodatnih podataka.

Luka, gdje je Ahmed-beg imao 31 selište, površina iznosila 8.324,815 dunuma.[312] Mada nedostatak podataka ne dopušta detaljnu analizu, postojeći podaci kazuju da porodica Hafizadić nije spadala u sami vrh zemljoposjedničke elite, ali su njezini posjedi bili dovoljno veliki da se može smatrati zemljoposjedničkom elitom. Kako ova porodica nije bila posebno razgranata, što je značilo sporije cijepanje posjeda, svi njezini pripadnici (odnosno dva domaćinstva, koliko ih je bilo početkom 20. stoljeća) imala su pojedinačno iznad 50 kmetskih selišta, što im je, uz dovoljno velike i prostrane begluke, osiguravalo status kakav je uživala begovska elita u Bosni tog vremena.

HASANPAŠIĆ

Predstavnici begovske porodice Hasanpašić iz Travnika (ovako je nazvana po Hasan-paši, umro 1817./18. i sahranjen u turbetu na Derventi kod Šumeće u Travniku)[313] u austrougarskom vremenu isticali su se posebno snažnim opozicionim političkim djelovanjem. Značajna je uloga Hamdi-bega Hasanpašića i njegovog sina Osman-bega, koji su bili aktivni sudionici muslimanskog autonomnog pokreta na prijelazu

[312] ABiH, AGD, 14957/20. Sulejman-beg Hafizadić bio je oženjen sa Subhija-hanumom Miralem, koja je u Kupresu imala preko 9.000 dunuma kmetovske zemlje. O posjedima nasljednika Hašim-bega Hafizadića usporedi: ABiH, AGD, br. 3559/21; ABiH, AGD, br. 6292/22; ABiH, AGD, 1426/24.

[313] Hasan-pašin sin je h. Muhamed-beg, a unuk h. Ali-beg. Ovaj h. Ali-beg (umro 1875.) poznati je legator Travnika, Zenice i Duvna. Obnovio je džamiju u Travniku (na mjestu izgorjele džamije Mehmed-paše Kukavice) i sagradio česmu ispred nje, izgradio mekteb u Zenici, uvakufio je niz kuća i dućana u Duvnu. (Dr. Mihovil Mandić: *Vezirski grad Travnik. Nekad i sad.* Zagreb 1931., str. 63-66; Alija Bejtić: *Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika.* Naše starine, II, Sarajevo 1954, str. 159-163; Alija Bejtić: *Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni.* POF, VI-VII, 1956.-57., Sarajevo 1958., str. 96-97; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 402.)

19. i 20. stoljeća.[314] Bili su u rodbinskim vezama sa većinom begovskih porodica, a najtješnje su bili povezani sa Teskeredžićima, travničkim Ibrahimpašićima, Miralemima te sa brčanskim Salihbegovićima.

Njihovi zemljišni posjedi početkom 20. stoljeća najznačajnijim dijelom nalazili su se u kotaru Brčko[315] (tamo su često odlazili Hamid-beg i Osman-beg, susretali se sa brčanskim begovima i dogovarali političko djelovanje u prethistoriji muslimanskog autonomnog pokreta).

Kmetska selišta ove porodice početkom 20. stoljeća najznačajnijim dijelom bila su na prostoru kotara Ljubuški, i to u općini Grab, gdje je bilo 113 kmetskih selišta. Ovo je najveća koncentracija kmetskih selišta u vlasništvu ove porodice. Posjedi Hasanpašića u ovoj općini bili su gusto isprepleteni sa posjedima vitinskih Kapetanovića. Slično je bilo i u općini Vašarovići, u istom kotaru, gdje je Zilha-hanuma Hasanpašić, udata za h. Omer-bega Ibrahimpašića u Travnik,[316] posjedovala selišta u suvlasništvu sa nasljednicima Osman-bega Kapetanovića. U suvlasništvu sa Osman-begovim nasljednicima Zilha-hanuma imala je i kmetska selišta u Eminovom Selu (kotar

[314] *Borba muslimana*, passim; N. Šehić: *Autonomni pokret*, passim; R. Donia: *Islam pod Dvoglavim orlom,* passim. Hamdi-beg sve do 1903. imao je jednu od vodećih uloga u muslimanskom autonomnom pokretu. Pripadao je najradikalnijoj struji oko Ali Fehmi-ef. Džabića, s kojim je 1902., kao član delegacije, otišao u Istanbul, gdje je i ostao jer je Vlada protiv njega pokrenula sudski postupak. Početkom 1904. imenovan je članom Općinskog vijeća u Istanbulu sa stalnom mjesečnom plaćom.

[315] U mjestima Dizdaruša, Brezik, Čađavac, Brčko i Potočari – sve u kotaru Brčko, porodica Hasanpašić (Mahmut-beg, sin Hamdi-begov) posjedovala je 2.335,49 dunuma begluka (od toga 1.676 dunuma obradive zemlje i 659,49 dunuma neobradive). Osim toga, u mjestu Husino, kotar Tuzla, kao vlasnik 797,424 dunuma begluka navodi se Šehzada, kćerka Salih-bega Hasanpašića. Šehzada je bila udata za Sadik-bega Fadilpašića, čija je majka Nuri-hanuma Gradaščević, a kasnije preudata za Osman-bega Bašagića. Vjerovatno je ovo izvorni posjed porodice Gradaščević koji je, preko Fadilpašića, došao u vlasništvo Šehzade Hasanpašić.

[316] Ovaj h. Omer-beg Ibrahimpašić umro je 27. 8. 1911., a njegova supruga, Zilha-hanuma, rođena Hasanpašić, umrla je 1949. godine bez potomaka.

Duvno).[317] Od ostalih selišta treba izdvojiti ona u Vinici (30 selišta), Rašćanima (19 selišta) i Srđanima (10 selišta) u kotaru Duvno, te po 11 selišta u mjestima Veljaci i Posušje u kotaru Ljubuški, kao i 16 selišta u Skakavcima, kotar Bugojno.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Brčko	8		8
Bugojno	17		17
Duvno	68		68
Fojnica	5		5
Ljubuški	146		146
Travnik	22		22
Ukupno	**266**		**266**

Tabela: Kmetska selišta porodice Hasanpašić iz Travnika

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako porodica Hasanpašić početkom 20. stoljeća više ne predstavlja značajnu zemljoposjedničku snagu. Većina navedenih selišta nalazila se u rukama Zilha-hanume, udate za h. Omer-bega Ibrahimpašića u Travnik, a naslijedila ih je od svog oca, Hajdar-bega, i brata, Ibrahim-bega Hasanpašića, dok je većina beglučkog zemljišta bila u kotaru Brčkom i to u vlasništvu Hamdi-begovog sina Mahmut-bega Hasanpašića, koji je bio oženjen sa Bisera-hanumom Salihbegović.

[317] Kako je većina selišta u općinama Vašarovići i Eminovo Selo pripadala porodici Kapetanović, u ovom radu u konačnom zbiru ta selišta promatrali smo kao njihovo vlasništvo, uz napomenu da je Zilha-hanuma Hasanpašić imala polovinu suvlasništva u 43 selišta u Vašarovićima i sedam selišta u Eminovom Selu. Ona je suvlasništvo nad tim selištima očito naslijedila, i to od svog muža, h. Omer-bega, a Ibrahimpašići su to dobili u miraz od vitinskih Kapetanovića sredinom 19. stoljeća udajom Đul-hanume, kćerke Ahmed-begove i unuke Hasan-paše Duvnjaka, za Mehmed-alajbega, sina Ibrahim-paše Kukavice. (Bio je to drugi brak Mehmed-alajbega Ibrahimpašića.)

HRASNICA

Begovska porodica Hrasnica iz Sarajeva vodi porijeklo od Sulejman-paše, zvorničkog mutesarifa s kraja 17. stoljeća.[318] Na razmeđu 19. i 20.

[318] H. Kreševljaković: *Dženetići*, str. 347. Prema porodičnoj predaji koju je prenosio h. Ahmed-beg Hrasnica (umro oko 1890.), porodica Hrasnica potječe od porodice Ostojić iz Ostojića kod Sarajeva. Fejzi-beg Ostojić, sin Sulejman-paše, oženio se sa kćerkom izvjesnog Omer-age iz sela Hrasnice i tu se i preselio. Iza Fejzi-bega ostao je sin Ahmed-beg, koga su prozvali Hrasnica, a Ahmed-begov sin Sulejman-beg doselio je u Sarajevo, gdje je i umro, a pokopan je na Mlinima. Iza njega je ostao sin Mehmed-beg, koji je obavio hadž i umro 1876./77. godine. Iza njega je ostalo šest sinova i četiri kćerke: h. Ahmed-beg (umro oko 1890. na hadžu u Meki), Mustaj-beg, Muhamed-beg, Abduselam-beg, Mahmud-beg i Halid-beg (1874.-1942.), Fata, udata Abadžić, Atifa, udata za Mehagu Svrzo, Ajiša, udata za h. Ćamil-bega Zečevića i Zulejha, udata za Avdagu Šahinagića. Abdulselam-beg bio je oženjen sa Memnuna-hanumom, rođenom Kapetanović (ljubuški Kapetanovići). Njegova kći, Ata, udala se za Edhem-efendiju Foču u Sarajevo, a druga kćerka, Šerifa, za Hasan-bega Cerića. (Abduselam-beg Hrasnica: *Ostojić – Turhanija – Hrasnica (porodična predaja)*. Novi Behar, god. IV, br. 16. i 17, 1930./31., str. 257; *Merhum dr. Halidbeg Hrasnica*. Narodna uzdanica. Kalendar za 1945. str. 182; Alija Nametak: *Sarajevski nekrologij*. Zürich 1994., str. 74, 171; Usporedi: *Sarajevska okolina*. Naselja srpskih zemalja, knjiga V, Beograd 1908., str. 153.) Valja upozoriti kako porodično predanje o porijeklu porodice Hrasnica sadrži nekoliko povijesnih anahronizama, što ne znači da neki elementi te predaje nisu istiniti. Tako se, npr., u ovoj predaji tvrdi da je Fejzi-begov otac Sulejman-paša, sin Abdullah-ef. Ostojića, "koji je imao devet sinova, pa mu sve devet poginu u bitci pod Ozijom. Da ne bi ta porodica izumrla oženi se pod starost Abdullah efendija i zaimadne sina Sulejmana, koji je bio izvjestitelj rata pod Banjom Lukom, te po svršetku bitke sastavi izvještaj i odnose ga lično u Stambol, gdje mu je podijeljen pašaluk." Povijesni anahronizam sastoji se u tome što se Boj pod Ozijom odigrao 2. 7. 1737., a Bitka pod Banjom Lukom 4. 8. 1737. (dakle samo mjesec dana nakon toga), a za mjesec dana Abdullah-ef. nije se mogao oženiti i dobiti sina koji bi toliko narastao da bude izvjestitelj Boja pod Banjom Lukom i dobije titulu paše (Usporedi: A. Bejtić: *Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama*, str. 111).

stoljeća najistaknutiji član ove porodice je dr. Halid-beg Hrasnica,[319] koji je u političkom smislu pripadao onoj grupi bošnjačkih političara koji su se najčešće nazivali "naprednjaci" (grupa Adem-age Mešića i Esad-ef. Kulovića).

Većina njihovih zemjišnih posjeda se nalazila u istočnoj Bosni, i to u kotarevima Vlasenica i Rogatica, te u kotaru Jajce.[320] Veći dio jajačkih posjeda Hrasnice su dobile ženidbom Halid-bega Hrasnice sa Nazifa-hanumom, kćerkom Šerif-bega Hafizadića, a i do većine posjeda u istočnoj Bosni došli su zahvaljujući toj ženidbenoj vezi jer je i sam Šerif-beg Hafizadić neke posjede u istočnoj Bosni dobio u miraz od porodice Fadilpašić.[321]

---

[319] Halid-beg rođen je 1874. u Sarajevu, gdje je završio osnovnu i srednju školu, a pravne nauke na Univerzitetu u Beču, gdje je i doktorirao 1895. Umro je u Sarajevu 25. 11. 1942. godine (*Merhum dr. Halidbeg Hrasnica*. Narodna uzdanica. Kalendar za 1945., str. 182).

[320] Porodična predaja tvrdi da su veliki šumski kompleksi na planini Igman kod Sarajeva (Veliko i Malo polje) te zijameti u Brki, Palanki i Rahiću Gornjem (kotar Brčko) bili vlasništvo ove porodice, ali za to ne postoje sačuvani podaci, niti su se ti kompleksi u vrijeme austrougarske vladavine smatrali njihovim vlasništvom. Jedan potomak to je objašnjavao činjenicom da je nakon uspostave austrougarske vlasti 1878. pripadnik porodice koji je posjedovao ferman da su šumski kompleksi Veliko i Malo polje na Igmanu njegovo vlasništvo zatražio da mu nova vlast prizna to vlasništvo, pri čemu je uz molbu priložio ferman, ali se "na tu molbu nije nikad odgovorilo niti je ferman vraćen". (A. Hrasnica: *Ostojić – Turhanija – Hrasnica,* str. 257.) Tako je, prema ovoj predaji, zauvijek nestalo dokaza da su Veliko i Malo polje vlasništvo Hrasnica. Ne ulazeći ovom prilikom u ovaj problem nestajanja starih fermana, valja samo konstatirati da porodica Hrasnica nije smatrana vlasnikom tih šumskih kompleksa krajem 19. stoljeća.

[321] Dr. Halid-beg Hrasnica u selu Sijercima (općina Košutica, kotar Rogatica) imao je pet kmetskih selišta do kojih je došao ženidbom sa Nazifa-hanumom i "od tada ovi kmeti došavši u domen bega advokata izloženi su čestim i neopravdanim napadima" (kmetovi su bili Risto Soldar, Milovan, Arso i Jovo Lubarda). (*Srpska riječ*, br. 220, 11. (24.) 10. 1907.) Da su većinu ovih posjeda dobili u miraz ovom ženidbom, potvrđuje činjenica da se kao vlasnici tih posjeda spominju malodobni Fahrudin i Mevhiba, djeca Halid-bega Hrasnice iz braka sa Nazifa-hanumom Hafizadić. Oni se spominju kao vlasnici čak ▸

Kotar	Mjesto	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Jajce	Pijavice, Kozluk	1.089,681	1.867,665	2.957,346
Rogatica	?	995	158	1.153
Vlasenica	Gojčin	46,28	744,97	791,25
Vlasenica	Osmaci	221,74	466,34	688,08
Vlasenica	Vacetina	39,12	0	39,12
Ukupno		**2.391,821**	**3.236,975**	**5.628,796**

Tabela: Begluci porodice Hrasnica

U istim mjestima gdje su se nalazili begluci nalazio se i najveći dio kmetskih selišta.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Derventa	1		1
Jajce	16		16
Kotor Varoš	3		3
Rogatica	11		11
Sarajevo	53		53
Travnik	1		1
Visoko	15		15
Vlasenica	73		73
Zvornik	8		8
Ukupno	**181**		**181**

Tabela: Kmetska selišta porodice Hrasnica

Najbrojnija su bila u kotaru Vlasenica, najznačajnijim dijelom na prostoru današnje općine Kalesija (Gojčin – 13, Osmaci – 47 i Vacetina – 13), zatim oko Sarajeva (Butmir Gornji – tri, Hrasnica – osam, Kijevo

112 kmetskih selišta i 4.475,796 dunuma begluka, dok se Halid-beg Hrasnica spominje kao vlasnik jedino 1.153 dunuma begluka u kotaru Rogatica i 20 kmetskih selišta.

– tri, Korča – četiri, Ledići – četiri, Pazarić – četiri, Presjenica – jedno, Rakovica – tri, Trnovo – 20, Zeamet Crna Rijeka – tri). Nešto malo kmetskih selišta u kotaru Duvno (ukupno 368,381 dunuma) porodica Hrasnica dobila je ženidbom Abduselam-bega Hrasnice sa Memnuna-hanumom, kćerkom Osman-bega Kapetanovića iz Vitine.

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako se među pripadnicima porodice Hrasnica jedino dr. Halid-beg Hrasnica može smatrati pripadnikom begovske zemljoposjedničke elite, i to uglavnom zahvaljujući ženidbenim vezama sa porodicom Hafizadić. Halid-beg je krajem Prvog svjetskog rata posjedovao ukupno 5.628,796 dunuma begluka i 132 kmetska selišta, dok je njegov brat Mahmud-beg bio vlasnik 26 kmetskih selišta. Aiša Bakarević, udovica Muhamed-bega Hrasnice, posjedovala je sedam selišta, Derviša Hrasnica, Mustaj-begova kćerka, posjedovala je tri selišta, Aiša Hrasnica, udata za Ćamil-bega Zečevića, posjedovala je pet selišta, a Zulejha Hrasnica, udata za Avdagu Šahinagića, posjedovala je osam selišta. Očito, niko od navedenih pripadnika porodice Hrasnica, osim dr. Halid-bega, ne može se smatrati begovskom elitom.

IBRAHIMBEGOVIĆ

Porodica Ibrahimbegović je "vrlo bogata i ugledna porodica"[322] iz Banje Luke koja je na prijelazu 19. i 20. stoljeća posjedovala znatne zemljišne komplekse. Krajem Prvog svjetskog rata u vlasništvu ove porodice bilo je 16.235,661 dunum begluka, uglavnom na prostoru kotara Bosanska Gradiška (Dubrave, Elezagići, Rogolje, Rovine, Seferovci i Trebovljani), te na prostoru kotara Banja Luka (Jošavka), Prnjavor (Povelić) i Bosanska Dubica (Bijakovac), i 457 kmetskih selišta.

[322] E. Krkić: *Tunjina nedovršena priča*, str. 133.

Kotar	Katastarska općina	Ukupno
Banja Luka	Jošavka	1.363,210
Bosanska Dubica	Bijakovac	1.023,030
Bosanska Gradiška	Dubrava Turska	734,619
Bosanska Gradiška	Elezagić	1.660,528
Bosanska Gradiška	Rogolje	3.290,160
Bosanska Gradiška	Rovine	2.106,629
Bosanska Gradiška	Seferovci	933,010
Bosanska Gradiška	Trebovljani	3.835,465
Prnjavor	Povelić	1.289,010
Ukupno		**16.235,661**

Tabela: Begluci porodice Ibrahimbegović iz Banje Luke

Dio ovih beglučkih posjeda ostao je u posjedu porodice Ibrahimbegović i nakon Prvog svjetskog rata. Od ukupno 4.594,379 dunuma begluka u katastarskim općinama Rogolji i Rovine, koliko se 1918. nalazilo u rukama Mustaj-bega, Muhamed-bega i Mehmed-bega (sinova Omer-bega Ibrahimbegovića), do 1926. godine oduzeto je 1.896,046 dunuma, a porodici su preostala 2.698,333 dunuma. Većina ovih posjeda spadala je u kategoriju obradive zemlje (od 1.896,046 dunuma oduzete zemlje, površina pod oranicama iznosila je 1.780,156 dunuma, a od 2.698,333 dunuma koji su ostali u porodičnom vlasništvu, 2.022,923 dunuma otpadalo je na obradivo zemljište, a samo 675,410 dunuma na šume i šikare).[323] Znatan dio imanja porodice Ibrahimbegović poslije Drugog svjetskog rata činio je dio državnog dobra "Mladen Stojanović" u blizini Bosanske Gradiške.[324]

Kmetska selišta ove porodice, kao i najvećeg dijela ostalih begovskih porodica, bila su znatno veća od beglučkih posjeda. Krajem Prvog svjetskog rata porodica Ibrahimbegović posjedovala je 457 kmetskih selišta (najznačajnijim dijelom u kotaru Bosanska Gradiška – 234, i

[323] ABiH, AGD, 22457/26.

[324] E. Krkić: *Tunjina nedovršena priča*, str. 133.

to najviše u Rogoljima – 81, Trebovljanima – 75, Elezagićima – 42, zatim nešto manje u Rovinama, Seferovcima i drugim selima; potom u kotaru Banja Luka – 81, i to najviše u Glamočanima – 26, Petoševcima – 22, Bistrici – 13 te, manje, u drugim selima).

Kotar	Ukupan broj sela
Banja Luka	81
Bosanska Dubica	1
Bosanska Gradiška	234
Jajce	77
Kotor Varoš	1
Prijedor	31
Prnjavor	9
Travnik	23
Ukupno	**457**

Tabela: Kmetska sela porodice Ibrahimbegović

Kada se skupno promatraju begluci i kmetska sela, može se doći do zaključka da je porodica Ibrahimbegović krajem Prvog svjetskog rata spadala u red begovskih porodica čiji su predstavnici posjedovali znatne zemljišne posjede, ali su ti posjedi bili takvi da su, usljed podjela između članova porodice, već znatno narušavali predstavu o Ibrahimbegovićima kao o velikim zemljoposjednicima. Među pripadnicima ove porodice krajem Prvog svjetskog rata s obzirom na veličinu zemljišnih posjeda posebno se ističu nasljednici Omer-bega Ibrahimbegovića (umro 10. 7. 1908.), Osman-begovog sina, koji su u katastarskim općinama Rogolji, Rovine i Dubrava Turska posjedovali ukupno 5.328,998 dunuma begluka,[325] ali su pritom imali malo kmetskih sela – ukupno 53 kmetska sela – koja su se u

[325] U katastarskim općinama Rogolji i Rovine 4.594,379 dunuma begluka zabilježeno je kao vlasništvo Mustaj-bega, Muhamed-bega i Mehmed-bega, dok se 734,619 dunuma u Dubravi Turskoj navodi kao vlasništvo Sulejman-bega Ibrahimbegovića iz Banje Luke. Svi su oni braća.

njihovom vlasništvu nalazila tek jednom polovinom, dok su drugu polovinu već bili prodali bivšim kmetovima (42 selišta u katastarskoj općini Rogolji, devet u katastarskoj općini Rovine, jedno u Grabovici i jedno selište u Bijakovcu); Omer-begov sin Muhamed-beg (umro 14. 10. 1918.), osim suvlasništva u već navedenim selištima, posjedovao je još 13 selišta u kotaru Prijedor (jedno selište u Marincima i 12 u Rakeliću), dok je njegova supruga Aiša, kćerka Ali-bega Begtaševića iz Konjica[326] posjedovala jednu četvrtinu suvlasnišva nad 36 kmetskih selišta u kotaru Konjic; Omer-begova kćerka Aiša, udata za Mahmuda Litrića, posjedovala je devet kmetskih selišta u katastarskoj općini Štrbci. Nasljednici Salih-bega Ibrahimbegovića svoja selišta imali su, uglavnom, na prostoru katastarskih općina Rogolji, Elezagići i Gradina (Muharem-beg, Salih-begov sin, posjedovao je 15 selišta u katastarskoj općini Rogolji i tri selišta u Elezagićima te još 1.825,44 dunuma begluka, koji se u gruntovnim knjigama već vodio kao vlasništvo njegovog sina Salih-bega – 802,41 dunuma u katastarskoj općini Rogolji i 1.023,03 dunuma u Bijakovcu, a njegov brat Osman-beg je bio vlasnik 24 selišta u općini Rogolji, 18 u Gradini i šest u Elezagićima te još 99,398 dunuma begluka u Elezagićima, dok se posjed njihovog trećeg brata, Mehmed-bega, najznačajnijim dijelom nalazio u katastarskim općinama Melina i Vitovlje (u katastarskoj općini Melina Mehmed-begova udovica, Raifa Vilić, posjedovala je skupa sa Muharem-begom Ibrahimbegovićem po jednu trećinu vlasništva nad 39 selišta, te još jednu polovinu vlasništva nad 38 selišta, a ostatak su posjedovali bivši kmetovi; u Vitovlju u suvlasništvu sa po jednom trećinom sa Muharem-begom Ibrahimbegovićem posjedovala 23 selišta). Među predstavnicima porodice Ibrahimbegović koji su 1918. još uvijek posjedovali značajnije komplekse kmetskih selišta ističu se Avdi-beg Ibrahimbegović (njegovi nasljednici – Fatima, udata za Mehmedaliju Litrića, Sejda, udata Sitnica, Hamza, Selim, Vedžiha i Duda, udata Galijašević – posjedovali su ukupno 40 kmetskih selišta – 35 u Trebovljanima i pet u Piskavici, te još 1.442,5 dunuma begluka

[326] Ali-beg Begtašević sin je Mustaj-begov. Osim kćerke Aiše, imao je još i sina Fehim-bega.

u Trebovljanima), Adem-beg, Mustaj-begov sin, sa 22 kmetska selišta u Petoševcima[327] i Ibrahim-beg, Mustaj-begov sin, sa ukupno 55 kmetskih selišta – 40 u Trebovljanima, sedam u Stričićima, pet u Kukulji i tri u Zelencima te još 1.480,06 dunuma begluka (116,85 u Elezagićima i 1.363,21 dunuma begluka u Jošavki, kotar Banja Luka, koje je dobio u miraz ženidbom sa Tifom Hadžialić); značajni su posjedi i Mehmed-bega Ibrahimbegovića, Ahmed-begovog sina, koji je posjedovao 18 kmetskih selišta – 14 u Elezagićima, tri u Rogoljima i jedno u Glamočanima te još 298,9 dunuma begluka u Elezagićima, i nasljednika Smail-bega Ibrahimbegovića (Hamdi-beg, Asim-beg, Hadžira i Emina, udata Gušić), koji su posjedovali ukupno 35 kmetskih selišta – 19 u Elezagićima, četiri u Rogoljima i 12 u katastarskoj općini Bevek, te još 593,76 dunuma begluka u Elezagićima. Valja još spomenuti da je Muharem-beg Ibrahimbegović, Husein-begov sin, posjedovao deset kmetskih selišta – osam u Seferovcima te po jedno kmetsko selište u Ivanjskoj i Rebrovcu, kotar Banja Luka, i još 933,01 dunuma begluka u Seferovcima, dok je Čelebija, udata za Nedžiba Kučuka (vjerovatno Husein-begova kćerka i Muharem-begova sestra) posjedovala 26 kmetskih selišta (25 u Glamočanima i jedno kmetsko selište u Ivanjskoj).

Opći zaključak povodom karaktera zemljišnih posjeda obitelji Ibrahimbegović jeste da su ovi posjedi obuhvatali znatnu površinu, da su se najznačajnijim dijelom nalazili u Elezagićima, Rogoljima i Rovinama te, nešto manje, u Trebovljanima i Seferovcima – sve na prostoru kotara Bosanska Gradiška. Međutim, ti posjedi već su znatno usitnjeni nasljednim diobama, tako da se među pripadnicima porodice Ibrahimbegović krajem Prvog svjetskoga rata, – kako se to može zaključiti iz prethodnog pregleda veličine posjeda pojedinih pripadnika porodice – pojavljuje mali broj onih koji su se mogli smatrati begovskom zemljoposjedničkom elitom.

[327] Adem-beg je u Petoševcima imao i beglučkog zemljišta, ali nije moguće precizno utvrditi o kolikim kompleksima se radi. Zna se da je poslije Prvog svjetskog rata za oduzeta beglučka zemljišta dodijeljena Tomi Čučkoviću i ostalim iz Petoševaca Adem-beg dobio odštetu u visini od 11.566 dinara (ABiH, AGD, k. 143).

IBRAHIMPAŠIĆ

IBRAHIMPAŠIĆ (BOSANSKA KRAJINA)

Prema uvjerljivoj predaji, bihaćki Ibrahimpašići nazvani su po Ibrahim-paši, Deli-Muratovom sinu, koji je titulu paše dobio krajem 16. stoljeća za vojne podvige u Slavoniji i Lici. Ibrahim-pašin otac, Deli-Murat, prilikom osmanskog osvajanja Bjelaja (utvrđenog naselja sa citadelom koje je izgradio Bela IV, ugarski kralj) 1577. na dvoboj je izazvao protivnika i pogubio ga, ali je i sam podlegao ranama koje je tom prilikom zadobio. U Bjelaju je sve do sredine 20. stoljeća postojalo turbe Deli-Murata, koje se nalazilo na oko 50 m od kule Ibrahimpašića u tom mjestu. Deli-Muratov sin, Ibrahim, koji je rođen u vrijeme kada mu je otac poginuo i koga je školovala Porta, izgradio je Ripač, podigao džamiju koja se zvala Ibrahim-pašina džamija, a posjede je dobio u Lici (oko Lapca), zatim u Bihaću, Ripču, Bjelaju i oko današnjeg Bosanskog Petrovca. Ibrahim-paša jedno vrijeme bio je sandžak-beg Požeškog sandžaka sa sjedištem u Požegi, a sa posjedom u Đakovu. Nakon Karlovačkog mira 1699. porodica se iz Đakova preselila na svoje imanje u Lapcu, a nakon Svištovskog mira 1791., kada je i Lapac izgubljen, preselili su se na svoje imanje u Ripču. Prema istraživanjima Fikreta Ibrahimpašića, porodica Ibrahimpašić bila je "moćna i ugledna begovska krajiška porodica u prvoj polovini vladanja Osmanlija".[328] Ovaj istraživač, ispitujući razdoblje od 1760. do 1995., prikupio je podatke o 844 člana porodice Ibrahimpašića koje je podijelio u šest grupa sa rodonačelnicima:

- Bećir-beg iz Bjelaja (1760.-1791.),
- Gani-beg iz Ripča (1780.-1860.),

[328] M. Karanović: *Pounje u Bosanskoj krajini*, str. 327; Pismo Inicijativnog odbora za Prvi susret Ibrahimpašića, Bihać, 10. juna 1986. (fotokopija u posjedu autora); Nijazija Maslak: *Porijeklo Bošnjaka Bihaćkog kraja. Porijeklo begovskih porodica.* Unsko-sanske novine, Bihać, 13. avgust 1999., str. 14.

- Hasan-beg iz Ripča (1760.-1835.)
- Murat-beg iz Ripča (1765.-1790.),
- Koči-beg iz Ripča (1761.-1835.), i
- Alaj-beg iz Ripča (1790.-1850.).

Pripadnici ove porodice nisu bili posebno politički aktivni u vremenu austrougarske vladavine, osim ogranka Alajbegović,[329] mada su, kao "ugledni begovi",[330] zauzimali određene pozicije u upravi (predsjednik općine, npr.). Bili su, uglavnom, veleposjednici, bavili su se poljoprivredom, a neki, djelomično, još i trgovinom, mlinarstvom, pekarstvom, stolarstvom i obućarstvom. Oni koji su se školovali počeli su napuštati Bjelaj i početkom 20. stoljeća naseljavati se u Tešanj, Derventu, Sarajevo i druge gradove.[331]

Porodica Ibrahimpašić početkom 20. stoljeća spadala je u red begovskih porodica kod koje nije bilo predstavnika sa izrazito velikim zemljišnim posjedima. Što se tiče begluka, nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru Hrgara i Ripča – kotar Bihać (na tim prostorima ova porodica posjedovala je 2.912,912 dunuma begluka, i to Hasan-

[329] Ali-beg Ibrahimpašić Alajbegović iz Bihaća bio je aktivni član Muslimanske narodne organizacije i zastupnik u Bosanskom saboru.

[330] Austrougarska dokumentarna građa često koristi termin "ugledan" bez pobližeg određenja šta to znači. Kada se radi o pripadnicima begovskog društvenog sloja, oznaka "ugledan" u ovoj izvornoj građi uglavnom govori o stavu vlasti prema tim pripadnicima. Inače, bilo je slučajeva da su se pripadnici jedne begovske porodice prema pripadnicima druge begovske porodice, u slučaju kada bi ova druga osiromašila, odnosili ne kao prema "uglednim" pripadnicima begovskog, nego kao prema pripadnicima nižeg društvenog sloja. Kao primjer može se navesti slučaj porodica Kulenović i Ibrahimpašić koji je iznio Besim Ibrahimpašić u anketi provedenoj za potrebe ovg rada. Naime, Besimova majka, Izeta Kulenović-Alikapetanović, "imala je naglašenu svijest o svom begovskom porijeklu i smatrala je svog muža i cijelu porodicu Ibrahimpašić osiromašenom begovskom porodicom. Zato nije održavala veze sa porodicom očeve majke, koju je smatrala 'balijskom'." (Anketni list o begovskim porodicama. U posjedu autora).

[331] Pismo Inicijativnog odbora za Prvi susret Ibrahimpašića, Bihać, 10. juna 1986. Fotokopija u posjedu autora.

beg, sin Smail-begov, 232,16 dunuma, a Ali-beg, sin Mehmed-bega Ibrahimpašića /Alajbegovića/ begluk površine 2.680,752 dunuma), te u Bjelaju – kotar Bosanski Petrovac, gdje je Husein-beg, sin Bećir-bega iz Bjelaja, posjedovao 725,2 dunuma begluka.

Ime	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno	Katastarska općina
Hasan-beg, sin Smail-bega iz Ripča	0	232,16	232,16	Hrgar, kotar Bihać
Husein-beg, sin Bećir-bega iz Bjelaja	261,58	463,62	725,2	Bjelaj, kotar Bos. Petrovac
Ali-beg, sin Mehmed-bega iz Bihaća	407,082	1270,19	1.677,272	Hrgar i Ripač-Lohovo, kotar Bihać
Ali-beg, sin Mehmed-bega iz Bihaća	?	?	1.003,48	Hrgar, kotar Bihać
Ukupno	**668,662**	**1.965,97**	**3.638,112**	

Tabela: Begluci porodice Ibrahimpašić (krajiški)

Kmetska selišta nalazila su se, uglavnom, na prostoru kotareva Bosanski Petrovac (Štrbci, Begluci, Bjelaj, Drinić, Vedro Polje, Vođenica i Vranovina) i Bihać (Hrgar, Račić, Ripač Lohovo, Seoce i Golubić) te, djelomično, na prostoru kotara Sanski Most (Brdari, Dževar, Skucani Vakuf i Suhača), gdje je kmetska selišta imao ogranak porodice Ibrahimpašić kasnije poznat kao Alajbegović.[332]

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako u porodici Ibrahimpašić početkom 20. stoljeća nije bilo predstavnika koji bi se isticali po veličini svojih zemljišnih posjeda.[333] Posjed Ali-bega Ibrahimpašića

[332] Iz ovog ogranka je dr. Mehmed Alajbegović, sin Ali-bega Alajbegovića i Alijje Cerić Kapetanović, ministar vanjskih poslova NDH 1944. godine. Bio je oženjen sa kćerkom zagrebačkog kućevlasnika Ferkovića sa Pantovčaka. Strijeljan 1947. godine.

[333] Neki predstavnici ove porodice nisu racionalno upravljali svojim posjedima. Veli-beg Ibrahimpašić, sin Malić-bega iz Ripča, koji je bio oženjen s kćerkom Murat-bega Krupića iz Bosanskog Novog, ne mogavši sa maćehom i ocem, ode od njih i dođe u Bosanski Novi, te iznajmi kuću pod kiriju. Veli-beg ▸

Alajbegovića, u odnosu na posjede ostalih predstavniae ove porodice, može se smatrati velikim posjedom (2.680,752 dunuma begluka u kotaru Bihać i 74 kmetska selišta – 41 selište u kotaru Bihać: jedno u Golubiću, 19 u Hrgaru, pet u Račiću i 16 u Ripač Lohovi, i 33 kmetska selišta u kotaru Sanski Most: devet u Brdarima, dva u Dževaru, četiri u Skucanom Vakufu i 18 u Suhači). Kako je, međutim, ovaj posjed nakon Ali-begove smrti podijeljen između njegova četiri sina i dvije kćerke, može se zaključiti kako se ni ovaj ogranak nije smatrao značajnijim predstavnikom begovske zemljoposjedničke elite.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bihać	108		108
Bosanska Krupa	10		10
Bosanski Petrovac	125		125
Cazin	1		1
Ključ	5		5
Sanski Most	33		33
Ukupno	**282**		**282**

Tabela: Kmetska selišta porodice Ibrahimpašić (krajiški)

je imao majčinih kmetskih selišta, koje je sve prodao i popio. Kasnije je maltretirao i svoju punicu, Redifa-hanumu, čak joj i kuću zapalio, zbog čega je jedno vrijeme bio u zatvoru u Crnoj kući u Banjoj Luci. Kada je izašao iz zatvora, pobjegao je u Tursku, "ima tri godine za njega se ništa ne zna", veli Redifa 1909. Ona se žali na odnos prema njezinoj kćerki, prema kojoj se njezin svekar Malić-beg Ibrahimpašić odnosio kao da mu je sluškinja (ABiH, VŠS, k. 23, br. 42/1902.).

IBRAHIMPAŠIĆ (TRAVNIK)

Travnički Ibrahimpašići potomci su Mehmed-paše Kukavice, bosanskog valije sredinom 18. stoljeća.[334] U austrougarskom vremenu bili su politički veoma aktivni i spadali su u red krupnih begovskih

[334] H. Mehmed-paša Kukavica rodom je iz Kukavica kod Foče, a pretpostavlja se da porodica potječe sa Kupresa. Bio je u dva navrata bosanski valija: prvi put od 10. 12. 1752. do 6. 7. 1756., a drugi put od 28. 8. 1757. do 13. 8. 1760. godine. Njegov sin je Ibrahim-paša, koji je rođen u Travniku 1760. ili 1761., je bio zvornički sandžak-beg, zatim kajmakam bosanskog vezira i konačno mutesarif kliškog sandžaka. Umro je 1807., a sahranjen je u haremu Hadži Ali-begove džamije. Ibrahim-pašini potomci prezivaju se Ibrahimpašić (Alija Bejtić: *Bosanski namjesnik Mehmed paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni (1752.-1756. i 1757.-1760.).* POF, VI - VIII 1956.-57., Sarajevo 1958., str. 76-114, posebno str. 102-108). "Imao je 'konak' u blizini Turbeta gdje je nekada ljetovao. Ostaci toga 'konaka' imaju krasan položaj iznad sastavka Komarske i Karaulske lašve, u selu Bačvicama. Raspoznaju se: starinska vrata od jelovine, namazana katranom, stara brava i kuke, gdje se stavljao 'mandal', zatim dvorište, opasano čvrstim zidom, podrumi i ostale sporedne prostorije toga pašinskog ljetnikovca, koji je imao svega 6 soba. Građevinski materijal je ponajviše škriljavac, ali ima i nešto sedre i muljike. Bašča pred konakom bila je zasađena šljivama, trešnjama i drugim voćem: danas je to sve gotovo podivljalo. Do 'konaka' se dovodila voda posebnim cijevima iz susjednog sela, a bio je prosječen i kolni put, kojemu se tragovi razabiru u cesti, zarasloj travom. Pašini potomci, bezi Kukavčići ili Ibrahimpašići, stanuju danas u Trvniku. Oni su kod starog 'konaka' podigli čardak, u kojemu su neko vrijeme stanovali; ali je i taj čardak već zapušten i trošan. Osim toga čardaka i nešto bašće bezi su sve ostalo prodali svojim susjedima, seljacima, koji će kamenje od starog 'konaka' upotrijebiti za građu svojih kuće". (M. Mandić: *Vezirski grad,* str. 65-66). Mehmed-paša Kukavica u središtu Travnika sagradio je jednu džamiju (između 1757. i 1759.) koja se sada zove Hadži Ali-begova džamija, po hadži Ali-begu Hasanpašiću, koji ju je obnovio nakon požara, kako se to vidi na ploči postavljenoj na džamiju. (M. Mujezinović: *Islamska epigrafika,* II, str. 337-339.) Mehmed-paša Kukavica tu džamiju podigao je 1757./58. godine. Izgorjela je 1856., pa ju je 1865./66. obnovio h. Ali-bega Hasanpašić, unuk Hasan-pašin.

zemljoposjedničkih porodica. Njihovi zemljišni posjedi najvećim dijelom nalazili su se u kotarevima Bugojno i Travnik te u Tuzli i Brčkom. Ne raspolažemo preciznim podacima u kojim selima su se nalazila beglučka zemljišta, ali su kmetska selišta u kotaru Bugojnu bila najrasprostranjenija u Malovanu (81 selište), Zloselu (34 selišta) i Poriču (34 selišta),[335] dok su u kotaru Travnik najrasprostranjenija selišta bila koncentrirana u Rastičevu (48 selišta). Može se sa razlogom pretpostaviti da su u kotaru Travnik beglučka zemljišta bila najveća u Bačvicama. Od predstavnika ove porodice najvećim zemljišnim posjedima na prelazu 19. i 20. stoljeća raspolagao je Mustaj-beg Ibrahimpašić, h. Šemsi-begov sin, kojem je krajem Prvog svjetskog rata pripadalo 10.558,527 dunuma begluka u kotarevima Bugojno, Travnik, Tuzla i Zenica, te 244 kmetska selišta, od čega 85 u kotaru Bugojno (Malovan – 36, Zloselo – 34, Poriče – 11 i Kopčić – četiri), 56 u kotaru Travnik (Rastičevo – 48, Bjelobučje – četiri, Bačvice, Gradina, Orašje i Varošluk po jedno selište), 81 selište u kotaru Tuzla (78 u Jasenicama Donjim i tri u Lipnici) i 22 selišta u Stranjanima (kotar Zenica).[336] Uz Mustaj-begov posjed valja još istaknuti i posjed Ahmed-bega, odnosno njegovih nasljednika – h. Omer-bega, Avdi-bega i Zumrute, udate za Hamdi-bega Idrizbegovića, koji je obuhvatao 2.844,679 dunuma begluka, od čega 2.438 dunuma u kotaru Bugojno i 406,679 dunuma u kotaru Brčko (Mrtvica), te 81 kmetsko selište, od

[335] Arhivska građa pokazuje da je Mustaj-beg, h. Šemsi-begov sin, posjedovao beglučka zemljišta u Kopčiću (kotar Bugojno) i u općini Bare Tribovo (kotar Varcar Vakuf), ali nije moguće utvrditi o kolikim se površinama radi (ABiH, Evidencija, br. 11053, i 14089.)

[336] Mustaj-beg Ibrahimpašić Kukavčić iz Travnika bio je 1909. izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora. Baron Benko ocijenio ga je kao materijalno dobro situiranog i štedljivog, a u političkom smislu kao oportunistu izvanredno opreznog, lukavog, podmuklog, kao čovjeka koji vlastite interese nikada ne gubi iz vida. Sudjelovao je u opozicionom pokretu, ali se uvijek podrazumijevalo da će ostati u pozadini, da se neće eksponirati i da će uvijek izgledati kao bezazlen čovjek. Benko nije mogao procijeniti kojoj je političkoj struji pripadao krajem 1909., "ali će se nesumnjivo naći tamo gdje će biti većina i gdje će nešto dobiti, jer ga njegov urođeni egoizam nikada ne napušta" (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909).

čega su 33 u kotaru Bugojno (Malovan), 24 u Brčkom (Mrtvica), 21 u Banjoj Luci (Pervan) i tri u Ključu (Ratkovo). Posjedi u Brčkom vjerovatno su u posjed porodice Ibrahimpašić došli ženidbom Ahmed-bega sa Vasva-hanumom Zaimović. Posjedi Devlet-hanume Ibrahimpašić, udavane Gradaščević, Ljubović i Đumišić, obuhvatali su 33 kmetska selišta (20 u Pervanima, kotar Banja Luka, i 13 u kotaru Bugojno: 12 u Malovanu i jedno u Otinovcima).[337]

Kotar	Obradiva	Neobradiva	Ukupno
Brčko	356,047	50,632	406,679
Bugojno	4.712	1.482	6.194
Travnik	711	1.096	1.807
Tuzla	1.429,207	2.925,32	4.354,527
Zenica	253	388	641
Ukupno	**7.461,254**	**5.941,952**	**13.403,206**

Tabela: Begluci porodice Ibrahimpašić iz Travnika

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznato samo ime kmeta
Banja Luka	41	41
Brčko	24	24
Bugojno	131	131
Fojnica	1	1
Ključ	3	3
Travnik	56	56
Tuzla	81	81
Zenica	22	22
Ukupno	**359**	**359**

Tabela: Kmetska selišta porodice Ibrahimpašić iz Travnika

[337] O posjedima Devlet-hanume usporedi pregled posjeda porodica Đumišić i Gradaščević u ovom radu.

IDRIZBEGOVIĆ

Prema usmenoj predaji, za koju je Thalloczy početkom 20. stoljeća tvrdio da se temelji na povijesnoj istini, porodica Idrizbegović iz Vrila na Kupresu samo je jedan ogranak znamenite begovske porodice Sulejmanpašić,[338] ali kasnija istraživanja nisu mogla precizno utvrditi porijeklo ove porodice.[339] Smail-beg, pripadnik ove porodice, početkom 19. stoljeća doselio se u mjesto Vrila kod Kupresa i tu "namjestio kulu". Od kmetskih selišta po kupreškim i okolnim selima godišnje su dobivali 500-700 tovara žita. "Po selima imali su ambare, gde su im kmeti sasipali žito; njega su bezi prodavali. Seno su sadevali u kotareve i takođe prodavali kmetima. Za domaću potrebu bezi su imali žita sa svojih njiva kod kuća. Imali su mnoge konje za jahanje i kola, mnoge krave itd."[340]

Zemljišni posjedi porodice Idrizbegović početkom 20. stoljeća bili su znatni, i prostirali su se od Vrila na Kupresu, gdje je ishodište ove porodice, na sjever do mjesta Vaganj, Pribeljci i Strojice u kotaru Jajce (danas na prostoru općine Šipovo), kao i južno od Kupresa do mjesta Grabovica i Korito u kotaru Duvno (Županjac). Pritom, vjerovatno su selišta u mjestu Tiškovac (kotar Bosanski Petrovac) u posjed porodice Idrizbegović došla ženidbenim vezama.

---

[338] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*.

[339] Borivoje Ž. Milojević: *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje*. Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 13, Beograd 1923, str. 86.

[340] B. Ž. Milojević: *Kupreško*, str. 86; H. Kreševljaković (*Kule i odžaci*, str. 491.) kaže da mu "nije ništa poznato" o porijeklu porodice Idrizbegović, ali ističe da je Idriz-beg, po kome se porodica prozvala, 1774. stanovao u Vrilima kod Kupresa, gdje je imao odžak sa kulom. Prema ovom mišljenju, dakle, Idrizbegovići su u Vrilima ne od početka 19. nego od druge polovine 18. stoljeća.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bosanski Petrovac	337		337					
Bugojno	101	1	100	53,8	2,12	0	1,98	57,9
Duvno	47		47					
Glamoč	55		55					
Jajce	66		66					
Livno	34		34					
Travnik	15		15					
Varcar Vakuf	2		2					
Zenica	20		20					
Ukupno	**677**	**1**	**676**	**53,8**	**2,12**	**0**	**1,98**	**57,9**

Tabela: Kmetska selišta porodice Idrizbegović

Znatna koncentracija beglučkog zemaljišta bila je u mjestima Pribeljci, Vaganj i Strojice – kotar Jajce (ukupno 9.456,645 dunuma), a najveća koncentracija selišta bila je u samom sjedištu oporodice, u Vrilama na Kupresu (tu je 1918. u vlasništvu Idrizbegovića bilo 48 kmetskih selišta). Nažalost, ne raspolažemo podacima o detaljnoj strukturi kmetskih selišta, nego samo o broju selišta i imenima kmetova. Poslije Prvog svjetskog rata najveći dio predstavnika ove porodice preselio se sa Kupresa u Bugojno i Travnik, ali i u druga mjesta Bosne i Hercegovine.

KAPETANOVIĆ

Postoji niz begovskih porodica koje se prezivaju Kapetanovići, ali one, uglavnom, nemaju zajedničko porijeklo. Zajedničko svim Kapetanovićima je činjenica da su pripadnici njihovih porodica obavljali kapetanske dužnosti, i upravo tu je izvor njihovog prezimena. Potomci

Mehmed-bega, kapetana Jajačke kapetanije, te ključkih[341], tešanjskih, dobojskih, derventskih, kozaračkih, prijedorskih, glamočkih, mostarskih i ljubuških kapetana prezivali su se Kapetanovići.[342] Svi oni smatrali su se begovima jer su svi kapetani, zahvaljujući samom položaju koji su imali, bili begovi,[343] ali nisu svi na prijelazu 19. i 20. stoljeća sačuvali begovski status: neki su ili osiromašili ili su se jednostavno iselili iz Bosne 1878., pa se u austrougarskom vremenu uopće ne spominju. Tako se, npr., Muharem-beg Kapetanović, sin posljednjeg glamočkog kapetana, Hasan-kapetana Jakirlića, 1878. odselio u Albaniju, te je stoga u Glamoču nestalo izravnih potomaka glamočkih kapetana.[344] Vremenom su neki ogranci pojedinih porodica Kapetanović mijenjali prezime, poput tešanjskih Kapetanovića, čiji se jedan ogranak prozvao

[341] Ključki Kapetanovići u austrougarskom vremenu ne predstavljaju krupne zemljišne posjednike. Njihovi zemljišni posjedi 1918. obuhvatali su svega 72 kmetska selišta, najznačajnijim dijelom na prostoru Ribnika Donjeg (39 selišta) i Ribnika Gornjeg (20 selišta). Ostatak selišta je bio u Bravskom (tri selišta), Gradcima (osam selišta), Ključu (jedno selište) i Velijama (jedno selište). Najviše selišta (ukupno 40 selišta: 17 u Ribniku Donjem, 11 u Ribniku Gornjem, osam u Gradcima, tri u Bravskoj i jedno u Ključu) posjedovali su Muharem-beg, Husein-beg i Đula, udata za Mahmud-bega Biščevića u Bihać, djeca Mustaj-bega Kapetanovića. Međutim, niko se od ovih Mustaj-begovih nasljednika nije isticao po veličini svojih posjeda: Muharem-beg, oženjen sa Derviša-hanumom Filipović, umro je 10. 11. 1918., a naslijedili su ga sinovi Smajl, Zuhdija i Hamdija i kćerka Melća; Husein-beg, oženjen sa Đumom Čekić, umro je 7. 6. 1920., a iza njega su ostali sinovi Ibrahim i Mehmed, te kćerke Fatima i Almasa, udata za Mehmed-bega Beširevića u Bihać. Osim toga, još su Ibrahim-beg i Mahmud-beg (koga su naslijedili sinovi Mustafa, Ahmed, Muharem i kćerke Hanumica i Nura), Jusuf-begovi sinovi, posjedovali 19 selišta (12 u Ribniku Donjem, šest u Ribniku Gornjem i jedno u Velijama). Derviš-beg, Hasan-begov sin, imao je osam selišta u Ribniku Donjem, a Jusuf-beg, Džafer-begov sin (umro 9. 2. 1913., Mehmed-begov sin) posjedovao je ukupno svega pet selišta (dva u Ribniku Donjem i tri u Ribniku Gornjem).

[342] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 142, 150, 157-158, 163, 167, 171, 175, 177, 191, 238, 240, 243.

[343] A. Aličić: *Pokret za autonomiju*, str. 123-124.

[344] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 191.

Eminagić (po Emin-begu Kapetanoviću), s tim da su se jedno vrijeme zvali Eminbegović, a tek potom Eminagić).

KAPETANOVIĆ (DERVENTA)

Kapetanovići iz Dervente potomci su posljednjeg kapetana Dervente, Mahmud-bega Begovića, koji je nakon ukidanja kapetanija jedno vrijeme živio u Derventi, a potom odselio u Žepče, gdje je i umro 1864./65. godine.[345] Na ovaj način potomci derventskih kapetana razgranali su se u dvije zasebne porodice: Begović i Kapetanović. Pripadnici porodice Kapetanović u austrougarskom razdoblju povijesti Bosne nisu se isticali u političkom životu, a ni njihovi zemljišni posjedi nisu bili posebno veliki. Već sredinom 19. stoljeća austrijski generalni kozulat primjećivao je kako je u Derventi jedino "porodica nekadašnjeg kapetana imućna i donekle uticajna",[346] ali se ovo očigledno odnosi na Begoviće, a ne Kapetanoviće.

Kapetanovići su imali zemljišne posjede u mjestu Zelenika, gdje su njihovi kmetovi bili Ninkovići, koji su još sredinom 19. stoljeća s Kapetanovićima sklopili kmetski ugovor. Posljedni Ninković, ostavši bez muškog potomstva, je "u dogovoru s agama" 1868. posinio Nedu Reljića i dao mu kćerku Joku za ženu. Kada je umro Rašid-beg Kapetanović (1885.), naslijedio ga je sin, Fehim-beg Kapetanović: "Ovaj mladi beg, izgleda, da je više trošio nego što je trebalo trošiti, za to ne može ni da sačuva babovine. Radi toga je odmah do godinu-dvije dana po smrti očevoj založio kmetište Jevreju Moricu Kacu u Derventi. Malo iza toga mu je morao zemljište i prodati, jer nije imao novaca da zalog vrati."[347]

Begluke, ali ne posebno brojne, Kapetanovići su imali u mjestu Živinice u blizini Dervente. Ahmet-begu Kapetanoviću iz Dervente

[345] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 171.

[346] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 198-199.

[347] *Srpska riječ*, br. 69, 15. (28.) 5. 1905., str. 2.

15. 6. 1907., uz obrazloženje da se radi o arondiranju kmetskih posjeda, darovana je u katastarskoj općini Živinice, kotar Derventa, šumska parcela površine 1.097 dunuma.[348] Dio ovog begluka, koji su naslijedili Ahmed-begovi sinovi Mehmed-beg i Adem-beg Kapetanović, 1918. ustupljen je Iliji Jurakiću.[349] Adem-begu Kapetanoviću pripadao je i veliki šumski kompleks poznat kao Mamića gaj u Derventi.[350] Mustaj-beg Kapetanović iz Dervente, oženjen s Vasfi-hanumom, rođenom Begović, imao je posjede u katastarskoj općini Trstenci, koji su nakon 1918. dosuđeni Mirku Milanoviću iz Trstenaca, a Mustaj-begu je pritom isplaćena odšteta od 4.340,40 dinara.[351] Inače, ove posjede Mustaj-beg dobio je u miraz.

Godine 1918. u vlasništvu derventskih Kapetanovića nalazila su se 102 kmetska selišta na prostoru kotara Derventa, od čega je za 75 moguće utvrditi preciznu strukturu i površinu.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Brusnica Velika	25		25					
Foča	12	12		1.088,34	349,76	0	34,97	1.473,07
Johovac	13	13		548,335	95,128	0	89,155	732,618
Novi Grad	2		2					
Živinice	50	50		2.185,26	1.392,69	0	63,5	3.641,45
Ukupno	**102**	**75**	**27**	**3.821,935**	**1.837,578**	**0**	**187,625**	**5.847,138**

Tabela: Kmetska selišta porodice Kapetanović iz Dervente

Krajem Prvog svjetskog rata derventski Kapetanovići nisu spadali u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. U ovoj porodici

[348] ABiH, ZMF, Präs. 484/1910.

[349] ABiH, AGD, k. 143, Odštete za begluke. (Za ovaj begluk oni su dobili 845 dinara.)

[350] ABiH, AGD, br. 10129/29.

[351] ABiH, AGD, k. 143, Odštete za begluke.

nije bilo nijednog pripadnika koji bi se isticao svojim zemljišnim posjedima:

1. Atifa Kapetanović, Mehmed-begova kćerka, udata za Ali-bega Đonlagića u Tešanj, posjedovala je 25 selišta u Brusnici Velikoj;
2. Hatidža, Rešid-begova kćerka, posjedovala je 13 selišta u Johovcu ukupne površine 732,618 dunuma, i to u suvlasništvu (jednu polovinu bili su otkupili kmetovi);
3. Mehmed-beg i Adem-beg, Ahmed-begovi sinovi, posjedovali su ukupno 52 selišta (50 u Živinicama ukupne površine 3.641,45 dunuma i dva u Novom Gradu);
4. Zulfa Kapetanović, rođena Osmanbegović, posjedovala je 12 selišta u Foči površine 1.473,07 dunuma.

O veličini zemljišnih posjeda derventskih Kapetanovića krajem Prvog svjetskog rata zorno svjedoči jedno pismo Rešid-begove kćerke Hatidže (udata Krehić), koja 1921. piše kako pored 13 selišta u Johovcu, "od kojih sam živila sa troje kućne čeljadi", nema više ništa, "osim jedne kuće u Derventi u kojoj sam stanovala", ali ju je nestašica natjerala "da sam i ovu jedinu kuću morala prodati (...) te danas živim u najvećoj bijedi da nejmam odklen ni komadića kruha kupiti".[352] U takvom je stanju 1918. bila jedna nekada kapetanska porodica iz Dervente.

KAPETANOVIĆ (JAJCE)

Porodica Kapetanović iz Jajca ovako je prozvana zbog kapetanske dužnosti koju je obavljala u Jajačkoj kapetaniji.[353]

Među Kapetanovićima iz Jajca iz druge polovine 19. stoljeća znamo za Mustaj-bega, koji je bio oženjen sa Zulfom Gradaščević. Njegov sin Mehmed-beg bio je posljednji jajački kapetan i umro je

[352] ABiH, Evidencija, kl. br. 1164.

[353] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 156-158.

17. 1. 1875. nadživjevši sve bosanske kapetane.[354] U austrougarskom vremenu zemljišni posjedi ove porodice nisu bili posebno veliki, a jedino se posjed nasljednika Malić-bega izdvajao po svojoj veličini. Njegova djeca, Abdurahman-beg, Nazmija i Fatima, te supuga Eva, kćerka Osman-bega Džabića, posjedovali su u kotaru Jajce (Grbavica, Volari,[355] Strojice i Barevo) 1.973,11 dunuma begluka te 36 kmetskih selišta (33 u Grbavici, dva u Volarima i jedno i Plivi) površine 26.84,59 dunuma, što ukupno iznosi 3.850,985 dunuma. Osim ovih Malić-begovih nasljednika, spominju se još Mahmud-beg, Mehmed-begov sin, vlasnik 1.060,96 dunuma begluka u mjestu Crepanjska i 20 kmetskih selišta (Draganovci 14, Pliva dva, Mijatovići, Mile, Prisika i Zubovići po jedno kmetsko selište),[356] te Paša Kapetanović udata Hadžiosmanović koja je posjedovala šest selišta u Volarima.

Opći zaključak za ovu porodicu jeste da je ona red begova ulazila zahvaljujući više svom porijeklu nego stvarnoj ulozi i bogatstvu koje je imala na prijelazu 19. i 20. stoljeća.

---

354 M. Mujezinović: *Islamska epigrafija*, II, str. 270.

355 Dio ovog begluka u Volarima nakon Prvog svjetskog rata tražio je Bego Malkoč iz Mujčića (Volari).

356 U Plivi je Mahmut-beg imao i dio begluka. Stanko Prpić 1909. prodao je Mahmut-begu jednu njivu zbog duga. Od tada se to selište smatralo Mahmut-begovim beglukom. Stankov sin, Nikola Prpić, poslije Prvog svjetskog rata tražio je od Agrarne direkcije da mu se to zemljište vrati jer je Mahmut-beg, po Prpićevoj priči, to zemljište "zaplijenio mome pokojnom ocu (…) za nekakav trgovački dug od 600 kruna, koja je (njiva koja je zaplijenjena /?/, op. H.K.) njemu i data za navedenu svotu, ali pod uvjetom da se mom ocu ostavi zemlja na obrađivanje, i da mu dajemo trećinu prihoda kao i sa druge zemlje, jer smo svakako bili njegovi kmeti, a ovo nam je bio jedini komadić vlastite zemlje, bez koga smo tada ostali" (ABiH, AGD, br. 2150/29).

KAPETANOVIĆ (TEŠANJ)

Pripadnici porodice Kapetanović iz Tešnja obavljali su dužnost tešanjskih kapetana,[357] a neki smatraju da i dobojski Kapetanovići, koji su obavljali dužnost dobojskih kapetana, potječu od iste porodice od koje potječu i tešanjski kapetani.[358] Kula tešanjskih kapetana nalazila se u selu Logobare kod Tešnja.[359] U vrijeme austrougarske uprave ova porodica razgranala se na dva dijela: jedan ogranak nazivao se Eminagić, a drugi je ostao kod naziva Kapetanović. Premda nismo uspjeli precizno utvrditi kako se prvobitna porodica razgranala, sa sigurnošću se mogu pratiti genealogija i zemljišni posjedi ogranka koji se nazivao Eminagić. Pritom, ovaj ogranak krajem Prvog svjetskog rata posjedovao je ukupno 118 kmetskih selišta, od čega je 19 kmetskih selišta u kotaru Maglaj (Brijesnica deset, Dolac šest, Krsno Polje, Smrdin i Stroište po jedno selište) u posjed ove porodice došlo kao miraz ženidbom Emin-bega Eminagića sa Mejrom Širbegović iz Maglaja. Među posjedima pripadnika potonje porodice najznačajniji su posjedi Emin-bega Eminagića, koji je samostalno posjedovao 41 kmetsko selište (u Omanjskoj 13, Sivšoj pet i Miljanovcima četiri te 19 u kotaru Maglaj), kao i 34 kmetska selišta u Ostružnji Donjoj u suvlasništvu sa bratom h. Sulejman-begom. H. Sulejman-beg je, osim ova 34 selišta, posjedovao još 20 selišta u Buletiću u potpunom vlasništvu. Posjedi njihovog brata Hasan-bega bili su znatno manji.[360]

---

[357] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 163-169.

[358] M. Niškanović: *Porodični korijeni,* str. 29.

[359] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 163.

[360] Hasan-bega Eminagić živio je u Doboju. Bio je oženjen sa Devlet-hanumom, rođenom Ibrahimbegović iz Banje Luke, koja je 1911. pobjegla od njega (on kaže zbog raskalašnog života i nevjerstva, a ona ističe da nije mogla više podnositi njegov raskalašeni način života). Devlet-hanuma žalila se "da ju je muž zlostavljao, da joj je svašta govorio, nagonio je da mu prepiše dvije kuće u Doboju, prijetio joj da će je pustiti" (ABiH, VŠS, k. 28, br. 66/1911.)

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznato samo ime kmeta	Kotar
Brijesnica	1	1	Maglaj
Bukovica Gornja	9	9	Maglaj
Dolac	6	6	Maglaj
Krsno Polje	1	1	Maglaj
Smrdin	1	1	Maglaj
Stroište	1	1	Maglaj
Buletić	20	20	Tešanj
Crnča	12	12	Tešanj
Miljanovci	5	5	Tešanj
Omanjska	19	19	Tešanj
Ostružnja Donja	34	34	Tešanj
Sivša	6	6	Tešanj
Tešanj	3	3	Tešanj
Ukupno	**118**	**118**	

Tabela: Kmetska selišta porodice Kapetanović iz Tešnja (ogranak Eminagić)

Ogranak koji je zadržao naziv Kapetanović posjedovao je krajem Prvog svjetskog rata ukupno 107 kmetskih selišta, i to Emin-beg[361]

[361] Emin-beg je bio oženjen sa Eminom Đonlagić. Ostalo je zabilježeno kako je on, nakon što mu se kćerka Zineta u martu 1907. udala za Bećira Bajraktarevića, Ahmetovog sina iz Tešnja, "sa puškom u ruci otišao u kuću Bajraktarevića da vrati svoju kćerku. Istodobno je molio svoga rođaka Ilijasa Ajanovića da Šerijatski sudija pomogne oko rješavanja ovoga pitanja. Nakon toga je sudac otišao kod gradonačelnika Hamdi-bega Ajanovića da se konsultira oko toga šta treba činiti. Tada je odlučeno da u kuću Bajraktarevića odu sudija, djed Zinetin hadži Mehaga Alićehajić, koji su vratili Zinetu kući. Šerijatski sudac je opisujući ovaj događaj istaknuo kako su te dvije obitelji u Tešnju u međusobno lošim odnosima, pripadaju dvjema političkim strankama, i ta politička suprotnost je prerasla u osobnu mržnju" (ABiH, VŠS, k. 26, br. 19/1907). Najveći Emin-begovi posjedi bili su u Buletiću, gdje su se, osim kmetskih selišta, nalazili i begluci. Zna se da su dio tih begluka nakon Prvog svjetskog rata dobili Risto Petrović, Simo Surudžić, Ilija Očaušanin, Risto Bebić, Risto Milovanović i dr. Zanimljivo je da je Risto Petroviću svom zahjtevu za dodjelu

86 selišta (37 u Čečavi, 26 u Buletiću, jedno u Alibegovcima, jedno u Mitrovićima, tri Novom Selu, pet u Omanjskoj, devet u Sivšoj i četiri u Tesliću) i Atifa, Mehmed-begova kćerka, 21 selište u Čečavi. U izvorima se spominju još neki pripadnici porodice Kapetanović, ali nismo mogli utvrditi da li se radi o pripadnicima ove ili neke druge porodice Kapetanović te zbog toga te podatke ne uvrštavamo u ovaj rad.

KAPETANOVIĆ IZ VITINE

Predstavnici porodice Kapetanović iz Vitine kod Ljubuškog obavljali su dužnost ljubuških muselima i kapetana i imali su važnu povijesnu ulogu počev od 17. stoljeća.[362] U vremenu austrougarske uprave

212,600 dunuma begluka u Buletiću trudio se dokazati kako je njegov otac to zemljište uživao kao kmetsko selište, ali se odrekao kmetoprava. Otuda on sada traži da se njemu vrate ti posjedi, jer Emin-begova udovica "poseduje više od 1200 dunuma u Tešnju, Vrućici i Buletiću. Osim zemlje imade dosta zgrada i dućana u Tešnju, što pod kiriju izdaje pa njezina ekzistencija ni najmanje nije time ugrožena." (ABiH, AGD, br. 9244/29.)

[362] Starija literatura bila je mišljenja da porodica Kapetanović iz Vitine potječe od hrvatske plemićke porodice Cvitković–Zdilar iz sela Glavina kod Imotskog. Prema ovoj literaturi, koja se oslanjala jedino na tradiciju, "conte Jozo Cvitković–Zdilar, sin conte Petra i Katarine Cvitković (rođen 8. studenog 1788.)" sudjelovao je u jednoj pobuni kao austrijski vojni časnik, zbog čega je morao bježati iz Imotskog i sklonio se u Bosnu kod ljubuških kapetana. Jozo je prešao na islam, promijenio ime u Sulejman, a zatim uzurpirao kapetansku dužnost: "Taj Sulejman-kapetan je osnivač begovske porodice Kapetanovića i najstariji član muslimanske porodice. Unuk ovoga Sulejman-kapetana je Mehmed-beg Kapetanović – Ljubušak." (K. Gujić: *Vitina*, str. 165; Kasim Gujić: *Hrvatsko podrijetlo begovskih porodica u Hercegovini.* Obzor. 77. (1937.); Kasim Gujić: *O genealogiji naših begova. Neke begovske porodice u Hercegovini prikrivale su i poricale svoje hrišćansko podrijetlo.* Obzor. 77. *(1937.);* Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića.* Jugoslavenski list, 26. juna 1938.; Kasim Gujić: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića. Konačna* i posljednja riječ upućena na adresu Alibega Kapetanovića. Jugoslavenski

svakako je najznačajnija uloga Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka (1839.-1902.), kojem je, zbog zasluga koje je stekao svojom odanošću austrougarskoj vlasti i dokazane velike uloge njegove porodice u povijesti,[363] priznato pravo da se može oslovljavati plemićkom titulom

list, 13. jula 1938.; Kasim Gujić: *Hrvatsko podrijetlo begovskih familija u zapadnoj Bosni i Hercegovini.* Napredak. Hrvatski kalendar 31/1941.; Alibeg Kapetanović: *Bosansko porijeklo begova Kapetanovića. Po dokazima g. Alibega Kapetanovića iz Vitine. Bosančica i nar. predaja*. Jugoslavenski list, 3. jula 1938; Usporedi: H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 243-246.) Međutim, ova tvrdnja mora se odbaciti, jer se povijest porodice Kapetanović uvjerljivo može pratiti sve od kraja 16. stoljeća, i to od Abdulah-age Kapetanovića (1588.-1630.). (HHStA, Wien, Administrative Registratur, F 61, kt. 25, Wien 31. Juli 1880. Ovdje su pohranjeni dokumenti povodom zahtjeva Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka da mu se prizna grofovska titula. Međutim, nedostaje rodoslovlje koje je napravio Mehmed-beg i, također, dostavio u dokumentaciji kojom je dokazivao porijeklo svoje porodice. Kasim Gujić kasnije je tvrdio da je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak izmislio ovo rodoslovlje, da ono nije vjerodostojno, te da je Kapetanović iskoristio svoj položaj vladinog savjetnika i "prisilio općinu u Ljubuškom da mu izda 1879. godine svjedočanstvo sa neautentičnim iskazima" prema kojima su njegovi preci "od pamtivijeka zapovjednici u Ljubuškom". Ipak, valja obratiti dostatnu pozornost Ljubušakovim istraživanjima o porijeklu njegove porodice, i naročito ovom radoslovlju što ga je sačinio Mehmed-beg Kapetanović, a koje je kasnije (1896.) dostavio i svom bratu Osman-begu. U popratnoj napomeni Mehmed-beg veli bratu Osman-begu: "Osmo, eto ti šaljem naše rodoslovlje po mome tahkiratu od kuda smo i od koga smo potekli neka se nađe uspomena na mlađe." Jedan primjerak nalazio se u Nacionalnoj biblioteci u Sarajevu /koja je izgorjela 1992. godine/, dok je fotokopija u posjedu autora. Rodoslovljem se služio i dr. Munib Maglajlić priređujući Kapetanovićevo *Narodno blago,* a dobio ga je od Munira Gavrankapetanovića iz Sarajeva, Mehmed-begovog praunuka.); Osnovnu literaturu o porijeklu Kapetanovića vidi u: Mehmed-beg Kapetanović. *Narodno blago,* Sarajevo 1999. Usporedi i: Đenana Buturović: *Boj pod Banjalukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*. u: Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku. Sarajevo 1992., str. 34-35, bilješka 9.

[363] Konzul Vasić iz Sarajeva izvještavao je Julija Andrašija o radu Narodnog odbora, za čijeg je predsjednik izabran Sunulah-ef. Sokolović. Vasić piše kako su Mehmed-beg Kapetanović i Konstant-paša "kao predstavnici buduće

sa dodatkom *von Vitina*.[364] Također, značajna je i uloga njegovog brata Osman-bega (umro 1912.), koji je 21. maja 1882. odlikovan zlatnom krunom za zasluge, a 7. aprila 1903. ordenom željezne krune III klase,[365] kao i Bećir-bega (umro 10. 3. 1910.), koji je pripadajući među istaknute ljude onog vremena,[366] bio član Eksekutivnog komiteta.

Dvor begova Kapetanovića nalazio se "na samom ulazu u Vitinu s desne strane na malenom brežuljku. To je velika zgrada sa 80 prozora i pet vrata. (…) Dvor ima preko 20 prostorija, a u 10 soba su hamami sa ugrađenim zemljanim pećima. U prizemlju su bili zatvori (…). Umjetničkom izradom ne mogu se usporediti s dvorcem begova Kapetanovića ni Ali-pašini dvorci i saraji u Begovini (Stocu) i Buni."[367] Ženidbeno-udadbenim vezama ušli su u rodbinske odnose sa većinom begovskih porodica (Firdus, Teskeredžić, Bašagić, Đumišić, Bušatlija, Kapetanović iz Dervente, Pašić iz Bijeljine). Njihovi zemljišni posjedi nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotareva Ljubuški

muslimanske-pravoslavne alijanse, htjeli agitirati za široku autonomiju Bosne i u tom smislu uputiti jednu adresu Berlinskom kongresu" nadajući se da će jedan od njih biti guverner, a drugi njegov zamjenik, ovisno o tome "da li će se Kongres odlučiti za kršćanskog ili muslimanskog guvernera". Mehmed-begu nije uspjelo da u Skupštini bude izabran za predsjednika jer mu se prigovaralo da nije Bosanac nego Hercegovac. (B. Gavranović: *Bosna i Hercegovina,* dok. 60, str. 155.) Mehmed-beg Kapetanović član je jedne deputacije koja je 1879. putovala u Peštu da se zahvali Caru na okupaciji Bosne. Već 1879. bio je odlikovan ordenom željezne krune III reda, kada je imenovan i vladinim savjetnikom, a 1892. dodijeljen mu je nišan komturnog reda Franje Josipa I. Za sarajevskog gradonačelnika izabran je 1893. godine. Kada mu je dodijeljen komturni nišan reda Franje Josipa, Mehmed-beg je otputovao u Beč lično se zahvaliti Caru i Kralju. Bečki list Die Presse tada je pisao kako je Car u audijenciju primio "predstavnika jedne od najotmjenijih plemićkih porodica Bosne i Hercegovine, Mehmed-bega Kapetanovića". *(Bošnjak*, br. 1, 5.1.1893., str. 3.)

[364] T. Kruševac: *Bosanskohercegovački listovi,* str. 237.

[365] ABiH, ZMF, Präs.1493/1912, ABiH, ZMF, Präs.1547/1912.

[366] ABiH, ZMF, Präs. 452/1910.

[367] K. Gujić: *Vitina*, str. 167.

i Duvno te, u nešto manjoj mjeri, na području kotareva Mostar i Nevesinje.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Duvno	457	18	439	252,503	0,98	206,702	15,884	476,069
Ljubuški	782	103	679	552,024	307,755	0	371,634	1.231,413
Mostar	52	0	0	0	0	0	0	0
Nevesinje	5	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno	**1.296**	**121**	**1.175**	**804,527**	**308,735**	**206,702**	**387,518**	**1.707,482**

Tabela: Kmetska selišta porodice Kapetanović iz Vitine

Posjedi porodice Kapetanović bili su znatni, mada su se sami Kapetanovići žalili kako je austrougarska uprava prilikom uspostavljanja gruntovnih knjiga veliki dio njihovih posjeda bilježila kao erarno, a ne kao njihovo vlasništvo.[368] Posjedi su im se prostirali od Ljubuškog do Livna, a 1918. najznačajnijim dijelom nalazili su se u mjestima Grab, Vašarovići, Vinjani, Grabovnik, Vitina, Vučipolje i Proboj (svi su pripadali kotaru Ljubuški) i Brišniku,[369] Bukovici i Prisoju u kotaru Duvno (Tomislavgrad, Županjac).

Mada je Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, najznačajniji predstavnik ove porodice, napustio Vitinu i preselio se u Sarajevo, porodica je u austrougarsko vrijeme najvećim dijelom ostala u Vitini. Tu su najveće posjede imali Osman-beg Kapetanović, Mehmed-begov brat, čiji su nasljednici, skupa sa Riza-begom Kapetanovićem, Šaćirom, Ibrahim-begovom kćerkom i Dževahirom, Ali-begovom kćerkom, 1918. raspolagali sa 774 kmetska selišta, i to najznačajnijim dijelom u mjestu Brišnik (132 selišta), zatim u Grabu (99), Vinjanima

[368] *Zapisnici sa pregovora 1908. godine.*

[369] Ovdje je porodica Kapetanović 1918. još uvijek posjedovala 208 kmetskih selišta, bez obzira što su, prema tvrdnji Bećir-bega Kapetanovića iz 1908., austrougarske vlasti 40.000 dunuma njihove zemlje u gruntovnim knjigama zabilježile kao erarno vlasništvo (*Zapisnici sa pregovora 1908. godine).*

(82), Grabovniku (69), Vašarovićima (51), Vučipolju (37), Veljacima (28), Proboju (21) itd. Značajan posjed imao je i Bećir-beg, koji je usto bio politički veoma aktivan i sudionik muslimanskog autonomnog pokreta na prijelazu 19. i 20. stoljeća. Bećir-beg, odnosno njegovi nasljednici, 1918. godine imali su u svom vlasništvu 154 kmetska selišta, i to najznačajnijim dijelom u Vašarovićima (38), Brišniku (33), Grabovniku (14) itd.

Za posjed porodice Kapetanović karakteristično je da vlasnički odnosi nisu uvijek najjasniji. Ovdje se već susrećemo sa problemom odnosa stvarnog vlasništva i stanja zabilježenog u gruntovnim knjigama. Očito je da ovdje nije izvršena podjela među nasljednicima Ali-bega Kapetanovića (1814.-1856.). Naime, Ali-begovi nasljednici, kao i nasljednici njegove djece (sinova Mehmed-bega, Ibrahim-bega, Osman-bega, i kćerke Dževahire), mada su živjeli u sasvim odvojenim domaćinstvima – što je podrazumijevalo i odvojeno nadziranje posjeda (Mehmed-beg je napustio Vitinu i živio u Sarajevu, ali je i dalje ubirao prihode sa svojih imanja) – formalno su se još uvijek tretirali kao suvlasnici dosta brojnih kmetskih selišta. Kako se ne raspolaže preciznim podacima o strukturi ovih posjeda, ne mogu se izvoditi dalji zaključci o njihovoj veličini. Međutim, iz raspoloživih podataka može se zaključiti da su pojedina selišta bila relativno mala (vidi se da je ukupna površina za 121 kmetsko selište iznosila 1.707,482 dunuma). Ovo se može objasniti jedino time da su šumski kompleksi i pašnjaci, koji su bili uz kmetska selišta, bilježeni kao erarno vlasništvo, a ne kao vlasništvo begova Kapetanovića, pa zato ovdje susrećemo i kmetska selišta sa svega dva dunuma obradive zemlje. Na temelju ovih pokazatelja moglo bi se pretpostaviti kako su žalbe koje je tokom 1908. Vladi podnosio Bećir-beg Kapetanović bile sasvim opravdane.

KAPETANOVIĆ (PRIJEDOR)

Prijedorski Kapetanovići najprije su se prezivali Pašić,[370] a prezime Kepatanović dobili su na osnovu kapetanske dužnosti koju su obavljali u Prijedorskoj kapetaniji od sredine 18. stoljeća do njezina ukinuća 1835. godine. U vremenu austrougarske uprave porodica Kapetanović smatrana je za jednu od "vodećih" porodica u Prijedoru. Njihovi zemljišni posjedi bili su oko Prijedora, najznačajnijim dijelom u Jelovcu Gornjem i Garevcima Donjim. Posebno se ističu posjedi Mehmed-bega Kapetanovića,[371] Ahmed-begovog sina, koji je raspo-

[370] Prijedorski Kapetanovići porijeklom su iz Like, sa Udbine, odakle se h. Pašo naselio na prostor današnjeg Prijedora. Njegovi potomci su se najprije zvali Pašići, ali, budući da su obavljali i kapetansku dužnost, prozvali su se Kapetanović. Sin ovog h. Paše zvao se h. Šaban i bio je kapetan od 1757. do 1795. godine. H. Šabanov sin je Ibrahim-kapetan (umro od kuge 1825.), a Ibrahim-begov sin je posljednji prijedorski kapetan, Mehmed-beg (umro 1860.). (H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 176-178.)

[371] Mehmed-beg Kapetanović iz Prijedora bio je oženjen sa Kanita-hanumom, "kćerkom na daleko čuvenog rahmetli Ali-bega Sulejmanpašića iz Bugojna, iz kojeg braka imade 3 muške i 1 žensko dijete, a i materijalno je dobro stojeći tako da godišnjeg prihoda od svog imetka može imati 8-10.000 K.". Sam Mehmed-beg je, prema izvještaju Šerijatskog suda u Prijedoru od 20. 8. 1908, "od prve familije u Prijedoru", a "prije tri godine otvorio je rečeni Mehmed-beg dućan u svome selu Jelovcu gornjem, te je uzeo Luku Babića u najam da mu rukovodi dućanskim poslom". Luka je umro 1906., a Mehmed-beg je njegovu udovicu Nataliju "sa njezinih 3 djece i nadalje kod sebe u poslu zadržao", pa je čak pokušao i legalizirati brak s njom pred Šerijatskim sudom. "Do pred 3 godine bio je rečeni Mehmed-beg u svakom pogledu hvale vrijedan, a osobito sa ekonomskog stanovišta, a sada je po svoj prilici zanemario svoj imetak i počeo propadati, jer je mati istog 16. 8. 1908. kod ovog suda podnijela prijavu da se rasipnikom proglasi, a to njegovo materijalno nazadovanje počimlje odkako je sa rečenom Natalijom uže poznanstvo sklopio. Obzirom na gore istaknute okolnosti, te obzirom na to da će rečena Natalija po svoj prilici radi širenja nemorala po nalogu Zemaljske vlade od strane ovdašnjeg kotarskog ureda ako ne iz Bosne i Hercegovine, sigurno iz Jelovca protjerana biti, mnijenje je ovog šerijatskog suda da se nazočna molba odbije i zamoljeno vjenčanje ne dozvoli."

lagao sa 1.329,29 dunuma begluka (635,21 u Garevcima Donjim i 694,08 u Jelovcu Gornjem) te sa 74 kmetska selišta (26 u Cikotama, 22 u Jelovcu Gornjem, 16 u Garevcima Donjim, sedam u Brezičanima i tri u Kozarcu). Značajan je i posjed Omer-bega Kapetanovića zvanog Hadžipašić, Mehmed-begovog sina,[372] koji je raspolagao sa 636,36 dunuma begluka u Jelovcu Gornjem, i 35 kmetskih selišta. Mahmud-beg Kapetanović, Ibrahim-begov sin, posjedovao je samo 17 kmetskih selišta u Jelovcu Gornjem.[373]

KARABEGOVIĆ

Vjeruje se da je porodica Karabegović porijeklom iz Budima, odakle su u Bosnu početkom 18. stoljeća stigla četverica braće: jedan u Zenicu (ili Travnik), jedan u Bihać, jedan u Mostar i jedan u Modriču.[374] Pritom, od ogranka porodice Karabegović iz Modriče razvile su se četiri zasebne porodice (Karabegovići, Ganibegovići, Jusufbegovići i Mehmedbegovići).[375] Iz ove porodice u doba austrougarske vladavine značajan je dugogodišnji član Općinskog vijeća u Modriči, Daut-beg

Mehmed-beg i Natalija, međutim, šerijatski su se vjenčali kod Šerijatskog suda u Sanskom Mostu 28. 9. 1908., na šta se žalio Mehmed-begov amidžić, Husref-beg Kapetanović, koji je tada bio gradonačelnik Prijedora. (ABiH, VŠS, k. 26, br. 10/1908.)

[372] Omer-beg je bio oženjen sa Zumrom Arnautović.

[373] Mahmud-beg (rođen oko 1860.) pisao je 1921. kako je živio samo od ovih kmetskih selišta, slobodnih posjeda nije imao, a imao je sedmero djece.

[374] M. Filipović: *Modriča*, str. 55. Modrički Karabegovići tvrde da su starinom iz grada Konje, odakle su se odselili u Ugarsku, a odatle u Modriču. "Mustafa Karabeg došao iz Budima (u Modriču) kao spahija i od njega je familija Karabegovića. On je davao tapije na gruntovnicu. Imao je tri brata: jedan otišao u Bihać, jedan u Zenicu, a jedan u Mostar." (A. Softić: *Usmene predaje*, str. 284.)

[375] M. Filipović: *Modriča*, str. 55.

Karabegović, koji se bavio i trgovinom,[376] dok su se na kulturnom polju isticali modrički pjesnici Avdo S. Karabegović (1878.-1908.) i Avdo Karabegović Hasanbegov (1878.-1900.).[377]

Krajem 19. stoljeća veza među pojedinim ograncima porodice Karabegović već je bila prekinuta (ukoliko se prihvati kao istinita teorija o njihovom zajedničkom porijeklu). Od bihaćkih Karabegovića u austrougarskom vremenu važnu ulogu imao je Husein-ef. Karabegović (1840.-1905.), koji je više godina u osmansko doba obavljao dužnost kajmekama, 1878. u Bihaću je organizirao otpor austrougarskoj vojsci, da bi kasnije podržavao vladine akcije i kao podtajnik služio kod Zemaljske vlade u Sarajevu do umirovljenja 1890. godine.[378] Međutim, nijedna porodica iz loze Karabegović krajem 19. i početkom 20. stoljeća nije raspolagala velikim zemljišnim posjedima, osim porodice Karabegović iz Banje Luke.[379] Zemljišni posjedi banjalučke porodice Krabegović nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotareva Kotor Varoš (u Orahovu i Grabovici) i Prnjavor (u Šarincima, Čivčijama i Vršanima), s tim da je najznačajniji dio posjeda u kotaru Prnjavor u posjed ove porodice došao ženidbenim vezama: Ibrahim-beg Karabegović, Mehmed-begov sin, oženio se s Dudom Bešlagić iz Banje Luke i došao do suvlasništva nad 40 kmetskih selišta u Šarincima, osam u Branešcima i na po jedno u Lišnji i Rajčevcima dijeleći ih sa Dudinom sestrom Hatidžom, kćerkom h. Mehage Bešlagića, koji je odselio u Istanbul.

Među posjedima predstavnika banjalučke porodice Karabegović krajem Prvog svjetskog rata ističu se zemljišni posjedi slijedećih članova:

---

[376] I. Hadžibegović: *Bosanskohercegovački gradovi*, str. 226, 230.

[377] M. Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda.* Sarajevo 1990., str. 161-168. Rizvić je ovdje naveo i svu relevantnu literaturu o ovim pjesnicima.

[378] H. Kreševljaković: *Prijeki sud*, str. 109.

[379] Banjalučki Karabegovići stanovali su u Podgaju (dio Banje Luke), a neki od njih ističu da su svi bili dobri pjevači. (E. Krkić: *Tunjina nedovršena priča*, str. 42, 219.)

1. Ibrahim-beg Karabegovića, Mehmed-begov sin[380] – u općini Orahovo posjedovao je 3.982,625 dunuma begluka te, u istom mjestu, još 1.061,885 dunuma begluka u suvlasništvu sa po jednom četvrtinom sa Fatimom, Šemsom i Hanumicom, kćerkama Fehima Silahića iz Banje Luke; osim begluka posjedovao je i 46 kmetskih selišta u Orahovu, sedam u Čivčijama, 21 u Čardačanima,[381] jedno u Obodniku, 40 u Šarincima, osam u Branešcima i po jedno u Lišnji i Rajčevcima;[382]
2. Muhamed-beg, Omer-begov sin, – posjedovao je 16 selišta (deset u Vršanima, pet u Čivčijama i jedno u Branešcima);[383]
3. Mahmud-beg Karabegović[384] – posjedovao je 17 selišta (deset u Grabovici, šest u Rakovici i jedno u Skender-Vakufu);
4. Smail-beg, sin Derviš-bega Karabegovića – posjedovao je 26 selišta (22 u Grabovici i četiri u Mračaju);

---

[380] Ibrahim-beg je bio oženjen sa Dudom Bešlagić (umrla 1918.), a naslijedili su ga sin Mehmed-beg, kćerke Čelebija (umrla 7. 7. 1918., bila udata za Salih-bega Šaćirbegovića iz Banje Luke) i Tifa. Zna se da je dio njegovog begluka u katastarskoj općini Drakulić nakon Prvog svjetskog rata dodijeljen Mići Stankoviću iz Drakulića. (ABiH, AGD, k. 145.)

[381] Od ovog 21 selišta u Čardačanima Ibrahim-beg je kao potpuni vlasnik posjedovao samo dva, dok su nad ostalih 19 Ibrahim-begov sin Mehmed-beg i kćerka Tifa imali suvlasništvo sa po jednom dvanaestinom.

[382] Selišta u Šarincima, Branešcima, Lišnji i Rajčevcima Ibrahim-begov sin Mehmed-beg i kćerke Čelebija i Tifa posjedovali su u suvlasništvu sa Hatidžom, kćerkom h. Mehage Bešlagića.

[383] Muhamed-beg umro je 1. 2. 1920., bio je oženjen sa Aišom Imamović, a naslijedili su ga sinovi Mustaj-beg, Adem-beg, Avdi-beg i kćerka Hatidža.

[384] Mahmud-beg umro je 9. 5. 1916., bio je oženjen sa Pašom Halimić iz Banje Luke, a naslijedili su ga sinovi Husein-beg, Sulejman-beg, Omer-beg i Mehmed-beg te kćerke Fatima, udata za Saliha Hadžiselimovića u Kotor-Varoš i Muhiba. Povijesni izvori spominju nekog Sulejman-bega Karabegovića koji je odselio nakon Prvog svjetskog rata u Istanbul i posjedovao je 3.494 dunuma begluka u kotaru Ključ. Moguće je da se radi o Sulejman-begu, sinu ovog Mahmut-bega Karabegovića. Ovo imanje je nakon Prvog svjetskog rata sekvestrirano, jer je Sulejman-beg bio turski državljanin. (ABiH, 2371/23.)

5. Nasljednici Zaim-bega Karabegovića – posjedovali su 15 selišta (osam u Barevu, pet u Čivčijama i dva u Bukovici)[385] i
6. Nasljednici Osman-bega Karabegovića – posjedovali su 36 selišta u Grabovici.[386]

Kotar	Katastarska općina	Ukupan broj selišta
Banja Luka	Čardačani	21
Banja Luka	Bukovica	2
Banja Luka	Rakovica	6
Jajce	Barevo	8
Kotor Varoš	Grabovica	68
Kotor Varoš	Obodnik	1
Kotor Varoš	Orahovo	46
Kotor Varoš	Skender Vakuf	1
Prnjavor	Šarinci	40
Prnjavor	Čivčije	17
Prnjavor	Branešci	9
Prnjavor	Lišnja	1
Prnjavor	Mračaj	4
Prnjavor	Rajčevci	1
Prnjavor	Vršani	10
Ukupno		**235**

Tabela: Kmetska selišta porodice Karabegović iz Banje Luke

Iz ovog pregleda može se zaključiti da među pripadnici porodice Karabegović iz Banje Luke 1918. godine jedino Ibrahim-beg Karabegović i njegovi nasljednici spadaju u red krupnih zemljišnih

[385] Zaim-begovi nasljednici su Salih-beg (oženjen sa Hatidžom Džabić iz Jajca, s kojom je imao djecu: Ahmeta, Zarka, Edhema i Šuhretu), Omer-beg (ponekad se spominje kao Osman-beg) i Ćama, udata Sitnica.

[386] Osman-begovi nasljednici su Hasan-beg, Mehmedali-beg i Hasnija, udata Ćejvan.

posjednika, dok je ostale pripadnike već dobrano bio zahvatio proces otuđivanja zemljišnih posjeda.

KRUPIĆ

Krupići su begovska porodica iz Bosanske Krupe. Bili su krupski kapetani od početka 18. stoljeća. Prije njih kapetani Krupske kapetanije bili su iz porodice Badnjević, ali Badnjevići su, iz nepoznatih razloga, "pali u nemilost kod sultana, kad su izgubili pravo na kapetansku čast, koja je bila nasljedna a uz ovo i pravo na plemićku titulu 'beg'."[387] Hamdija Kreševljaković iznosi narodno predanje po kojem je nakon smrti jednog kapetana Badnjevića početkom 18. stoljeća "jednostavno zasjeo na vlast neki Arnaut koji je živio u Krupi i isposlovao berat. On je sigurno morao biti poznatiji čovjek i svakako nije mogao biti bez ikakvih zasluga." Pritom – očito je – porodica Krupić najprije se zvala Arnautović, a tek kasnije Krupić.[388] Genealogija ove porodice nije dovoljno jasna, pa se i Kreševljaković u pokušaju njezina uspostavljanja više bavio nagađanjima nego što je bio u stanju temeljito i argumentirano riješiti ovaj zadatak. Tvrdio je da je posljednji krupski kapetan Mehmed-beg Krupić, sin Derviš-begov (umro u Travniku u vrijeme Omer-paše Latasa 15. 6. 1851.), dok su neki drugi istraživači prije Kreševljakovića tvrdili da je Mehmed-bega oko 1833. na kapetanskoj dužnosti naslijedio sin Derviš-beg.[389] Krupići su, inače, bili bogati, imali su "lijepa imanja u Bužimu, Duboviku i po drugim selima". Konak im se nalazio u centru Krupe, tamo gdje se kasnije nalazila zgrada općine. Doduše, njihov stari konak zapalio je Hasan-aga Pećki 1831., pa su ga Krupići nakon toga ponovo izgradili.[390]

---

[387] Husein A. Šehić: *Dizdari i kapetani Krupe*. Novi behar, br. 22, 15. 5. 1934., str. 331.

[388] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 98-99.

[389] H. A. Šehić: *Dizdari i kapetani Krupe*. str. 332.

[390] H. A. Šehić: *Dizdari i kapetani Krupe. str. 332;* O paljevini kule vidi: Husein A. Šehić: *Pogibija stričevića Krupe-kapetana*. Novi behar, br. 16, 15. 2. 1933., str. 209-210.

U austrougarskom vremenu predstavnici porodice Krupić nisu igrali zapaženiju ulogu u političkim dešavanjima u Bosni i Hercegovini. Izuzetak je jedino Ibrahim-beg Krupić Ibrahimbegović (Čavnjak),[391] koji je 1909. izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora. Tim povodom baron Benko okarakterizirao ga je kao srednje imućnog zemljoposjednika, starog oko 36-37 godina (što znači da je rođen 1873./74.), koji je, služeći vojsku, naučio nešto njemačkog jezika, ali je bez posebnog zanimanja, pa najviše vremena provodi po kafanama i u čitaonici (kiraethani) gdje čita novine i rado politizira. Politički nije posebno pouzdan – veli baron Benko – jer snažno naginje opoziciji, s kojom, međutim, ne ide uvijek skupa, nego se nastoji odvojiti i kod manje upućenog bošnjačkog stanovništva preuzeti vodeću ulogu. Rado se prikazuje kao narodni tribun, bavi se piskaranjem po *Bošnjaku* i *Musavatu*, gdje najradije kritizira austrougarsku upravu. Ipak, kod širokih masa nije posebno omiljen.[392]

Zemljišni posjedi porodice Krupić krajem austrougarske uprave nisu bili posebno veliki. Najveći kompleks begluka nalazio se na prostoru Palačkovca, u kotaru Prnjavor, a pripadao je Derviša-hanumi, rođenoj Kurbegović, udatoj za Husein-bega Krupića (umrla 1919.), i očito je u posjed porodice Krupić došao kao miraz, dok su se nešto manji kompleksi begluka nalazili još jedino u Hadrovcima (kotar Sanski Most) i Kršljama[393] (kotar Bosanski Novi).

---

[391] Očito ovaj dodatak Čavnjak dolazi od naziva Čava ili Čavnik, kako se nekoć zvao Bužim i čitav kraj oko Bužima (sjeverno od Bosanske Krupe). (R. Lopašić: *Bihać*, str. 138-154).

[392] ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.

[393] Mjesto Kršlje u kotaru Bosanski Novi nije isto što i Kršlje koje se pojavljuje kao dio grada Bosanska Krupa (O toponimu Kršlje vidi: Mithad Kozličić: *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879.-1921. godine. Etnička struktura stanovništva i naseljena mjesta Unsko-sanskog područja u službenim popisima 1879., 1885., 1895., 1910. i 1921. godine.* Bihać 1998, str. 317, bilješka br. 664.

Kotar	Mjesto	Obradiva zemlja	Neobradiva zemlja	Ukupno
Prnjavor	Palačkovci	1.362,613	489,895	1.852,508
Sanski Most	Hadrovci	67,98	601,34	669,32
Bosanski Novi	Kršlje	141,17	1.017,89	1.1159,06
Ukupno		**1.571,763**	**2.109,125**	**3.680,888**

Tabela: Begluci porodice Krupić

Kmetska selišta porodice Krupić nalazila su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotar Bosanska Krupa, i to uglavnom na prostoru sela Dubovik Alibeg i Dubovik Malićbeg, tj. Donji i Srednji Dubovik, gdje su posjedovali 40 selišta – u Duboviku Alibeg 28 i u Duboviku Malićbeg 12, u Dobrom Selu, nedaleko od Bužima, posjedovali su 42 selišta te 40 u Stabandži i 50 u Zboristu – na prostoru današnje općine Velika Kladuša. Selišta na prostoru kotara Bosanski Novi nalazila su se u Kršljama (54 seliša), dok se najznačajniji broj selišta u kotaru Sanski Most nalazio na prostoru Jelašinovaca (22 selišta).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bosanska Krupa	211	109	102	5.532,999	1.300,495	369,907	412,407	7.615,808
Bosanski Novi	54	6	48					292,38
Bosanski Petrovac	15		15					
Derventa	10		10					
Prnjavor	41		41					
Cazin	5		5					
Sanski Most	60	7	53	652,5	177,8	95,19	56,38	981,87
Ukupno	**396**	**122**	**274**	**6.185,499**	**1.478,295**	**465,097**	**468,787**	**8.890,058**

Tabela: Kmetska selišta porodice Krupić

Uprkos relativno brojnim kmetskim selištima, nijedan predstavnik porodice Krupić nije 1918. spadao u kategoriju begova koji su

posjedovali iznad 100 kmetskih selišta. Najkrupniji zemljišni posjednici u ovoj porodici 1918., osim Husein-bega Krupića iz Palačkovaca, koji je, zahvaljujući ženidbi s Dervišom Kurbegović[394], posjedovao ukupno 51 selište (40 u Palačkovcima, deset u Mišincima – kotar Derventa, i jedno u Šibovskoj) i 1.852,508 dunuma begluka u Palačkovcima, bili su nasljednici Husein-bega Krupića zvanog Kapetanović,[395] koji su posjedovali 59 kmetskih selišta sa ukupno 3.841,965 dunuma (u Duboviku Alibeg 24 selišta površine 2.080,635 dunuma, u Duboviku Malićbeg 12 selišta površine 1.038,713 dunuma i 23 selišta u Zboristu površine 722,617 dunuma), potom nasljednici Šaćir-bega Krupića[396] iz Dubovika kod Krupe sa 33 selišta ukupne površine 2.232,053 dunuma (u Doviku Malićbeg 12 selišta površine 1.117,79 dunuma, 11 selišta u Potkalinji površine 455,15 dunuma, šest selišta u Zboristu površine 306,456 dunuma, dva selišta u Čaglici površine 332,557 dunuma i dva manja selišta u Hašanima površine svega 20,10 dunuma) te nasljedenici Husein-bega Krupića Ibrahimbegovića koji su posjedovali ukupno 40 selišta (jedan od nasljednika, Hasan-beg, posjedovao je ukupno 17 selišta – šest u Dobrom Selu, sedam u Risovcu i četiri u Bojnoj, dok je Ibrahim-beg posjedovao 23 selišta – 17 u Dobrom Selu površine 1.541,79 dunuma i šest u Lastvi). Od ostalih predstavnika ove porodice kao zemljoposjednike jedino vrijedi izdvojiti još nasljednike Muhamed-bega Krupića iz Kršlja (sin Miralem-beg, kćerke Umija i Zubejda, udata za Hasan-bega Filipovića u Glamoč), koji su posjedovali 28 kmetskih selišta (15 u Kršljama, sedam u Zboristu, četiri u Pučeniku i dva u Bosanskoj Krupi) i 801,09 dunuma begluka

[394] Sin ovog Husein-bega i Derviša-hanume je Hifzi-beg Krupić iz Dervente.

[395] Ovaj Husein-beg sin je Mehmed-begov i unuk, po nekim mišljenjima, posljednjeg krupskog kapetana, Derviš-bega. Bio je oženjen s Gospom Alajbegović, a imao je sinove Ali-bega (umro 1916., bio oženjen s Pašom Filipović), Abdurahman-bega, Mehmeda i Safeta, te kćerke Šuhret-hanumu, udatu za Fehima Kurbegovića, Eminu, Nuru, udatu za Hasan-bega Kulenovića iz Golubića kod Bihaća, Zilhu i Hafiju.

[396] Šaćir-beg sin je Omer-bega iz Dubovika, bio je oženjen s Emina-hanumom Badnjević, umro je 15. 11. 1911., a naslijedili su ga sinovi Derviš-beg, Muharem-beg i Jusuf-beg, te kćer Vahida, udata za Emina Ćorovića u Cazin.

u Kršljama, kao i Husein-bega i Ferid-bega, sinove Husein-bega Kurpića Ibrahimbegovića, koji su posjedovali 25 kmetskih selišta (devet u Dobrom Selu, sedam u Hadrovcima, sedam u Vranjskoj Beširević i dva u Lastvi) i 669,32 dunuma begluka, te Hasan-bega, Muharem-bega, Husein-bega i Đul-bega, sinove Husein-bega Krupića zvanog Osmanbegović, u čijem posjedu je bilo ukupno 21 selište (13 u Zborištu, tri u Bojni, dva u Stabandži, i po jedno selište u Perni, Varoškoj Rijeci i Pištalinama). Što se tiče ostalih predstavnika porodice Krupić, a ukupno je evidentirano 27 domaćinstava sa barem jednim kmetskim selištem, iznad deset kmetskih selišta posjedovali su jedino još nasljednici Salih-bega Krupića[397] iz Bosanskog Novog (14 selišta u Kršljama), nasljednici Ahmed-bega Krupića[398] (13 selišta u Kršljama) i nasljednici Avdi-bega Krupića[399] (deset selišta u Dobrom Selu), dok ostali članovi ove porodice nisu imali više od deset kmetskih selišta.

Otuda, opći je zaključak da predstavnici porodice Krupić krajem austrougrske uprave ne raspolažu značajnijim zemljišnim kompleksima. Jedan od razloga ovakvog stanja svakako je i činjenica da su krajevi, u kojima su živjeli predstavnici ove porodice u najznačajnijem broju nastanjivali muslimanski seljaci koji su još iz osmanskog vremena naslijedili svoje slobodne posjede, a koji su se kao takvi u najvećoj mjeri održali i u austrougarskom vremenu. Neki, ipak, nisu uspjeli očuvati svoje slobodne posjede – vjerovatno su ih izgubili još krajem osmanske vladavine – pa je među kmetovima porodice Krupić bio znatan broj Bošnjaka.

[397] Salih-beg imao je dvije kćeri: Fadilu i Raziju.

[398] Ahmed-beg bio je oženjen sa Zejnom Muhamedagić, a imao je sinove Ahmed-bega i Husein-bega, te kćerku Habibu, udatu za Džafer-bega Kapetanovića u Bosanski Novi.

[399] Avdi-begovi nasljednici su sin Fejto te kćerke Aza (umrla 15. 12. 1918.) i Vasvija.

KULENOVIĆ

Kulenovići su ne samo jedna od najrazgranatijih begovskih porodica u Bosanskoj krajini, gdje su, uglavnom, živjeli i imali svoje zemljišne posjede, nego i jedna od najrazgranatijih begovskih porodica u cijeloj Bosni i Hercegovini. Ova porodica je "kroz zadnjih dvesta godina turske vlasti stvarno upravljala ovim krajevima. Zvanični predstavnici turske uprave ostajali su uvek u zasenku naprama moći Kulenovića."[400] Međutim, nije sasvim pouzdano utvrđeno porijeklo ove begovske porodice, ali se – isto tako – predanja po kojima su potomci Mihajla Kulina, brata venecijanskog dužda Kulina,[401] ili potomci Kulina bana – jednako kao i neke druge narodne priče[402] – moraju odbaciti kao povijesno neutemeljena, pa kao najvjerovatnije ostaje uvjerenje da su prvi Kulenovići u Bosnu došli prilikom osmanskog napuštanja Like, gdje su preci ove porodice živjeli u blizini Udbine.[403] "Tamo su se u čestim bojevima istakli, zadobili ugled, verovatno i visoke položaje", i prilikom napuštanja Like naselili su se oko Glamoča, Bosanskog Petrovca, Kulen Vakufa i Bihaća: "Govori se da su iz Like izašla dvojica Kulenovića kao paše. Ibrahim-paša ostao u Vakufu, koji se otada prozove Kulen Vakuf. On je, kako vele, grad Ostrovicu nadogradio zidom od sedre. Brat mu Salih-paša došao u Bjelajsko polje i podigao Petro-

---

[400] Petar Rađenović: *Bjelajsko polje i Bravsko. Naselja i poreklo stanovništva*, knjiga 20, Beograd 1925, str. 208.

[401] Kosta Hörmann: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann 1888.-1889., II, Sarajevo 1996., str. 739

[402] Husein Šehić–Ahmedov: *Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović (Prema narodnoj priči).* Novi Behar, br. 19, Sarajevo 1935., str. 330-331; Ivan Kukuljević sredinom 19. stoljeća prenosio je neka uvjeravanja da su Kulenovići "najstarije bosansko pleme" (Ivan Kukuljević: *Putovanje,* str. 32.). A. Softić: *Usmene predaje*, str. 278-289.

[403] H. Kreševljaković (*Kapetanije,* str. 181.) samo konstatira kako su se Kulenovići u Staru Ostrovicu doselili "iz nekog grada ili kraja koji je pao pod Veneciju". Kulenovići su se u Čovku doselili krajem 17. stoljeća "iz nepoznatog kraja" (H. Kreševljaković: *Stari bosanski gradovi,* str. 423).

vac. S njima je prešla i mati im zvana Razi–Kaduna. Njezin grob se nalazi pod petrovačkom gradskom džamijom." Postoji i druga verzija o porijeklu Kulenovića po kojoj oni u Lici uopće nisu bili bogata i slavna porodica, ali su se doselili u Bosnu i tu dobili posjede, te vremenom izrasli u moćnu i brojnu begovsku porodicu, tako da ih je nakon Prvog svjetskog rata bilo "preko tristo kuća" u Bosanskom Petrovcu, Kulen Vakufu, Bjelaju, Kliševiću, Bihaću, Bosanskoj Krupi, Ključu, Glamoču, Travniku, Prijedoru i Istanbulu. U Bosni su stekli velike posjede. "Cela petrovačka nahija i još nadalje bila je njihov spahiluk. Predanje govori da su dobili spahiluk od Crnog vrha (glamočki srez) do Kladuše."[404]

U svakom slučaju, Kulenovići su begovska porodica koja je i prije 1878. imala važnu ulogu u povijesnom životu Bosne. U osmanskom dobu obavljali su dužnost kapetana u Bosanskom Petrovcu i Staroj Ostrovici, a bili su i dizdari (zapovjednici) Havale i Jajca.[405] Nakon ukidanja kapetanija, nastavili su igrati važnu ulogu u životu Krajine. Tu ulogu zadržali su i u vremenu austrougarske vladavine, kada su najznačajnijim dijelom pripadali opozicionom muslimanskom pokretu. Među opoziciono nastrojenim pripadnicima porodice Kulenović posebno se isticao Skender-beg Kulenović, h. Derviš-begov sin, koji je jedno vrijeme bio gradonačelnik Bosanskog Petrovca, mada su ga predstavnici austrougarske vlasti smatrali vođom opozicije na prostoru Bihaćke krajine.[406] Važna je i uloga Husein-bega Kulenovića Hadžikadibegovića, koji je od 1908. bio gradonačelnik Bosanskog Petrovca. Politički je pripadao opoziciji, ali je baron Benko smatrao da je njegova pripadnost opoziciji "više tobožnja i ona više proizilazi

[404] P. Rađenović: *Bjelajsko polje,* str. 209. U ovu bi se priču mogla uklopiti priča Huseina Šehića Ahmedovog o tobožnjem Kulin Halilu, za koga je majka Razi-kaduna od sultana isposlovala ferman za zemlje u kotaru Bosanski Petrovac. *(*H. Šehić: *Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović*, str. 331-332.)

[405] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 181. Odžak ostrovičkih Kulenovića bio je na samom ulazu u Staru Ostrovicu, a krajem 18. stoljeća izgradili su odžak i kulu na Prkosima (prema predanju, ovu kulu izgradio je kapetan Mehmed-beg, poznat i kao Kulin-kapetan, kapetan od 1792. do 1806. godine).

[406] Umro u Istanbulu 1907., gdje je boravio kao "neovlašteni iseljenik". (*Musavat*, br. 19, 14. 6. 1907.).

iz osobne netrpeljivosti prema ranijem gradonačelniku Muhamed-begu Bukovači,[407] koji je svojim nepopustljivim ponekad arogantnim ponašanjem sebe suprotstavio većini ostalih begova i time ih tjerao u ruke opozicionih političkih partija".[408] I Kulenovići iz Kulen Vakufa pripadali su grupi "malkontenata", kako ih označavaju predstavnici vlasti, a među njima se posebno ističu Ahmed-beg i h. Ibrahim-beg Kulenović, ali je bilo i onih koji su, u slučaju slabijeg materijalnog stanja, izražavali lojalnost austrougarskim vlastima i odbijali sudjelovati u opozicionom pokretu izjašnjavajući se, više tajno nego javno, za suradnju sa vlastima.[409]

---

[407] Muhamed-beg Bukovača bio je gradonačalnik Bosanskog Petrovca sredinom 1907., a imao je i posjede u selu Trninić blizu Drvara. U Trniniću je 30. 8. 1907. zapaljen njegov čardak, u kojem je stanovao njegov subaša Bešir Kujundžić. Čardak je izgorio, a požar je bio zahvatio i hambar, u kojem se nalazilo oko 15.000 oka raznovrsnog žita, ali je hambar spašen od potpunog uništenja. List *Bošnjak* povodom toga pisao je: "Radi ovakih događaja koji se po cijeloj Bosni i Hercegovini odigravaju, trebali bi već jedan put da se i naši srbofili otrijezne i uvide šta se od nas Muslimana radi i od kuda to dolazi, da nam vlasi kule pale, ubijaju nas i svako nam zlo i štetu nanose i da nas od njih ništa drugo ne čeka nego naša velika i žalosna propast, pa opet hoće u slogu sa starodavnim neprijateljem i zakletim dušmaninom." (*Bošnjak*, br. 36, 5. 9. 1907., str. 2.)

[408] Husein-beg rođen je oko 1864. U svom mišljenju o njemu prilikom izbora za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora baron Benko ističe kako njegove imovinske prilike nisu sjajne, ali su solidne. Nije imao posebnu naobrazbu, ali se ne bi moglo kazati da je nenadaren, njegovo moralno vladanje je besprijekorno, ne pije i dobar je privrednik. (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.)

[409] Kotarska ispostava u Kulen Vakufu 30. augusta 1902. javlja okružnoj oblasti u Bihaću kako je tamošnji malkontent h. Ibrahim-beg Kulenović prilikom putovanja u Budimpeštu u sastavu deputacije u maju 1902. dijelio brošuru Memorandum islamskog naroda u Bosni i Hercegovini gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti. Sulejman-begu Kulenoviću, "pouzdanom svjedoku" (ein Gewährsmann), koji je bio član majske deputacije, nije brošura uručena tada, ali mu ju je Ibrahim-beg prodao u Kulen Vakufu avgusta 1902. za dvije krune. Kada ga je Sulejman-beg pitao od koga je dobio brošuru, Ibrahim-beg je odgovorio: "Šta se brineš, pročitaj je i šuti, ako možeš šutjeti." H. Sulejman-

Dijeljenje porodice Kulenović na više ogranaka uglavnom je završeno u osmansko doba. Ovi ogranci dobili su posebna prezimena, koja su, uglavnom, izvedena prema imenima onih sela gdje su do pred pobunu 1875.-1878. živjeli Kulenovići i gdje su imali svoje kmetove ili su, pak, izvedena prema imenima očeva i djedova njihovih kasnijih nosilaca (Bajbutovići – živjeli u Uncu, Vođenica – po selu Vođenica, Suhaja – po selu Suhaja, Šenigdžići – živjeli u Koluniću, Hadžismajilbegovići – po po h. Smail-begu, Alikapetanovići – živjeli u Bari – po Ali-kapetanu, Bara – živjeli u istoimenom selu, Bukovača

beg, koji je s tim u vezi prikupljao informacije i dostavljao ih vlastima, nije mogao u potpunosti doznati od Ibrahim-bega kako su tačno brošure stigle u Kulen Vakuf, ali je pretpostavio da su one došle preko poznatih malkontenata Derviš-bega i Vasif-bega Biščevića iz Bihaća. Sulejman-beg Kulenović iz Kulen Vakufa je, inače, po povratku iz Budimpešte 1902. došao u kotarsku ispostavu u Kulen Vakufu i dao izjavu kako se "s obzirom na moje nepovoljne materijalne prilike, ustezao da žrtvuje putni trošak", i nije htio ići, ali "to bijaše uzrok, da me ostali muslimani pozlobiše", te je, da bi ih primirio, otputovao u Budimpeštu, ali se nije slagao sa stavovima tamo iznesenim. Sulejman-beg izjavljuje da on i dalje ostaje odan Vladi i obećava "odsele kloniti se svega što bi se kosilo sa iskrenom podaničkom vjernosti naspram Njeg. ces. i kr. apost. Veličanstva i njegovoj vis. Vladi". Sulejman-beg Kulenović bio je u teškom materijalnom položaju, pogotovo što nije mogao platiti ni ratu zajma pristiglu 15. novembra 1901. od 415 Kr (zajam od 9.000 Kr) ni proljetnu ratu od 15. maja 1902. od 335 Kr, a bio je opterećen i velikim novčanim dugovima kod Zemaljske banke i Srpske banke u Agramu. Također, bio je zadužen kod privatnika, tako da su vlasti izražavale čuđenje odakle je on nabavio sredstva za putovanje i troškove izdržavanja. Ipak, saznalo se da je ta sredstva dobio od Alije Dračkovića iz Kulen Vakufa, kojem je zbog toga dao pravo da za sebe prikupi dio ovogodišnjeg haka od njegovih kmetova. Kada je ovo saznao, upravitelj kotarske ispostave u Kulen Vakufu naredio je da se čitav prihod haka Sulejman-bega Kulenovića te godine zaplijeni kao jamstvo za dva zajma i, eventualno, za jesenju ratu, a Sulejman-begovom šuri, Paša-begu Kulenoviću Bajbutoviću, kazao je da će se Sulejman-begov imobilijar prodati na dražbi, budući da je on veoma zadužen. Nakon toga je Sulejman-beg dao spomenutu izjavu da ostaje lojalan Vladi. Vlasti su pratile njegovo dalje ponašanje i nakon izvjesnog vremena zaključile kako je ostao vjeran svom obećanju. (ABiH, ZMF, Präs. 1240/1902.)

– živjeli u Bukovači, Idrizbegovići – po Idriz-begu, Ibrahimpašići – po Ibrahim-paši, Hadžikadibegovići, Čovka – živjeli u istoimenom selu, Kliševići – po mjestu Klisa iznad Kulen Vakufa, gdje je jedno vrijeme živio rodonačelnik ove grane porodice Kulenović, Haračlije – tako prozvani jer su se u osmansko doba pojavljivali kao zakupci harača, Begefendići, Sulejmanbegovići, Dizdarevići, Bešlagići, Robinjići). Vrlo često u izvornoj arhivskoj građi nedostaju dodaci u prezimenu, što znatno otežava razvrstavanje zemljišnih posjeda pripadnika porodice Kulenović po pojedinim njezinim ograncima. Osim toga, ovi dodaci kasnije su uglavnom nestali (izuzetak su neki potomci ogranka Bajbutović, koji su odbacili prezime Kulenović i sada se prezivaju samo Bajbutović). Pritom, svi ovi ogranci raspolagali su znatnim zemljišnim posjedima, koji su se najznačajnijim dijelom nalazili na području između Bosanskog Petrovca, Grahova, Glamoča, Jajca, Varcar Vakufa i Ključa, iako je proces diobe ostavio određenog traga na zemljišnim posjedima pojedinih pripadnike ove porodice, tako da početkom 20. stoljeća cijela porodica Kulenović posjeduje uvjerljivo najveće komplekse begluka i najviše kmetskih selišta u Bosni i Hercegovini (ukupno 3.869 kmetskih selišta, s tim da se zna da je 556 obuhvatalo površinu od 43.485,461 dunum).

Kotar	Obradiva zemlja	Neobradiva zemlja	Ukupno
Bosanska Dubica	2.121,34	7.120,41	9.241,75
Bosanski Petrovac	4.121,6	36.637,202	40.758,802
Glamoč	429	7658	8.087
Jajce	764,064	3.781,421	4.545,485
Ključ	52	2622	2.674
Prnjavor	370,72	330,74	701,46
Sanski Most	0,85	2.551,08	2.551,93
Varcar Vakuf	21	1.741	1.762
Ukupno	*7.880,574*	*62.441,853*	*70.322,427*

Tabela: Begluci porodice Kulenović

Kada se, međutim, detaljnije istraži posjedovno stanje pojedinih njezinih ogranaka vidi se da bi se za njihove zemljišne posjede početkom 20. stoljeća u globalu mogla primijeniti ocjena što ju je baron Benko iznio za jednog pripadnika ove porodice – "imućstvene prilike nisu sjajne, ali su solidne". S obzirom na karakter beglučkih posjeda porodice Kulenović može se pouzdano zaključiti slijedeće:

1. Ogranak Šenigdžić posjedovao je ukupno 7.835,978 dunuma (Džafer-beg i Mustaj-beg, nasljednici Ahmed-bega Kulenovića Šenigdžića, posjedovali su ukupno 5.150,48 dunuma, dok su Ahmed-beg, Ibrahim-beg, Husref-beg, Nura, udata Kapetanović, pa preudata za Uzeira Pašića iz Bosanskog Petrovca i Derviša, udata za Salih-bega Kulenovića Baru, nasljednici h. Husein-bega Kulenovića Šenigdžića, posjedovali 1.784,023 dunuma; Evla Kulenović Šenigdžić, udovica Kulenović Bajbutović te preudata Kulenović Klišević, posjedovala je 901,475 dunuma); ovaj ogranak posjedovao je i 399 kmetskih selišta te još 32 kmetska selišta u suvlasništvu sa ograncima Bara i Vođenica;
2. Ogranak Čovka (Hamdi-beg, Esma i Vasvija, nasljednici Huršid-bega Kulenovića Čovke) posjedovao je 2.505,105 dunuma; Čovke su posjedovale i 96 kmetskih selišta (13 u Prkosima i 83 u Bastasima) te 55 selišta u suvlasništvu sa Bajbutovićima;
3. Ogranak Alikapetanović posjedovao je ukupno 10.533,223 dunuma begluka (Murat-beg i suvlasnici, nasljednici h. Derviš-bega Kulenovića Alikapetanovića posjedovali su 9.947,299 dunuma, dok su Salih-beg,[410] Mehmedali-beg oženjen, s Eminom Osmanbegović iz Dervente, Derviš-beg, Hamdi-beg, Sidika, udata za Mehmed-bega Kapetanovića, Aziza, udata za Derviša Bahtijarevića, i Nura, udata za Ahmed-bega Kulenovića Šenigdžića, nasljednici Skender-bega Kulenovića, koji je umro oko 1909., posjedovali 1.035,924 dunuma begluka); Alikapetanovići su posjedovali 180 kmetskih selišta te još 15 selišta u suvlasništvu sa Hadžismailbegovićima;

[410] Salih-begov sin kasnije je dobro poznati književnik Skender Kulenović (1910.-1978.).

4. Ogranak Bajbutović posjedovao je 4.810,888 dunuma begluka (Muhamed-beg, zvani Paša-beg,[411] h. Osman-begov sin); osim Muhamed-bega ostali predstavnici ogranka Bajbutović nisu imali znatnijih begluka, ali su njihova kmetska selišta bila znatna: ukupno su brojni predstavnici ogranka Bajbutović posjedovali 349 selišta te još 14 selišta u suvlasništvu sa Hadžikadibegovićima, s tim da je i ovdje je jedino Muhamed-beg (Paša-beg) posjedovao 101 selište, dok nijedan od ostalih predstavnika nije posjedovao iznad 50 selišta;
5. Ogranak Bukovača posjedovao je 12.313,215 dunuma begluka (Muhamed-beg, sin umrlog Malić-bega Kulenovića Bukovače); Muhamed-beg je spadao u red Kulenovića sa najvećim zemljišnim kompleksima, jer je osim prostranih begluka posjedovao još 260 selišta, koji su se, kao i begluci, najznačajnijim dijelom nalazili na prostoru Drvara (119 selišta u Drvaru, 64 u Štrbcima malim i 51 u Bukovači, dok su selišta u ostalim mjestima bila sporadična);
6. Ogranak Hadžikadibegović posjedovao je 3.534,424 dunuma begluka (braća Omer-beg zvani Paša-beg, Ibrahim-beg i Husein-beg, sinovi umrlog Mustaj-bega Kulenovića Hadžikadibegovića, posjedovali su 1.266,998 dunuma, Mustaj-begova udovica Ćamka posjedovala je 1.315,37 dunuma, Omer-beg Mehmed-begov sin u sssvom vlasništvu imao je 929,636 dunuma dok su Muharem-beg i Hamdi-beg, Husein-begovi sinovi, raspolagali sa svega 22,42 dunuma begluka); ovaj ogranak 1918. posjedovao je 93 kmetska selišta;
7. Ogranak Haračlije raspolagao je malim kompleksima begluka (jedino je Zumra Kulenović Haračlija raspolagala sa 2.278,830 dunuma begluka u katastarskoj općini Vlaškovci – kotar Bosanska Dubica), a njegovi predstavnici 1918. posjedovali su ukupno 211 kmetskih selišta (Ahmed-beg i Osman-beg

[411] Potomci ovog Muhamed-bega (1868.-1926.) su sinovi Mustaj-beg, Ahmed-beg, Smail-beg, Ali-beg i kasnije poznati političari dr. Džafer-beg i dr. Osman-beg Kulenović te kćerke Ajiše-hanuma i Zumret-hanuma.

Kulenović Haračlija, sinovi Mahmud-bega Kulenovića, posjedovali su ukupno 42 selišta, Jasim-beg, sin Mahmud-bega Kulenovića Haračlije, posjedovao je 16 selišta u svom vlasništvu i još 4 u suvlasništvu sa nasljednicima svog brata Osman-bega,[412] a Osman-begovi nasljednici imali su u svom vlasništvu još 107 kmetskih selišta; nasljednici Halil-bega Kulenovića Haračlije[413] posjedovali su 15 kmetskih selišta, a Devla rođena Kulenović, udovica iza Ibrahim-bega Kulenovića Haračlije, raspolagala je sa 27 selišta;

8. Ogranak Suhaja (Ali-beg i Mustaj-beg, sinovi Murat-bega Kulenovića Suhaje) posjedovao je 6.578,708 dunuma begluka, kao i 134 kmetska selišta;
9. Ogranak Sulejmanbegović (Malić-beg[414] i Husein-beg[415], Hasan-begovi sinovi) posjedovao je 753,502 dunuma begluka i 75 kmetskih selišta;
10. Ogranak Vođenica posjedovao je 5.490,286 dunuma begluka (Omer-beg ili Osman-beg, Fatima, udata za Mustaj-bega Kulenovića Robinjića u Bosansku Krupu, Emina i Aiša,

[412] Osman-begovi nasljednici su Mehmed-beg (umro 1908., naslijedili ga udovica Čelebija Filipović, sin Hasan-beg, koji je umro iste godine kad i njegov otac, i kćerka Makbula, udata za Husein-bega Krupića) i Malić-beg (Malić-begova djeca su sinovi Mahmud, Muhamed, Adem, Mujo, Sulejman, Osman i kćerke Fatima i Džehva udata, Ćorović).

[413] Nasljednici Halil-bega Kulenovića su Mehmed-beg (rođen 1860., koji je imao jednu kćerku), Muhamed-beg, Gospa, udata za Husein-ef. Demirovića, i Adem-beg, koji je odselio u Banju Luku i imao sinove Osman-bega, Đul-bega i Halil-bega).

[414] Malić-beg Kulenović Sulejmanbegović bio je oženjen s Pašom Kulenović, umro je 20. 11. 1918., a naslijedili su ga sin Mahmud-beg (umro 16. 3. 1919., ostavivši iza sebe udovicu Ćamku Kulenović, rođenu Kapetanović, sinove Mehmeda, Asima i Tahira, te kćerke Nuru i Raziju), Ahmed-beg, Mehmed-beg i kćerka Vasva, udata za Omer-bega Kulenovića.

[415] Husein-beg umro je 10. 3. 1919., a naslijedili su ga udovica Almasa, rođena Kulenović Bajbutović, sinovi Derviš-beg i Jusuf-beg, i kćerke Hašida, udata za Koči-bega Ibrahimpašića, Sejda, udata Filipović i Iza, udata Biščević iz Sanski Most.

djeca umrlog Smail-bega Kulenovića Vođenice, posjedovali su 1.059,133 dunuma begluka, dok su Osman-beg, Jakub-beg, Hanifa, udata za Ibrahim-bega Kulenovića Hadžismailbegovića – umrla 17. 10. 1918., – Derviša, udata za Derviš-bega Kulenovića Hadžismailbegovića i Aziza – sve djeca umrlog Omer-bega Kulenovića Vođenice, posjedovali 4.711,642 dunuma begluka); ogranak Vođenica posjedovao je i 296 kmetskih selišta (nasljednici Smail-bega Kulenovića Vođenice posjedovali su 1918. uz navedene begluke samo jedno selište, Omer-begovi nasljednici osim navedenih begluka još 127 kmetskih selišta, nasljednici Murat-bega Kulenovića Vođenice[416] nisu posjedovali značajnije komplekse begluka, nego samo 131 kmetsko selište, Hamza-beg (rođen 1856.) Ibrahim-begov sin, posjedovao je 27 kmetskih selišta, a Zubejda, rođena Kulenović Vođenica, udata za Sulejman-bega Hadžibegovića u Kopčiće kod Bugojna, posjedovala je 10 selišta);

11. Značajne komplekse begluka imao je i ogranak Kulenovića koji je živio u Travniku (Ahmed-beg Kulenović[417] posjedovao je 3.641,005 dunuma begluka u kotaru Jajce, Ibrahim-beg[418] 1.093,15 dunuma begluka u Smoljanima, Lastvi i Krnjeuši, a h. Mehmed-beg i Malić-beg posjedovali su 2.513,900 dunuma begluka u katastarskoj općini Gunjevci); Ahmed-beg je imao i 45 kmetskih selišta, a Ibrahim-beg 59 kmetskih selišta;
12. Od predstavnika porodice Kulenović iz Jajca znatnijim zemljišnim kompleksima ističe se Mahđul-beg, h. Alaj-begov sin

[416] Murat-beg Kulenović Vođenica umro je 1899., bio je oženjen s Pašom Hadžiselimbegović, a naslijedilo ga je pet kćeri, od kojih znamo za tri: Almasa, udata za Omer-bega Kulenovića Hadžikadibegovića, Muhamed-begovog sina, Almasa, udata za Sulejman-bega Filipovića u Ključ, i Nura (umrla 27. 4. 1918.) udata za Omer-bega zvanog Paša-beg Kulenovića Hadžikadibegovića.

[417] Ahmed-beg imao je tri sina: Hidajet-beg (umro 1936.), Mustaj-beg i Ali-beg, te dvije kćeri: Hibija, udata za Mahmut-bega Eminagića, i Zarifa, udata za Smail-bega Eminagića.

[418] Ibrahim-beg imao je sina Muharem-Malik-bega i dvije kćerke: Nimeta i Nisveta, udata Miralem u Bugojno.

iz Zaskoplja, koji je posjedovao 904,48 dunuma begluka (od toga 320,954 dunuma obradive i 583,526 dunuma neobradive zemlje); osim toga, može se veoma precizno odrediti 67 kmetskih selišta koji su vlasništvo ovog ogranka porodice Kulenović (Mahđul-beg i Mustaj-beg,[419] h. Alaj-begovi sinovi iz Jajca, i nasljednici h. Sulejman-bega Kulenovića[420]);

13. Među predstavnicima porodice Kulenović koji su 1918. posjedovali znatnije komplekse begluka spominju se još Ahmed-beg i Mustaj-beg, sinovi Sulejman-bega Kulenovića iz Bosanskog Petrovca, koji su posjedovali 1.098,244 dunuma u Prkosima, kao i Mustaj-beg Kulenović, Sulejman-begov sin iz Kulen Vakufa u čijem vlasništvu je bilo 4.157 dunuma, od čega je 2.395 u kotaru Glamoč, a 1.762 u kotaru Varcar Vakuf; za ove predstavnike porodice u povijesnim izvorima se ne navodi dodatak uz prezime, pa nije moguće odrediti kojem ogranku pripadaju;
14. Među predstavnicima porodice Kulenović bilo je onih za koje se ne može utvrditi da li su 1918. imali begluke i koliko su ih imali, već su utvrdiva samo kmetska selišta: Ibrahim-beg Kulenović

[419] Mustaj-begov sin Mehmed-beg, koji je poslije Prvog svjetskog rata živio u Sarajevu, tražio je da se njemu isplaćuju odštete za selišta koja su pripadala i njegovom amidži Mahđul-begu. Inače, Mustaj-begov i Mahđul-begov otac, h. Alaj-beg, imao je još dvojicu sinova (Selim-bega i Ali-bega, koji je umro 1919.). Dvor h. Alaj-bega Kulenovića opisivao je Ivan Kukuljević u svom *Putovanju* 1857. godine: "Nedaleko od Jezera, na kraju jezera stoji na visokoj stijeni Zaslapje, ljetni dvor Hadži Alajbega Kulenovića iz kojega se vidi po čitavom jezeru. Krasan položaj, ali tužan pogled, jer je naokolo sve pusto i mertvo. Sve sama gora bez kuće i stana, bez poljah i baščah, a onaj bieli dvor čini se da ne služi za stan mirna i miroljubiva čovjeka, već za gniezdo grabežljiva orla što tu vrieba na svoj plien. Da je ovaj predjel u drugoj zemlji, bio bi na glasu po čitavome svietu, a sada nitko za njega ni ne zna." Inače, u Jajcu, u donjem gradu, ovaj h. Alaj-beg imao je noviju kulu. (I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 67-68, 79.)

[420] H. Sulejman-begovi nasljednici su Mehmedali-beg, Fahri-beg, koji je živio u Travniku, Ćamka, udata za Sadika Stamboliju u Sanski Most, Vasvija, udata za Ahmed Sadik-ef. Mustajbegovića u Sarajevo, i Almasa, udata za Hamza-bega Ajanovića u Tešanj).

Begefendić – rođen 1865., Mehmed-begov sin, oženjen s Aišom, kćerkom Sulejman-bega Kulenovića iz Kliševića – posjedovao je 50 kmetskih selišta, ogranak Robinjić posjedovao je 64 kmetska selišta, ogranak Bara posjedovao je ukupno 107 kmetskih selišta (nasljednici Omer-bega,[421] Murat-bega[422], Ali-bega[423] i Jusuf-bega[424] Kulenovića Bare), ogranak Kulenović Bešlagić raspolagao je sa ukupno 50 kmetskih selišta (Hava, rođena Kulenović Bešlagić, udata za Ahmed-bega Kulenovića Begefendića, Muhamed-beg, sin Mahmud-begov, i Omer-beg, sin Mustaj-begov), ogranak Hadžismailbegović posjedovao je 37 selišta (Ahmed-beg, sin Mehmed-begov; Ibrahim-beg i Ali-beg, sinovi Omer-begovi, te Muharem-beg i Malić-beg, sinovi Mustaj-begovi), ogranak Idrizbegović posjedovao je 64 kmetska selišta (Muhamed-beg, oženjen s Almasom, kćerkom Paša-bega Kulenovića Bajbutovića, umro 29. 11. 1920., i Ibrahim-beg, sinovi Mustaj-bega Kulenovića Idrizbegovića iz Bosanskog Petrovca), dok je ogranak Klišević raspolagao sa 284 kmetskih selišta, ali nijedan predstavnik ogranka Klišević nije 1918. imao više od 100 kmetskih selišta; za ostala kmetska selišta koja su pripadala porodici Kulenović može se utvrditi ime vlasnika, ali ne i iz kojeg je ogranka.

Iz ovog pregleda može se jasno uočiti da je porodica Kulenović imala velike zemljišne posjede, ali s obzirom na njezinu razgranatost, među Kulenovićima 1918. ne pojavljuje se znatniji broj predstavnika za koje bi se moglo zaključiti da su u svojim rukama sačuvali velike

[421] Omer-begov sin Salih-beg (bio je oženjen s Dervišom Kulenović Šenigdžić) umro je 16. 2. 1919., a naslijedili su ga sinovi Bakir, Husein i Rifat, te kćerke Razija i Vasvija.

[422] Murat-beg bio je oženjen s Almasom Biščević i imao je tri sina: Mehmed-bega, Hamdi-bega i Džafer-bega.

[423] Ali-beg bio je oženjen s Halimom Hadžić, a imao je dva sina: Malića i Ahmeda te kćerku Sejidu.

[424] Jusuf-beg bio je oženjen s Fatimom Kurbegović, a imao je dva sina: Rašida i Mehmedaliju i kćerku Vasviju.

zemljišne posjede. Izuzetak su Džafer-beg i Mustaj-beg, nasljednici Ahmed-bega Kulenovića Šenigdžića, koji su posjedovali ukupno 5.150,48 dunuma begluka i 286 kmetskih selišta, Murat-beg i suvlasnici, nasljednici h. Derviš-bega Kulenovića Alikapetanovića koji su posjedovali 10.533,223 dunuma begluka i 92 kmetska selišta, Muhamed-beg, zvani Paša-beg, sin h. Osman-bega Kulenovića Bajbutovića koji je raspolagao sa 4.810,888 dunuma begluka i 101 kmetskim selištem, Muhamed-beg, sin umrlog Malić-bega Kulenovića Bukovače u čijem vlasništvu je bilo 12.213,215 dunuma begluka i 260 kmetskih selišta, Ali-beg i Mustaj-beg, sinovi Murat-bega Kulenovića Suhaje vlasnici 6.578,708 dunuma begluka i 134 kmetskih selišta, te nasljednici Omer-bega Kulenovića Vođenice kojima je pripadalo 4.711,642 dunuma begluka i 127 kmetskih selišta. Ostali predstavnici porodice Kulenović 1918. godine spadali su u red onih begova koji su svoju egzistenciju mogli zasnivati ne više samo na zemljišnim posjedima, koji su već bili usitnjeni, nego na trgovini (najčešće su to manje trgovine mješovitom robom).

LJUBOVIĆ

Prema narodnoj predaji, koju su zabilježili Kosta Hörmann i Lajos Thalloczy, porodica Ljubović prvobitno se prezivala Zaimović, a Ljubovićima su se prozvali po supruzi ("ljubi") Ahmed-bega Zaimovića iz Nevesinja, sudionika u Kandijskom ratu (1645.-1669.).[425] Nije, međutim, sasvim sigurno da li se radi baš o Ahmed-begu ili nekom drugom predstavniku ove porodice. Bašagić spominje Osman-bega Ljubovića, sina Omer-čelebijina iz Herceg-Novog, koji je, čim se oženio, otišao u Kandijski rat, tamo proveo 20 godina, kada je ga je zamijenio sin, koji se u međuvremenu rodio i dorastao za

[425] O ovoj predaji opširnije vidi u: Kosta Hörmann: *Narodne pjesme Bošnjaka*, I, Sarajevo 1996, str. 778-781.

rat.[426] Inače, sredinom 18. stoljeća kao značajan pripadnika porodice Ljubović spominje se i h. Ali-beg Ljubović, koji je 1768. i 1773. bio muteselim u Hercegovini.[427] U austrougarskom vremenu zapaženi su i Jusuf-beg i Derviš-beg Ljubović, koji su se posebno isticali u protuaustrijskim političkim aktivnostima.[428] Zanimljivo je spomenuti da su Ljubovići, "stari bezi iz Dabra kod Nevesinja, prilikom seljenja u Tursku prodavali (su) svojim kmetovima čifluke za jeftinije novce nego su im drugi nudili" čime je u ovom mjestu nastao znatan broj slobodnih seljaka.[429]

Pripadnici porodice Ljubović veoma su se razgranali po Bosni, tako da ih je krajem 19. stoljeća bilo u Bijeljini, Jajcu, Travniku, Konjicu, Stocu, Bileći, Nevesinju, a početkom 20. stoljeća proširit će se i na ostale krajeve Bosne (Gradačac i drugdje). Njihovi zemljišni posjedi sastojali su se od velikog broja kmetskih selišta, koja su bila najznačajnijim dijelom koncentrirana u kotaru Nevesinje, ali su, kao i većina ostalih selišta u Hercegovini, obuhvatala malu površinu.

---

[426] Osman-beg bavio se poezijom. "Naročito su mu lijepe pjesme koje je slao s Krete, kad su Turci opsjedali Kandiju." Pjesničko mu je ime Hilmi. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati,* str. 27, 54, 71). O ubistvu Osman-begovog oca, Omer-čelebije, i djeda, h. Sulejman-bega Ljubovića, koje je 1628./29. pogubio bosanski valija Abaza Mehmed-paša (kod Bašagića, očito štamparskom pogreškom, navodi se da se to desilo 1138./1725.) vidi u: Muvekkit: *Povijest Bosne,* II, str. 280-283. Muvekkit za njih kaže da su "iz stare ugledne obitelji u nahiji Novi". Usporedi S. Bašagić: *Kratka uputa*, str. 63 - 64. Mustaj-beg Ljubović, koji je izbjegao pogubljenje, ali mu je čitavo imanje oduzeto, prije toga je bio bosanski defterdar i "nadugo je slovio radi junaštva i bogatstva". Krajem osmanske vladavine i pred ulazak austrougarskih trupa u Bosnu "najbogatiji i najznatniji Ljubović" bio je jedan drugi Osman-beg, onaj iz Odžaka kod Nevesinja. (Risto T. Proroković: *Buna 1874. i ustanak u Hercegovini 1875. god*. Beograd 1902, str. 175.)

[427] S. Bašagić: *Znameniti Hrvati,* str. 8. (Bašagić se poziva na Muvekkitovu *Povijest*, ali u objavljenom prijevodu Muvekkitove *Povijesti* ovaj Ali-beg se ne spominje).

[428] M. Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta*, str. 167-168.

[429] Srpska riječ, br. 159, 27. 7. (8. 8.) 1910.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	23		23					
Bileća	51	3	48	24,53	436,93	1,54	354,12	817,12
Bosanska Gradiška	32		32					
Konjic	3		3					
Kotor-Varoš	1		1					
Ljubinje	3	1	2					5,63
Ljubuški	19		19					
Nevesinje	404	71	333					4.001,83
Stolac	59		59					
Travnik	4		4					
Ukupno	**599**	**75**	**524**	**24,53**	**436,93**	**1,54**	**354,12**	**4.824,58**

Tabela: Kmetska selišta porodice Ljubović

Od ukupno 404 selišta u kotaru Navesinje, poznata je površinu za svega 71 selište (4.001,83 dunuma). Najgušća koncentracija selišta u kotaru Nevesinje bila je u općini Lukavac (97 selišta, od čega je devet obuhvatalo površinu od 224,29 dunuma), a zatim u općinama Odžak (81 selište, od čega je 16 obuhvatalo površinu od 982,69 dunuma), Slivlje (44 selišta, od čega je 18 selišta obuhvatalo površinu od 1.340,41dunuma), Udrežnje (39 selišta, od čega su tri obuhvatala površinu od 388,1 dunum), Grabovica (31 selište, od čega su dva selišta obuhvatala površinu od 138,66 dunuma), Biograd (24 selišta, od čega je 11 selišta obuhvatalo površinu od 724,48 dunuma), Bratač (13 selišta, od čega je 11 selišta obuhvatalo površinu od 197,4 dunuma), Koleško (16 selišta), Ljeskov Dub (13 selišta), Trusina (12 selišta), Žiljevo i Zalom (po 11 selišta), Kruševo i Hatelji (po četiri selišta) Bijenja (dva selišta), Krekovi i Zovi Do (po jedno selište). Mada broj selišta upućuje na zaključak da je porodica Ljubović pripadala gornjem zemljoposjedničkom begovskom sloju, zbog razbijenosti posjeda na niz domaćinstava, i zbog nepostojanja nijednog domaćinstva koje posjeduje preko 50 kmetskih selišta 1918. godine, ovoj porodici početkom 20. stoljeća stvarno je ostao još jedino odsjaj nekadašnje begovske slave.

MIRALEM

Porodica Miralem, prema porodičnoj predaji, došla je u Bosnu iz Jemena i nastanila se u Jemanliće (naselje u blizini Donjeg Vakufa).[430] Iz ove porodice poteklo je nekoliko paša, a jedan od njih je Mehmed-paša Miralem, koji je 1775. kraće vrijeme zastupao bosanskog valiju, u novembru 1789. postao je bosanski vezir, ali je tu dužnost obavljao samo mjesec dana. Umro je u Donjem Vakufu 1800., a sahranjen je u tzv. Miralem-pašinom turbetu u haremu Mejtaš ili Miralemove džamije u Gornjoj Varoši, najstarijem dijelu Donjeg Vakufa.[431]

Inače, predstavnici ove porodice već na početku austrougarske vladavine sukobili su se sa austrougarskom vojskom: u velikoj bici kod Jajca 7. 8. 1878. godine Džafer-beg Miralem bio je na čelu jednog odreda iz Donjeg Vakufa,[432] a u narednom razdoblju isticali su se Muharem-beg Miralem, oženjen sa sestrom Lutvi-bega Bašagića iz Nevesinja, te Derviš-beg Miralem, koji se na prijelazu 19. i 20. stoljeća posebno istaknuo u političkom konfrontiranju austrougarskoj upravi.[433] Već od 1895. pojavljuje se u krugu opoziciono nastrojenih begova Travničkog okruga koji su se okupljali oko Muharem-bega Teskeredžića. Kasnije se pojavljuje kao potpisnik svih rezolucija vođstva muslimanskog autonomnog pokreta te kao njegov aktivni sudionik. Pritom, osim ovih

---

[430] Ovu predaju autoru je pričala Meliha-hanuma Hafizadić iz Travnika, udata Sarić, po majci iz porodice Miralem.

[431] Muvekkit: *Povijest Bosne,* I, str. 620-623; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 283, 284.

[432] Mihovil Mandić: *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*. Zagreb 1910, str. 44-47.

[433] Derviš-beg rođen je 1860. u selu Jemanlići blizu Donjeg Vakufa. Otac mu se zvao Hasan-beg, a majka je bila sestra Šerif-bega Hafizadića iz Travnika. Kako Šerif-beg nije imao muškog potomstva, smatrao je Derviš-bega kao svog sina pa ga je poslao na školovanje u Istanbul. Derviš-beg se tamo uključio u politički život skupa sa Muharem-begom Teskeredžićem iz Travnika i Ali-begom Sulejmanpašićem iz Vesele kod Bugojna. Kažu da je "imao vazda ▸

predstavnika porodice Miralem kao ultramalkontenti iz Bugojna u jednom izvještaju iz 1901. navode se i Salih-beg, Hadži-beg te Ali-beg Miralem.[434]

Posjedi porodice Miralem nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotareva Bugojno (i to u općinama Vukovsko Gornje i Rilić, danas na prostoru Kupresa), Livno (Šuica) i Varcar Vakuf (Medna).

---

obzira prema svojim čifčijma. U oskudnim godinama, naročito za vrijeme rata, potpomagao ih je i štitio. Čak im je u vrijeme oskudice dobavljao sjeme iz Hrvatske Slavonije." Umro je 8. 4. 1933. godine "s prvim proljetnim beharima i lahorima, ranim jutrom, dok je negdje s munara odjekivao treptavi ezan". (*Dervišbeg Miralem.* Gajret, god. XVII, br. 9, 1. 5. 1933., str. 153-154; *Merhum Derviš-beg Miralem*. Novi behar, br. 22, 15. 5. 1933., str. 311-312.) Salih Kazazović u izjavi 20. juna 1902. za Derviš-bega Miralema kaže da je "ličnost vrlo romantičan karakter tj. onakav čovjek koji vazda mora da govori sam i samo o sebi, iznoseći svoje sićušno mišljenje na vidik kada, budi uzgred rečeno, nije to ni od kakve važnosti. To je čovjek koji hoće da je svugdje; optimus maksimus, koji se u svakoj prilici poziva samo na svoj prazni – noblesse i, koji će za ljubav svojih prohtjeva, danas pljunuti na ono, što mu je jučer bilo milo i sveto" (F. Hauptmann: *Borba muslimana Bosne i Hercegovine*, str. 312). Civilni adlatus baron Benko 1909. Derviš-bega Miralema ocijenio je materijalno manje dobro situiranim, ali kao zagriženog protivnika austrougarske uprave. Izabran je 1909. za člana Vakufsko-mearifskog sabora i Benko nije isključivao mogućnost da će Derviš-beg na zasjedanjima Sabora "spremati vladi brojne probleme" (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909). U političkom smislu važio je kao prosrpski orijentiran političar. Do početka 1911. bio je predsjednik Muslimanskog kluba u Bosanskom saboru, kada je, nezadovoljan stvaranjem hrvatsko-muslimanske koalicije, napustio Klub i sa grupom begova (Vasif-beg Biščević, Salih-aga Kučukalić, Bećir-beg Gradaščević i Osman-beg Pašić), obrazovao posebnu političku grupu. (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 75, 88.) Ova grupa nastavljala je političku suradnju sa Srbima, ali se nije u cijelosti nacionalno izjašnjavala Srbima (Derviš-beg Miralem, koji je bio gorljivi zagovornik suradnje sa Srbima, još u vrijeme borbe za autonomiju, odbijao je da se jezik nazove srpskim i da se kao nastavno pismo u školama upotrebljava isključivo ćirilica. "Time su de facto odbijali nacionalnu identifikaciju Muslimana kao Srba".) (Dž. Juzbašić: *Nacionalno-politički odnosi*, str. 89.)

[434] ABiH, ZMF, Präs.1167/1901.

Beglučka zemljišta obuhvatala su ukupnu površinu od 56.941,23 dunuma, od čega u kotaru Bugojno 46.691 dunum i u kotaru Sanski Most 10.250,23 dunuma (u mjestima Tomina i Todovi).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Okupno
Bosanski Petrovac	26		26					
Bugojno	177	6	171	296,007	14,65	245,4	40,98	597,037
Duvno	29		29					
Jajce	5		5					
Kotor Varoš	11		11					
Livno	160	61	99	1.184,58	770,33	4.939,078	186,703	7.080,691
Prozor	4		4					
Travnik	5	1	4					
Varcar Vakuf	70		70					
Ukupno	**487**	**68**	**419**	**1.480,587**	**784,98**	**5.184,478**	**227,683**	**7.677,728**

Tabela: Kmetska selišta porodice Miralem

Isticali su se posjedi Salih-bega Miralema, Derviš-begovog brata, koji je, osim prostranih begluka u kotarevima Bugojno i Sanski Most, raspolagao i znatnim brojem kmetskih selišta, od kojih je neka (u kotaru Bosanski Petrovac) dobio u miraz ženidbom sa Nurom Kulenović Idrizbegović, te posjed nasljednika Halil-bega Miralema (Ali-bega i Muhamed-bega).

MULABEGOVIĆ

Mulabegovići su begovska porodica iz Dervente čiji zemljišni posjedi imaju istu karakteristiku kao i posjedi ostalih begovskih porodica u Derventi: neznatni kompleksi begluka, kmetska selišta koja nisu koncentrirana na jednom mjestu, a – isto tako – početkom 20. stoljeća ne postoje pripadnici ove porodice koji posjeduju iznad 50 kmetskih selišta. Male komplekse begluka ova porodica posjedovala je u Kalenderovcima Srpskim[435] i Kostrešu,[436] a najveća koncentracija selišta nalazila se u Gradini (gdje su imali 19 selište), dok su selišta u Novom Selu (gdje su 1918. imali 15 kmetska selišta), očito, došla u posjed porodice Mulabegović ženidbenim vezama sa Osmanbegovićima (na isti način do selišta u Novom Selu došli su i Gradaščevići).

Sva ova selišta bila su u kotaru Derventa, osim selišta u Močevcu, koja su se nalazila i kotaru Bosanska Gradiška, a pripadala su izvjesnoj Biseri Hašimliji, koja je bila udata za Ferhad-bega Mulabegovića. Ako, dakle, pretpostavimo da selišta u Močevcu nisu izvorno vlasništvo porodice Mulabegović, tada se može zaključiti kako je ova porodica 1918. godine posjedovala 153 kmetska selišta, ali je za samo sedam selišta u Bišnji Donjoj poznata detaljna struktura i površina.[437]

---

[435] Smail-beg Mulabegović imao je begluk u katastarskoj općini Kalendorovci Srpski, kotar Derventa, koji je bio šuma. Nakon Prvog svjetskog rata Stevan i Stojan Milaković dobili su 237,400 dunuma zemlje iz sastava tog begluka tvrdeći kako su se oni tim dijelom begluka "uvijek služili te koji su kao kmetovi tuženoga djelomično iskrčili." (ABiH, AGD, 365/26.)

[436] Ferhat-beg u suvlasništvu sa Muhamed-begom Mulabegovićem "i drugovima iz Dervente" imao je begluk u katastarskoj općini Kostreš, kotar Derventa. Dio tog begluka devedesetih godina 19. stoljeća Pejo Mitrović iz Kostreša iskrčio je i kao kmet obrađivao, ali je davao dogovoreni hak begu. Nakon Prvog svjetskog rata to zemljište dodijeljeno je Pejinoj udovici Petri, koja je već imala 92 dunuma svoje zemlje, ranije dodijeljene kao bivše kmetsko selište. (ABiH, AGD, 4623/26.)

[437] O sporu što ga je od 1904. protiv svojih kmetova u Bišnji Donjoj vodio Smail-beg Mulabegović vidi u: ABiH, ZMF, opća građa, br. 10900/1910.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Močevci	24		24					
Bišnja Donja	16	7	9	550,21	244,25	0	33,974	828,434
Bišnja Gornja	3		3					
Bukovica	10		10					
Detlak	11		11					
Gradina	19		19					
Kalenderovci Srpski	16		16					
Kalenderovci Turski	6		6					
Klakar Donji	14		14					
Koraće	2		2					
Kostreš	15		15					
Liješće	9		9					
Modran	5		5					
Novo Selo	15		15					
Vinska	12		12					
Ukupno	**177**	**7**	**170**	**550,21**	**244,25**	**0**	**33,974**	**828,434**

Tabela: Kmetska selišta porodice Mulabegović

Kmetska selišta porodice Mulabegović nalazila su se sjeverno od Dervente prema Bosanskom Brodu (Kostreš, Koraće, Novo Selo, Vinska, Klakar, Liješće) te jugozapadno i zapadno od Dervente (Kalenderovci, Bišnja, Detlak).

Godine 1918. nijedan pripadnik ove porodice nije posjedovao znatnije zemljišne komplekse:

1. Nasljednici Avdi-bega i Husein-bega Mulabegovića posjedovali su ukupno 17 selišta (šest u Detlaku, šest u Kalenderovcima Turskim i pet u Modranu);
2. Nasljednici Mustaj-bega Mulabegovića[438] posjedovali su 59 kmetskih selišta (16 u Bišnji Donjoj, tri u Bišnji Gornjoj, pet u

[438] Mustaj-begovi nasljednici bili su Sulejman-beg i Smail-beg. Za ovog Smail-bega, koji je sredinom 1907. tražio kredit od Komercijalne banke u ▸

Detlaku, 19 u Gradini i 16 u Kalenderovcima Srpskim);
3. Salih-beg Mulabegović, Ferhat-begov sin, posjedovao je 14 selišta u Klakaru Donjem;
4. Derviš-beg, Ferhat-begov sin, posjedovao je pet selišta u Močevcu (kotar Bosanska Gradiška);
5. Salih-beg i Derviš-beg skupa su posjedovali 41 seliše (tri u Bukovici, devet u Liješću, dva u Koraću, 15 u Kostrešu i 12 u Vinskoj[439]);
6. Muhamed-beg, Avdi-begov sin, skupa sa svojim amidžom Muhamed-begom posjedovao je sedam selišta u Bukovici;
7. Begzada, rođena Osmanbegović, udata za Rifat-bega Mulabegovića, posjedovala je 15 selišta u Novom Selu;
8. Bisera Hašimlija, udovica iza Ferhat-bega Mulabegovića, posjedovala je 19 selišta u Močevcu (kotar Bosanska Gradiška).

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako porodica Mulabegović, premda je kao cjelina posjedovala više od 100 kmetskih selišta, krajem Prvog svjetskog rata ne pripada begovskoj zemljoposjedničkoj eliti.

Slavonskom Brodu, Uzeir-beg Alibegović kaže da posjeduje dobro imanje, "ali je mnogo dužan". (AS, Alibegovići, k. 8, Pismo od 13. juna 1907.)

439 Postoje podaci da je Ferhad-beg Mulabegović početkom austrougarske vladavine naselio neke kmetove u Vinskoj na svoju zemlju i dao im tzv. kmetsko pravo. Tada su, npr., naseljeni kmetovi Stanisavljevići. (*Stenografski izvještaji* o sjednicama Bosanskog sabora god. 1910./11. I zasjedanje, svezak II, Sarajevo 1911., XXVII sjednica, držana 28. oktobra (10. novembra) 1910., str. 82.)

MUSLIBEGOVIĆ

Muslibegovići su begovska porodica iz Nevesinja, a njihovim rodonačelnikom smatra se Musli-beg, brat Redžep-paše iz Nevesinja, pa je, prema tome, ova porodica u dalekom srodstvu sa nevesinjskim Bašagićima.[440] Ulazili su u red hercegovačkih begovskih porodica za koje Safvet-beg Bašagić veli da ih "begovi ajani nijesu držali sebi ravnima, premda im se uvijek priznavalo plemstvo".[441] Nisu se posebno isticali u političkom životu, ali su spadali u red krupnijih zemljoposjedničkih porodica. Njihovi zemljišni posjedi početkom 20. stoljeća nalazili su se na prostoru kotareva Mostar, Ljubuški i Nevesinje.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Duvno	12		12
Ljubuški	55		55
Mostar	102		102
Nevesinje	41		41
Ukupno	**210**		**210**

Tabela: Kmetska selišta porodice Muslibegović

Od svih pripadnika porodice Muslibegović jedino je Ahmet-beg, sin Ibrahim-bega Muslibegovića iz Mostara, spadao u red velikih zemljišnih posjednika (posjedovao je ukupno 115 selišta, od čega je

[440] Musli-beg poginuo je u Drobnjacima 1703. godine. (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 63.)

[441] U ovu grupu begova Bašagić je svrstao hercegovačke begove Muslibegoviće, Ljuboviće i Pašiće iz Nevesinja, Velagiće iz Blagaja kod Stoca, Lakišiće, Bakamoviće i Alajbegoviće iz Mostara, Muratbegoviće iz Dubrava kod Stoca. (Nedatirano pismo S. Bašagića upućeno "preuzvišenom prijatelju" /L. Thallocyju ?/ u porodičnoj arhivi Bašagića u Sarajevu. Fotokopija u posjedu autora).

66 u kotaru Mostar, 43 u kotaru Ljubuški i sedam u kotaru Nevesinje). Neki pripadnici ove porodice bavili su se trgovinom, a nakon Prvog svjetskog rata Smail-beg Muslibegović, Derviš-begov sin, bio je trgovac u Sarajevu.

PAŠIĆ

PAŠIĆI (BIJELJINA)

Bijeljinski begovi Pašići vode porijeklo od zvorničkih Fidahića, a prezime Pašić dobili su po Ali-paši Fidahiću, kapetanu Zvorničke kapetanije početkom 19. stoljeća i prijatelju Husein-bega Gradaščevića, s kojim je 1832. prebjegao u Slavoniju, a odatle u Istanbul. Godine 1835. vratio se u Bosnu, ali ne u Zvornik, nego u Bijeljinu, gdje je živio do 1840., kada je prognan na Kipar, gdje je 1845. umro. U Bijeljini je sagradio prostranu kuću, a njegovi potomci prozvali su se Pašićima.[442] U doba austrougarske vladavine predstavnici ove porodice igrali su i u društvenom i u političkom smislu važnu ulogu. Bili su uglavnom opoziciono politički orijentirani. Posebno su značajni Osman-beg Pašić, koji je bio zastupnik u Bosanskom saboru, zatim Ali-beg,[443] Derviš-beg, Haki-beg i Zija-beg Pašić.

---

[442] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 203.

[443] Ali-beg Pašić bio je jedan od vodećih begova u Bijeljini. U jednom izvještaju kotarski predstojnik okarakterizirao ga je kao čovjeka koji je u političkom smislu stalno igrao dvostruku igru. Tu i tamo činio je ustupke vlastima, iskazujući se lojalnim Vladi, ali je kotarski predstojnik stekao uvjerenje da pripada radikalnoj opoziciji, tim prije što su njegovi prijatelji Derviš-beg i Osman-beg Pašić, Muharem-beg Salihbegović, Zija-beg Salihbegović i neki drugi koji su se izjašnjavali kao Srbi muslimanske vjeroispovijesti i održavali pritom čvrste kontakte sa tamošnjim radikalnim srpskim strankama. Omer-beg Salihbegović, "šef ove brojne begovske porodice", uložio je puno truda da odvrati Pašiće od takvog ponašanja i mišljenja, ali je to bilo bezuspješno, pa je sam Omer-beg morao kapitulirati i čak se približiti Ali-begu Pašiću, što je ▸

Posjedi porodice Pašić nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotara Bijeljina. Karakteristika njihovih zemljišnih posjeda su prostrani begluci i velika koncentracija kmetskih selišta. Osim općih podataka, ne raspolažemo podacima o preciznoj strukturi begluka: Ali-beg Pašić, Jusuf-begov sin, posjedovao je 5.473 dunuma begluka, dok je Osman-beg, Muhamed-begov sin, posjedovao 2.998 dunuma begluka.[444] Pritom, dio Ali-begovog begluka nalazio se sigurno u Smiljevcu i Batkoviću,[445] dok je dio Osman-begovog begluka bio u katastarskoj općini Bijeljina (oranica zvana Grmic površine 511,020 dunuma je sredinom 1920. gruntovno prepisana na Osman-begovu djecu)[446] i u Kovanluku (Pero i Marko Lukić iz Kovanluka pokušali su nakon Prvog svjetskog rata dobiti 36,800 dunuma ovog begluka, ali nisu uspjeli, "jer nemaju 10-godišnji uvjet").[447] Osim Ali-bega i Osman-bega Pašića, begluke su imali još i h. Muharem-beg, Ahmed-begov sin (u katastarskoj općini Čađavica Gornja 36,310 dunuma h. Muharem-beg je prodao Mići Todoroviću),[448] dok je dio begluka u Crnjelovu pripadao Ahmed-begu Pašiću.[449] Pašići su imali i begluk u Velinom Selu (42,335 dunuma begluka u vlasništvu Mehmedali-beg Pašića nakon Prvog svjetskog rata tražio je Milan Gligić iz Velina Sela).[450] Haki-beg Pašić iz Bijeljine imao je beglučke posjede u katastarskoj općini Bijeljina, što nam je poznato na osnovu činjenice da je Salko Ćatić iz Bijeljine nikon Prvog svjetskog rata tražio jednu Haki-begovu njivu zvanu Ciganlija, površine 63,800 dunuma, "jer je radi od 1901. u kmetstvu

još više ojačalo begovsku partiju. (ABiH, ZMF, Präs. 381/1903; O djelovanju Osman-bega Pašića vidi također: ABiH, ZMF, Präs. 905/1906; ABiH, ZMF, Präs. 1162/1909.)

444 ABiH, AGD, k. 59, Alfabetski imenik veleposjednika u Bosni i Hercegovini.

445 *Bošnjak*, br. 35, 6. 9. 1909, str. 5.

446 ABiH, AGD, 4964/22.

447 ABiH, AGD, 13581/26.

448 ABH, AGD, 19718/23.

449 ABiH, AGD, 12801/25.

450 ABiH, AGD, 19903/26; ABiH, AGD, k. 136.

sličnom odnosu".[451] Jusuf-beg Pašić imao je begluk u selu Glogovcu, kotar Bijeljina.[452]

Za razliku od begluka, struktura kmetskih selišta ove porodice poznata je mnogo detaljnije.

Katastarska općina	Ukupno selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranica	Šuma	Livada	Ostalo	Ukupno
Čardačina	10	10	0	170,85	1,6	0	13,22	185,67
Batković	43	43		89,59	100,75	1,5	11,5	2.371,88
Bogutovo Selo	1		1					
Crnjelovo Gornje	9	9		365,58	151,62	84,78	104,31	706,29
Glogovac	96	96		819,06	516,5	0	239,26	3.850,01
Golo Brdo	10	9	1					475,1
Kovanluk	15	15		758,42	343,01	0	98,83	1.200,26
Magnojevići	211	211						18.081,01
Međaši	31	30	1	1.132,58	108,89	14,7	673,27	1.929,44
Modran Srpski	124	124						6.197,622
Popovi	29	12	17	907,59	188,01	0	241,24	1.336,84
Svinjarevac	28	18	10	724,79	237,09	0	56,37	2.350,17
Velino Selo	149	107	42	4.407,277	1.553,38	26,15	572,11	6.558,917
Vršani	1		1					
Brezovo Polje	1		1					
Sižje	2		2					
Trnova Srpska	35	35						2.019,9
Ukupno	**795**	**719**	**76**	**9.375,737**	**3.200,85**	**127,13**	**2.010,11**	**47.263,109**

Tabela: Kmetska selišta porodice Pašić iz Bijeljine

[451] ABiH, AGD, br. 3729/25.

[452] ABiH, AGD, 2116/29.

I ovdje se ponavlja pravilo uočeno i kod ostalih begovskih porodica: kmetska selišta u pravilu se nalaze tamo gdje i begluci. Od ukupno 795 kmetskih selišta koja su se 1918. nalazila u posjedu ove porodice, 757 nalazilo se u kotaru Bijeljina, 35 u kotaru Zvornik (u Trnovi Srpskoj), jedno u kotaru Brčko (u Brezovom Polju) i dva u kotaru Gračanica (u mjestu Sižje). Od 757 selišta u kotaru Bijeljina, poznata je struktura za 684 selišta, koja su obuhvatala ukupnu površinu od 45.243,209 dunuma (prosječno po jednom selištu 65 dunuma).[453] Najveća koncentracija selišta ove porodice nalazila su se u Magnojeviću (211), zatim u Velinom Selu (149) i u Modranu Srpskom (124). Za svih 35 selišta u kotaru Zvornik (u mjestu Trnova Srpska) poznata je površina (2.019,9 dunuma), tako da je od ukupno 797 selišta poznata površina za 719 i iznosi 47.263,109 dunuma. Takva struktura kmetskih selišta uvrštava porodicu Pašić u vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite.

Pojedinačno gledano, raspodjela zemljišta po članovima porodice izgledala je ovako:

1. Derviš-beg Pašić iz Bijeljine posjedovao je ukupno 22 selišta (deset u Golom Brdu, površine 475,1 dunum i deset u Svinjarevcu površine 1.331,92 dunuma te dva selišta u mjestu Sižje – kotar Gračanica);
2. Hasan-beg, Ali-begov sin, posjedovao je ukupno 32 selišta (četiri u Čardačinama, površine 93,1 dunuma, 14 u Batkoviću, površine 1.145,79 dunuma i 12 u Glogovcu površine 488,95 dunuma; pritom je dva selišta u Batkoviću (površine 106,5 dunuma) dijelio napola sa Zilha-hanumom Pašić, udatom Gradaščević, preudatom Salihbegović, i Nuri-hanumom, udatom za Ragib-bega Džinića u Banju Luku);
3. Jusuf-beg, Ali-begov sin, posjedovao je 24 selišta u Glogovcu površine 1.198,01 dunum;
4. Hamdi-beg, Ali-begov sin, posjedovao je ukupno 32 selišta (šest u Čardačini, površine 92,57 dunuma, i 26 selišta u Glogovcu,

[453] Za većinu selišta ove porodice postoje samo podaci o ukupnoj površini, a ne i o tome koliko je od toga otpadalo na oranice, šume, livade i sl.

površine 1077,18 dunuma);

5. Husein-beg, Ali-begov sin, posjedovao je ukupno 27 selišta (23 selišta u Batkoviću, površine 1.022,75 dunuma, dok je četiri selišta u Batkoviću, površine 96,84 dunuma, imao u suvlasništvu sa Zilha-hanumom Pašić, udatom Gradaščević, preudatom Salihbegović, i Nuri-hanumom, udatom za Ragib-bega Džinića u Banju Luku);
6. Fatima, kćerka Ali-bega Pašića, udata za Hifzi-bega Đumišića, posjedovala je 34 selišta u Glogovcu površine 1.085,87 dunuma;
7. Nasljednici Omer-bega, Muhamed-begovog sina, posjedovali su ukupno 20 selišta (osam u Kovanluku, površine 565,67 dunuma, jedno u Vršanima i deset u Svinjarevcu te jedno selište u Brezovom Polju);
8. Osman-beg, Muhamed-begov sin, imao je 36 selišta (sedam u Kovanluku, površine 634,59 dunuma, 21 u Međašima, površine 1.375,1 i osam u Svinjarevcu, površine 1.017,25 dunuma);
9. Muharem-beg, Ahmed-begov sin, bio je vlasnik devet selišta u Crnjelovu Gornjem, površine 706,29 dunuma;
10. Sajda, kćerka Rešid-bega Pašić, udata za dr. Ali Kjamil-bega Džinića kao jedini vlasnik imala je ukupno 56 selišta (45 u Velinom Selu, površine 2.804,219 dunuma,[454] i 11 selišta u Popovu, površine 1.251,33 dunuma);
11. Haki-beg, sin Mehmedali-bega Pašića, bio je vlasnik 259 selišta (211 u Magnojeviću, površine 18.081,01 dunuma i 37 selišta u Velinom Selu te još pet selišta u Velinom Selu ukupne površine 319,65 dunuma u suvlasništvu sa Mehmedali-begom, Zija-

[454] Krajem 1917. ili početkom 1918. tu je kao subaša došao Jusuf Smailagić. Krajem 1918. seljaci u Velinu Selu uništili su joj devet vagona koma, pola vagona ispečene rakije, burad i rakijske kace, konak, čardak i sve zgrade, kao i svu hranu. Šteta je procijenjena na 200.000 K. (ABiH, ZVS, Präs. br. 3066/1919, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina, 18. 01. 1919.). U februaru 1919. i Jusuf Smailagić žalio se na te pljačke, ali je više žalio što su seljaci opljačkali i njegovu trgovačku radnju u Bosanskoj Rači. Inače, Smailagić je kupovao šljivu i proizvodio rakiju naveliko "i hranio svinje u Velinom Selu kod konaka Sajde-hanume Džinić iz Banje Luke". (ABiH, ZVS, Präs. br. 9786/1919.)

begovim sinom, i šest selišta u Velinom Selu u suvlasništvu sa Sajdom, udatom Džinić, kćerkom Rešid-bega Pašića);

12. Mehmedali-beg, Zija-begov sin, ukupno je posjedovao 110 selišta (bio je jedini vlasnik 35 selišta u Trnovi Srpskoj, kotar Zvornik, površine 2.019,9 dunuma, 53 selišta u Velinom Selu, kotar Bijeljina, površine 3.045,327 dunuma, 17 selišta u Popovu i jedno selište u Bogutovom Selu, a u suvlasništvu sa Sajdom, kćerkom Rešid-begovom, udatom Džinić, posjedovao je još tri selišta u Velinom Selu, površine 374,10 dunuma, jedno selište u Popovu, površine 85,51 dunuma);
13. Hifzi-beg, Ibrahim-begov sin, sa dvije trećine i njegova sestra Zumra udata Zulfikarpašić sa jednom trećinom posjedovali su 43 selišta u Modranu, površine 2.151,321 dunuma, dok je Hifzi-begova supruga, Hanifa Ajanović, u miraz donijela deset selišta u Međašima, površine 554,36 dunuma;
14. Sabri-beg, Ibrahim-begov sin, sa dvije trećine i njegova sestra Zumra, udata Zulfikarpašić sa jednom trećinom, posjedovali su 81 selište u Modranu, površine 4.046,301 dunum.

Kao što se iz ovog pregleda može zaključiti, većina pripadnika porodice Pašić iz Bijeljine 1918. spadala je u kategoriju posjednika iznad 50 kmetskih selišta, a Haki-beg Pašić, Mehmedali-begov sin, i Mehmedali-beg, Zija-begov sin, spadali su u kategoriju begova koji su posjedovali iznad 100 kmetskih selišta. U ovu elitu spadaju i Osman-beg Pašić, Muhamed-begov sin, koji je osim 36 selišta posjedovao 2.998 dunuma begluka, te nasljednici Ali-bega Pašića (Hasan-beg, Jusuf-beg, Hamdi-beg, Husein-beg i Fatima, udata za Hifzi-bega Đumišića), koji su uz brojna selišta posjedovali i 5.473 dunuma begluka.

PAŠIĆI (NEVESINJE)

Rodonačelnik nevesinjske porodice Pašić je Mustafa-paša, unuk Redžep-paše Nevesinjca, pa je ova porodica samo ogranak Redžeppašića i, prema tome, ima zajedničko porijeklo sa porodicama Bašagić, Muslibegović i Imširpašić. Pritom, to porijeklo krajem 19. stoljeća još uvijek ih je uvrštavalo u begovski sloj.[455] Nisu se posebno isticali u političkom i ekonomskom životu Bosne, već su se uglavnom zanimali svojim zemljišnim posjedima. Živjeli su u selu Čajna (Odžak kod Nevesinja). Početkom 20. stoljeća njihovi zemljišni posjedi bili su znatni i obuhvatali su ukupno 175 kmetskih selišta, od čega je 31 u kotaru Bileća (Preraca), 32 u kotaru Gacko (Nadanići – 24, Korita – sedam i Rudopolje – jedno) te 112 selišta u kotaru Nevesinje. Za njihove zemljišne posjede, kao i za većinu ostalih begovskih posjeda u Hercegovini, karakteristično je to da su imali veoma malo begluka. Osman-beg, sin Murat-bega Pašića, piše 1921. da je 1918. skupina bandita napala njegova imanja u selu Čajna, porušila im kuće, a on je sa porodicom pobjegao u Nevesinje da spasi živu glavu. U Nevesinju je živio kao podstanar, a beglučke zemlje imao je malo.[456]

Posjedi nevesinjskih Pašića uglavnom su pripadali nasljednicima Murat-bega Pašića, ali se nijedan pripadnik ove porodice nije posebno isticao s obzirom na veličinu svojih zemljišnih posjeda. Zbog toga je porodica Pašić iz Nevesinja najbolji primjer begovske porodice koja je početkom 20. stoljeća samo zbog svog dalekog porijekla mogla nositi titulu *beg*, a nikako zbog nekog posebnog značaja koji su druge

---

[455] S. Bašagić: *Znameniti Hrvati,* str. 63; M. Niškanović: *Porodični korijeni*, str. 61-62.

[456] Slično je 21. 7. 1921. pisao i Bećir-beg, Osman-begov sin, koji se nakon Prvog svjetskog rata žalio kako je "početkom dana oslobođenja (…) od svojih neprijatelja nevin u Odžaku opljačkan, te mi je sve nepokretno imanje opljačkano, kuća i štale srušene, tako da se sa svojom obitelji u gradu Nevesinju potucam i zadužujem (…). Moja se je zemlja sastojala sva u posjedu kmetskih selišta." (ABiH, Evidencija, Kl br. 2246.)

begovske porodice imale u austrougarskom razdoblju historije Bosne.

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Grabovica	22	9	13					311,1
Koleško	8	8						301,7
Krekovi	1		1					
Odžak	14	7	7					286,62
Rabina	1		1					
Slivlje	6	6						568,41
Udrežnje	42	29	13	59,85	280	0	1.892,45	2.232,3
Zalom	1	1						97,25
Zovi Do	6	6						134,28
Žiljevo	11	11						575,08
Ukupno	**112**	**77**	**35**	**59,85**	**280**	**0**	**1.892,45**	**4.506,74**

Tabela: Kmetska selišta nevesinjskih Pašića u kotaru Nevesinje

RESULBEGOVIĆ

Resulbegovići su begovska porodica iz Trebinja koja je od početka 18. stoljeća sve do 1835. obavljala dužnost kapetana Trebinjske kapetanije. Bez obzira na različite poglede na porijeklo ove obitelji, ostaje kao nesporna činjenica da je krajem 17. stoljeća utemeljitelj ove porodice, Osman-paša, napustio Herceg Novi i nastanio se u Starom Slanu, blizu Trebinja, gdje je "sagradio kule i konake".[457] Osman-paša imao je devet sinova,[458] a među njima poznata su peterica (Omer, Salih-aga, Arslan, Hasan-beg i Ibrahim-paša). Pritom, najznamenitiji je Ibrahim-

[457] Vladislav Skarić: *Trebinje u 18. vijeku*. Izabrana djela, III, str. 131-169. Mustafa Busuladžić: *Resulbegovići.* Novi behar, God. XI, broj 7-8, Sarajevo 1937., str. 101-104, br. 9-11, str. 154-156; br. 12, str. 181-183; Mustafa Busuladžić:

paša, koji je poslije Banjalučkog boja 1737. postao Kliški sandžak-beg, a jedno vrijeme je obavljao i dužnost zvorničkog sandžak-bega. Dok je obavljao ove dužnosti, na mjestu kapetana Trebinjske kapetanije zamjenjivao ga je brat Hasan-beg. Ibrahim-paša (umro 1746.) je imao tri sina: Omer-bega, Sulejman-pašu i Arslan-bega. Omer-beg imao je dva sina: Mustaj-bega i Salih-agu, čiji su nasljednici Resulbegovići Defterdarevići. Sulejman-paša bio je trebinjski kapetan. Njegov unuk je Sabit-paša (umro 1809.), za koga se smatra da je "nakon Osman-paše (...) najznamenitiji Resulbegović".[459] Važna je i uloga Hasan-bega, posljednjeg trebinjskog kapetana koji je bio "najmarkantnija politička ličnost Hercegovine u prvoj poli XIX vijeka",[460] te h. Haki-bega Resulbegovića, koga ruski putopisac Aleksandar Giljferding sredinom 19. stoljeća opisuje kao velikog fanatika i "hrišćanskog krvopiju".[461] Od h. Haki-begovih nasljednika treba istaći Abdurahman-bega koji je u austrougarsko doba bio trebinjski kadija, dok su neki drugi pripadnici ove porodice obavljali dužnost trebinjskih gradonačelnika.

Zemljišni posjedi porodice Resulbegović nalazili su se najznačajnijim dijelom na području kotareva Trebinje, Bileća i Gacko te, nešto manje, na prostoru kotareva Stolac i Nevesinje, dok su posjede u kotaru Duvno koji se početkom 20. stoljeća navode kao vlasništvo Resulbegovića dobili u miraz zahvaljujući ženidbenim vezama. Među pripadnicima ove porodice "najveći su posjed imali: Osman-paša, Sabit-paša, Ahmed-beg i Hasan-beg. U selu Baljcima i okolini, Ahmed-beg je imao 300 kuća. To je sve kasnije pripalo Crnoj Gori."[462] Krajem Prvog svjetskog rata porodica Resulbegović posjedovala je preko 1.000 kmetskih selišta, pa je – prema tome – spadala u vrh zemljoposjedničke elite. Ne

Osman-paša Resulbegović. Gajret. Kalendar za god. 1939, Sarajevo 1938, str. 275-283.; I. Defterdarević: *Stare listine porodice Resulbegovića*, str. 193-226; H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 138-142.

[458] Njegov jedan zet bio je Abdul Fetah, čiji su potomci Fetahagići.

[459] M. Busuladžić: *Resulbegovići.* Novi behar, br. 9-11, str. 156.

[460] M. Busuladžić: *Resulbegovići.* Novi behar, br. 12, str. 182.

[461] A. Giljferding: *Putovanje,* str. 40; Usporedi: I. Tepić: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, str. 131.

[462] M. Busuladžić: *Resulbegovići.* Novi behar, br. 12, str. 183.

raspolažemo podacima o veličini ovih selišta, ali se može pretpostaviti da ona, poput ostalih selišta u Hercegovini, nisu bila velika te da su se većim dijelom sastojala od šuma, šikara i pašnjaka. Najveća koncentracija kmetskih selišta ove porodice bila je u kotaru Trebinje (ukupno 361 selište, od čega ih je najviše u Zupcima – 88, Zagori – 79, Mesarima – 44, Dobromanima – 28), zatim u Bileći (ukupno 173 selišta, od čega je u Zariječju 33, Baljcima 32, Vrpolju 17 i Ljubomiru 16) te u Ljubinju (ukupno 144, od čega je u Kruševici 24, Dračevu 23, Grmljanima 18 i Dubljanima 16).

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bileća	173		173
Duvno	168		168
Gacko	26		26
Konjic	2		2
Ljubinje	144		144
Nevesinje	64		64
Stolac	80		80
Trebinje	361		361
Ukupno	**1.018**		**1.018**

Tabela: Kmetska selišta porodice Resulbegović

Među posjedima pripadnika porodice Resulbegovića značajni su bili posjedi Seid-begovih nasljednika (1918. posjedovali su ukupno 174 kmetska selišta), zatim nasljednika Abdurahman-bega[463] (1918. posjedovali su ukupno 156 kmetskih selišta) i nasljednika Muhamed-bega Resulbegovića (ukupno 135 kmetskih selišta),[464] kao i posjedi koji su 1918. bili vlasništvo Edhem-bega, Hamzi-begovog sina (ukupno 89 kmetskih selišta). Kako su Abdurrahman-beg, Muhamed-beg i

[463] U Thalloczyjevom Popisu on se spominje kao Avdi Rahman-beg.

[464] Nikola Buconjić zabilježio je jednu zanimljivu priču o ovom Muhamed-begu. (N. Buconjić: *Povijest ustanka*, str. 96-97).

Seid-beg imali puno nasljednika koji su zajednički dijelili naslijeđe, može se s pravom zaključiti kako je najveći zemljoposjednik u porodici Resulbegović krajem Prvog svjetskog rata bio Edhem-beg Resulbegović.

RIZVANBEGOVIĆ

Premda postoje četiri verzije o prijeklu porodice Rizvanbegović, izgleda da je najvjerovatnija ona koja porijeklo ove porodice veže za Ivana Crnojevića, od koga potječu i skadarski Bušatlići i dukađinski (pećki) Mahmutbegovići.[465] Pritom, Rizvanbegovići na povijesnu pozornicu stupaju sredinom 18. stoljeća i sve do smrti Ali-paše Rizvanbegovića, sredinom 19. stoljeća, imaju odlučujuću ulogu u povijesnim zbivanjima ne samo u Hercegovini nego i u čitavoj Bosni i Hercegovini, te se s pravom smatraju za "jednu od najznamenitijih begovskih porodica u Hercegovini".[466] Najznamenitiji predstavnik porodice Rizvanbegović svakako je Ali-paša Rizvanbegović (1783.-1851.),[467] ali ne bi trebalo zanemarivati ni ostale pripadnike ove porodice, i to kako Ali-pašinu braću, prije svih Mehmed-bega (Hadži-beg, Hadžun), i njihove nasljednike, tako i nasljednike ostalih

---

[465] Čedomil Mitrinović: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović – Stočević*. Gajret, god. XIV, br. 20, 1. 11. 1933, str. 314. O raznim verzijama porijekla ove porodice vidi: Hamdija Kapidžić: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*. Sarajevo 2001, str. 17-18.

[466] H. Kapidžić: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*, str. 17.

[467] Hamdija Kreševljaković: *Prilog rodoslovlju kuće Rizvanbegovića*. Novi behar, br. 20-23, 1. 6. 1935, str. 366-367; Kasim Gujić: *Novi turski dokumenti o Ali-paši Rizvanbegoviću i ostalim znamenitim Rizvanbegovićima,* Gajret, god. XX, 1936; *Hadži begova kula u Hutovu.* GZM, god. II, knj. III, 1890; Hamdija Kapidžić: *Hadžibeg – Hadžun – Rizvanbegović.* Gajret, god. XIV, 1930, str. 507-510; Hajrudin Ćurić: Rodoslov Rizvanbegovića. Ćurić je objavio nekoliko rasprava o Ali-paši Rizvanbegoviću, ali je svakako najznačajnija ona pod ▸

predstavnika porodice. Posebno je značajna uloga nasljednika Ali-pašinog brata h. Halil-age, čiji je sin Hamzi-beg, prema mišljenju nekih putopisaca, sredinom 19. stoljeća slovio kao "jedini potomak onog sloja domaćeg plemstva koje je stoljećima nasljedno upravljalo Hercegovinom i Bosnom".[468] Nasljednici h. Halil-age Rizvanbegovića značajni su zbog događaja vezanih za ulazak austrougarskih trupa 1878. godine. Tada se, naime, pripadnici porodice Rizvanbegović različito ponašaju. Hamzi-beg i Mustaj-beg, sinovi h. Halil-age Rizvanbegovića, imali su kule na Pješevcu (na desnoj strani ceste Domanovići – Stolac). Hamzi-beg je bio za pasivno držanje, pa je čak imao i sastanak sa generalom Schuldererom, koji je već bio zauzeo Stolac, dok se Mustaj-beg zalagao za otpor. Kako je u Hercegovini općenito došlo do otpora, a ustanici bili opkolili Stolac, general Schulderer krenuo je iz Domanovića prema Stocu i kod Pješevca 21. 8. 1878. došlo je do bitke u kojoj je poginuo Hamzi-beg sa više Rizvanbegovića.[469] Don Ivo Musić zarobio je Mustaj-bega i sa ostalim zarobljenicima poveo ga u Mostar, ali ga nadomak Pješevca ubiše "pošto nije htio više da ide

naslovom Ali-paša Rizvanbegović-Stočević (hercegovački vezir), objavljena u Godišnjici Nikole Čupića, knjiga XLVI, Beograd 1937. Nešto ranije Ćurić je rezultate svojih istraživanja objavio u članku pod istim naslovom u brošuri *Gajretova predavanja,* Sarajevo 1931. Jedan pokušaj bibliografije napisa o porodici Rizvanbegović napravio je Mustafa Ćeman *(Prilog bibliografiji o Rizvanbegovićima i Gradaščevićima,* u: Sadik Šehić: *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije,* Tuzla 1998.). Međutim, ovaj prilog pun je grešaka i propusta.

[468] A. Giljferding: *Putovanje*, str. 39.

[469] Buconjić veli da su za ustanak krivi Korjenići iz Nikšića, "koji su se razišli po svoj Hercegovini, bez kuće i kućišta, gladni i žedni (...). Korjenići su znali da ima pljačke gdje god ima i boja (...). Ustaši su znali da u dvorovima begova Rizvanbegovića na Pješevcu ima pusta i srebra i zlata i odore od svile i kadife i skupocjena srmali i zlatali oružja i posuđa, silna dragocjena nakita svake ruke, pa da to sve može pasti njihovijem plijenom; tako su se barem nadali". "Na Pješevcu su imali svoje dvore tri brata Rizvanbegovića: Hamzi-beg, najstariji, Mustaj-beg i Abdi-beg. Četvrti je njihov brat Zulfaga bio neoženjen, te je stanovao s bratom Mustaj-begom u njegovoj kući. Uz njih je stanovao, ali u svojoj kući, i sinovac navedenih begova Mehmed-beg sa jednim svojijem bratom. Hamzi-beg je bio udovac. Njegova se kula ponosito kočila i uzdizala

dalje".[470] Mehmed Ali-paša u jednom pismu, misleći upravo na ovaj događaj, pisao je kako su se Rizvanbegovići oružano suprotstavili Austro-Ugarskoj "i u toj neravnoj borbi šesnaest ih u jedan grob legoše".[471] Zna se, međutim, da je jedan Ali-pašin sin, Hadži Hafiz-paša, sa svoja dva zeta – Seid-begom Resulbegovićem i Selim-begom Selmanovićem – i još nekim pravoslavnim i katoličkim predstavnicima izašao pred barona Stjepana Jovanovića u selo Rodoču. General Jovanović lijepo se pozdravio sa Hadži Hafizom, koji je ubrzo nakon toga umro, a ukopan je kod Karađoz-begove džamije.[472]

Inače, u vrijeme austrougarske vladavine pripadnici ove poprodice bili su uglavnom opoziciono orijentirani prema novoj vlasti, a znatnim dijelom iseljavali su se iz Bosne u Osmansko carstvo, gdje su se angažirali u svim aktivnostima bosanske emigracije protiv austrougarske uprave.[473] Nisu sudjelovali u Autonomnom pokretu niti su bili politički aktivni u prvim bošnjačkim političkim strankama prije Prvog

---

▸ mimo ostale kuće, a sagrađena je četverouglasto s pročeljem na glavnu cestu. Osim Hamzi-bega, bila su mu s njim u kuli još dva sina: Omer-beg i Halil-beg i jedna kći Dudi-hanuma, dočim mu se najstariji oženjeni sin Ibrahim-beg nalazio u Sarajevu. Za posluživanje je imao u kuli momkinju. Mustaj-beg je imao četiri sina: Ćamil-bega, Muharem-bega, Haki-bega i Halil-bega. Hanuma je Mustaj-begova bila iz Travnika od koljena travanjskih begova Hafizadića". U bici na Pješevcu 21. 8. 1878. "poginula su i četiri bega Rizvanbegovića: prvo je poginuo Mustaj-begov sin Muharem-beg, zatim Hamzi-begov sin Omer-beg, pa Hamzi-begov brat Zulfaga, te konačno Hamzi-beg". Neki članovi porodice Rizvanbegović uspjeli su pobjeći: Hamzi-begov sin Halil-beg sa sestrom Dudi-hanumom i Abdi-beg, brat Hamzi-begov, sa sinovcem Mehmed-begom i njegovim bratom. "Svi se skloniše na Barane, selo iznad Ošanjića, gdje ostadoše dan, dva, to jest do oslobođenja Stoca, te onda siđu i nastane se u Begovini, sjevernom predgrađu stolačkome." Mustaj-beg je kasnije tokođer ubijen kao zarobljenik. (N. Buconjić: *Povijest ustanka*, str. 158, 174, 195-196, 199-200.)

[470] M. Prelog: *Povijest Bosne*, II, str. 157-159; M. Bojić: *Svrgavanje turske vlasti*, str. 89.

[471] Č. Mitrinović: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović – Stočević*, str. 315.

[472] *Novi behar*, br. 4, 15. 6. 1928, str. 61.

svjetskog rata, ali se njihova prisutnost na prostoru Hercegovine izuzetno osjećala, jer su svojim djelovanjem stalno podsjećali predstavnike austrougarske vlasti na svoj povijesni značaj. Tako se, npr., već spomenuti Mehmed Ali-paša Rizvanbegović, Ali-pašin sin, odmah nakon dolaska nove vlasti žalio na nepravde koje se čine njegovoj porodici. On je 10. januara 1881. tražio od Okružnog suda u Mostaru da se kuće koje se nalaze na adresama Telegrafarna br. 8 i Čelavina br. 6, "t.j. apsana i još askerski ambar koga ste srušili bez moga znanja pak je sada soldački pržun", odmah vrate njemu "jer su moja babovina". Također, Mehmed Ali-paša tražio je da mu se za kuću u Brankovcu br. 22, "koju ste mi zauzeli čim je Austrija zauzela Hercegovinu i to bez pitanja mog zastupnika nad moim dobrima i jest već skoro 3 godine kako je vaša kancelarija u tijem mojim kućama", plati odgovarajuća kirija za korištenja. Isto tako, tražio je da mu se plati protuvrijednost za njegove razrušene kuće pod sarajima, "koje ste razrušili pak je moj zastupnik tužio na Zemaljsku vladu i već je odavno ovdje došlo da se ima nama odma po vrijednosti platiti, ali je ovdje u Vas se utailo".[474] Pritom, već 27. 1. 1881. odgovoreno mu je kako je izvidima utvrđeno da su kuće na adresama Telegrafarna br. 8, Čelavina br. 6 i askerski hambar u emlačke knjige upisane kao mirija, "tj. državi pripadajuće",

[473] Odličan primjer za to je djelovanje Mehmed Ali-paše Rizvanbegovića (1850.–1906.), osmanskog oficira. On je sin Ali-paše Rizvanbegovića i Mislidžihane, Čerkeskinje, oslobođene robinje, kćerke Abdullahove, s kojom se Ali-paša vjenčao 2. 10. 1849. godine. Nakon 1878. Mehmed Ali-paša je preko Pljevalja otišao u Istanbul. "Turska vlada, pod pritiskom Austrije, premjestila ga je čak u Erzerum, za komandanta tvrđave i toga kraja, da bi samo što dalje bio od granice Hercegovine." (Č. Mitrinović: Mehmed Ali-paša Rizvanbegović – Stočević, str. 315.) O nekim detaljima Mehmed Ali-pašine nacionalne orijentacije vidi: M. Hadžijahić: *Od tradicije do identiteta,* str. 165. Dž. Juzbašić *(Pokušaji stvaranja političkog saveza,* str. 157). u kontekstu Mehmed Ali-pašine suradnje sa srpskim nacionalnim pokretom spominje njegove posjede na Buni kod Mostara, na koje je često dolazio "i bio vrlo rado priman od strane mostarskih Srba". Juzbašić veli da je Mehmed Ali-paša odselio u Tursku odmah nakon akcije Omer-paše Latasa 1851. godine. (Životopis sa slikom vidi u *Bosanskoj vili* 1902., str. 121-123.)

[474] ABiH, ZVS-42, III -15/2.

te se njegovoj molbi ne može udovoljiti. Što se, pak, kuće u Brankovcu tiče, veli se da ona, kao Ali-pašin vakuf,[475] nije spadala pod sekvestraciju, "te da su u ovoj kući najprije privatne osobe, pa poslije računarski odsjek ovdašnje Intendancije ukonačeni bili", pa se predlaže da se Mehmed Ali-beg za kiriju obrati zapovjedništvu 18. divizije. Za kuće "pod sarajima" veli se da Zemaljska vlada svojim pismom od 1. 10. 1880. nije donijela nikakvu odluku povodom molbe Hadži Hafiza Banjalučanina, Avdage Lukovića i Rizvanbegovića da im se plati za porušene kuće "pošto je proisteklo da tvrdnje tužitelja Hadži Hafiza Banjalučanina nisu istinite bile – pošto on nije bio u stanju prava na ove ruševine dokazati".[476] Ta odluka Zemaljske vlade stigla je 19. 10. 1880. kotarskoj oblasti, "koja oblast zbog odputovanja Banjalučanina u Meku nije mogla do sad rečenu odluku tužitelju uručiti".[477]

Mehmed Ali-beg Rizvanbegović i 16. 1. 1881. obratio se Okružnom sudu u Mostaru upozoravajući na nekoliko drugih problema u vezi sa svojim posjedima, posebno onima na Buni: "Što se tiče Bune od vazda je Turska Vlada nama plaćala kiriju što je turski soldat tu prebivao, a od kad je Austrougarska vlada posjela Hercegovinu, evo već skoro 3 godine, ja ne primih ni jedne šolde kirije za tolika moja dobra, zato molim da mi odma platite za tolike godine kiriju i unapred da se pogodimo." Dalje ističe da "u Stocu na polju Konake i u gradu što su i sad u njima k.k. soldati samo mi možemo istinito kazati da je u gradu Konak od postanka naš, i još imamo na Ulogu han, i to molim da mi

---

[475] O dijelu Ali-pašinih vakufa vidi: K. Gujić: *Šta je Ali-paša Rizvanbegović uvakufio u prosvjetne i dobrotvorne svrhe.* Gajret, god. XXI, 1937, str. 20-21. (Mutevelije Ali-pašinih vakufa bili su njegovi sinovi. U Mostaru je uvakufio, između ostalog, ukupno 32 kuće – jednu kuću u Kotlevinoj mahali, jednu u Kamberagića mahali, šest u Čejvanbegovoj mahali, 19 u Čurči Ahmed-begovoj i pet u Hadži Abdijinoj mahali.)

[476] Hadži Hafiz Banjalučanin iz Mostara 10. 7. 1880. pisao je Zemaljskoj vladi kako je tokom 1879. za širenje ulica u gradu srušeno nekoliko kuća, među kojima i tri njegove, ali za to nije dobio nikakvu nadoknadu, te je tražio da Zemaljska vlada napravi izvide, procijeni kuće i izvrši isplatu. (ABiH, ZVS-42, III, 19 - 440/2.)

[477] ABiH, ZVS-42, III. 19 - 15/2.

se oslobodi, u Staroj Gabeli Čardak i još suviše u Stocu u polju što ste načinili barake za k.k. soldate vama je došlo po procjeni zemlje da mi se plati i to odma, a vi mi još ne platiste."[478]

Povodom ovih žalbi Okružna oblast u Mostaru naredila je da se naprave izvidi i ustanovi pravo vlasništva nad stolačkim Gradom. Iz zapisnika sastavljenih u Stocu 27. 1. 1881. vidi se da su saslušani Mehmed Čaušan Tapić, Salko Hamzić i Petar Bukvić. Mehmed Tapić veli da je Grad (Castell) "pred jedno 17 godina bio posve porušen tako da u njemu niko nije mogao ostati, osim u jednoj maloj kućici gdje je bilo nastanjeno okolo 30 vojnika. U godini 1279 ili 1280. ovdje je bio nekakav kajmekam Ali-beg Biogradlija, te sa dozvolom i na troškove otomanske vlade dao je popraviti sve kule i kuće i dao ih je napraviti kako se u današnjem stanju nalaze." Inače, Tapić je skupa sa Salkom Hamzićem bio nadziratelj radova: "Za vrijeme tog popravka grad nije vrijedio ništa – jer su kuće bile za ćukova samo – a ondašnja je vlada potrošila preko 40.000 groša za popravljanje istog. Ja se spominjem dobro kad je uljegla otomanska vojska pod Omer-pašom koja je onda zaposjela tu tvrđavicu i od onda je uvijek u vojničkim rukama – bez da je na moje znanje iko ikakav zahtjev podigao." Tapić na kraju veli da je čuo da je Grad sagradio neki Rizvanbegović i da je neko vrijeme služio kao njihov stan. Slično je u zapisnik kazao i Salko Hamzić: "Prije nego je Omer-paša uljegao u Hercegovinu stajali su na gradu Rizvanbegovići, ali od kad je asker uljegao zaposjednut je uvijek od vojnika i od njih je vazda upravljen, bez da ga je ikada ko od vojnika natrag zahtjevao." Petar Bukvić veli da je Grad u vrijeme Omer-paše Latasa bio gotovo porušen "ali napravivši jedan dio istog mogaše tu nekoliko askera ukonačeno biti. Kašnje kada su nekakvi askeri iz Arnautske u Stolac došli obatališe sasvim grad – tako da ne mogaše za nikakvu svrhu upotrijebljen biti. Pred 17 godina nalazeći se ovdje njekakav kajmekam Biogradlija dobije dozvolu od ondašnje vlade da može grad na državne troškove popraviti – pogodi isti samnom da ga popravim za 24.000 groša. Ja sam ga doveo u stanje kako se sada nalazi. (...) Čija je vlastitost taj grad ja nebi znao kazati, ali mogu to

[478] ABiH, ZVS-42, III. 19 - 15/2.

nadodati da odkad su askeri došli da se carskim kakono ti tvrđavama nazivlje, jer sada privatne osobe tvrđava ne potrebuju. Znam i to da je tu najviše narodne muke uloženo te bi Vlada na moje mnenje posve zlo uradila kad bi ikome drugom prava vlasničtva pripoznala jer bi se time mnogo zadjevica od Ali-pašina vakta – koje su i sada narodu teška rana – probudilo."[479]

Što se tiče čardaka u Staroj Gabeli, Okružna oblast 24. 3. 1881. izvijestila je Mehmed Ali-bega da "čardak u Staroj Gabeli nije u emlačkih knjigah upisan na ime Ali-paše Rizvanbegovića", nego je samo bio "pod zapovjedničtvom Ali-paše Razvanbegovića zidan, ali na državne troške i sa pomoćju tamošnjih građanah", te zbog toga "potpisana oblast nemože priznati čardak u staroj Gabeli kao vlasničtvo Ali-paše Rizvanbegovića".

Preko svog zastupnika Omer-age Sefića Mehmed Ali-beg Rizvanbegović 4. 10. 1881. pisao je austrijskom Caru tražeći da mu se oslobode saraji u Vidu polju koje vojska koristi, "budući mislim ih za sebe praviti i u njima ja stajati", te da mu se za njivu blizu saraja zvanu Bačvina plaća godišnja zakupnina od 200 fl, koliko je inače uzimao za tu njivu prije uspostave austro-ugarske vlasti 1878. godine.[480]

Ova prepiska ukazuje na pokušaje pripadnika porodice Rizvanbegović da u vrijeme austrougarske vladavine očuvaju svoje posjede. Pritom, nije poznato da su Rizvanbegovići u ovom vremenu širili svoje posjede, nego su, uglavnom, nastojali očuvati već zatečeno, ili čak vratiti dio onoga što je osmanska vlast bila konfiscirala sredinom 19. stoljeća. Naime, porodica Rizvanbegović do sredine 19. stoljeća ulazila je u red bogatijih begovskih porodica.[481] Može se pouzdano tvrditi da Mehmed-beg (Hadži-beg) do početka 19. stoljeća "nikada

---

[479] ABiH, ZVS-42, III. 19–15/2. Prema predaji Ali-paša Rizvanbegović prigrabio je zemljište Krađoz-begova vakufa i na njemu napravio dvore na Buni (Alija Nametak: *Karađozbeg i njegovo doba*. Novi behar, br. 3–4, 15. 8. 1933., str. 41).

[480] ABiH, ZVS-42, III. 68–129/4.

[481] Fahrudin Rizvanbegović zasigurno pretjeruje kada, pozivajući se na Thalloczyja, kaže da je porodica Rizvanbegović pred Berlinski kongres bila ▸

nije otimao od seljaka zemlje, što bi ih ovi sebi nabavili, pa će u tome biti glavni razlog, što su seljaci uvijek vjerno stajali uz bok svome gospodaru; naročito bijahu katolici iz Hrasna glavni oslonac Hadži-begov, te mu vjerno poslužiše za čitavog života. Momci pak upravo su ga obožavali i pod njegovim vodstvom neustrašivo bi hrlili u svaki boj."[482] Hadži-begovi posjedi koje su naslijedili njegovi nasljednici bili su veliki, kao i posjedi njegovoga polubrata Ali-paše Rizvanbegovića, iz čije se oporuke vidi da je imao posjede u Mostaru, Stocu, na Buni, u Gacku, Nevesinju, Dubravama, Ljubuškom, Trebižatu, Gabeli, u nahiji Prika i u Ljubinjskom srezu.[483] Nakon Ali-pašine pogibije 1851., njegov imetak konfisciran je, "i to kako Martić znade za nekakovu štetu, što ju je ustanak u Hercegovini prouzrokovao (…). 200.000 forinti platila je Porta štete iz sekvestriranih Stočevićevih dobara, koja su tek godine 1878. porodici vraćena."[484] Posjedi ostalih predstavnika ove porodice u vrijeme austrougarske vlasti bili su također veliki. Haki-beg Rizvanbegović sa braćom tražio je da mu se vrate neki posjedi u Pješevcu. Zemaljska vlada 24. 2. 1911. izvijestila je Zajedničko ministarstvo da je Vladin sekretar Ludvig Grzadziel obavio istraživanja na licu mjesta, i na temelju toga istraživanja te izvještaja Kotarske oblasti u Stocu moglo se zaključiti kako parcele koje je Haki-beg tražio nisu nikada (ili barem posljednjih 40 godina) pripadale njemu ili njegovim pravnim prethodnicima, nego su ih svi stanovnici

"najbogatija porodica". Thalloczy to sigurno ne tvrdi, jer se njegovi podaci odnose na znatno kasnije vrijeme (pred Prvi svjetski rat), a prema njegovim podacima, prema kojima, opet, treba biti veoma obazriv, ova porodica posjedovala je "preko 300 selišta", pa zasigurno nije bila "najbogatija". Ostale podatke o bogatstvu pojedinih porodica Thalloczy ne spominje, pa se na njih ne može ni pozivati. (*Begovina Stolac*. Sarajevo 1999, str. 6.)

[482] *Hadži-begova kula u Hutovu*. GZM, god. II, knj. III, 1890, str. 269.

[483] H. Ćurić: *Ali-paša Rizvanbegović – Stočević*, str. 292.

[484] M. Prelog: *Povijest Bosne,* II, str. 76. (Poziva se na: Grga Martić: *Zapamćenja*, str. 20.) Nije nam poznato da su ovi posjedi bili vraćeni porodici, ali se zna da je oko toga bilo prepiske (ABiH, ZVS-42, III, 19-15/2). Nastojanja Mehmed Ali-paše da dođe do dijela imanja svog oca nisu urodila plodom.

Pješevca, Prenja, Aladinića i Crnića koristili kao ispašu.[485] Svi pokušaji sporazuma među sukobljenim stranama ostajali su bezuspješni i ogorčenje seoskih stanovnika prema porodici Rizvanbegović bilo je toliko da je prelazak spornih parcela u njihovo privatno vlasništvo, što bi uvjetovalo smanjenje ispaše, morao voditi do neizmjernih svađa.[486] Inače, Haki-beg je posjedovao i znatne druge posjede u Pješevcu. Nakon 1918. Selim Boškaino iz Pješevca tražio je 36,300 dunuma beglučke zemlje koja je bila vlasništvo Haki-bega Rizvanbegovića iz Stoca "jer je radi preko 25 godina".[487]

Katastarska općina	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Bileća	54		54
Duvno	17		17
Gacko	2		2
Ljubinje	18		18
Mostar	10		10
Nevesinje	40		40
Stolac	321		321
Ukupno	462		462

Tabela: Kmetska selišta porodice Rizvanbegović

Ne raspolažemo podacima o površini i strukturi zemljišnih posjeda porodice Rizvanbegović, ali se iz ovog pregleda može zaključiti da su selišta pripadnika ove porodice bila brojna i najznačajnijim dijelom koncentrirana u kotaru Stolac (Šarići, Čeljevo, Aladinići, Berkovići, Bitunja, Bjelojevići, Borojevići, Crnići, Dabrica, Gabela Struge, Gradac, Hatalji, Hodovo, Hrasno Donje, Hrasno Gornje, Hutovo, Klepci, Kruševo, Ljubljenica, Ošanići, Opličići, Poplat Donji, Poplat Gornji,

[485] ABiH, ZMF, opća građa, br. 3449/1911.

[486] ABiH, ZMF, opća građa, br. 3449/1911.

[487] ABiH, AGD, br. 22612/26. Ovaj Haki-beg sin je Mustaj-bega, koji je ubijen 1878. i unuk Halil-age.

Paprati, Pješevac, Prebilovci, Prenj, Stolac, Višići Dračevo). Premda raspolažemo imenima svih kmetskih porodica, zbog činjenice da zemljišni posjedi nisu bili dovoljno jasno razdijeljeni među pojedinim vlasnicima, teško je govoriti o tome koliko su zemljišni posjedi činili ekonomsku osnovu Rizvanbegovića.

SALIHBEGOVIĆ

Salihbegovići su istaknuta begovska porodica iz Bijeljine.[488] Prema jednoj verziji, porodica Salihbegović "je stara korjenika koja potiče iz prvih redova potomstva velike vlastele Pavlovića iz Borča" u istočnoj Bosni,[489] dok su se, prema sačuvanoj porodičnoj predaji, Salihbegovići prethodno zvali Begzadići, porijeklom su iz Alepa u Aziji, odakle su se najprije doselili u okolicu Sremske Mitrovice, gdje su bili plemići, a potom, početkom 18. stoljeća, u Bijeljinu.[490] Prema Salih-begu Begzadiću prozvali su se Salihbegovići. Ovo mišljenje potvrđuje niz činjenica. Primjerice, u haremu Sulejmanove ili Atik-džamije, u centru Bijeljine, bilo je sačuvano nekoliko nišana (nadgrobnih spomenika) na osnovu kojih je jasno da su tu sahranjeni brojni pripadnici ove porodice: Hasan-beg Begzadić, Salih-begov sin (?-1867./68.), Omer-beg Salihbegović, Salih-begov sin (?-1902./03.), Zija-beg Salihbegović, Omer-begov sin (?-1912.), Fadil-beg Salihbegović, Omer-begov sin (?-1917.). Osim toga, u haremu Salihbegovića džamije u Bijeljini sahranjen je h. Ahmed-beg Salihbegović (?-1871.), te h. Salih-beg, gradonačelnik Bijeljine (?-1894.).[491]

Nekoliko pripadnika porodice Salihbegović zapamćeno je u historiji Bosne, a posebno se ističe Avdi-beg Salihbegović, posljednji

---

[488] Porodica Salihbegović iz Visokog nije ni u kakvom srodstvu sa bijeljinskim Salihbegovićima. (M. Niškanović: *Porodični korijeni,* str. 26-27.)

[489] *Rogatica*. Sarajevo 1966, str. 22.

[490] Kazivanje Nedima Salihbegovića, Šemsi-begovog sina, autoru.

[491] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 159.

gradonačelnik Bijeljine u osmansko doba, i prvi bijeljinski gradonačelnik u austrougarsko doba. Avdi-beg se, inače, ženio tri puta. Imao je četiri sina (Izet-bega, Muharem-bega, Omer-bega, Šemsi-bega) i tri kćerke. U austrougarsko doba značajna je uloga Šemsi-bega Salihbegovića, koji je bio prvi evropski školovani veterinar u Bosni i Hercegovini i urednik *Behara* 1908. godine.[492] Također, bio je politički aktivan, i to u u proaustrijski orijentiranoj Muslimanskoj samostalnoj stranci (u ovaj krug spadali su i Esad-ef. Kulović, Adem-aga Mešić i dr.), potom bio je član Bosanskog sabora i česti govornik na saborskim sesijama te glavni urednik časopisa Hrvatska misao, koji je izlazio u Sarajevu 1913./14. godine. Dva puta se ženio: prvi put sa Marijom, Austrijankom, s kojom je imao kćerku Selmu (umrla u dubokoj starosti 2000. godine), a drugi puta sa Kanita-hanumom Bašagić, sestrom Safvet-bega Bašagića i unukom Derviš-paše Čengića, s kojom je imao dva sina: Hikmeta i Nedima.

Uz Šemsi-bega Salihbegovića, kao pripadnik provladine struje u političkom strukturiranju bošnjačkog društva, iz porodice Salihbegović posebno se isticao Omer-beg Salihbegović, za koga kotarski predstojnik u jednom izvještaju veli da je "šef ove brojne begovske porodice", te da je uložio puno truda da odvrati neke opoziciono orijentirane bijeljinske begove (prije svih tu su Ali-beg, Derviš-beg i Osman-beg Pašić) od sudjelovanja u opozicionim aktivnostima.[493]

Osim ovih – uvjetno govoreći – prorežimski orijentiranih politički aktivnih pripadnika porodice Salihbegović, bilo je i nekoliko izrazito opoziciono nastrojenih begova. Brat Šemsi-bega Salihbegovića, Muharem-beg, zatim Zija-beg i Osman-beg Salihbegović, kao i neki drugi, izjašnjavali su se kao Srbi muslimanske vjeroispovijesti i održavali su čvrste kontakte sa bijeljinskim radikalnim srpskim strankama. Moguće je da su oni, kao mlađi i manje utjecajni pripadnici ove porodice,

[492] Šemsi-beg je samo formalno bio urednik, dok je list te godine stvarno uredio Musa Ćazim Ćatić. (M. Rizvić: *Bosansko-muslimanska književnost*, str. 196.)

[493] ABiH, ZMF, Präs. 381/1903.

sudjelovanjem u opozicionom pokretu koji je nastajao širom zemlje željeli za sebe izboriti povoljniji status i značajniju ulogu u društvu.[494]

Bijeljinski Salihbegovići u vrijeme austrougarske uprave u BiH često su pisali razne žalbe, a najčešće se žale na postupke srpskih seljaka koji kao kmetovi obrađuju njihovu zemlju. Otuda se ova porodica, u političkom smislu, uz begove Pašiće, pojavljuje kao najznačajnija i najaktivnija begovska porodica u Bijeljini. Tako, primjerice, u žalbi posavskih begova sredinom 1899. Muharem-beg Salihbegović iz Bijeljine žalio se da mu njegovi kmetovi sijeku i beglučku šumu u Obarskoj, a o tome ga ništa ne pitaju, a ovu žalbu uputio je i civilnom adlatusu baronu Kutscheri prilikom Kutscherinog putovanja Posavinom tokom aprila i početkom maja 1899. godine.[495] Početkom 1900. Muharem-beg se i pismeno žalio na svoje kmetove Peru Savića, Stevu Bjelača, Pantu Gajića i Savu Udovčića. Povodom toga vlasti u Bijeljini tokom 1900. godine tri puta pozivale su stranke na razgovor, ali se Muharem-beg nijedanput nije htio pojaviti, zbog čega se zaključilo da njegova pritužba nije bila ozbiljna.[496]

Među potpisnicima žalbe što su je bijeljinski begovi 3. 8. 1906. uputili baronu Benku, u kojoj se žale na ponašanje kotarskog predstojnika u Bijeljini stoga što je stvarao atmosferu nesigurnosti ne samo za begove, nego za sve Bošnjake u tom gradu općenito, nalazi se nekoliko begova iz porodice Salihbegović (Osman-beg M., Zija-beg O. i Muharem-beg Salihbegović). Oni u ovoj molbi navode kako je osnovni razlog takvog ponašanja vlasti namjera da natjera Bošnjake na iseljenje, a ovo mišljenje potkrijepili su tvrdnjom da je kotarski predstojnik jednom prilikom javno upitao Osman-bega Pašića "kad ćeš u Tursku da te pratim do Mitrovice".[497]

U svim narednim žalbama bijeljinskih begova Salihbegovići su uvijek prisutni. U jednoj žalbi od 28. 9. 1907., u kojoj se begovi žale na napade seljaka na njihov život i imetak, prednjače upravo Salihbegovići

---

[494] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 175.

[495] *Borba muslimana*, str. 85.

[496] ABiH, ZMF, Präs. 1667/1901.

[497] ABiH, ZMF, Präs. 905/1906.

(potpisnici ove žalbe su Omer-beg, Osman-beg, Zija-beg, Smail-beg, Muharem-beg, Emin-beg i Mustaj-beg Salihbegović).[498]

Što se tiče zemljišnih posjeda porodice Salihbegović karakteristično je da ova porodica posjeduje manje površine begluka, dok je ukupan broj kmetskih selišta u vlasništvu pripadnika ove porodice 1918. godine iznosio 669. Selišta su se nalazila na prostoru kotareva Bijeljina, Brčko, Derventa, Gradačac, Tuzla, Vlasenica i Zvornik. Pritom, u porodičnoj predaji ostalo je zapamćeno da je u posjedu ove porodice bilo i selo Atmačić, koje je Avdi-beg Salihbegović neposredno nakon 1878. darovao siromašnim seljacima jer nije mogao tapijama dokazati zakonsko pravo na ovaj posjed.[499]

Kotar	Mjesto	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Brčko	Obudovac	4.640,562	335,45	4.976,012
Gradačac	Brvnik	549,62	653,09	1.202,71
Gračanica	Sižje	515	265,29	780,29
Ukupno		**5.705,182**	**1.253,83**	**6.959,012**

Tabela: Beglučki posjedi porodice Salihbegović

Salihbegovići spadaju u red begovskih porodica koje su posjedovale relativno malo begluka, ali su raspolagali znatnim brojem kmetskih selišta. Nura Salihbegović, Ibrahim-begova kćerka, udovica iza Avdi-bega Gradaščevića Rifatbegovića, preudata za Teufik-bega Bašagića, imala je "beglučke zemlje prilično ali iza oslobođenja (tj. nakon Prvog svjetskog rata, op. H.K.) sva je ta zemlja zaposjednuta sa seljacima tako da ja sada nemam ništa u rukama i živim vrlo oskudno". Načelnik Bijeljinskog kotara istakao je kako su ovi Nurini navodi istiniti, jer je njezino beglučko zemljište došlo pod udar beglučke uredbe. Od cjelokupnog imanja 1921. Nura-hanuma imala je samo kuću za sta-

[498] ABiH, ZMF, Präs. 1152/1907.

[499] Nedim Salihbegović: *Iz očevih kazivanja o okupaciji Bosne i Hercegovine.* Glasnik Rijaseta islamske zajednice, br. 7-8/1998., str. 898.

novanje.[500] Omer-beg Salihbegović, sin umrlog Avdi-bega iz Bijeljine, 1921. piše da "zemlje nemam osim nešto u gradu, koja je vlasništvo moje supruge". Inače, ovaj Omer-beg je bio činovnik Muslimanske trgovačke banke u Bijeljini.[501] Muharem-beg Salihbegović, sin umrlog Avdi-bega, 1921. piše kako nema druge zemlje "osim nešto slobodne beglučke zemlje", koju je sam obrađivao. Ne kaže koliko je imao begluka, ali je to, kako se vidi, bilo malo.[502] Izet-beg Salihbegović, sin umrlog Avdi-bega, u molbi za predujam 1921. piše kako mu je prihod sa selišta bio jedini izvor života, ali je imao i nešto beglučke zemlje, koju je također sam obrađivao. Begluke su, međutim, nakon Prvog svjetskog rata uzurpirali seljaci ne dajući pritom nikakvu naknadu za takvo što.[503] Begluke u Amajlijama imao je Osman-beg Salihbegović, Mehmed-begov sin, ali nije moguće na temelju dosad poznatih povijesnih izvora utvrditi njihovu tačnu veličinu.[504]

Iz pregleda razvoja dijela zemljoposjeda porodice Salihbegović jasno se vidi da se beglučki posjed ove porodice nije širio otimanjem zemlje opterećene kmetopravom. Značajnije komplekse beglučkog zemljišta imao je ogranak za čijeg se najistaknutijeg predstavnika može smatrati Mustaj-beg Salihbegović zvani Lika.[505] Iz gruntovnih izdavaka vidi se da je Husni-beg,[506] sin Mustaj-bega Salihbegovića Like, samo u

---

[500] ABiH, KBUDB, Evidencija, Kl. br. 127.

[501] ABiH, Evidencija, Kl. br. 227.

[502] ABiH, Evidencija, Kl. br. 271.

[503] ABiH, Evidencija, Kl. br. 922.

[504] ABiH, AGD, br. 1462/24; 4650/26; 4652/26.

[505] Mustaj-beg Salihbegović Lika, Hasan-begov sin, prema porodičnoj predaji, živio je 107 godina. Bio je poznat i po tome što je imao ergelu arapskih konja u Bijeljini, i to na mjestu gdje je kasnije izgrađena banja (gradsko kupatilo). To je sebi mogao priuštiti samo izuzetno bogat čovjek, a Mustaj-beg Lika zaista je bio izuzetno bogat beg. On je i u dubokoj starosti uzgajao konje. Imao je, naime, subaše, radnike, koji su gajili konje i trenirali ih za konjske trke, na kojima su obično pobjeđivali. (Izjava Selima Salihbegovića, data autoru.)

[506] Husni-beg Salihbegović bio je oženjen sa Hasija-hanumom, rođenom Ganibegović. Husni-beg umro je 27. 11. 1918., a imanje su naslijedili supruga Hasija, sinovi Mehmed-beg i Mustaj-beg, i kćerke Emir-hanuma udata za ▸

Obudovcu, kotar Brčko, imao posjed ukupne površine 4.935,088 dunuma. Od toga je od osnutka gruntovnice begluk 2.717,606 dunama, od Karla Russa je kao slobodni (begluk) posjed početkom 1912. godine, kupljeno 2.018,592 dunuma,[507] zamjenom kmetskog i beglučkog zemljišta ubeglučeno je nakon osnutka gruntovnice 78 dunuma, kmetovi su se dobrovoljno odrekli kmetoprava na 58,74 dunuma, a agrarnim sporovima je ubeglučeno samo 62,15 dunuma, a od toga 19,46 dunuma Husni-beg je kupio nakon što je već bilo postalo slobodno vlasništvo.[508] Karakteristika ovog zemljišnog posjeda porodice Salihbegović jeste da se radi uglavnom o oranicama sa veoma malo šume.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Poznata ukupna površina	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	389	154	235	6.903,968	3.097,99	638,516	4.677,36	932,34	16.250,174
Brčko	123		123						
Derventa	13		13						
Gradačac	90		90						
Tuzla	5		5						
Zvornik	49		49						
Ukupno	**669**	**154**	**515**	**6.903,968**	**3.097,99**	**638,516**	**4.677,36**	**932,34**	**16.250,174**

Tabela: Kmetska selišta porodiceSalihbegović

- Hasan-bega Pašića iz Bijeljine (udata 1908.), Bisera, udata za Mahmut-bega Hasanpašića iz Travnika (udata 1913.), Nura, udata za Hamdi-bega Pašića u Bijeljinu (udata 1920.), Zumra, kasnije se udala za Džafer-bega Kulenovića, nasljednika dr. Mehmeda Spahe na čelu JMO 1939. i potpredsjednika Vlade NDH u Drugom svjetskom ratu, i Begzada. Husni-begova udovica Hasija-hanuma je umrla ubrzo nakon njega (18. 12. 1918.). (ABiH, Evidencija, Kl. br. 12938.)

[507] Husni-beg posjede od Karla Russa, koji su 1919. podijeljeni nasljednicima, kupio je za 215.000 kruna, o čemu je u Brčkom 10. 1. 1912. napravljen i kupoprodajni ugovor.

[508] ABiH, AGD, br. 4773/20. Radi se o zemljištu koje je 1895. u sporu protiv kmeta Gojkovića postalo slobodno vlasništvo Markusa Nashitza, a Husni-beg je 1914. to zemljište kupio od Nashitza.

Za razliku od begluka, kmetska selišta porodice Salihbegović bila su brojna, ali nisu bila koncentrirana u rukama samo pojedinih njezinih domaćinstava, nego su bila ravnomjerno raspoređena među svim pripadnicima. Izuzetak je samo domaćinstvo Husni-bega Salihbegovića, koji je posjedovao znatne površine kako begluka tako i selišta, što je posljedica činjenice da je bio jedini sin znamenitog i bogatog Mustaj-bega Like, s jedne strane, te Husni-begove opredijeljenosti za kupovinu novih zemljišnih posjeda, što nije bio čest slučaj među bosanskim begovima, s druge strane. Selišta koja su 1918. pripadala porodici Salihegović nalazila su se u rukama 20 domaćinstava:

1. Šemsi-beg, Avdi-begov sin, imao je šest selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 443,418 dunuma (od toga je u jednom selištu, površine 21,85 dunuma, imao suvlasništvo sa jednom šestinom);
2. Izet-beg, Avdi-begov sin, imao je četiri selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 422,67 dunuma;
3. Muharem-beg, Avdi-begov sin, imao je pet selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 177,24 dunuma;
4. Omer-beg, Avdi-begov sin, imao je ukupno pet selišta (tri u Obarskoj Velikoj ukupne površine 429,72 dunuma i dva u Vršanima ukupne površine 199,79 dunuma);
5. Ahmed-beg, sin Šemsi-begovog brata Salih-bega, imao je 21 selište u Crnjelovu Donjem (površine 2.060,036 dunuma) i dva selišta u Crnjelovu Gornjem. Ahmet-beg je bio oženjen sa Zekija-hanumom, rođenom Fadilpašić, umro je 1. 10. 1919, a selišta je naslijedila njegova sestra Fatima, udata za Sadika Sadikovića u Brčko, sa udjelom u vlasništvu 3/4, i udovica Zekija-hanuma iz Sarajeva (Ćemerlina ulica) sa udjelom u vlasništvu 1/4, dok su mulk naslijedili Zekija sa 4/16, Fatima sa 8/16, te Šemsi-beg, Omer-beg, Muharem-beg i Izet-beg Salihbegović, sinovi umrlog Abdi-bega sa po 1/16. Nakon što je umrla Fatima (1. 9. 1928.), naslijedili su je: kći Nejra Sadiković, koja je dobila svu miriju, te četiri osmine mulka, a potom i amidže: Šemsi-beg, Muharem-beg, Omer-beg i Izet-beg koji su prvobitno dobili po jednu

osminu mulka, ali su ga se odrekli u korist Nejre Sadiković;
6. Osman-beg, Selim-begov sin, (umro je 1. 1. 1919, naslijedili su ga sinovi Selim-beg, Hamdi-beg i Miralem-beg te kćerke Hatidža i Zumreta, i to svi sa po jednom petinom ukupnog nasljedstva) imao je 14 kmetskih selišta u Obarskoj Velikoj;
7. Avdi-beg i Emin-beg, Hašim-begovi sinovi, raspolagali su sa ukupno 75 selišta (osam u Dragaljevcu Donjem, 32 u Dragaljevcu Srednjem, pet u Hase Brijesnici, 14 u Obarskoj Velikoj – sve u kotaru Bijeljina, 13 u Kovačima, kotar Derventa, koji su u posjed Salihbegovića došli ženidbom, te tri u Tupkovićima, kotar Bijeljina, gdje je Avdi-begova kćerka Hanifa imala suvlasništvo u odnosu jedne trećine);
8. Ali-beg, Ibrahim-begov sin, imao je četiri selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 540,97 dunuma, a dobio je i u miraz 53 selišta u Jezešticama, kotar Srebrenica, gdje je imao suvlasništvo u odnosu jedne petine;
9. Ali-begov brat Mahmut-beg, Ibrahim-begov sin, imao je 64 selišta (13 u Bukovici ukupne površine 970,61 dunumom, tri u Crnjelovu Gornjem, zatim u Labuckoj dva, Pilici 29 i 17 u Skočiću) te još 90 selišta u Domaljevcu, i to u suvlasništvu sa odnosom jedne četvrtine;
10. Ali-begovoj i Mahmud-begovoj majci, Derviša-hanumi Salih-begović, rođenoj Preljubović, pripadalo je osam kmetskih selišta u Crnjelovu Gornjem, a naslijedila ih je od svog muža Ibrahim-bega;
11. Nasljednici Omer-bega Salihbegovića Malog imali su 30 kmetskih selišta u Crnjelovu Donjem ukupne površine 2.747,06 dunuma i 16 selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 1.259,41 dunum, te sedam selišta u Obarskoj Velikoj ukupne površine 512,73 dunuma;
12. Hasan-beg, sin Omer-bega Salihbegovića Malog, skupa sa svojim amidžićem Zija-begom, Jusuf-begovim sinom, imao je 26 selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 1.809,8 dunuma;
13. Husni-beg, sin Mustaj-bega Like, osim brojnih begluka, imao je 123 kmetska selišta u Obudovcu te, skupa sa sestrama Biserom

i Zumretom, još 26 selišta u Obarskoj Velikoj i jedno selište u Amajlijama, dok je sestra njegovog oca, Mulija, udata za Ahmed-bega Muratbegovića, imala devet selišta u mjestima Puhare Pučila, šest u Ugljeviku i 45 u Zagonu, a vjerovatno i 28 selišta u Obarskoj Velikoj, za koje se navodi da su vlasništvo Mulije, udate Fidahić, i njezine sestre Ruvejde, udate za Atif-bega Ljubovića;

14. Nura, Ibrahim-begova kćerka, udata za Avdi-bega Gradaščevića Rifatbegovića, pa preudata za Teufik-bega Bašagića, imala je ukupno 37 selišta (pet u Hase Brijesnici ukupne površine 319,15 dunuma i 32 u Zagonu ukupne površine 3.876,48 dunuma);
15. Povijesni izvori dalje svjedoče da je Šaha, rođena Salihbegović, udata za Hakiju Ipekliju, godine 1918. imala dva selišta u Suhopolju, Alija i Šaćir, Salih-begovi sinovi posjedovali su pet selišta u Hase Brijesnici, Devleta, udata za Šemsi-bega Šahinpašića, posjedovala je šest selišta u Crnjelovu Gornjem, Devleta, Ahmed-begova kćerka, posjedovala je pet selišta u Suhom Polju, Emira, Ibrahim-begova kćerka raspolagala je sa četiri selišta u Crnjelovu Gornjem ukupne površine 481,09 dunuma, Hasan-beg, Ibrahim-begov sin, posjedovao je jedno selište u Kusonju kod Zvornika, a Mehmed-beg, Hasan-begov sin, bio je vlasnik dva selišta u Devetaku, kotar Tuzla. Međutim, za ove pripadnike porodice Salihbegović nisam uspio utvrditi mjesto u genealoškom stablu. Isto tako, postoje svjedočanstva da su nasljednici Smail-bega Salihbegovića (Mina, Munira, Nurka i Velida) imali posjede u Batkoviću,[509] Vaganu[510] i Zagonu,[511] ali nisu pronađeni potpuniji podaci o strukturi i veličini tih posjeda.

[509] ABiH, ZVS, Präs. 3066, Memorandum Muslimana kotara Bijeljina, 18. 1. 1919.

[510] ABiH, AGD, k. 143.

[511] ABiH, AGD, k. 148.

Iz ovog pregleda kmetskih selišta vidi se da je od 669 kmetskih selišta, ne računajući 53 selišta u mjestu Ježice, kotar Srebrenica, koji su samo djelomično bili u vlasništvu Salihbegovića, poznata tačna struktura za 154 selišta, i to za ona koja se nalaze u kotaru Bijeljina. Ta 154 selišta obuhvatala su ukupnu površinu od 16.250,174 dunuma. Među Salihbegovićima bio je niz domaćinstava sa malim brojim selišta.[512] Omer-beg, sin umrlog Avdi-bega Salihbegovića iz Bijeljine, imao je kmetska seliša u Vršanima (dva selišta) i Obarskoj Velikoj (tri selišta), za šta su mu pri oduzimanju plaćene odštete, a imao je sedmero djece i suprugu.[513] Omer-begov brat Muharem-beg Salihbegović imao je selišta u Obarskoj Velikoj (pet selišta).[514] Drugi njegov brat, Izet-beg Salihbegović, imao je kmetska selišta u Obarskoj Velikoj (četiri kmetska selišta).[515] Zija J. Salihbegović bio je oženjen s Fatimom, rođenom H. Beganović. Nakon Zija-begove smrti Fatima se sa malodobnom djecom Jusufom, Huseinom i Džemilom preudala za Mehmeda Selimovića u Bijeljinu. Godine 1921. ona traži avans za Zija-begova kmetska selišta u Crnjelovu Gornjem, i veli kako nemaju nikakvog imetka osim tih bivših kmetskih selišta i oko 40 dunuma beglučke zemlje. Kmetska selišta u Crnjelovu Gornjem Zija-begova malodobna djeca naslijedila su popola sa amidžićem njihovog oca, Hasan-begom Salihbegovićem.[516] Salihbegovići su imali i kmetskih selišta u kotaru Gračanica. Prema jednom popisu konsignacija o isplati predujmova privremene rente, sastavljenom krajem 1920., u kotaru Gračanica kmetska selišta imali su Zumruta i Osman-beg, djeca Mehmed-bega Salihbegovića iz Bijeljine.[517]

---

[512] ABiH, Evidencija, Kl. br. 127.

[513] ABiH, Evidencija, Kl. br. 227.

[514] ABiH, Evidencija, Kl. br. 271.

[515] ABiH, Evidencija, Kl. br. 922.

[516] ABiH, Evidencija, Kl. br.615.

[517] ABiH, AGD, 18422/20; 4652/26.

SULEJMANPAŠIĆ

Sulejmanpašići su znamenita porodica iz Vesele kod Bugojna koja se ovim prezimenom prozvala po bosanskom veziru Sulejman-paši Imširpašiću (vezir 1815.-1818.).[518] Sulejman-pašin otac zvao se Mustafa-paša, djed Ibrahim-paša, pradjed Gazi Osman-paša, a šukundjed Ali-paša.[519] Sulejman-paša bio je oženjen sa Đulom Redžepašić, s kojom je imao četiri sina: Mustafa-pašu,[520] Osman-pašu,[521] Ibrahim-bega

---

[518] U porodici Sulejmanpašić njegovala se predaja kako su oni potomci "ugledne turske kneževske porodice Kara Osman han zade, čiji je jedan odvjetak došao u Bosnu u šesnaestom stoljeću i stalno se nastanio u Bugojnu, osnovavši današnju plemićku porodicu Sulejmanpašića". (*Muslimanska sviest,* god. VIII, br. 120-121, Sarajevo, 7. siječnja 1943., str. 11.)

[519] Gl. Elezović (*Sulejman-paša Skopljak.* Politika, 12. 9. 1930.) pogrešno navodi slijedeću genealogiju Sulejmanpašića: Kara Ali-paša, Ibrahim-paša, Gazi Ahmed-paša, Osman-paša, Mustafa-paša, Sulejman-paša Skopljak, za koga kaže da je "jedna od najomrznutijih ličnosti kod Srba onoga vremena" te da je rođen u Uskoplju, zbog čega je prozvan Skopljak "za razliku od drugih njegovih imenjaka koji su pre njega bili muhafizi Beograda".

[520] Mustafa-paša kasnije je postao kliški mutesarif (S. Bašagić: *Znameniti Hrvati*, str. 57.)

[521] Osman Mazhar-paša, rođen u Veseloj kod Bugojna. Za vrijeme vezirovanja svog oca u Bosni bio je bosanski haznadar, ali je sam Sulejman-paša vodio finansije, zbog dokazane Osman-begove sklonosti ka rasipništvu. U vrijeme Pokreta Husein-bega Gradaščevića otišao je iz Bosne i postao adakalski paša. Kada su 1836. u Bosni ponovo izbile pobune, vratio se i u jednom razgovoru sa Ali-pašom Fidahićem izjavio: "Moji djedovi su toliko godina cara služili, a moj otac i braća su za cara život izgubili. I ja sam caru bio vjeran i ta vjernost me je do toga dovela da mi je i temelj pod kućom razoren. Od sada neću tako raditi no s vilajetom ili zlo ili dobro trpiću." Međutim, ubrzo je prešao na valijinu stranu i predvodio njegovu vojsku protiv Krajišnika. Kasnije je bio je mutesarif u Skadru (1846. godine), a 1848. postao je vezir. Valija u Selaniku (Solunu) postao je 1853., a 1858. vezir je u Bosni. Umro je 1861. na svom imanju pokraj bosanskog Skoplja. Dva puta se ženio i to oba puta od Smail-

i Mehmed-bega. Kasniji Sulejmanpašići potomci su ove posljednje dvojice.[522]

Sulejmanpašići su igrali značajnu ulogu u povijesti Bosne. U vrijeme pokreta za autonomiju 1831./32. godine bili su na strani sultana. Već 7. 3. 1831. braća Osman-beg, Ibrahim-beg i Mehmed-beg Sulejmanpašić obratili su se pismom dalmatinskom namjesniku moleći ga da im pruži utočište pošto ih progone protivnici reformi "navlastito nas troiczu gore spomenute Pashiucha kojismo parva Gospoda Bosanska (…) a mi ovdi u Skoplju neimamo grada, nit tvrda mista za obranit nase zivot". Budući da je njihovoj molbi udovoljeno, nakon poraza kod Travnika 7. 4. 1831. sklonili su se u Dalmaciju.[523] Kasnije se spominje da je Osman-beg Sulejmanpašić 12. 11. 1831. sa pratnjom od 92 lica i 111 konja pobjegao iz Bosne od Husein-bega Gradaščevića kod Svinjara u Slavoniju.[524]

U austrougarskom vremenu pripadnici porodice Sulejmanpašić bili su politički veoma aktivni i, uglavnom, opoziciono orijentirani, a neki, poput Rifat-bega, dosegnuli su sami vrh političke hijerarhije. Rifat-beg, naime, bio je zastupnik i predsjednik Muslimanskog kluba u Bosanskome saboru,[525] a njegov rođak, Sulejman-beg Sulejmanpašić,

age Čengića. Druga žena, Ćamila, bila je najmlađa sestra njegove prve žene. Ćamila je nakon Osman-pašine smrti 1861. preselila u Sarajevo, gdje su već živjela njezina braća Rustem-beg, Dedaga i Hajdar-beg. Kupila je u Sarajevu lijepu kuću u Jahja-pašinoj mahali (Ćurčića Brijeg), u kojoj je živjela do smrti 1883. godine ne ostavivši iza sebe djece. (S. Bašagić: *Znameniti Bošnjaci,* str. 60; V. Skarić: *Sarajevo*: str. 222; G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, str. 142, 264, 268.)

[522] S. Bašagić: *Znameniti Bošnjaci*, str. 72.

[523] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, str. 128.

[524] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.–1849.*, str. 142.

[525] ABiH, ZV, Präs. br. 315/1919. Ovaj Rifat-beg Sulejmanpašić 1909. izabran je za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskoga sabora. Baron Benko za njega kaže da je nastanjen u Gračanici, kotar Bugojno. Materijalno, sa posjedima u Bugojnu i Posavini, stoji vrlo dobro i može se uvrstiti u veleposjednike. Jako je opoziciono nastrojen prema austrougarskoj upravi i sudjelovao je u opozicionom pokretu. Benko je isticao kako je krajem 1909. njegovo političko

Ibrahim-begov sin, oženio se s Fatimom Fadilpašić i doselio u Sarajevo, gdje je jedno vrijeme obavljao dužnost općinskog savjetnika. Umro je 12. 12. 1925. u Sarajevu.[526] Sulejman-begov rođak, poznati Ali-beg, odlikovan je 1894. ordenom željezne krune III reda.[527]

Osim Sulejman-bega, u Sarajevo je doselio i Mustaj-beg Sulejmanpašić (umro krajem januara 1894.),[528] koji je bio oženjen sa Nurom, kćerkom sarajevskog velikaša Mustaj-paše Babića (1806.-1857.).[529]

- držanje rezervirano, ali sigurno ne bi propustio priliku da se odlučno uključi ako bi se povela akcija protiv režima. (ABiH, ZMF, Präs. 2222/1909.)

[526] ABiH, ZMF, Präs. 1167/1901; *Novi Glasnik JMO*, br. 21, God. I, Sarajevo 15. 12. 1925, str. 1. Potomci porodice Sulejmanpašić uglavnom ističu kako se njihovi preci nisu bavili politikom. Tako Zija Sulejmanpašić (rođen 1931.), sin Nedžad-begov i unuk Sulejman-begov, u pismu upućenom autoru 15. 6. 2001. piše kako se njegovi preci nisu aktivno bavili politikom. "Ni djed, ni otac, ni amidže nisu se bavili politikom (...). Djed (Sulejman-beg, op. H.K.) je u Austro-Ugarskoj živio kao i neki drugi veleposjednici. Nije se bavio politikom nego lovom, bio član Herren (= gospodskog) kluba u Sarajevu, 1910. kupio – kažu prvi – auto Daimler u BiH koji je vojska mobilizirala 1914. Otac i amidža Dževad su bili učesnici Prvog svjetskog rata, poslije 1918. otišli su na studije u Beč. Poslije su radili kao činovnici".

[527] *Bošnjak,* br. 13, 29. 3. 1894. Ovaj Ali-beg bio je veoma poznat i utjecajan predstavnik porodice Sulejmanpašić. Njegovo kćerka bila je udata za Muhamed-bega Kapetanovića u Prijedor. Vidi o tome: ABiH, VŠS, k. 26, br. 10/1908.)

[528] Rođen je u Odžaku kod Bugojna, nije pohađao nikakve škole, ali je poznavao orijentalne jezike i posebno se zanimao perzijskom književnošću. Svojedobno je bio imenovan vođom bašibozučke čete koja je imala ugušiti pobunu u Grahovu i nakon uspješno obavljenoga posla sultan ga je odlikovao medžidije nišanom III reda. U Sarajevo je sa porodicom doselio osamdesetih godina 19. stoljeća (*Bošnjak,* br. 5, 11. 2. 1894). Imao je sina Omer-bega (umro je 15.10.1918.), i kćerke Meleć-hanumu (1894. se udala za Džafer-bega Mutevelića u Sarajevo) i Zehra-hanumu (udata za Salih-ef. Aličehića, preudata za Derviš-bega Brankovića). Omer-bega su naslijedili punodobni sinovi Muhamed-beg i Mustaj-beg, malodobni sin Mahmut i punodobna kćerka Teufika.

[529] H. Kreševljaković: *Kule i odžaci*, str. 483.

Porodica Sulejmanpašić spadala je u red najbogatijih begovskih zemljoposjedničkih porodica, a svoje posjede zadržala je sve do kraja Prvog svjetskog rata, mada je dio predstavnika ove porodice tokom austrougarske vladavine znatan dio svojih kmetskih selišta prodao.[530] Najveća koncentracija njihovih begluka bila je u kotaru Bugojno, gdje su imali 11.645 dunuma begluka, te u kotaru Maglaj, gdje su, u krajevima koji danas najznačajnijim dijelom pripadaju prostoru općine Zavidovići, posjedovali 5.462,17 dunuma beglučkog zemljišta. Znatni su bili i zemljišni kompleksi u kotaru Jajce (koji se danas nalaze na prostoru općine Donji Vakuf) – 3.715,38 dnuma. Većina beglučkog zemljišta ove porodice sastojala se od šumskih kompleksa. Može se sigurno utvrditi da su posjedi u Ljuši (3.715,38 dunuma begluka) u posjed porodice Sulejmanpašić došli udajom Dževahira-hanume Teskeredžić za Bećir-bega Sulejmanpašića. Na isti način ova porodica došla je u posjed 29 kmetskih selišta u mjestu Vukovsko Mračaj.[531]

[530] Tako je, npr., tokom 1912. Omer-beg Sulejmanpašić, Mustaj-begov sin, znatan broj svojih selišta prodao u izravnoj pogodbi sa kmetovima koji su obrađivali selišta. (ABiH, ZMF, opća, 4539/1913.)

[531] ABiH, AGD, 4342/21. Mehmed-beg Sulejmanpašić, sin Bećir-bega i Dževahira-hanume rođene Teskeredžić, koji je nakon Prvog svjetskog rata službovao kao politički pisar Načelstva okruga prizrenskog, žali se kako su mu nakon rata oduzimanjem selišta prestali i prihodi od beglučkih zemljišta. Pritom navodi posjede koje su imali njegov otac i majka te precizira šta je majka naslijedila od svojih roditelja. Mehmed-beg veli da je nakon očeve smrti sa braćom i sestrom naslijedio "beglučki i kmetovski posed u selu Gornjem Odžaku u opštini gornjoodžačkoj sreza bugojanskog, u selu Gračanici opštini gračaničkoj istoga sreza i u selu Rami opštini ramskoj srezu prozorskom, te u selu Rasanovci u opštini Arežim - Breg sreza livanjskog sve u okrugu travničkom u Bosni". Dalje ističe da mu je majka Dževahira od svojih roditelja naslijedila beglučki i kmetovski posjed u Donjem i Gornjem Mračaju – općina Gornje Vukovsko, te u selu Ljuši – općina Babići, sve u okrugu Travnik. Ovaj Mehmed-beg rođen je u Travniku u martu 1892., a umro je u Zagrebu 23. 11. 1942. U nekrologiju objavljenom povodom njegove smrti u *Muslimanskoj sviesti,* god. VIII, br. 120-121, Sarajevo, 7. siječnja 1943, str. 11, ističe se da je njegova uža porodica od 1898. do 1912. živjela u Istanbulu, gdje je Mehmed-beg završio gimnaziju, a pohađao je i Galata Saraj Licej. Za vrijeme Prvog svjetskog rata živio je u Budimpešti. Poslije rata bio je neko vrijeme u Travniku, a potom u Beogradu.

Kotar	Katastarska općina	Obradiva	Nobradiva	Ukupno
Bugojno		1.069	10.583	11.652
Jajce	Ljuša	79,21	3.636,17	3.715,38
Maglaj	Gostović	283,634	1.199,656	1.483,29
Maglaj	Hajderovići	118,23	514,76	632,99
Maglaj	Hrge	121,68	674,69	796,37
Maglaj	Mahoje	0	642,05	642,05
Maglaj	Smrdin	174,63	789,24	963,87
Maglaj	Svinjašnica	205,63	737,97	943,6
Ukupno		**2.052,014**	**18.777,538**	**20.829,55**

Tabela: Beglučki posjedi porodice Sulejmanpašić

Osim begluka, posjed porodice Sulejmanpašić sastojao se i od brojnih kmetskih selišta. Najbrojnija su selišta bila u kotarevima Bugojno i Livno, a selišta koja su im pripadala u kotaru Sanski Most vjerovatno su prodali prije Prvog svjetskog rata.[532] Posebno se velikim zemljišnim posjedima isticao Ali-beg Sulejmanpašić iz Vesele kod Bugojna, koji je posjedovao 385 kmetskih selišta i 9.709 dunuma begluka u kotaru Bugojno. Najveća koncentracija njegovih posjeda, koje su naslijedili

Jedno je vrijeme bio namješten u Centralnom pres birou Ministarstva vanjskih poslova i, kao znalac turskog jezika, kasnije je namješten u Pragu, Budimpešti i Varšavi. Godine 1939. izbačen je iz službe, pa je čak bio strpan u zatvor. Iste godine došao je u Sarajevo. Izbijanjem Drugog svjetskog rata pozvan je u Zagreb, gdje se zaposlio na Hrvatskom radiju kao izvjestitelj za tursko govorno područje te kao prevodilac u Ministarstvu vanjskih poslova NDH.

[532] U kotaru Sanski Most znatna kmetska selišta posjedovao je Sulejman-beg Sulejmanpašić. ABiH, ZVS, 197766/1907 (Bezirksamt Sanski Most, Zahl. 11055 ex 1907, 29. November 1907.). (Usporedi *Bošnjak*, br. 43, 24. 10. 1907., str. 2.) U istim mjestima u kotaru Sanski Most (u Dabru i Majkić Japri) krajem Prvog svjetskog rata znatne komlekse beglučkog zemljišta (15.054,835 dunuma) posjedovale su Senija Azapagić i Samija Azapagić, rođena Fadilpašić, pa se može sa razlogom pretpostaviti kako su ovi posjedi izvorno vlasništvo porodice Fadilpašić, te da su udadbenim vezama prešli u vlasništvo porodice Sulejmanpašić (ženidbom Sulejman-bega sa Fatimom Fadilpašić) i Azapagić.

sinovi Ibrahim-beg i Husref-beg[533] te kćerke Azemina i Kanita, bila je u Vukovskom Donjem (194 kmetska selišta ukupne površine 18.722,447 dunuma), ali su znatni bili i posjedi u Marinkovcima, kotar Livno, gdje su Ali-begovi nasljednici krajem Prvog svjetskog rata posjedovali 86 kmetskih selišta. U Vukovskom Donjem bila je najgušća koncentracija i posjeda Sulejman-bega Sulejmanpašića (61 kmetsko selište, od čega je 53 obuhvatalo površinu od 6.926,7 dunuma). Važno je izdvojiti i posjed Bećir-bega, Muhamed-begovog sina, čiji su nasljednici posjedovali 209 kmetskih selišta u općini Peći, kotar Livno, i 29 selišta u mjestu Vukovsko Mračaj, koji su u posjed ove porodice došli udajom Dževahire Teskeredžić za Bećir-bega Sulejmanpašića.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bihać	103		103					
Bos. Petrovac	64		64					
Bugojno	602	258	344	8.716,725	430,528	8.230,626	8.271,088	25.648,967
Duvno	50		50					
Glamoč	20		20					
Gračanica	14		14					
Ključ	3		3					
Livno	608		608					
Maglaj	98	73	25	3.204,73	3.379,56	0	410,314	6.994,604
Prozor			7					
Rogatica	3	1	2	237,75	26,05	595,59	84,31	943,7
Sanski Most	2		2					
Sarajevo	12		12					
Varcar Vakuf	53		53					
Visoko	15		15					
Vlasenica	1		1					
Ukupno	**1.655**	**332**	**1.323**	**12.159,21**	**3.836,138**	**8.826,216**	**8.765,712**	**33.587,271**

Tabela: Kmetska selišta porodice Sulejmanpašić

[533] Ovaj Husref-beg bio se oženio sa Eminom Gradaščević, od koje se razveo 1911., a potom se oženio sa jednom ženom iz porodice Bušatlija.

Iz ovog pregleda može se zaključiti da je porodica Sulejmanpašić krajem Prvog svjetskoga rata još uvijek ulazila u red najbogatijih begovskih zemljoposjedničkih porodica. Pritom, porodičnim vezama bili su povezani sa većinom značajnih bosanskih begovskih porodica (Gradaščević, Fadilpašić, Džinić, Teskeredžić, Bušatlija, Begović, Kapetanović iz Prijedora), što im je, uz velike zemjišne posjede i dugu porodičnu tradiciju, osiguravalo jedno od vodećih mjesta u begovskoj društvenoj strukturi.

TESKEREDŽIĆ

Teskeredžići su stara i ugledna begovska porodica iz Travnika. Potječu iz Raškog Polja u Duvanjskom kotaru i ogranak su porodice Kapetanović Ljubušak. Kao timarske teskeredžije, domogli su se velikih imanja u Bosni.[534] Početkom 19. stoljeća ističe se Mustaj-beg, ljubuško-duvanjski ajan, kojeg je 1836. valija Vedžihi-paša dao zadaviti skupa sa Abdulah Hifzi-ef. Đumišićem.[535] Mustaj-begova žena zvala

---

[534] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*. Usporedi: Dževad Drino: *Hercegovačko porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj)*. Hercegovina, 13-14, Mostar 2001., str. 134. Travnički Teskeredžići, koji imaju zajedničko porijeklo sa ljubuškim Kapetanovićima, nisu ista porodica kao i Teskeredžići koji su se prvobitno preizvali Vilić i koji su danas naseljeni u Voljicu, G. Vakufu i Bugojnu. (B. Zlatar: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama,* str. 102.) Kada je sredinom 19. stoljeća Sakcinski prolazio kroz Travnik, upoznao je i Ahmed-bega Vilića (I. Sakcinski, *Putovanje,* str. 98.) Vidi: H. Kreševljaković: *Kule i odžaci*, str. 483, 489, 490; G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1827.-1849.*, str. 15. Isto važi i za porodicu Teskeredžić iz istočne Bosne. Premda neki smatraju da su oni doseljenici iz Travnika (*Rogatica*. Sarajevo 1966, str. 21), za to ne postoji opipljivih dokaza.

[535] Muhamed Hadžijahić: *Hifzi-beg Đumišić*. Novi behar, br. 11-14, 15. 1. 1934., str. 174.

se Ajiša, umrla je 2. 3. 1863. i sahranjena je u haremu Muslihuddinove (Teskeredžića) džamije.[536]

Derviš-paša, sin Mustaj-bega Teskeredžića bio je 1868. član Državnog savjeta, a zatim je dosegao čast rumelijskog beglerbega. Sa svojim bratom Hamdi-begom, 1863./64. na mjestu Muslihudinove džamije, zbog njezine dotrajalosti, sagradio je novu džamiju.[537] Njegova sestra bila je udata za Mehmed Nazif-agu Đumišića (?-1870.), čiji su sinovi Hifzi-beg Đumišić, o čijoj je smrti Hamid Šahinović Ekrem napisao dramu *Hifzi-beg,* i Fehmi-ef. Đumišić, koji je nakon 1878. odselio u Tursku i postao vođa muslimanske emigracije u Istanbulu.[538] Sredinom 1850. Derviš-beg imenovan je muselimom Travničkog sandžaka.[539] On je prvi Bošnjak koji je putovao po Evropi, "ali je sa sobom doneo samo divljenje za željeznice i fabrike".[540] Godine 1857. Derviš-bega je u Travniku posjetio Ivan Kukuljević i u svom putopisu veli za njega da je "ugledan i gladak, zauzet za reforme i napredak (…). On žali na Bosnu, što je tako daleko zaostala za drugimi zemljami slavenskimi, (…) tuži se na drumove i na glupost ljudih, koji niesu nikuda putovali i ništa vidjeli." Zanimljiv je Kukuljevićev opis Derviš-begovog odijela i kuće: "Biaše odjeven sivimi pantaloni, svietlo-modrom surkom i merkim kaftanom. Dvorana, u koju nas povede, uređena je savim po europejski, tu ima i kanapeah i feutellah i stolicah i stola, na kom stoji ura i posudje sa cvietjem. Na stieni visi i veliko zercalo. Meni se je činilo kao da sam došao u pohode kojemu bogatomu plemiću hervatskomu od prošastih vremenah."[541] Kako je napomenuto, Derviš-paša je obavljao dužnost begler-bega u Rumeliji: "Kada je vidio da se mrači nad Bosnom, da joj prijeti zarobljenje, našao se u Travniku, ali prije izvršenja zaključaka Berlinskog kongresa, na

[536] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 378-379.

[537] F. Nametak: Fadil-paša Šerifović, str. 189-190; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 374.

[538] M. Hadžijahić: *Hifzi-beg Đumišić*, str. 174.

[539] G. Šljivo: *Omer-paša Latas*, str. 66.

[540] V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 73.

[541] I. Kukuljević: *Putovanje*, str. 96-97.

zahtjev Austro-Ugarske a na poziv sultanov, morao je napustiti Bosnu. U Trstu je čitao, da je general Filipović prešao Savu."[542]

Derviš-begov sin je Muharem-beg Teskeredžić (Travnik 10. 11. 1851.–Beč 23. 2. 1908.), dugogodišnji načelnik i "Musliman sa najviše prestiža u Travniku".[543] Odlikovan je redom Franje Josipa i željeznom krunom, "no ni ta podmićivanja nisu mogla ni ukoliko uticati na njega".[544] Bio je aktivan u muslimanskom autonomnom pokretu, a u aprilu 1896. s najbližom porodicom iselio se u Istanbul: "Teskeredžić je bio najpoštovaniji lider disidenata i dokazao je da je nezamjenljiv. Njegov odlazak je lišio aktiviste njihovog glavnog posrednika u mreži ličnih veza, čovjeka na vrhu hijerarhije porodičnih veza i društvenog prestiža. Njegovim odlaskom se završila prva faza muslimanskog političkog preporoda."[545] Kasnije je obolio i, nakon operacije u Beču, umro je. Tijelo mu je preneseno i sahranjeno u Travniku.[546] Iza sebe je ostavio suprugu Izetu, rođenu Firdus, sina Bessima, koji je 6. 7. 1909. na Univerzitetu u Bernu doktorirao pravo te kćerku Raziju.[547]

Derviš-paša Teskeredžić, skupa sa bratom Hamdi-begom, kao znak sjećanja na svoju majku, sagradio je džamiju u Poturmahali. Hamdi-beg Teskeredžić, koji je u drugom braku bio oženjen s Đul-hanumom Sulejmanpašić, imao je tri sina – Ibrahim-bega, Rifat-bega i Osman-bega – te dvije kćerke – Dževahiru i Almasu. Osman-beg, Rifat-beg i Almasa (kasnije udata za Ibrahim-bega Miralema) djeca su iz braka sa Đul-hanumom, dok su Ibrahim-beg i Dževahira (kasnije udata za Bećir-bega Sulejmanpašića) djeca iz prvog braka, ali nismo uspjeli

---

[542] Dr. Sulejman Alečković: *Uspomena na velikana.* Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1939., str. 112. (Dalje: S. Alečković: *Uspomena na velikana*).

[543] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 92.

[544] *Musavat*, br. 11, 13.3.1908, str. 3.

[545] R. Donia: *Islam pod dvoglavim orlom*, str. 104.

[546] *Musavat*, br. 12, 20. 3.1908, str. 3.

[547] S. Alečković: *Uspomena na velikana*, str. 110-112; Razija se bila udala za Mehmedali-bega, sina Mahmut-bega Džinića iz Banje Luke, ali se 1915. od njega razvela. (ABiH, VŠS, k. 31, 23/1915.)

doznati ime prve Hamdi-begove supruge.[548] Hadmi-begov sin Osman-beg oženio se 1907. s Almasom Kapetanović iz Vitine, kćerkom Bećir-bega Kapetanovića iz Vitine i Emine, rođene Gavrankapetanović iz Počitelja. Bio je travnički gradonačelnik i umro je 22. 6. 1919. godine. Iza njega ostali su sinovi Hamdi-beg, Bećir-beg, Muharem-beg i kći Fahrija.[549] Drugi Hamdi-begov sin, Rifat-beg Teskeredžić, umro je 6. 7. 1921., a njegovo su imanje, prema podacima u *Našljednoj potvrdi,* naslijedili majka Đul-hanuma, rođena Sulejmanpašić, rođena sestra Almasa-hanuma, udovica iza Ibrahim-bega Miralema iz Travnika, brat po ocu Ibrahim-beg Teskeredžić i sestra po ocu Dževahira-hanuma, udovica iza Bećir-bega Sulejmanpašića iz Travnika.[550]

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta
Brčko	8		8
Bugojno	74		74
Duvno	235		235
Jajce	85		85
Livno	373		373
Ljubuški	53		53
Tešanj	13		13
Travnik	42		42
Ukupno	**883**		**883**

Tabela: Kmetska selišta porodice Teskeredžić

Najveći zemljišni posjedi porodice Teskeredžić nalazili su se na prostoru kotareva Duvno (u općinama Borčani, Crvenica, Duvno, Grabovica, Kangora, Korita, Kovači, Mandino Selo, Mrkodol, Oplečani, Raško Polje, Srđani, Vedašić, Vinica i Zavelim) i Bugojno

[548] ABiH, Evidencija, kl. br. 6984.

[549] ABiH, Evidencija, kl. br. 6984. Informacija Fahrije Zupčević-Teskeredžić, *Žena 21*, br. 37, Sarajevo januara 1998., str. 22-23.

[550] ABiH, Evidencija, kl. br. 6984.

(Čipulić, Crniče, Glavice, Gračanica, Kupres, Odžak, Otinovci, Ravno, Vesela i Zloselo), dok je većina selišta u kotaru Livno u posjed ove porodice došla zahvaljujući ženidbenim vezama sa porodicom Firdus.

Kao beglučki posjedi u vlasništvu ove porodice spominju se zemljišta u kotaru Jajce (Ljuša, Crepanjska i Divičani). Teskeredžići su imali nekoliko kula. Ivan Kukuljević 1857. pisao je kako se blizu Travnika, u Piroti, "nalazi ljetni dvor Mehmed bega Hafis Adića (tj. Hafizadića), a iznad su kule Derviš-bega Teskeredžića".[551]

TUZLIĆ

Tuzlići su tuzlanska begovska porodica za koju predaja veli da potječe od Altomanovića, srpske velikaške porodice, i to od Cvjetka Altomanovića, brata Nikole Altomanovića.[552] Vjerovatnija je, međutim, pretpostavka po kojoj su se Tuzlići prvobitno prezivali Osmanpašić, pri čemu se njihovo porijeklo veže za Topal Osman-pašu, oca tuzlanskog kapetana Derviš Hasan-bega. Topal Osman-paša između 1719. i 1730. godine tri puta je obavljao dužnost bosanskog vezira. Njegov sin Derviš Hasan-beg bio je tuzlanski kapetan od prije 1735. do 1766./67. godine.[553] Sve do ukidanja kapetanija članovi ove porodice bili su tuzlanski kapetani. Najznačajniji je Sulejman-begov sin Mahmud-beg, poznat kao Tuzla-kapetan. Po njemu se čitava porodica prozvala Tuzlići.[554] Ovaj Tuzla-paša imao je dva brata – Mehmed-agu, koji je umro 1835./36.,[555] i h. Osman-bega, čiji su

---

[551] I. Kukuljević: *Putovanje,* str. 86; Usporedi: H. Kreševljaković: *Kule i odžaci*, str. 489-490.

[552] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 15.

[553] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 205-208; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 150.

[554] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 205-208.

[555] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 150.

potomci tuzlanski Azapagići. Sin h. Osman-bega je Mehmed Teufik-ef. Azapagića (1838.-1919.), tuzlanski muftija i drugi po redu reis-ul-ulema u Bosni i Hercegovini.

Mahmud-paša, čija se supruga zvala Fatima-hanuma, imao je sinove Mehmed-bega, koji je umro 1239. (1823./24.(u dvanaestoj godini života, Osman-bega i Omer-bega te kćerke Hafize-hanumu i Rašida-hanumu, koja se nije nikada udavala i umrla je od sušice oko 1862. godine.[556] Osman-beg (umro 1874.), čija je supruga bila Ziba Alija-hanuma,[557] imao je sinove Mehmed-bega, koji je bio bimbaša u osmanskoj vojsci, i Šemsi-bega te kćerke Zuhre-hanumu, Tahire-hanumu i Hafize-hanumu. Šemsi-beg, koji je bi oženjen sa sestrom Ali-bega Gradaščevića H. Alibegovića iz Modriče, čije ime ne znamo,[558] nije imao potomstva, a Mehmed-beg, koji je također

---

[556] Ambrozije Benković: *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike (Opus posthumum),* Županja - Đakovo 1971, str. 198-199. Omer-beg Tuzlić vratio se u Tuzlu i kupio zemlju i kuću, gdje je nastavio živjeti. F. Nametak: *Fadil-paša Šerifović,* str. 227-228; M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 152. G. Šljivo tvrdi da su se krajem 1859. u Tuzlu vratili "mlađi sin i kći Mahmud-paše Tuzlića (…) a govorilo se da će se uskoro vratiti i njegov stariji sin". (G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.,* str. 470). Sudeći prema ovo podatku Mahmud-pašin mlađi sin vratio se u Bosnu krajem 1859., a drugi, stariji, h. Osman-beg, vratio se u septembru 1860. godine (str. 505).

[557] Nije jasno da li se Osman-beg dva puta ženio. Živko Crnogorčević (str. 20, napomena br. 2) priča kako je Osman-begova žena umrla u Travniku 1850., dok svi ostali izvori tvrde kako je Atija, sestra Fadil-paše Šerifovića, umrla 1865./66. godine. Stoga je najvjerovatnije da se radi o jednoj ženi koja je imala dva imena, kako je to kod Fadilpašića bio i običaj, te da nije umrla 1850., kako se prisjećao Crnogorčević.

[558] Sestra Ali-bega H. Alibegovića (Gradaščevića) iz Modriče bila je udata za Šemsi-bega Tuzlića iz Tuzle. Kotarski predstojnik u Gradačcu 27. 5. 1901. izvještavao je da je Ali-beg nju nagovorao, pošto je ostala udovica, da napusti Tuzlu i da se preseli u Modriču kako bi bila u njegovoj blizini. On joj je preporučio da se doseli u kuću Daut-bega Karabegovića, u kojoj je doskora bila općina, ali je ona to odbila i izjavila da želi ostati u Tuzli i tamo umrijeti. Kotarski predstojnik objašnjavao je da je Ali-beg nastojao svoju sestru dovesti ▸

bio oženjen od Gradaščevića H. Alibegovića iz Modriče, imao je sina Bakir-bega i, iz drugog braka, kćerku Hanifa Šahzimet-hanumu, koja se udala za Ćazim-bega Gradaščevića. Zuhre-hanuma udala se za Muhamed-bega Gradaščevića (zvanog i Hadži-beg). Tahire-hanuma, koja je umrla 2. 10. 1921., udala se za Bećir-bega Gradaščevića (umro prije 1907.) i nije imala potomstva.[559] O Hafize-hanumi ne znamo puno, osim da je 1890. temeljito obnovila Jalsku džamiju u središtu Tuzle, koja se po njoj naziva i Hafiz-hanumina džamija.[560]

Svakako da je najznačajnija ličnost iz ove porodice Mahmud-paša: "Za vreme vladavine Mahmud-paše Tuzle nije smio Vlah ili Šokac kupiti pedlja svoje zemlje da imade, a niti dućan u čaršiji, nego su sjedili trgovci i ostale zanatlije u turskim dućanima i plaćali godišnju kiriju. Svake godine o Božiću dužan je bio svome gospodaru od dućana poslati, osim godišnje kirije, po jednog tukca agi kao prezent, a o Vaskrsu šarenih jaja. Kuću nije smio od paše niko u varoši imati na kat, nego prizemno, okrom što je hadži Osman-beg, Tuzle-paše sin, zvani Hadži-beg, dozvolio starom hadži-Mići Krsmanoviću, Stevanu Džiniću, Boži Štitiću, Marki Iliću i Lazi Filipovu Stanišiću. To su bili njegovi ortaci i njegovi ljudi, s kojima je on radio i pio."[561]

Krajem 1850. Mahmud-paša Tuzlić u okršaju kod Žepča pretrpio je veliki poraz od Omer-paše Latasa, nakon čega je pobjegao u Vinkovce, ali se ubrzo vratio i doživio novi poraz kod Modriče.[562] Tu ga je Latas zarobio i 17. 12. 1850. doveo u Sarajevo "na jednom malom konju đogatu, a ispod konja bukagije, noge svezate. Obuko mu je veliki cr-

u svoju blizinu zbog toga što ona nije imala djece, a imala je veliki posjed u kotaru Bijeljina, žalila se na srčane probleme, i bila je u "dobrim odnosima" sa svojim subašom, izvjesnim Mujagom, koji joj je bio više nego subaša ("… Mujaga nicht nur Subašadienste bei ihr versieht, sondern ihr auch in anderer Weise gefällig ist"), a osim toga bila je i strina Bakir-begu Tuzliću, što je plašilo Ali-bega da bi on i njegov sin, zbog sestrine veze sa svojim subašom i utjecaja Bakir-bega Tuzlića, mogli ostati bez naslijeđa. (ABiH, ZMF, Präs. 834/1901.)

[559] Š. Hodžić: *Vakufnama tuzlanske dobrotvorke*, str. 153-155.

[560] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 149.

[561] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 20.

[562] V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 100.

veni ćurak izvezen sa zlatom, a napravio mu od drveta veliki nož i par pištolja od drveta, te mu ih zadio za pojas. Kad je prošo s njime kroz Sarajevo, pred njim su igrali oni Arnauti vojnici u belim fistanima."[563] Tada je Omer-paša opljačkao Mahmud-pašu, a "pričalo se da je tada Omer-paša oteo od Mahmud-paše blaga od 18 miliona pjastera (17.000 komada dukata). Mahmud-paša je bio nagomilao toliko blaga isisavajući narod u velikim razmjerama i monopolišući trgovinu u svom kraju."[564] Suđeno mu je u Istanbulu, a umro je na Rodosu 1855./56. godine.[565] Osman-beg se, nakon više godina zatočeništva u Carigradu, vratio u Tuzlu i mirno živio do smrti 1874. godine.[566] "Isti Hadži-beg, kad se vratio iz Carigrada, živio je gotovo sa svakim dobro, a osobito sa Srbima, i bio je član Idare medžlisa."[567]

U drugoj polovini 19. stoljeća u političkom životu Bosne iz porodice Tuzlić isticao se Šemsi-beg. Pred dolazak Austro-Ugarske 1878. pripadao je austrofilskoj struji i čak je prikupljao potpise među tuzlanskim Bošnjacima za predstavku "da u Bosnu dođe Austrija i postavi red".[568] Kada je, pak, i u Tuzli počeo otpor, Šemsi-beg je sklonio svoj harem u selo Turska Dobrnja, a on sam sklonio se kod fratara u selo Morančani. Tu ga je, međutim, uhvatio dio pobunjenika "i potjeraju ga pješke. On njima kaže da on ima sipnju te da on pješke ići ne može. Onda su mu tražili novce i kazali kako ih je muftija poslo (radi se o tuzlanskom muftiji, kasnijem reisu Mehmed Teufik-efendiji Azapagiću, a ne o muftiju pljevaljskom Šemsekadiću, op. H.K.). On njima dade sedamdeset dukata što je kod sebe imao, i oduzmu mu zlatan sahat i zlatan lanac te mu kažu da je to sve malo. Onda mu dadu konja njegova i momka Mehmeda Rustanbegovića te odu s njima u Dobrnju kod harema, i onđe im dadne pet stotina dukata." Tada su već pristigli i pobunjenici

[563] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 27.

[564] V. Popović: *Agrarno pitanje*, str. 100.

[565] F. Nametak: *Fadil-paša Šerifović*, str. 219.

[566] A. Benković: *Tuzlansko područje*, str. 199.

[567] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 28.

[568] Dr. Atif Hadžikadić: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*. Novi behar, God. I, br. 5, 1927, str. 5-9; A. Benković: *Tuzlansko područje*, str. 222.

iz Bijeljine te opljačkaju Šemsi-begov konak i harem kao i ljetnjikovac u Bukinjima: "Tako su opljačkali jednom riječi sve gdi god su šta našli (...). Nosili su u rukama med u saću, taranu, juvkov pilav, jednom riječi sve, dušeke, jorgane, jastuke, četrnaest konja atova i paripa koji su fijaker vozili i jahaći', uzde, konjske hamove."[569] Dio ovih ukradenih stvari kasnije je vraćen Šemsi-begu.[570] Isto tako, za zasluge prema austrougarskoj vlasti Šemsi-beg je 27. 1. 1890. odlikovan komturnim nišanom ordena Franje Josipa.[571]

U austrougarsko doba među Tuzlićima isticao se i Bakir-beg, sin Mehmed-bega Tuzlića. Radi se o zanimljivoj ličnosti, sa čijom su smrću izumrli muški potomci ove porodice. Bakir-beg rođen je 1872. godine. Školovao se u carskim licejima Sultanija u Istanbulu i Terezijanum u Beču, gdje je stekao srednjoškolsko obrazovanje. Poslije svršenih nauka u Terezijanumu upisao je studij prava na Bečkom sveučilištu, ali ga je morao prekinuti zbog odlaska u vojsku, gdje je za godinu dana položio oficirski ispit. Postavši aktivni oficir, služio je kao husarski časnik, te je postigao čin oberlajtnanta. Kada je napustio vojsku, posvetio se političkom radu i gospodarstvu. Bio je oženjen sa Šuhret-hanumom Džinić, s kojom je imao četiri kćerke: Rašida-hanuma, udala se za dr. Ahmed-bega Rizvanbegovića, Lebiba-hanuma za dr. Mahmuda Mehmedbašića, Ifaketa-hanuma za Sead-bega Kulovića, a potom se preudala za Suljagu Salihagića,[572] dok se Šemsa-hanuma udala za dr Aliju Mehmedbašića. Sam Bakir-beg krajem života bio se posvetio razvoju svog imanja: "Na svome velikom dobru Gredici kod Brčkog Bakir-beg je razvio najracionalnije ekonomsko poslovanje, te se može nazvati najboljim ekonomom među nama muslimanima,

---

[569] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 91-92; Ćazim Ruščuklija: *Kladnjani godine 1878*, Novi behar, br. 6, 15. 9. 1932, str. 82.

[570] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 106.

[571] *Sarajevski list*, br. 19, 14. 2. 1890, str. 1.

[572] Sead-beg Kulović jedno vrijeme bio je oženjen s nekom Čehinjom. Vidi prosvjed što su ga Rašide-hanuma, majka, i Tahire-hanuma, tetka Sead-bega Kulovića, uputile 28. jula 1918. Zemaljskoj vladi zbog toga što je Šerijatski sud u Tuzli obavio to vjenčanje. (ABiH, VŠS, k. 32, br. 41/1918.)

a njegova Gredica može da služi uzorom."[573] Već 1898. Bakir-beg se pojavljuje kao potpisnik predstavke posavskih begova (zapravo begova Brčanskog i Bijeljinskog kotara) u kojoj se izražava nezadovoljstvo položajem begova, čija su prava, kako su isticali, zaštićena manje nego prava kmetova.[574] Od tada pa sve do smrti 1910. godine Bakir-beg igrat će istaknutu ulogu u muslimanskom autonomnom pokretu, ali će važiti kao pripadnik umjerene struje, tim prije što je vrlo rano ispoljio "sklonost da stupi u bliži kontakt s vladinim krugovima, da im se stavi na raspolaganje i čini im ozbiljne usluge, zašto je dobijao određenu novčanu naknadu i vrlo povoljne zajmove". Njegovi dugovi bili su znatni, pa je često od Zemaljske vlade dobivao kredite kako bi vraćao već prispjele rate ranijih kredita za otplatu. Isto tako, 1902. Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu dodijelila mu je zajam od 30.000 K uz kamatu od 6%,[575] zatim u novembru 1905. još 7.500 K kako bi se pokrile već dospjele rate za otplatu za razdoblje 1903. i 1904. godine, te prvi semestar 1905. godine, a kasnije još toliko za plaćanje novih rata,[576] ali ovakvo što ne treba razumijevati samo kao pojavu prezaduženosti jednog bosanskog bega, nego i kao način naplate usluga koje je Tuzlić činio Zemaljskoj vladi. Jedan historičar, međutim, ponesen austrijskom historijskom građom, koja nije uvijek bila objektivna prema bosanskim begovima koji su vodili autonomni opozicioni pokret, svrstao je Bakir-bega u kategoriju ljudi "koji se stalno rvu sa finansijskim teškoćama" te zbog toga ocijenio kao nepouzdanu osobu,[577] kao čovjeka "koji je volio da živi na velikoj nozi, a koji je istovremeno imao velike izdatke koje nije

---

[573] *Gajret*, glasilo "Gajreta", Društva za potpomaganje gjaka muslimana na srednjim i višim školama. Godina III, broj 2, 5. 2. 1910., str. 17. (Ovdje je objavljena i Bakir-begova fotografija.)

[574] *Borba muslimana*, str. 81-82.

[575] ABiH, ZMF, Präs. 1133/1902; ABiH, ZMF, Präs. 400/1905.

[576] ABiH, ZMF, Präs. 16/1907.

[577] Nusret Šehić: *Mjere Kalajevog režima u Bosni i Hercegovini na suzbijanju autonomnog pokreta Muslimana*. Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XX, 1972-1973, Sarajevo 1974., str. 147.

mogao uvijek podmiriti sa svog dosta neuredno vođenog imanja. To je jedna čudna ličnost u muslimanskom pokretu koja je nekim posebnim sticajem okolnosti uspijevala za cijelo vrijeme njegovog trajanja da se zadrži u njegovom vrhu i bude akter u najznačajnijim akcijama muslimanske opozicije, ne prekidajući istovremeno 'diskretne' veze sa Zemaljskom vladom."[578] Inače, godine 1909. Bakir-beg je izabran za člana Zemaljskog vakufsko-mearifskog sabora,[579] bio je član Eksekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije i na izborima 1910. izabran je u Bosanski sabor kao predstavnik gradova Tuzla, Zvornik, Vlasenica, Srebrenica, Maglaj i Kladanj.[580] Umro je 17. 5. 1910. godine.[581]

Posjedi porodice Tuzlić prostirali su se, uglavnom, na području kotareva Tuzla i Brčko, a dio posjeda nalazio se i u kotaru Bijeljina. Nije, međutim, dovoljno jasno kako su se ti posjedi razvijali. Bakir-beg Tuzlić 1908. prilikom pregovora vođstva muslimanskog autonomnog pokreta i Zemaljske vlade izjavio je kako je njegov posjed iznosio 15.000 dunuma.[582] Pritom, Živko Crnogorčević pisao je kako je čuo priče od starijih da je bogatstvo ovoj porodici stekao Osman-beg, sin Tuzla-paše (Mahmud-paše). Ovaj Osman-beg bio je poznat i kao Hadži-beg, a u kotarevima Tuzla, Brčko i Kladanj bio je "sve, i paša i car. Dok Hadži-beg nije prirastao, kazivali su mi ljudi da nije sijedi Mahmud-paša imao gotovo s čime otići veziru u Travnik, a isto tako u Sarajevo, nego bi uvjek uzajmi od zvorničkog paše, a kad je Hadži-beg prirastao, onda je on bio najbogatiji u Bosni od sviju velikaša bosanskije. On je dao Niki Krsmanoviću 4 000 dukata da budu ortaci, a zabranio je da niko ne sme osim Krsmanovića kupiti voska, zvjerke, sitne kože, ruja, samo jedini Krsmanović; drugima je davo za ostali mal. Kad je doša Omer-paša, on je sve saznao za te Hadži-begove

[578] N. Šehić: *Autonomni pokret*, str. 135.

[579] ABiH, ZMF, Präs. 2125/1909.

[580] *Musavat*, br. 40, 14. maja 1910.

[581] ABiH, ZMF, Präs. 666/1910. Sahranjen je u haremu Jalske džamije u Tuzli. (M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 154.)

[582] *Zapisnici sa pregovora 1908. godine*; sjednica održana 28 .4. 1908.

novce i od svije njegovih ortaka oduzeo je i potvrdu dao je kako je primio."[583] Međutim, sigurno je da je porodica Tuzlić raspolagala znatnim zemljišnim kompleksima prije samog Osman-bega. Zna se, naime, da su se početkom 19. stoljeća seljaci iz okoline Kreševa zbog gladi doselili u selo Donja Višća "pod skute Tuzla-paše koji zemlje dosta imađaše".[584] Istodobno su se neke porodice naselile u selo Ljubače, koje je bilo u vlasništvu Tuzla-paše. Najmanje 52 katoličke porodice iz Husina kod Tuzle sredinom 19. stoljeća bile su u kmetskom odnosu prema Osman-begu (Hadži-begu) Tuzliću, jer su se krajem 1854. žalili austrijskom konzulu kako im je "upravnik oduzeo zemlju". Ova je žalba, očito, imala efekta jer im je zemlja vraćena.[585]

Krajem 19. stoljeća Bakir-beg Tuzlić svoje najveće posjede imao je u kotaru Brčko, djelimično i u Bijeljini, ali je najčešće boravio u Tuzli. Jedino se ljeti zadržavao na svom imanju u Vukšiću kod Brčkog. U jednom izvještaju što ga je Kutschera pisao Kallayu 4. maja 1899. za Bakir-bega kaže se da je novajlija u agrarnim odnosima jer je najveći dio mladosti proveo na školovanju izvan zemlje, pa je brigu o svojem imanju prenio na svog daidžu Ali-bega (Hauptmann pogrešno navodi da se radi o Haki-begu) Gradaščevića Hadžialibegovića iz Modriče. Glavna pritužba Bakir-begova upućena Kutscheri bila je odbijanje njegove molbe za šumu na Majevici, za koju je njegov amidža Šemsi-beg posjedovao tapije iz osmanskoga doba, ali one nisu u cijelosti uzete u obzir od strane Komisije za reguliranje šumskih odnosa, pa je od 14.000 dunuma šume Bakir-begu dodijeljena samo polovina.[586] Bakir-beg se, i inače, puno žalio zbog nepravdi u pogledu šuma. Samo tokom 1899. Okružnoj oblasti u Tuzli podnio je 80 pritužbi zbog prijestupa činjenih u njegovim šumama. Šef zemaljske vlade Apel 3. decembra 1901. izvještavao je Zajedničko ministarstvo o problemima sa šumama Bakir-bega Tuzlića.[587] Kada je 1902. dobio zajam od 30.000

[583] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 17-18.

[584] Risto Jeremić: *O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti – beleške*. Glasnik geografskog društva. Sveska 7 i 8, Beograd 1922, str. 147.

[585] G. Šljivo: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.*, str. 50.

[586] *Borba Muslimana*, str. 85.

[587] ABiH, ZMF, Präs. br. 1667/1901.

K, založio je svoje nekretnine u katastarskoj općini Donja Tuzla (četiri katastarske čestice) i katastarskoj općini Jasenica Gornja, kotara Donja Tuzla (76 katastarskih čestica).[588]

Budući da je porodica Tuzlić početkom 20. stoljeća bila malobrojna, nije teško sagledati strukturu zemljišnih posjeda koji su se nalazili u rukama pojedinim članova ove porodice. Ostaje, međutim, nepoznato što se desilo sa posjedom Šemsi-bega Tuzlića, koji je početkom 20. stoljeća umro bez nasljednika. Nije nam poznata sudbina njegove supruge, ali je moguće da je dio njegovog zemljišnog posjeda naslijedio Bakir-beg Tuzlić. Inače, jedina dva predstavnika porodice Tuzlić koja su početkom 20. stoljeća imala zemljišne posjede su Bakir-beg Tuzlić i njegova polusestra Šahzije-hanuma, udata za Ćazim-bega Gradaščevića. Ti posjedi nalazili su se u kotarevima Tuzla i Brčko.

Kotar	Mjesto	Obradiva površina	Neobradiva pvršina	Ukupno
Brčko	Brezje	60,578	2.027,498	2.088,076
Brčko	Gredice	1.552,499	2.076,472	3.628,971
Brčko	Skakava Donja	29,39	530,89	560,28
Brčko	Stanovi	1.488,238	898,428	2.386,666
Brčko	Vukšić	2.264,52	909,775	3.174,195
Tuzla	Boković	20,74	0	20,74
Tuzla	Husino	90,715	446,635	537,35
Tuzla	Jasenica Gornja	184,809	3.696,973	3.881,782
Tuzla	Jasenica Gornja	87,6	8.569,062	8.656,662
Tuzla	Pasci	307,743	30,965	338,708
Tuzla	Priluk	88,605	74,005	162,61
Tuzla	Tuzla	277,274	25,577	302,851
Tuzla	Tuzla	205,24	181,105	386,345
Tuzla	Vukovija	17,71	9,825	27,535
Ukupno		**6.675,661**	**19.477,21**	**26.152,771**

Tabela: Begluci porodice Tuzlić

[588] ABiH, ZMF, Präs. 1133/1902; ABiH, ZMF, Präs. 400/1905.

Bakir-beg Tuzlić imao je naznačajniji dio ovih posjeda (24.376,632 dunuma), dok je njegova polusestra Šahzije-hanuma posjedovala 513,736 dunuma. Begluk površine 1.262,403 dunuma (537,35 dunuma u Husinu, 338,708 dunuma u mjestu Pasci i 386,345 dunuma u Tuzli) Tahira-hanuma Tuzlić, udovica Bećir-bega Gradaščevića, uvakufila je.[589]

Za porodicu Tuzlić karakteristično je da je imala znatnije komplekse begluka, dok za kmetska selišta ne postoje podaci o površini i strukturi zemljišta, nego samo o broju.

Kotar	Ukupan broj selišta
Bjeljina	56
Brčko	124
Tuzla	3
Ukupno	**183**

Tabela: Kmetska selišta porodice Tuzlić

Od ova 183 selišta, Bakir-beg je raspolagao sa 181, Šahzimet-hanuma sa jednim, dok je jedno selište (u Pirkovcima, kotar Brčko) 1918. još uvijek vođeno kao posjed Šemsi-bega Tuzlića. Očito je, dakle, da je Bakir-beg Tuzlić, kao posljednji muški potomak ove znamenite begovske porodice, posjedovao velike zemljišne posjede.

---

[589] Uporedi pregled posjeda porodice Gradaščević. Tahire-hanuma Tuzlić, nakon što je ostala udovica, dio svojih posjeda 1909. poklonila je Esad-ef. Kuloviću, koji se oženio sa kćerkom njezine sestre Zuhra-hanume, udate za Muhamed-bega Gradaščevića. List *Musavat* o tome je pisao kako je tom ženidbom Esad-ef. Kulović došao u kontakt sa plemenitom Tahire-hanumom, koja je "osvojena njegovim lijepim riječima prezimila jedne zime u njegovoj drvenjari u kojoj je i sam nastanjen u Sarajevu, a to zimovanje skupo ju je stalo, jer je čitava kat. općina Dubravica u vrijednosti od prilike 200.000 kruna darom prešla u vlasništvo Esada Kulovića". (*Musavat, br. 19, 1909;* Uporedi: Š. Hodžić: *Vakufnama tuzlanske dobrotvorke.*)

UZEIRBEGOVIĆ

Uzeirbegovići su begovska porodica iz Maglaja ovako prozvana po Uzeir-begu, sinu h. Ibrahim Tahir-begovom (kapetan Maglajske kapetanije od 1799. do 1821. godine).[590] Tahir-kapetan sin je Mahmud-bega, kapetana Maglajske kapetanije do 1799., kada je imenovan kliškim sandžak-begom sa titulom paše, ali je na putu do Kliškog sandžaka umro. Nakon Tahir-bega kapetan Maglajske kapetanije bio je njegov sin Emin-beg, koji je sagradio kulu u selu Brdari, a umro je 1837. godine. Osim Emin-bega, Tahir-beg je imao još dva sina: već spomenutog Uzeir-bega (umro 28. 2. 1872.), koji je bio maglajski muselim, i Abaz-bega (umro 1878.), te četiri kćerke (Fatima, udata za Mahmud-pašu Tuzlića, druga je bila udata za Mahmud-bega Fidahića, treća za kapetana Ostrožca Beširevića, a za sudbine četvrte kćerke ne postoje sačuvani podaci).[591] Dalja genealogija nije sasvim sigurna. U haremu Kuršumlije džamije sahranjeni su Fatima-hanuma (umrla 1849./50.), supruga Salih-bega Uzeirbegovića, h. Tahir-beg Uzeirbegović (umro 1871.), Zulejha-hanuma Uzeirbegović (umrla 1891.), Emina-hanuma, kćerka Abas-begova (umrla 1889.), Mustaj-beg (umro 1926.), dok se za neke druge mezare ne može pouzdano utvrditi da su mezari Uzeirbegovića (h. Zulejha-hanuma – umrla 1887., Merjema, kćerka h. Hamza-begova).[592]

U austrougarskom vremenu najznačajniji pripadnici porodice Uzeirbegović su Mustaj-beg, sin h. Uzeir-begov, dugogodišnji maglajski načelnik, i njegov brat Rifat-beg. O ovom Rifat-begu jednu zanimljivu bilješku ostavio je engleski publicist William Miller, koji je krajem 19. stoljeća, putujući kroz Bosnu, posjetio i Maglaj, gdje se susreo sa Rifat-begom i Mustaj-begom i opisao ih kao najnaprednije bosanske

---

[590] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 240.

[591] H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 174.

[592] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 241.

begove. Sa Rifat-begom igrao je tenis. "Rifat-beg se (…) pokazao kao najbolji igrač na terenu. Kad se zagrijao, skinuo je fes i igrao gologlav – što je nečuveno u mnogim orijentalnim zemljama – a servis mu je bio strahovit! S vremena na vrijeme, da bi dokazao 'naprednost' svojih ideja, popio bi malo svježeg sarajevskog piva."[593]

Zemljišni posjedi porodice Uzeirbegović nalazili su se najznačajnijim dijelom na prostoru kotara Maglaj, zatim u kotarevima Gračanica, Tešanj, Tuzla i Derventa.

Kotar	Općina	Obradiva površina	Neobradiva površina	Ukupno
Gračanica	Boljanić, Kožuhe, Sočkovac	724	1.193,06	1.917,06
Maglaj	Brijesnica Gornja	113,02	1.289,19	1.402,21
Maglaj	Brusnica	110,66	1.225,49	1.336,15
Maglaj	Hajdarević	1.204,684	863,248	2.067,932
Maglaj	Krivaja	304,54	3.452,32	3.756,86
Maglaj	Maglaj	729,75	489,948	1.219,698
Maglaj	Milino Selo	721,61	739,82	1.461,43
Maglaj	Paklenica Gornja	160,08	2.100,84	2.260,92
Maglaj	Perović	869,16	2.065,52	2.934,68
Maglaj	Rakovac	199,07	11.144,20	11.343,27
Maglaj	Striježevica	257,07	648,09	905,16
Maglaj	Stupari	629,19	2.476,05	3.105,24
Maglaj	Vasiljevci	130,365	1.912,765	2.043,13
Tuzla	Ljepunica	349,35	249,26	598,61
Tuzla	Puračić	151,99	14,43	166,42
Ukupno		**6.654,532**	**29.864,231**	**36.518,770**

Tabela: Begluci porodice Uzeirbegović

[593] O. Hadžiselimović: *Na vratima istoka*, str. 277. Vidi i: Adin Ljuca: *Maglaj na tragovima prošlosti*, Prag 1999, str. 325-330.

Iz ovog pregleda vidi se da se većina beglučkog zemljišta nalazila u kotaru Maglaj, i to u krajevima koji danas značajnijim dijelom pripadaju općini Zavidovići. Približno u istim mjestima nalazila su se i kmetska selišta.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Derventa	24		24					
Gračanica	183		183					
Maglaj	543	112	431	5.454,096	2.405,091	9,97	948,461	8.817,618
Tešanj	44		44					
Tuzla	38		38					
Ukupno	**832**	**112**	**720**	**5.454,096**	**2.405,091**	**9,97**	**948,461**	**8.817,618**

Tabela: Kmetska selišta porodice Uzeirbegović

Među posjedima pripadnika ove porodice krajem Prvog svjetskog rata posebno veliki bili su posjedi Edhem-bega, Salih-begovog sina, koji je u svom vlasništvu imao 20.686,887 dunuma begluka i 359 kmetskih selišta. Što se tiče strukture ovih 359 selišta, poznato je samo da je 65 selišta u Striježevici obuhvatalo površinu od 4.948,8 dunuma. Edhem-begovi posjedi bili su u slijedećim mjestima: Brijesnica Donja, Brijesnica Gornja, Brusnica, Hajderovići, Karačić, Krivaja, Ljepunica, Maglaj, Milino Selo, Paklenica Donja, Perovići, Puračić, Striježevica, Stupari i Vasiljevci. Edhem-beg je dugo vodio spor sa općinom Stupari oko vlasništva nad šumom Jelova Gorica. U ovom sporu i dio Edhem-begovih kmetova stao je na njegovu stranu "iz bojazni od gnjeva begova i njegova subaše i savjetnika Stanka Milanovića".[594]

Posjedi Mustaj-bega Uzeirbegovića obuhvatali su 10.222,273 dunuma begluka (u mjestima Boljanić, Kožuhe i Sočkovac – kotar Gračanica, te u Maglaju i Rakovcu – kotar Maglaj) i 288 kmetskih selišta (Čusto Brdo, Boljanić, Kakmuž, Kožuhe, Osječani Gornji,

[594] *Srpska riječ*, br. 206, 25. 9. (8. 10) 1907.; Usporedi ABiH, AGD, 2112/29, ABiH, AGD, 2114/29.

Porječina, Rakovac, Rječica i Sočkovac). Dio ovih posjeda u kotaru Gračanica Mustaj-beg dobio je u miraz ženidbom sa Vasvi-hanumom, rođenom Osmanbegović.[595] Nakon Prvog svjetskog rata Mustaj-beg je sav svoj posjed u kotaru Gračanica prodao svojim bivšim kmetovima iz Osječana i Kožuha "i sklopio je s njima i kupoprodajni ugovor i primio od njih kaparu u iznosu od 110.000 dinara".[596] Za oduzeta kmetska selišta u kotaru Gračanica konsignacije za isplatu privremene rente isplaćivane su Mustaj-begu, Vasvi-hanumi, Šefik-hanumi, Salih-begu i Uzeir-begu Uzeirbegoviću iz Maglaja.[597]

Znatni su bili i posjedi Riza-bega Uzeirbegovića, koji je nakon Prvog svjetskog rata živio u mjestu Ulović kod Brčkog. U Paklenici Gornjoj posjedovao je 987 dunuma begluka te 138 kmetskih selišta u Čečavi, Čifčijama, Brusnici, Drijenu, Karačiću, Maglaju, Obsini, Paklenici Donjoj, Paklenici Gornjoj, Rakovcu, Karanovcu i Ceranima. Što se tiče strukture ovih 138 selišta, poznato je da je 47 selišta (osam u Maglaju, tri u Paklenici Donjoj i 36 u Paklenici Gornjoj) obuhvatalo površinu od 3.868,818 dunuma. Selišta u mjestu Obsine (24 selišta), kotar Derventa, izvorno su vlasništvo porodice Ćehajić, a Riza-begovo vlasništvo postala su ženidbom sa Vasvi-hanumom, kćerkom Mahmud-ef. Ćehajića. Posjedi u kotaru Tešanj (četiri selišta u Čečavi i 24 u Drijenu) izvorno su vlasništvo porodice Ajanović, a Riza-beg ih je naslijedio od svoje majke Zinet-hanume (umrla 28. 5. 1925), kćerke Hamdi-bega Ajanovića.

---

[595] Vasvi-hanuma kćerka je Mahmud-bega Osmanbegovića iz Dervente. Rođena je oko 1845., a prije 1878. udala se za Behdžet-bega Gradaščevića. Nakon njegove smrti preudala se za Mustaj-bega Uzeirbegovića u Maglaj (1896.). Umrla je 1921. u Maglaju. Po njezinoj oporuci, muž Mustaj-beg i bratić Osman-beg Osmanbegović 1923. na sajmu u Zagrebu kupili su dva zvona za sahat-kule u Gradačcu i Maglaju. (H. Kreševljaković: *Sahat-kule u Bosni i Hercegovini*. U: *Izabrana djela,* II, str. 505, nap. 29.) Godine 1891. u Maglaju je "s dozvolom visoke Vlade na trošak općine od 600 for." nabavljen novi sahat i postavljen "u starinskoj našoj sahat-kuli, gdje je nama i prije sahat bio, koji je prilikom okupacije razoren i uništen." (*Sarajevski list*, br. 104, 4. 9.1891., str. 3.).

[596] ABiH, AGD, br. 22206/23.

[597] ABiH, AGD, 18422/20.

Posjede Uzeir-bega Uzeirbegovića, sina h. Nur-begovog, krajem Prvog svjetskog rata činilo je 1.273,83 dunuma begluka u Paklenici Gornjoj, te 47 kmetskih selišta, i to najznačajnijim dijelom u Paklenici Gornjoj (36 selišta) a ostala su bila u mjestima Maglaj, Osojnica, Paklenica Donja i Tekućica. Uzeir-begov čaradak se nalazio u selu Paklenica Gornja, a oko čardaka bili su koševi, hambari i ostale gospodarske zgrade, što je sve 1918. zapaljeno. Sve se to nalazilo na jednoj njivi, površine 22 dunuma, zvanoj Velika njiva.[598]

Iz ovog pregleda može se zaključiti kako su pripadnici porodice Uzeirbegović krajem Prvog svjetskog rata spadali u sami vrh bosanske begovske zemljoposjedničke elite. Porodica nije bila posebno razgranata, i svi njezini pripadnici zbog toga su raspolagali velikim zemljišnim posjedima. Najznačajniji su bili posjedi Edhem-bega Uzeirbegovića, ali su i posjedi ostalih pripadnika bili znatni.

ZAIMOVIĆ

Zaimovići, prema nekima izvorima, potječu od srednjovjekovnih plemića Altomanovića,[599] pa – prema ovoj pretpostavci – imaju zajedničko porijeklo sa Tuzlićima i Muratbegovićima. Pouzdano je, međutim, utvrđeno da ova pretpostavka nije potvrđena za Tuzliće i Muratbegoviće,[600] ali osim nje nema drugih izvora koji bi ukazivali na drugačije porijeklo begovske porodice Zaimović[601]. Thalloczy

---

[598] ABiH, AGD, 6235/28; ABiH, AGD, br. 7843/28.

[599] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 15

[600] A. Muratbegović: *Omer-paša Latas,* str. 149; H. Kreševljaković: *Kapetanije*, str. 205.

[601] Početkom 20. stoljeća Šemsi-beg Zaimović kazivao je Živku Crnogorčevića "da imade i dan-danas povelju Altomanovića". (*Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 15); H. Kreševljaković: *Izabrana djela,* II, str. 491; Ismail Hadžiahmetović: *Murad-beg Zaimović - legenda i istina*, Tuzla 1997, str. 13-14. Potomci s kojima je autor razgovarao još uvijek su uvjereni u ispravnost ove pretpostavke.

ih spominje pod imenom Zovičani, izvodeći to prezime od mjesta Zovik, i navodi da je Šemsi-beg Zaimović početkom 20. stoljeća imao 40 kmetskih selišta.[602] Kulu su imali u Zoviku, nedaleko od Brčkog, odakle su se početkom 19. stoljeća neki predstavnici ove porodice doselili u Tuzlu i neka druga mjesta. Rodonačelnik tuzlanskih Zaimovića bio je Husein-beg, kasnije prozvan Tosun-beg, sin Salih-begov, pristaša Husein-bega Gradaščevića u vrijeme Pokreta 1831./32. godine. Sredinom 19. stoljeća isticao se u borbama protiv Omer-paše Latasa.[603] Nakon šestogodišnjeg progonstva vratio se u Tuzlu i umro u dubokoj starosti 1894. godine. Godine 1891. h. Husein-beg Zaimović obnovio je Sagrdžijan ili Bijelu džamiju u Tuzli.[604]

Kotar	Mjesto	Obradiva ovršina	Neobradiva površina	Ukupna površina
Brčko	Mrtvica	2.208,678	516,68	2.725,358
Brčko	Zovik Gornji	632,66	195,26	827,92
Brčko	Zovik Kalajdžije	17,12	8,4	25,52
Brčko	Palanka	127,9	0	127,9
Brčko	Rahić Gornji	317,92	11,52	329,44
Brčko	Brezovo Polje Novo	471,42	423,42	894,84
Brčko	Ražljevo	659,582	13,22	672,802
Brčko	Zovik Donji	735,07	217,54	952,61
Brčko	Kozjak	317,348	58,611	375,959
Tuzla	Vršani i Dragunja	176,612	1.480,337	1.656,949
Ukupno		**5.664,31**	**2.924,988**	**8.589,298**

Tabela: Begluci porodice Zaimović

Ogranak Zaimovića iz Rahića kod Brčkog imao je vidnu povijesnu ulogu u političkom životu Bosne na prijelazu 19. i 20. stoljeća,

[602] L. Thalloczy: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*.

[603] *Memoari Živka Crnogorčevića*, str. 22.

[604] M. Mujezinović: *Islamska epigrafika*, II, str. 154.

ponajviše zahvaljući Šemsi-begu Zaimoviću, koji je bio jedan od prvaka muslimanskog autonomnog pokreta. Šemsi-beg je sin Emin-begov, a posjede je imao u mjestima: Zovik Kalajdžije, Zovik Gornji i Mrtvica (kotar Brčko).[605] Njegov brat, h. Abaz-beg Zaimović iz Rahića Gornjeg, početkom 20. stoljeća vodio je spor sa Vladom u vezi sa nekim svojim posjedima u katastarskoj općini Dragunja, kotar Tuzla.[606]

Ukupna površina begluka porodice Zaimović 1918. iznosila je 8.589,298 dunuma. Posjed je bio razdijeljen među slijedećim domaćinstvima:

1. Šemsi-begu, Emin-begovom sinu, pripadalo je 1.913,85 dunuma (1.060,41 dunum u Mrtvici, 827,92 dunuma u Zoviku Gornjem i 25,52 dunuma u Zoviku Kalajdžije); Šemsi-beg je u svom posjedu imao i dva kmetska selišta u Zoviku gornjem i pet selišta u Zovik Kalajdžijama;
2. Emin-beg, Abaz-begov sin, imao je 2.122,288 dunuma (1.664,948 u Mrtvicama, 127,9 u Palanki, i 329,44 dunuma u Rahiću Gornjem; Emin-begova majka, Esma-hanuma Alikadić, donijela je u miraz Zaimovićima 11 selišta u Skakavi Gornjoj);
3. Ešrefa i Džemila, kćerke Osman-bega Zaimovića, imale su 1.656,949 dunuma u mjestima Visori i Dragunja (kotar Tuzla); u istim mjestima one su imale i 35 selišta (18 u Dragunji i 17 u Visori) ukupne površine 4.004,43 dunuma te 48 selišta u Obarskoj Velikoj (vjerovatno naslijeđena od majke Zumrut-hanume Salihbegović) ukupne površine 4.751,421 dunuma, kao i tri kmetska selišta u Drijenči;
4. Mehmed-beg, Husein-begov (Tosun-begov) sin, raspolagao je sa 1.737,762 dunuma (112,33 u Brezovom Polju, 672,822 u Ražljevu, 952,61 u Zoviku Donjem); Mehmed-beg je sa bratom Murad-begom imao i dva selišta u mjestu Osoje, jedno u Dragunji i šest selišta u Špionici Katoličkoj, dok je sam Murad-beg posjedovao osam selišta u mjestu Ražljevi;

[605] ABiH, AGD, 11093/24.

[606] ABiH, ZV, god. 1908. (Predmeti koje je rješavao Islamski exekutivni komitet.)

5. Salih-beg, Osman-begov sin, posjedovao je 782,51 dunum begluka u Brezovom Polju; njegov brat, Mehmed-beg, nije imao begluka nego samo četiri kmetska selišta u Zoviku Donjem;
6. Zaim-beg, Avdi-begov sin,[607] raspolagao je sa 375,959 dunuma begluka u Kozjaku, a imao je i osam selišta u Vršanima površine 727,44 dunuma; ovaj ogranak porodice Zaimović u Kozjaku posjedovao je i 35 kmetskih selišta, dok je sâm h. Ali-beg (čija su djeca Osman-beg i Azemina udata za Mehmed-bega Zaimovića) posjedovao 21 selište (u Golom Brdu pet, Obarskoj Velikoj 12 i Ugljeviku četiri) ukupne površine 1.263,76 dunuma.

Kao što se vidi svega šest domaćinstava porodice Zaimović raspolagalo je znatnim kompleksima begluka. Njihova kmetska selišta bila su veoma brojna i također su se prostirala na prostoru sjeveroistočne Bosne, najznačajnijim dijelom u kotarevima Brčko i Bijeljina. Najveći broj tih selišta nalazio se na prostoru kotara Brčko, ali je najbolje poznata struktura selišta u kotaru Bijeljina. U ovom kotaru najprostranija kmetska selišta bila su u Obarskoj Velikoj, koja su u posjed porodice Zaimović mogla doći udajom Zumrut-hanume Salihbegović za Osman-bega Zaimovića, jer se 1918. kao vlasnici 48 selišta u ovom mjestu pojavljuju Osman-begove kćerke Ešref-hanuma, udata Gradaščević, i Džemila-hanuma, udata Preljubović, dok se kao vlasnik 12 selišta pojavljuje h. Ali-beg Zaimović iz Bijeljine. Značajna selišta u kotaru Bijeljina su u Babetinom Brdu (danas na prostoru općine Lopare), dok su u kotaru Brčko najznačajnija selišta u Mrtvicama i Kozjaku (danas također na prostoru općine Lopare) i u Vitanovićima.

[607] Zaim-beg Zaimović iz Bijeljine suvlasnik je ovog begluka sa Mustaj-begom, sinom Hasan-bega Zaimovića iz Bijeljine, te Osman-begom i Azeminom, udatom za Mehmed-bega Fidahića, djecom h. Ali-bega Zaimovića iz Bijeljine.

Kotar	Ukupan broj selišta	Poznata površina	Poznato samo ime kmeta	Oranice	Šume	Livada	Ostalo	Ukupno
Bijeljina	112	110	2	3.217,84	1.379,094	0	5.387,841	10.019,595
Brčko	179		179					
Gradačac	7		7					
Tuzla	59	56	3	1104,3	648,272	0	130,204	5.833,866
Ukupno	**357**	**166**	**191**	**4.322,14**	**2.027,366**	**0**	**5.518,045**	**15.853,461**

Tabela: Kmetska selišta porodice Zaimović

Osim domaćinstava koja su posjedovala i begluke i selišta, bilo je i domaćinstava koja su posjedovala samo selišta:

1. Arifa, kćerka Husein-bega Zaimovića, udata za Ahmed-bega Gradaščevića, preudata za Mahmud-bega Jahića, posjedovala je 33 selišta u Babetinom Brdu ukupne površine 3.228,644 dunuma te jedno selište u Koraju površine 48,33 dunuma;
2. Hasan-beg, sin Miralem-bega Zaimovića iz Koraja, imao je jedno selište u Janjarima Srpskim;
3. Hasiba-hanuma, Husein-begova kćerka, udata za Bećir-bega Gradaščevića, imala je jedno selište u Ledenicama Katoličkim;
4. Derviš-beg, sin Mehmedali-bega (Dreviš-beg je bio oženjen s Atifa-hanumom Hadžiefendić, umro je u vojsci u Pešti 1916., a naslijedila su ga njegova djeca: Muhamed, Razija, Ahmed, Mustafa, Nafija, Ibrahim, Davud i Osman), imao je 18 selišta u Dragunji ukupne površine 1.603,166 dunuma površine i dva selišta u mjestu Osoje ukupne površine 37,22 dunuma te jedno selište u Husinu ukupne površine 189,05 dunuma;
5. Naila, zvana Aiša, udata za Hilmi-bega Fidahića, i Rasema, zvana Fatima, udata za Ahmeta Redžepovića u Orašje, kćerke Džafer-bega Zaimovića, imale su 32 selišta u Vitanovićima.

Iz ovog pregleda vidi se da je porodica Zaimović 1918. raspolagala sa 8.589,318 dunuma begluka i 357 kmetskih selišta. Od ovog broja selišta samo za 166 je poznata površina (15.853,461 dunum). Ovi posjedi bili su ravnomjerno raspoređeni među pripadnicima porodice. ///

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Nije nimalo jednostavno definirati šta se treba smatrati pod begovima u vremenu kada se na bosanskohercegovačkom prostoru na razmeđu 19. i 20. stoljeća čitavo društvo našlo pred krupnim promjenama izazvanim uspostavom novoga državnog i političkog ustroja unutar kojeg su sve dotadašnje društvene strukture prolazile kroz temeljit proces socijalne transformacije. Kada je početkom 20. stoljeća angažiran tim stručnjaka koji je imao zadatak definirati šta znači titula beg u odnosu na austrougarsko plemstvo, zatim utvrditi način dokazivanja prava na tu titulu i odrediti koje se porodice mogu smatrati begovskim, pokazalo se da se ni stručnjaci u tome ne mogu usuglasiti. Zbog toga je austrougarska uprava prešutno priznavala pravo onim porodicama koje su se tako zvale da se tituliraju ovom titulom, ali im iz same te činjenice nije priznavala nikakva druga politička ili socijalna prava. Određene političke povlastice koje su pripale najbogatijim porodicama kroz zakonske odredbe o izboru zastupnika u Bosanski sabor nisu bili posljedica begovske titule koju su te porodice nosile nego njihova bogatstva. Druga je stvar što su to, uglavnom, bile begovske porodice. Zbog toga se kao sasvim opravdano može zaključiti da su u vremenu austrougarske uprave krupne zemljoposjedničke porodice bile begovske, mada je unutar ove zemljoposjedničke elite bilo porodica koje nisu pripadale begovskome sloju. U tim krugovima se jasno razlikovalo koje su zemljoposjedničke porodice bile begovske, a koje ne. Osim toga, bilo je begovskih porodica koje su u vremenu austrougarske uprave uglavnom "ispale" iz zemljoposjedničke elite. Te begovske porodice u ovoj knjizi, koja se fokusira na begovske zemljišne posjede, nisu bile predmet analize.

Analiza socijalnog statusa tih begovskih porodica bit će predmet nekoga drugog rada.

U ovoj knjizi, fokusirajući se na zemljišne posjede krupnih zemljoposjedničkih begovskih porodica, posebno je analizirana struktura zemljišnih posjeda 46 begovskih porodica. Iz te analize vidi se da se najznačajniji dio zemljišnih posjeda u BiH nalazio u krugu tih porodica. Oko 15% svih slobodnih zemljišnih posjeda (begluka) i preko 30% kmetskih selišta nalazio se u ovom krugu porodica. Ukupan broj kmetskih selišta 1918. godine, koje su bile u vlasništvu ovih 46 porodica, i za koje se može tačno utvrditi ime i prezime straješine kmetske porodice, i mjesto gdje se selište nalazi, iznosio je 31.986, ali se za svega 5.761 selište može utvrditi površina i detaljna struktura selišta, a za ostalih 26.225 poznato je samo ime i prezime kmeta i mjesto gdje se selište nalazilo. To je, ipak, bilo sasvim dovoljno podataka za analizu koja je urađena u ovoj knjizi.

Unutar ovog kruga izdvajaju se one begovske porodice koje su kraj austrougarske uprave, uprkos stalnom procesu podjele porodica i podjele posjeda, sačuvale status zemljoposjedničke elite, pa su pojedini njihovi pripadnici posjedovali iznad 50 kmetskih selišta, što se smatralo sasvim dovoljnim za život bez angažiranja na drugim poslovima (zanatstvo, trgovina i sl.). Primjetno je da se tu, uglavnom, radi o onim porodicama koje su imale zapaženu ulogu u povijesti Bosne od početka 18. stoljeća, a za mnoge njihove zemljišne posjede može se pratiti kontinuitet vlasništva tokom nekoliko stoljeća. Prateći historiju tih porodica tokom 19. stoljeća može se doći da zaključka kako su udadbeno-ženidbene veze bile veoma važne za širenje tih posjeda, jer je nasljeđivanje posjeda, u čemu su sudjelovali i ženski članovi porodice, za posljedicu imalo isprepletenost tih posjeda među pripadnicima ovih porodica. Rijetki su bili slučajevi kupovanja posjeda.

Na kraju, iz ovog rada nameće se kao opći zaključak da su begovi, i to oni koji su uprkos brojnim izazovima uspjeli sačuvati svoje krupne zemljišne posjede, čak i u općoj pojavi nesudjelovanja u novim privrednim aktivnostima, održali svoju socijalnu stabilnost i bili ona socijalna osnova na koju se oslanjala austrougarska uprava u Bosni i

Hercegovini kako bi realizirala svoje strateške političke interese. Ti su interesi ležali u osnovi odnosa koji je austrougarska uprava gradila prema begovima: postepenim uvlačenjem pojedinih begova u novu vladajuću strukturu izazivala je raskole unutar begovskog sloja koji zbog toga dugo vremena nije mogao jedinstveno nastupiti na političkoj pozornici Bosne. A to je upravo radila vlast: njoj nije trebao politički jedinstven begovski front, koji bi se okrenuo protiv vlasti onog trenutka kada njegove socijalne i društvene pozicije budu ugrožene, nego izolirane grupe begova koje su na lokalnoj razini oslanac, a nikako politički partner, u provedbi strateških političkih interesa Monarhije. Kada je krajem 19. stoljeća zbog raznih društvenih procesa koji su se odvijali od 1878., značajnije uzdrman njihov socijalni status, begovi su kroz autonomni pokret nastupili u značajnoj mjeri jedinstveno, bez obzira na razne frakcije koje su u tom pokretu postojale. Sve te frakcije su, ipak, jedinstveno nastupale kada su u pitanju bili njihovi socijalni interesi. A oni su svoje socijalne interese uvijek vezali uz stabilnost svog zemljišnog posjeda. Do 1918. begovi su tu stabilnost u najvećoj mjeri uspjeli sačuvati. A onda je 1918. novim državnim i socijalnim "lomom" ta stabilnost srušena.

LAND IN BOSNIA AND HERZEGOVINA OWNED BY BEYS IN THE PERIOD 1878 – 1918

(SUMMARY)

It is not at all easy to define what should be considered as beys in the era, when in the Bosnia and Herzegovina at the turn of 19th to 20th century, the whole society was confronted with major changes caused by the establishment of a new state and political structure within which all the social structures that had existed until then had to undergo a radical transformation process. When, in the beginning of 20th century, a team of expert was engaged tasked with defining the title of bey in relation to Austro-Hungarian aristocracy, as well as to determine the manner of proving the right to hold that title and finally to decide which families are to be considered as the bey families, soon it was discovered that even the experts could not reach any agreement. That is why the Austro-Hungarian administration tacitly recognized the right of those families who used that title to continue using it, but this very fact did not acknowledge them any other political or social rights. Some political privileges that belonged to the richest families reflected, e.g., in their legal right to be elected deputies in the Bosnian Assembly, were not the consequence of their bey's title but rather of their wealth. It is of no relevance that these were all more or less the bey families. Therefore it is absolutely justified to conclude that in the time of Austro-Hungarian administration, big landowners were beys, although within this landowners' elite there were families that did not belong to the rank of beys. In these circles there was a clear distinction

between the landowners who were beys and those who were not. Besides, there were bey families that in the Austro-Hungarian time did not belong to the landowners' elite. These bey families have not been the subject of analysis in this book that focuses on the land owned by beys. The analysis of social status of these bey families will be the subject of some future book.

Focusing on the land owned by big landowning bey families, this book particularly analyzes the structure of the estates owned by 46 bey families. One can see in this analysis that most of the land in BiH belonged to these families. About 15% of all the free land estates (beyluks) and above 30% of serfs' settlements belonged to these families. Total number of serf settlements in 1918 that were owned by these 46 families, and fro whom one can establish with certainty names and surnames of the leaders of serf families, and the locality of the settlement, amounted to 31,986, but it is only for 5761 of those settlement that we can establish size and detailed structure, while for the remaining 26,225 we only know the name and surname of the serf and the locality of the settlement. This is still enough information for the analysis conducted in this book.

Within this circle there are distinctly those bey families who have maintained, even towards the end of Austro-Hungarian administration, and despite a constant process of division of the families and their property, the status of landowning elite so that some of them owned over 50 serf settlements which was considered sufficient for one's existence without the need to engage in additional jobs (handicraft, trade, etc.) It is evident that these are, mainly, those families who played significant role in the history of Bosnia since the beginning of 18th century, and one could track down their ownership over many of their estates for several centuries back. Following the history of these families during the 19th century one can conclude that marriage relations were very important for the expansion of their estates, since the inheritance of the estates involved both male and female family members, resulted in intermingling of ownership relations among the members of these families. Cases of purchasing land were rare.

Finally, this book leads to a general conclusion: beys, particularly those among them who succeeded to maintain their big estates despite numerous challenges, even in the general announcement that they would not participate in the new economic activities, sill maintained their social stability and remained the social basis upon which Austro-Hungarian administration relied in order to realize their won strategic political interests. These interests lied in the very foundations of the relations that the Austro-Hungarian administration built towards beys: by gradual involvement of some of the beys into the new ruling structure that caused divisions within their circles so that for quite a long period of time they were not able to act unanimously at the political stage of Bosnia. That is exactly what the rulers did: they did not need a politically unified bey front, that would turn against the rulers the moment their social and economic position are threatened, but isolated groups of beys, as someone to rely upon locally, rather then to have them as political partners, in the realization of strategic political interest of the Monarchy. When, by the end of 19th century, due to various social processes that took part since 1878, their social status was considerably shaken, beys emerged rather unanimously with their autonomous movement, regardless of all the fractions that existed within the movement. All these fractions were still united when their social interests were at stake. And they always linked their social interests to the stability of their land estates. Until 1918, they succeeded in maintaining to greatest extent those social interests. And then, 1918 this stability was shaken by a new state and social "breakdown".

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Arhivski fondovi

1. Arhiv Bosne i Hercegovine:
   - Zajedničko Ministarstvo finansija 1878. – 1918., opća i prezidijalna građa
   - Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu 1878. – 1918.
   - Agrarna direkcija Bosne i Hercegovine
   - Vrhovni šerijatski sud
2. Istorijski arhiv u Sarajevu
   - Zbirka Safvet-bega Bašagića
   - Zbirka Šerifa Arnautovića
   - Fond obitelji Alibegović
   - Zbirka obitelji Fadilpašić
   - Zbirka proglasa i letaka
3. Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien
   - Administrative Registratur
4. Kriegsarchiv, Wien
   - Nachlass Potioreks

Štampa

- Biser
- Bošnjak
- Musavat
- Muslimanska svijest
- Srpska riječ

Objavljeni izvori:

1. *Izvještaji o upravi Bosne i Hercegovine 1906.* – 1916. (*Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1906 – 1916).*
2. *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1878. – 1916. (Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina 1878 – 1916).*
3. *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini 1879., 1885., 1895. i 1910.*
4. *Stenografski izvještaji sa sjednica Sabora Bosne i Hercegovine*
5. *Zapisnici sa pregovora Vlade i Muslimanskog autonomnog pokreta*, 1901. godine

LITERATURA (citirana u radu)

1. *Agrarni odnosi u BiH (1878.-1918.).* (Redaktor Hamdija Kapidžić), I, Građa. Sarajevo, 1969.
2. Alagić, Nedžmudin: *Derventa između dva rata.* Sarajevo, 2001.
3. Alečković, Dr. Sulejman: *Uspomena na velikana*, Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1939.
4. Aličić, Ahmed: *Jedna zanimljiva ličnost jučerašnjeg Livna (Hadži Ibrahimbeg Bušatlija),* El-Hidaje, god. IV, br. 4-5, Sarajevo, 1940./41.
5. Aličić, Ahmed: *Mahmudbeg Bušatlija vođa ustanka protiv okupacije Hlivna 1878,*. Novi behar, god. XIV, br. 6, Sarajevo 1941.
6. Aličić, Ahmed: *Hadži Derviš beg Bušatlija. Jedan zanimljiv lik naše novije poviesti*, El-Hidaje, god. VI, br. 6-7-8, Sarajevo, 1942./43.
7. Aličić, S. Ahmed: *Čifluci Husein kapetana Gradaščevića,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964-65., Sarajevo, 1969.
8. Aličić, S. Ahmed: *Uređenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*. Sarajevo, 1983.
9. Aličić, S. Ahmed: *Da li je novija povijest Bosne u korelaciji sa osmanskim društveno-političkim sistemom*, Istočna Bosna i Sandžak (Znanstveni skup) 23. maja 1994. Sarajevo, 1996.
10. Aličić, S. Ahmed: *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine.* Sarajevo, 1996.
11. Asboth, Johann: *Bosnien und die Herzegowina. Reisebilder und Studien*. Wien 1888. (Dio prijevoda objavljen u časopisu *Život*, br. 1, Sarajevo, 1979. pod naslovom Foča i Zagorje, str. 74-93).

12. Bašagić, Safvet-beg: *O bosanskom plemstvu*, Bošnjak, 4/1894.
13. Bašagić, Safvet-beg: *Najstariji ferman begova Čengića*, Glasnik Zemaljskog muzeja, IX, Sarajevo, 1897.
14. Bašagić, Safvet-beg: *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 1900.
15. Bašagić, Safvet-beg: *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo, 1912.
16. Bašagić, Safvet-beg: *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*. Zagreb, 1931.
17. Bauer, Ernest: *Zwieschen Halbmond und Doppeladler. 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien und Herzegowina*. Wien: München, 1971.
18. Begović, Branislav: *Razvojni put šumske privrede u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske uprave (1878.-1918.) sa posebnim osvrtom na eksploataciju šuma i industrijsku preradu drveta*. ANUBiH, Djela, knjiga LIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 31, Sarajevo, 1978.
19. Begović, Branislav: *Šumska privreda Bosne i Hercegovine 1918.-1941.* Sarajevo, 1985.
20. Bejtić, Alija: *Prilog pručavanju naših narodnih pjesama*, Bilten Instituta za proučavanje folklora, br. 2, Sarajevo, 1953.
21. Bejtić, Alija: *Podaci za kulturnu povijest vezirskoga grada Travnika*, Naše starine, II, Sarajevo, 1954.
22. Bejtić, Alija: *Povijest i umjetnost Foče na Drini*, Naše starine, III, Sarajevo, 1956.
23. Bejtić, Alija: *Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju, VI-VII, 1956.-57., Sarajevo, 1958.
24. Benković, Ambrozije: *Tuzlansko područje negda i sada s posebnim obzirom na vjerske prilike (Opus posthumum)*. Županja – Đakovo, 1971.
25. Bogićević, Vojislav: *Stanje raje u Bosni i Hercegovini pred ustanak 1875.-1878. godine*, Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, god. II, Sarajevo, 1950.
26. *Borba muslimana BiH za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju.* Građa. Sabrao i uredio Ferdo Hauptmann, Sarajevo, 1968.
27. Buconjić, Nikola: *Povijest ustanka u Hercegovini i boj kod Stoca*. Mostar, 1911.
28. Busuladžić, Mustafa: *Osman-paša Resulbegović*, Gajret. Kalendar za god. 1939., Sarajevo, 1938.

29. Bušatlić, Hafiz Abdulah: *Porodično i nasljedno pravo muslimana*. Sarajevo, 1926.
30. Buturović, Đenana: *Boj pod Banjomlukom godine 1737. Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka*, Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku. Sarajevo, 1992.
31. Buturović, Derviš: *Isprave spahiskih porodica iz doline Neretve*, Prilozi za orijentalnu filologiju, V-VI/1956.-1957. Sarajevo, 1958.
32. Clerval, de Massieu: *Putovanje u Bosnu 1855*, Život, 28/1985., Sarajevo, 1985. Čubrilović, Vasa: *Porijeklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini*, JIČ, Beograd, 1935.
33. Čubrilović, Vasa: *Odabrani istorijski radovi*. Beograd, 1983.
34. Ćeman, Mustafa: *Prilog bibliografiji o Rizvanbegovićima i Gradaščevićima*, u: Sadik Šehić: *Sumbuluški zapisi Mula Vrcanije*, Tuzla, 1998.
35. Ćemerlić, Hamdija: *Alibeg Firdus. Borba muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju*, Gajret. Kalendar za godinu 1939., Sarajevo, 1938.
36. Ćurić, Hajrudin: *Rodoslov Rizvanbegovića, Godišnjica Nikole Čupića*, knjiga XLVI, Beograd, 1937.
37. Ćurić, Hajrudin: *Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1957.
38. Ćurić, Hajrudin: *Uloga pljevaljskog muftije Šemsekadića u otporu protiv austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine godine 1878.,* Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, 1979.
39. Defterdarović, Ibrahim-beg: *Stare listine porodice Resulbegović*, Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH, IX, 1897.
40. Demmelhuber, Peter: *Das Kmetenwessen in Bosnien und der Herzegowina*. Inaugural-Dissertation. 1934
41. Dimović, Danilo: *Kmetsko pravo prekupa*, Pregled, God. I, br. 3, Sarajevo, 1. juna 1910.
42. Donia, J. Robert: *Islam Under The Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Hercegovina (1878-1914).* New York 1981 (prijevod na bosanski jezik objavljen 2000. godine).
43. Drino, Dževad: *Hercegovačko porijeklo stanovništva Skopaljske doline (sa naglaskom na bugojanski kraj)*, Hercegovina. Časopis za kulturno i historijsko nasljeđe, br. 13-14, Mostar, 2001.
44. Džafčić, Ibrahim: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*, Novi behar, God. I, br. 4. Sarajevo, 1937./38.
45. Džaja, M. Srećko: *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i*

Hercegovine. Predemancipacijski period 1463.-1804. Sarajevo, 1992.
46. Džanko, Muhidin: *Biografija Safvet-bega Bašagića–Redžepašića: Nepodnošljiva neizbježnost pozitivizma*, Diwan, III, Časopis za kulturu. Gradačac, 2000.
47. Đaković, Luka: *Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu*, Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Godina VI, knjiga VI, Sarajevo, 1966.
48. Đaković, Luka: *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914.-1918*. Tuzla, 1981.
49. Đogo, Husein: *Prilozi za povijest Konjica i gornje Hercegovine*, Novi behar, br. 13, Sarajevo, 1. 1. 1935.
50. Efendić, H. Hamid: *Nasljedno pravo i zemljišne knjige u Bosni i Hercegovini*, Novi behar, God. X, br. 23-24, Sarajevo, 15. 6. 1937.
51. Eichler, Eduard: *Das Justizwesen in Bosnien und Herzegovina*. Sarajevo.
52. Ekmečić, Milorad: *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.* 1-2, Beograd, 1989.
53. Ekmečić, Milorad: *Uticaj balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini*, Marksistička misao, br. 4, Beograd, 1985. i ponovo objavljeno pod istim naslovom u Prilozima za istoriju Bosne i Hercegovine XIX veka, Beograd, 1997.
54. Elezović, Gl.: *Sulejman-paša Skopljak*, Politika, 12. 09. 1930.
55. Evans, Dž. Artur: *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875.* Sarajevo, 1973.
56. Feifalik, A.: *Ein neuer aktueller Weg zur Lösung der bosnischen Agrarfrage.* Wien und Lepzig, 1916.
57. Filipović, begovska obitelj, *Hrvatski biografski leksikon*, 4, E-Gm, Zagreb, 1998.
58. Filipović, Ibrahim: *Filipovići. Bosanska muslimanska porodica. Njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine.* Sarajevo, 1991.
59. Filipović, Muhamed: *Pokušaj jedne duhovne biografije. (Pokušaj opisa životnih okolnosti koje su me formirale i uticale na moj duhovni razvoj)*. Sarajevo, 1999.
60. Filipović, Nedim: *Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini*, Prilozi za orijentalnu filologiju, V, Sarajevo, 1955.
61. Filipović, Nenad: *Neke osobenosti institucije braka u bosanskom begovatu,* Islamska misao, br. 137, maj, Sarajevo, 1990.

62. Filipović, Nenad: *Osmanska Bosna i Osmansko carstvo u djelu Stvaranje Jugoslavije 1790–1918. Milorada Ekmečića,* Prilozi za orijentalnu filologiju, 40/1990, Sarajevo, 1990.
63. Filipović, S. Milenko: *Visočka nahija*, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 25, Beograd, 1928.
64. Filipović, S. Milenko: *Modriča nekad i sad*, Sarajevo 1959.
65. Filipović, S. Milenko: *Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne*. ANUBiH. Građa, knjiga XVI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 12, Sarajevo, 1969.
66. Firdus, Abazbeg: *Moja završna rije*č, Novi behar, br. 17–18, 15. 3. 1935.
67. Gavranović, Berislav: *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. godine*. ANUBiH. Građa, knjiga XVIII. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 14, Sarajevo, 1973.
68. Giljferding, Aleksandar: *Putovanje po Hercegovini, Bosni i staroj Srbiji*. Sarajevo, 1972.
69. Gjurgjević, Martin: *Memoari s Balkana (1858.-1878.)*. Sarajevo, 1997.
70. Glibo, Dr. Rajko: *Mihovil Tomić i begovi Kopčići, Folklor Bosne i Hercegovine,* sveska 1, Zbornik radova naučno-stručnog skupa "Folklor Bosne i Hercegovine", Sarajevo, 1992.
71. Grabčanović, H. Mustafa: *Porijeklo muslimanskog stanovništva u Bijeljini*, Semberske novine, 1986. godina.
72. Grassl, Dr. Geor: *Zwei Jahre fakultativer Kmetenablösung in Bosnien und der Herzegovina*. Wien, 1914.
73. Grijak, Zoran: *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*. Zagreb, 2001.
74. Gross, Mirjana: *Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.,* Historijski zbornik. Godina XIX-XX, 1966.-1967.
75. Grünberg, Dr. Karl: *Die Agrarverfassung und das Grundentlastungsproblem in Bosnien und der Herzegovina*. Leipzig, 1911.
76. Gujić, Kasim: *Novi turski dokumenti o Ali-paši Rizvanbegoviću i ostalim znamenitim Rizvanbegovićima*, Gajret, god. XX, 1936.
77. Gujić,Kasim: *Šta je Ali-paša Rizvanbegović uvakufio u prosvjetne i dobrotvorne svrhe*, Gajret, god. XXI, 1937.
78. Gujić, Kasim: *O genealogiji naših begova. Neke begovske porodice u Herceg*ovini prikrivale su i poricale svoje hrišćansko podrijetlo, Obzor, 77 (1937).
79. Gujić, Kasim: *Hrvatsko podrijetlo begovskih porodica u Hercegovini,* Obzor, 77 (1937).

80. Gujić, Kasim: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića.* Jugoslavenski list, 26. juna 1938.
81. Gujić, Kasim: *O hrvatskom porijeklu begova Kapetanovića. Konačna i posljednja riječ upućena na adresu Alibega Kapetanovića,* Jugoslavenski list, 13. jula 1938.
82. Gujić, Kasim: *Vitina, najromantičnije mjesto zapadne Hercegovine,* Napredak, hrvatski narodni kalendar 1939., Sarajevo, 1938.
83. Gujić, Kasim: *Hrvatsko podrijetlo begovskih familija u zapadnoj Bosni i Hercegovini*, Napredak, hrvatski kalendar 31/1941., Sarajevo, 1940.
84. Hadžiahmetović, Ismail: *Murad-beg Zaimović – legenda i istina*. Tuzla, 1997.
85. Hadžibegović, Iljas: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine.* Sarajevo, 1980.
86. Hadžibegović, Iljas: *Moderne migracije u Bosni i Hercegovini i nacionalni odnosi (Skica za istraživanje)*, Prilozi Instituta za istoriju, XXII, 23(1987). Sarajevo, 1987.
87. Hadžibegović, Iljas: *Ideja o naseljavanju ruskih ratnih zarobljenika njemačke nacionalnosti u istočnoj Bosni krajem 1915. i početkom 1916. godine,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine. Godina XXXIX, Sarajevo, 1988.
88. Hadžibegović, Iljas: *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo, 1991.
89. Hadžijahić, Muhamed: *Hifzi-beg Đumišić*, Novi behar, br. 11-14, Sarajevo, 15. 01. 1934.
90. Hadžijahić, Muhamed: *Uz prilog prof. Vojislava Bogićevića,* Historijski zbornik, God. III, br.1-4, Zagreb, 1950.
91. Hadžijahić, Muhamed: *O ulozi i značaju bosanskog ustanka pod Husein-kapetanom Gradaščevićem*, Historijski pregled, br. 1, Zagreb, 1959.
92. Hadžijahić, Muhamed (s Teufikom Imamovićem): *Gradačac i okolina* (Nacrt za monografiju., Gradačac, 1960, (manuskript).
93. Hadžijahić, Muhamed: *Mjesto i uloga Bosanskih muslimana u političkom razvoju naših naroda*, Takvim, Sarajevo, 1968., str. 113-117. Isti rad je objavljen u Takvimu za 2001, Sarajevo, 2000.
94. Hadžijahić, Muhamed: *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*. Sarajevo, 1974.
95. Hadžijahić, Muhamed: *Bračne ustanove u bosanskih Muslimana prije 1946. godine*, Prilozi za orijentalnu filologiju, XXXI. Sarajevo,1982.

96. Hadžikadić, Dr. Atif: *Borba protiv okupacije Bosne i Hercegovine*, Novi behar, God. I, br. 5, 1927.
97. Hadžinurbegović, Ibrahim: *Rodoslovlje porodica Begzadić - Hadžinurbegović iz Zvornika*. Tuzla, januara 1996. (manuskript)
98. Hasanbegović, O. Safet: *Stabla što ljube nebo. 300-godišnja genealogija rasta i stradanja porodica Hasanbegović i Pašić.* Sarajevo, 1994.
99. Hauptmann, Ferdinand: *Djelokrug austrougarskog Zajedničkog ministarstva finansija,* Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, Godina III, knjiga III, Sarajevo, 1963.
100. Hauptmann, Ferdo: *Bosanskohercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća,* Godišnjak Društva istoričara BiH, XVII/1966.-67. Sarajevo, 1967.
101. Hauptmann, Ferdinand: *Die österreichisch-ungarische Herschaft in Bosnien und der Hercegovina 1878-1918., Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsentwiklung*. Graz, 1983.
102. Hauptmann, Ferdinand: *Die Mohammedaner in Bosnien-Herzegovina. Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Band IV (die Konfesionen)*. Wien, 1985.
103. Hivzija Hasandedić: *Bišćevići*, Most, 115-116 (26-27). Mostar 1999.
104. Hoćam, Hasan: *Livanjska buna 1836.,* Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1940.
105. Hodžić, Prof. Šaban: *Vakufnama tuzlanske dobrotvorke (vakife) Tahire-hanuma Tuzlić*, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knjiga IV, Tuzla, 1960.
106. Hörmann, Kosta: *Hadži begova kula u Hutovu*, GZM, god. II, knj. III, 1890;
107. Hörmann, Kosta: *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*. I - II. Sabrao Kosta Hörmann 1888 – 1889. Sarajevo, 1996.
108. Hrasnica, Abduselam-beg: *Ostojić – Turhanija – Hrasnica (porodična predaja)*, Novi behar, god. IV, br. 16. i 17., 1930./31.
109. Hudović, Mehmed: *Zvornik. Slike i bilješke iz prošlosti. (Drugo dopunjeno i prošireno izdanje).* Sarajevo, 2000.
110. Imamović, Mustafa: *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* Sarajevo, 1976.
111. Imamović, Mustafa: *Banja Luka u doba okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine*, Banja Luka u novijoj istoriji (1878.-1945.). Sarajevo, 1978.

112. Imamović, M., (s K. Hreljom i A. Purivatrom): *Ekonomski genocid nad Bosanskim Muslimanima*. Sarajevo, 1993.
113. Imamović, Mustafa: *Historija Bošnjaka*. Sarajevo, 1997.
114. Jeremić, Risto: *O poreklu stanovništva tuzlanske oblasti – beleške,* Glasnik geografskog društva. Sveska 7. i 8., Beograd, 1922.
115. Jukić, Ivan Franjo: *Sabrana djela*. knjiga I, Sarajevo, 1973.
116. Juzbašić, Dževad: *Izvještaj Hermana von Sautera o odnosima BiH i Monarhije u svjetlu austrougarskih ekonomskih suprotnosti*, GDIBiH, 18/1968.-1969.
117. Juzbašić, Dževad: *Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini,* Prilozi, Institut za istoriju u Sarajevu, God. XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978.
118. Juzbašić, Dževad: Diskusija. *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1979.
119. Juzbašić, Dževad: *O iseljavanju iz Bosne i Hercegovine poslije aneksije 1908. godine*. Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1990.
120. Juzbašić, Dževad: *Aneksija i stavovi austrougarskih vojnih krugova prema upravljanju Bosnom i Hercegovinom*, Naučni skup posvećen 80. godišnjici aneksije Bosne i Hercegovine. ANUBiH. Posebna izdanja, knjiga XCIX, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 29, Sarajevo, 1991.
121. Juzbašić, Dževad: *Nacionalno-politički odnosi u Bosansko-hercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910.-1914.).* Sarajevo, 1999.
122. Juzbašić, Dževad: *O etničkom razvitku Bosne i Hercegovine*, Revija slobodne misli 99, godina VII, broj 31, Sarajevo januar-mart 2001., str. 31. Isti članak Juzbašić je objavio i u Prilozima Instituta za istoriju, br. 31, Sarajevo 2001., str. 195-206).
123. Juzbašić, Dževad: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*. Sarajevo, 2002.
124. Kadić, Rešad: *Odgovor na "odgovor"*, Novi behar, br. 15, 1. 2. 1935.
125. Kadlec, Karlo: *Historijski razvitak agrarnog prava u Bosni i Hercegovini prije austro-ugarske okupacije*, Pregled. God. I, br. 6, Sarajevo, 15. novembar 1910.
126. Kamberović, Husnija: *Zemljišni posjedi obitelji Fadilpašić. Prilog historiji bosanskih begova*, Radovi. Zavod za hrvatsku povijest 30. Zagreb, 1997.

127. Kamberović, Husnija: *Utjecaj muslimanskog pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju na proces integracije Bošnjaka u modernu naciju*, Znakovi vremena, Vol. 2, broj 6, Sarajevo, 1999.
128. Kamberović, Husnija: *Husein-kapetan Gradaščević (1802.-1834.). Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja.* Gradačac, 2002.
129. Kapetanović, Alibeg: *Bosansko porijeklo begova Kapetanovića. Po dokazima g. Alibega Kapetanovića iz Vitine*. Bosančica i nar. Predaja, Jugoslavenski list, 3. jula 1938.
130. Kapetanović, Mehmed-beg: *Narodno blago*. Sarajevo 1987.
131. Kapidžić, Hamdija: *Hadžibeg – Hadžun – Rizvanbegović*, Gajret, god. XIV, 1930.
132. Kapidžić, Dr. Hamdija: *Dva priloga novijoj istoriji Bosne i Hercegovine,* Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, II, knjiga II, Sarajevo, 1962.
133. Kapidžić, Hamdija: *Bosna i Hercegovina i austrougarska uprava*, Pregled, br. 2, Sarajevo, 1972.
134. Kapidžić, Hamdija: *Hercegovački ustanak 1882. godine*. Sarajevo, 1973.
135. Kapidžić, Hamdija: *Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijema austrougarske uprave (1878.-1918.)*. Poseban otisak. ANUBiH Radovi XLIX. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 16, Sarajevo, 1973.
136. Kapidžić, Hamdija: *Ali-paša Rizvanbegović i njegovo doba*. Sarajevo, 2001.
137. Karanović, Milan: *Pounje u Bosanskoj krajini*, Naselja i poreklo stanovništva, knj. 20, Beograd, 1925.
138. Karanović, Milan: *Sanička župa*, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 26, Beograd, 1930.
139. Karsniewicz, Adam: *Das Agrarrecht in Bosnien und Hercegovina*. D. Tuzla, 1899.
140. Kemura, Ibrahim: *Uloga „Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903.-1941.)*. Sarajevo, 1986.
141. Kico, Ahmed: *Nastanak i razvoj Gračanice Skopaljske (njeni vakifi),* Hercegovina, br. 13-14, Mostar, 2001.
142. Kolar-Dimitrijević, Mira: *Ćiro Truhelka – hrvatski povjesničar*, Ćiro Truhelka. Zbornik. Zagreb, 1994.
143. Konjhodžić, Mahmud: *Kronika o ljubuškom kraju*. Knjiga prva. Ljubuški, 1974.
144. Kozličić, Midhat: *Stanovništvo i naselja Unsko-sanskog područja 1879. – 1921. godine. Etnička struktura stanovništva i naseljena*

mjesta Unsko – sanskog područja u službenim popisima 1879., 1885., 1895., 1910. i 1921. godine. Bihać, 1998.
145. Kraljačić, Tomislav: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882.-1903.)*. Sarajevo, 1987.
146. Kreševljaković, Hamdija: *Prilog rodoslovlju kuće Rizvanbegović,* Novi behar, br. 20 - 23, Sarajevo, 1. 6. 1933.
147. Kreševljaković, Hamdija: *Prijeki sud u Bosni i Hercegovini 1878. (uz 60-u obljetnicu)*, Narodna uzdanica – Kalendar za godinu 1938.
148. Kreševljaković, Hamdija: *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1954.
149. Kreševljaković, Hamdija: *Dženetići,* Radovi, knj. II, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 1, Naučno društvo NR BiH, Sarajevo, 1954.
150. Kreševljaković, Hamdija: Čengići. Sarajevo, 1959.
151. Kreševljaković, Hamdija: *Sarajevo za vrijeme austro-ugarske uprave (1878.-1918.*). Sarajevo, 1969.
152. Kreševljaković, Hamdija: *Izabrana djela*. I-IV, Sarajavo, 1991.
153. Krkić, Emin: *Tunjina nedovršena priča. Banjaluka u kazivanju Muhameda Filipovića*. Sarajevo, 1999.
154. Krstić, Đorđo: *Jedan pogled na projekat o novom Zakonu za konačno uređenje odnosa na bivšim kmetovskim selištima.* Arhiv za pravne i društvene nauke, Knjiga XII, br. 5-6, Beograd, 1926.
155. Krstić, Đorđo: *Agrarna politika u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1938.
156. Kruševac, Todor: *Bosanski agrar posle 1918. godine*, Pregled. 1928, br. 59, Sarajevo, 1928.
157. Kruševac, Todor: *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878.-1918.* Sarajevo, 1960.
158. Kruševac, Todor: Bosanskohercegovački listovi *u XIX veku.*. Sarajevo, 1978.
159. Kukuljević, Sakcinski Ivan: *Putovanje po Bosni*. Zagreb, 1858.
160. Ljubunčić, Hasan: *Hadži Huseinbeg Zulfikarpašić* iz Foče, Gajret. Kalendar za 1937.
161. Ljuca, Adin: *Maglaj na tragovima prošlosti*. Prag, 1999.
162. Lopašić, Radoslav: *Bihać i Bihaćka krajina. Mjestopisne i poviestne crtice*. Zagreb, 1890.
163. Maglajlić, Munib: *Od zbilje do pjesme. Ogledi o usmenom pjesništvu*. Banjaluka, 1983.
164. Malbaša, Ante: *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kalaja*. Osijek, 1940.

165. Manđeralo, Stipo: *Kutija za čuvanje vremena. Prilozi proučavanju prošlosti livanjskog kraja*. Livno, 1996.
166. Mandić, Dr. Mihovil: *Vezirski grad Travnik. Nekad i sad*. Zagreb, 1931.
167. Manuscript für Mitarbeiter zur allfälligen Berichtigung und Ergänzung des Textes vor der Drucklegung. Ritter von Stefanovski: *Handlexicon und Formularien für den bosn. herc. Verwaltungsdienst*. (s.l.), (s. a.).
168. Marinković, Dionizije: *Moji doživljaji*. Priredio za štampu Vojislav Bogićević. Akademija nauka i umjetnosti BiH, Građa, knjiga XIV, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 10, Sarajevo, 1966.
169. Maslak, Nijazija: *Porijeklo Bošnjaka Bihaćkog kraja. Porijeklo begovskih porodica*, Unsko-sanske novine, Bihać, 13. avgust 1999.
170. Merhum dr. Halidbeg Hrasnica, Narodna uzdanica. Kalendar za 1945.
171. Mešić, Adem-aga: *Memoari*. (Manuskript).
172. Mikić, Đorđe: *Društveno-ekonomske prilike u selima Bosanske krajine u vrijeme austrougarske uprave 1878.-1914,* Istorijski zbornik, broj 2, Banja Luka, 1981.
173. Mikić, Đorđe: *Bosanska krajina u aneksionoj krizi 1908.-1909. godine, Istorijski zbornik*, br. 10. Banja Luka, 1989.
174. Mikić, Đorđe: *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Migracije i Bosna i Hercegovina. Sarajevo, 1990.
175. Mikić, Đorđe: *Banja Luka na Krajini hvala*. Banja Luka, 1995.
176. Milićević, A. Ivan: *Oživljavanje starih uspomena*, Novi behar, god. XII, br. 7-14, 15. 01. 1939.
177. Milojević, Ž. Borivoje: *Kupreško, Vukovsko, Ravno i Glamočko polje*, Naselja i poreklo stanovništva. Knjiga 13. Beograd, 1923.
178. Miralem, E.: *Rasna snaga jugoslovenskih muslimana*, Gajret, god. XIV, br. 2, 15. 1. 1933.
179. Mitrinović, Čedomil: *Mehmed Ali-paša Rizvanbegović-Stočević*, Gajret, God. XIV, br. 20, 1. 11. 1933.
180. Moačanin, Nenad: *Turska Hrvatska. Hrvati pod vlašću Osmanskoga carstva do 1791*. Preispitivanja. Zagreb, 1999.
181. Muderizović, Riza: *O junačkoj smrti Hifzi-bega Đumišića,* Novi behar, br. 8-9, Sarajevo, 1927.
182. Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika*. I – III, Sarajevo, 1998.
183. Mulabdić, Edhem: *Merhum Alijaga Kučukalić*, Behar, god. VI, br. 15, 1905.

184. Muradbegović, Ahmed: *Omer-paša Latas u Bosni 1850.-1852.* Zagreb 1944.
185. Mutevelić, Mustajbeg*: Agrarni govor narodnog poslanika Mustajbega Mutevelića održan u bos. herceg. Saboru dne 4. aprila 1911. sa dodatkom: Nekoliko odgovora protivnicima o našem erazimirijskom vlasništvu.* Sarajevo, 1911.
186. Muvekkit Hadžihuseinović, Salih Sidki: *Povijest Bosne*. 1-2, El-Kalem, Sarajevo, 1999.
187. Na vratima Istoka. Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka. Izbor, predgovor, komentar i bilješke Omer Hadžiselimović. Sarajevo, 1989.
188. Nametak, Alija: *Karađozbeg i njegovo doba*, Novi behar, br. 3–4, 15. 8. 1933.
189. Nametak, Alija: *Sarajevski nekrologij*. Zürich – Zagreb, 1994.
190. Nametak, Fehim: *Fadil-paša Šerifović.* Pjesnik i epigrafičar Bosne. Sarajevo, 1980.
191. Niškanović, Miroslav: *Porodični korijeni*. Banja Luka – Beograd – Sarajevo, 2001.
192. Novak, Lujo: *Kmetstvu slični odnosi u Bosni i Hercegovini.* Arhiv za pravne i društvene nauke, Knjiga II, br. 1, Beograd, 1921.
193. Nuhefendić, Muharem: *Istorija i legende o prozorskoj regiji - postanak i nestanak begovata*, Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, br. 2, Sarajevo, 1988.
194. Petrović, Rade: *Otpor austrougarskoj okupaciji i prilike u Bosni i Hercegovini 1878. godine (prema izvještajima Talijanskog konzulata u Sarajevu)*, Prilozi Instituta za istoriju, br. 14-15, Sarajevo, 1978.
195. Popović, J. Aleksa– Sarajlija: *Životopisi znamenitih Sarajlija*. Sarajevo, 1910.
196. Popović, Vasilj: *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul Medžida (1839.-1861.).* Beograd, 1949.
197. Posilovic, Dr. Stefan: *Das Immobiliar-Recht in Bosnien und Hercegovina*, Agram, 1894.
198. Pregled istoriografskog rada u Bosni i Hercegovini od 1945. godine do danas. Sarajevo, decembar 1966. (manuskript)
199. Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, II, Sarajevo, 1987.
200. Proroković, T. Risto: *Buna 1874. i ustanak u Hercegovini 1875. god*. Beograd, 1902.
201. Purivatra, Atif: *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo, 1977.

202. Rađenović, Petar: *Bjelajsko polje i Bravsko.* Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 20, Beograd, 1925.
203. Redžić, Enver: *Društveno-istorijski aspekt "nacionalnog opredjeljivanja" Muslimana Bosne i Hercegovine*, u: *Prilozi o nacionalnom pitanju*. Sarajevo, 1963.
204. Redžić, Enver: *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke. Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*. Sarajevo, 2000.
205. Rizvanbegović, Fahrudin: *Begovina Stolac*. Sarajevo, 1999.
206. Rizvić, Muhsin: *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda 1887.-1918*. Sarajevo, 1990.
207. Rizvić, Mujo: *Neki od doseljenih iz Mađarske na konjičko područje,* Kabes, god. III, br. 20/1997, Mostar, 1997.
208. Rodoslovlje porodica Begzadić – Hadžinurbegović – Gradaščević. Priredio dr. Smail Nurbegović, Tuzla, maja 1995. (manuskript).
209. Rogatica. Sarajevo, 1966.
210. Ruščuklija, Ćazim: *Kladnjani godine 1878.,* Novi behar, br. 6, 15. 9. 1932.
211. Salihbegović, Nedim: *Iz očevih kazivanja o okupaciji Bosne i Hercegovine,* Glasnik Rijaseta islamske zajednice, br. 7-8/1998.
212. Sehare pune sjećanja, *Sumejja*, Sarajevo, maj 1994,
213. Skarić, Vladislav: *Popis bosanskih spahija iz god. 1123. (1711.)*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1930.
214. Skarić, Vladislav: *Podaci za historiju Hercegovine od 1566. do sredine 17. vijeka*, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 43, 1931.
215. Skarić, Vladislav: *Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini,* Pregled. Sarajevo, 11, 1937.
216. Skarić, Vladislav: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937.
217. Skarić, Vladislav: *Izabrana djela*. I – III, Sarajevo, 1985.
218. Softić, Aiša: *Usmene predaje Bošnjaka*. Sarajevo, 2002.
219. Stojanović, Nikola: *Otkup kmetova*, Pregled. God. I, br. 2, Sarajevo, 1. aprila 1910.
220. Sućeska, Avdo: *Ajani. Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Sarajevo, 1965.
221. Sućeska, Avdo: *Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XIV-XV, 1964.-65. Sarajevo, 1969.
222. Sućeska, Avdo: *Evolucija u pravnom regulisanju čiflučkih odnosa u Bosanskom ejaletu u XIX stoljeću,* Zbornik radova povodom 75. godišnjice života akademika Envera Redžića, Sarajevo, 1990.

223. Sulejmanpašić, Dževad: *Begovat*, "Reforma", Organ "Reforme" – Organizacije naprednih muslimana, God. I, br. 9, Sarajevo, 30. 05. 1928.
224. Svrzo, Hamid: *Agrarno pitanje*. Pregled, God. I, br. 6, Sarajevo, 15. novembar 1910.
225. Šabanović, Hazim: *Bosanski divan,* Prilozi za orijentalnu filologiju, XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo, 1973.
226. Šamić, Dr. Midhat: *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj.* Sarajevo, 1966.
227. Šećerov, Slavko: *Obrazloženje agrarne reforme s pogledom na velike posede.* Arhiv za pravne i društvene nauke, Knjiga III, Beograd, 1922.
228. Šehić, A. Husein: *Dizdari i kapetani Krupe,* Novi behar, br. 22, 15. 5. 1934.
229. Šehić, A. Husein: *Pogibija stričevića Krupe-kapetana*, Novi behar, br. 16, 15. 2. 1933.
230. Šehić, Husein – Ahmedov: *Kako je nastalo begovsko pleme Kulenović (Prema narodnoj priči),* Novi behar, br. 19, Sarajevo, 1935.
231. Šehić, Husein: *Potomci Kapetana Badnjevića (Prilog povijesti hrvatskog plemstva u Krajini.)*. Muslimanska svijest. God. I, br. 9, Sarajevo, 1936.
232. Šerić, Hašim: *Iz prošlosti Dubice*, Novi behar, god. XVI, br. 11, Sarajevo, 1944.
233. Šehić, Nusret: *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa Zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine*, Prilozi Instituta za istoriju, god. IX/I, Sarajevo, 1973.
234. Šehić, Nusret: *Mjere Kalajevog režima u Bosni i Hercegovini na suzbijanju autonomnog pokreta Muslimana,* Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Godina XX, 1972.-1973., Sarajevo, 1974.
235. Šehić, Nusret: *Neka pitanja agrarnih odnosa u politici muslimanskog autonomnog pokreta,* Prilozi Instituta za istoriju, Sarajevo, god. XIII, Sarajevo, 1977.
236. Šehić, Nusret: *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo, 1980.
237. Šidak, Jaroslav: Ćiro Truhelka – *njegov život i rad (u povodu 10-godišnjice njegove smrti)*, Historijski zbornik. God. V, br. 1-2, Zagreb, 1952.

238. Šljivo, Galib: *Omer-paše Latas u Bosni i Hercegovini 1850.-1852.* Sarajevo, 1977.
239. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovine 1813.-1826.* Banja Luka, 1985.
240. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovine 1827.-1849.* Banja Luka, 1988.
241. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovine 1849.-1853.* Banja Luka, 1990.
242. Šljivo, Galib: *Bosna i Hercegovina 1854.-1860.* Landshut, 1998.
243. Štafić, Osman-beg (Krsto Pavletić): *Ženitba Esada Kulovića*. Zagreb, 1893.
244. Tanović, Bakir: *Ko je vlasnik Bosne i Hercegovine. Historijski pregled*. Zagreb, 1995.
245. Tanović, Bakir: Ćurčića vakuf. Osnovan 24. redžepa 1149. godine ili 28. novembra 1736. godine. Prilog *historiji grada Sarajeva*. Sarajevo, 2000.
246. Tanović, Tahir: *Ključka kapetanija u Hercegovini i porodica Tanović*. Sarajevo, 2000.
247. Tepić, Ibrahim: *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856.-1878.)*. Sarajevo, 1988.
248. Thalloczy, Lajos: *A Bosnyak-Herczegovinai "beg" czimrol*. Turul. A Magyar Heraldikai es Genealogiai Tarsasag. Közlönye. Budapest, 1915.
249. Tkalac Ignjatijević, Dr. Imbro: *Uspomene iz mladosti u Hrvatskoj*. Knjiga druga, Beograd, 1926.
250. Trifković, Pop Stijepo i Vladimir: *Sarajevska okolina,* Naselja i poreklo stanovništva, Knj. 5, Beograd 1908.
251. Truhelka, Dr. Ćiro: *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Separatni otisak iz "Glasnika Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini" 1915, Sarajevo, 1915.
252. T(ruhelka), Dr. Ć(iro): *Nekoliko misli o riješenju bosanskog agrarnog pitanja*. Sarajevo, 1918.
253. Uzunović, Alija (s Nusretom Banjanovićem): *Kozluk. Monografija*. Kozluk, 1979.
254. Weinwur, Franz: *FZM Oskar Potiorek. Leben und Wirken als Chef der Landesregierung für Bosnien und der Herzegowina in Sarajevo 1911 - 1914*. Dissertation. Wien, 1964.
255. *Zeituns-lexikon zum Verständnis des durh die russisch-türkischen Differenzen hervorgerufenen Krieges. Ein alphabetisch=geordnetes Nachschlagebuch für Zaitungsleser*. Wien, 1854.
256. Zlatar, Behija: *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*, Prilozi Instituta za istoriju, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo, 1978.

INDEKS IMENA

A

Abaz Mehmed-paša 410
Abdagić Ahmet 267
Abdagić, Fatima 267
Abdul Azis 243
Abdul Hamid 301
Abdulahefendić, porodica 207, 210
Abdul-Medžid 127, 324
Abduzamimović, Ahmed-aga 233
Aganagić, porodica 228
Aganović, porodica 222, 224
Agičić, Damir 12
Agić, porodica 207, 209
Ahmed, Vefik-paša 244
Ahmetspahić, porodica 228
Ajanović, Ali-beg 85
Ajanović, Hamdi-beg 382, 471
Ajanović, Hamza-beg 407
Ajanović, Hanifa 424
Ajanović, Ilijas 382
Ajanović, ogranak porodice Repovac 220, 221
Ajanović, porodica 85, 175, 222, 233-236
Ajanović, Zineta 85, 471
Ajkunić, porodica 228
Alagić, Nedžmudin 236, 239
Alagić, Šukrija 311
Alajbegović Grbavac, Džemal-beg 185
Alajbegović Grbavac, Emina 185
Alajbegović Grbavac, Mahmud-beg 124, 185
Alajbegović Grbavac, Mehmed-beg 185
Alajbegović Grbavac, Mujesira 185
Alajbegović Grbavac, Omer-beg (otac Mahmud-begov) 185
Alajbegović Grbavac, Omer-beg (sin Mahmud-begov) 185
Alajbegović Grbavac, Sadija 185
Alajbegović Grbavac, Samija 185
Alajbegović Grbavac, Tahira 254, 255
Alajbegović Grbavac, Vasva 185
Alajbegović Šetić Grbavac, Ešref-beg 185, 186
Alajbegović Šetić Grbavac, Fatima 185
Alajbegović Šetić Grbavac, porodica 185, 187, 190, 194
Alajbegović Šetić Grbavac, Smail-beg 184, 186, 255
Alajbegović Šetić, Hrustan-beg 185
Alajbegović Šetić, Omer-beg 196
Alajbegović, Ahmed iz Mostara 217
Alajbegović, Ali-beg iz Bihaća 83
Alajbegović, Ali-beg iz Mostara 217
Alajbegović, Gospa 396
Alajbegović, h. Salih-beg 217
Alajbegović, Ibrahim iz Mostara 217
Alajbegović, Muhamed-beg iz Mostara 217
Alajbegović, porodica iz Foče 228

Alajbegović, porodica iz Mostara 418
Alajbegović, porodica iz Mostara 72, 217, 219
Alajbegović, Vasva 268
Alečković, Sulejman 456
Alepović, Abas-ef. 239
Aliagić, Džehva 281
Ali-beg (iz Zvornika) 41
Alibegović (ogranak porodice Repovac) 220
Alibegović (porodica iz Dervente) 95, 175, 181, 182, 187, 190, 194, 195, 198, 210, 236-245, 249
Alibegović, Abaz-beg 196
Alibegović, Esad 343
Alibegović, Rustan-beg 249
Alibegović, Uzeir-beg 417
Aličehić, Salih-ef. 450
Aličić, Ahmed 271
Aličić, Ahmed S. 58, 79, 80, 127, 225, 247, 325, 326, 342, 343, 376
Alić zv. Osmanović, porodica 228
Alićehajić, h. Mehaga 382
Alidžanović, Omer 205
Alikadić zv. Mastić, porodica 228
Alikadić, Esma 474
Alikadić, porodica 187, 193
Ali-paša 237
Alipašić, Rifat-beg 249
Altomanović, Cvjetko 458
Altomanović, Nikola 458
Altomanović, porodica 458, 472
Andrassy, Julius 87, 384
Antelj, Jovan 121
Appel, Johann 91, 465
Arnautović, Emira 101
Arnautović, Hikmeta 101
Arnautović, Mahmut-ef. 101
Arnautović, porodica 207, 210
Arnautović, porodica iz Travnika 222
Arnautović, Safeta 101
Arnautović, Šefika 101
Arnautović, Šerif 101, 124, 141, 142, 143, 149, 152, 227, 296
Asboth, Johann 288, 289
Atijas, trgovci iz Bihaća 269
Atlagić, Ali-beg 337, 339
Atlagić, Džafer 84
Atlagić, Melća 337, 339, 341
Avdagić, porodica 207, 209, 210
Avdović, porodica 228
Azapagić, Mehmed Teufik-ef. 459, 461
Azapagić, porodica 207, 210, 458
Azapagić, Senija 452

B

Babahmetović (vidi Huseinbegović i Fazlibegović)
Babahmetović, Ahmet-beg 224
Babić Popović, Đurađ 309
Babić Popović, Mićo 309
Babić, Almasa 261
Babić, Marko 309
Babić, Mustaj-paša 226, 227, 261, 324, 325
Babić, Natalija 388, 389
Babić, Nura 450
Babić, Omer-beg 226
Babić, Omer-beg, Mustaj-pašin sin 325,
Babić, porodica 226
Babić, Savo 287

Babić, Šemsa 326
Babovci, porodica 217, 219
Badnjević Ibrišimović, Alija 205
Badnjević Ibrišimović, Osman-aga 205
Badnjević Pašalić, Arif-aga 205
Badnjević Pašalić, Emina 205
Badnjević Pašalić, Fehim-aga 205
Badnjević Pašalić, Hasan-aga 205
Badnjević Pašalić, Hašim-beg 204
Badnjević, Agan 205
Badnjević, Ahmed-aga 205
Badnjević, Aiša 205
Badnjević, Almaz 205
Badnjević, Džehva 205
Badnjević, Emina 396
Badnjević, Fatima 205
Badnjević, h. Mujaga 205
Badnjević, Hatidža kći h. Mujagina 205
Badnjević, Hatidža, kći Ahmed-agina 205
Badnjević, Ibrahim 205
Badnjević, Jašar-aga 205
Badnjević, Jusuf 205
Badnjević, Mehmed, sin Ahmed-agin 205
Badnjević, Mehmed, sin h. Mujagin 205
Badnjević, Memiš-aga 205
Badnjević, Mujo sin Jašar-agin 205
Badnjević, Mujo, sin Mujin 205
Badnjević, Mustafa 205
Badnjević, Mustaj-beg 204
Badnjević, Mutafa-aga, sin Memiš-agin 205
Badnjević, porodica 166, 204, 205, 206, 258
Badnjević, Rašid 205
Badnjević, Zejna 205
Bagdadi, Đulaga-beg 124
Bagdadi, porodica 222
Bagdadi, Rifat-beg 124
Bagdadi, Sejfudin-beg 124
Bahlagić, porodica 207, 210
Bahtagić, Safija 276
Bahtijarević Ibrišagić, Avdaga 207
Bahtijarević Ibrišagić, Bisera 207
Bahtijarević Ibrišagić, Ćamil-aga 207
Bahtijarević Ibrišagić, Habiba 207
Bahtijarević Ibrišagić, Muharem-aga 207
Bahtijarević Ibrišagić, Naim-aga 207
Bahtijarević, Bahtijar-aga 207
Bahtijarević, Derviš 403
Bahtijarević, h. Hafzi-ef. 151
Bahtijarević, h. Hifzi-aga 207
Bahtijarević, porodica 207, 209, 210
Bajraktarević, Ahmet 382
Bajraktarević, Bećir 382
Bakamović, porodica 418
Bakarević, Aiša 362
Bakarević, porodica 52
Balagija, porodica 222
Banac Ivo 30
Banjalučanin, h. Hafiz 433
Banjanović Nusret 253
Baroh, Danijel 241
Baručija, Muharem 305
Baručija, Osman 305
Bašagić (Redžepašić), porodica 19, 37, 71, 72, 175, 207, 208, 210, 211, 215, 217, 219, 220, 243-246

Bašagić, Aziz-beg 321
Bašagić, Kanita 439
Bašagić, Lutvi-beg 105, 412
Bašagić, Osman-beg (Ibrahim-begov sin) 357
Bašagić, Safvet-beg 15, 19, 42, 53, 54, 71, 72, 83, 110, 151, 152, 153, 154, 196, 224, 259, 271, 289, 296, 297, 310, 316, 342, 409, 410, 418, 425, 439, 448, 449
Bašagić, Teufik 441
Bašić, porodica 207, 209
Bataz, Nikola 280
Batić, Marko 306
Batotić, porodica 228
Batthyany, Todor 120
Bauer Ernest 131, 133
Bavčić, porodica 228
Bebić, Risto 382
Beck, general 73
Beganović, ogranak porodice Muratbegović, 212
Beglerbegović, ogranak porodice Repovac 220
Beglerović, porodica 207, 210
Begović, Branislav 141, 296, 327
Begović, Jusuf-beg 23
Begović, Miralem-beg 239
Begović, porodica iz Dervente 95, 175, 181, 195, 198, 239, 247-252, 311, 454
Begović, Ramiz-beg 304
Begović, Šemsi-beg 238, 239, 304
Begović, Vasvija 378
Begtašević, Aiša 218, 365
Begtašević, Ali-beg 218, 365
Begtašević, Fehim-beg 18, 365
Begtašević, Ibrahim-beg 218
Begtašević, Mustaj-beg 218, 365
Begtašević, porodica 217, 219
Begzadić Hadžinurbegović, Halil-beg 191, 254
Begzadić Hadžinurbegović, porodica 187, 190, 194, 195, 198, 199, 252-255
Begzadić Hadžinurbegović, Sejfudin-beg 185
Begzadić Tahirbegović, Ešrefa 184
Begzadić, porodica 175, 181
Bejtić, Alija 227, 289, 322, 323, 356, 359
Bektaš 217
Bektaš-paša, kliški sandžak-beg 217
Bela IV 365
Benko, Artur Grado 88
Benko, Isidor 141, 172, 173, 176, 227, 262, 279, 295, 372, 394, 399, 400, 413, 440, 449
Benković, Ambrozije 459, 461
Berx, Lothar 256
Beširević, Ajiša 337
Beširević, Mehmed-beg 376
Beširević, Mehmed-beg, kapetan 337
Beširević, Murat-beg, kapetan 206, 337
Beširević, porodica 82, 166, 175, 202, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 256-258
Beširević, Tahir-beg 204
Bešlagić, Duda 390, 391
Bešlagić, h. Mehaga 390, 391
Bešlagić, Hatidža 390, 391
Bešlagić, Muhamed-aga 151
Bešlagić, porodica iz Banje Luke 207,

209, 210
Bešlagić, porodica iz Tuzle 187
Bešlagić, Zarifa 302
Bezbradica, Jovan 287
Bijedić, Izet 29
Bijelić, Deva 122
Bijelić, Perica 122
Bilalbegović, Nazim 84,
Bilalbegović, Omer 84
Bilalbegović, porodica 84, 85, 203
Bilalbegović, Sulejman 84, 85, 203
Bilinski, Leon 147, 149, 150, 151, 153, 154
Biogradlija, Ahmed-beg 184
Biogradlija, Ali-beg 434
Biogradlija, Begzada 184
Biogradlija, Ehliman 184, 192
Biogradlija, Fehim-beg 108, 184, 192
Biogradlija, Hamdi-beg 184
Biogradlija, Paša-beg 184
Biogradlija, porodica 183, 187, 190, 193
Biogradlija, Sajda 184
Biogradlija, Zumeta 184
Biščević, Almasa 408
Biščević, Derviš-beg sin Hasan-begov 401
Biščević, Hanumica 84, 85, 203
Biščević, Hasan-beg 205
Biščević, Ibrahim-beg 203
Biščević, Mahmud-beg 376
Biščević, Mehmed-beg 121
Biščević, Mehmed-beg, kapetan 206
Biščević, porodica 84, 166, 175, 202, 207, 208, 209, 210, 211, 259-270, 278
Biščević, Sulejman-beg 203
Biščević, Vasif-beg 401, 413
Bjelača, Stevo 440
Blagojević, Savo 313
Bogićević, Vojislav 102, 126, 133, 282, 302, 304
Boić, Jovo 287
Bojić, Mehmedalija 431
Borovac, porodica 228
Borovina, porodica 228
Bosiljčić, Janko 330
Bosiljčić, Vaso 330
Bosiljčić, Vukan 330
Božić, Radovan 344
Branković, Derviš-beg 450
Branković, porodica 229
Buconjić, Nikola 216, 217, 218, 354, 428, 430, 431
Bukva, porodica 228
Bukvić, Petar 434
Buljina, porodica iz Bukovlja 222
Buljina, porodica iz Konjica 222
Burijan, Istvan 78, 91, 263, 264
Burijan, Katarina 263
Bursać, Petar 341
Busuladžić, Mustafa 426, 427
Bušatlić, Abdulah 84
Bušatlija, Ibrahim 29
Bušatlija, porodica 175, 212, 214, 220, 221, 270-273, 385, 453, 454
Buturović, Derviš 218
Buturović, Đenana 384

C

Carl Ritter von Sax 50, 51, 52
Cerić, Alijja 369

Cerić, Hasan-beg 359
Cerić, Hatidža 311
Cerić, porodica 166, 175, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 220, 273-288
Cerić, Selima 205
Cipruš, učitelj 309
Clerval, Massieu 41
Creagh, James 41
Crnalić, porodica 207, 209, 210
Crnogorčević, Živko 315, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 472
Curo, porodica 228
Cvijetić, Jovica 241
Cvijić, Jovan 101, 102
Cvitković, Katarina 383
Cvitković, Petar 383
Cvitković-Zdilar Jozo 383

Č

Čajanović, Stevo 330
Čajić, porodica 217, 219
Čamdžić, porodica 228,
Čampara, Salko 29,
Čaušević, Džemaludin-ef. 154
Čaušević, porodica 207, 209
Čekić, Adem 202
Čekić, Ahmed-beg 202
Čekić, Ali-beg 202
Čekić, Atif 202
Čekić, Đula 376
Čekić, Emina 202
Čekić, Hafiza 202
Čekić, Hasan-beg (otac posljednjeg kapetana) 202
Čekić, Hasan-beg 202
Čekić, Hasan-beg, otac Husein-begov 202
Čekić, Husein-beg (posljednji kapetan) 202
Čekić, Husein-beg, sin Hasan-begov 202
Čekić, Latif 202
Čekić, Mehmed 202
Čekić, Muharem-beg 202
Čekić, Nazif 202
Čekić, Nura kći Hasan-begova 202
Čekić, Nura kći Muharem-begova 202
Čekić, Osman 202
Čekić, porodica 202, 206, 207, 209, 210
Čekić, Smail-beg 202
Čekić, Sulejman 202
Čekić, Zuhra 202
Čelar, porodica 217, 219
Čemo, porodica 228
Čengić, Almasa 244, 246
Čengić, Ćamila 449
Čengić, Derviš-paša 105, 244, 439
Čengić, Hajdar-beg 105
Čengić, Ibrahim-beg 296, 300
Čengić, Osman Mazhar-paša 105
Čengić, porodica 15, 23, 36, 52, 72, 123, 175, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 220, 225, 226, 228, 230, 288-294, 334
Čengić, Smail-aga 105, 244, 449
Čengić, Smail-beg 105
Čerić, porodica 207, 210
Čerović 149
Čirkinagić, porodica 207, 210

Čizmić, h. Ćato 337
Čizmić, Zejneba 337
Čokić, hodža iz Brčkog 48
Čolaković, Enver 60
Čomor, porodica 217, 219
Čordić, porodica 207, 210
Črlja, Mate 341
Čubrilović, Vasa 21, 22, 23, 44, 229, 259
Čučković, Tomo 366

Ć

Ćati, Musa Ćazim 439
Ćatić, Salko 420
Ćehajić, Mahmud-ef. 471
Ćehajić, porodica 187, 193
Ćehajić, Vasva 471
Ćejvan, porodica 207, 209, 210
Ćeman, Mustafa 430
Ćemerlić, Hamdija 337
Ćerimagić, porodica 187, 194
Ćorović, Emin 396
Ćosić, Hasiba 197
Ćurčić, Fehim-ef. 226
Ćurčić, porodica 226, 228
Ćurčić, Ragib-ef. 226
Ćurić, Hajrudin 190, 336, 337, 338, 339, 429, 430, 436
Ćurić, Nikola 48

D

Dabulhanić, porodica 207, 209
Damjanović, Gavro 241
Dankić, Ilija 240
Dautbegović, Magbula 213
Dautbegović, porodica 220
Davud-paša 323
Dedić, porodica iz Kružanja 218, 219
Dedić, porodica iz Skender Vakufa 207, 209, 210
Dedović, porodica 228
Defterdarević, Ibrahim-beg 36, 427
Delić, Ali Ćehaja 294
Delizaimović, porodica 228
Demirović, Husein-ef. 405
Demmelhuber, Peter 131, 133
Desančić, Mihail Polit 140
Desnica, Blaž 270
Desnica, Đurađ 270
Desnica, Mile 270
Desnica, Stojan 270
Deurić, Jovica 329
Dević, Bahrudin 12
Dimović, Danilo 138, 148, 149, 150
Dizdar, porodica 207, 210
Domazet, Mustafa-ef. 84
Donia, Robert J, 12, 23, 83, 84, 94, 96, 105, 180, 184, 217, 240, 245, 317, 338, 354, 357, 440, 456
Dračković, Alija 401
Dragomanović, austrijski vicekonzul 271
Drino, Dževad 212, 224, 454

Dž

Džabić, Ali Fehmi-ef. 105, 217, 289, 357
Džabić, Eva 380
Džabić, Hatidža 392

Džabić, Mustaj-beg 337
Džabić, Osman-beg 380
Džabić, porodica 207, 209, 222, 224
Džafčić, Ibrahim 202
Džaferbegović, Sulejman 184
Džafić, porodica 187, 193
Džaja, M. Srećko 23, 44
Džanko, Muhidin 310
Dženetić, porodica 23, 175, 226, 359
Džihić, porodica 207, 210
Džindić, porodica 187, 193
Džindo, porodica 193, 194
Džinić (Džino), porodica iz Sarajeva 226, 228
Džinić, Ahmed-beg 151, 191, 198, 293, 345, 346
Džinić, Ali Kjamil-beg 423
Džinić, Azemina 293
Džinić, Bisera 341
Džinić, Fadil-beg 191, 198
Džinić, h. Mahmud-beg 124, 142, 143, 144, 151, 238, 239, 456
Džinić, h. Selim-beg 151, 191, 198
Džinić, Halid-beg 343
Džinić, Hamdi-beg 153, 346
Džinić, Ibrahim-beg 198
Džinić, Mehmedali-beg 456
Džinić, porodica 36, 72, 123, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 198, 199, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 294-310, 454
Džinić, Ragib-beg 36, 124, 151, 152, 153, 154, 422, 423
Džinić, Stevan 460
Džinić, Šuhreta 462
Džinić, Umihana Begović 238, 247
Džuvić, porodica 222

Đ

Đaković, Luka 74, 94, 148
Đankić, pordica 207, 209
Đogo, Husein 337
Đokić, Jakov 185
Đonlagić, Ali-beg 379
Đonlagić, Derviš-beg 238
Đonlagić, Emina 382
Đonlagić, Osman-beg 233
Đonlagić, porodica 175, 181, 195, 198, 207, 208, 209, 210, 221, 310-315
Đonlagić, Zija-beg 156, 233
Đozić, Hakija 29
Đul-baba 310
Đumišić, Abdulah-ef. 454
Đumišić, Fehim-ef. 105, 455
Đumišić, Hifzi-beg 423, 424, 455
Đumišić, Mehmed Nazif-aga 455
Đumišić, Mustafa-ef. 351
Đumišić, porodica 175, 202, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 220, 272, 315-321, 385
Đumišlić, porodica 207, 209
Đumrukčić 303
Đurić, Ilija Macan 249
Đurić, Jovo 287
Đurić, Mile 257

E

Efendić, Hamid 114
Eichler, Eduard 16
Ekić, porodica 207, 209

Ekmečić, Milorad 18, 74, 76, 169
Elezović, Gligor 448
Eminagić, h. Suljaga 233
Eminagić, Mahmud-beg 406
Eminagić, Smail-beg 406
Ereizović, porodica 187, 193
Evans, Artur 215
Ezić, Daut 205

F

Fadilpašić, Fadil-beg 108
Fadilpašić, Fatima 331, 450, 452
Fadilpašić, Mahmud-beg 54
Fadilpašić, Mevhiba udata Džinić 300
Fadilpašić, Mevhiba udata Hafizadić 354
Fadilpašić, Mustaj-beg 54, 191, 345
Fadilpašić, porodica 123, 175, 187, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 220, 222, 225, 226, 228, 230, 322-332, 345, 360, 454
Fadilpašić, Sadik-beg 357
Fadilpašić, Samija 452
Fadilpašić, Zekija 444
Fadilpašić, Ziba Alija udata Tuzlić 459
Fazlaga, carski kapidžibaša 322
Fazlagić, Ćamila 322
Fazlagić, Omer-aga 322
Fazlibegović, Fazli-beg 224
Fazlibegović, porodica 224
Feifalik, dr Anton 17, 18, 167, 170, 297
Feriz, porodica 218, 219
Ferković 369
Fetahagići, porodica 427
Fidahić, Ali-paša 181, 252, 448
Fidahić, Hilmi-beg 476
Fidahić, Mahmud-beg 468
Fidahić, Mahmud-paša 324
Fidahić, Mehmed-beg 475,
Fidahić, porodica 186
Filipović, Ali-beg 319
Filipović, Čelebija 405
Filipović, Derviša 376
Filipović, Derviš-beg 37
Filipović, Fatima 269
Filipović, h. Ahmed-beg 319
Filipović, hafiz Hamza-beg 136
Filipović, Hasan-beg 396
Filipović, Husein-beg 37
Filipović, Husein-beg, sin h. Ahmed-begov 319
Filipović, Ibrahim 31, 333
Filipović, Josip 72, 73, 87, 88, 325, 456
Filipović, Jusuf-beg 236, 238
Filipović, Mehmedali-beg 319
Filipović, Milenko 82, 126, 127, 183, 186, 187, 197, 236, 329, 343, 389
Filipović, Muhamed 37, 94, 302
Filipović, Mustaj-beg 208
Filipović, Nedim 80
Filipović, Nenad 18, 84, 328, 333
Filipović, Paša 396
Filipović, porodica 18, 31, 37, 123, 175, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 220, 222, 228, 230, 332-336
Filipović, Sulejman-beg 37
Firdus, Abaz-beg 87
Firdus, Ali-beg 83, 136, 162, 347, 349
Firdus, Emina 347, 349
Firdus, Ibrahim-beg kapetan 256

Firdus, Izeta 456
Firdus, porodica 175, 210, 212, 213, 214, 222, 336-341, 347, 351, 385
Firdus, Sabira 347, 348
Fočo, Edhem-ef. 359
Frako, porodica 228
Franjo Josip 271, 289, 327, 385, 462

G

Gagić, Stevan 287
Gaib-ef. Mostarac 260
Gaida, Virginio 43
Gajić, Panto 440
Galić, Risto Grlica 252
Galijašević, braća 238
Galijašević, Halid-aga 233
Ganibegović, Esma 184
Ganibegović, Hasan-beg 182, 183
Ganibegović, Hasija 442
Ganibegović, Muhamed-beg 182
Ganibegović, Mustaj-beg (doselio iz Dervente u Gradačac) 182
Ganibegović, Mustaj-beg (gradonačelnik u Gradačcu) 182, 183
Ganibegović, Mustaj-beg 182
Ganibegović, Osman-beg 182, 183
Ganibegović, porodica iz Gradačca 182, 183
Ganibegović, porodica iz Modriče 183
Gavrankapetanović, Bećir-beg 218
Gavrankapetanović, Emina 456
Gavrankapetanović, Fatima 218
Gavrankapetanović, Haki-beg 218
Gavrankapetanović, Ismet-beg 248, 250
Gavrankapetanović, Izet-beg 218
Gavrankapetanović, Muhamed-beg 218
Gavrankapetanović, Munir 384
Gavrankapetanović, porodica 72, 215, 216, 218, 219
Gavrankapetanović, Zijah-beg 249
Gavranović, Berislav 43, 87, 271, 385
Gazetić, porodica 187, 194
Gazibegović, Adila 188
Gerdsutsch, Andreas 326, 327
Germović, porodica 228
Giljferding, Aleksandar 41, 42, 295, 426, 430
Gjurgjević, Martin 215
Gligić, Milan 420
Glođo, Hašim-aga 226
Glođo, porodica 226
Gluhić, Šefkija 155
Gnjatović, Mile 287
Golić, Lika 292
Goluhowski 104
Grabčanović, Mustafa H. 183, 196
Gradaščević h. Ahmed-beg, sin Muhamed-begov 200
Gradaščević H. Ibrahimbegović, Kana 182
Gradaščević Rifatbegović, Avdi-beg 441
Gradaščević, Ahmed-beg, sin Osman-begov 107, 125
Gradaščević, Ali-beg 140, 459, 460, 465
Gradaščević, Bećir-beg 36, 156, 413, 476
Gradaščević, Bećir-beg oženjen Tuzlić 460, 467

Gradaščević, Behžet-beg 195, 471
Gradaščević, Ćazim-beg 460, 466
Gradaščević, Emina 452
Gradaščević, Emin-beg 181
Gradaščević, h. Ahmed-beg 188
Gradaščević, h. Muhamed-beg (Hadži-beg) 189, 321, 460, 467
Gradaščević, h. Sulejman-beg 36
Gradaščević, Hajri-beg 340
Gradaščević, Hasan-beg 198, 293
Gradaščević, Hatidža 197
Gradaščević, Husein-kapetan 36, 181, 189, 247, 262, 271, 282, 284, 323, 324, 343, 448, 449, 473
Gradaščević, Ifeta 136, 191, 198, 293, 299, 300
Gradaščević, Kana 188
Gradaščević, Mahmud-begefendi 323
Gradaščević, Mehmedali-beg 195
Gradaščević, Muhamed Bego 12, 82, 132, 183, 186, 197, 237, 343
Gradaščević, Mustaj-beg 193
Gradaščević, Nura udata Fadilpašić 192, 326, 329, 357
Gradaščević, Osman-beg 340
Gradaščević, Osman-paša 198, 293, 323
Gradaščević, porodica 12, 36, 37, 123, 175, 181, 182, 183, 186, 187, 190, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 212, 213, 214, 230, 253, 298, 311, 321, 340, 341-353, 347, 415, 454
Gradaščević, Rašida 189, 190
Gradaščević, Reuf-beg 197
Gradaščević, Rifat-beg 107, 125
Gradaščević, Senija 182, 200
Gradaščević, Sulejman-beg sin h. Ahmed-begov 188
Gradaščević, Tahira 132
Gradaščević, Zuhra 140
Gradaščević, Zulfa 379
Gradaščević, Zumra 197
Grahovac, Petar 287
Grassl, Georg 157
Grbić, Mile 287
Grbić, Mitar 287
Grđić, Šćepan 147
Grgić, Stevan 287
Grijak, Zoran 45, 91, 104, 145
Gross, Mirjana 129, 145
Grünberg, Karl 92, 93, 133
Grzadziel, Ludvig 436
Gujić, Kasim 61, 62, 383, 384, 433
Gušić, Remzi-ef. 302

H

H. Beganović, Fatima 447
H. Husejinović zv. Hadžić, Ibrahim-beg 255
Hadži Hamzić, porodica 187, 194
Hadži Ibrahimbegović, Selim-beg 188
Hadži Isabegović Arifa 188
Hadži Isabegović, Aga-beg 187
Hadži Isabegović, Ali-beg 187
Hadži Isabegović, Almasa 187
Hadži Isabegović, Hasan-beg 182, 187
Hadži Isabegović, Hasiba 182, 187
Hadži Isabegović, Hasija 187
Hadži Isabegović, Mahmut-beg 187
Hadži Isabegović, Munira 188
Hadži Isabegović, porodica iz Rajinaca 182, 187, 193, 194

Hadži Isabegović, Rašid-beg 187
Hadži Isabegović, Selim-beg 187
Hadžiabdić, Mehaga 267
Hadžiahmetović, Ismail 472
Hadžialiagić, porodica 188, 194
Hadžialić, porodica 207, 209
Hadžialić, Tifa 366
Hadžialipašić, Ali-paša 188
Hadžialipašić, Fuad-beg 108, 188
Hadžialipašić, Hamdi-beg 188
Hadžialipašić, porodica 188, 194
Hadžialipašić, Rifat-beg 188
Hadžialipašić, Riza-beg 188
Hadžialipašić, Safeta 188
Hadžialipašić, Sidika 188
Hadžialipašić, Šefket-beg 188
Hadžiavdić, Jusuf 352
Hadžibegović, Hajdar 213
Hadžibegović, Iljas 23, 25, 102, 134, 187, 225, 390
Hadžibegović, ogranak porodice Muratbegović 212
Hadžibegović, porodica 222
Hadžić, Halima 408
Hadžić, porodica iz Konjica 218, 219
Hadžić, porodica iz Šadića 228
Hadžić, Zarfa 252
Hadžiefendić, Arifa 476
Hadžihalilagić, porodica 207, 210
Hadžihalilović, porodica 207, 209, 210
Hadžihalilović, Smail 208
Hadžihasanović, Alija 312
Hadžihasanović, Muharem 312
Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit 126, 227, 338, 410, 412
Hadžijahić, Muhamed 24, 79, 82, 84, 102, 104, 182, 183, 186, 197, 202, 262, 315, 316, 342, 410, 432, 454, 455
Hadžikadić, Atif 461
Hadžimehmedović, Halima 196
Hadžimujagić, porodica 207, 209
Hadžinurbegović (vidi i Begzadić) 181
Hadžinurbegović, Fatima 255
Hadžinurbegović, Ibrahim 252
Hadžinurbegović, Ibrahim-beg 254
Hadžinurbegović, Nur-beg 254
Hadžinurbegović, Salih-beg 255
Hadžinurbegović, Salko 252
Hadžinurbegović, Smail-beg 253, 254
Hadžiosmanović, porodica 222
Hadžiselimbegović, porodica 207, 209, 210
Hadžiselimović, Omer 41, 99, 103, 469
Hadžiselimović, porodica 207, 210
Hadžiselimović, Salih 391
Hadžismajlović, porodica 228
Hadžović, porodica 228
Hafizadić, Ahmed-beg 104
Hafizadić, Hašim-beg 248, 250
Hafizadić, Mehmed-beg 458
Hafizadić, Nazifa 360
Hafizadić, porodica 175, 207, 208, 209, 210, 221, 222, 353-356, 362
Hafizadić, Sulejman-beg 81
Hafizadić, Šerif-beg 104, 360
Haim, bankar 237
Halilbašić, Hasena 227
Halilbašić, Mehmed-beg 227
Halilbašić, Mustaj-beg 149, 227
Halilbašić, porodica 226, 227
Halilbašić, Samija 101

Halilbašić, Sidika 227
Halimić, Paša 391
Hamzić, Salko 434
Hamzić, Suljo 191
Handžić Pašagić, porodica 207, 209
Harrison, Frederic 99
Harry, Thomson 103
Harsany 144
Hasan, Čauš 252
Hasanagić, porodica 207, 210
Hasanbegović Begzadić, Džemal 253
Hasanbegović Begzadić, Husein 253
Hasanbegović Begzadić, porodica 253
Hasanbegović Begzadić, Sinan 253
Hasanbegović Begzadić, Zumreta 253
Hasanbegović Čelebija 291
Hasanbegović, Bešir-aga 291
Hasanbegović, O. Safet 31
Hasanbegović, porodica iz Ključa 31, 85, 203, 220
Hasandedić, Havzija 260
Hasanpašić, h. Ali-beg 371
Hasanpašić, Hamdi-beg 104
Hasanpašić, Mahmut-beg 443
Hasanpašić, Osman-beg 104
Hasanpašić, porodica 175, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 212, 214, 220, 221, 356-359
Hasibpašić, Faik-beg 351
Hasibpašić, porodica 345
Hasić, porodica 183
Hasić, porodica iz Foče 228
Hašim 267
Hatibović, porodica 228
Hauptmann, Ferdo 14, 25, 26, 27, 49, 90, 110, 192, 339, 413, 465
Haymerle, Heinrich 89
Haznadarević, Muhamed-aga 213
Herman von Sauter 95
Hifzefendić, Ćimeta 196
Hoćam, Hasan 338
Hodžić, porodica iz Bjelaja 207, 209
Hodžić, Šaban 350, 460, 467
Hörmann, Kosta 288, 398, 409
Horowitz, 104
Horozović, Abida 207
Horvath, Mori 296
Hranić, porodica 54
Hrasnica, Fahrudin 354
Hrasnica, Halid-beg 354
Hrasnica, Mevhiba 354
Hrasnica, porodica 175, 195, 198, 210, 211, 222, 227, 228, 230, 359-362
Hrelja, Kemal 29
Hrgić Aiša 302
Hromalić, porodica 207, 210
Hrustanbegović Ifeta 184
Hrvatinić, porodica 54
Hudović, Mehmed 185, 186, 253
Huršid-paša 237
Husedžinović, Hamzaga 151
Husedžinović, porodica 207, 209
Huseinbegović, Alija 213
Huseinbegović, Husein-beg 224
Huseinbegović, Nedim-beg 319
Huseinbegović, porodica 224
Husejnćehajić, porodica 182
Husić, Huso 191
Husić, porodica iz Šadića 228
Huskić zv. Husejnović, porodica 228
Husnić, porodica 218, 219

I

Ibišević, porodica 228
Ibrahimagić, Berćir-ef. 185
Ibrahimbegović, Devleta 381
Ibrahimbegović, Duda 208
Ibrahimbegović, Fadil-beg 208
Ibrahimbegović, Muhamed-beg 218
Ibrahimbegović, porodica 175, 207, 208, 209, 210, 211, 362-366
Ibrahimbegović, Sulejman-beg 208
Ibrahimpašić, Devleta 321, 351
Ibrahimpašić, Fikret Fićo 234
Ibrahimpašić, Koči-beg 405
Ibrahimpašić, Omer-beg 357
Ibrahimpašić, porodica iz Bos. Krajine 37, 175, 207, 208, 209, 210, 211, 367-370
Ibrahimpašić, porodica iz Travnika 37, 175, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 210, 221, 222, 321, 357, 371-373
Ibrahimpašić, Šemsi-beg 184, 192
Ibreljić, Alema 197
Ibrišagić (vidi Bahtijarević)
Idrizbegović, Hamdi-beg 372
Idrizbegović, Himzo 195
Idrizbegović, porodica 175, 210, 211, 212, 214, 221, 222, 272, 374-375
Idrizbegović, Salih-beg 195
Ilić, Marko 460
Ilišević, Simo 87
Imamović, Aiša 391
Imamović, h. Bahtijar-aga 207
Imamović, Hasib-beg 303
Imamović, Mustafa 23, 29, 44, 75, 102, 317
Imamović, Nakib 207
Imamović, porodica iz Skender Vakufa 207, 210
Imamović, porodica iz Vlasenice 228
Imamović, porodica iz Žepča 222
Imamović, Teufik 183, 342
Imširpašić, Imšir-paša 243
Imširpašić, porodica 425
Irby, Paolina 99
Isabegović, Bećir-beg 188
Isabegović, Bećir-beg, sin Isa-begov 188
Isabegović, Begajeta 188
Isabegović, Derva 188
Isabegović, Devleta 188
Isabegović, Hadžira, udata H. Ibrahimbegović 188
Isabegović, Hanumica 188
Isabegović, Hasan-beg (Vidi: Hadži Isabegović Hasan-beg)
Isabegović, Hasiba (Vidi: Hadži Isabegović Hasiba-hanuma)
Isabegović, Idriz-beg 188
Isabegović, Isa-beg 188
Isabegović, Izeta 188
Isabegović, Mehmed-beg, sin Isa-begov 188
Isabegović, Mehmed-beg, sin Zaim-begov 188
Isabegović, Muhamed-beg 188
Isabegović, porodica iz Rahića Gornjeg 188, 197
Isabegović, Safija 188
Isabegović, Šefka 188
Isabegović, Vasva udata Žunić 188
Isabegović, Zaim-beg 188
Isabegović, Zilha 188

Isabegovići, porodica iz Rajinaca (Vidi: Hadži Isabegović)
Islamović, Husein-kapetan 319
Izetbegović, Ali-beg 81
Izetbegović, porodica 182

J

Jahić, Ibrahim-beg 182
Jahić, Izet-beg (oženjen sa Senijom Gradaščević) 107, 182, 200
Jahić, Izet-beg 81
Jahić, Mahmud-beg 476
Jahić, porodica 182, 188, 194
Jahja-beg 182
Jakirlić, Hasan-kapetan 376
Jakirlić, porodica 333
Janković, Stojan 256
Janjić, Pero 257
Jelačić, Josip 325
Jelovac, porodica 218, 219
Jeremić, Risto 465
Jojkić, Milan 148, 149, 150
Jovanović, Stjepan 431
Jukić, Ivan Frano 22, 42, 52, 261
Jurakić, Ilija 378
Jusić, porodica 207, 209
Jusufagić, porodica 188, 194
Jusufbegović (H. Hasanović), porodica 183
Jusufbegović, Mustafa 312
Jusufbegović, porodica 220
Juzbašić, Dževad 29, 88, 92, 93, 95, 100, 102, 103, 106, 150, 153, 202, 245, 277, 296, 413, 432

K

Kac, Moric 377
Kadić, Ibrahim 205
Kadić, Muhamed Enverija 227
Kadić, porodica 207, 210
Kadić, porodica iz Vlasenice 228
Kadić, Rešad 87
Kadlec, Karlo 44
Kadrić, Mehmed 191
Kadrić, porodica 212
Kadrispahić, porodica 228
Kajtaz, porodica 218, 219
Kajtez, Jovo 136
Kajtez, Špiro 136
Kallay, Benjamin 51, 65, 73, 74, 91, 93, 102, 339, 465
Kamberović, Husnija 12, 95, 328, 342
Kamberović, Isma 12
Kamberović, Lamija 12
Kamberović, Mubina 12
Kapetanović Eminagić, Hasan-beg 155, 156
Kapetanović, Ali-beg 62
Kapetanović, Almasa 456
Kapetanović, Bećir-ber 120
Kapetanović, Derviš-paša 120
Kapetanović, Džafer-beg 397
Kapetanović, Đula 358
Kapetanović, h. Mehmed-paša 120
Kapetanović, Hasiba 352
Kapetanović, Ibrahim-beg iz Mostara 337
Kapetanović, Ibrahim-beg iz Vitine 60, 337
Kapetanović, Mehmed-beg 403
Kapetanović, Mehmed-beg Ljubušak

60, 61, 62, 63, 68, 120, 244
Kapetanović, Melća 376
Kapetanović, Memnuna 359, 362
Kapetanović, Mina 312
Kapetanović, Muhamed-beg 450
Kapetanović, Muharem-beg iz Dervente 248, 250
Kapetanović, Muharem-beg iz Glamoča 376
Kapetanović, Munib-beg 196
Kapetanović, Mustafa-beg 248, 251
Kapetanović, Osman-beg iz Dervente 190
Kapetanović, Osman-beg iz Vitine 60, 357, 362
Kapetanović, porodica iz Dervente 175, 181, 195, 198, 311, 377-379, 385
Kapetanović, porodica iz Doboja 224
Kapetanović, porodica iz Jajca 175, 222, 379-380
Kapetanović, porodica iz Ključa 376
Kapetanović, porodica iz Prijedora 202, 207, 208, 209, 210, 211, 388-389, 454
Kapetanović, porodica iz Tešnja 175, 221, 381-383
Kapetanović, porodica iz Vitine 61, 62, 63, 72, 120, 175, 212, 213, 214, 215, 220, 272, 357, 383-387
Kapetanović, Riza-beg 162, 244
Kapetanović, Šefki-beg 346
Kapidžić, Hamdija 24, 25, 45, 73, 78, 81, 89, 103, 161, 429
Kara Mahmud-paša 323
Karabeg, Mustaj-beg 183
Karabegović, Avdo Hasanbegov 183, 390
Karabegović, Avdo S 183, 390
Karabegović, Daut-beg 459
Karabegović, Husein-beg 202, 390
Karabegović, Ibrahim 12
Karabegović, porodica iz Banje Luke 175, 207, 208, 209, 210, 211, 389-393
Karabegović, porodica iz Modriče 183, 389
Karadžić, Vuk 47
Karanović, Milan 166, 205, 256, 259, 279, 367
Karaselimović, porodica 207, 210
Karaula, Lovro 338
Karsniewicz, Adam 16
Kasumagić, porodica 188, 194
Kasumbegović, porodica 220
Kasumović H. Eminefendić, Mustafa 188
Kasumović, porodica 227
Kazaz, Emina 320
Kazazović, Salih 413
Kemeni 144
Kemura, Ibrahim 104
Kico, Ahmed 225
Klaić, Vjekoslav 259
Klempić, Haki-beg 303
Klempić, Hasan-aga 254
Klempić, Osman-aga 253
Klempić, porodica 182, 188, 194, 228
Kljunić, porodica 207, 210
Knežević 136
Koerber, Ernest 148
Kolaković, porodica 218, 219
Kolar, Dimitrijević Mira 12, 16

Komadina, h. Husaga 105
Komadina, Mujaga 105
Komar, porodica 228
Konjhodžić, Mahmud 64
Konjicija, Abdulah 29, 73
Kopčić, Murat-beg 212
Koprić, Alija 188
Korić, Abid 292
Korjenići, porodica 430
Kotorija, porodica 226
Kovačević, Ostoja 309
Kovačević, Pero 309
Kovačević, porodica 189, 194, 207, 209
Kozić, Omer 84
Kozličić, Midhat 205, 258, 394
Krajišnik, Đorđe 330
Krajišnik, Risto 330
Kralupe, porodica 226
Kraljačić, Tomislav 65, 73, 75
Krassa, Berthold 239
Krcsmarik, dr. Janos 50, 52, 53, 54, 55, 67
Kreho, porodica 228
Kreševljaković, Hamdija 23, 57, 58, 82, 181, 189, 202, 203, 205, 226, 227, 236, 247, 252, 253, 256, 261, 262, 271, 275, 282, 283, 284, 288, 292, 294, 325, 337, 338, 342, 374, 376, 377, 379, 381, 384, 388, 390, 393, 398, 399, 419, 427, 429, 450, 454, 458, 468, 471, 472
Krkić, Emin 302, 362, 390
Krpo, porodica 218, 219
Krsmanović Niko 464
Krsmanović, Mićo 460
Krstić, Đorđo 20,
Krupić Arnautović, Mehmed-beg, kapetan 206
Krupić, Devla 266
Krupić, Hanumica 266
Krupić, Murat-beg (iz Bos. Novog) 369
Krupić, Murat-beg 278
Krupić, porodica 175, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 393-397
Kruševac, Todor 21, 200
Kubat, Izet 29
Kuchera, Hugo 440, 465
Kučuk, Nedžib 366
Kučukalić, Ali-aga 108, 189
Kučukalić, porodica 108, 189, 193, 194
Kučukalić, Salih-aga 413
Kuh, službenik Zemaljske vlade 45
Kujundžić, Bešir 400
Kukić, Sultanija 279
Kukuljević, dr Milutin 44, 45, 239
Kukuljević, Ivan Sakcinski 44, 315, 398, 407, 454, 455, 458
Kulenović Bukovača, h. Ahmed-beg 337
Kulenović Bukovača, Mustaj-beg 337
Kulenović Izeta 368
Kulenović Vođenica, Mehmed-beg 266
Kulenović, Ahmed-beg 104, 105
Kulenović, Džafer-beg 443
Kulenović, Hasan-beg (Nuri-beg) 266
Kulenović, Hasan-beg 396
Kulenović, Mehmed-beg iz Račića 269
Kulenović, Mehmed-beg, kapetan 206
Kulenović, porodica 36, 96, 123, 166, 175, 195, 202, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 222, 230, 334, 398-409

Kulenović, Skender 9
Kulenović, Sulejman-beg 269
Kulović, Esad-ef. 189, 190, 351, 360, 439, 467
Kulović, porodica 189, 190, 193
Kulović, Sead-beg 189, 462
Kulović, Sulejman 189
Kurbegović, Derviša 394
Kurbegović, Fatima 408
Kurbegović, Fehim 396
Kurbegović, porodica (vidi i Bilalbegović) 203, 206
Kurbegović, porodica iz Donjeg Vakufa 222
Kurešević, porodica 187
Kurić, porodica 189, 194
Kurtagić, porodica 228, 230

L

Lakišić, Hajrija 105, 289
Lakišić, porodica 72
Latas, Omer-paša 42, 91, 105, 206, 214, 261, 262, 275, 295, 324, 325, 333, 393, 432, 434, 460, 461, 464, 472, 473
Laudon, general 120
Lazić, Zaim 84
Lichrenegger, Josef 326, 327
Litrić, Mehmedalija 365
Litrić, Muhamed 365
Litrić, porodica 207, 209
Lopašić, Radoslav 202, 204, 205, 206, 256, 259, 261, 394
Lubarda, Arso 360
Lubarda, Jovo 360
Lubarda, Milovan 360
Lugat, porodica 228
Lukić, Marko 420
Lukić, Pero 420
Luković, Avdaga 433

Lj

Ljiljak, Hasan-paša 181
Ljubojević, porodica 207, 209
Ljubović, Ćamil-beg 355
Ljubović, Jahja-beg 321, 351
Ljubović, Muharem-beg 132
Ljubović, porodica 72, 175, 195, 198, 210, 215, 220, 409-411, 418
Ljubunčić, Hasan 289
Ljuca, Adin 469

M

Maglajlić, Medhija-hanuma 71, 245
Maglajlić, Munib 315, 384
Mahmudbegović, Ahmed-beg 197
Mahmudbegović, Mahmud-beg 197
Mahmutbegović, Muharem-beg 195
Mahmutbegović, porodica 182, 197
Mahmutbegović, porodica iz Nove Kasabe 222
Maksimović, Jovo 330
Malbaša, Ante 51
Malešević, Đuran 270
Malić, Vladimir 142
Malkoč, Bego 380
Mandić, Luka 270
Mandić, Mihovil 354, 356, 371, 412
Mandić, Milić 270
Mandić, Nikola 149, 152

Mandić, Pero 270
Mandić, porodica 207, 210
Mandić, Stojan 270
Mandić, Vasilj 270
Mandžić, Fatima 188
Mandžić, Osman 188
Manđeralo, Stipo 338
Manović, Tahir 213
Marić, porodica 218, 219
Marinković, Dionizije 282, 283
Marinković, porodica 282
Martić, Grga 325, 436
Martinović, Đorđe 144
Maslak, Nijazija 367
Mašić, Huso 84
Mašić, porodica 227, 228
Mašić, Zanfija 257
Medić, porodica 207, 209
Mehmed II Fatih (Osvajač) 53, 66, 252
Mehmedagić, porodica 189, 193
Mehmedbašić, Alija 462
Mehmedbašić, h. Ahmet 151
Mehmedbašić, Mahmud 462
Mehmed-beg, hercegovački sandžak-beg 217
Mehmedbegović, porodica 183
Mehmedbegović, porodica iz Tarevaca 197
Mehmed-ef. 240
Mehmedović, Mumin 191
Mehmedović, Suljo 191
Merhemić, Ahmed 227
Merhemić, h. Mula Osman 227
Merhemić, Ismet-aga 227
Merhemić, Mehaga 227
Merhemić, Mujaga 227
Merhemić, Mustafa-aga 227
Merhemić, porodica 222, 227
Merhemić, Salih-aga 227
Mešić, Adem-aga 152, 190, 296, 312, 313, 316, 360, 439
Mešić, porodica 207, 209
Mešković, porodica 228
Midžić, Osman-ef. 269
Mijatović, Stevan 277
Mijatović, Trivun 277
Mikić, Đorđe 28, 164, 277, 302, 303, 333
Milaković, Stevan 415
Milaković, Stojan 415
Milanović, Mirko 378
Milanović, Stanko 470
Milić, Dušan 332
Milićević, Ivan A. 296
Miller, William 468
Milojević, Borivoje 374
Milošević, Milan 185
Milošević, Rade 185
Milovanović, Risto 382
Milunić, porodica 228
Minchin, James 103
Miralem, Bećir-beg 337
Miralem, Čelebija 337
Miralem, Derviš-beg 83, 151, 154
Miralem, E. 230
Miralem, Ibrahim-beg 456, 457
Miralem, porodica 175, 207, 208, 210, 211, 212, 214, 221, 222, 272, 357, 412-414
Miralem, Subhija 356
Mitrinović, Čedomil 106, 429, 431, 432

Mitrović, Pejo 415
Mitrović, Petra 415
Moačanin, Nenad 57, 80
Muderizović, Riza 315
Muftić, porodica iz Foče 228
Muftić, porodica iz Gradačca 189, 194
Muftić, porodica iz Krajine 207, 210
Muftić, porodica iz Mostara 218, 219
Muhamedagić, Zejna 397
Muhurdarević, porodica 207, 209
Muidović Šakir-ef. 323
Mujanović, porodica 190, 193
Mujbegović, porodica 197
Mujezinović, Mehmed 184, 303, 315, 342, 353, 354, 356, 371, 380, 438, 455, 458, 459, 460, 464, 468, 473
Mujezinović, porodica 228
Mulabdić, Edhem 189
Mulabegović, porodica 175, 181, 195, 198, 210, 284, 415-417
Mulabegović, Smail-beg 136
Mulamehmedović, porodica 190, 193
Mulazajčinović, porodica 190, 193
Mulazejćirović, porodica 190, 193
Murat, sultan 301
Muratagić, Almasa 208
Muratbegović Almasa 196
Muratbegović Avdi-beg 196
Muratbegović Aziza 196
Muratbegović, Ahmed iz Gradačca 197, 472
Muratbegović, Ahmed-beg iz Bijeljine 196, 199, 328
Muratbegović, Ahmed-beg iz Modriče 196
Muratbegović, Ćamil-beg iz Kopčića 213
Muratbegović, Derviša 196
Muratbegović, Derviš-beg iz Kopčića 213
Muratbegović, Džehva 197
Muratbegović, Dževad 197
Muratbegović, Đulaga 213
Muratbegović, Emin-beg 196
Muratbegović, h. Ali-beg 213
Muratbegović, h. Mustaj-beg 213
Muratbegović, h. Osman-beg 213
Muratbegović, Hajrija 196
Muratbegović, Halil-beg 213
Muratbegović, Hasan-beg 196
Muratbegović, Hasib 197
Muratbegović, Hasnija 196
Muratbegović, Hašim-beg 197
Muratbegović, Hašim-beg iz Kopčića 213
Muratbegović, Hatidža 213
Muratbegović, Hilmi-beg 197
Muratbegović, Husejin 197
Muratbegović, Husni-beg 196
Muratbegović, Ibrahim-beg 185
Muratbegović, Ibrahim-beg iz Bijeljine 196
Muratbegović, Ibrahim-beg iz Modriče 196
Muratbegović, Mehmed-beg iz Bijeljine 196
Muratbegović, Mehmed-beg iz Tuzle 197
Muratbegović, Melća udata Hadžibegović 213
Muratbegović, Midhat 197
Muratbegović, Muharem-beg iz Modriče 197

Muratbegović, Munira 197
Muratbegović, Murat-beg iz Bijeljine 196
Muratbegović, Murat-beg iz Kopčića 213
Muratbegović, Murat-beg iz Modriče 196, 197
Muratbegović, Mustaj-beg 196
Muratbegović, Nefisa 197
Muratbegović, porodica iz Bijeljine 183, 196
Muratbegović, porodica iz Kopčića 212, 222, 224
Muratbegović, porodica iz Modriče 183, 190, 194
Muratbegović, porodica iz Tuzle i Gradačca 183, 197, 472
Muratbegović, porodica iz Višića 72, 218, 219, 418
Muratbegović, Rifat-beg 202
Muratbegović, Saida 197
Muratbegović, Šaha 213
Muratbegović, Vasva 196
Muratbegović, Vejsil-beg 196
Muslibegović, Mujaga 121
Muslibegović, porodica 72, 175, 212, 214, 218, 219, 220, 245, 418-419
Mustafić, porodica 190, 194
Mustajbašić, porodica 207, 209
Mustajbegović, Sadik-ef. 407
Mutevelić, Džafer-beg 450
Mutevelić, Mustaj-beg 31, 47, 112

N

Nametak, Alija 324, 359, 371, 435
Nametak, Fehim 322, 323, 324, 325, 326, 455, 459, 461
Namik-paša 323
Nashitz, Markus 443
Nedić, Martin 342
Nedić, Simeun 313
Nieč, Vladimir 95
Nikolić, Čedomir 300
Ninković, porodica 377
Niškanović, Miroslav 224, 263, 310, 312, 381, 425, 438
Novak, Lujo 20
Novljanin, porodica 207, 209
Novo, porodica 218, 219
Nožić, porodica 218, 219
Nuhbegović, porodica 220
Nuhefendić, Muharem 212
Nurbegović, Smail 253

O

Obradović, Stanko 185
Obrenović, Miloš 189
Očaušanin, Ilija 382
Omanović, porodica 222
Omčikus, Aleksandar 264
Omerbegović, Idriz-beg 151
Omerbegović, porodica iz Banje Luke 207, 210
Omerbegović, porodica iz Trnove 190, 193
Omić, Mehmed-ef. 122
Osmanbegović Begzadić Ibrahim-beg 255
Osmanbegović Begzadić Pašana 255
Osmanbegović Begzadić Tahir-beg 255

Osmanbegović Begzadić, porodica 253, 254
Osmanbegović, Begzada 417
Osmanbegović, Emina 195, 403
Osmanbegović, Mahmud-beg 195
Osmanbegović, Mehmedali-beg 195
Osmanbegović, Murat-beg 196
Osmanbegović, Mustaj-beg 471
Osmanbegović, Osman-beg 195, 471
Osmanbegović, porodica iz Bijeljine 183, 196
Osmanbegović, porodica iz Derventa 183, 190, 194, 195, 247, 248, 415
Osmanbegović, Šaćira 195, 351
Osmanbegović, Vasva 192, 195, 471
Osmanbegović, Zulfa 196, 379
Osmančević, porodica 207, 209

P

Pajević, Stevo 330
Paloš, porodica 226
Panjeta, porodica 228
Pašić, Ali-beg 439
Pašić, Derviš-beg 439
Pašić, Fatima udata Đumišić 320
Pašić, Fatima udata Firdus 341
Pašić, Haki-beg 188
Pašić, Hamdi-beg 443
Pašić, Hasan-aga 181
Pašić, Hasan-beg 443
Pašić, Hasiba 188
Pašić, Muhidin 181
Pašić, Mustafa-paša 243
Pašić, Nura 304
Pašić, Osman-beg 83, 413, 439, 440
Pašić, porodica iz Bijeljine 37, 175, 181, 190, 193, 195, 198, 199, 385, 419-425,
Pašić, porodica iz Miletkovića 228
Pašić, porodica iz Nevesinja 37, 72, 175, 220, 243, 418, 425-426
Pašić, porodica iz okoline Gacka 31, 220,
Pašić, porodica iz Tuzle 181, 190, 194
Pašić, porodica sa Glasinca 228
Pašić, Uzeir 403
Pavić, Mirko 308
Pavletić, Krsto (Osman-beg Štafić) 189
Pavlović, porodica 54
Pećki, Hasan-aga 256, 393
Peranović, Ilija 136
Petrović, Jovan 124
Petrović, Rade 88
Petrović, Risto 382
Pezić, Nura 208
Pezić, Osman-aga 280
Pezić, Paša 280
Pilar, Ivo 110
Plićanin, porodica 207, 210
Pobrić, Dedo 85, 233
Pobrić, Džafer-aga 85, 233
Pobrić, porodica 85, 233
Popović, Maleš 330
Popović, Vasilj 127, 226, 295, 324, 326, 455, 460, 461
Popović-Sarajlija Simo 227
Poprženović, Ahmet 269
Poprženović, porodica 204
Posilović, dr. Stefan 16
Potiorek, Oskar 38, 71, 74, 149, 150, 151, 153, 154, 159, 160, 161, 339

Pranjić, Joko 329
Predojević, Hasan-paša 259, 260
Prelog, Milan 431, 436
Preljubović, Ćerim-beg 184, 255
Preljubović, Derviša 184, 445
Preljubović, Hanumica 184, 186
Preljubović, Mehmedali-beg 184, 186
Preljubović, Mehmed-beg 184
Preljubović, porodica 184
Privinac, porodica 228
Proroković, Risto 410
Prpić, Nikola 380
Prpić, Stanko 380
Purivatra, Atif 24, 29
Puzić, porodica 218, 219

R

Rađenović, Petar 398, 399
Rajić, porodica 218, 219
Ramić, porodica 207, 209, 218, 219
Rapaić, Petar 309
Raščić, porodica 228
Rašić, Đuro 309
Rašić, Gligor 309
Rašidkadić, Ibrahim 230
Rašidkadić, porodica 228, 230
Rašidkadić, Sulejman 230
Raza, Raymond 327
Redžepović, Ahmet 476
Redžić, Enver 92, 126,
Reljić, Nedo 377
Renner, Heinrich 224
Repovac, porodica 220
Repuh, porodica 228
Resulbegović, Husni-beg 196
Resulbegović, Nafija 287
Resulbegović, porodica 36, 72, 175, 212, 214, 215, 220, 426-429
Resulbegović, Seid-beg 431
Resulbegović, Šefika 196
Riđanović, porodica 218, 219
Rizvanbegović Umihana 337
Rizvanbegović, Ahmed-beg 462
Rizvanbegović, Ali-paša 24, 25, 324, 337
Rizvanbegović, h. Halil-aga 354
Rizvanbegović, Mahmed Ali-paša 105, 106
Rizvanbegović, Mustaj-beg 337
Rizvanbegović, Mustaj-beg, sin h. Halil-agin 354
Rizvanbegović, Naila 244
Rizvanbegović, porodica 24, 72, 175, 212, 214, 215, 219, 220, 246, 429-438
Rizvić, Muhsin 183, 315, 390, 439
Rizvić, Mujo 222
Rukavina, Mihailo 339
Russ, Karlo 200, 443
Rustanbegović, Mehmed 184
Rustanbegović, Mehmed 461
Rustanbegović, Nejra 195
Rustanbegović, porodica 228
Rustempašić, porodica 223, 224
Rustumović, porodica 229
Ruščuklija, Ćazim 462

S

Sadiković, Nejra 444, 445
Sadiković, Sadik 444
Salaharović, porodica 228

Salihagić, porodica 207, 210
Salihagić, Suljaga 462
Salih-beg, iz Srebrenice 324
Salihbegović, Emira 185
Salihbegović, Husni-beg 125, 200, 201
Salihbegović, Ibrahim-beg 184
Salihbegović, Ildusa 353
Salihbegović, Izet-beg 255
Salihbegović, Muharem-beg 419
Salihbegović, Mulija 196
Salihbegović, Mustaj-beg Lika 196, 200
Salihbegović, Omer-beg 419
Salihbegović, porodica 123, 175, 181, 190, 193, 194, 195, 198, 199, 200, 201, 357, 438-447
Salihbegović, porodica iz Visokog 438
Salihbegović, Sajma 255
Salihbegović, Šemsi-beg 151, 244, 246
Salihbegović, Zekija 191, 198
Salihbegović, Zija-beg 419
Salihbegović, Zumra udata Zaimović 474, 475
Salihbegović, Zumreta udata Isabegović 188
Salihović, porodica 190, 194
Salihović, porodica iz Milića 229
Salihpašić, Ćazim 320
Saničić, Alaga 205
Saničić, Bećir-beg 205
Saničić, Karabeg 205
Saničić, Miralem 205
Saničić, porodica 204, 205
Saničić, Šećer-beg 205
Sanković, porodica 54
Sarač, porodica 222,
Saračević, porodica 222,
Sarajlija, Hasan 205
Sarić, Meliha 81, 412
Sarić, Samija 12, 33
Sarkotić, Stjepan 148
Savić, Pero 440
Savojski, Eugen 47
Sefić, Omer-aga 435
Selimić, Zaim 63, 64, 65
Selimović, Mehmed 447,
Selmanagić, porodica 228,
Selmanović, Alija 243, 244
Selmanović, porodica 72, 243
Selmanović, Selim-beg 431
Semiz, porodica 207, 209
Serak, porodica 219
Serdarević, porodica 37
Serelmann, Eduard 296
Shek, Adalbert 65, 81, 119
Sijerčić, porodica 72, 230
Silahić, Fatima 391
Silahić, Fehima 391
Silahić, Hanumica 391
Silahić, porodica 207, 210
Silahić, Šemsa 391
Simić, Đorđe 185
Sitnica, Adem 208
Sitnica, Atif sin Husein-agin 208
Sitnica, Atif-aga 208
Sitnica, Ćamil sin Husein-agin 208
Sitnica, Ćamil-aga 208
Sitnica, Ćerim 208
Sitnica, Ćerima 208
Sitnica, Džemila 208
Sitnica, Fatima 208
Sitnica, Habiba 208

Sitnica, Hajrudin 208
Sitnica, Hanumica kći Husein-agina 208
Sitnica, Hanumica kći Nazif-begova 208
Sitnica, Husein-aga 208
Sitnica, Ibrahim 208
Sitnica, Mućelefa kći Husein-agina 208
Sitnica, Muhamed 208
Sitnica, Muharem 208
Sitnica, Muhiba 281
Sitnica, Mujaga 208
Sitnica, Mukelefa kći Nazif-begova 208
Sitnica, Nazifa 208
Sitnica, Nazif-beg 208
Sitnica, Omer-aga 281
Sitnica, porodica 207-210
Sitnica, Ramadan 208
Sitnica, Smail-aga 208
Sitnica, Šida 208
Sitnica, Zarifa 208
Sitnica, Zumra 208
Skarić, Vladislav 21, 22, 226, 289, 324, 426, 449
Skene, James Henry 41
Skopljak, Ali-paša 224
Skopljaković, Ahmed-beg 184
Skopljaković, Enver 184
Skopljaković, Fadil 184
Skopljaković, Fatima 184
Skopljaković, porodica 184, 190, 194
Skopljaković, Sanija 184
Skopljaković, Smail-beg 184, 190
Smailagić, Jusuf 423
Smailagić, porodica 207, 209, 224
Smailagić, Smail-aga 302
Smailbegović, h. Ago 233
Smailbegović, Hasan-ef. 151
Smailbegović, porodica 162, 207, 210
Smailpašić, Idris-beg 337
Smailpašić, Zejneba 337
Smajović, porodica 228
Smidt, Ferdinand 17
Softić, Aiša 183, 389, 398
Softić, porodica 227
Soknić, Aleksa 330
Sokolović, Ferhat-paša 259
Sokolović, Mehmed 53
Sokolović, porodica 229
Sokolović, Sunulah-ef. 384
Soldar, Risto 360
Spaho, Ahmed-aga 101
Spaho, Aiša 101
Spaho, Behija 101
Spaho, Fehim-ef. 101
Spaho, Habiba 101
Spaho, Hasan-ef. 101
Spaho, Mehmed 101, 443
Spaho, Mustafa 101
Spaho, porodica 101
Spasojević, Avram 185
Srdić, Todor 263
Stadler, Josip 45, 128, 145
Stambolija, porodica 207, 210
Stambolija, Sadik 407
Stanišić, Lazo Filipov 460
Stanković, Mićo 391
Stefanovski, Ritter 45
Stojanović, Nikola 49, 87, 130, 146, 147

Stojanović, Srećko 185
Stupar, Jefto 270
Stupar, Mitar 270
Stupar, Pero 270
Stupar, Stojan 270
Sućeska, Avdo 29, 80, 88, 126, 226, 229, 323
Sućeska, porodica 228
Sulejman Veličanstveni Zakonodavac 59
Sulejman-paša, zvornički mutesarif 359
Sulejmanpašić, Ali-beg 104, 388, 412
Sulejmanpašić, Bećir-beg 456
Sulejmanpašić, Dževad 40, 99
Sulejmanpašić, Đula 456, 457
Sulejmanpašić, Irfan-beg 249
Sulejmanpašić, Kanita 388
Sulejmanpašić, Mujesira 249
Sulejmanpašić, Omer-beg 162
Sulejmanpašić, Osman Mazhar-paša 291
Sulejmanpašić, porodica 175, 195, 198, 210, 212, 214, 221, 222, 223, 224, 230, 272, 290, 374
Sulejmanpašić, Rifat-beg 137, 149, 150, 151, 152, 154, 249
Suljagić, porodica 190, 194
Sunarić, Jozo 149, 241
Sunullah-paša 337
Suprage, porodica 226
Surudžija, Simo 382
Svrzo, h. Husein-aga 227
Svrzo, Hamid 100, 119
Svrzo, Mehaga 359
Svrzo, porodica 227
Szlavy, Josef 89

Š

Šabanović, Hazim 44, 80
Šabanović, Huso 191
Šabić, porodica 222
Šaćirbegović, porodica 207, 208, 210
Šaćirbegović, Salih-beg 391
Šaćirović, Hrusto 191
Šadinlija, porodica 228
Šahbegović, porodica 228, 230
Šahinagić, Avdaga 359, 362
Šahinović, Hamid Ekremov 315, 455
Šahinpašić, Azemina 184, 190, 191, 194
Šahinpašić, Hilmi-beg 191
Šahinpašić, Mehmed-beg 191
Šahinpašić, Muhidin-beg 191
Šahinpašić, Murat-beg 190, 191
Šahinpašić, Naila 191
Šahinpašić, Nedim-beg 191
Šahinpašić, porodica 182, 190, 194
Šahinpašić, Salih-beg 191
Šahinpašić, Selim-beg 190, 191
Šahinpašić, Sulejman-beg 191
Šahinpašić, Šaćira 182, 183
Šamić, Midhat 40
Šarić, porodica 219
Ščepkin Eugen 43
Šećerbegović, porodica 190, 193
Šećerov, Slavko 20, 21
Šehavdić, porodica 190, 194
Šehić zvani Mamić, porodica 208, 210
Šehić, Husein 205, 256, 398, 399
Šehić, Nusret 23, 94, 110, 277, 357,

463, 464
Šehić, Sadik 430
Šehović, Bego 205
Šemsekadić, Mehmed Vehbi190, 461
Šeranić, Ćama udata Sitnica 208
Šerić, Ahmed-ef. 204, 205
Šerić, Hasan-aga 204, 285
Šerić, Hašim 204, 284, 285, 393
Šerić, porodica 203, 208, 209
Šerifović, Fadil-paša 226, 354, 459
Šerkomeser, porodica 228
Šibić, porodica 208, 209
Šidak, Jaroslav 16
Širbegović, Mejra 381
Širbegović, Muhamed-beg 233
Širbegović, porodica 183, 190, 194, 197
Širbegović, Šemsi-beg 240, 241
Širjenić, porodica 230
Šišić, Ibrahim 191
Šiško, Mika 257
Škaljić, porodica 228
Škaljić, Rabija 101
Šljivo, Galib 114, 201, 226, 237, 247, 261, 285, 294, 295, 323, 324, 325, 342, 377, 449, 454, 455, 459, 465
Štimac, Vera 12, 32
Štitić, Božo 460
Šurković, Arif 219
Šurković, Bisera 219
Šurković, Ćamil-beg 219
Šurković, Džemila udata Gluhić 219
Šurković, Džemila udata Voljevica 219
Šurković, Ferhat-beg 219
Šurković, Hafiza 219
Šurković, Hamdija 219
Šurković, Hanefi-beg 219
Šurković, Hasiba 219
Šurković, Hilmo 219
Šurković, Himzo 219
Šurković, Muhiba 219
Šurković, Mulija 219
Šurković, Munira 219
Šurković, porodica 219
Šurković, Sejdi-beg 219
Šurković, Selim 219
Šurković, Sidika 219
Šurković, Tahir-beg 219

T

Tabaković, Ibrahim-aga 151
Tabaković, porodica 208, 209, 210
Tadić, porodica 208, 209
Tahirbegović Begzadić, Derviš-beg 255
Tahirbegović Begzadić, Ešrefa 255
Tahirbegović Begzadić, Jusuf-beg 255
Tahirbegović Begzadić, porodica 253, 254
Tahirbegović Begzadić, Tahira 255
Tahirović, Abdaga 329
Tahirović, Suljo 191
Tahir-paša 127
Tanković, porodica 229
Tanović, Bakir 29, 30, 216, 226
Tanović, porodica 216
Tanović, Tahir 291
Tapić, Mehmed Čaušan 434
Tatarić, porodica 208, 210
Tatarović, porodica 219
Tefterdarija, Abdullah-paša 228

Tefterdarija, porodica 226, 227, 228
Tepić, Ibrahim 29, 326, 427
Teskeredžić, Derviš-paša 315, 337
Teskeredžić, Dževahira 451, 453
Teskeredžić, Hafiza 317
Teskeredžić, Hifzi-beg 248, 250
Teskeredžić, Muharem-beg 104, 337
Teskeredžić, Mustaj-beg 271, 315, 338
Teskeredžić, porodica 175, 195, 198, 213, 214, 220, 221, 222, 272, 318, 340, 341, 357, 385, 454-458
Teskeredžić, porodica iz Rogatice 229
Teskeredžić, Sulejman-beg 337
Thalloczy, Lajos 18, 19, 52, 53, 54, 55, 60, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 233, 234, 236, 237, 273, 310, 342, 374, 409, 418, 428, 435, 436, 454, 472, 473
Thömmel, Gustav 42, 43, 52
Tihić, porodica 229
Tisza, Istvan 89, 148
Tkalac, Imbro 261, 262
Todorović, Mićo 420
Tomičić 19
Tomić, Luka 292
Tomić, Mihovil 212
Topal Osman-paša 312
Topić, Muharem 277
Toreman, Ilija 308
Trebinjčević, Almasa 197
Trebinjčević, Suljaga 197
Trifković, Vladimir 228
Trubarac, Aleksa 288
Trubarac, Dmitar 288
Trubarac, Marko 288,
Trubarac, Marko iz Demirovaca 309
Trubarac, Petar 288,
Truhelka, Ćiro 15, 16, 22, 40, 41, 42, 56, 57, 58, 59, 60, 70, 111, 112, 134, 135, 154, 155
Tufekčić, porodica 228
Tünde, Polonik 60
Turudija, Stanko 257
Tuzlić, Bakir-beg 83, 136
Tuzlić, Mahmud-paša 323, 324, 468
Tuzlić, Osman-beg 323, 349
Tuzlić, porodica 175, 181, 183, 190, 193, 194, 195, 197, 198, 350, 458-467, 472
Tuzlić, Šemsi-beg 189
Tuzlić, Tahira 189, 349, 350, 351
Tuzlić, Zuhra 189, 351
Tvrtković, porodica 52, 54

U

Udovčić, Savo 440,
Uzeirbegović, Edhem-beg 248, 249, 251
Uzeirbegović, Mustaj-beg 192, 195
Uzeirbegović, porodica 37, 72, 175, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 198, 221, 468-472
Uzeirbegović, Šefika 249
Uzeirbegović, Uzeir-beg 192
Uzunić (Ridžaić) Rasema 326, 327
Uzunić (Ridžaić), Asim-ef. 326, 327
Uzunić (Ridžaić), Šerifa 327
Uzunić, Fatima 105
Uzunić, Ismet-paša 105, 228
Uzunić, porodica 227, 228
Uzunić, Salih-ef. (Ridžai-ef.) 326
Uzunović, Alija 253

V

Vajzović, porodica 228
Vakamović, porodica 72
Valentić, Mirko 12
Varcaranin, Ibrahim-aga 316
Vasić, Konrad 87, 384
Vedžihi Mehmed Salih-paša 206, 256, 324, 454
Vehabegović, porodica 228
Vekić, Lazar 330
Velagić, porodica 72, 219, 418
Velalci, porodica 219
Veletanlić, Hatidža 281
Velić, porodica 228
Vilić, Ahmed-beg 454
Vilić, porodica 222
Vilić, Raifa 365
Vjet, francuski vicekonzul 237
Vojsalić, porodica 54
Voljevica, porodica 219
Vrdoljak, Anto 250
Vrdoljak, Jozo 250
Vukota, Jovan 287
Vukota, Nikola 287
Vuković, porodica 228

W

Weinwur, Franz 74
Württenberg, Wilhelm 114

Z

Zaimbegović, Aiša 208
Zaimbegović, Ali-beg 208
Zaimbegović, Hamdi-beg 208
Zaimbegović, Hatidža 208
Zaimbegović, Ibrahim 208
Zaimbegović, Idriz-beg 208
Zaimbegović, Muharem 208
Zaimbegović, Omer 208
Zaimbegović, porodica 208, 209, 210
Zaimbegović, Šefika 208
Zaimbegović, Zaim 208
Zaimbegović, Zaim-beg 208
Zaimović, Dževahira 184
Zaimović, Emin-beg 184
Zaimović, Hamdi-beg 185
Zaimović, Hasiba 348, 350
Zaimović, porodica 175, 181, 190, 193, 194, 195, 198, 199, 472-476
Zaimović, Sejda 185
Zaimović, Vasva 373
Zananić, porodica 219
Zečević, Ćamil-beg 359, 362
Zečić, porodica 219
Zejnilagić, porodica 190, 194
Zildžić, porodica 226, 228, 229
Zlatar, Behija, 12, 13, 23, 342, 454
Zlatarević, porodica 227
Zlojutro Đorđe 287
Zorić Jovan 287
Zubović Mujagić, porodica 219
Zulfikarpašić, h. Husein-beg 289, 291, 292
Zulfikarpašić, porodica 36, 195, 198, 199
Zupčević-Teskeredžić, Fahrija 456

Ž

Žarnovski, Ivan 112, 113
Žunić, Mustafa 188

INDEKS GEOGRAFSKIH IMENA

A

Ada Ciganlija 182
Adapazar 190, 197
Adrapovci 279
Adrovci 279
Agići 250, 251, 279
Agram 16, 401
Ajdin 260, 261
Aladinići 437
Albanija 376
Alep 252, 353
Alibegovci 383
Alžir 89
Amajlije 442, 446
Anadol 205
Anadolija 256
Ankara 345
Apatin 329
Arežim Breg 451
Arnautovići 322
Austro-Ugarska monarhija (Habsburška monarhija) 82, 83, 88, 90, 94, 97, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 110, 113, 114, 130, 138, 167, 182, 191, 238, 432, 456, 461
Avramovina 189
Avtovac 291

B

Babešnica 140, 196, 346
Babetino Brdo 475, 476
Babice 181
Babići 189, 273
Bačvani-Babinac 202
Bačvice 371, 372
Bagdale 182
Bajvati 250
Bakotić 352
Balatun 254, 255
Balegovac 188
Baljci 427, 428
Banja Luka 28, 81, 82, 105, 117, 151, 152, 158, 160, 173, 174, 179, 180, 190, 198, 201, 206-209, 211, 218, 241, 259, 260, 274, 277, 284, 293-296, 298-4, 315-321, 340, 341, 343, 351, 355, 359, 362-364, 366, 370, 373, 381, 388, 390-392, 405, 423
Bara 401
Baraći 336
Bare 330
Bare Tribovo 372
Barevo 380, 392
Barlovci 298, 303
Bastasi 403
Batin 273,
Batkovac 266

Batković 120, 253, 420, 421, 422, 423, 446
Batkuša 348
Begluci 369
Begluk 240
Beleni 230
Beograd 18, 20, 21, 23, 74, 81, 127, 166, 170, 182, 183, 205, 228, 262, 268, 303, 324, 330, 359, 398, 410, 430, 448, 451
Berkovići 437
Berlin 106
Bern 456
Bevek 366
Bihać 83, 118, 166, 173, 174, 179, 180, 183, 202, 204, 206, 209, 211, 256, 258-261, 264, 265, 268-270, 273, 284, 335, 367-370, 389, 390, 394, 396, 398, 399-401, 453
Bijakovac 287, 288, 362, 363, 365
Bijela 300, 329, 331
Bijeljina 28, 82, 83, 118, 125, 161, 180, 181, 183, 186, 188, 190, 193, 194, 196, 198, 199, 236, 254, 255, 293, 315, 320, 344, 347, 352, 353, 385, 410, 411, 419-422, 440, 441, 443, 445-447, 460, 462, 464, 465, 475, 476.
Bijenja 411
Bileća 118, 134, 180, 216, 220, 221, 246, 274, 287, 291-293, 410, 411, 425, 427, 428, 437
Biograd 411
Bistarac 181, 350, 351
Bistrica 298, 303, 304, 364
Bišćani 279
Bišnja Donja 415, 416
Bišnja Gornja 251, 416
Bitunja 437
Bjelaj 367, 368, 369, 399
Bjelajci 336
Bjelajsko polje 398
Bjelemići 219
Bjelobučje 372
Bjelojevići 437
Blagaj (kod Mostara) 72, 219, 418
Blagaj (kotar Bos. Novi) 275
Blaški Veliki 321
Blaža 330
Blaževac 329, 331
Bobare 235, 236, 312, 314
Boće 348
Boderište 348
Boderište Gornje 189
Bogutovo Selo 348, 421, 424
Bojna 176, 396, 397
Bojska 224, 272
Bok 348, 349, 351
Boković (kotar Jajce) 355
Boković 350, 351, 466
Boljanić 192, 469, 470
Borčani 457
Borije 288, 289, 291
Borjanice 292
Borojevići 437
Bosanska Dubica 117, 124, 158, 180, 202, 204, 206, 208, 209, 211, 257, 258, 260, 264, 265, 273, 274, 284, 285, 288, 298, 299, 303, 305-307, 318, 362, 363, 364, 404
Bosanska Gradiška 117, 124, 142, 143, 161, 180, 196, 206-209, 211, 258, 260, 294, 298, 299, 303-307, 309,

317-321, 335, 362-364, 366, 411, 415
Bosanska Krupa 118, 180, 204-206, 209, 211, 257, 258, 260, 264, 265, 267, 268, 270, 274, 278, 318, 320, 335, 370, 393-396, 399, 405
Bosanska Rača 423
Bosanski Novi 117, 125, 166, 180, 202, 209, 211, 258-260, 264-267, 273-277, 279-281, 284, 286, 394, 395, 397
Bosanski Petrovac 82, 118, 162, 180, 195, 206, 207, 209, 211, 260, 264, 266, 334, 335, 339, 340, 341, 367, 369, 370, 374, 375, 395, 398, 399, 402, 403, 407, 408, 414, 453
Bosanski Šamac 81, 182, 187, 195, 247
Bosansko Grahovo 211, 271, 339, 402, 450
Bospor 244
Božići 257
Bradići 235, 236, 352
Brajinci 329, 331
Branešci 390, 391, 392
Bratač 411
Bravska 205, 284, 336, 376, 398
Brčko 48, 82, 107, 108, 118, 125, 136, 144, 158, 160, 161, 180, 184, 185, 188, 189, 192, 193, 194, 196-200, 298, 299, 303, 328, 329, 331, 347, 348, 350, 352, 357, 359, 372, 373, 422, 441, 443, 444, 457, 462, 464-467, 471, 473-476
Brda 229
Brdari 266, 282, 369, 370, 468
Brezičani 257, 258, 287, 389
Brezik 108, 329, 331, 357
Brezovljani 207
Brezovo Polje 189, 421-423, 473-475
Briestovo 140
Brijesnica 381, 382
Brijesnica Donja 470
Brijesnica Gornja 469, 470
Brijestovo 346
Brišnik 120, 386, 387
Brka 184, 360
Brod 189
Brodac 120, 344
Brojani 140, 346
Brusa 105, 261, 289, 292, 302
Brusnica 125, 469, 470, 471
Brusnica Mala 251
Brusnica Velika 378, 379
Brusnik 242
Brvnik 441
Budimpešta 18, 60, 108, 183, 226, 236, 238, 310, 342, 343, 385, 389, 400, 451, 452
Budnje 292
Bugojno 82, 118, 162, 180, 184, 190, 211, 218, 221-224, 243, 270, 272, 335, 339, 341, 358, 372, 373, 375, 412, 414, 448, 449, 451-454, 457
Bukonje 462
Bukovača 402, 404
Bukovica 298, 303, 386, 392, 416, 417, 445
Bukovica Gornja 382
Bukovica Velika 235, 236, 242, 254, 255
Bukovlje 222
Bukvik Donji 188, 198
Bukvik Gornji 188, 198
Buletić 235, 236, 381-383

Bušat 270
Bušević 205
Butmir 330
Butmir Gornji 361
Buzekara 108, 184
Bužim 393-395

C

Caffa 322
Careva Gora 286
Cazin 118, 180, 206, 209, 211, 258, 274, 284, 370, 395, 396
Cerani 313, 314, 471
Cerik 329, 331
Cerovica 281, 314
Cerska 228
Cetingrad 256
Cikote 280
Crepanjska 458
Crkvena 291, 292
Crkvina 187, 349
Crljani 208
Crna Gora 135, 244, 427
Crnča 382
Crni Lug 338, 340, 341, 347
Crni vrh (kotar Glamoč) 335, 399
Crniče 224, 458
Crnići 218, 437
Crvenica 457
Cvrtkovci 235, 236, 314

Č

Čačak 108, 189
Čađavac 189, 357
Čađavica 186
Čađavica Gornja 420
Čađavica, kotar Bosanski Novi 264, 266, 267, 275, 276, 277
Čaglica 396
Čajniče 118, 180, 228, 229, 293
Čajno 243, 425
Čaplje 84, 203
Čapljina 216, 218, 246
Čaprazlije 340, 341
Čarakovo 280
Čardačine 391, 392, 421, 422
Čečava 313, 314, 383, 471
Čejreci 258
Čelebići 338, 340, 348
Čelopek 184, 185
Čeljevo 218, 438
Čifčije 235, 236, 471
Čipulić 458
Čitluk 218
Čivčije 390, 391, 392
Čović Polje 189, 190, 349
Čovka 398, 402
Čusto Brdo 472

Ć

Ćemanovići 330
Ćuhovići 217

D

Dabar 165, 259, 410, 452
Dabrica 437
Dalmacija 164, 271
Debeljaci 298, 304, 317, 319

Demirovac 124, 297-299, 305, 307-309
Derventa (kod Travnika) 356
Derventa (kotar Vlasenica) 230
Derventa 95, 118, 125, 136, 160, 161, 162, 175, 180, 182, 186, 188, 190, 193-196, 198, 234, 236-242, 247-252, 284, 304, 310, 311, 313, 323, 342, 343, 347, 348, 352, 361, 368, 377, 378, 385, 395, 396, 403, 415, 441, 443, 445, 470
Detlak 195, 235, 236, 351, 416, 417
Devetaci 275
Devetak 446
Dinčani 355, 458
Dizdrauša 357
Doboj 126, 140, 224, 234, 238, 311, 313, 346, 381
Dobrinja (kod Modriče) 346
Dobrinja (kod Sarajeva) 323
Dobrnja Turska 461
Dobro Selo 395, 396, 397
Dobromani 428
Dol 192
Dolac 352, 381, 382
Dolovljani 279
Domaljevac 445
Domanovići 430
Donja Prača 291
Donja Višća 465
Donje Crnjelovo 253, 254, 255, 352, 444, 445
Donje Selo 218
Donji Vakuf 221, 222, 224, 243, 273, 412, 451
Dračevo 428
Dragaljevac Donji 445
Dragaljevac Gornji 184
Dragaljevac Srednji 184, 445
Draganovci 380
Dragočaj 218, 321, 336
Dragunja 473, 474, 476
Draksenić 124, 260, 297-299, 305-308
Draksenić Donji 298
Drakulić 391
Drijen 235, 236, 471
Drina 252, 289
Drinić 369
Drobnjaci 243, 418
Drobnjak 291
Drvar 211, 339, 400, 404
Dub 229
Dubica Donja 124
Dubica Gornja 195, 351
Dubljani 428
Dubočac 242
Dubovik 393
Dubovik Alajbeg 266
Dubovik Alibeg 395, 396
Dubovik Malićbeg 266, 395, 396
Dubrava (kod Stoca) 72, 418, 436
Dubrava (kotar Jajce) 355
Dubrave (kotar Bosanska Gradiška) 362, 363, 364
Dubrave 329, 331
Dubravice 189, 467
Dubravice Katoličke 190
Dubravice Srpske 190
Dubrovnik 56
Dugovača 282
Dunav 147
Dusina 323

DŽ

Dževar 369,370

Đ

Đakovo 367, 459
Đevanje 185
Đurđevik 350

E

Elezagići 317, 362, 363, 364, 365, 366
Eminovo Selo 357, 358
Erzerum 105, 432

F

Fajtovci 283
Filipopolj 227, 283
Filipovići 335
Foča (kod Dervente) 195, 251, 310, 311, 312, 351, 378, 379
Foča 118, 158, 180, 225, 228-230, 244, 288-293, 334, 371
Fojnica 118, 160, 163, 180, 222, 223, 293, 316, 318, 319, 323, 331, 338, 373
Fruška Gora 252

G

Gabela 218, 436
Gabela Struge 218, 437
Gacko 118, 180, 216, 220, 221, 243, 288, 289, 291-293, 425, 427, 428, 436, 437
Gačani Dubica 288
Gaj 317, 321
Gajevi 188, 198
Garevci Donji 388, 389
Gašnica 304
Gaštica 124, 141, 142
Gerzovo 336
Glamoč 118, 136, 180, 212-214, 215, 271, 332, 334-336, 339, 347, 348, 351, 375, 376, 396, 398, 399, 402, 407, 453
Glamočani 364, 366
Glasinac 184, 190, 226, 228
Glavice 224, 272, 458
Glavičice 253, 254, 255
Glavina 383
Glinica 176
Glogovac 421, 422, 423
Gogolji 362
Gojčin 361
Golinjeno Miši 272
Golo Brdo 421, 422, 475
Golobarica 235, 236
Golubić 266, 369, 370
Goražde 34, 72, 228, 230
Gorinja 266, 268, 269, 270, 335
Gornje Crnjelovo 253, 420, 421, 423, 444-447
Gornje Zemlje 121
Gornji Vakuf 272, 333, 454
Gornji Zalukovik 329
Gostović 250, 452
Grab 273, 357, 386
Grabašnica 275
Grabovica (kotar Duvno) 272, 365, 374, 457
Grabovica (planina) 120

Grabovica 205, 390, 391, 392, 411, 426
Grabovnik 273, 386, 387
Gračanica (kod Bugojna) 224, 225, 449, 451, 458
Gračanica 118, 126, 180, 187-189, 192-194, 202, 323, 422, 441, 447, 453, 469-471
Gradac 218
Gradačac 12, 36, 82, 118, 125, 126, 132, 140, 158, 160, 161, 180, 182, 183, 186, 189, 193-199, 240-242, 298-300, 310, 323, 328, 329, 331, 340, 342, 343, 346-349, 351-353, 410, 441, 443, 471, 476
Gradci 336, 376
Gradina 365, 372, 415-417
Gradina Donja 124, 297-299, 305-309
Graz 25, 327
Grbavci 185, 317, 320
Grbavica (kotar Jajce) 380
Grebnice 348
Gredice 462, 463, 466
Grmeč 164, 282
Grmljani 428
Grmuša 122
Grnčari 253
Guber 340, 341
Gudavac 259

H

Hadrovci 257, 394, 395, 397
Hadžibegovići 287
Hadžići (kotar Goražde) 230
Hajderovići 452, 469, 470
Halapić 335
Hambarine 280
Hasanbegovci 335
Hase Brijesnica 445, 446
Hasić 183, 349, 350
Hasići 319, 321
Hašani 164, 258, 396
Hatalji 266, 411, 437
Havala 399
Herceg Novi 409, 426
Hodovo 437
Hotovlje 289, 291
Hrasnica 361
Hrasno Donje 218, 437
Hrgar 268, 270, 368, 369, 370
Hrge 452
Hrgovi Donji 329, 331
Hrgovi Gornji 329, 331
Hrid 227
Hrvatska 262, 307
Husino 329, 350, 351, 357, 465, 466, 467, 476
Hutovo 437

I

Igman 360
Ilova Velika 291, 292
Imotski 383
Indija 89
Inegel 261
Isakovci 335
Istanbul 64, 75, 105, 106, 183, 196, 228, 243, 249, 259, 277, 289, 295, 301, 303, 316, 317, 319, 321, 325, 327, 357, 360, 390, 391, 399, 412, 419, 432, 451, 456, 461, 462
Ivanjska (kotar Bos. Krupa) 275

Ivanjska 355, 366
Izmir 260, 261

J

Jablan 303
Jabuka 230, 291
Jajce 118, 180, 221-224, 272, 273, 334-336, 353-355, 360, 361, 364, 374, 375, 379, 392, 399, 402, 406, 407, 410, 412, 414, 451, 457, 458
Jakeš 349
Jakir 335
Janjari Srpski 196, 254, 255, 476
Jasenica 256, 259
Jasenica Donja 372
Jasenica Gornja 466
Jasenica Hasanbeg 268, 269
Jelah 313
Jelašci 289, 291
Jelašinovci 263, 284, 395
Jeleč 291
Jelići 284
Jelovac Gornji 388, 389
Jemanlići 337, 412
Jemen 412
Jerebica 253
Jezero 224, 333, 336
Jezeštica 445
Ježice 446
Johovac 251, 254, 255, 311, 312, 378, 379
Jošavka 341, 362, 363, 366
Jugoslavija 18, 29, 34, 74, 76, 101, 169, 290
Jugovci 280
Junuzovci 196
Jusići 185

K

Kablić 341
Kadar 248
Kakanj 330
Kakmuž 472
Kalenderi 277, 278
Kalenderovci Srpski 415, 416, 417
Kalenderovci Turski 416
Kalesija 361
Kalinovik 219, 291
Kalošević 312, 313, 314
Kamečak 205
Kamengrad 281
Kamenica 185
Kangora 213, 457
Kaoci 242
Karača 132
Karačić 470, 471
Karamursel 303
Karanovac 471
Karaula 330
Kavkaz 89
Kevljani 298, 303
Kijevo 361
Kipar 419
Kiseljak 238
Kladanj 118, 134, 180, 228, 229, 464
Kladovo Polje 290
Klakar Donji 125, 416, 417
Klekovci 204
Klepci 218, 437
Klisa 402
Klišević 166, 399

Klobuk 273
Ključ (kod Gacka) 85, 203
Ključ 37, 118, 180, 205, 207-209, 211, 264, 265, 274, 284, 317-319, 332-336, 370, 373, 376, 391, 399, 402, 453
Kljuna 219
Knežina 331
Knin 203
Kobaš 236, 237, 238, 240, 241, 242
Kokići 355
Kokoruša Han 205
Koledić 330
Koleško 411, 426
Kolibe Srpske 195
Kolovrat 350, 351
Kolunić 401
Komušina 235, 236
Konja 389
Konjic 82, 118, 180, 216, 218-221, 244, 293, 323, 331, 410, 411, 428
Kopanice 189
Kopčić 212, 213, 218, 222, 224, 372, 406
Koprivna 298, 299, 300, 346, 349
Koraće 311, 312, 416, 417
Koraj 476
Korča 362
Koretaši 184
Korita 272, 321, 374, 425, 457
Kosmaj 330
Kostajnica 275
Kostreč 197
Kostreš 311, 312, 415, 416, 417
Košutica 360
Kotezi 218
Kotor Varoš 117, 158, 180, 209, 211, 355, 361, 364, 390, 391, 392, 411, 414
Kotorsko 195
Kovač Polje 213
Kovačevci 335
Kovači 445, 457
Kovačići 326
Kovanluk 420, 421, 423
Kozara 286, 287
Kozarac 389
Kozica 317, 321
Kozjak 473, 475
Kozluk 253, 361
Kožanići 205
Kožuhe 192, 469, 470, 471
Kralje 267, 268, 269
Krečnice 348
Krekovi 411, 426
Krepšić 184
Kreševo 323, 465
Kreta 410
Krim 322
Kriva Rijeka 257
Krivaja 469, 470
Krmine 298, 299, 300
Krndija 312
Krnin 286
Krnjeuša 406
Krsno Polje 353, 381, 382
Kršlje (dio Bosanske Krupe) 394, 396, 397
Kršlje (kotar Bosanski Novi) 394, 395
Kruhari 202
Krupa 317
Krupac 208

Kruševica 428
Kruševo 411, 437
Kruškovo Polje 241
Kružanj 219
Kukavice 371
Kukulji 366
Kulen Vakuf 122, 166, 205, 398, 400, 401, 407
Kuljani 298, 303
Kuljenovci 242
Kupres 222, 224, 337, 356, 371, 374, 375, 458
Kupreško polje 221
Kusonje 446
Kuta 289
Kutahija 105

L

Labucka 253, 255, 445
Lađevci 207
Laktaši 298, 304
Lamovita 298, 299, 303, 304
Landshut 114, 201
Lanište 189
Lapac 367
Lastve 264, 396, 397, 406
Latakija 261
Latin 257
Ledenice Katoličke 348, 349, 350, 476
Ledenice Turske 349, 350
Ledići 362
Leipzig 17, 92
Lepenica (blizu Sarajeva) 190
Lepenica (kotar Prnjavor) 242
Ličani 320
Liješće 416, 417
Lika 164, 367, 388, 398
Lipa 166
Lipac 235, 236
Lipnica 349, 351, 372
Lipnik (u Bos. Krajini) 256
Lipnik 291
Lipovica 181
Lišnja 390, 391, 392
Livno 81, 83, 118, 158, 160, 162, 165, 180, 211, 212-214, 226, 256, 270-272, 292, 293, 336-340, 347, 348, 349, 351, 352, 375, 386, 414, 452, 453, 457, 458
Logobare 381
Lokve 289
Lopare 475
Lug 213
Lukavac 188, 349, 350, 351
Lukavac Donji 189, 351
Lukavac, kod Nevesinja 411
Lupljanica Donja 249, 250, 251
Lupljanica Gornja 250, 251
Lušci Palaka 259, 260, 278, 281
Lužaci 205
Lužani 330

Lj

Ljeb 235
Ljepunica 469, 470
Ljeskov Dub 411
Ljubačevo 355
Ljubija 257
Ljubina 230, 291
Ljubinje 37, 118, 180, 216, 218, 219,

220, 293, 411, 428, 437
Ljubljenica 437
Ljubomir 287, 428
Ljubotići 218, 272
Ljubunčić 338
Ljubuški 62, 63, 64, 81, 82, 118, 160, 180, 215, 216, 220, 244, 272, 316-319, 357, 384-386, 411, 418, 419, 436, 457
Ljuši 451, 453, 458

M

Mađarska 71
Maglaj 118, 180, 190, 195, 221-223, 234, 235, 248, 249, 250, 323, 342, 347, 352, 381, 451-453, 464, 468, 469-471
Magnojevići 421, 422, 423
Mahoje 250, 452
Majdan 224
Majevica 465
Majkić Japra 162, 259, 332, 452
Makedonija 152
Mala Azija 54, 55, 233, 256, 288
Mala Kladuša 176
Malešići 189
Malovan 372, 373
Mandino Selo 213, 457
Marinci 365
Marinkovci 453
Maslovare 279, 281
Mašići 298, 303, 304
Matavaci 279
Međaši 421, 423, 424
Međeđa 287, 308
Međiđa Gornja 182
Međuvođe 287
Meka 359
Melina 317, 365
Melino Selo 319
Memići 355
Merhemije 227
Mesari 428
Mijatovići 380
Mile (kod Jajca) 224, 380
Miletkovići 228
Milići 230
Milino Selo 469, 470
Miloševac 240, 304
Miloševci 298
Miljakovci 279, 284
Miljanovci 235, 236, 381, 382
Miljevina 289, 292
Mionica Donja 182, 197
Mionica Gornja 349
Mišar 247
Mišinci 311, 396
Mitrovica 440
Mitrovići 314, 383
Mjehovine 289
Močevac 415, 416, 417
Močila Donja 242
Modran 416, 421, 422, 424
Modriča 126, 136, 140, 183, 190, 196, 198, 242, 298, 342, 343, 344, 345, 346, 389, 459, 460
Mokro 134
Morančani 461
Mostar 65, 72, 101, 118, 121, 160, 173, 174, 179, 180, 183, 213, 216, 217, 219, 220, 222, 225, 246, 260, 316, 318, 319, 354, 386, 389, 418, 419,

430, 432-434, 437
Motajica 286
Mračaj 391, 392
Mračaj Donji 451
Mračaj Gornji 451
Mrakovo 218
Mrazovik 287
Mrežice 230
Mrkalji 329, 331
Mrkodol 457
Mrtvica 372, 373, 473, 474, 475
München 131
Muslić Selo 269
Nadanići 425

N

Napulj 43
Nedjelica 253
Nevačka 329, 331
Nevesinje 72, 105, 118, 137, 158, 180, 213, 215, 218-220, 227, 243, 245, 246, 291-293, 335, 386, 409-412, 418, 419, 425-428, 436, 437
Nevizdraci 218,
New York 24
Nikšić 243, 244, 292, 430
Nova Kasaba 222
Novi Grad 343, 378, 379
Novi Sad 264
Novo Selo 162, 195, 351, 383, 415, 416, 417

O

Obarska Mala 253
Obarska Velika 253, 353, 444-447, 474, 475
Obhođa 322
Obodnik 391, 392
Obsina 471
Obudovac 107, 125, 200, 348, 350, 441, 443, 445
Ocrkavlje 292
Odžak 184, 190, 191, 237, 242, 247, 323, 343
Odžak, kod Bugojna 224, 272, 341, 451, 458
Odžak, kod Glamoča 332, 334
Odžak, kod Konjica 219
Odžak, kod Nevesinja 410, 411, 425, 426
Odžak, kod Ustikoline 289
Omanjska 235, 236, 381, 382, 383
Omarska 298, 299, 304
Oplečani 457
Orahovica 218
Orahovljani 336
Orahovo 390, 391, 392
Orašac 213
Orašje (kotar Prnjavor) 278
Orašje (kotar Travnik) 372
Orašje 184, 476
Orlovo Polje 351
Osijek 51
Osinja 313, 314
Osječani (kotar Gračanica) 192, 470, 471
Osječani (kotar Rogatica) 230
Osječani Gornji 472
Osmaci 329, 331, 361
Osmanlije 224

Osmansko carstvo (Tursko carstvo) 77, 78, 88, 101-106, 108, 138, 139, 145, 152, 166, 190, 191, 197, 201, 272, 289, 293, 316, 318, 322, 326, 343, 345, 410, 432, 440, 455,
Osoje 474, 476
Osojnica 472
Osredak Veliki 258
Osredci 211, 339-341
Ostojići 361
Ostrovica 398, 399
Ostrožac (kotar Konjic) 218
Ostrožac 166, 204, 206, 256, 258, 337, 468
Ostružnja Donja 235, 236, 314, 381, 382
Ošanići 218, 431, 437
Oštra Luka 351
Otinovci 224, 373, 458
Otok 273
Otoka 205
Ozija 359

P

Paklenica Donja 470, 471, 472
Paklenica Gornja 469, 471, 472
Palačkovci 394, 395, 396
Palančište 257
Palanka 360, 473, 474
Pale 134, 330
Pantovčak 369
Paprati 438
Parnice 287
Pasci 350, 466, 467
Pavići 317, 320
Pazarić 362
Pecka 335, 336
Peć 206, 256
Peći 453
Pećigrad 256
Pećnik 195
Pejići 284
Perna 205, 397
Perović 469, 470
Pervani 302, 373
Petkovac 275
Petkovci 185
Petoševci 364, 366
Petrinja 259
Petrovići 205, 257, 279
Peulje 340
Pijavice 361
Pilica 191, 445
Piperci 108, 188
Pirkovci 467
Piskavica 298, 300, 302, 365
Pištaline 275, 397
Piva 244, 336, 380
Pješevac 430, 436, 437, 438
Pljevlja 72, 288, 289, 432
Počitelj 218, 456
Podbor 213
Podbriježje 202
Podgaj 390
Podgradina 335
Podhum Vržerala 272, 348
Podnovlje 241
Podpeć 181, 289
Podrašnica Majdan 336
Podrinje 289
Podvidača 264, 266
Pohvalići 330

Pojezna 313, 314
Poloj 242
Poljavnice 125, 275, 279
Polje (kotar Derventa) 251, 352
Polje (kotar Konjic) 218
Poljice 350, 351
Poplat Donji 437
Poplat Gornji 437
Popovi 188, 421, 423, 424
Popovići 335
Porebrice 189
Poriče 372
Porječina 471
Posušje 358
Potočani 287
Potočari 357
Povelić 362, 363
Požarnica 181, 188, 350
Požega 367
Požun 120
Prag 452, 469
Prebilovci 218, 438
Prekosane 275
Prenj 218, 438
Preodac 335
Preraca 425
Presjenica 362
Previja 336
Pribeljci 374, 375
Pribnić 313, 314
Pridjel 235, 236
Prijedor 117, 161, 180, 203, 209, 211, 257, 258, 260, 261, 264, 265, 273, 274, 278-280, 284, 288, 298, 299, 302-304, 318, 321, 364, 365, 388, 389, 399, 450
Priluka 272, 350, 351, 466
Prisika 380
Prisoje 272, 321, 386
Pritoka 259, 350
Privilice 259, 262, 269
Prkosi 399, 403, 407
Prnjavor 118, 158, 180, 207-209, 211, 240, 242, 246, 274, 291-293, 299, 318, 319, 362-364, 390, 392, 394, 395, 402
Prnjavor Veliki 311, 312
Prnjavor, kod Zvornika 187
Proboj 386, 387
Prosara 286
Proslap 213
Prozor 118, 180, 213, 221, 222, 223, 323, 414, 453
Prusac 224
Prusci 275
Pučenik 205, 257, 396
Puhare Pučila 446
Pukiš 349
Puračić 469, 470

R

Rabina 426
Račić 259, 264, 265, 269, 270, 369, 370
Radić 205, 259
Radić Mali 205, 257, 259
Radosavska 284
Raduša 314
Raduša Donja 313, 314
Raduša Gornja 235, 236
Rahić Gornji 188, 360, 473, 474
Rajčevac 235, 236
Rajčevci 390, 391, 392

Rajčević 191, 352
Rajinci 182, 187
Rakelić 257, 365
Rakovac 276, 469, 470, 471
Rakovica (kotar Banja Luka) 391, 392
Rakovica 208, 285, 286, 287, 288, 362
Rama 451
Ranković 235, 236
Rapatnica 188
Rasanovci 451
Rastičevo 272, 372
Rastoka 37, 208, 319, 333, 336
Rastošnica 185, 253, 254, 255
Rašćani 358
Raško Polje 213, 272, 454, 457
Rašljani Srpski 329, 331
Rašljani Turski 329, 331
Rataji 289
Ratkovo 208, 373
Ravnice 276
Ravno (kod Bugojna) 162, 458
Ravska 278, 279
Ražljevo 473, 474
Rebrovac 366
Repovci 220
Ribnik Donji 336, 376
Ribnik Gornji 336, 376
Rijeka (kod Modriče) 140, 346
Ripač 260, 264, 265, 270, 367, 368
Ripač Lohovo 265, 266, 268-270, 369, 370
Risovac 264, 396
Rječica 471
Ročević 253
Rodoča 431
Rodos 461
Rogatica 118, 134, 180, 184, 226, 228-230, 291, 293, 323, 328, 330, 331, 360, 361, 438, 453, 454
Rogolji 362, 363, 364, 365, 366
Romanovci 208
Rovine 362, 363, 364, 365
Rožanovići 105, 289
Rudopolje 425
Rujani 213, 348
Rujiška Velika 166, 278, 279
Rujnica 258, 352
Rusija 237
Ružević 313, 314

S

Samoš 51
Sana 284
Sandići 198, 298, 303
Sandžak 127, 152
Sanica 205, 287
Sanski Most 84, 118, 162, 165, 180, 202, 203, 206, 209, 211, 257, 258, 260, 263-266, 273, 274, 278, 281, 284, 317, 331, 332, 335, 369, 370, 389, 395, 402, 405, 407, 414, 452, 453
Sarajevo 11, 12, 15, 18-26, 29, 31-33, 35-38, 40, 41, 43-49, 61, 65, 70, 71, 73, 74, 78, 80-84, 87-89, 92, 93, 95, 100, 101, 103, 104, 106, 109-112, 114, 118, 119, 121, 122, 126-128, 134, 135, 137-139, 141, 146, 150, 155, 157-159, 161, 164, 168, 170, 173, 174, 179, 180, 183, 184, 189191, 200, 202, 204, 205, 212, 215, 217, 222, 225-229, 238-241, 244, 245, 248, 250, 260, 261,

271, 282, 289, 292, 293, 296, 302, 313, 315-317, 319, 322, 325-328, 330, 331, 333, 335, 336, 340, 352, 356, 359, 361, 368, 371, 384, 386, 387, 390, 398, 407, 409, 417-419, 427, 429, 430, 436, 444, 448-453, 460, 462, 467
Sarajlići 272
Sasine 202
Sava 247, 248, 275, 298, 456
Seferovci 362, 363, 364, 366
Semberija 127
Seoce 369
Sijerci 330, 360
Sijerčići 230
Sirija 103, 252, 261
Sisak 259, 260
Sitnež Srpski 242
Sitnica 207, 208
Sivša 235, 236, 381, 382, 383
Sižje 421, 422, 441
Sjenica 243
Sjenice 125
Skadar 270, 448
Skakava Donja 196, 199, 328, 329, 331, 249, 466
Skakava Gornja 474
Skakavci 358
Skender Vakuf 207, 391, 392
Skipovac 189
Skočić 190, 191, 196, 252, 253, 254, 255, 352, 445
Skucani Vakuf 369, 370
Skugrić Donji 346, 348
Slabinja 202
Slano 426
Slatina Donja 336
Slatina Gornja 336, 349, 350
Slavonija 108, 273, 367, 419, 449
Slavonski Brod 148, 417
Slijepčevići 198, 303
Slivlje 411, 426
Smiljevac 420
Smoluća 181
Smoljani 406
Smrdin 352, 381, 382, 452
Smrićani 272
Sočanica Mala 251
Sočkovac 189, 192, 469, 470
Sokolović 330
Solun 325, 448
Spiljani 218
Srbija 22, 74, 76, 108, 134, 147, 152, 165, 181, 189, 237
Srbotina 289
Srđani 358, 457
Srebrenica 118, 180, 185, 228, 229, 445, 446, 464
Sredice 37, 332, 333
Srnava 195
Srnice Srpske 349, 353
Srnice Turske 349, 353
Stabandža 395, 397
Stanari 313, 314
Stanojevići 218
Stanovi 235, 236, 314, 349, 466
Stara Gabela 435
Stara Gradiška 285
Stara Ostrovica 206
Stari Majdan 208, 273, 281, 282
Stolac 72, 82, 118, 123, 180, 215, 216, 219, 220, 244, 246, 290, 337, 385, 410, 411, 418, 427, 428, 430, 431,

434, 436-438
Strabežnica 224
Stranjani 372
Stričići 366
Strieževica 250, 469, 470
Stroište 381, 382
Strojice 273, 374, 375, 380
Strugovi 275
Stupari 469, 470
Sturlić 206, 256
Subotica 124
Suhača 279, 369, 370
Suhaja Donja 259
Suhaja Gornja 164, 259, 265, 267, 269, 401
Suho Polje 183, 184, 196, 446
Svilaj Gornji 195, 247, 248, 250, 251, 351
Svinja 276, 279, 280, 281
Svinjar 449
Svinjarevac 120, 253, 421-423
Svinjarine 219
Svinjašnica 452
Svodna 264, 275

Š

Šadići 228, 329, 331
Šarići 437
Šarinci 390, 391
Šehovci 202, 336
Šejkovići 329, 331
Šepak 184, 190, 191, 253, 255, 347, 351, 352
Šetići 185, 186
Šibovska 396
Šikulje 181
Šimići 298, 300, 302
Šipovo 224, 336, 374
Široki Brijeg 218
Šiškovci 208
Šnjegotina Donja 314
Šnjegotina Omerbegova 234, 235, 236
Šnjegotina Srednja 235, 314
Špionica Katolička 349, 353, 474
Špionica Srpska 182, 329, 331
Štrbci 365, 369, 404
Šumeća 356

T

Tarevci 190, 196, 197
Tasovčići 218
Tekućica 472
Temišvar 144
Teočak (iz Bosanske krajine) 166
Teslić 221, 234, 235, 236, 313, 383
Tešanj 85, 118, 155, 158, 161, 180, 207, 221-224, 233-236, 238, 310-314, 331, 342, 368, 379, 381-383, 407, 457, 470, 471
Tihomišlje 224, 272
Tinja 350, 351
Tiškovac 211, 374
Tjentište 230
Todovi 414
Toholji 230
Tomina 203, 206, 414
Tramošnica Gornja 182, 195
Tramošnja 202
Travnik 81-83, 118, 122, 132, 160, 173, 174, 179, 180, 183, 184, 190,

207, 221-223, 248, 252, 295, 316-319, 321, 333, 336-340, 351-358, 361, 364, 371-373, 375, 389, 393, 399, 406, 407, 411, 412, 414, 443, 451, 454-458, 464
Trbuk 250
Trebava 126
Trebinje 22, 118, 134, 135, 137, 180, 215, 216, 220, 426, 427, 428
Trebižat 436
Trebovljani 362-366
Treskavica 288
Trijebanj 218
Trijebovo 336
Triješnica 352
Trn 298, 303
Trninić 400
Trnova 336
Trnova Srpska 184, 253, 421, 422, 424
Trnova Turska 184, 255
Trnovo 227, 362
Trnjaci 198, 303
Trst 316, 456
Trstenci 242, 251, 378
Trubar 211, 339, 340, 341
Trusina 411
Tumara 250, 352
Tupanari 329, 331
Tupkovići 445
Turbe 371
Turija 218
Turjak 124, 298, 299, 305
Turska 260
Tutnjevac 344, 348
Tuzla 16, 48, 81, 83, 118, 148, 160, 173, 174, 179-182, 185-188, 193, 194, 197, 252, 253, 260, 328-331, 346-352, 357, 372, 373, 430, 441, 443, 446, 459-462, 464-467, 469, 470, 472, 474, 476

U

Udbina 388, 398
Udrežnje 411, 426
Ugarska 222, 226, 342
Ugljara 252
Ugljevik 183, 446, 475
Ulog 219
Ulović 471
Umoljani 218
Una 275, 298
Unac 401
Uskoplje 184, 190, 448, 449
Ustikolina 289
Uzriječje 333

V

Vacetina 329, 331, 361
Vagan 446
Vaganj 374, 375
Varcar Vakuf 118, 180, 221-224, 274, 334-336, 372, 375, 402, 407, 414, 453
Vareš 222, 292, 330
Varoška Rijeka 397
Varošluk 372
Varšava 452
Varvara 213
Vasiljevci 469, 470
Vašarovići 273, 357, 358, 386, 387
Vedašić 457

Vedro Polje 259, 267, 369
Velije 336, 376
Velika Kladuša 176, 205, 395, 399
Velino Selo 420, 421, 422, 423, 424
Veljaci 358, 387
Venecija 398
Verići 298, 302
Verije 286
Vesela 224, 272, 412, 448, 452, 458
Vida 349
Vidača 266
Vidimlje 340
Vidovice 349
Vidovo Selo 335
Vihovići 289
Vijačani 246, 291
Vilusi 298, 303, 304
Vinica 272, 321, 338, 358, 457
Vinkovci 460
Vinska 416, 417
Vinjani 386
Visoko 118, 180, 221, 222, 223, 293, 323, 328, 330, 331, 361, 438, 453
Visori 474
Višegrad 118, 180, 226, 228, 229, 289, 291, 293, 323
Višići 218
Višići Dračevo 218, 438
Višnja Donja 350
Višnjani Lipa 213
Vitanovići 475, 476
Vitina 72, 273, 337, 383-387, 457
Vitinica 185
Vitovlje 365
Vlahovići 219
Vlasenica 118, 180, 226, 228-230, 329, 331, 360, 361, 441, 453
Vlaška Mala 343
Vlaškovci 404
Vodičevo 286, 287
Vodovica 287
Vođenica 369, 401
Vojevac 265, 269
Vojskova 287
Volari 380
Voljica 454
Vraca 326
Vranovina 264, 369
Vranjak 136, 140, 198, 298-300, 345- 348
Vranjevići 218, 219
Vranjska Badnjević 205
Vranjska Beširević 257, 258, 269, 397
Vranjska Mosura 257, 258, 269
Vrapčići 121, 217
Vrbaška 143, 144, 294, 304
Vrbljani 336
Vrbovac 249, 251
Vrdi 219
Vrela (kod Tešnja) 310
Vrelo 258, 284
Vrhovi 251
Vrila 337, 374, 375
Vrpolje 428
Vršani 183, 350, 351, 390, 391, 421, 444, 447, 473, 475
Vrtlišće 330
Vrtoče 230
Vrućica 235, 236, 314, 383
Vučipolje 273, 386, 387
Vučjak 247, 248
Vujičić 331

Vukovija 466
Vukovsko Donje 453
Vukovsko Gornje 224, 451
Vukovsko Mračaj 451, 453
Vukšić Gornji 136, 329, 465, 466

W

Wien (Beč) 17, 39, 49, 61, 63, 71, 74, 75, 114, 131, 157, 217, 263, 264, 289, 301, 327, 343, 360, 384, 450, 462

Z

Zablaće 336
Zabrđe 348
Zagon 446
Zagora 428
Zagorje (kotar Foča) 105, 288, 289, 290
Zagreb 9, 11, 12, 16, 29, 45, 57, 109, 117, 259, 262, 303, 324, 325, 328, 333, 356, 412, 451, 452, 471
Zalom 411, 426
Založe 205
Zarići 251
Zariječje 428
Zasavica 349, 352
Zaskoplje 407
Zavelim 457
Zavidovići 221, 451, 470
Zborište 395, 396
Zelenci 366
Zelengora 288
Zelenika 311, 312, 377
Zelinja Donja 348, 350
Zelinja Gornja 350
Zelumići 289
Zenica 60, 118, 180, 183, 221, 222, 223, 245, 318, 319, 331, 356, 372, 373, 375, 389
Zijamet Crna Rijeka 134, 362
Zimlje 121
Zloselo 224, 341, 372, 458
Zomjesje 287
Zovi Do 218, 411, 426
Zovik Donji 473, 475
Zovik Gornji 473, 474
Zovik Kalajdžije 473, 474
Zubci 428
Zubovići 380
Zürich 324, 359
Zvornik 41, 118, 124, 180-182, 184-186, 190, 193, 194, 196, 199, 225, 252-255, 303, 331, 347, 352, 361, 419, 422, 424, 441, 443, 446, 464

Ž

Žabar Donji 189, 190, 349, 350
Žarkovina 314
Željuša 217
Žepče 118, 158, 180, 222, 223, 377, 460
Žiljevo 411, 426
Živaljevići 229
Živinice 377, 378, 379
Žljeb 330
Županja 459
Županjac (Duvno, Tomislavgrad) 118, 160, 165, 175, 180, 212-214, 270-272, 292, 293, 317-321, 356, 358, 362, 374, 375, 386, 418, 437, 453, 457

BILJEŠKA O AUTORU

Dr. sc. Husnija Kamberović je rođen 1963. u Mionici kod Gradačca (Bosna i Hercegovina). Studij povijesti završio na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1987.), a magistrirao (1991.) i doktorirao (2001.) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bavi se historijom Bosne i Hercegovine 19. i 20. stoljeća. Surađivao u raznim znanstvenim časopisima (Časopis za suvremenu povijest - Zagreb, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest - Zagreb, Prilozi Instituta za istoriju - Sarajevo, Prilozi za orijentalnu filologiju - Sarajevo, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika - Sarajevo, Istorijski zbornik - Banja Luka, Diwan - Gradačac, Godišnjak BZK Preporod - Sarajevo, i td.).

Naučni je suradnik u Institutu za historiju u Sarajevu. Objavio knjige *Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine* (2000.) i *Husein-kapetan Gradaščević* (1802.-1834.) *Biografija. Uz dvjestotu godišnjicu rođenja* (2002.)